

การศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสาน

โดย

นางสาว ชฎารัตน์ สุนทรธรรม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2528

A STUDY OF THE RAMAKIAN IN THE NORTHEASTERN VERSIONS

by

Chadarat Seonthorntham . . .

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

A Thesis Submitted in partial Fulfillment

of the Requirement of the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Thai

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

1985

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษา
เรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เสนอโดย นางสาว ชฎารัตน์ สุนทรธรรม เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาคตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

(ลงชื่อ).....

(รองศาสตราจารย์ ไชศรี ศรีอรุณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ๒๒ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕

ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีนัน พรหมสุทธิรักษ์

กรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รัชมณี)

วันที่ ๑๙ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีนัน พรหมสุทธิรักษ์)

๑๙ / ๕ / ๒๕๖๕

.....กรรมการ
(อาจารย์ ศิหุร มลิวัดย์)

๑๙ / ๕ / ๒๕๖๕

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การศึกษาเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน
ชื่อนักศึกษา นางสาว ชฎารัตน์ สุนทรธรรม
สาขาวิชา ภาษาไทย
ภาควิชา ภาษาไทย
ปีการศึกษา 2528

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่อง พระลัก - พระลาม เรื่องพระรามชาคก และเรื่องควายหัวระพี ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งข้อสมมุติฐานไว้ 3 ประการ ดังนี้คือ

1. เรื่องพระรามที่แพร่เข้ามาสู่ภาคกลางของไทยทางหนึ่ง และทางภาคอีสานอีกทางหนึ่งนั้น ทำให้เรื่องรามเกียรติ์ทั้งสองภาคมีความแตกต่างกัน

2. แม้ว่าเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน จะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น แต่ก็ยังมีคุณค่าทางวรรณศิลป์

3. รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานสามารถสะท้อนสภาพสังคมของชาวอีสานในอดีตได้เป็นอย่างดี

วิทยานิพนธ์นี้แบ่งเป็น 6 บท บทที่ 1 เป็นบทนำ บทที่ 2 เป็นการศึกษาเรื่องที่มา ผู้แต่ง เนื้อเรื่อง ลักษณะคำประพันธ์ บทที่ 3 เป็นการศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน และบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทางด้าน ลักษณะของเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร บทที่ 4 ศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่วรรณศิลป์ บทที่ 5 ศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่วรรณกรรมกับสังคม บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้พบว่า เรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน มีความแตกต่างจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทางด้านลักษณะของเรื่อง เนื้อเรื่อง และตัวละคร สำหรับคุณค่าทางวรรณศิลป์นั้น พบว่า รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมีการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ได้อย่างหลากหลาย มีการเล่นเสียงสัมผัสเพื่อให้เกิดความไพเราะ และมีการใช้โวหารเปรียบเทียบที่ทำให้เกิดภาพและเกิดรสอีกด้วย และพบว่า รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเรื่องพระลัก - พระลาม มีคุณค่าทางวรรณศิลป์มากกว่าเรื่องพระรามชากก และควายหัวระที สำหรับทางด้านสังคมนั้น รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน สามารถสะท้อนให้เห็นสภาพสังคม ความเชื่อ ประเพณี และคติทางพุทธศาสนาของชาวอีสานในอดีตได้เป็นอย่างดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

Thesis Title A Study of the Ramakian in the Northeastern versions.
Name Chadarat Soonthorntham
Concentration Thai
Department Thai
Academic year 1985

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to Study the Northeastern versions of Ramakian. They are Phra Lak - Phra Lam, the Rama Jātaka and the Khvay Thuaraphi. Three hypotheses are put forward as follows.

I. The content of the Ramakian version of the central and the Northeastern regions differed since their sources differ from each other.

II. Though the Northeastern versions of the Ramakian are folk literature, they contain certain literary values.

III. The Northeastern versions of the Ramakian reflect the social life, in the past, of the Northeastern

This thesis is divided into 6 chapters. Chapter I is an introduction. Chapter II deals with the sources, authors, content and the poetical forms of each version. In chapter III the Northeastern versions are compared with King Rama I's. Chapter IV is a study of the literary values of the Northeastern versions. Chapter V is an investigation in the social way of living and customs of the Northeastern contained in these versions. Chapter VI is the

conclusion.

The study shows that the form, content and characters of the Northeastern versions of the Ramakian differ from those in King Rama I's version. On literary estimation, it can be said that the Phra Lak - Phra Lam has more literary values than the Rama Jātaka and the Khavy Thuaraphi. Moreover the Northeastern versions of the Ramakian reflect the social way of life, customs, ethics and the Buddhist beliefs of the Northeastern of the old time.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ผู้ให้ความรู้ในเรื่องรามเกียรติ์ อันเป็นแรงบันดาลใจให้เลือก
ทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ทั้งยังเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ ได้กรุณาให้ข้อคิด
คำแนะนำ ตลอดจนช่วยตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์โดยละเอียด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ
ไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.กุสุมา รัชมณี ที่กรุณาอ่าน
วิทยานิพนธ์ ตลอดจนให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ รวมทั้งตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์เล่มนี้
อย่างละเอียด ซึ่งผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาเป็นอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ อาจารย์ พิฑูร มลิวณิช ที่กรุณาอ่านวิทยานิพนธ์เล่มนี้
ขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภิญญรัตน์ เวชชศาสตร์ ที่กรุณาให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์
ในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณ อาจารย์จิราภรณ์ ไชยศรี ที่กรุณาหาข้อมูลจากที่ต่าง ๆ
ตลอดจนให้คำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติทุกท่าน ที่คอย
อำนวยความสะดวกในการค้นหาเอกสารโบราณ และขอขอบพระคุณ อาจารย์กันทิมา
วัฒนประเสริฐ ที่ช่วยเหลือในเรื่องการพิมพ์วิทยานิพนธ์

ท้ายนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คุณแม่ และพี่ ๆ ที่คอยให้ความช่วยเหลือ
ให้กำลังใจ ตลอดจนดูแลเอาใจใส่ ตลอดระยะเวลาที่ทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จบริบูรณ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	ผ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract).....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ช
บทที่	
1 บทนำ	1
ความสำคัญของเรื่องที่วิจัย.....	1
ความมุ่งหมายในการวิจัย.....	2
สมมติฐานในการวิจัย.....	3
ขอบเขตของการวิจัย.....	3
วิธีการศึกษาวิจัย.....	4
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
2 การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานและบทละครเรื่อง รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลก	6
พระลัก - พระลาม.....	6
ที่มา.....	6
ผู้แต่ง.....	8
เนื้อเรื่อง.....	10
ลักษณะคำประพันธ์.....	26

พระรามชาคก.....	29
ที่มา.....	29
ผู้แต่ง.....	32
เนื้อเรื่อง.....	32
ลักษณะคำประพันธ์.....	62
ควายท้าวพระพี.....	63
ที่มา.....	63
ผู้แต่ง.....	72
เนื้อเรื่อง.....	72
ลักษณะคำประพันธ์.....	82
บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ	
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.....	82
ที่มา.....	82
ผู้แต่ง.....	90
เนื้อเรื่อง.....	90
ลักษณะคำประพันธ์.....	119
3 การศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานกับบทละคร	
เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	124
ลักษณะของเรื่อง.....	124
บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1..	124
พระลัก-พระลาม.....	129
พระรามชาคก.....	124
ควายท้าวพระพี.....	137
ตัวละคร.....	139
ตัวละครที่ต่างกัน.....	139
ตัวละครที่ไม่ปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน..	149

ตัวละครที่ไม่ปรากฏในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์	
ในรัชกาลที่ 1.....	155
ความสัมพันธ์ของตัวละครที่ต่างกัน.....	159
บุคลิกลักษณะของตัวละครที่ต่างกัน.....	169
เนื้อเรื่อง.....	181
เหตุการณ์ที่ต่างกัน.....	182
เหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์	
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1.....	182
เหตุการณ์ที่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์	
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และปรากฏใน	
รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน แต่ในฉบับอีสาน	
ได้รวมเหตุการณ์เป็นตอนเดียวกัน.....	192
การจัดลำดับเหตุการณ์ที่ต่างกัน.....	195
รายละเอียดในเหตุการณ์ตอนเดียวกันที่ต่างกัน.....	217
4. การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่วรรณศิลป์	244
การเลือกสรรถ้อยคำ.....	245
คำเรียกแทนชื่อตัวละคร.....	245
คำเรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายชาย.....	246
คำเรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายหญิง.....	251
คำเลียนเสียงธรรมชาติที่ทำให้เกิดภาพ.....	255
คำแสดงอาการเคลื่อนไหว.....	259
คำเน้นความ.....	263
คำขยายความ.....	267

คำขยายที่แสดงถึงความสามารถ.....	267
คำขยายที่แสดงถึงความงาม.....	267
คำขยายที่แสดงถึงความรัก.....	268
คำขยายที่แสดงถึงอุปนิสัยอันโหดร้าย.....	268
คำขยายที่แสดงว่าพระลามคือพระพุทธเจ้า.....	269
การเล่นเสียงสัมผัส.....	269
อักษรคู่.....	270
เทียบคู่.....	270
เทียบมรด.....	271
เทียบมรด.....	271
ทบคู่.....	272
เทียบคู่.....	272
แยกคู่.....	273
แยกมรด.....	273
โวหาร.....	274
โวหารที่ทำให้เกิดภาพ.....	274
โวหารอุปมา.....	274
โวหารเปรียบเทียบโดยนัย.....	277
โวหารเปรียบเทียบโดยใช้สัญลักษณ์.....	281
โวหารเปรียบเทียบให้ภาพเกินจริง.....	281
โวหารเปรียบเทียบที่เป็นอุทาหรณ์.....	282

โศกนาฏกรรมที่ก่อให้เกิด...	285
เสาวรส...	285
นารีปราโมทย์...	286
พิโรธวาที...	287
สัลลาปักษิณ...	288
5 การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่วรรณศิลป์	290
สภาพสังคม...	290
การปกครอง...	290
ระบอบการปกครอง...	290
การจัดเก็บภาษี...	292
ลักษณะครอบครัว...	293
การเลือกคู่ครอง...	293
การสมรสแบบมากเมีย...	294
สถานภาพของสตรี...	295
สตรีที่ครองตัวเป็นโสด...	295
การมีภรรยาหลายคน...	296
บทบาทหน้าที่ของบุคคล...	297
บทบาทหน้าที่ของภรรยา...	298
บทบาทหน้าที่ของขุนนาง...	299
บทบาทหน้าที่ของประชาชน...	301
ความเชื่อ...	304
ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม...	305
ความเชื่อเรื่องคำสาป...	309
ความเชื่อเรื่องคำสาบาน...	311

ความเชื่อเรื่องความฝัน.....	313
ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา.....	318
ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์.....	325
ความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาส.....	328
ความเชื่อเรื่องกรรม.....	329
ประเพณี.....	334
ประเพณีการสู่ขวัญ.....	336
ประเพณีแต่งงาน.....	340
ประเพณีงานศพ.....	343
คติทางพุทธศาสนา.....	345
การรักษาศิลปเพื่อบรรลุนิพพาน.....	345
ความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต.....	347
6 สรุปผลการวิจัย.....	349
บรรณานุกรม.....	352
ภาคผนวก ก. ควายหัวระพี.....	359
ภาคผนวก ข. ศัพท.....	402

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของเรื่องที่วิจัย

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี อารยธรรมอินเดียได้แพร่เข้ามาทางเอเชียอาคเนย์ คือเข้ามาทางแหลมอินโดจีน แล้วแผ่เข้าไปถึงสุมาตรา เกาะชวา มาตั้งแต่ประมาณพุทธศักราช 500 หรือ 600 คือประมาณ 2000 ปีมาแล้ว ประเทศไทยจึงเป็นประเทศหนึ่งที่ได้รับอารยธรรมจากอินเดีย อารยธรรมที่ไทยเราได้รับจากอินเดียมีอยู่มากมายหลายด้านเช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา ตลอดจนศิลปและวรรณคดี ในด้านวรรณคดีจะเห็นว่ามีความวรรณคดีไทยหลายเรื่องที่มีต้นเค้ามาจากวรรณคดีอินเดีย เช่น รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น โดยเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์ เป็นที่ยอมรับว่ามีต้นเค้ามาจากเรื่องรามายณะของอินเดีย

เรื่องพระรามหรือรามเกียรติ์ที่ตกทอดมาถึงประเทศไทยนี้ ได้เข้ามาในรูปของการเล่าเรื่องก่อน แล้วจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยต่อมา เรื่องรามเกียรติ์ในประเทศไทยที่จัดว่ามีเรื่องราวที่สมบูรณ์ที่สุดได้แก่บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

นอกจากเราจะมีเรื่องรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ที่เป็นของภาคกลางแล้ว ยังได้มีผู้นำเรื่องรามเกียรติ์มาแต่งเป็นนิทานพื้นเมืองด้วยด้วยคำภาษาถิ่นต่าง ๆ ในบางท้องถิ่นไม่ได้ใช้ชื่อเรื่องรามเกียรติ์โดยตรง เช่น ทางล้านนาไทย มีเรื่อง หอมนาน พรหมจักร ปริ้มเหียร และรามลักษณะหรือลังกาสิบหัว ทางภาคอีสานมีเรื่อง พระลัก-พระลาม พระรามชาตก และควายหัวระพี ส่วนทางภาคใต้ก็มีรามเกียรติ์ฉบับภาคใต้ คือรามเกียรติ์ฉบับวัดท่าแค และรามเกียรติ์ฉบับบ้านควนเกย เป็นต้น

การที่เรื่องรามเกียรติ์ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ประกอบกับมีเรื่องรามเกียรติ์ ส่วนวนท้องถิ่นต่าง ๆ อยู่มาก ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษารามเกียรติ์ส่วนวนท้องถิ่น

อีสาน ทั้งนี้เพราะ นอกจากจะมีเรื่องพระลัก-พระลาม ซึ่งเป็นรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่น
อีสานที่มีเนื้อความครบบริบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยยังได้พบเรื่องพระรามชาดกฉบับสมบูรณ์ มีจำนวน
43 ผูก ปรึวรรตเป็นภาษาไทย เก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ และยังไม่ได้มีการพิมพ์เผยแพร่ มี
รายละเอียดของเรื่องน่าสนใจที่จะนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่น
อีสานเรื่องอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังมีเรื่องควายทัวระที่ค้นฉบับเป็นอักษรลาว Schchidanand Sahai
แปลเป็นภาษาอังกฤษ ผู้วิจัยได้ปรึวรรตจากอักษรลาวเป็นอักษรไทยและนำมาศึกษาด้วยอีก
ฉบับหนึ่ง เพื่อจะได้ทราบว่า รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมีความแตกต่างจากบทละคร
เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 อย่างไรบ้าง นอกจากนี้จะศึกษาวิเคราะห์
ความงามทางด้านวรรณศิลป์ของรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 ฉบับ และจะศึกษาว่า
รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานนี้ จะสะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อ ค่านิยม คติธรรม
ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานอย่างไร

ความมุ่งหมายในการวิจัย

ในการศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมีความมุ่งหมายดังนี้คือ

1. ศึกษาที่มาของเรื่อง ลักษณะคำประพันธ์ ตลอดจนศึกษารายละเอียดของ
เนื้อหาตัวละคร ของรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน และบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นวรรณคดีที่มีที่มาจากแหล่งเดียวกัน
2. ศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานกับรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทางด้านลักษณะของเรื่อง ตัวละคร และเนื้อเรื่องเพื่อให้เห็นความแตกต่าง
3. ศึกษาลักษณะการแต่งของรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 ฉบับ เพื่อประเมินคุณค่าทางวรรณศิลป์
4. ศึกษาเรื่องความเชื่อ ค่านิยม หลักธรรมทางพุทธศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาวอีสานที่ปรากฏในเรื่องเพื่อประเมินคุณค่าทางสังคม

สมมติฐานในการวิจัย

1. เรื่องพระราชมรดกที่แพร่เข้ามาสู่ภาคกลางของไทยทางหนึ่งและสู่ภาคอีสานอีกทางหนึ่ง ทำให้รามเกียรติ์ทั้งสองภาคมีความแตกต่างกันทางด้านลักษณะของเรื่อง เนื้อเรื่อง และตัวละคร

2. แม้ว่าเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานจะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น แต่ก็ยังมีคุณค่าทางวรรณศิลป์

3. รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมีคุณค่าทางสังคม เพราะจะสะท้อนให้เห็น ค่านิยม ความเชื่อ คติธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาดังนี้

1. ขอบเขตของเนื้อหา

1.1 ศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเรื่อง

1.1.1 พระลัก - พระลาม ฉบับปริวรรต ตรวจชำระโดย

พระอริยานุวัตร เขมจารี เถระ

1.1.2 พระรามชาคก ฉบับปริวรรต ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่

1.1.3 ควายหัวระพี จากต้นฉบับภาพถ่ายอักษรลาว

1.2 ศึกษาตัวละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

2. ขอบเขตของการศึกษาวิเคราะห์

2.1 ศึกษาเรื่องที่มา ลักษณะคำประพันธ์ ตลอดจนศึกษาเนื้อเรื่องของรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน และรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

2.2 ศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน กับรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทางด้านลักษณะของเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร

- 2.3 ศึกษาเรื่องการใช้คำ โวหาร รวมทั้งสำนวนโวหาร ที่ปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน
- 2.4 ศึกษาในแง่วรรณกรรมกับสังคม ศึกษาแก่นิเทศทางสังคม ความเชื่อ คติทางพุทธศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปรากฏในเรื่อง รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน

วิธีการศึกษาวิจัย

วิธีการศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน จะศึกษาในรูปของการวิเคราะห์ ข้อมูล และเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยใช้วิธีวิจัยทางมนุษยศาสตร์ และจะเสนอวิทยานิพนธ์ แบบพรรณนาวิเคราะห์ ขั้นตอนในการศึกษามีดังนี้

1. สืบค้นและรวบรวมข้อมูลรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลักษมณ์และพระรามชาดก ฉบับปรีวรรต
2. ปรีวรรตตัวอักษรแล้วจากเอกสารฉบับเก่า เรื่องความหวังจะเป็นอักษรไทย ปัจจุบัน
3. ศึกษารายละเอียดของรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานทั้งสามฉบับ
4. ศึกษาบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 อย่างละเอียด เพื่อจะนำไปเป็นหลักในการเปรียบเทียบกับรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน
5. ศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานโดยอาศัยบทละครเรื่อง รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นหลัก เพื่อศึกษาลักษณะที่คล้ายคลึง และแตกต่างในด้าน ลักษณะของเรื่อง เนื้อเรื่อง และตัวละคร
6. ศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่วรรณศิลป์
7. ศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่สังคม
8. สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. รามเกียรติ์ : การศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน ของจิราพร ฐิตะฐาน เป็นการศึกษารามเกียรติ์ทั้ง 3 ภาค คือ ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ โดยวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเนื้อหาของรามเกียรติ์ทั้ง 3 ภาค โดยอาศัยทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทาน

2. การศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์ฉบับล้านนาเรื่องหอมนาน พรหมจักร อุตสาบาส กับรามเกียรติ์ภาคใต้ฉบับวัดท่าแค ฉบับบ้านควนเคย ของ นัตริยุพา สวัสดิ์พงษ์ ศึกษาเปรียบเทียบในด้านเนื้อเรื่อง ตัวละคร และศึกษารามเกียรติ์ของทั้งสองภาค ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างไร

3. การศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ของล้านนาไทย ของพิชิต อัครนิต ศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง หอมนาน พรหมจักร ปรัมมเหียร และรามลักษณะ ในด้านเนื้อเรื่อง พฤติกรรมของตัวละคร และสำนวนโวหาร

4. ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิ และรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ของสมพร สิงห์โต เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีทั้งสองเรื่อง โดยศึกษาเรื่องที่มา ผู้แต่ง ความมุ่งหมาย และเรื่องย่อ และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะ และรามเกียรติ์ในด้านการลำดับเรื่อง รายละเอียดที่ต่างกัน เรื่องแทรก รวมทั้งบุคลิกลักษณะของตัวละคร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นประโยชน์ในการเผยแพร่วรรณกรรมอีสาน เรื่องพระลัก - พระตาม พระรามชากก และควายทัวระพี

2. เป็นประโยชน์ในการวิจัย ซึ่งจะเป็นแนวความคิดในการศึกษาค้นคว้าแก่ผู้ที่จะวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นต่อไป

บทที่ 2

การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานและบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเรื่อง พระลัก - พระลาม พระรามชาคก และควายทวัระพี และจะศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเหล่านี้ รวมทั้ง ศึกษาบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ ที่มา ผู้แต่ง เนื้อเรื่อง และลักษณะคำประพันธ์

พระลัก - พระลาม

ที่มา

อวัช ปุณโณทก กล่าวถึงที่มาของเรื่องพระลัก - พระลาม ว่า เรื่องนี้เข้าใจว่าได้โครงเรื่องมาจากรามายณะของอินเดียนั่นเอง การนำเอาเนื้อเรื่องมาอย่างนั้น ยากที่จะให้ความเห็น แต่อย่างไรก็ตามจากการศึกษาแล้ว กวีไม่น่าจะได้รับโครงเรื่องโดยตรงมาจากรามายณะของอินเดีย เพราะเรื่องต่างไปจากเดิมมาก หรือ อาจได้รับโครงเรื่องมาจากประเทศใกล้เคียง ได้แก่อาณาจักรล้านนา เขมร หรือไทย กวีชาวอีสานได้ประพันธ์ตามแนวคิดเดิม และแต่งเสริมเพิ่มอีกทีหนึ่ง เรื่องราวจึงต่างไปจากรามเกียรติ์ของชาติอื่น ๆ¹

¹อวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเคียนส์โตร, 2522), หน้า 497.

พระอริยานุวัตร เขมจารี ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับที่มาของเรื่องพระลัก-พระลามว่า โครงเรื่องอาจจะมาจากเรื่องรามายณะจริง แต่ได้มีการแก้ไขปรับปรุงอย่างมากจนเกือบจะไม่คงเนื้อความเดิมเลย โดยเฉพาะฉากของท้องเรื่อง กวีสร้างขึ้นแถบลุ่มแม่น้ำโขงนี้เอง และได้นำเมืองมาสัมพันธ์กับชื่อบ้านนามเมืองในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงนี้ ฉะนั้น แสดงว่า กวีได้นำโครงเรื่องมาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องชื่อบ้านนามเมืองในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง สร้างเป็นเรื่องพระลัก-พระลามขึ้นมา²

เมื่อศึกษาเรื่องพระลัก - พระลาม อย่างละเอียดแล้ว อาจกล่าวได้ว่า โครงเรื่องใหญ่ของเรื่องพระลัก - พระลาม น่าจะมีที่มาจากรามายณะของวาลมิกิ ดังที่รวิชัย ปุณโณทก และพระอริยานุวัตร เขมจารี สันนิษฐานไว้ เนื่องจากว่า โครงเรื่องใหญ่ของเรื่องรามายณะ และเรื่องพระลัก - พระลาม เหมือนกันคือ เป็นเรื่องของการลักพรากของตัวเอกฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย เนื่องจากว่าฝ่ายหญิงถูกลักพาตัว ตัวเอกฝ่ายชายได้ออกติดตาม และได้ช่วยเหลือนำตัวกลับคืนมาทำสงครามกับฝ่ายอธรรมเป็นเวลานาน จนได้รับชัยชนะ และสามารถชิงตัวเอกฝ่ายหญิงกลับคืนมาได้ ส่วนโครงเรื่องย่อยบางตอนได้มีผู้สันนิษฐานว่า น่าจะมีที่มาจากเรื่องพระรามฉบับอื่น ๆ เช่น ตอนหูละมานลองดีฤๅษีกินข้าวไม่หมดก่อน มีที่มาจากรามายณะของเขมร³ ตอนพระลามกลายเป็นลิงและตอนที่กล่าวถึงหูละมานว่าเป็นโอรสของพระลาม มีที่มาจากรามายณะมลายู⁴ และยังมีโครงเรื่องย่อย

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 498.

³ เสฐียรโกเศศ, อุปลกรรณมเกียรติ (กรุงเทพฯ:อมรการพิมพ์, 2515), หน้า 194.

⁴ เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, พระรามมลายู (พระนคร:โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2476), หน้า 16 - 17.

คล้ายกับบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เช่น ตอนจองถนน ตอนนางลอย ตอนลับหอโมกษะลัก เป็นต้น ที่มาของเรื่องพระลัก - พระลาม นอกจากจะได้แก่ รามายณะของวาลมิกิ และเรื่องพระรามฉบับต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ยังได้แก่ตำนานของเรื่องราวของท้องถิ่นแถบลุ่มแม่น้ำโขงอีกด้วย คือ กวีชาวอีสานได้ดัดแปลงเรื่องราว เพชรรัตนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนได้นำชื่อเมืองในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงมาตั้งเป็นชื่อเมืองในเรื่องพระลัก - พระลาม เช่น เมืองศรีสัตนาคนหุต ซึ่งเป็นเมืองของพระลัก-พระลามนั้น ได้ตั้งตามชื่อเมืองหลวงของลาว คือเมืองเวียงจันทร์ศรีสัตนาคนหุต ทำให้ดูเหมือนว่า เรื่องพระลัก - พระลาม เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในภูมิภาคทางตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

เรื่องพระลัก - พระลาม มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งตามภาษาถิ่นบ้านว่า นิทานช้างค้ำพะตึงจันท์ หรือพรตี่ชันห่อ⁵ จากคำนำในหนังสือเรื่องพระลัก - พระลาม พระอริยานุวัตร เหมจารี ได้กล่าวถึงเรื่อง พระลัก - พระลามว่า

เรื่องพระลัก - พระลาม ของอีสานนี้ นักปราชญ์ในสมัยก่อนได้จารึกลงในใบลาน มี 2 ฉบับ คือ ฉบับรอยแก้วและฉบับรอยกรอง ฉบับรอยแก้วมี 2 มัด มัดต้นมี 21 ผูก มัดปลายมี 27 ผูก ส่วนฉบับรอยกรอง (คือเรื่องพระลัก - พระลาม ที่ใช้ในการทำวิจยน์) มี 2 ผูก⁶

ต้นฉบับได้มาจากวัดเหนือ จังหวัดสกลนคร จารด้วยอักษรไทยน้อย พระอริยานุวัตร เหมจารีเป็นผู้ตรวจชำระ

ผู้แต่ง

ชื่อผู้แต่งและสมัยที่แต่งเรื่อง พระลัก - พระลาม ไม่ปรากฏ ในตอนท้ายเรื่อง

⁵จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520), หน้า 297.

⁶พระอริยานุวัตร เหมจารี, พระลัก-พระลาม (กรุงเทพฯ : ศีกนิคสยาม, 2518), คำนำ

๕ พระอริยานุวัตร เชมจารี แต่งเพิ่มเติมขึ้น กล่าวไว้ว่า

ได้มาจากเจ้าคุณศรีสกลกิจ ชูไว้ จึงเห็นแจ้งแห่งนิทาน วัดเหนือเมือง
สกลนั้นตั้งอยู่สกลนคร ส่วนวนเมืองสกลเพื่อนมีมาไว้ บ่ได้มีใ้ช้เป็นใ้
แปลแต่ง ในปีใดช้เห็นแจ้งแต่งความคิดว่าแม่นสมัยศรีสกลนักษัตร
แต่งจินา แท้ตาย ได้มาทันกว่าปียังเื่องมาแล้ว⁷

จากข้อความข้างต้นนี้ ทำให้ทราบว่า พระอริยานุวัตร เชมจารี ได้ค้นฉบับเรื่อง
พระลัก-พระลาม มาจากเจ้าคุณศรีสกลกิจ วัดเหนือ จังหวัดสกลนคร ไม่ปรากฏผู้แต่ง และ
ปีที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่า นักษัตรเมืองล้านช้างได้แต่งไว้ทันกว่าปีมาแล้ว

อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งเรื่องพระลัก - พระลามเป็นพระภิกษุเพราะ
ในขณะที่ดำเนินเรื่อง ผู้แต่งได้กล่าวแทรกแสดงความในใจ หรือสาเหตุที่แต่งเรื่องพระลัก-
พระลาม ว่า

อาชนี้ ตั้งหากอุณหโหซ้อนในทางแค้นถึง เจ้าดำเออ จึงได้แต่งกล่าว

ว่าบ่เขียน ก้อยถึงเดียว แท้เค หอให้สว่างซ้อนในทางหือระหัย

ใหม่ หอให้หายสว่างใจบานนี้ บกว่าเคยบ่เฮาขหลังเห็นจลสอง

เอาทอน ไว้แก่สาวพี่น้องคลึงไว้ชู้คน ถ้ายนี้ บ่แม่นซารชั่วด้าน

ในขณะคนทำ ตั้งหากแม่นช่วยคำขาว ห่อเลี้ยงในเข้ายอลคำ⁸

กวีบอกว่า ตนเองมีความร้อนรุ่มในใจ จึงได้แต่งเรื่องขึ้นมา เพื่อให้หายกลุ้มใจ
เพราะกวีทรมีสถิติปัญหาที่จะแต่งได้ และแต่งไว้ให้แก่สาวพี่น้องทุกคน เพื่อแสดงว่ากวีไม่ใช่
คนเสเพล แต่เป็นคนที่มีค่าและอยู่ในสมณเพศ

จากข้อความในตอนท้ายนี้ทำให้ทราบว่า ผู้แต่งเรื่องพระลัก - พระลามคงเป็น
พระภิกษุ และได้แต่งเรื่องพระลัก - พระลามในขณะที่ยังบวชอยู่ ข้อสันนิษฐานที่ว่าผู้แต่ง
เรื่องพระลัก - พระลามเป็นพระภิกษุนั้น มีหลักฐานเกี่ยวกับขนบการแต่งวรรณกรรมชาตก

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

และวรรณกรรมพุทธศาสนาของชาวอีสานรับรองอยู่ ถึงที่ ธวัช ปุณฺโณทก กล่าวว่า

ในภูมิภาคอีสานนั้น สถาบันศาสนามีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างสรรค์วรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมพุทธศาสนา พระภิกษุมีหน้าที่หลักในการสอนศีลธรรม หลักธรรม จริยธรรม และปรัชญาชีวิตให้แก่คนในสังคม ในการเทศน์สั่งสอนนั้น พระภิกษุทางอีสานได้รับอิทธิพลวรรณกรรมชาดกจากภาคเหนือ สมัยปลายราชวงศ์มังราย จึงได้สร้างสรรค์วรรณกรรมชาดกเพื่อใช้เทศน์ให้ชาวบ้านได้ฟังเพื่อให้เข้าใจหลักธรรม และเพื่อความเพลิดเพลินด้วย⁹

จึงอาจสรุปได้ว่า พระภิกษุชาวล้านช้างรูปหนึ่งเป็นผู้แต่งเรื่องพระลัก - พระลาม ใบแนวนิทานชาดก เพื่อใช้สั่งสอนประชาชน และเพื่อความเพลิดเพลิน แต่ไม่อาจหาหลักฐานได้ว่าใครแต่งขึ้นในใจใด

เนื้อเรื่อง

อาจแบ่งเรื่องพระลัก - พระลามออกได้เป็นตอน ๆ ดังนี้

พญาฮาบมะนาส่วนเรียนวิชากับพระอินทร์

กล่าวถึงพญาฮาบมะนาส่วนเป็นกษัตริย์ครองกรุงลังกา มีสนมและบริวารมากมาย และมีความรู้ทางศิลปศาสตร์เป็นเลิศ แต่ยังอยากมีอิทธิฤทธิ์มากยิ่งขึ้น จึงไปขอเรียนวิชากับพระอินทร์ พระอินทร์ได้ถ่ายทอดวิชาให้ และสอนให้พญาฮาบมะนาส่วนมีศัพทราชาธรรมในการปกครองบ้านเมือง

พญาฮาบมะนาส่วนเข้าหานางสุชาดาชายาพระอินทร์

ในขณะที่พญาฮาบมะนาส่วนเรียนวิชากับพระอินทร์นั้น ได้พบนางสุชาดาชายาของพระอินทร์ พญาฮาบมะนาส่วนมีใจรักใคร่อยากได้นาง จึงเนรมิตตนให้มีรูปร่างเหมือน

⁹ธวัช ปุณฺโณทก, "คตินิยมในการแต่งวรรณกรรมอีสาน," วารสารอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 15, ฉบับที่ 1, (มกราคม 2526), หน้า 51.

ระอินทร์ และได้ให้นางนางสุชาดา ต่อมานางสุชาดา รู้ความจริง จึงได้หนีออกจากระอินทร์ ให้นางไปเกิดในโลกมนุษย์ เพื่อแก้แค้นพญายาษมะนาสวน

กำเนิดนางสีดาจันทะแจ่ม

นางสุชาดากลับมาเกิดในครรภ์ของมเหสีพญายาษมะนาสวน นางตั้งครรภ์ได้ 12 เดือน จึงให้กำเนิดพระธิดา มีผิวพรรณผุดผ่องงดงามมาก พญายาษมะนาสวนได้ให้ ไพรมาทำนายดวงชะตาของพระธิดา ไพรทำนายว่า พระธิดาที่เกิดมานี้ เกิดมาเพื่อจะทำลายล้างพญายาษมะนาสวน และเมื่อพระธิดาอายุได้ 12 ปี จะทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน จะทำให้พญายาษมะนาสวนสิ้นชีวิต ไม่ควรเลี้ยงไว้ พญายาษมะนาสวนไม่เชื่อคำทำนาย ได้ให้นางนมมาพระธิดาเข้ามา ในขณะที่พญายาษมะนาสวนอุ้มพระธิดาอยู่นั้น นางเอามีดแทงท้องพญายาษมะนาสวน ทำให้พญายาษมะนาสวนเห็นจริงตามคำทำนาย จึงให้นางไปเสียจากบ้านเมือง เสนาอำมาตย์นำพระธิดาข้ามมหาสมุทร ไปถึงป่าหิมพานต์ บำนางไปไว้ในคอกบัวทอง ฤๅษีได้ยินเสียงเด็กร้อง จึงเดินตามเสียงมาพบพระธิดาในคอกบัวทอง ฤๅษีได้เบรमितน้ำนมออกมาจากนิ้วมือให้พระธิดาดูดกิน บัดเดี๋ยวเสียงพระธิดาจะเล่าอายุได้ 12 ปี ตั้งชื่อนางว่า สีดาจันทะแจ่ม นางมีรูปโฉมงดงามมาก ฤๅษีเบรमितราดน้ำให้อยู่ และเบรमितหญิงสาวมีรูปร่างหน้าตาเหมือนนางสีดาจันทะแจ่มไว้คอยรับใช้นาง

พญายาษมะนาสวนได้ข่าวความงามของนางสีดา

นางพราหมณ์จากกรุงลึงกาเข้าป่าล่าสัตว์ ได้เดินทางมาถึงอาศรมฤๅษี พบนางสีดาจันทะแจ่ม เมื่อนางพราหมณ์กลับลึงกาได้ไปทูลพญายาษมะนาสวนถึงความงามของนาง พญายาษมะนาสวนจึงยกทัพมาถึงอาศรมฤๅษีกลางป่าหิมพานต์เพื่อขอนาง ฤๅษีให้พญายาษมะนาสวนออกธนูปัก 1 โศภี ถ้าพญายาษมะนาสวนชก และสามารถโค้งสายธนูยิงได้ ฤๅษีจะยกนางสีดาจันทะแจ่มให้ แต่พญายาษมะนาสวนไม่สามารถชกธนูได้ จึงยกทัพกลับ

กำเนิดพระลัก - พระลาม

กล่าวถึงพระลาม - พระลัก เป็นโอรสภคิรีย์กรุงศรีสัตนาท พระบิดาสวรรคต ตั้งแก่พระลาม - พระลักยังทรงพระเยาว์ พระมารดาเลี้ยงดูจนเติบโตอายุได้ 14 ปี จึงอภิเษกให้เป็นภคิรีย์กรุงศรีสัตนาท

พระลामยศร์ โกงสายธนูและได้นางสีดา

พระลामได้ข่าวความงามของนางสีดาจากพ่อค้าชาวลังกาที่มาค้าขายยังกรุงศรี-
สัตตนาถ เกิดความผูกพันรักใคร่ จึงลาพระมารดาออกเดินทางไปป่าหิมพานต์ถึงอาศรมฤๅ
พระลामได้เฝ้าเจราของนางสีดาจนทะแถม ฤๅจึงให้พระลामโกงสายธนู พระลामยศร์ได้
และโกงสายธนูจะยิง แต่ฤๅห้ามไว้ เพราะจะเกิดอันตรายต่อโลกมนุษย์ ฤๅยอมยกนาง
สีดาจนทะแถมให้พระลाम และให้พระลามรอก่อน ฤๅจะน่าน้ำจากแม่น้ำอโนมา มาทำ
พิธีอภิเษกให้ แต่พระอินทร์คลใจให้พระลามลืมหูลูก พระลามขึ้นไปหานางสีดาบนปราสาท
และได้ขอร้องให้นางยอมให้ตัวนางสีดา เพราะฤๅเนรมิตหญิงสาวทุกคนในปราสาทให้มีรูปร่าง
เหมือนนางสีดาจนทะแถม นางยอมให้พระลามเอาตัวที่ตาของนางเหล่านั้น นาง
ผู้ใดกระพริบตานางผู้นั้นคือนางสีดาจนทะแถม พระลามได้พานางสีดาขึ้นมามถิกาบเหาะ
หนีไป ฤๅกลับมาไม่พบมีความโกรธแค้นมาก ได้สาปให้พระลามและนางสีดาจนทะแถมต้อง
พลัดพรากจากกัน

พญาชามะนาส่วนเนรมิตกวางทอง

พญาชามะนาส่วนรู้ว่าพระลามได้นางสีดาจนทะแถมไป จึงทำอุบายโดย
เนรมิตเมืองเมืองหนึ่ง บริบูรณ์ด้วยข้าวของเงินทองและไพร่พล เมื่อพระลามเดินทางมา
ถึงจำได้ว่าไม่เคยมีเมืองปรากฏในบริเวณนั้นมาก่อน เมื่อมีสาวงามนางหนึ่งมาถวายดอกไม้
แก่พระลาม พระลามรู้ว่าอาจจะเป็นผู้ร้ายแปลงตัวมาทำอุบายถวายดอกไม้ เพื่อให้พระลาม
นำไปประคับเคี่ยวทำให้อาตุมเสื่อม พระลามจึงแผลงศรถูกเหล่าผู้ร้ายล้มตายเป็นจำนวนมาก

พญาชามะนาส่วนได้เนรมิต กาดำมีบริวารนับหมื่นตัว พระลามแผลงศรถูกกา
ดำตายกลาดเกลื่อน

นางสาวงามนั้นพญาชามะ-
นาส่วนเนรมิต กวางทอง ปรากฏกายให้นางสีดาจนทะแถมเห็น นางเกิดความอยาก
ได้กวางตัวนั้น และทูลพระลามให้ตามจับ พระลามบอกนางว่า กวางนี้ชะรอยจะไม่ใช่
กวางจริง แต่เนื่องจากเป็นกรรมของทั้งสองที่ถูกฤๅสาปให้ต้องพลัดพรากจากกัน นางสีดา
จนทะแถมจึงไม่ยอมฟังเหตุผล พระลามจึงจำเป็นต้องทำตามความต้องการของนางสีดา
จนทะแถม ก่อนที่พระลามจะออกตามกวาง พระลามได้ฝากนางไว้กับพระลัก

พญาชาบมะนาส่วนลักนางสีดาจันทะแจ่ม

พระลามาออกตามกวางและเมื่อแผลงศรถูกกวางตาย จึงเอาดาบฟันหัวกวาง แล้วเดินทางกลับ ยังไม่ทันที่พระลามาจะเดินทางมาถึงที่พัก พญาชาบมะนาส่วนส่งเสียงร้อง เป็นเสียงพระลามาขอความช่วยเหลือจากพระลักษ์ นางสีดาได้ยินเสียงร้องจึงบอกให้พระลักษ์ ไปช่วย ถึงแม้พระลักษ์ทูลคัดค้านว่าไม่ใช่เสียงของพระลามา แต่นางไม่เชื่อ คอว่าพระลักษ์ จบพระลักษ์ต้องออกติดตาม ก่อนออกเดินทางพระลักษ์ได้ฝากนางไว้กับแม่พระธรณีให้ปกป้อง รักษา พญาชาบมะนาส่วนได้โอกาสพยายามฉุดนางไปแต่ไม่สำเร็จ เพราะแม่พระธรณีขีดยัว ส่วนพระลามาเมื่อเห็นพระลักษ์ตามมา เกิดความไม่พอใจที่พระลักษ์ไม่ทำตามคำสั่ง พระลักษ์ ทูลว่าได้ฝากนางไว้กับแม่พระธรณีแล้ว พระลามากล่าวสบประมาทแม่พระธรณี แม่พระธรณี ได้ยินดังนั้นจึงปล่อยนางสีดาจันทะแจ่มเสีย ทำให้พญาชาบมะนาส่วนอุ้มนางเหาะหนีไปได้

พญาครุฑชัศขวาง

พญาครุฑสหายของพระลามาพบพญาชาบมะนาส่วนพานางสีดาจันทะแจ่มเหาะหนีมา จึงเตือนให้พญาชาบมะนาส่วนนำนางไปคืนพระลามา พญาชาบมะนาส่วนดอดแหวนของนาง สีดาขว้างถูกปีกพญาครุฑตกลง พญาครุฑคาบแหวนไว้ได้ พญาชาบมะนาส่วนจึงสามารถ พานางมาถึงลังกา แต่ไม่สามารถเข้าใกล้นางได้เพราะกายนางร้อนคั่งไฟ

พระลามาพบพญาครุฑ

เมื่อพระลามาพระลักษ์เดินทางกลับมานำพบนางสีดาจันทะแจ่ม จึงได้แต่เศร้าโศก คร่ำครวญถึงแต่นาง พระลามาได้อิच्छาณโดยใช้ใบไม้เสี่ยงทาย จึงรู้ว่ากษัตริย์เมืองลังกา ลักพานางไปทางทิศตะวันออก ทั้งสองพระองค์จึงออกเดินทางติดตาม ระหว่างทางพบ พญาครุฑ พญาครุฑทูลเรื่องราวที่พญาชาบมะนาส่วนลักนางสีดาจันทะแจ่มให้พระลามาทราบ พร้อมกับถวายแหวนของนางให้พระลามา พระลามาเสกคาถารักษาบาดแผลให้พญาครุฑจนหาย สนิท

ลิงพระลาม

พระลามพระลักออกเดินทางต่อไป ถึงสถานที่แห่งหนึ่งพบต้นนิโคร มีผลสุกแดง เต็มต้น ต้นนิโครต้นนี้มี 3 กิ่งใหญ่ กิ่งหนึ่งมียอดชี้ไปทางทิศตะวันออก ผู้ใดกินผลนิโคร จากกิ่งนี้จะมีรูปโฉมงดงาม อีกกิ่งหนึ่งชี้ไปทางทิศใต้ ผู้ใดกินผลของกิ่งนี้จะกลายเป็นลิง กิ่งสุดท้ายชี้ไปทางทิศเหนือ ผู้ใดกินผลจากกิ่งนี้จะกลายเป็นนกกระยาง พระลามขึ้นไป เก็บผลจากกิ่งที่ชี้ไปทางทิศใต้กินจึงกลายเป็นลิง ส่วนพระลักกินผลจากกิ่งที่ชี้ไปทางทิศ ตะวันออกจึงมีรูปโฉมงดงามมาก พระลักมองหาพระลามเห็นกลายเป็นลิงก็รู้ว่าเป็นเพราะ กินผลนิโครจากกิ่งที่ชี้ไปทางทิศใต้ พระลักพยายามต้อนลิงพระลามให้ไปกินผลจากกิ่งที่ชี้ไป ทางทิศตะวันออกแต่ไม่สำเร็จ

กำเนิดนางโคและนางแพงศรี

กล่าวถึงพระฤๅษีคนหนึ่งบำเพ็ญเพียรนานหลายปี วิชาศิลปศาสตร์และเวทมนตร์ทั้งปวง ก็อดอยากจะมีคู่ครอง แต่ไม่รู้ว่าจะมีนางใดมาเป็นคู่ จึงลงอาบน้ำในสระ แล้วปั้นหนึ่งสาว นางหนึ่งจากเหงื่อโคลของตน และชุบใหม่ชีวิตตั้งชื่อให้นางโค ฤๅษีได้พานางไปอยู่ในถ้ำ ต่อมาไม่นานนางโคตั้งท้องและให้กำเนิดลูกเป็นหญิง ตั้งชื่อว่านางแพงศรี

กำเนิดสังคีปพะสีจันทน์

วันหนึ่งพระอาทิตย์มาเที่ยวป่า ได้พบนางโคแล้วเกิดความรักใคร่ นางโคเห็น พระอาทิตย์จึงหนีเข้าถ้ำ พระอาทิตย์แอบเฝ้าดูอยู่ใกล้ปากถ้ำารจนฤๅษีกลับมา พระอาทิตย์ เห็นฤๅษีห้องคาตาให้หินที่ปิดปากถ้ำอยู่เปิดออก รุ่งเช้าเมื่อฤๅษีออกจากถ้ำแล้ว พระอาทิตย์ จึงท่องคาตาตามฤๅษี หินที่ปิดปากถ้ำอยู่เปิดออก พระอาทิตย์จึงเข้าหานางโค ต่อมานาง ตั้งครรภ์กับพระอาทิตย์และได้ให้กำเนิดบุตรชายฝาแฝด คนพี่ชื่อสังคีป คนน้องชื่อพะสีจันทน์ ฤๅษีคิดว่ากุมารทั้งสองเป็นลูกของตนก็ยินดี และได้สอนวิชาให้จนทั้งสองอายุได้ 12 ปี เรียน จบศิลปศาสตร์ทั้งหมด สามารถหาะได้และมีอิทธิฤทธิ์มาก จนฤๅษีสงสัยว่าจะไม่ใช่ลูกของ ตน วันหนึ่งฤๅษีจึงหาลูกทั้งสองไปอาบน้ำในแม่น้ำ อธิษฐานว่าถ้าคนใดเป็นลูกให้ว่ายนน้ำกลับ เข้ามา ปรากฏว่านางแพงศรีว่ายกลับเข้ามาคนเดียว สังคีปพะสีจันทน์ไม่กลับมา และได้ไป

018.
2/04
2524
003

15

เนรมิตบ้านเมืองพร้อมทั้งข้าทาสไพร่พลมากมาย สังกัดผู้ที่เป็นกษัตริย์ครองพาราณสี
พะลิกันต์เป็นอุปราช

กำเนิดหุลละมาน

อุษิหานางแห่งศรีกลับมาที่ถ้ำ นางใดไม่เห็นลูกชายทั้งสอง จึงซักถามเรื่องราว
กับนางแห่งศรี นางแห่งศรีได้เล่าเรื่องอุษิหิธฐานเสี่ยงลูก นางใดคิดว่านางแห่งศรีบอก
ความจริงแก่อุษิ หิงโกรธแค้นมาก วันหนึ่งอุษิออกหาหัวเผือก หัวมัน นางใดได้โอกาสจึง
จับนางแห่งศรีฟาดกับภูเขาลูกใจตาย แต่ก็ไม่กลับคืนมาได้ นางแห่งศรีจึงหนีเข้าป่าไป
นางเดินทางมาถึงต้นนิโคตที่มีผลสุกงอม นางแห่งศรีกินผลจากกิ่งที่ขึ้นไปทางทิศใต้ จึงกลายเป็นลิง
และไปอยู่กับฝูงลิงป่า ได้สัมผัสกับลิงพระลาม ต่อมาไม่นานนางตั้งท้อง เมื่อครบ
กำหนดได้ให้กำเนิดหุลละมาน

กำเนิดหวัระพี

กล่าวถึงควายหวัระพีตัวหอนางควายเป็นบริวารนับหมื่นตัว แต่ไม่มีลูก เพราะ
เมื่อลูกเกิดมาก็ฆ่าตายหมด นางควายตัวหนึ่งแอบไปคลอดลูกในถ้ำ และเลี้ยงจนเติบโต
หวัระพีตัวลูกอยากเห็นพ่อแต่ถูกนางควายห้ามไว้ และนางใดเล่าเรื่องที่หวัระพีตัวหอนางลูก
ให้ฟัง หวัระพีตัวลูกมีความเคียดแค้น จึงคิดฆ่าพ่อ แต่นางควายห้ามไว้ บอกให้คอยวัดรอย
เท้า เมื่อเท้าใหญ่เท่าพ่อเมื่อใดจึงจะสู้พ่อได้

หวัระพีวัดรอยเท้า

หวัระพีตัวลูกคอยวัดรอยเท้าพ่อกันเห็นว่าเท้าใหญ่เท่ากัน จึงขอออกไปต่อสู้ แต่
นางควายห้ามไว้อีก เพราะหวัระพีตัวลูกไม่มีวิชาพอที่จะไปสู้พ่อได้ นางควายจึงให้ลูกหัก
ขี้ดเครือหวาย ขี้ดก้อนอาจมาให้ชาก่อนดกขึ้น และหักใช้เขารับลูกมะขามป้อมไม่ให้ตกถึง
พื้น ควายหวัระพีตัวลูกทำสำเร็จ จึงไปหาชนกับพ่อ ในที่สุดสามารถฆ่าพ่อได้ ได้ครอบ-
ครองบริวารและนางควายทั้งหลายแทนพ่อ หวัระพีตัวลูกมีใจกำเริบ ได้ไปหาเหวดคาต่อสู้
เหวดคาจึงสาปให้ตายด้วยของมีคม

10 JUL 1986

041142

สังคีปรบกับท้าวระพี

ท้าวระพีเที่ยวรุกรานเหล่าเหวคาต่อไปไม่หยุดหย่อน เหวคาองค์หนึ่งบอกให้
ท้าวระพีไปทำสนกับสังคีป พระสัจจันท์ ควาท้าวระพีเดินทางไปถึงเมืองหาราสี โล้นผู้คน
ล้มตาย สังคีป พระสัจจันท์จึงออกสู้รบ แต่ไม่มีใครแตะชนะ ท้าวระพีจึงแนะให้สู้กันในถ้ำ
สังคีปให้พระสัจจันท์คอยอยู่ปากถ้ำ และให้คอยสังเกตเลือกที่ไหลออกมา ถ้าเห็นเลือดขึ้นไหล
ออกมาแสดงว่าเป็นเลือดของท้าวระพี ถ้าเป็นเลือดใสเป็นเลือดสังคีป ถ้าเป็นเลือดใสให้
เอาหินปิดปากถ้ำแล้วกลับเข้าเมือง สังคีปและท้าวระพีเข้าไปต่อสู้กันในถ้ำ แต่ไม่มีใครแตะ
ชนะ สังคีปถามท้าวระพีว่าใครเป็นผู้สอนวิชาและคอยปกป้องรักษาอยู่ ท้าวระพีว่าไม่มี
การที่ท้าวระพีชอบเช่นนี้เป็นการลบหลู่เหวคาที่คอยปกป้องรักษา อาตมจึงเสื่อม เป็นเหตุให้
สังคีปฆ่าท้าวระพีได้ เลือดของท้าวระพีไหลนองเต็มถ้ำ ขณะนั้นเกิดพายุฝนตก น้ำฝนไหล
นองผสมไปกับเลือด พระสัจจันท์เห็นเลือดที่ไหลออกมาเป็นเลือดใส คิดว่าสังคีปตาย จึง
ปิดปากถ้ำแล้วกลับเข้าเมืองตั้งตนเป็นกษัตริย์สืบแทนต่อไป

เมื่อสังคีปรบชนะ

ท้าวระพีและจะออกจากถ้ำ พบหินปิดปากถ้ำอยู่ สังคีปขยับหินออกไม่ได้ จึงกลับเข้าไปใน
มืดคิดลอบฆ่าท้าวระพีทุ่มไปที่ปากถ้ำ หินจึงพังหลาย สังคีปกลับเข้าเมืองมาหาพระสัจจันท์
พระสัจจันท์หนีมาอยู่ในป่า นิ่งร้องไห้นาน 4 เดือน น้ำตาไหลไม่ขาดสายเกิดเป็นเมฆน้ำชื่อ
ยมนา

พระลามพบพระสัจจันท์

พระลามกลายเป็นลิงอยู่ 3 ปี วันหนึ่งพระสัจจันท์ให้ลิงพระลามกินผลไม้จาก
กิ่งทางทิศตะวันออก พระลามจึงกลายร่างเป็นคนมีรูปร่าง และไถ่เดินทางติดตามนางสีดา
ต่อไป วันหนึ่งพระลามเกิดความอ่อนเพลีย กระหายน้ำ พระสัจจันท์ไปตักน้ำในลำธารมาถวาย
เมื่อน้ำนั้นมิกลิ่นคาว พระสัจจันท์จึงเดินขึ้นไปเหนือน้ำ พบพระสัจจันท์นั่งร้องไห้น้ำตาไหลเป็นสาย
น้ำอยู่ พระสัจจันท์พาพระสัจจันท์มาเฝ้าพระลาม พระสัจจันท์ทูลเรื่องราวทั้งหมดแก่พระลาม และ
ขอให้พระลามช่วยฆ่าสังคีป ถ้าทำสำเร็จจะถวายบ้านเมืองให้ และจะช่วยออกตามหานาง
สีดาคด้วย

พระลาลงหารสังคีป

พะลิจันท์พาพระลามาเข้าเมือง ชาวเมืองเห็นพะลิจันท์จึงเข้าไปทูลสังคีป
สังคีปยังไม่หายโกรธเคืองพะลิจันท์ จึงออกมาทูล พะลิจันท์กลับไปขอให้พระลามาช่วย
พระลามาให้พะลิจันท์เอาผ้าขาวคาดเอว เพื่อที่จะได้สังเกตเห็นว่าใครเป็นใคร สังคีปรู้เห็น
ใช้ผ้าคาดเอวบ้าง พะลิจันท์ผู้ไม่ได้เสียที่สังคีปกลับมาเฝ้าพระลามา พระลามาจึงเอาปูน
แต้มหลังพะลิจันท์ คราวนี้สังคีปไม่รู้เห็นพระลามา พระลามาจึงแกลงเรณูสังคีป ก่อนฉายสังคีป
ถามว่าคนทำผิดสิ่งใดพระลามาจึงได้สังหารตน พระลาก็จึงว่าสังคีปทำผิดประเพณีของกษัตริย์
เพราะตามธรรมเนียมแล้ว เมื่อมีผู้ใดเข้าเมืองมา ก็ควรจะสืบถามความก่อน แต่สังคีปกลับ
ทำร้ายพะลิจันท์โดยไม่ไต่ถามเสียก่อน ถ้าสังคีปสัญญาว่าจะเลี้ยงดูพะลิจันท์ พระลามาจะ
ใช้ดาบเสกเป้าให้หายเจ็บปวด แต่สังคีปขอให้พระลามากำตนเสีย พะลิจันท์จึงได้ครอง
เมืองแทนสังคีป

พระลามาพบหุลละมาน

พะลิจันท์มอบบ้านเมืองให้พระลามาตามที่ให้สัญญาไว้ พระลามาไม่รับแต่ขอให้
พะลิจันท์ช่วยสืบหาทางสืบหาเงาะแฉ่ม พะลิจันท์ออกสืบหาแต่ไม่สำเร็จ กลับมาทูลพระลามา
ว่าให้หุลละมานลูกของพระลามากับนางแห่งศรีซึ่งมีอิทธิฤทธิ์มากเป็นผู้ไปสืบหา พระลามาให้
พระลากับพะลิจันท์จับตัวหุลละมานมาพร้อมกับนางแห่งศรี และให้บอกว่าตนโคธที่กินแล้ว
กลับกลายเป็นคนมาด้วย หุลละมานมาเฝ้าพระลามาและแสดงอิทธิฤทธิ์ให้พระลามาเห็นโดย
อำปากอมดวงจันทร์ไว้ได้ อู ดวง และอำปากพ่นไฟ พระลามาจึงให้ตนโคธกับนางแห่งศรี
และหุลละมานกิน นางแห่งศรีกินแล้วกลับกลายเป็นหญิงสาวมีรูปโฉมงดงามมาก พระลามายก
นางให้พระลากับ หุลละมานกินแล้วเป็นลิงอย่างเดิม นี่เป็นเพราะกรรมของหุลละมาน
ที่ได้เข้าไปทำลายสวนผลไม้ และต้นไม้ในวัด จึงต้องเกิดมาเป็นลิงในชาตินี้ เมื่อลิงที่เดิน
กรรมแล้ว ได้กินผลไม้โคธจะกลับกลายเป็นคน

หุลละมานพบภูมิจาไฟ

พระลามาให้หุลละมานออกติดตามหานางเงาะแฉ่ม หุลละมานไล่หะยานขึ้น
บนอากาศ เหาะผ่านเมืองถึงคาไปตกที่เขตแดนอารมของภูมิจาไฟ หุลละมานเข้าไป

กราบไหว้ ฤๅษีลืมหูลืมตาขึ้นมอง ทำให้หุลละมานใหม่เป็นผงธุลี ฤๅษีจึงซุบหุลละมานใหม่มีชีวิต
ขึ้นมาใหม่ สอดถามเรื่องราว หุลละมานบอกว่า เป็นทูตของพระลามมาตามนางนางสีดา -
จันทะแจ่มซึ่งพยายามระนาส่วนลักพาตัวไป ฤๅษีบอกว่าหุลละมานเหาะเกินลังกาไปไกล
แล้ว ฤๅษีจึงให้หุลละมานพักอยู่ที่นี้ก่อน

หุลละมานเองก็เฝ้า

ฤๅษีหยิบผ้าผืนหนึ่งให้หุลละมานปูนอน หุลละมานทอดผ้าผืนใหญ่จากฤๅษีบอกว่านอน
ไม่พอ พร้อมทั้งแสดงอิทธิฤทธิ์เนรมิตกายใหญ่จนเท่าเขาพระสุเมรุ ผ้าผืนน้อยนั้นก็ขยาย
ใหญ่กว่าตัวหุลละมาน จนหุลละมานยอมแพ้ รุ่งเช้าฤๅษีออกบิณฑบาต และได้สั่งหุลละมาน
ไม่ให้ไปไกลอ่ากลางเท่า หุลละมานตื่นมา ไข่มื้อถุหนัน และไข่มื้อช่ายน้ำนึ่งเซ็ดหน้า และสงสัย
ว่าเหตุใดฤๅษีจึงห้ามเข้าไปไกลอ่ากลางเท่า จึงลองเอาเท้าแกว่งดู หุลละมานถูกปลิง
เกาะเท้าถึงเท้าไรก็ไม่ออก หุลละมานคิดว่าอาจจะเป็นเพราะฤๅษีให้ไข่มื้อช่ายน้ำนึ่งเซ็ด
หน้า อาคัมจึงเสื่อม เมื่อฤๅษีกลับมาบอกให้หุลละมานถ่มน้ำลายใส่ปลิง ปลิงจะหลุดออก
ต่อมาฤๅษีเอาก้อนข้าวให้หุลละมานกิน แต่หุลละมานกลัวกินไม่อิ่ม จึงขอเพิ่มอีก
ฤๅษีให้หุลละมานลองกินดูก่อน ถ้าไม่อิ่มจะให้อีก หุลละมานกินเข้าไปทั้งก้อน กินเท่าไรก็
ไม่หมดจึงอมไว้ข้างแก้ม ต่อจากนั้นหุลละมานถามถึงทางไปลังกา ฤๅษีบอกทางให้ แต่เนื่อง
จากอิทธิฤทธิ์ของหุลละมานเสื่อมลง จึงเหาะไปได้ไม่นานก็ตกลงในมหาสมุทร ถูกปลากินแต่
ก็สามารถแหวกท้องปลาออกมาได้ หุลละมานไต่ว่ายน้ำไปจนถึงเกาะลังกา เนรมิตตนเป็นคน
รูปงามเข้าเมืองลังกา

หุลละมานพบนางสีดาจันทะแจ่ม

หุลละมานใช้วิชากำบังตนเข้าไปในเขตพระราชวัง และได้พบนางสีดา หุลละ-
มานทูลว่าพระลามให้มารับนางกลับเข้าเมือง นางจึงสั่งความไปถึงพระลามว่า นางอยาก
ให้พระลามยกทัพมาชิงนางคืนจากพญาฮาบมะนาส่วน ผู้คนจะได้ไม่ดิ้น และก่อนที่หุลละมาน
จะกลับได้เข้าไปในท้องพระโรงพลทางสูงเทียมพญาฮาบมะนาส่วน พญาฮาบมะนาส่วนจึง
สั่งให้ทหารจับตัวไว้

หุลละมานเผาลังกา

หุลละมานเนรมิตสิ่งหลายแสนตัวกักกินพืชผลในเมืองลังกาเสียสิ้น พวกทหารนำธนู หน้าไม้ และปืนมายิง แต่ก็ไม่สามารถทำร้ายหุลละมานได้ พญาชาบมะนาส่วนจึงเอาห้วงคล้องจับหุลละมานได้ และนำตัวหุลละมานใส่ครกตำ จับโยนใส่กองไฟ อังไอน้ำ แต่หุลละมานก็ไม่เป็นอันตราย หุลละมานจึงออกอุบายว่าถ้าต้องการจะฆ่าตนให้อ่าน้ำมันมาหาตัวแล้วจุดไฟเผา พวกทหารทำตามที่หุลละมานแนะนำ ไฟจึงลุกท่วมตัว หุลละมานได้วิ่งออกไปหัวเมืองเป็นเหตุให้ไฟลุกหัวเมืองลังกา ไฟไหม้เมืองลังกาอยู่ 7 วัน หุลละมานกระโดดลงน้ำเพื่อดับไฟ แต่ไฟยังติดอยู่ที่หาง เมื่อหุลละมานเผาลังกาแล้วจึงกลับมาเฝ้าพระลาม ทูลเรื่องที่นางสีดาจันทะแหม่มสั่งความมาว่าให้พระลามยกทัพไปช่วยนาง ส่วนเมืองลังกาถูกหุลละมานเผาเสียสิ้น และหุลละมานได้ขอให้พระลามช่วยดับไฟที่หาง พระลามให้ใช้น้ำลายของหุลละมานดับไฟ ต่อจากนั้นได้ปรึกษากันทางไปลังกา

แผนที่ไปลังกา

พระลามให้พระสีจันทน์ไปสืบถามแหล่งน้ำต้นข้ามไปเมืองลังกา พระสีจันทน์และหุลละมานเดินทางไปตามฤๅษีที่บำเพ็ญพรตในถ้ำ ฤๅษีตนนั้นบอกว่าแผนที่บอกแหล่งน้ำต้นอยู่ในท้องปลาอานนท์ หุลละมานเนรมิตตนเข้าไปอยู่ในท้องปลา และนำแผนที่ออกมาได้

ศึกพญากำปั่น

เมื่อได้แผนที่แล้ว พระลามเกณฑ์ไพร่พลออกเดินทาง จนถึงชายฝั่งมหาสมุทรที่พญากำปั่นรักษาด่านอยู่ พญากำปั่นเนรมิตอุทยานบริบูรณ์ไปด้วยผลไม้ นานาชนิดแต่ผลไม้เหล่านั้นมีพิษ หุลละมานรู้กลอุบายจึงทูลเตือนพระลาม พระลามบอกไพร่พลไม่ให้กินผลไม้เหล่านั้น และหุลละมานอาสาออกรบกับพญากำปั่น สู้รบกันอยู่นานไม่มีใครแพ้ชนะ พญากำปั่นให้ผลัดกันใช้อาวุธตีกันคนละที พญากำปั่นที่หุลละมานด้วยมองเหล็กหนัก 1 โกฎิ หุลละมานไม่ได้รับบาดเจ็บ ถึงคราวของหุลละมานเป็นฝ่ายตี หุลละมานถอนคันดาล 3 คัน หักเป็น เชือกตีพญากำปั่นถึงแก่ความตาย

พระลามาสังสาร

พระลามาเขียนพระราชสาร แล้วบรรจุลงในซองแล้วส่งไปเมืองลังกา พระยาชาวมะนาส่วนอ่านสาร รู้ว่าพระลามาต้องการให้ส่งนางสีดาจันทะแจ่มกนิ ถ้าไม่ทำตามพระลามาจะคิดทำมารบ พญาชาวมะนาส่วนจึงให้ไพร่นายหลวงชะตา ไพร่จำนวนหนึ่งแล้วบอกให้พญาชาวมะนาส่วนส่งนางสีดาจันทะแจ่มกนิ เพราะถ้าเกิดศึกต่อไปภายหลัง พระลามาจะเป็นฝ่ายชนะและชิงเอานางสีดาไปได้ พญาชาวมะนาส่วนไม่เห็นด้วย เสนอว่ามาตย์บางคนแนะนำให้ต่อสู้โดยใช้ข้อเท็จจริง พญาชาวมะนาส่วนถามความเห็นของเชษฐราชโอรส เชษฐราชแนะนำให้ส่งนางสีดาเพราะเห็นว่าพญาชาวมะนาส่วนนำไม่ถูกต้อง ถ้าไม่ส่งนางสีดา จะทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน พญาชาวมะนาส่วนอาจจะสิ้นชีวิตเพราะนางสีดา พญาชาวมะนาส่วนกลัวโอรสจึงจับตัวขว้างไป ตัวโอรสติดกับแผ่นดิน

พระลามายักษ์ลักพาตัว

พญาชาวมะนาส่วนตัดสินใจออกรบ โดยขอความช่วยเหลือจากยักษ์ให้ลักตัวพระลามาไปชิง พลยักษ์เข้าไปถึงห้องที่พระลามาหลับ หลอดระฆังของพระลามาทั้งหมดไว้ในปาก ยักษ์จึงนำอุบายเอาแก้วมณีแก้วบนห้องน้ำ หลอดระฆังเห็นแสงสว่างนึกว่าเป็นเวลาเช้า จึงอำนาจปล่อยทหารออกมา ยักษ์เข้าไปลักตัวพระลามาออกมาได้ หลอดระฆังได้ออกติดตามโดยปลอมตัวเป็นยักษ์ชราปะปนไปกับพวกยักษ์ทั้งหลายสืบตามข่าวของพระลามา หลอดระฆังเห็นหญิงแก่กำลังหาน้ำเข้าวัง หลอดระฆังจึงแปลงตัวเป็นนมลงวันเกาะตามหาน้ำไป แต่ตามหัก หญิงชรจัดการมิดคานแล้วนำน้ำเข้าในวัง หลอดระฆังพบพระลามาและพาน้ำออกมาได้ และได้ต่อสู้กับพลยักษ์มากมายแต่มายักษ์เท่าไรก็ไม่ตาย หลอดระฆังได้ทราบที่รู้ว่ายักษ์ถอยลงใจไว้บนตอยเขาแก้วจึงเนรมิตธนูยาว 1000 โยชน์ ชี้อย่างใจยักษ์แต่ละละเอื้อม

หลอดระฆังมาเกดถึงเฝ้าพระลามู

กล่าวถึงมาเกดถึงเป็นลิงเชื้อสายพระลามา มีรูปร่างคล้ายหลอดระฆัง มีพละกำลังมาก อาศัยอยู่มังสมุท หลอดระฆังและพลยักษ์ที่ไปรบ เข้าจึงสอบถามทางไปลังกา

มะกัสดึงไม่รู้ทางแต่ขอติดตามหุละมานกลับมาถวายตัวกับพระลाम

หุละมานได้นางมีสี่สาหลว

หุละมานอาสาเนรมิตภาพเป็นปลา ลงไปในมหาสมุทรเพื่อพานางไปลังกา ได้พบนางมีสี่สาหลวลูกพญาชามมะนาส่วนกับนางปลา มีตัวเป็นคนนางเป็นปลา หุละมานแล้งลงนางมีสี่สาหลวและพญาชามมะนาส่วนขอเข้าเป็นพวก เพื่อที่พญาชามมะนาส่วนจะได้ยอเยกนางมีสี่สาหลวให้ หุละมานเข้าเก็บอาหารใส่ จนได้นางเป็นเมีย ต่อมานางไล่ให้กำเปิดลูกชื่ออุทธา หุละมานหาอุบายบอกฝูงปลาให้สร้างสะพานเพื่อให้พระลามาหาไพร่พลข้ามมาแล้วจะได้จับกิน ฝูงปลาช่วยกันสร้างสะพานสร้างจนเหลือเพียงส่วนเดียวต่างหมดกำลัง หุละมานถือโอกาสหนีกลับไปเฝ้าพระลाम ให้สร้างสะพานข้ามไปลังกาค้วย นางมีสี่สาหลวแอบถามหุละมานมารู้ว่าพระลामจะให้สร้างสะพานค่อ จึงกลับไปบอกฝูงปลาให้ช่วยกันทำลายสะพานเสีย

มหาวิทยาลัทธิศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

พระลामในหุละมานและมะกัสดึงเอาหินมาถมสร้างสะพานไปลังกา แต่ถูกนางมีสี่สาหลวและฝูงปลาแอบขบเอาหินไปทิ้ง ทั้งหุละมานและมะกัสดึงสงสัยว่าเอาหินมาถมเท่าไรก็จมหายไปหมด จึงตกลงกันว่าจะผลักดันขนิษฐมาสร้างสะพานคนละเที่ยวให้อีกคนหนึ่งเฝ้าไว้ มะกัสดึงเฝ้าก่อน ขนิษฐมาถมเมื่อถูกหุละมาน หุละมานเฝ้าขนิษฐมาถมทะเลใกล้กับมะกัสดึงเฝ้าอยู่ แต่มะกัสดึงแอบหนีไปคิดขัดใจสู้รบกับ ทั้งสองกลับมาเฝ้าพระลाम พระลามลงโทษตีหุละมาน ส่วนมะกัสดึงขอกลับบ้านเมือง และพระลามเตรียมเคลื่อนทัพต่อไป

ชีวหาเนรมิตเป็นสะพาน

นางมีสี่สาหลวกลับมาพญาชามมะนาส่วนว่าพระลามขอตัวมาที่ลังกา พญาชามมะนาส่วนในชีวหาเนรมิตเป็นสะพาน พระลามออกทัพมารบเชษฐราชโอรสพญาชามมะนาส่วนที่ถูกขวางมาจนตัวติดอยู่กับแผ่นดิน เชษฐราชพลเรือร่าหังมระไปพระลามทราบพระลามช่วยจึงเชษฐราชขึ้นมา เชษฐราชจึงถวายตัวเป็นพวก ขณะที่พระลามยกพลข้าม

สะพานชีวหาถันลิลลัน ทำให้ไพร่พลของพระลามตกลงในมหาสมุทร หูละมานเนรมิตฝ่ามือใหญ่ให้ไพร่พลเกาะช่วยขึ้นมาได้ เชษฐราชทูลพระลามว่าเป็นอุบายของชีวหา หูละมานจึงเหาะไปตัดลิ้นชีวหาขาด พระลามออกเดินทางต่อไป ลองหยั่งพื้นมหาสมุทรดู ปรากฏว่าน้ำตื้นแค่เข่า พระลามยกทัพข้ามมหาสมุทรหลายเดือนจึงถึงลังกา

พญาชาบมะนาส่วนรับศึก

ขุนเมืองเสนาเมืองลังกาใช้อาคมเสกตนกลายเป็นนางสีดาจันทะแจ่มตายลอยน้ำไปตึงหน้าที่ตั้งทัพของพระลาม พระลามคิดว่านางสีดาจันทะแจ่มตาย ก็เสรำโศกและคร่ำครวญถึงบ่อนาง เชษฐราชเข้าไปทูลพระลามว่า เป็นอุบายของฝ่ายพญาชาบมะนาส่วนนางสีดาจันทะแจ่มไม่ได้ตายจริง ๆ พร้อมทั้งบอกความสามารถของเสนาแต่ละคนว่า ขุนราชสามารถเนรมิตต้นไม้หลายพันต้นคอยสกัดทัพพระลามไม่ให้หนี พญาสามารถเนรมิตงูเห่ามรตไพร่พล พญาจันทะสามารถเนรมิตก้อนหินเป็นภูเขา ส่วนพญาชาบมะนาส่วนนั้นได้เรียนวิชากับพระอินทร์มโหฬารมาก และยังมีสหายชื่อโมกษะลัก มีหอแก้วเป็นอาวุธ ถ้าพุ่งถูกผู้ใดแล้วหายามาแก่ไม่ทันต้องตาย ข้านั้นอยู่ที่ท่าริมพนาศ ต้องใช้ผสมกับมูลโคอุสุภราชและหมอนของพญานาคเมืองบาดาล ให้เอาตัวยาทั้ง 3 อย่างบดรวมกันรักษาให้ทันก่อนพระอาทิตย์ตกดิน

ต่อจากนั้นพญาชาบมะนาส่วนตั้งทัพรับศึก เหล่าขุนพลทั้งหลายที่มีคาถาอาคม ต่างก็ใช้อิทธิฤทธิ์ในการต่อสู้ เสกเป่าต้นไม้เป็นจำนวนมากมาสกัดทัพ เนรมิตก้อนหินเป็นภูเขารวมทั้งเนรมิตงูมากมายโอบกอดไพร่พลของพระลาม แต่พระลัก หูละมาน และพะสีจันทะแก้ไว้ได้ เข้าต่อสู้ฆ่าฟันไพร่พลของพญาชาบล้มตายเป็นอันมาก เป็นที่อัศจรรย์แก่พญาชาบมะนาส่วน พญาชาบมะนาส่วนจึงเนรมิตฝนเป็นหอกดาบตกลงมาตีเมฆไพร่พลของพระลาม แต่หูละมานเนรมิตมือใหญ่รับไว้ได้ ทว่างหอกดาบเหล่านั้นใส่ทัพของพญาชาบมะนาส่วนและโค่นหัวเป็นพระอาทิตย์ 7 ดวง มีแสงร่อนแรงเผาไพร่พลของพญาชาบมะนาส่วนล้มตาย หูละมานใช้วิธีรบโดยเสกหินเป็นยักษ์ไล่จับพลฝ่ายพญาชาบมะนาส่วน

พญาชาบมะนาส่วนโต้ตอบโดยใช้คีมหนีบหัว ยักษ์พากันหนีไปสิ้น ฝ่ายพะสีจันทะเนรมิตฝนตกลงท่วมพลฝ่ายพญาชาบมะนาส่วน พญาชาบมะนาส่วนโต้ตอบโดยเสกหินสกัดน้ำ

ไว้ ต่างฝ่ายต่างต่อสู้กันเป็นสามารภ พระลักเข้าชนช้างกับพญาาง ใช้ของ้าวตัดคอพญา-
 างไท้ ทะลีจันท์ชนช้างกับพญาจันท์ หุละมานชนช้างกับแสนเมือง รบกันอยู่นานไม่มี
 ฝ่ายใดแพ้ชนะ

ศึกโมกษะลัก ครั้งที่ 1

พญาชามะนาส่วนไปขอความช่วยเหลือจากโมกษะลักเจ้าเมืองบาดาล โมกษะ-
 ลักทำพิธีลบลอกกรรมแม่น้ำ หุละมานไปทำลายพิธี โดยเนรมิตกายเป็นหมาตายลอยน้ำมีกา
 แร้ง รุมจิก เมื่อโมกษะลัก ทำพิธีไม่สำเร็จจึงออกรบใช้หอกโมกษะลักพุ่งไปถูกไพร่พลของ
 พระลามลัมตาย หุละมานเป่ามนตร์ให้ฟื้นขึ้นมาได้ โมกษะลักพุ่งหอกถูกที่เท้าของพระลาม
 พระลามให้หุละมานไปหายาแก้ หุละมานเอายามาถวายพระลามถึง 2 ครั้ง แต่ไม่ใช่
 ยาที่จะแก้พิษหอกโมกษะลัก หุละมานขอร้องพระอาทิตย์ให้หยุดเดิน พระอาทิตย์ไม่ยอม
 จึงถูกหุละมานขว้างไปทางทิศตะวันออก จึงกลับเป็นเวลาเช้าใหม่ แล้วเหาะไปยังดอย-
 หลวงยภภูเข้างูมาให้พระลามเก็บยา ต่อมาหุละมานไปขอมูลโคสุภราช และได้เหาะ
 ไปบาดาลขอมอนที่พญานาคหนุนนอน พญานาคปาดให้ส่วนหนึ่ง เชะฐราชผสมตัวยาทิ้ง
 3 ชนิดทาที่เท้าของพระลามหอกหลุดพุ่งขึ้นฟ้า ตกลงที่เค็ยรของพญาชามะนาส่วนถึงสิ้นชีวิต
 แต่ก็ฟื้นขึ้นมาได้

หุละมานพบอุทธา

พญาชามะนาส่วนขอให้อุทธาซึ่งเป็นหลานออกรบกับหุละมาน ทั้งสองมีฤทธิ์
 เสมอกันไม่มีใครเอาชนะกันได้ ภายหลังหุละมานรู้ว่าอุทธาคือลูกของตนกับนางมัสสาหลวง
 จึงนำอุทธาไปเฝ้าพระลาม พระลามชักชวนอุทธาให้ช่วยทำศึกกับพญาชามะนาส่วน แต่
 อุทธาปฏิเสธ เพราะถือเป็นการรอกตัญญูต่อพญาชามะนาส่วนผู้เป็นตา ขอกลับไปลังกา

พญาชามะนาส่วนสิ้นชีวิต

พญาชามะนาส่วนทำการรบต่อไปได้ เนรมิตอาวุธ หอกง้าวหลายแสนเล่มปา
 เข้าใส่ไพร่พลของพระลาม แต่หุละมานเนรมิตมือใหญ่รับไว้ได้หมด พระลามแผลงศรถูก
 เค็ยรพญาชามะนาส่วนขาด แต่กลับต่อได้ดังเดิม พระลามแผลงศรอีกครั้งหนึ่งถูกเค็ยร

พญาชาบมะนาส่วน แม่อรณียึดเคียวไว้ พญาชาบไม่สามารถหาเงื้อมมาต่อได้จึงสิ้นชีวิต
ท้าวจตุโลกบาลจับพญาชาบมะนาส่วนไปนรก

พระลามมีชัย

เมื่อพระลามสามารถสังหารพญาชาบมะนาส่วนได้แล้ว จึงยกทัพเข้าลี้กาคต่อสู้
กับทัพของพญาชาบมะนาส่วน ทัพของพญาชาบมะนาส่วนแตกพ่ายไป ส่วนโมกษะลักนี้ไป
เมืองบาดาล เสนาเมืองลี้กาคคือแสนเมืองและพญาจันท์เข้ามาจงรักภักดีต่อพระลาม
มอบบ้านเมืองให้ พระลามปฏิเสธเพราะไม่ได้มีความประสงค์จะเอาบ้านเมืองแต่มาเพื่อ
รับนางสีดาจันทะแฉ่มกลับคืนไป

ศึกโมกษะลักครั้งที่ 2

หุลละมานอาสาไปรบกับโมกษะลักและโคเหาะไปเมืองบาดาล หุลละมานเนรมิต
กายงามราวกับพระอินทร์ พดหานั่งเสมอโมกษะลัก บอกว่าเป็นทูตของพระลามมาแจ้งข่าว
ว่าพญาชาบมะนาส่วนสิ้นชีวิต ให้โมกษะลักแต่งเครื่องบรรณาการไปอ่อนน้อมต่อพระลาม ถ้า
โมกษะลักทำตามจะตัดคอไปถวายพระลาม โมกษะลักไม่ยอมทำตาม เกิดการต่อสู้กัน พระล-
จันท์แผลงศรถูกหัวโมกษะลักขาดถึง 2 ครั้ง ครั้งที่ 2 หุลละมานแย่งหัวของโมกษะลัก
เหาะหนีไป โมกษะลักหาหัวมาต่อไม่ได้สิ้นใจตาย หุลละมานนำหัวโมกษะลักมาถวาย
พระลาม

พระลามกลับ เมืองศรีสัตนา

พระลามอยู่ที่เมืองลี้กาคได้ 8 เดือน ไต่ยกเมืองลี้กาคให้เชษฐราช และยกนาง
เทวีชื่อโอวาหุและทองกลางให้เป็นมเหสี ส่วนพระลามเตรียมทัพกลับเมืองศรีสัตนาถ เมื่อ
กลับมาถึงพระลามให้พญาครุฑนำผลนิโคมาให้หุลละมานกิน หุลละมานกินแล้วกลายร่างเป็น
คนเนื่องจากหมดกรรมแล้ว ส่วนพระลจันท์กลับไปครองพาราณสีตามเดิม

นางสีดาจันทะแฉ่มวาดรูปพญาชาบมะนาส่วน

นางสีดาจันทะแฉ่มตั้งครรภได้ 3 เดือน วันหนึ่งนางสนมตามนางถึงรูปร่าง
หน้าตาของพญาชาบมะนาส่วน นางจึงวาดรูปลงบนกระดาน เมื่อพระลามเข้ามานางจึง

เอารูปซ่อนไว้ใต้หมอน พระลามานอนไม่ได้เพราะที่นอนร้อนราวกับไฟ พระลามาพลิกที่นอน
ดูพบรูปพญาชาบมะนาส่วน รุ่งเช้าพระลามาสอบสวนความ นางสนมทูลพระลามาว่านางสีดา-
จันทะแจ่มเป็นผู้วาด นางสีดาจันทะแจ่มแก้ว่าเป็นเพราะนางสนมอยากเห็นจึงวาดให้ดู แต่
นางสนมปฏิเสธกล่าวหาว่านางสีดาวาดเอง พระลามาจึงสั่งให้เพชฌฆาตนำนางสีดาไปฆ่า
แล้วให้ควักดวงใจมาถวาย พระลัทธิเข้าไปบอกกับเพชฌฆาตว่า หากฆ่านางสีดาก็เท่ากับฆ่า
พระลามา เพราะนางกำลังตั้งครรภ์ มีเลือดเนื้อของพระลามาอยู่ในตัวนาง พระลัทธิพานางไป
หาฤๅษีซึ่งเคยเลี้ยงดูนางมาก่อน ฝากนางไว้แล้วเดินทางกลับกรุงศรีสัตนาคนหุต ระหว่างทางพบ
สุนัขจึงฆ่าเสียแล้วควักหัวใจมาถวายพระลามา

นางสีดาประสูติโอรส

นางสีดาตั้งครรภ์ 10 เดือน ประสูติโอรสมีรูปโฉมงดงาม เมื่อพระกุมารอายุ
15 ปี ไทลาคูสีและนางสีดาไปชอทาน เดินทางไปพบเด็กเลี้ยงควาย จึงขอข้าวกิน เด็ก
เลี้ยงควายทำดีด้วยใจ โดยมีข้อตกลงว่า ถ้าตนจะให้ข้าวกิน ก็ปรากฏว่าเด็กเลี้ยงควายสู้
พระกุมารไม่ได้ พระกุมารขอข้าวตามสัญญา เด็กเลี้ยงควายไม่ยอมให้ เกิดการต่อสู้กัน
เด็กเลี้ยงควายร้องไห้กลับบ้านเล่าเรื่องให้พ่อแม่ฟัง พ่อแม่เด็กเลี้ยงควายไปทูลพระลามา
พระลามาให้หูละมานไปสอบถามเรื่องราว

พระลามาทราบว่าโอรส

หูละมานเดินทางไปพบพระกุมารและเกิดการต่อสู้กัน พระกุมารเหวี่ยงหูละ-
มานกระเด็นไป และเอาหอกมาแทงหูละมาน หูละมานกลับเข้าเมืองทูลพระลามา
พระลามาให้เสนาจับพระกุมารมาเฝ้า สอบถามได้ความว่าเป็นลูกนางสีดาจันทะแจ่ม บิดาชื่อ
พระลามา มารดาทำความผิดจึงถูกขับออกจากเมือง พระลามาจึงรู้ว่าเป็นโอรสของตน

นางสีดาจันทะแจ่มกลับกรุงศรีสัตนาคนหุต

พระลามาให้เสนาแต่งเครื่องบรรณาการไปถวายฤๅษี และเชิญนางสีดากลับเข้า
เมือง ฤๅษีเห็นว่าทั้งพระลามา และนางสีดาเป็นเนื้อคู่กัน จึงยอมยกนางให้พระลามาเป็น
ครั้งที่ 2 เหล่าเสนาพานางกลับเข้าเมือง นางสีดาจันทะแจ่มอยู่กับพระลามาได้หนึ่งปี เมื่อ

สิ้นอายุชัยก็ได้กลับสู่สวรรค์ เป็นนางสุชาดาชายาของพระอินทร์ตามเดิม

ประชุมชาดก

ท้ายเรื่องเป็นประชุมชาดก หุตถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละคร คือ

พระลाम	เป็น	พระพุทธเจ้า
นางสีดาจันทะแถม	"	นางยโสธราพิมพา
หุลละมาน	"	พระอานนท์
สังคีป	"	พระสารีบุตร
พะสีจันทน์	"	พระโมคัลลานะ
พระบิดาของพระลाम	"	พระศรีสุทโธ
พระมารดาของพระลाम	"	พระนางสิริมหามายา
เชษฐราช	"	พระสันตะเถระ
พระอาจารย์	"	พระมหากัสสะปะเถระ
พญาชายาเมนาสวณ	"	พระเทวทัต

ลักษณะคำประพันธ์

เรื่องพระลัก - พระลाम แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กลอนเทศน์ หรือกลอนสวด ซึ่งเป็นการนำเอาคำกลอนมาแต่งเป็นเรื่องยาว ๆ สำหรับอ่านสู่กันฟัง หรือใช้แต่งวรรณกรรมเรื่องยาวสำหรับเทศน์ สวด หรือเพื่อเป็นคติสอนใจ และเพื่อความบันเทิง กลอนอ่านในเรื่องพระลัก - พระลामนี้ เป็น กลอนอ่านอักษรสังวาส ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านอักษรสังวาส ที่ปรากฏในเรื่องพระลัก-พระลाम มีลักษณะดังนี้คือ¹¹

¹¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร, ลักษณะวรรณกรรมอีสาน (กาฬสินธุ์: จินตทัศน์การพิมพ์, 2522), หน้า 30.

1. กลอนอ่านแบ่งเป็นบท บทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหนึ่งประกอบด้วย
จำนวนคำตั้งแต่ 7 - 10 คำ บทในกลอนอ่านมี 2 ชนิด ได้แก่ บทเอก และ บทโท
บทเอก บทหนึ่งมี 2 วรรค มีเสียงเอกกำกับ 3 ตำแหน่ง เสียงโท
2 ตำแหน่ง เสียงเอกจะปรากฏในคำที่ 2, 4 ในวรรคที่ 1 และคำที่ 4 ในวรรคที่ 2
เสียงเอกอาจใช้คำตายแทนได้ เสียงโท จะปรากฏในคำที่ 3 วรรคที่ 1 และคำที่ 7
วรรคที่ 2 ตำแหน่ง เอกโทบางครั้งก็ไม่ตายตัว อาจจะเลื่อนไปอยู่ในตำแหน่งถัดไปได้
ตัวอย่างบทเอก

(00) 000 0000 (00)

(00) 000 0000 (00)

"บัดนี้ จักกล่าวถึงผู้ ผ่านหั้นพญาใหญ่ท้าวระพี ก่อนแล้ว

มันก็ทงกำลังแยง เกิงสารแสนช้าง"¹²

บทโท หมายถึงบทที่มีวรรคสุดท้ายกำกับ 3 ตำแหน่ง วรรคสุดท้ายเอก
3 ตำแหน่งเท่านั้น แต่ละกับเสียงโทจะขึ้นก่อน เสียงเอกจะปรากฏในคำสุดท้ายวรรคที่ 1
และคำที่ 2, 6 ในวรรคที่ 2 เสียงโทจะปรากฏในคำที่ 3 วรรคที่ 1 และคำที่ 3, 5
ในวรรคที่ 2 ตัวอย่างบทโท

(00) 000 0000 (00)

(00) 000 0000 (00)

"บัดนี้ ภูหากมาดอพอยแท้ คนเดียวพดนอ ภูแล้ว

แม่หากมาบ่เลียง บายกัมนอคเลียง น้้เด"¹³

¹²พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 29.

¹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

2. กลอนอ่าน อาจมีคำเสริม คำสร้อยได้อีกวรรคละ 2 - 4 คำ
คำเสริม เป็นคำที่เสริมหน้าวรรค เพื่อให้ได้ความหมายชัดเจน เช่น
คำว่า แต้นั้น, ลันว่า, เมื่อนั้น, โอนอ เป็นต้น

"แต่นั้น สาวก็แพ ๆ ค้านคำเสน่ห์สวैयाเสีย"

"บัดนี้ เขาก็จะเจรจาต้านคำคู่ก่อน"

คำสร้อย เป็นคำที่เสริมเข้ามาในตอนท้ายวรรค เช่นคำว่า นี่เด,
แท้แล้ว, หุ่นเยอ, แท่นอ เป็นต้น

"มาบ่ถูกาโหดผายตัวช้อย นี่เด"

"เขาก็ก๊มาชมชื่นเฝ้ามาท้าวแก้วววิ แท้แล้ว"

3. การวางรูปคำสำหรับกลอนอ่านในวรรคหนึ่ง ๆ นั้น อาจแบ่งเป็นตอน
หน้า 3 คำ หลัง 4 คำ ดังแสดงแล้วในแผนผังข้างต้น หรืออาจเขียนติดต่อกันเป็นวรรคเดียว
กันได้ก็ได้ ในเรื่องพระลัก-พระลุม จะเขียนติดต่อกันเป็นวรรคเดียวกัน ไม่มีการแบ่งคำ เช่น
บัดนี้ จักได้เล่าพากันกาลก่อนปางปฐม ก่อนแล้ว ตั้งปากเป็นนิทาน
แต่กาลปฐมเคา ปางก่อนพูนพญาชาบมะนาสวน พระก็ทรงลังกาเก็งเมืองสวรรค์เมืองฟ้า
นักสนมลับบริวารอนันต์เนก นั้บโกฏล้านเต็มพันแก้ววิ ช้างคืนเคาหังม้อเนกของ พระก็ทรง
แท่นแก้วหาสาหมงมะณี จังโกคำโคบผาลายต้อง สอง ๆ เหลื่อมเสารสูงผาสาท...¹⁴

4. กลอนอ่านไม่มีการส่งสัมผัสระหว่างวรรค หรือระหว่างบท จะอาศัย
จังหวะในการอ่านเป็นสำคัญ เช่น

แต่นั้น เตะโซแก้วหุลละมานแดงกาว

ช้านนี้เป็นชุดใช้พระลามเจ้าแต่งมา พระเอย

พระก็เคื่องพระทัยด้วยเทวีนางนาถ

พระก็ไปขายไหวร์สี่เจ้าปลูกแปง

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

พระลามกเอนางแก้วสีกายัระชาด

ออกเขตดาวดวงกว้างฮีบเซา¹⁵

คำสุดท้ายของวรรคที่ 1, 2, 3 ไม่ได้ส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1 หรือ 2 หรือ 3 ในวรรคที่ 2, 3 และ 4 เรื่องพระลัก - พระลาม จะไม่มีสัมผัสระหว่างบท หรือสัมผัสระหว่างวรรคเลย

พระรามชาตก

ที่มา

ต้นฉบับเรื่องพระรามชาตก หรือรามเกียรติ์หนังสือเทศน์ เขียนด้วยตัวอักษรไทยเหนือ¹⁶ (อักษรธรรม) เนื้อเรื่องแบ่งเป็น 2 ชั้น ชั้นแรกมี 20 ผูก ชั้นปลายมี 23 ผูก ฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาเป็นฉบับสมบูรณ์ปริวรรตจากต้นฉบับอักษรไทยเหนือ เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ

สำหรับที่มาของเรื่องพระรามชาตกนั้น เสรีียรโกเศศ กล่าวไว้ว่า

ทางอีสานมีหนังสือเทศน์เรื่องหนึ่งชื่อว่าพระรามชาตกเป็นหนังสือที่พระสงฆ์ทางภาคนี้ใช้เทศนา เนื้อเรื่องก็คือเรื่องรามเกียรติ์

นั่นเอง แต่ว่าเนื้อเรื่องสับสนมาก ไม่เหมือนรามายณะหรือราม-

เกียรติ์เสียทีเดียว และแสดงให้เห็นว่า เรื่องพระรามชาตกไม่ได้มีที่

มาจากรamayณะหรือรามเกียรติ์ เป็นเรื่องที่ได้มาจากที่อื่น และนาง

ที่มานั้นต้องมาทางประเทศเขมรหรือจาม ซึ่งสืบชื่อมาจากคำว่า มายู¹⁷

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

¹⁶ หลวงศรีอมรญาณ, พระรามชาตก (กรุงเทพ: โรงพิมพ์แอมส์รี, 2476),

คำนำ

¹⁷ เสรีียรโกเศศ, อุปกรณรามเกียรติ์ (กรุงเทพ: อมรการพิมพ์, 2515),

นอกจากนี้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพิุชิยากร ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับที่มาของเรื่องพระรามชาติกไว้ว่า "เรื่องพระรามชาติกคงได้มาจากนิยายคติธรรม ซึ่งเป็นพระรามฉบับมลายู เพราะมีลักษณะของเรื่องคล้ายคลึงมากกว่านิยายพระรามฉบับอื่น"¹⁸

จากข้อสันนิษฐานของเสฐียรโกเศศ และ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพิุชิยากร ข้างต้น อาจสรุปได้ว่า เรื่องพระรามชาติกน่าจะมีที่มาจากเขมรซึ่งได้เรื่องราวมาจากชวา มลายูอีกต่อหนึ่ง เค้าโครงเรื่องบางตอนที่สันนิษฐานว่าได้มาจากนิยายคติธรรมของมลายู เช่น ตอนพญาราพณาสวรรได้พระธิดาของพระยาอตรฐผู้เป็นลุงมาเป็นชายา คล้ายกับเรื่องทศกัณฐ์ ขอนางมดโหลจากท้าวทศรถของมลายู¹⁹ ตอนอุษินชนางสีดาหัวปลอมให้นางสุทโธให้พญาราพณาสวรรไปนั้น คล้ายกับตอนที่นางมดโหลชวนนางตัวปลอมให้ทศกัณฐ์ นอกจากนี้ตอนพระรามกลายเป็นลิง ตอนที่กล่าวถึงหูลละมานว่าเป็นโอรสของพระราม และตอนหูลละมานกลับเป็นคน²⁰ ก็มีที่มาจากนิยายคติธรรมของมลายูเช่นกัน

เรื่องพระรามชาติกนี้ นอกจากจะมีที่มาจากนิยายคติธรรมของมลายูแล้ว เป็นความบางตอนน่าจะได้อีกจากเขมร เช่น ตอนท้าววิรุณหกไดนา และพระอินทร์ลงมาตามบัญชาธรรมะ คล้ายกับในฉบับเขมรตอนท้าวชนกไดนาใบโพธิ์รณนา และพบนางสีดาในคอกบัวทอง²¹ ตอนหูลละมานเข้าลังกาเพื่อสืบข่าวนางสีดาและได้เข้าไปผูกพันพญาราพณาสวรร

¹⁸ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพิุชิยากร, เรื่องพระราม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2518), หน้า 164.

¹⁹ เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, พระรามมลายู, หน้า 9.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36 - 37.

²¹ ปรีชา นุ่นสุข, อิทธิพลมหากาพย์รามายณะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2528), หน้า 132.

และนางเทวี เหมือนกับตอนหนุมานเข้าลงกาเพื่อสืบข่าวนางสีดาและได้ผูกหมทศกัณฐ์และนางมณโฑของเขมร²² นอกจากนี้ยังได้นำชื่อเมืองอินทปัตต์ ซึ่งเป็นเมืองที่พระอินทร์ทรงสร้างให้พระเกตุมาลาในพงศาวดารเขมร มาตั้งเป็นชื่อเมืองของพญารามหาสวรด้วย²³

เรื่องพระรามชาดกนอกจากจะมีที่มาจากรามายณะของมลายูและเขมรตามที่ได้มีผู้สันนิษฐานไว้แล้ว ผู้วิจัยพบว่าเนื้อความบางตอนของเรื่องพระรามชาดกที่ต่างไปจากฉบับของมลายูและเขมรนั้นจะมีส่วนคล้ายกับเรื่องรามเกียรติ์ของไทย เช่นตอนขุนเมืองจันทร์ เนรมิตตนกลายเป็นนางสีดาตายลอยน้ำ คล้ายกับตอนนางเบญจกายแปลงเป็นนางสีดาตายลอยน้ำ และตอนนางทิพโสศปราชญ์นทียักษ์ ก็คล้ายกับตอนพระนารายณ์ปราบหนุมานในเรื่องรามเกียรติ์

เรื่องพระรามของชาว มลายู เขมร และเรื่องรามเกียรติ์ของไทยที่เป็นแหล่งที่มาของเรื่องพระรามชาดกนั้น ก็ได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องพระรามของชาวอินเดียฝ่ายใต้ ซึ่งอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่เกาะต่าง ๆ บนเกาะชวา มลายู สุมาตรา รวมทั้งบนแหลมอินโดจีน ชาวอินเดียมีอารยธรรมตลอดจนศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ที่เจริญกว่าประเทศเหล่านี้ เมื่อชาวอินเดียอพยพเข้ามาจึงได้มีการถ่ายทอดศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมตลอดจนวรรณคดีแก่ชาวพื้นเมืองด้วย เรื่องพระรามที่เข้ามาครั้งแรกคงมีการถ่ายทอดทางมุขปาฐะ และชนพื้นเมืองได้นำนิทานพื้นเมืองของตนเข้ามาแต่งปนไปกับเรื่องพระราม จึงกลายเป็นเรื่องพระรามที่มีเอกลักษณ์เป็นของท้องถิ่นไป เราก็ได้มีการถ่ายทอดเรื่องพระรามไปยังท้องถิ่น เกิดเป็นรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทย

จึงอาจสรุปได้ว่าที่มาของเรื่องพระรามชาดกน่าจะได้เค้าเรื่องบางตอนมาจากเรื่องพระรามของมลายู เขมร และจากเรื่องรามเกียรติ์ของไทย กวีชาวอีสานนำมาแต่งโดยอาศัยคติความเชื่อทางพุทธศาสนา และแทรกวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และประเพณี

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

²³ เสรีรักษ์โกเศศ, อุปกรณรามเกียรติ์, หน้า 205.

ของชาวอีสานเข้าไปในเรื่อง ทำให้เรื่องพระรามชาตกมีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตกที่สะท้อนให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานในอดีตได้เป็นอย่างดี

ผู้แต่ง

เรื่องพระรามชาตก ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งเช่นเดียวกับวรรณกรรมอีสานโดยทั่ว ๆ ไป ส่วนสมัยที่แต่งสันนิษฐานว่า แต่งในสมัยของพระเชษฐาธิราช แห่งล้านช้าง ระหว่างปี พ.ศ. 2091 - 2114 อันเป็นสมัยที่นครล้านช้างเจริญถึงขีดสุด²⁴

เนื้อเรื่อง

อาจแบ่งเรื่องพระรามชาตกได้เป็นตอน ๆ ดังนี้

ปริวรรกเรื่องหรือปัจจุบันวัตถุ

ในขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ทรงได้ยินพระสงฆ์สาวก กล่าวสรรเสริญพระรูปโฉมและผิวพรรณอันงามของพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า การที่พระพุทธองค์มีรูปร่างและผิวพรรณอันงดงาม เนื่องจากว่าทรงตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระสงฆ์สาวกอาราธนาให้พระองค์แสดงธรรม พระองค์ทรงนำเรื่องพระรามชาตกมาแสดงในที่ประชุมสงฆ์

กำเนิดท้าวศักรเมศวร

กล่าวถึงพรหมชายหญิงคู่หนึ่งลงมาบริโลกจวนดินในโลภมนุษย์ แล้วกลับขึ้นไปบนสวรรค์ไม่ได้ จึงสร้างบ้านเมืองอยู่ชายฝั่งมหาสมุทรทางทิศใต้ ตั้งชื่อเมืองว่า อินทปัตถ์ มีโอรส 101 คน ต่างแยกย้ายกันไปสร้างบ้านเมืองในที่ต่าง ๆ ต่อมาพรหมชายหญิงคู่นี้

²⁴ Dhani Nivat, "The Rama Jataka," The Journal Siam

Society, (Bangkok; n.n. 1946), Vol. 36, p.22.

ได้ให้กำเนตโอรสองค์สุดท้ายตั้งชื่อว่า ท้าวคัมพรเมศวร เมื่อพระโอรสเจริญวัยได้ 16
ชันษา พระบิดายกนางพรมสังกาให้ และเมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์ ท้าวคัมพรเมศวรได้
ครองเมืองอินทปัตถ์สืบต่อมา

กำเนตธรรฐ และวิรุฬหก

นางพรมสังกาชายาของท้าวคัมพรเมศวรได้ให้กำเนตโอรส 2 องค์ องค์พี่ชื่อ
ท้าวธรรฐ องค์น้องชื่อท้าววิรุฬหก เมื่อโอรสทั้งสองเจริญวัย ท้าวคัมพรเมศวรให้ท้าว-
วิรุฬหกครองเมืองอินทปัตถ์สืบแทนตน เป็นเหตุให้ท้าวธรรฐน้อยพระทัยจึงพานางวิสุทธิโสคา
มหนีไปตั้งบ้านเมืองใหม่ให้ชื่อว่า มหานทีศรีพันคำอยู่ในแถบลุ่มน้ำชนบท พระยานาคซึ่ง
อาศัยอยู่ในแม่น้ำนั้นปลอมตัวเป็นชายชรามาแนะนำให้ท้าวธรรฐไปสร้างบ้านเมืองใหม่ที่อีก
ฝั่งหนึ่งของแม่น้ำ ท้าวธรรฐทำตามพระยานาคตั้งชื่อเมืองนั้นว่า จันทบุรีศรีสัตตนาค

กำเนตราพณาสว

กล่าวถึงนางมลิกามเหสีของท้าววิรุฬหกได้ให้กำเนตโอรสมีรูปร่างดีดกดีไม่มี
แขนขา จึงตั้งชื่อโอรสองค์นี้ว่าลุนลู่ วันหนึ่งท้าววิรุฬหกไปไถนา พระอินทร์ที่มามณีคาบมา
ถามไถ่หาธรรมะ ท้าววิรุฬหกตอบไม่ได้ แต่ลุนลู่สามารถตอบได้หมด พระอินทร์จึงนำลุนลู่
ไปสวรรค์ เพื่อที่จะแปลงรูปให้ใหม่ ทั้ง 2 เหาะ ไปถึงเมืองแดน พระอินทร์ให้แดนหล่อ
รูปลุนลู่ขึ้นใหม่ แต่หล่อไม่สำเร็จ ความทราบถึงพระอินทร์ จึงให้มาตุลีเทพบุตรเอารางมา
สุ่มไฟแล้วนำแก้วมรกตใส่ลงไปหลอมและชุบลุนลู่ขึ้นมาใหม่ มีรูปร่างงดงามมาก และมีฤทธา-
นภาพ ลุนลู่ปฏิสนธิในครรภ์นางมลิกาอีกครั้ง เมื่อครบกำหนดนางได้ให้กำเนตโอรสคือ
ธนูศิลป์และทอง้าวติคมมอมาด้วย ท้าววิรุฬหกให้ชื่อโอรสว่า ท้าวราพณาสว เมื่อพระกุมาร
เจริญวัยอายุได้ 1 ชันษา ก็รอบรู้ศิลปวิทยาทั้งปวง และสามารถเหาะได้

ท้าวราพณาสวได้นางจันทา

เมื่อท้าวราพณาสวเจริญวัยได้ 3 ชันษา ได้เหาะไปเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค
พบท้าวธรรฐผู้เป็นลุงจึงทักถาม ท้าวธรรฐไม่ตอบเนื่องจากกลัวเกรงฝีมือของท้าวราพณาสว
จึงยกนางจันทาพระธิดาอายุ 3 ชันษาให้ ท้าวราพณาสวพานางไปเมืองอินทปัตถ์ ต่อมา

ท้าววิรุณหกัจฉิคือภิกษุท้าวราฟาสาธรรกับนางจันทาที่เมืองอินทปัตร์

กำเน็ลหิยทีและอินทชี

พระอินทร์ให้เทพองค์หนึ่งซึ่งสิ้นอายุชัยในสวรรค์ลงมาเกิดเป็นน้องของท้าวราฟา-
สาธรรเทพองค์นี้มีความเชื่อวิชาทางโหราศาสตร์ ค่อมานางมลิลาตั้งครรภ์และได้ให้
กำเน็ลโอรสตั้งชื่อว่า หิยที ค่อมานางได้ให้กำเน็ลโอรสอีกองค์หนึ่งชื่ออินทชี

กำเน็ลพระราม พระลักษณ์

ท้าวอตรุได้อธิษฐานขอโอรสที่มีพละมานมากกว่าท้าวราฟาสาธรรจากเทพเจ้า
เพื่อที่จะได้ออกติดตามรับนางจันทากลับคืนมา พระอินทร์เล็งทิพยเนตรลงมาทราบความ-
เดือดร้อนของท้าวอตรุ จึงทูลเชิญพระโพธิสัตว์และเทพบุตรผู้ทรงให้ไปเกิดเป็นโอรสของ
ท้าวอตรุ พระอินทร์ประทานธนูเทพศิลป์ยามก้องศึ ประทานธนูมีขมิ้มลิษาแก่องค์น้องและ
ดาบกายสิทธิ์อีกกระบี่เล่ม ค่อมานางวิสุทธิโสภานให้กำเน็ลโอรส องค์พี่ชื่อท้าวพระราม
องค์น้องชื่อท้าวพระลักษณ์ มีธนูและดาบคิดตัวมารดา องค์พี่ถือสังข์มาอีกมือหนึ่ง

พระรามได้มามณีกาย

เมื่อพระราม พระลักษณ์เจริญวัย ท้าวอตรุได้เล่าเรื่องที่ท้าวราฟาสาธรรหา
นางจันทาไปเมืองอินทปัตร์ และให้โอรสทั้งสองออกตามนางจันทาก่อนออกเดินทาง พระอินทร์
ให้เวสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตม้ามณีกายขึ้นอยู่ที่หน้าปราสาท พระรามสามารถจับม้ามณีกาย
ได้ ม้ามณีกายได้พาพระรามเหาะขึ้นไปบนเขาจักรวาลเพื่อพบพระอินทร์ พระอินทร์ทำ
พระรามคีติ และไว้บอกที่ตั้งของเมืองอินทปัตร์แก่พระราม

พระราม พระลักษณ์เดินทางไปอินทปัตร์

พระราม พระลักษณ์ขี่ม้ามณีกายออกจากเมือง ได้ผจญภัยกับเหล่าผีร้าย พญานาค
พญาช้าง พญาโคเผือก ทั้งสองพระองค์สามารถปราบได้และศัตรูเหล่านั้นได้บอกทางไป
เมืองอินทปัตร์ พระราม พระลักษณ์ จึงออกเดินทางต่อไป ระหว่างทาง พระรามได้นาง
เทพธิดา 3 องค์ และพระลักษณ์ได้นางเทพธิดา 2 องค์ เป็นชายา

พระรามได้นางคำเภา

พระราม พระลักษมณ์เดินทางต่อไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชุมพิพัน์เชิญพระราม พระลักษมณ์เข้าพักอาศัยในหมู่บ้านของตน และได้ยกบุตรชื่อนางคำเภาให้พระราม พระราม อยู่กับนาง 3 วันจึงออกเดินทางต่อไป

พระรามได้นางคำขาว พระลักษมณ์ได้นางแอกไค้

พระราม พระลักษมณ์ออกเดินทางต่อไปถึงเมืองชุขอม ท้าวจันทเสนเจ้าเมือง ออกมาต้อนรับ นางคำขาวและนางแอกไค้พระธิดาเกิดความรักใคร่พระราม พระลักษมณ์ ท้าวจันทเสนจึงจัดพิธีอภิเษกให้พระรามกับนางคำขาว พระลักษมณ์กับนางแอกไค้

ถึงเมืองอินทปัตถ์

พระราม พระลักษมณ์เดินทางเป็นเวลา 2 ปี 6 เดือน จึงถึงเมืองอินทปัตถ์ ทั้งสองพระองค์ประทับอยู่ริมแม่น้ำอันนที มามณีดาบอาสาเข้าไปสืบเหตุการณ์ในเมือง อินทปัตถ์ ได้รู้ว่าท้าวราพาสวรรค์ป่วยเป็นโรคสันนิบาต ตามองไม่เห็น หูไม่ได้ยินเสียงใด ๆ จะนอนหลับครึ่งหนึ่งเป็นเวลา 3 เดือน มามณีดาบกลับมาแจ้งข่าวแก่พระราม ทั้งสอง พระองค์มีมามณีดาบพาเข้าเมืองรับนางจันทากลับไป พบพิฑูท้าววิรุณหกให้อนุญาตนางจันทาแก่พระราม พระลักษมณ์เสีย

ท้าวราพาสวรรค์ตามนางจันทา

ฝ่ายท้าวราพาสวรรค์ตนมารู้ว่าพระราม พระลักษมณ์พานางกลับไปเมืองจันทบุรีศรี- สัตตนาถ จึงได้เดินทางออกติดตาม ท้าวราพาสวรรค์ยิงธนูโมกษะสัไปในอากาศ เกิดเป็น รัศมี 1 โกฎิ มีขุนพล 4 นาย คือขุนฟ้าแตก ขุนฟ้าเห่อ ขุนฟ้าแหล่และ และขุนฟ้าดาว เสด็จ ท้าวราพาสวรรค์ติดตามจนทันพระราม พระลักษมณ์ เกิดการสู้รบกันขึ้น พระลักษมณ์คิด สายธนูมัจฉิมลิมบา เกิดเป็นรัศมี 2 โกฎิ มีขุนพล 8 นาย คือขุนศึกลาประหลาด ขุนอาจดา- ส้าว ขุนท้าวใจกล้า ขุนฟ้าลั่นสนั่น ขุนน้อยดำดั้นพาดิ ขุนสมสีห์มากเคื้อ ขุนฟ้าเทื่อเถื่อน- สามและขุนงามเวียงแดน ไพรพลฝ่ายพระรามรบตอบโต้ฝ่ายท้าวราพาสวรรค์ รัศมีทั้งสอง ฝ่ายล้มตายเป็นอันมาก

ท้าวราพธาสวขอความช่วยเหลือจากสนาย

ท้าวราพธาสวแปลงศรขอความช่วยเหลือจากพญาครุฑ พญาครุฑจัดทัพเตรียมออกรบ มี 4 เสนานำทัพเข้ารบกับทัพของพระราม ในการต่อสู้ครั้งนี้ทัพของพญาครุฑแตกพ่ายไป ท้าวราพธาสวขอความช่วยเหลือจากพญาธร พญาธรรนำทัพออกสู้รบ แต่แม้ทัพถูกสังหารตายหมด พญาธรจึงยกทัพกลับ นอกจากนี้พญาคนที่ยกยักได้ให้เหล่าเสนาทั้งหลายจัดทัพมาช่วยรบ พระลักษมณ์สังหารพญาคนทีสิ้นชีวิต พระรามแปลงศรเป็นโยธวัมถักพญาราพธาสวไว้ได้

ท้าวราพธาสวยอมแพ้

ท้าวราพธาสวถูกโยธวัมถักได้รับความทุกข์ทรมานมาก จึงรู้สึกสำนึกผิดยอมเป็นข้าส่งส่วยเครื่องบรรณาการแก่พระรามตามประเพณี และได้ทำพิธีขอขมาพระราม พระรามยกโทษให้ ท้าวราพธาสวจึงทูลขอนางจันทาคืน แต่พระรามขอนางจันทากลับไปเฝ้าท้าวธตรฐก่อน และโคตรงแนะนำให้ท้าวราพธาสวไปขอนางจันทาตามประเพณีที่เมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค พร้อมกันนั้นพระรามได้ขอให้ท้าวราพธาสวเนรมิตเรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทางกลับเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค ส่วนท้าวราพธาสวกลับเมืองอินทโคต

พระราม พระลักษมณ์เข้าเมืองตักกสิลา

ขณะที่พระราม พระลักษมณ์ นางจันทา และมามตีกำลังล่องเรือมาจนถึงเกาะแห่งหนึ่ง ก็ได้พบนางจันทุณี นางอุชุกรีกาสองอาหลานซึ่งเป็นเชื้อสายพญานาค พระราม พระลักษมณ์เห็นนางทั้งสองจึงเกิดความรักนาง : นางทั้งสองกลับไปเมืองตักกสิลาซึ่งเป็นเมืองใต้สมุทร เล่าเรื่องที่พบพระราม พระลักษมณ์ที่เกาะแห่งหนึ่งแก่ท้าวสิมพลิกา เจ้าเมืองตักกสิลา ท้าวสิมพลิกาได้ปล่อยพระตำรายิเศษ 2 ตัวไปลองฝีมือกับพระราม พระลักษมณ์ทั้งสองพระองค์สามารถฆ่ากระต่ายวิเศษได้ ท้าวสิมพลิกาให้นางทั้งสองนำพระราม พระลักษมณ์เข้าเมืองตักกสิลา และท้าวสิมพลิกาทำพิธีอภิเษก พระรามกับนางจันทุณี พระลักษมณ์กับนางอุชุกรีกา พระราม พระลักษมณ์อยู่ที่เมืองตักกสิลา 15 วันจึงออกเดินทางต่อไป

พระราม พระลักษมณ์ เข้าเมืองทวาย

พระราม พระลักษมณ์ ได้พบนางพินส่อนคอนราช นางทิพอาสน์ชามน นางสาครจาวจ่อ พระธิดาของพญาพรหมจักรเจ้าเมืองทวาย นางทั้งสามให้พระราม พระลักษมณ์ แสดงอิทธิฤทธิ์ให้ชม พระรามจึงให้ม้าเผือกพาเอาก่อนหินมากองเป็นภูเขากว้างพระองค์แสดงฤทธิ์ยกก้อนหินแตกกระจายหายไปไหนพิศ และคิดสายธนูก็ลั่นเกิดเสียงดังสนั่น เสียงนั้นดังไปถึงเมืองทวาย พญาพรหมจักรให้ทหารไปตามพระธิดากลับเพราะเกรงว่าอาจเป็นอันตราย นางทั้งสามกลับมาเล่าเรื่องที่พบพระราม พระลักษมณ์ พญาพรหมจักรจึงให้นางทั้งสาม และพระธิดาองค์สุดท้ายคือนางพินส่อนคอนราชพาพระราม พระลักษมณ์ เข้าเมือง หลังจากนั้นพญาพรหมจักรจัดพิธีอภิเษกโดยยกนางพินส่อนคอนราช และนางทิพอาสน์ชามนให้พระราม และยกนางสาครจาวจ่อ และนางพินส่อนคอนราชให้พระลักษมณ์ ทั้งเมืองพระองค์อยู่ที่เมืองทวายนาน 2 เดือน จึงเดินทางกลับบ้านเมือง

ถึงเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคร

พระราม พระลักษมณ์ และนางจันทาเดินทางเป็นเวลาทั้งหมด 7 ปี จึงกลับมาถึงเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคร ท้าวธตรฐทำพิธีอภิเษกพระรามกับนางศรีพิมพา พระลักษมณ์กับนางศรีกันยา และได้มอบราชสมบัติให้พระรามครอบครองสืบต่อไป ตั้งพระลักษมณ์เป็นอุปราช หลังจากนั้นพระราม พระลักษมณ์ได้จัดไพร่พลไปรับชายาองค์ก่อน ๆ มายังเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคร

ท้าวราพธาสวรวอนางจันทา

ท้าวราพธาสวรให้ขุนนางซื้อขุนฟ้าแดง เดินทางมาเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคร เพื่อเจรจาขอนางจันทา พระรามขอให้ท้าวราพธาสวรสร้างสะพานตั้งแต่เมืองเวียงจันทน์ ผ่านช้างถึงเมืองอินทปัตต์ ถ้าสร้างสำเร็จจะยกนางจันทาให้ ต่อมาไม่นานท้าวราพธาสวรสามารถเนรมิตสะพานได้สำเร็จ พระรามจึงจัดพิธีอภิเษกท้าวราพธาสวรกับนางจันทา

ท้าวราพธาสวรพานางจันทากลับเมืองอินทปัตต์

หลังจากพิธีอภิเษกเสร็จสิ้นลงแล้ว พระรามให้ไพร่พลเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคร เดินทางมาส่งท้าวราพธาสวรและนางจันทากลับเมืองอินทปัตต์ ไพร่พลเหล่านั้นเมื่อออก

จากเมืองก็ได้แยกย้ายไปตั้งบ้านเมืองอยู่ตามต่าง ๆ บางก็ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองอินทปัตต์
เหลือกลับมาเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคเพียงส่วนเดียว ขุนจงเสนาเมืองอินทปัตต์หาไพร่พล
ที่เหลือกลับมาส่งที่เมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค

พระรามได้พบพระครูเป็นพันธมิตร

พระรามขี่ม้ามาถึงเขาปะนาเระไปถึงเขาพระสุเมรุได้พบพระครู จึงขอเป็นพันธมิตร
สัญญาที่จะให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งได้รับความเดือดร้อน หลังจากนั้น
พระรามจึงเดินทางกลับ เมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค

กำเนิดโอรสธิดาพระราม พระลักษมณ์

มเหสีทั้งเก้าองค์ของพระรามตั้งครรภ์ ต่อมาได้ให้กำเนิดโอรสธิดาดังนี้
นางศรีพิมพาให้กำเนิดองคต นางพิมพสอนคอนราชให้กำเนิดวรยศ นางทิพอาสน์สามให้
กำเนิดท้าวทศกัณฐ์ นางจันทมุขีให้กำเนิดพันลูกท้าว นางท้าวทั้งสามให้กำเนิดธิดา 3 องค์
คือ นางเปตมา นางนาลิกา นางพิมพสาลา นางคำเภาให้กำเนิดท้าวท้าวห้าวเสือ นาง-
คำขาวให้กำเนิดท้าวไหมคำเผื่อน ส่วนพระลักษมณ์มีโอรสธิดาดังนี้ นางศรีกนิยาให้กำเนิด
ท้าวจันทประโชติ นางสาภลจาวจ่อให้กำเนิดท้าวทิพโสธสไสบสง นางพิมพหล่อเหลางาม
ให้กำเนิดนางอุตตรา นางอุสุริกาให้กำเนิดนางสารภี นางท้าวทั้งสองให้กำเนิดนางสิรีสา
นางบุษบา นางบอกไค้ ให้กำเนิดนางทาสิกา

พญาคับปรเมศวรพาโอรสและมเหสีไป เขายศนคร

กล่าวถึงขุนจงเสนาเมืองอินทปัตต์ เมื่อเดินทางมาส่งไพร่พลของพระรามแล้ว
ได้พักอยู่ที่เมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค 3 วันจึงเดินทางกลับไปเมืองอินทปัตต์ ท้าวราพธาสวรร
กรี้วกล่าวหาขุนจงว่าไปเข้าเป็นพวกของพระราม จึงไล่ทำร้ายขุนจง ขุนจงหนีไปพึ่งพญา-
คัปปรเมศวร พญาคัปปรเมศวรเห็นว่าท้าวราพธาสวรรมีนิสัยพาลจึงพานางพรหมสังกามเหสี
และโอรสธิดาท้าววิรุฬหก นางมลิกา สะไก้ออกจากเมืองอินทปัตต์ และยังได้ไปชักชวน
ท้าวอตรฐพร้อมทั้งนางวิสุทโธโสตามเหสี ไปอยู่ที่เขายศนคร

พญาตีปรมะวรเป็นพญาไอศวร

เมื่อทั้ง 6 พระองค์เสด็จมาถึงเขายุนธร พระอินทร์ทำพิธีอภิเษกพญาตีปรมะวรเป็นพญาไอศวร เป็นใหญ่กว่าคนและผีใน 4 ทวีป ให้ท้าวธรรูปปกครองทางทิศตะวันตก และให้ท้าววิรุฬหกปกครองทางทิศใต้

กำเนิดท้าววิรูปักษ์ และท้าวภูเวร

เมื่อพญาไอศวรอยู่ที่เขายุนธรได้ 1 ปี นางพรหมสังกาทิดังครรภ์ และได้ให้กำเนิดโอรส 2 องค์ ผู้พี่ชื่อท้าววิรูปักษ์ ผู้น้องชื่อท้าวภูเวร เมื่อโอรสทั้งสองเติบโตใหญ่ พญาไอศวรให้ท้าววิรูปักษ์ปกครองทางทิศตะวันตก ให้ท้าวภูเวรปกครองทางทิศเหนือ

กำเนิดท้าวคนธรรพ์ ท้าวกุมภคณี

ท้าวธรรูปปกครองทางทิศตะวันตกของเขายุนธรได้ 4 ปี ได้ให้กำเนิดโอรส ฝาแฝดคือ ท้าวคนธรรพ์ และท้าวกุมภคณี

กำเนิดท้าวนาค ท้าวยักษ์

ท้าววิรุฬหกปกครองทางทิศใต้ได้ 4 ปี มีโอรสฝาแฝด คือท้าวนาค ท้าวยักษ์

อภิเษกโอรสธิดาพระราม พระลักษณ์

เมื่อโอรส ธิดาของพระราม พระลักษณ์เจริญวัยได้ 8 ชันษา พระราม พระลักษณ์ จึงจัดพิธีอภิเษกให้โอรสธิดาทั้งแปดคือ ท้าวองคคณีนางปทุมมา ท้าววรยลคณีนางนาถิกา ท้าวทศกัณฐ์คณีนางพิมสาละ หันลูกท้าวคณีนางทาลิกา ท้าวหาวหวัเสือกคณีนางอุตตรา ท้าวโหมคำเผือกคณีนางสารภี ท้าวประจันตโชติคณีนางฉิริสา ท้าวทิพโสทโสณสงคณีนางบุษบา

ท้าวราधाสวรครองลงกา

ท้าวราधाสวรมคันเคืองพระรามและกล่าวว่าพระบิดาของพระรามได้ชักชวน พระบิดา พระมารดา และพระอัยกาของตนให้ออกจากเมือง ท้าวราधाสวร จึงได้อพยพผู้คนออกเดินทางไปลงกา และมอบเมืองอินเบ็คต์ให้มนุษย์ราช-

ปกครอง เสนาอำมาตย์ได้สถาปนาท้าวราพาสวรรค์ลงภา และขนานนามว่าพญาราพาสวรรค์ แต่งตั้งท้าวพิพิธเป็นอุปราช และขนานนามท้าวอินทรีว่าท้าวแสนเมืองอินทรี

เมื่อเวลาผ่านไป 3 ปี นางจันทาทังครรภ์ ให้กำเนิดโอรสชื่อว่า เชษฐกุมาร นางคำลึงชายาท้าวพิพิธให้กำเนิดโอรสชื่อท้าวหาญสะดวง นางคำกลมชายาท้าวแสนเมืองอินทรีให้กำเนิดท้าวหงตาสาว

พญาราพาสวรรค์เรียนวิชากับพระอินทร์

พญาราพาสวรรค์ปรารถนาจะมีวิชาเพิ่มมากขึ้น จึงขอเรียนวิชากับพระอินทร์ พระอินทร์ได้สอนศิลปศาสตร์ทั้งปวงและยังได้นำพญาราพาสวรรค์ลงในบารางทิพย์ เพื่อให้มีรูปร่างงดงามอย่างพระอินทร์ ท้าวพิพิธ เรียนวิชาดีแผ่นดินให้แยก ท้าวอินทรีเรียนวิชาทำให้แผ่นดินไหว เสนาทั้ง 5 ของพญาราพาสวรรค์คือขุนเมืองจันทร์เรียนวิชาเสกต้นกล้วยให้เป็นคน ขุนกลางเมืองเรียนวิชาเสกเครือเถาเป็นงู ขุนเมืองขวาเรียนวิชาเสกไม้้อเป็นลำตาล ขุนเมืองซ้ายเรียนวิชาเสกหินเป็นค่ายคู ขุนขวาเรียนวิชาเสกคลื่นให้ยืดยาวออกไปได้ เมื่อเรียนวิชาจบจึงเดินทางกลับเมืองลงภา

พญาราพาสวรรค์เข้าหานางสุชาดา

พญาราพาสวรรค์ลอบเข้าหานางสุชาดา ชายาของพระอินทร์ นางคิดว่าเป็นพระอินทร์จึงมิได้ขัดขวาง ต่อมาเมื่อนางสุชาดาารู้ความจริงจึงมีความโกรธแค้นพญาราพาสวรรค์มาก จึงขอพรจากพระอินทร์ขอให้นางไปเกิดในเมืองลงภาเป็นธิดาของพญาราพาสวรรค์เพื่อแก้แค้น

กำเนิดนางสีดา

นางสุชาดาลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของนางจันทามเหสีของพญาราพาสวรรค์ นางจันทาฝันร้าย ท้าวพิพิธทำนายว่านางจันทาจะตั้งครรภ์และจำให้กำเนิดพระธิดา พระธิดาพระองค์นี้จะทำให้พญาราพาสวรรค์สิ้นชีวิต ควรที่จะลอยแพนางไปเสีย เมื่อนางจันทาทั้งครรภ์ครบ 10 เดือน นางได้ให้กำเนิดพระธิดา และได้เลี้ยงดูจนพระธิดาอายุได้ 1 ชันษา วันหนึ่งพญาราพาสวรรค์อุ้มพระธิดา นางได้คว้ามัดในพานมากมายจะแหง

พญาราพธาสวรร พญาราพธาสวรรจึงเชื่อคำทำนายของพิบพี จึงได้สั่งทหารให้นำนางไปลอยแพเสีย

พระอินทร์เนรมิตสำเภา

พระอินทร์ได้เล็งทิพยเนตรลงมาดูเหตุการณ์จึงรู้ว่าพระธิดาถูกลอยแพ พระอินทร์จึงเนรมิตเรือสำเภาบริบูรณ์ไปด้วยข้าวปลาอาหารให้พระธิดาอาศัยอยู่ และสำเภานี้สามารถลอยไปที่ใดก็ได้ตามที่นางปรารถนา พระอินทร์ได้ตั้งชื่อพระธิดาว่านางสีดา และได้สอนคาถาที่สามารถคลไจให้คนทั่วไปไม่มีความเมตตาต่อนาง

นางสีดาถึงเมืองนาค

เรือสำเภาลอยไปจนถึงเมืองนาค พญานาคชื่อโศกธาลิการับนางสีดาเข้าเมือง และให้นางอยู่เป็นเพื่อนเล่นของนางมัจฉาราชพระธิดา นางสีดาอยู่ที่เมืองนาคจนอายุได้ 15 ชันษา จึงลาพญานาคออกจากเมือง ลงเรือสำเภาเดินทางต่อไป

นางสีดาพบฤๅษี

นางสีดาเดินทางมาถึงเกาะแห่งหนึ่ง ณ ที่นั้นนางได้พบกับฤๅษีคนหนึ่ง ฤๅษีคนนี้ได้เคยเรียนวิชากับพระอินทร์ และพระอินทร์ได้พระราชทานธนูขีโมะขีมะสีและคาบกายสิทธิ์ให้เมื่อเรียนวิชาสำเร็จ วันหนึ่งฤๅษีได้ลงมาที่ถ้ำน้ำพบนางสีดา จึงรับนางมาอยู่ด้วย ฤๅษีเนรมิตสำเภาเป็นปราสาทให้นางอยู่อาศัย และเนรมิตหญิงสาวมีรูปร่างหน้าตาเหมือนนางสีดา 10 คนไว้เป็นเพื่อน พร้อมกับเนรมิตนางค่อม 20 คนคอยรับใช้

พญาราพธาสวรรได้ข่าวความงามของนางสีดา

นายพรานคนหนึ่งเข้าป่าล่าสัตว์เดินทางไปถึงเกาะที่ฤๅษีและนางสีดาอาศัยอยู่นายพรานได้พบนางสีดาและเห็นว่านางมีรูปร่างหน้าตางดงาม เมื่อนายพรานเดินทางไปที่ใดก็กล่าวขวัญถึงความงามของนาง ข่าวความงามของนางสีดาไปถึงพญาราพธาสวรร เป็นเหตุให้พญาราพธาสวรรอยากได้นาง จึงได้ลงเรือสำเภาไปพร้อมกับขุนชีวหา เมื่อถึงเกาะที่นางอาศัยอยู่แล้ว พญาราพธาสวรรได้ขอนางสีดากับฤๅษี ฤๅษีให้พญาราพธาสวรรยก

กรรมะซีมะสีหนัก 1 โกฎิ ถ้าพญาราชผาสวรรสามารถยกได้ขุญจึงจะยอมยกนางสีดาให้ แต่ พญาราชผาสวรรไม่สามารถยกได้

พญาราชผาสวรรได้นางสุมทโท

พญาราชผาสวรรเสียใจที่ไม่ได้นางสีดาดังใจปรารถนาจึงเกิดความโกรธแค้น ได้ทำพิธีประลองกำลังแต่พญาราชผาสวรรไม่สามารถสู้ได้ ขุญเกิดความเห็นใจจึงได้เนรมิตหญิงสาวขึ้นมาหนึ่งจากรากไม้ และว่านยา หญิงสาวที่ขุญเนรมิตขึ้นมานี้มีรูปโฉมงดงาม เหมือนนางสีดา ให้ชื่อว่านางสุมทโท นางสามารถมีลูกได้ 9 คนในเวลา 1 ปี ลูกที่เกิดจากนางจะมีอิทธิฤทธิ์มาก ถึงแม้จะถูกปืนไฟหรือหน้าไม้บาดแผลจะหายไปเมื่อได้น้ำจากกายนางสุมทโท กล่าวคือเมื่อลูกคนโตได้เลียน้ำตาแม่ข้างขวา คนที่สองเลียนข้างซ้าย คนที่สามเลียนจากหูขวา คนที่สี่เลียนจากหูซ้าย คนที่ห้าเลียนจุมุกขวา คนที่หกเลียนจุมุกซ้าย คนที่เจ็ดเลียนปาก คนที่แปดเลียนนมข้างขวา คนที่เก้าได้เลียนนมข้างซ้ายของนางสุมทโทแล้ว อาวุธทั้งหลายจะหลุดออกจากร่างโดยไม่มีบาดแผลหลงเหลืออยู่เลย พญาราชผาสวรรรับนางไว้แล้วเดินทางออกจากเกาะกลับลงกา

นางสุมทโทให้กำเนิดโอรส

นางสุมทโทอยู่กับพญาราชผาสวรรได้ 1 เดือน นางตั้งครรภ์ได้ 3 วัน ก็ให้กำเนิดโอรสชื่อท้าวทองคำ ต่อมานางได้ให้กำเนิดโอรสอีก 8 องค์คือ ท้าวคำภา ท้าวหล้าสร้อย ท้าวออยร้อยคำขาว ท้าวตาขาวดอกฝ้าย ท้าวพ่ายหลายเมือง ท้าวคำเหลื่องลอดเข่า ท้าวขวัญเท่าเมืองพรหม องค์สุดท้ายคือท้าวกลิ้งกลมหมากแบบ โอรสทั้งเก้า เมื่ออายุได้ 3 ปีเศษ ก็เรียนจบศิลปวิทยาทั้งมวล

พระรามได้ข่าวนางสีดา

พระรามได้ยินคำเล่าลือเรื่องความงามของนางสีดาจากพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายยังกรุงจันทรบุรีศรีสัตตนาค พระรามพร้อมด้วยพระลักษณ์จึงขี่ม้าหนีจากเมืองเพื่อเดินทางไปหานางสีดา เมื่อพระรามเดินทางมาถึงเมืองอินทปัตถ์ก็ทราบข่าวว่า พญาราชผา-

สวรสละนางจันทาไว้คอยพญานกไปอยู่ที่ลงกาแล้ว และพญาราพธาสวรได้มอบหมายให้พญามุนีราชอยู่รักษาเมืองอินทปัตต์ พระรามจึงเอนมิตเรือสำเภาออกเดินทางต่อไป

พระรามเดินทางถึงเกาะมัลลมาลาย

พระรามเดินทางมาถึงเกาะแห่งหนึ่ง เกาะนี้เป็นที่อยู่ของหญิงปากจืดที่เคยค้าสามในชาติก่อน เมื่อเกิดมาในชาตินี้จึงต้องรับกรรมมาเกิดเป็นเมียมัลลมาลายบนเกาะแห่งนี้ มัลลมาลายเหล่านี้เมื่อเห็นเรือสำเภาของพระรามเข้ามาใกล้ เกาะก็พากันลงมาที่ชายฝั่งหมายจะทำร้าย พระราม พระลักษมณ์ แกว่งดาบกายสิทธิ์ถูกมัลลมาลายกระเด็นไปไกล กลับมาหาเมียบนเกาะไม่ได้ พระรามเสียพระทัยที่ทำให้เมียต้องพลัดพรากจากกัน

พระรามยกศร

ในที่สุดพระราม พระลักษมณ์เดินทางมาถึงเกาะของญี และพระรามได้ทอนางสีดาจากญี ญีให้พระรามยกศรมะขิมะสี ถ้าสามารถยกได้ ญีจึงจะยอมยกนางสีดาให้ พระรามสามารถยกได้ ญีจึงขอให้พระรามรออยู่ก่อน ตนจะไปนำน้ำวิเศษจากสระอินคาคามาทำพิธีอภิเษกให้เพื่อที่จะได้มีอายุยืน พระรามบริษัษพระลักษมณ์ว่าควรที่จะรอต่อไปหรือเดินทางกลับเลย พระลักษมณ์แนะนำให้กลับ ทั้งสองจึงเข้าไปในปราสาทพบนางค่อมจึงถามว่านางคนใดคือนางสีดา นางค่อมแนะนำให้พระรามเอาน้ำมือขี้ที่ตานางทั้ง 11 คน นางคนใดกระพริบตาคนนั้นคือนางสีดา เมื่อพระรามรู้ว่าคนใดคือนางสีดาแล้วก็จะพานางกลับเมือง นางไล่สั่งเสียบริวารให้คอยปรนนิบัติรับใช้ญีแทนนาง หลังจากนั้นทั้งสามเตรียมเดินทางกลับ

อภิเษกพระรามกับนางสีดา

แต่ก่อนที่ทั้งสามพระองค์จะออกเดินทางญีได้นำน้ำวิเศษกลับมาถึงอาศรม พระรามสารภาพว่ากำลังจะพานางสีดากลับเมือง แต่ญีไม่พอใจและได้ทำพิธีอภิเษกพระรามกับนางสีดา พร้อมกันนี้ญีได้สั่งพระราม พระลักษมณ์ให้คอยระวังนางสีดา เพราะในกาลภายหน้าอาจจะต้องพลัดพรากจากกัน แต่ก็จะได้กลับมาอยู่ร่วมกันอีก พระรามจึงคิดว่าคงเป็น

เพราะพระองค์ได้ทำให้หมาลายต้องหลีกพรากจากเมีย กรรมนั้นคงตอบสนองเมื่อเสร็จพิธี แล้วทั้งสามพระองค์จึงเดินทางกลับ เมืองจันทบุรีศรีสัตนาคน

พญาราชผาสวรรเบรมิตถวาทอง

พญาราชผาสวรรเบรมิตจึงรู้ว่าพระรามได้นางสีดาไป ก็มีใจริษยา คิดจะชิงนางมาจากพระราม พญาราชผาสวรรเบรมิตจึงเหาะไปยังที่มามณีคาบพาทั้งสามพระองค์ผ่านมา และได้เนรมิตหมึก เท็บ เทา ทาก ปลิง แมลงหวี่ แมลงวัน ตั๊ก คอ แตน เข้ารุมทำร้าย แต่ก็ถูกมามณีคาบ พระราม พระลักษมณ์ ฆ่าตายหมด มามณีคาบกราบทูลพระรามว่าคงจะเป็นการกระทำของพญาราชผาสวรรเบรมิตเพื่อคิดจะแย่งชิงนางสีดา ต่อจากนั้นพญาราชผาสวรรเบรมิตบ้านเมืองบริบูรณ์ไปด้วยผู้คนและอาหารมากมายเพื่อลวงให้พระราม พระลักษมณ์เดินทางเข้ามาอาคมจะได้เสื่อม แต่พระรามรู้กลอุบายของพญาราชผาสวรรเบรมิตจึงแปลงศรไปยังบ้านเมืองที่พญาราชผาสวรรเบรมิตขึ้นมา บ้านเมืองเหล่านั้นจึงอันตรธานหายไปหมด ในที่สุดพญาราชผาสวรรเบรมิตถวาทองเดินผ่านหน้าพระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาไป นางสีดาเห็นถวาทองเกิดความอยากได้ พระรามบอกนางว่าไม่ใช่ถวาทองจริง แต่เป็นถวาทที่พญาราชผาสวรรเบรมิตขึ้นมา นางไม่ฟังเหตุผลรำร้องอยากได้ถวาทองจนกลับไป

พระรามตามถวาท

พระรามจำเป็นต้องตามจับถวาทอง และได้ฝากนางไว้กับพระลักษมณ์ พระรามขี่มามณีคาบออกตามถวาทจนพบ พระรามแปลงศรถูกถวาทองได้รับบาดเจ็บถวาทส่งเสียงร้องนางสีดาได้ยินเป็นเสียงของพระรามเรียกให้พระลักษมณ์ช่วย พระลักษมณ์บอกนางว่าไม่ใช่เสียงของพระราม พระลักษมณ์จึงถูกนางสีดาตัดห้อยตม ๆ จนพระลักษมณ์ขัดไม่ได้จำต้องออกติดตามพระราม และได้ฝากนางไว้กับแม่พระธรณี พญาราชผาสวรรเบรมิตที่เข้ามาหานางสีดาพยายามอุ้มนางเหาะไปแต่ไม่สำเร็จเพราะแม่พระธรณียึดนางไว้ และเมื่อพญาราชผาสวรรเบรมิตเข้าใกล้นาง ภาชนะนางสีดาก็ร้อนราวกับไฟ พญาราชผาสวรรเบรมิตเห็นเป็นคนเข้าอุ้มนาง แต่ก็ไม่สำเร็จ

ฝ่ายพระลักษณเมื่อเดินทางตามพระรามจนพบ พระรามบอกว่าพระลักษณไปฝากนางไว้กับแม่พระธรณี แม่พระธรณีได้ยินดังนั้นก็โกรธจึงปล่อยนางสีดาเสีย หินที่พระราพธาสวรรเนรมิตเป็นคนจึงสามารถอุ้มนางสีดาขึ้นมาได้ พระราพธาสวรรสั่งให้อุ้มนางเหาะไปลงกา

พระรามตามนางสีดา

พระราม พระลักษณขี่ม้ามณีกาญจนาออกตามหานางสีดา พระรามให้ม้ามณีกาญจนาทำพิธีสูบหัวใจ ทำให้พระราพธาสวรรร่อนร่อนอยากหานางสีดาออกมาเที่ยวเล่น แต่เนื่องจากท้าวราพธาสวรรเข้าไปกลั่นางไม่ได้จึงเนรมิตงอนหินเป็นถนนอุ้มนางเหาะไป แล้วพระราพธาสวรรเหาะตาม เดินทางมาจนถึงที่พระราม พระลักษณร่อย

พญาครุฑชกขวาง

พญาครุฑสหายของพระรามเหาะมาพบพระราพธาสวรรและนางสีดาได้ยินทั้งสองโต้เถียงกัน จึงรู้ว่าพระราพธาสวรรลักพานางสีดามา พญาครุฑเข้าชกขวางได้กางปีกบนบึงแสงอาทิตย์ไว้และบังคับให้พระราพธาสวรรพานางไปคืนพระรามมิฉะนั้นตนจะสังหารพระราพธาสวรรเสีย เพราะตนไม่เคยเห็นใครนอกจากแหวนที่นิ้วมือของนางสีดา พระราพธาสวรรได้ยินดังนั้นจึงเอาแหวนขว้างไปที่พญาครุฑ พญาครุฑปีกหักตกลงมา พระราพธาสวรรจึงรีบพานางกลับลงกา

พระรามพบพญาครุฑ

พระราม พระลักษณขี่ม้ามณีกาญจนาเดินทางมาจนพบพญาครุฑ พญาครุฑเล่าเรื่องที่พระราพธาสวรรลักพานางสีดาไปเมืองลงกา พระรามทราบเรื่องราวทั้งหมด และได้ช่วยใช้คาถาเสกเป่ารักษาพญาครุฑจนหายจากบาดเจ็บ และหาแหวนของนางสีดาจนพบและรีบเดินทางต่อไป

ลิงพระราม

พระราม พระลักษณเดินทางมาจนถึงใต้ต้นนิโครธใหญ่แห่งหนึ่ง ม้ามณีกาญจนาเนรมิตปราสาทให้พักอาศัย ต้นนิโครธต้นนี้เป็นต้นไม้กายสิทธิ์ มีผลดกมาก ผู้ใดกินผลจากกิ่งที่เข้าไป

ทางทิศตะวันออกจะกลายเป็นลิง กินผลของกิ่งที่เข้าไปทางทิศใต้จะเป็นนกเง่า ถ้ากินผลจาก
กิ่งที่เข้าไปทางทิศเหนือจะเป็นนกกก และเมื่อกินผลจากกิ่งที่เป็นยอดจะกลับเป็นคน พระราม
เก็บผลนิโคที่ตกลงมาจากกิ่งที่เข้าไปทางทิศตะวันออกกินจึงกลายเป็นลิงไป ม้ามณีคาบหูล
พระลักษมณ์ว่าที่พระรามต้องกลายเป็นลิงก็เพราะเหวตาคลไจให้พระรามเก็บผลนิโคจากกิ่ง
ที่เข้าไปทางทิศตะวันออกที่ตกลงบนพื้นชั้นมากิน เพราะเมื่อพระรามกลายเป็นลิงไปแล้วจะทำให้
ลืมนึกถึงนางสีดาไปได้ จะได้ไม่ทุกข์ทรมานใจมากนัก และพระรามจะต้องกลายเป็นลิงอยู่
3 ปี จึงจะสิ้นกรรมกลับกลายเป็นคนตามเดิม

กำเนิดสังคีท พลจันทร

กล่าวถึงฤๅษีคนหนึ่ง บำเพ็ญตบะมาหลายแสนปี คิดอยากมีลูกจึงขบหญิงสาวคน
หนึ่งขึ้นมาจากเหงื่อไคล ให้ชื่อว่านางโค ฤๅษีอยู่กับนางโคจนนางให้กำเนิดบุตรชื่อนาง
แพงสี ฤๅษีให้นางโคและลูกอยู่ในถ้ำ พระอาทิตย์ได้พบนางโคและได้เลียบกับนาง ต่อมา
นางโคให้กำเนิดบุตรชายฝาแฝด ฤๅษีคิดว่า เป็นลูกของตน ตั้งชื่อให้คนที่ว่า สังคีท คนน้อง
ชื่อ พลจันทร ฤๅษีสอนศิลปวิทยาให้ 2 พี่น้อง สังคีทและพลจันทรมีความเก่งเกินตัว จนฤๅษี
สงสัยว่าอาจจะไม่ใช่ลูกของตน วันหนึ่งฤๅษีพาลูกทั้งสามไปริมทะเล อธิษฐานว่าจะโยนบุตร
ทั้งสามลงในทะเล คนใดที่เป็นลูกของตนให้ว่ายน้ำกลับมา ถ้าไม่ใช่ลูกให้ว่ายน้ำเลยไป
ปรากฏว่านางแพงสีว่ายน้ำกลับมาคนเดียว สังคีทและพลจันทรว่ายน้ำเลยไปถึงเกาะแห่ง
หนึ่ง ได้เนรมิตบ้านเมืองและผู้คนมากมาย ให้ชื่อเมืองนั้นว่าเมืองกาสิ สังคีทเป็นกษัตริย์
พลจันทรเป็นอุปราช

กำเนิดหนูละมาน

ฤๅษีซักถามความจริงจากนางแพงสี นางเล่าเรื่องที่พระอาทิตย์ลอบเข้ามาในถ้ำ
และถูกนางโคบังคับไม่ให้บอกต่อ เพราะเกรงว่าฤๅษีจะพิโรธกับพระอาทิตย์ เมื่อรู้ความ
จริงมีความโกรธเคืองนางโคมากจึงไม่ยอมกลับไปหานาง นางแพงสีขอตามฤๅษีไปด้วย แต่

อยากจะกลับไปนางไคก่อน เมื่อนางไคเห็นนางแพงสีกลับมาคนเดียวก็ซักถามเรื่องราว และไกรณางแพงสีที่เล่าความลับ นางจึงจับนางแพงสีขังไว้ตลอดคืน แต่นางแพงสีก็กลับมาตั้งร่องไห้ที่ปากถ้ำ นางไคสำนึกตัวว่าทำผิดจึงจะออกไปลอบ นางแพงสีคิดว่าแม่จะเข้ามาทำร้ายจึงวิ่งหนี นางไควิ่งตามไปจนทันและขอให้นางแพงสีอ่อนน้อมเสียให้กลับมา นางไคยอมรับผิดทุกอย่าง ในที่สุดบุษิใจอ่อนชู้บชายหนุ่มขึ้นมาคนหนึ่งจากเหงื่อไคลให้อยู่กับนางไค ส่วนบุษิพานางแพงสีเหาะหนีไปเสีย บุษิได้ชู้บนางจากเหงื่อไคลอีกคนหนึ่งให้ชื่อว่า นางโยบวอยู่กินกับบุษิ ต่อมาวันหนึ่งนางแพงสีเกิดคิดถึงนางไคผู้มารดา จึงล่่าบุษิออกไปเยี่ยม นางแพงสีเดินทางมาถึงที่นางไคอาศัยอยู่กับชายหนุ่มที่บุษิชู้บขึ้นมา นางแพงสีได้ค้างกับมารดาคืนหนึ่ง วันรุ่งขึ้นนางแพงสีออกไปหาอาหารกับชายที่บุษิชู้บขึ้นมาให้นางไค และเกิดหลงทาง นางแพงสีเดินทางไปถึงต้นนิโครที่ถึงพระรามอาศัยอยู่ นางเห็นผลนิโครตกอยู่บนพื้นมากมาย จึงหยิบมากินผลหนึ่ง นางจึงกลายเป็นลิงเนื่องจากกินผลจากกิ่งที่ขึ้นไปทางทิศตะวันออก ได้ขึ้นไปอาศัยอยู่บนต้นนิโคร นางแพงสีพบถึงพระรามแล้วไค้อยู่กินกันจน นางตั้งครรภ์และให้กำเนิดลูกชาย ให้ชื่อว่าหนละมาน เป็นลิงที่มีฤทธิ์มาก

กำเนิดทรี

กล่าวถึงควายทรีตัวหนึ่งมีนางควายเป็นบริวารมาก เกิดความกลัวว่าถ้าลูกที่เกิดมาเป็นตัวผู้ จะแย่งชิงความเป็นใหญ่ และจะได้ครองครองนางควายแทนตน เพราะฉะนั้นเมื่อนางควายคลอดลูกเป็นตัวผู้ ทว่าโลกก็ถูกควายทรีฆ่าตายหมด นางควายตัวหนึ่งแอบไปคลอดลูกในถ้ำ ได้ให้กำเนิดลูกควายตัวผู้ให้ชื่อว่าทรี เมื่อลูกเติบโตใหญ่ นางได้เล่าให้ลูกฟังว่าทรีตัวพ่อได้ฆ่าลูกที่เกิดมาเป็นตัวผู้ตายหมด ทรีที่ตัวลูกมีความโกรธแค้น จึงคิดจะฆ่าพ่อ นางควายจึงให้ทรีที่ตัวลูกหัดขวัดมะขามป้อมไม่ให้หล่นถึงพื้น หัดขวัดก่อนอาจมีให้ทันก่อนตกพื้น และให้คอยวัดรอยเท้าพ่อ เมื่อฝึกสำเร็จแล้วจึงค่อยไปทำทรีที่ตัวพ่อต่อสู้

ทรีวัดรอยเท้า

ทรีที่ตัวลูกฝึกวิชาจนสำเร็จ และค่อยออกไปวัดรอยเท้าจนมีขนาดใหญ่เท่ากัน จึงทำทรีที่ตัวพ่อต่อสู้ ในที่สุดก็สามารถฆ่าพ่อได้ จึงมีใจกำเริบคิดว่าตนเองเก่งกล้า จึง

ไปทำเหวตาสู้รบ แต่ไม่มีเหวดทองคำต่อสู้ด้วย ทรพีจึงเดินทางต่อมาจนถึงเมืองกาสิ
เพื่อหาอะละวาดอยู่ในเมือง

สังคิพรบกับทรพี

สังคิพเจ้าเมืองกาสิพร้อมด้วยพลจันทรและนางกตตะราชชายาสังคิพซึ่งกำลังตั้ง
ครุฑออกสู้รบกับทรพี ในการสู้รบนางกตตะราชเสียที่ถูกทรพีขวักกระเด็นไป เป็นเหตุให้
นางคลอกลูกชายฝาแฝดในสนามรบ สังคิพนางกตตะราชและโอรสทั้ง 2 กลับเข้าเมือง
ตั้งชื่อผู้ว่าท้าวชาตะพะยา ส่วนน้องให้ชื่อว่ากัณฑาพะยา แล้วกลับไปรบ แต่ก็ไม่มีใครชนะ
ทรพีแนะนำให้ไปรบต่อในถ้ำ สังคิพให้พลจันทรเฝ้าปากถ้ำไว้และให้คอยสังเกตเลือกที่ไหล
ออกมา ถ้าเลือกที่ไหลออกมาเป็นเลือกสีเป็นเลือกของตน ถ้าเลือกชั้นเป็นเลือกควาย
และถ้าเห็นเลือกสีไหลออกมาให้พลจันทรเอาหินมืดปากถ้ำและกลับไปครองเมือง สังคิพ
สั่งความเสร็จจึงเข้าไปรบกับทรพีในถ้ำ สังคิพสามารถใช้ของ้าวพันคอทรพีขาดกระเด็น
ทรพีสิ้นชีวิตในทันที ขณะนั้นเกิดพายุฝนน้ำไหลนองเต็มถ้ำปะปนไปกับเลือดของทรพีเลือดที่
ไหลออกจากถ้ำจึงเป็นเลือกสี พลจันทรคิดว่านี่เป็นเลือดของสังคิพจึงเอาหินมืดปากถ้ำ กลับ
เข้าเมืองไปแล้วเรื่องให้นางกตตะราชฟัง นางกตตะราชไม่เชื่อว่าสังคิพจะถูกฆ่าจึงไปดูที่
ปากถ้ำ ได้ยินเสียงสังคิพร้องเอ็ดอึ้งอยู่ในถ้ำ จึงเล่าเรื่องที่พลจันทรกลับเข้าไปในเมือง
และบอกนางว่าสังคิพถูกทรพีฆ่าตาย สังคิพโกรธเคืองมากกลับไปเอาหัวของทรพีมาห่มที่ปาก
ถ้ำจนหินที่ปิดปากถ้ำเปิดออก สังคิพและนางกตตะราชเดินทางกลับเข้าเมืองพบพลจันทรนั่ง
บัลลังก์แทนตน สังคิพจึงไต่ถาม พลจันทรหนีออกจากเมือง เดินทางมาจนถึงเกาะที่พระราม
พระลักษมณ์อาศัยอยู่ นั่งร้องไห้น้ำตาไหลตามน้ำ และมีชีตาพอกจนถึงคอ

พระรามพบพลจันทร

เมื่อถึงพระรามสิ้นกรรมแล้วได้ขึ้นขึ้นไปที่นิมิตโคตรที่ถึงบนสุดจึงกลายกายเป็นคน
พระรามจึงเรียกนางแพงสีละขุนละมานทั้งสองมาเฝ้า นางแพงสีรู้ตัวดีว่าไม่ควรอยู่กับ
พระรามจึงนั่งร้องไห้อยู่หน้าปราสาท พระรามให้นางคอยพระองค์ที่ปราสาทนี้ เพราะ
พระราม พระลักษมณ์และมามณีกาบจำต้องออกเดินทางติดตามนางสีดาต่อไป

พระราม พระลักษมณ์เดินทางมาถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง พระลักษมณ์ลงอาบน้ำในแม่น้ำ แต่น้ำนั้นมีกลิ่นคาว พระรามให้พระลักษมณ์เดินเหินน้ำขึ้นไปดู พระลักษมณ์พบพลีจันทร์นั่งร้องไห้มีขี้ตาพอกจนถึงต้นคอ พระลักษมณ์จึงพาพลีจันทร์กลับมาเฝ้าพระราม พลีจันทร์ได้ทูลเรื่องราวต่าง ๆ แก่พระราม และขอร้องให้พระรามช่วยเหลือตน พระรามจึงให้พลีจันทร์เดินทางกลับเมืองกาสีก่อน ถ้าถูกสังคิพทำร้ายก็ให้ทำสังคิพออกมาต่อสู้แล้วพระองค์จะช่วยเหลือ เพราะการที่จะให้พระองค์ไปชิงเอาบ้านเมืองมานั้นเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรม ต่อจากนั้น พลีจันทร์ลาพระรามกลับเมืองกาสี

นางแพงสีกลับเป็นคน

กล่าวถึงนางแพงสีมีความคิดถึงพระราม จึงพาลูกออกเดินทางติดตามหาพระราม จนพบ พระรามจึงให้นางแพงสีและหุนละมานออกเดินทางไปด้วย แต่มีมามีความแนะนำ พระรามว่าให้ทั้งสองกินผลนิโคธจะได้กลายเป็นคนเล็กก่อน นางแพงสีกินผลนิโคธแล้วได้กลายเป็นคนทั้งโต หุนละมานขอมากินบ้างแต่เพราะบุพกรรมของหุนละมานยังมีอยู่ จึงยังคงเป็นลิงตามเดิม มามีความจึงแนะนำทั้งสองให้หวนกลับมาอยู่ร่วมกัน

พลีจันทร์พบกับสังคิพ

กล่าวถึงพลีจันทร์เมื่อเดินทางมาถึงเมืองกาสี ได้พักอาศัยอยู่กับนางคำเพ็ญเมสี เมื่อสังคิพรู้ว่าพลีจันทร์กลับมาจึงเดินทางมาที่ปราสาทของนางคำเพ็ญ เข้าทำร้ายพลีจันทร์ทั้งสองต่อสู้กันแต่ก็ไม่มีใครแพ้ชนะ นางกกดะราชเมสีของสังคิพอาสาช่วยรบด้วย ทั้งสองฝ่ายเอาชนะกันไปต่อสู้กันบนอากาศจนมาถึงปราสาทที่พระรามพักอาศัยอยู่ ในขณะที่สู้รบกันนั้น นางกกดะราชเสียที่ถูกอาวุธของพลีจันทร์ตัดทั้งสองข้าง หายากลับเมืองไม่ถูกได้อาศัยหลบซ่อนที่ถ้ำที่หลบจากคนเลี้ยงชีพ

พระรามสังหารสังคิพ

พลีจันทร์ขอให้พระรามช่วยเหลือ พระรามให้พลีจันทร์เอาผ้าขาวคาดหัวเพื่อเป็นเครื่องหมาย สังคิพรู้เห็นใช้ผ้าขาวคาดหัวด้วย พระรามจึงไม่สามารถแผลงศรช่วยเพราะเกรงว่าจะฆ่าผิดตัว พลีจันทร์กลับมาบอกว่าพระราม พระรามจึงให้นางผางแดงไปรบ สังคิพ

รู้ทันอีกเช่นเคย ในที่สุดพระรามจึงให้พลจันทร์เอาปูนแต้มที่เท้าแล้วให้ออกไปรบอีก คราวนี้สังกัฟไม่ทันสังเกต พระรามจึงแผลงศรถูกเท้าสังกัฟ พระลักษมณ์จึงครวญไม่ให้ทะเล่เข้าหัวใจ สังกัฟถามพระรามว่าตนทำผิดสิ่งใด พระรามตอบว่าเป็นเพราะสังกัฟล่วงล้ำเข้ามาในแดนของพระองค์ พระรามจะช่วยสังกัฟไม่ให้ตายด้วยศร แต่ว่าจะต้องมีแผลเป็นเท้าเมือกขาว แต่สังกัฟยอมตาย พระรามต่อรองให้มีแผลเป็นเท้าเส้นหม่นดำ 7 เส้นยง สังกัฟไม่ยอมอีก พระรามจึงให้พระลักษมณ์ปล่อยศร ศรจึงเข้าไปเสียบหัวใจของสังกัฟสิ้นชีวิต

นางทิพโสตรานนทกษัตริย์

กล่าวถึงนนทกษัตริย์เป็นยักษ์เฝ้าประตูเมืองของพญาไอศวรรย์ของพระรามบนเขาเขื่อนขันธ์ นนทกษัตริย์มีนิวเพชรซึ่งไปที่ใครผู้นั้นต้องตาย พญาไอศวรรย์ขอให้โอรสทั้งสี่ คือ ฤทธวิรุฬหก วิรุฬหก และท้าวภูเวระ ช่วยสังหารนนทกษัตริย์ โอรสทั้ง 4 ของพญาไอศวรรย์ปรึกษากันว่าใครจะเป็นคนสังหาร นางทิพโสตริดาของพญาอนรรพธำมาสน์ นนทกษัตริย์เห็นนางก็นิกรักใคร่ จึงเข้าไปเกี้ยวพาราสี นางบอกนนทกษัตริย์ว่านางนนทกษัตริย์สามารถฆ่าตามนางได้ นางจะยอมเป็นเมีย นางทิพโสตริดาได้รู้ว่าที่เอนิ้วชี้ที่ศีรษะ นนทกษัตริย์มีนิ้วเพชรที่ศีรษะตนเองตายทันที นางทิพโสตริดากลับมาเฝ้าพญาไอศวรรย์ ๗ ขอให้นางรำไห้ดู และเกิดลุ่มหลงนางจนน้ำอสุจิไหล นางทิพโสตริดาเอามีธรรพ์รับไว้ได้ เเพาะไปที่ชุมพรวนพบนางกตกระราชที่คาบดอกอาภัยอยู่ที่ใต้ต้นมะเดื่อ นางทิพโสตริดาเห็นน้ำอสุจิของพญาไอศวรรย์ลงในปากของนางกตกระราช และบอกข่าวเรื่องสังกัฟถูกพระรามสังหาร นางเสียใจร้องไห้เสียงดัง พระรามเดินตามเสียงมาพบนาง นางกตกระราชขอให้พระรามช่วยรักษาดตา พระรามเสกคาถาจนตานางหายดีแล้ว นางเห็นว่าพระรามเป็นผู้มีบุญจึงอยากปรนิบัติรับใช้ และได้ชู้กับกับพระรามจนนางตั้งครรภ์ได้ 10 เดือน จึงให้กำเนิดโอรส ตั้งชื่อว่าท้าวขวัญเท้าม้า มีฤทธิ์ฤทธิ์มาก พระรามเนรมิตปราสาทให้ทั้งสองอยู่อาศัย

ท้าวขวัญเท้าม้าอาสาไปลงกา

พระรามเตรียมออกเดินทางติดตามนางสีดา ได้ขอให้พลจันทร์ยกไพร่พลไปสมทบที่เมืองอินทปัตต์ พระรามจะเดินทางล่วงหน้าไปก่อนเพื่อขอกำลังพลจากพญาอนรรพธำมาสน์

เจ้าเมืองอินทปัตต์ เพื่อออกเดินทางไปลงภาคติดตามนางสีดาต่อไป เมื่อพระรามและ
 พลิจันทร์มาพร้อมกันที่เมืองอินทปัตต์แล้ว พระรามคิดที่จะส่งทูตไปสืบข่าวทางเมืองลงกา
 ก่อน พลิจันทร์อาสาออกติดตามหาผู้ที่มิมีมือ ไล่เนาะไปถึงสมุททวีปประกาศหาผู้ที่มีอุทรา-
 นุภาพ ท้าวชวัญเห่าฟ้าโอสรพระรามและนางกคระราชอาสา พลิจันทร์จึงหาทั้งสองมา
 เฝ้าพระราม

หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าไปลงกา

หุนละมานอาสาไปลงกากับท้าวชวัญเห่าฟ้า แต่เนื่องจากทั้งสองไม่เคยเห็นนาง
 สีดามาก่อน พระรามจึงนำแหวนของนางสีดามาให้หุนละมานสวมไว้ และสั่งหุนละมานว่า
 ถ้าบังผู้ใดเห็นแหวนที่หุนละมานสวมอยู่แล้วคร่ำครวญถึงพระรามผู้นั้นคือนางสีดา

หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าพบฤๅษีตาไฟ

หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าทะยานไปลงกา เหาะไปถึงเกาะแห่งหนึ่งที่ฤๅษีตาไฟ
 นั่งหลับควานาอยู่ หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าไปเคาะประตูอาศรม ฤๅษีถามว่าเป็น
 ใครแต่ทั้งสองไม่ตอบ ฤๅษีจึงถ่มตาออกไปทางเสียงนั้น ตาไฟของฤๅษีโค่นเผาหุนละมานและ
 ท้าวชวัญเห่าฟ้าจนเป็นขี้เถ้า เหลือเพียงหยดเลือดติดอยู่ที่ประตู ฤๅษีจึงถ่มน้ำลายรดทั้งสอง
 จึงกลับเป็นร่างเดิม หุนละมานได้ถามฤๅษีถึงหนทางไปเมืองลงกา แต่ฤๅษีให้ทั้งสองพักอยู่ที่
 เกาะแห่งนี้ก่อนเพราะเดินทางเกินลงกามามาก

หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าลองตีฤๅษี

ฤๅษีให้หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าพักอยู่ที่ศาลาอีกแห่งหนึ่ง ฤๅษีเนรมิตผ้าผืนน้อย
 ให้ห่ม หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าบอกกับฤๅษีว่าผ้าผืนเล็กเท่านี้คงห่มไม่พอ ฤๅษีจึงให้ลอง
 ห่มดูก่อน ปรากฏว่าผ้านั้นคลุมตัวมิดพอดี หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าคิดจะลองตีฤๅษี จึง
 เนรมิตตัวให้ใหญ่ขึ้นไปอีก ผ้าห่มของฤๅษีก็ขยายใหญ่ห่มพอดีตัวทุกครั้ง หุนละมานและท้าว-
 ชวัญเห่าฟ้าจึงเลิกคิดที่จะลองตีกับฤๅษี รุ่งเช้าฤๅษีเรียกให้ทั้งสองไปล้างหน้า และให้เอาชาย
 ผ้าเช็ดหน้า อธิษฐานจะได้อลงพลอตี้ตัว มิฉะนั้นจะมีริ้วแรงมากจะทำให้เหาะเกินลงกา
 ไปอีก และเมื่อฤๅษีจะออกไปบิณฑบาต ได้สั่งห้ามหุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าว่าไม่ให้เข้า

ไปใกล้อ่างล้างเท้า เมื่อผู้เฒ่าออกไปแล้ว ทั้งสองไปที่อ่างล้างเท้าและเอาเท้าลงแกว่งดู ปลิง 2 ตัวกระโดดเกาะที่หน้าผากของสองพี่น้อง พยายามดึงเท้าไว้ก็ไม่สำเร็จ เมื่อผู้เฒ่ากลับมาจึงได้มน้ำลายรด ปลิงหลุดออกจากหน้าผาก เมื่อสองพี่น้องจะเดินทางต่อไป ผู้เฒ่าก็ได้บอกทางไปลงกาให้ และบอกด้วยว่าพระราชนิพนธ์ไม่สามารถเข้าใกล้นางสีดาได้ เพราะกายของนางจะร้อนราวกับไฟ พระราชนิพนธ์จึงปลุกปราสาทให้อยู่นอกเมืองลงกา ทางทิศใต้ หุนละมานและท้าวขวัญเท้าฟ้าจึงลาเฒ่าไฟ ออกเดินทางไปลงกา แต่เนื่องจาก กำลังลดลง จึงไม่สามารถเหาะข้ามมหาสมุทรไปได้ จึงตกลงไปในทะเลถูกปลาอานนท์กิน แต่ทั้งสองก็สามารถแหวกท้องปลาออกมาได้ เดินทางผิวน้ำได้ 7 วันก็ถึงลงกา

หุนละมานและท้าวขวัญเท้าฟ้าพบนางสีดา

เมื่อถึงลงกาแล้ว หุนละมานได้ปลอมเป็นชายหนุ่มเข้าเมืองไปกับท้าวขวัญเท้าฟ้า ได้พบหญิง 2 คนมาตักน้ำ และได้พูดคุยกันจึงรู้ว่าหญิงทั้งสองเป็นสาวใช้ในปราสาทของนางสีดา หุนละมานและท้าวขวัญเท้าฟ้าได้พูดจาเกี้ยวพาราสีสองนาง นางสีดาได้ยินจึงออกมาดู พบหุนละมานและท้าวขวัญเท้าฟ้าและได้เห็นเบญจกัณฐ์หุนละมานสวมอยู่ นางสีดาจำได้ว่า เป็นแคว้นที่พระรามให้ไว้ สอบถามได้ความว่าพระรามส่งสองพี่น้องมาสืบข่าว ฝ่ายหุนละมาน เมื่อรู้ที่นางสีดาอยู่ที่ใดแล้ว ก่อนเดินทางกลับไปเฝ้าพระรามได้เข้าไปเที่ยวเล่นในเมืองลงกา

หุนละมานผูกหมั้นพระราชนิพนธ์และนางจันทา

หุนละมานและท้าวขวัญเท้าฟ้าอยู่ในเมืองลงกาได้ 7 วัน หุนละมานได้เข้าไปที่ปราสาทของพระราชนิพนธ์ สะกดให้ท้าวราชนิพนธ์และนางจันทาหลับสนิทและผูกหมั้นทั้งสองเข้าด้วยกัน ก่อนจะออกจากปราสาทหุนละมานได้เขียนหนังสือบอกไว้ว่า ถ้าต้องการให้ผมหลุดออกจากกันให้นางจันทาตบศีรษะพระราชนิพนธ์ 3 ครั้ง หุนละมานได้กระซอกหมอนออก พระราชนิพนธ์และนางจันทาตื่นมาพบว่าผมผูกติดกันอยู่ พยายามดึงเท้าไว้ก็ไม่ออก พระราชนิพนธ์รีบไปเห็นหนังสือที่หุนละมานเขียนติดไว้ จึงให้นางจันทาตบศีรษะตน 3 ครั้ง ผมจึงหลุดออกจากกัน เป็นเหตุให้พระราชนิพนธ์เสียใจ ส่วนหุนละมานและท้าวขวัญเท้าฟ้าได้เนรมิตเป็นลิงน้อย 2 ตัวพาดหางนั่งสูงกว่าพระราชนิพนธ์ พยายาม

ราพธาสวรรสั่งทหารให้จับไปฆ่า ทั้งสองจึงเบร.mit ลิงหลายแสนตัวเข้าทำลายผลไม้ในเมือง
ลงกา พญาราพธาสวรรเบร.mit ห่วงจับทั้งสองได้ และใช้ดาบหนั ใส่ครกตำ ก็ไม่สามารถ
ทำร้ายทั้งสองได้ ลิง 2 พันองแบนนำพาให้เอาผ้าชุบน้ำมาขย้านรอบตัวแล้วจุดไฟเผา
ทหารทำตาม ไฟจึงลุกท่วมตัว ลิงทั้งสองวิ่งออกไปทั่วเมืองเป็นเหตุให้ไฟลุกทั่วเมืองลงกา
อยู่ 7 วัน เมื่อเสร็จภาระกิจหุนละมานและท้าวชัชวเฒ่าจึงเดินทางกลับเมืองอินทปัตต์
ทูลเรื่องราวทั้งหมดแก่พระราม หุนละมานขอให้พระรามช่วยดับไฟที่ทางของตน และดับไฟ
ที่หน้าผากของท้าวชัชวเฒ่าพา พระรามแนะนำให้ไปเอาน้ำที่เมืองลงกาดับไฟ ทั้งสองจึง
เหาะไปลงกาอีกครั้ง เข้าไปหานางสีดา นางสีดาพ่นน้ำในคนโทรดให้ ไฟจึงดับลง

แผนที่ไปลงกา

พระรามปรึกษามามติกาบถึงเรื่องยกทัพไปลงกาโดยไม่ให้ต้องเสียกำลังไพรพล
มากนัก มามติกาบแนะนำว่าควรห้ยงมหาสมุทรเดินข้ามไป เพราะมีทางน้ำขึ้นอยู่ หุนละมาน
และท้าวชัชวเฒ่าท้าวอาสาไปหาแผนที่ที่แสดงแหล่งน้ำขึ้น ทั้งสองได้ออกไปสืบถามเหล่าเทวดา
และนางฟ้า แต่ก็ไม่มีใครรู้ จนไปพบผู้คนหนึ่งบอกหุนละมานว่าเคยที่อยู่ในห้องปลาอานนท์
ทั้งสองจึงเหาะไปยังมหาสมุทร เข้าไปทางปากของปลาอานนท์ได้พบแผนที่ในห้องปลา จึง
นำมามาถวายพระราม

พระรามส่งสาร

เมื่อได้แผนที่น้ำขึ้นแล้ว พระรามได้รวบรวมไพรพลของเมืองกาสิและเมืองอินท-
ปัตต์ พร้อมทั้งแฉลงคร ไปถึงโอรสที่เมืองจันทรบุรีศรีสัตตนาคให้เดินทางมาสมทบ พระราม
ยกพลออกเดินทางจากเมืองอินทปัตต์ไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งจึงสั่งให้หยุดทัพ พระรามได้แฉลง
ครส่งข้อความไปถึงพญาราพธาสวรรที่เมืองลงกาให้ส่งนางสีดาคืน มิฉะนั้นพระองค์จะยกทัพ
เข้าตีลงกา แต่พญาราพธาสวรรไม่ยอมส่งนางคืนทำให้พระรามยกทัพมา พญาราพธาสวรร
เรียกท้าวพิभी อินทสี และโอรสทั้งหมดรวมทั้งเหล่าเสนามาประชุมปรึกษาการสงคราม
ท้าวแสนเมืองอินทสีและเชษฐราชแนะนำให้พระรามส่งนางสีดาคืน ท้าวพิभीได้ตรวจดูโชค-
ชะตาของพญาราพธาสวรรและทำนายว่าพญาราพธาสวรรจะมีเคราะห์ให้ส่งนางสีดาคืนเสีย

แต่โอรสทั้งเก้าของนางสุทโธและเสนาทั้งห้าไม่เห็นด้วย พญาราพธาสวรรค์จึงจับท้าวพิท ห้าวแสนเมืองอินทรี และเชษฐราช ข้างนอกนอกเมืองลงกา ทั้งสามถูกขว้างไปติดกับแผ่นดิน ใกล้กับที่ตั้งทัพของพระราม

ชีวหาเนรมิตล้นเป็นสะพาน

ขุนชีวหาเสนาพญาราพธาสวรรค์เนรมิตล้นเป็นสะพานลงให้ไพร่พลของพระราม ข้ามมา พระรามยกทัพมาจนถึงสะพานที่ชีวหาเนรมิตขึ้นมา และยกพลข้าม ชิวหาพลิกล้น เป็นเหตุให้ไพร่พลของพระรามตกลงในมหาสมุทร ท้าวสี่พี่น้องคือหุนละมาน ท้าวขวัญเห่า ท้าวชาตะพญา และท้าวกัณหพญา เนรมิตมือใหญ่ช่วยผู้คนขึ้นจากฝั่งได้ และได้เนรมิตตน เป็นแมลงวันบินไปตามสะพาน เห็นขุนชีวหาที่เนรมิตล้นเป็นสะพาน ท้าวสี่พี่น้องจึงช่วยกันใช้ เท้าถีบล้นขาด ขุนชีวหาเอาลิ้นมาต่ออีก หุนละมานจึงใช้เท้าถีบโคนล้นขาด และให้ท้าว ขวัญเห่าพาเนาะเอาลิ้นไปโยนลงมหาสมุทร ชิวหาเอาลิ้นมาต่อไม่ได้จึงสิ้นใจตาย

พระรามพบท้าวพิท ห้าวแสนเมืองอินทรี และเชษฐราช

พระรามยกทัพมาถึงริมมหาสมุทรฝั่งตะวันตก พบท้าวพิท ห้าวอินทรี และเชษฐราช ตัวติดอยู่กับแผ่นดิน พระรามได้ถามเรื่องราว ทั้งสามทูลให้พระรามทราบ พระรามช่วยถึง ตัวขึ้นมา ท้าวทั้งสามขอติดตามพระรามมาลงกาด้วย พระรามให้ท้าวสี่พี่น้องคือ หุนละมาน ท้าวขวัญเห่า ท้าวชาตะพญา และท้าวกัณหพญาไปหาแหล่งน้ำดื่มตามแผนที่นั้น

สร้างสะพาน

ท้าวสี่พี่น้องพบแหล่งน้ำดื่มที่จะข้ามไปลงกาแล้ว แต่ไพร่พลจะเดินทางข้ามไปลำบาก ท้าวสี่พี่น้องจึงอาสาสร้างสะพานข้ามไปลงกา ได้ด่อนไม้มาปักเป็นเชือก และไล่ขบหินถมมา จนถึงฝั่งลงกา ใช้เวลาสร้างสะพาน 3 วัน 3 คืน

ท้าวสี่พี่น้องได้รักษาภูษาค

รักษาภูษาคทั้ง 4 คือ นางมัจฉา นางจำปาดอกแก้ว นางเอนแก้วดอกคำ นางคำคั่นอุณห์ หาบรวิวารมาเล่นน้ำ พบสะพานขวางทางอยู่ จึงสั่งให้บริวารทำลายสะพาน

บางส่วนเป็นช่องกว้างประมาณ 1 โยชน์ เพื่อให้พวกนางผ่านไปได้ ท้าวสีหะน้องย้อนกลับมาดูพบว่าสะพานถูกทำลายลงบางส่วน จึงพากันดำน้ำลงไปดู พบว่าธิดาพญานาคสั่งให้บริวารทำลายสะพานอยู่ ท้าวสีหะน้องจึงเข้าไปหานางทั้งสี่ เมื่อพบนางก็เกิดความรัก และได้นางมาเป็นชายา ท้าวหุนละมานได้นางมัจฉา ท้าวชวัญเห่าฟ้าได้นางจำปาดอกแก้ว ท้าวชาตะพญาได้นางผ่านแพ้วดอกคำ ท้าวภักดีพาพญาได้นางคำตันอุ่นหล้า นางทั้ง 4 ถึงครรภ์ได้ 10 เดือน นางมัจฉาให้กำเนิดโอรสคือท้าววลุย์ นางจำปาดอกแก้วให้กำเนิดท้าวอัคคีทะนา นางผ่านแพ้วดอกคำให้กำเนิดท้าวคำเภวแก้ว และนางคำตันอุ่นหล้าให้กำเนิดท้าวยอดฟ้าครองสวรรค์

นางลอย

เมื่อท้าวสีหะน้องจัดการซ่อมสะพานเสร็จ พระรามจึงจัดทัพเป็น 6 ขบวน ยกทัพข้ามสะพานมาถึงลงกา พระรามได้แผลงศรแจ้งข่าวแก่พญาราพธาสวว่าพระองค์ยกทัพมาถึงลงกาแล้วจะยอมส่งนางสีดาคืนหรือไม่ พญาราพธาสวไม่ยอม ขอต่อสู้ และได้นางสีดาเข้ามาอยู่ในปราสาทของนางจันทา พญาราพธาสวปรึกษากับการสงครามกับสีแสนา ขุนเมืองจันท์อาสาเนรมิตคนกล้วยเป็นนางสีดาให้คนหามไปทั่วเมืองและป่าวประกาศว่านางสีดากลับใจตาย และจะเอาศพไปทิ้งน้ำ เพราะคาดว่าเมื่อพระรามพบศพนางสีดาจะได้ยกทัพกลับ ศพนางสีดาที่ขุนเมืองจันท์เนรมิตขึ้นมาลอยไปถึงที่พระรามตั้งทัพอยู่ หุนละมานและท้าวชวัญเห่าฟ้าอุ้มศพนางมาให้พระรามทอดพระเนตร พระรามคิดว่านางสีดาสิ้นชีวิต จึงได้แต่คร่ำครวญถึงนาง ท้าวเชษฐราชเข้ามาทูลพระรามว่าศพนี้ไม่ใช่นางสีดา แต่เป็นคนกล้วยที่ขุนเมืองจันท์เนรมิตขึ้นมา พร้อมทั้งได้ออกความสามารถของเสนาคณะคนให้พระรามทราบ ส่วนพญาราพธาสวนั้นมีธนูศิลป์ และคาบกายสิทธิ์เป็นอาวุธ โดยเฉพาะธนูศิลป์ชื่อโมกชศักดิ์ศิลป์นั้น ด้ายิงถูกผู้ใดแล้วหายากจะไม่ทันในวันนั้นจะต้องตาย

ศึกสี่เสนา

พญาราพณาสวรรให้ขุนเมืองชัยนำทัพออกรบ พระรามให้หุนละมานรับศึกขุนเมือง-
ชัยเสกหินเป็นค่ายคูรั้วเวียง และไถยงหน้าไม้ปืนไฟไปตกที่ทัพของหุนละมานไพรพลล้มตาย
มากมาย หุนละมานเสกกระบองไฟฟาดศีรษะขุนเมืองชัยสิ้นชีวิต พญาราพณาสวรรให้ขุน-
เมืองชาวอกรบขุนเมืองชาวสามารถเสกไม้้อ ไม้เลาเป็นลำตาลล้อมทัพพระรามไว้
พระรามให้ท้าวชฎีเท่าฟ้ารับศึก ท้าวชฎีเท่าฟ้าเนรมิตมือใหญ่เท่าภูเขาก็จับขุนเมืองชาว
ชัยขุนเมืองชาวสิ้นชีวิต พญาราพณาสวรรให้ขุนเมืองจันทร์ และขุนเมืองกลางออกรบ เมื่อ
ถึงสนามรบขุนทั้งสองได้เก็บกระดูกของขุนเมืองช้วนและขุนเมืองชัยแล้วใช้ดาบเสกเป่า
จนกลับมีชีวิตขึ้นมาใหม่ พระรามให้นางกตกระราช ท้าวชาตะพญา และท้าวกัณหพาพญาพร้อม
ด้วยพลจันทร์ออกรับศึก ขุนเมืองชัยเสกหินล้อมค่าย พลจันทร์ได้ทำลายกำแพงทัพไพร่พล
ของขุนเมืองชัยล้มตายเป็นอันมาก ขุนเมืองช้วนได้เสกไม้้อ ไม้เลาเป็นต้นตาลล้อมค่าย
ไว้ นางกตกระราชเนรมิตขวานตัดต้นตาลล้ม ขุนกลางเมืองเสกงูไล่กัดไพร่พลฝ่ายพระราม
ท้าวชาตะพญาไล่เนรมิตครุฑจับกิน ขุนเมืองจันทร์ได้เนรมิตหยากกัณหเป็นนางสีดาวังร้องให้
ไปหาท้าวพลจันทร์ลวงว่าถูกพญาราพณาสวรรไลมา ท้าวกัณหพาพญาเนรมิตพระรามวังเขาไป
จับนางสีดาที่ขุนเมืองจันทร์เนรมิตขึ้นมาวางข้ามศีรษะขุนเสนาทั้งสี่ เป็นเหตุให้อาตมเสื่อม
ในที่สุดนางกตกระราช ท้าวชาตะพญา ท้าวกัณหพาพญา และพลจันทร์ก็สามารถสังหารสี่เสนา
สิ้นชีวิตไป

พระรามถูกลักไปบาดาล

เมื่อสี่เสนาดายมแล้ว พญาราพณาสวรรก็เหลือแต่ 9 กุมารที่จะเป็นกำลังสำคัญต่อไป
ทางฝ่ายพระราม เสด็จราชให้พิเภกพิท้านายกดวงชะตาของพระราม พิบพิฑูว่าพระรามจะมี
เคราะห์ จะถูกจับขังในคอกเหล็ก แต่ถ้าพ้นคอกนี้ไปได้ก็จะหมดเคราะห์ และจะได้นางสีดา
คืน ต่อจากนั้น เสนาฝ่ายพระรามปรึกษาวีธีคุ้มกันพระราม โดยให้เฝ้าพร้อมดระเวด
รักษาการทางอากาศ ส่วนม้ามณิกาบ พระลักษมณ์ พลจันทร์ นางกตกระราช พญาครุฑ กูแล
ทางพื้นดิน กล่าวถึงพญานาคไต่ตะลุ่มเจ้าเมืองบาดาล ได้ยินเสียงอีกทีกเนื่องจากกองทัพ
ทั้งสองฝ่ายสู้รบกัน จึงขึ้นจากน้ำมาดูได้เห็นพระรามประทับอยู่ จึงคิดว่าพระรามเป็นต้นเหตุ

ของสงคราม คิดจะจับพระรามเพื่อจะได้ยุติการสงคราม พญานาคจึงร้ายมนตร์กำบังตัวเข้าไปในค่าย แม้พิฆังวังหลังสนิท พญานาคจึงสามารถจับพระรามไปขังไว้ในคอกเหล็กที่เมืองบาดาลได้ และสั่งให้ทหารไปนำยาพิษมาให้พระรามกิน ทางฝ่ายกองทัพพระรามเมื่อรู้ว่าพระรามถูกลักพาตัวไปก็พากันตกใจ ทิพย์บอกว่าพญานาคเจ้าเมืองปัตตะลุ่มเป็นผู้นำลักพาตัวพระรามไปขังไว้ในเมืองบาดาล ท้าวสีพันองอาสาออกติดตามไปช่วยเหลือ และสามารถช่วยพระรามออกมาได้ ได้ไข่คอกเหล็กซึ่งพญานาคเจ้าเมืองปัตตะลุ่มไว้ นางเผ่าทิมผ้ามเหลือเข้ามาช่วยแต่ก็ไม่สามารถชยับคอกเหล็กได้ จึงได้ขอความช่วยเหลือจากหลานคือท้าววลุย์ ท้าวอัคคีทะนา ท้าวคำภาแก่กล้า และท้าวขยอฟ้าครองสวรรค์ หลานทั้งสี่สามารถช่วยพญานาคได้ และได้เสกคอกเหล็กให้เป็นคนถอดหัวใจไว้ที่เขาคิชฌกูฏ ให้ไปตามหาผู้ที่มาช่วยพระราม รูปคนเนรมิตได้เข้าจับหุนละมานแต่ก็ถูกหุนละมานจับขว้างไป รูปคนเนรมิตกลับมาจับท้าวขวัญเห่า ท้าวสาตะพญา และท้าวภักหาพญา แต่ก็ถูกจับขว้างไปอีก หุนละมานรู้ว่ารูปคนเนรมิตได้ถอดหัวใจไว้ที่เขาคิชฌกูฏ จึงเนรมิตแขนให้ยาวออกไปขยี้หัวใจ รูปคนเนรมิตนั้นจึงไม่กลับมาอีก

ท้าวสีพันองพบโอรส

ท้าววลุย์กับพี่น้องไม่เห็นรูปคนที่เนรมิตกลับมา จึงออกติดตาม พบท้าวสีพันองเกิดการต่อสู้กันขึ้น ท้าววลุย์แปลงศรไปแต่ศรนั้นกลับกลายเป็นคอกไม้บูชา หุนละมานแปลงศรกลับมาก็กลายเป็นชนมมณเฑียร จึงชักตามก็ได้ความว่าเป็นโอรส ท้าววลุย์จึงเชิญบิดาและอาเข้าเมือง ภายหลังจึงรู้ว่าเป็นญาติกันหมด พญานาคตะลุ่มรู้สึกสำนึกผิด มาเฝ้าพระราม พระรามยกโทษให้ พระรามและท้าวสีพันองกลับค่ายพัก โอรสทั้งสี่ของท้าวสีพันองขอติดตามไปช่วยรบ แต่พระรามขอให้อยู่ที่เมืองบาดาลก่อน ถ้าต้องการความช่วยเหลือเมื่อใดจะเรียกมาช่วย

ศึก 9 กุมาร

พญาราพณาสวรรให้ 9 กุมารออกรบคราวละคน พระรามให้ท้าวองคต ท้าววรยต ท้าวทศกัณฐ์ ท้าวพันลูกท้าว ท้าวหาวหัวเสือ ท้าวโหมคำเฝ้าต้น ท้าวจันทรประโชติ ท้าวพิม-

โศกโศกสง และท้าวหุนละมานออกมารับศึก โอรสของพญาราชพลีทั้งเก้าถูกโอรส พระราม ใช้อาวุธทำร้ายได้รับบาดเจ็บ โอรสทั้ง 9 ของพญาราชพลีกลับไปเลี้ยงน้ำทิพย์จาก มารดา บาดแผลก็หายสนิท

พระอาทิตย์ 3 ดวง

พญาราชพลีเนรมิตกายใหญ่เท่าเขาอุนทร เพื่าคู่กำลังทัพของพระราม ไพรพลของพระรามเห็นดวงตาของพญาราชพลีสว่างดังแสงอาทิตย์ ก็คิดว่ามีพระอาทิตย์ 3 ดวง พิบพิฑูลพระลักษณะที่แท้จริงเป็นดวงตาของพญาราชพลี พระรามเกรงการรบกับโอรสทั้งหมัด และเหล่าเสนา ม้ามก็ทาบแนะนำว่าพญาราชพลียังไม่ถึงชาติ พระรามยังไม่ควรแสดงศรไปสังหาร ให้แสดงศรไปไล่พญาราชพลีเท่านั้น เมื่อพระรามแสดงศรไป ศรได้ไปไล่พญาราชพลีหนีลงไปในมหาสมุทร ไปบอบอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ ศรจึงเวียนไปลงกาไปไล่โอรสทั้งเก้าของพญาราชพลีหนีไปคนละทิศคนละทาง

ศึกพญาราชพลี

เขาราชพลีพระรามว่าพญาราชพลีจะแสดงศรโมกษศักดิ์มา ถ้าถูกใครแล้ว บายามาแก้ไม่ทันจะต้องตาย ท้าวเหล่านั้นมีสมุนไพรที่เขาค้นออกมา ฆ่าโคสุภราช และหัวมอมของพญากานาค และถ้าต้องการฆ่าพญาราชพลีให้แสดงศรแก้ววิเชียรเพชร ที่จมอยู่ใต้มหาสมุทร ศรนี้จะสามารถสังหารพญาราชพลีได้ กล่าวถึงพญาราชพลี หลังจากทัพของพระรามไปซ่อนที่เขาสุมเมรุแล้ว ก็กลับมาลงกา พญาราชพลีจัดทัพออกรบโดยให้ 9 कुमारและนางสุทโธออกรบด้วย พระรามนำทัพออกรบศึก ในการรบครั้งนี้โอรสทั้งเก้าของพญาราชพลีถูกอาวุธของโอรสพระรามได้รับบาดเจ็บ ก็กลับไปเลี้ยงน้ำทิพย์จากร่างกายของนางสุทโธ บาดแผลก็หายสนิท และกลับมารบอีก หุนละมานประหลาดใจจึงถามเชษฐราช จึงรู้ว่านางสุทโธมีอวัยวะเป็นยาพิษ หุนละมานจึงเนรมิตตนเป็น 9 कुमार ไปเลียตามร่างกายของนางสุทโธ เสกเส้นขนอดตามอวัยวะทั้ง 9 ป้องกันไม่ให้ยาไหลออกมา แล้วกลับมาที่สนามรบ เนรมิตหมอก 9 कुमार เมื่อ 9 कुमारจะกลับมาเลียยาจากมารดา ยาไม่ไหลออกมา เป็นเหตุให้ 9 कुमारสิ้นชีวิต พญาราชพลีโกรธแค้นมากจึงแสดงศรโมกษศักดิ์ ม้ามก็ทาบเห็นศรพุ่งออกมา จึงให้พระรามขึ้นเท้า

ออกมารับ เพื่อที่ว่าบุพกรรมของพระรามจะไต่หมดไป ครั้นทรงทะเลาะให้พระรามได้รับความเจ็บปวดมาก หุนละมานอาสาไปเก็บสมุนไพรที่เขาอันธมถัน ใช้ทางลัดดอนขึ้นมาจากเขา ให้เชษฐราชเลือกเก็บตัวยา ต่อจากนั้นหุนละมานได้ไปขอมูลโคสุภราช และกลับมาขอรับรอง พระอาทิตย์ให้หยุดเคลื่อนที่ พระอาทิตย์ไม่ยอม หุนละมานจึงจับพระอาทิตย์ขว้างไปทางทิศตะวันออก พระอาทิตย์โกรธเลยจมนหายไป ไม่ยอมขึ้นโลกจึงมืดและย้อนกลับเป็นวันเก่า หุนละมานได้ไปเมืองบาดาล พญานาคบาดนมอนให้ เมื่อได้ตัวยากรบจึงนำไปให้เชษฐราช เชษฐราชบดตัวยาทั้งหมดผสมกันและนำมาทาที่เท้าของพระราม ครั้นจึงหลุดไปถูกพญาราชพาสาสรสลับไป

พญาราชพาสาสรสิ้นชีวิต

เมื่อพญาราชพาสาสรฟื้นขึ้นมาได้ออกรบอีก ถูกพระรามพันแขน ขา หัว ขาด แต่ก็กลับมาต่อได้อย่างเก่า พระรามจึงให้หุนละมานไปเอาปืนแก้ววิเชียรเพชรที่จมอยู่ที่สมุทร เชษฐราชบอกทางให้หุนละมานลงไปตามถ้ำถ้ำคอกบัวจนถึงเมืองทิศะลุม และเดินทางต่อไปยังทิศใต้ จะมียักษ์ตนหนึ่งเฝ้าครออยู่ เมื่อหุนละมานเดินทางไปถึงพบยักษ์ได้ปลอมเป็นแมงแดงบีบคอยักษ์ ยักษ์ยอมมอบสรวิเชียรเพชรให้หุนละมาน ๆ จึงนำมถวายพระราม พญาราชพาสาสรกลับไปสั่งลาทางจันทาแล้วออกรบอีก พระรามรับศึก และได้แผลงสรวิเชียรเพชรถูกพญาราชพาสาสรสิ้นชีวิต ยมบาลพาตัวไปลงโทษในนรก

พระรามมีชัย

เมื่อสังหารพญาราชพาสาสรได้แล้ว พระรามจึงยกทัพเข้าลงกา นางจันทาและเสนาเมืองลงกาอัญเชิญพระรามครองลงกา พระราชมุขีเสธ และได้อภิเษกท้าวพิชิตกับนางจันทาครองเมืองลงกา แต่งตั้งท้าวแสนเมืองอินทรีเป็นอุปราช พระรามได้บำเน็จรางวัลให้โอรสและไพร่พลที่ออกทำศึกครั้งนี้ พระรามพักอยู่ที่เมืองลงกา 3 เดือน จึงพานางสีดาลากลับเมือง เมื่อเดินทางมาถึงเมืองอินทรีได้พลจันทร์ท่อน้ำไพร่พลแยกกลับเมืองกาสิ พระรามให้นางกลดะราช ท้าวชวัญเห่าฟ้า ท้าวชาตะพญา ท้าวคณหาพญา ช่วยปกครองเมืองกาสิ และพญาครุฑก็ไล่ลากลับเมือง

พระรามทานางสีดากลับ เมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค

พระรามลาท้าวมุนีราชกลับเมือง พระรามได้แผลงศรและอธิษฐานว่า ถ้าศรตกลง ณ ที่ใดจะสร้างเมืองที่นั่น เมื่อศรตกลงกลางทาง พระรามได้เนรมิตพระธาตุองค์หนึ่งมีลวดลายงดงาม ผู้ใดเข้าไปใกล้และตบออกตนเองจะเกิดเสียงดังเหมือนฆ้อง จึงเรียกพระธาตุองค์นี้ว่าธาตุฆ้องหุ่ยอก พระรามได้แผลงศรไปอีกครั้งหนึ่งพระรามได้สร้างสระอินคาต ณ ที่แห่งนั้น ต่อมาพระรามแผลงศรอีก หุนละมานได้คุมเอาคอยลูกหนึ่งมีต้นไม้มืดเป็นวานชาตามไปวางไว้ที่ศรตกลงมา แล้วเอาหางปิดกวาดเป็นกำแพงรอรับพระราม เมื่อพระรามเสด็จมาถึงก็ไม่พอใจที่หุนละมานไม่ได้ดูฤกษ์ยามก่อนที่จะสร้างกำแพงเมือง จึงออกเดินทางต่อไป พระรามพบชัยภูมิที่ดีเป็นป่ามะเคื่อ จึงเนรมิตเมืองขึ้นมา ณ ที่นั้นให้ชื่อว่า เมืองพิษณุโลก พระรามเดินทางต่อไปอีกพันวา ให้ม้ามณีคาบเนรมิตเมืองตั้งชื่อว่าเมืองนครสวรรค์

เทวดาองค์หนึ่งแนะนำให้พระรามสร้างเมืองใหม่ในที่แห่งหนึ่ง ที่แห่งนั้นจะมียักษ์ ชื่อนบพิและบริวารเฝ้าอยู่ ให้โล้ยักษ์และบริวารไป และสร้างเมือง ณ ที่นั้น เมื่อพระรามเดินทางไปพบสถานที่ดังกล่าว ไล่โล้ยักษ์และบริวารไปแล้ว จึงให้ม้ามณีคาบเนรมิตเมือง ณ ที่นั้น ตั้งชื่อเมืองนั้นว่ากรุงศรีอยุธยา พระรามแต่งตั้งให้องคตเป็นเจ้าเมือง ให้วรยตเป็นอุปราช และได้สร้างเมืองพุทไธสงให้ท้าวห้าวหิวเสื่อเป็นเจ้าเมืองและให้ท้าวโหมคำเฝ้าฝั้นเป็นอุปราช สร้างเมืองพิมายให้ท้าวประจันตโชติเป็นเจ้าเมืองให้ท้าวทิพโสติโสแสงเป็นอุปราช จากนั้นจึงเสด็จมาเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค ส่วนหุนละมานเมื่อหมดกรรมแล้ว เมื่อได้กินผลนิโครธจึงกลับกลายร่างเป็นคนรูปงาม

สีดาวาครูป

เวลาผ่านไป 3 ปีเศษ นางสีดาตั้งครรภ์ อยู่มาวันหนึ่งพระรามขี่ม้ามณีคาบออกไปตรวจตราความเรียบร้อยของบ้านเมือง นางสนมอยากเห็นรูปพระาราชสวามีจึงขอร้องให้นางสีดาวาครูปให้ดู เมื่อพระรามเสด็จกลับนางได้ขอรูปไว้ใต้ที่นั่ง พระรามได้ทั้งบนที่นั่งนั้นได้ยินเสียงพระาราชสวามีกล่าวว่าเหตุใดจึงนั่งทับศีรษะของตน พระรามประหลาดใจมากจึงค้นดู พบรูปวาดของพระาราชสวามี สอดถามได้ความว่านางสีดาเป็นผู้

वाद พระรามก็รีบจะสั่งให้พระลักษณ์นำนางสีดาไปว่า มัวแต่กามเนะนាំให้พระลักษณ์หา
นางไปฝากไว้กับพี่นี้ มัวแต่กามไถ่มานางไปส่ง ส่วนพระอินทร์ได้เนรมิตมาตารยตัวหนึ่ง
พระลักษณ์เห็นมาตัวนั้นใหม่เลือดติดอยู่ที่ตาบ แล้วกลับไปเฝ้าพระรามเอาตาบเขื่อนเลือด
ให้ดูเป็นหลักฐาน

กำเนิดพระบุตร พระอสุภ

มัวแต่กามพานางไปหาอุษีซึ่งเคยเลี้ยงดูนางสีดามาก่อน อุษีได้เนรมิตราสาท
ให้นางอาศัยอยู่ มีนางกุ่มคอยรับใช้ ต่อมานางให้กำเนิดโอรส ชื่อนางพระบุตร นางสีดา
สอนวิชาที่เรียนมาจากมามสีดาให้พระโอรส วันหนึ่งพระบุตรเาะไปเที่ยวเล่นจนเข็นคำ
ก็วิ่งกลับมา อุษีจึงวางรูปพระบุตรบนท่อนไม้ให้นางสีดาดูพระลูก เมื่อพระบุตรกลับมาเห็น
รูปพี่สาวจึงเออให้พี่สุบขึ้นมาเป็นเพื่อนเล่น อุษีจึงสุบท่อนไม้ให้มีชีวิต ตั้งชื่อว่าพระอสุภ
มีพระเศวตพระบุตร

พระรามรู้ว่าในโอรส

ต่อมาพระบุตรถามถึงบิดา นางสีดาสัญญาว่าจะพาไปหา ทั้งสามจึงออกเดินทาง
มาจนถึงเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาท นางสีดาเนรมิตตนเป็นหญิงสาวงามกว่าเดิมเพื่อไม่ให้ใคร
จำได้ สามแม่ลูกก็อยู่กับหม้ายชาวเขมร วันหนึ่งแม่เจ้าเอาตงไปขายในตลาด ทั้งสาม
ก็ตามไปด้วย วันนั้นขุนละมานมาเก็บภาษี 2 กุมารไม่ยอมให้ เกิดการต่อสู้กันขึ้น ขุนละ-
มานถูกธรรของพระบุตรไล่วิ่งไปตกที่ปราสาทของพระราม พระราม พระลักษณ์ออกมาดูเหตุ-
การณ์ และได้ต่อสู้กับ 2 กุมาร แต่ไม่มีใครแพ้ชนะ พระรามชักถาม 2 กุมารว่าเป็นลูกใคร
นางสีดาซึ่งแฉกกายเป็นหญิงสาวบอกว่า เป็นลูกของนาง และพูดพระรามว่านางคือนางสีดา
มเหสีของพระราม พระรามจึงรู้ว่าพระกุมารคือโอรส ก็สำนึกตัวก็ถอนนางสีดาให้
กลับเมือง นางยินยอม พระรามจึงพานางสีดาและโอรสกลับเข้าเมือง อภิเษกพระบุตร
เป็นกษัตริย์ ให้พระอสุภเป็นอุปราช พระราม พระลักษณ์ และนางสีดา เมื่อสิ้นอายุขัย จึงได้
ไปเกิดบนสวรรค์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประชุมชาดก

ตอนสุดท้ายของเรื่องกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละครดังนี้

พระราม	เป็น	พระตถาคต
พระราชนาถ	เป็น	พระเทวทัต
พระลักษมณ์	เป็น	พระอานนท์
นางสีดา	เป็น	นางอุบลวรรณา
สังคีต	เป็น	องคุลิมา
พลีจันทร์	เป็น	มหาจุณเฑาะ
ท้าวพิभी	เป็น	พญามุขจักษ์
ท้าวอินทรี	เป็น	มหาอุปลุคเฑาะ
ท้าววิรุฬหก	เป็น	พระเจ้าสุทโธณะ
อุษิตาไฟ	เป็น	พระสารีบุตร
มามณีคาบ	เป็น	พระโมคคัลลานะ
นางสุทโธ	เป็น	นางโคตมี
กุมารทั้งเก้า	เป็น	โอรสพระเทวทัต
นางวิสุทธิโสตา	เป็น	พระนางสิริมหามายา
	เป็นกัน	

ลักษณะคำประพันธ์

กล่าวได้ว่าเรื่องพระรามชาดกแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทช้อย หรือราย ซึ่งนิยมใช้เป็นบทสวดหรือเทศน์ แต่เดิมช้อยที่ใช้เป็นบทสวด มักกำหนดให้มีจำนวน 5 คำต่อวรรคอย่างรายโบราณของทางภาคกลาง ส่วนช้อยที่ใช้สำหรับเทศน์ จะมีจำนวนคำตั้งแต่ 5 - 15 คำขึ้นไป²⁵ ช้อยแต่ละวรรคอาจจะสัมผัสสภาวะเกี่ยวกันไปจนจบใจความ

²⁵ จารุวรรณ จันทรเกษม, "แนวความคิดด้านคำนิยมในวรรณกรรมร้อยกรองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519 , หน้า 34 - 35.

หรืออาจจะไม่มีสัมผัส ในบางวรรค แต่ส่วนใหญ่จะนิยมแต่งให้มีสัมผัสกัน²⁶ เช่น ในเรื่อง พระรามชาตก ตอนพระรามพระลักษมณ์ จะออกเดินทางไปตามนางจันทาที่เมืองอินทโคก ชาวเมืองทั้งหลายกล่าวให้พรทั้งสองพระองค์ดังนี้

"คนทั้งหลายจึงพร้อมกันตอบคำทั้งบนบ้นม ทั้งจารจาวว่า ค่อยไปเถิดเออพระเหนือ หัวพี่น้อง อย่าได้เป็นโรคต้องโรครโรค อย่าได้เป็นหูดาแลปวดท้อง ให้ได้คืนสู่อ้อมอ้อมนาน ขอให้เป็นการดีพาพบแพ อย่าได้ทุกข์ยากแก่หัวใจข้าพเอย"²⁷

000000000000 000000000000
00000000 00000000 00000000 00000000 0000000000

ควายท้าวพระพี

ที่มา

ต้นฉบับเรื่องควายท้าวพระพี จารึกลงในใบลานด้วยตัวอักษรขอม แต่เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่อง น่าจะเป็นตัวอักษรธรรม ทั้งนี้เพราะ ในการจารเรื่องราวลงในใบลาน ถ้าเป็นเรื่องคติโลก มักจะจารด้วยตัวอักษรไทยน้อย (ทางเหนือเรียกว่าฝักขาม) ถ้าเป็นเรื่องคติธรรม จะจารด้วยอักษรธรรม นักปราชญ์ชาวลาวได้ปริวรรตเรื่องควายท้าวพระพีเป็นอักษรลาวปัจจุบันเมื่อปี พ.ศ. 2514 และเก็บไว้ที่พระราชวังเมืองหลวงพระบาง Sachidanand Sahai ชาวอินเดีย นำต้นฉบับเรื่องควายท้าวพระพีที่เป็นอักษรลาวปัจจุบัน มาแปลเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. 2515 และออกพิมพ์เผยแพร่ ผู้วิจัยได้ปริวรรตเรื่องควายท้าวพระพีจากอักษรลาวเป็นอักษรไทย และใช้ในการทำวิจัยนี้²⁸

²⁶ จารุวรรณ ธรรมวัตร, ลักษณะวรรณกรรมอีสาน (กาฬสินธุ์ : จินตทัศน์การพิมพ์, 2522), หน้า 28.

²⁷ "พระรามชาตก," หอสมุดแห่งชาติ, กระจายฟูลสแกน เส้นคินสอคำ, แผ่นที่ 26 เลขที่ 97-100, บัณฑิต ผู้ที่ 5, หน้า 2.

²⁸ ภาคผนวก ก.

เมื่อศึกษาลักษณะของเรื่องรวมทั้งเนื้อเรื่องโดยละเอียดแล้ว พบว่าเรื่องควายหัวระที่ จะคล้ายกับเรื่องหอรมาน ซึ่งเป็นรามเกียรติ์ฉบับล้านนาเกือบทั้งหมด (รายละเอียดจะได้อธิบายในตอนต่อไป) จึงสันนิษฐานว่า เรื่องควายหัวระที่น่าจะมีที่มาจากเรื่องหอรมาน ซึ่งทางล้านช้างได้ไปจากล้านนาไทย ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1. ค้นฉบับเรื่องควายหัวระที่จารึกด้วยอักษรขวน²⁹ (อักษรธรรม) จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าทางล้านนาเริ่มใช้อักษรขวนหรืออักษรล้านนา หรือตัวเมือง จารลงบนฐานพระพุทธรูป ที่วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2008 ตัวอักษรชนิดนี้ได้แพร่กระจายไปทางอีสาน ใช้ในการจารพระธรรมคัมภีร์ต่าง ๆ เรียกว่าตัวอักษรธรรม³⁰ ตัวอักษรขวนนี้เป็นตัวอักษรของล้านนาแต่โบราณ ก่อนที่จะแพร่สู่ล้านช้าง และแพร่กระจายไปสู่ลุ่มแม่น้ำโขง และภาคอีสานของไทยในเวลาต่อมา

2. หลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงว่า อาณาจักรล้านช้างและล้านนาในสมัยราชวงศ์มังราย มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด พระเจ้าโพธิสาลราชแห่งล้านช้าง (พ.ศ. 2059 - 2091) ได้สมรสกับพระธิดาของพระเมืองเกษเกล้าแห่งล้านนาไทย³¹ ในสมัยพระเจ้าโพธิสาลราชที่ครองล้านช้างนี้ ได้มีการรับขนและสืบหอดพุทธศาสนาเถรวาทจากล้านนาไปสู่ล้านช้าง การสืบหอดพุทธศาสนานี้ เป็นปัจจัยสำคัญในการแพร่ขยายวัฒนธรรมจากล้านนาไทย โดยเฉพาะวรรณกรรมพุทธศาสนาไปสู่ล้านช้างด้วยทางหนึ่ง นอกจากนี้ พระไชยเชษฐาธิราช โอรสของพระเจ้าโพธิสาลราช ได้มาครองเมืองเชียงใหม่ระหว่างปี พ.ศ. 2089 - 2091 และได้กลับไปครองล้านช้างเมื่อพระบิดาสวรรคต การ

²⁹ Sachidanand Sahai, Ramayana in Laos (Gway Dhorabhi), (Delhi : BR. Publishing, 1972), p. 2.

³⁰ ธวัช บุณโณชก, "ลักษณะของวรรณกรรมภาคเหนือและภาคอีสานเชิงเปรียบเทียบ" รายงานสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา (กรุงเทพฯ : มิตราภาพการพิมพ์, 2527), หน้า 252.

³¹ พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 381.

กลับไปล้านช้างครั้งนี้ คงจะนำเอาศิลปะและวัฒนธรรม ตลอดจนวรรณกรรมจากล้านนาไป
ล้านช้างด้วย

เหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้สนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่า ล้านช้างได้เรื่องราวเกียรติของ
ล้านนาไป อาจจะได้ไปในราวหลังปี พ.ศ. 2091

นอกจากนี้ การที่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เรื่องควายท้าวระพีน่าจะเป็นเรื่องเดียวกันกับ
เรื่องหอรมาน ซึ่งเป็นรามเกียรติ์ฉบับล้านนา ก็เพราะจากการที่ได้ศึกษาเนื้อเรื่องโดยละเอียด
พบว่าเรื่องควายท้าวระพีมีเนื้อเรื่องเหมือนกับเรื่องหอรมานทุกตอน ดังนี้คือ

1. ตอนเริ่มเรื่อง เรื่องหอรมานและเรื่องควายท้าวระพี จะเริ่มต้นเรื่องด้วยคาถา
ภาษาบาลี แล้วจึงเริ่มดำเนินเรื่องต่อไป

นโม ตสฺสสตฺถุ วาณิทัวา สิริสา นมามิ ติริตฺนุตฺตยํ พุทฺธ ฌมฺมํ สงฺฆมฺจ

ทั้งนี้ กุราสัปปุริสะทั้งหลาย อาจารย์เจ้าตนจะวิสัยชนะ แต่ง

แปลงไวยังตำนานคร่าวปฐมกัปป์ อันนี้แล เมื่อปฐมกัปป์ตั้งหัวที่

นั้น ยังมีพระมหากษัตริย์ 1 ชื่อว่า ตปรมโสมสว ลงมาเพื่อเกิดเป็นคน... 32

(หอรมาน)

นะโม ตสฺสสตฺถุ วันทิตวา สิริสาณะมามิรัตนคตะนัง พุทฺธัง ทมฺมํสังคังจะ

ทั้งนี้ กุราสัปปุริสะทั้งหลาย อัจจะเยนะ อาจารย์จะ เจ้าตนจะ

วิสัยชนะ สังคายนะ หากแต่งแปลงยังทันนา ควาปะถมกับอันนี้

วิวิตตะกะถายิปะถมกับ ตั้งต้นหัวที่ ยังมีพระมหากษัตริย์ 1 นามชื่อว่า

ตประระเมสวณ ลงมาเพื่อเกิดเป็นคน... 33

(ควายท้าวระพี)

2. การดำเนินเรื่อง เรื่องหอรมานและควายท้าวระพี จะดำเนินเรื่องไปตาม
ลำดับเหตุการณ์ดังนี้คือ

³²หน่วยส่งเสริมศิลปศึกษาและวัฒนธรรมล้านนา, ปรี๊ดเหียร หอรมาน (เชียงใหม่ :
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527), หน้า 45.

³³ภาคผนวก ก, หน้า 361.

1. กล่าวถึงกำเนิดพระราม ท้าวราชนาส่วน พาริ สู้รบ บดะนางสีดา
2. สาเหตุที่นางสีดาลงมาเกิดในโลกมนุษย์
3. นางสีดาถูกลอยแพ
4. กษัตริย์ 101 เมือง ขอนางสีดากับบุษ
5. พระรามยกทัพ
6. ท้าวราชนาส่วนลักนางสีดา
7. พระรามพบสู้รบ
8. กำเนิดหวัระมาน
9. พระรามสังหารพาริ
10. หวัระมานไปลงกา
11. หวัระมานลองตีบุษิตาไฟ
12. หวัระมานเหาะลงกา
13. องค์ศรีอสูร
14. กำเนิดรัศมี
15. วรยศสูร
16. พระยาไศยะกลุ่มลักพาพระรามไปบาดาล
17. ยักษ์อินทชิต
18. ตีกรรณนาส่วนครั้งที่ 1
19. ตีกรรณนาส่วนครั้งที่ 2 (ท้าวราชนาส่วนล้ม)
20. สร้างอยุธยา
21. นางสีดาวาครูป
22. นางสีดาประสูติโอรส
23. พระรามพบพระโอรส
24. นางสีดากลับเข้าเมือง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

3. ตอนจบเรื่อง เรื่องหอมนและควายหัวระเหี จบเรื่องในตอนนี้กล่าวถึงนางสีดาว่า เมื่อนางสีดาเข้าไปเข้าเมืองอยุธยาแล้ว เสนาอำมาตย์ได้ให้บริกรรมในทางสีดาเป็นกรรมเหี้ยมโหดระเหี ครั้นนางสิ้นอายุแล้วก็ให้บังเกิดเป็นนางสุชาดาธิดาของระอันทรมตามเดิม

เมื่อนั้น เสนาอำมาตย์ทั้งมวลพร้อมกันอุสสาภิเษกนางสีดาให้เป็นอัครมเหสีเทวีแห่งพระอารามดังเก่า หันแล นางสีดาผู้นั้นคืออยู่คู่อาภัพระยาราม เป็นทั้งมหารัสีเจ้าตนชื่อว่า กัดสะปะหากสิ่งสอนนางนั้นผู้ประการแล นางก็ตั้งอยู่ตามเขตอาณัติแห่งตน ดังจุติจากแล้ว ก็ให้ขึ้นเมื่อสู่สำนักอินทราธิราช ได้ชื่อว่านางสุชาดา ได้เป็นเมียแห่งพระอินทาลังเก่า ทรายต่อให้อายุทิพย์แห่งตน ก็มีวันนั้นแล หุรมาริ นิรุติกริอาอันเหสนาจาห้องเหตุหอมน ถูกวัน 2 ก็บังกรรมเสร็จละเต็จแล้วเท่านั้นก่อนแล....³⁴

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนิลยสิทธิ์ (หอมน)

เมื่อนั้น เสนาอำมาตย์ทั้งมวล ก็มาหมั้นอุสสาภิเษกนางสีดาให้เป็นอัครมเหสีเทวี อยู่สววยสุขกับด้วยพระอารามเหมือนดังแต่ก่อนนั้นก็มีแล นางสีดาอัครมเหสีผู้นั้นก็อยู่ทำวัตรบิณฑกกับด้วยพระยารามเป็นทั้งมหารัสีเจ้าตนชื่อว่า กัดสะปะหากสิ่งสอนกับด้วยนางนั้นทุกประการแล นางก็ตั้งอยู่ตามเขตอาณัติแห่งตน ดังว่าจุติตายจากมะนุสสโลกแล้ว ก็เอาตนขึ้นเมืองเกิดในสำนักแห่งพระอินทราธิราชได้ชื่อว่านางสุชาดาก็ยังได้เป็นเมียแห่งพระอินทาลังเก่าแล้ว ก็สววยทิบพระสมบัติสุกตามต่อให้อายุแห่งตนก็มีวันนั้นแล ก็ยาสังวันนั้นนางจาก้าวต้งตำนาน ควายหัวระเหีถูกปายก็

³⁴ หน่วยส่งเสริมศิลปศึกษาและวัฒนธรรมล้านนา, เรื่องเดิม, หน้า 90.

แล้วเท่านั้น³⁵

(ถวายทวาระสี่)

เห็นเข้าสังเกตรว่าเรื่องถวายทวาระสี่นั้น ถึงแม้จะมีการลำดับเหตุการณ์เหมือนกับเรื่องหอมนาน แต่เหตุการณ์บางตอนก็มีการลำดับความสับสน ใจความจะไม่ติดต่อกัน เช่น เมื่อกล่าวถึงกำเนิดพระราม พระลักษณะ ท้าวรามนาถวัน นารี และสุคิมแล้ว ในตอนที่กล่าวถึงการกำเนิดนางสีดา จะมีการเรียงลำดับความสับสน ความไม่ต่อเนื่องกัน ดังนี้คือ

ที่นี้จักจายหอยหะยาวิรูปักษะ ภูอันโบสถ์เวโยในเมื่องกรุงรัตนคณะคอน
นั้นเห็นแล พละยาคนนี้มีลูก 2 ชาย 1 ชื่อว่า พระรามราช หนึ่ง
ชื่อว่า รักษณะ...(ความไม่ต่อเนื่อง) ภูกับดวยนางสุชาดาเห็นแล
เหวคาหังหลายแม่นเป็นคาหิบ ดังนั้นก็คิ บโกละวิซึ่งอุย่ำเลิง ก็
ลวบลูยแล...(ความขาดไป) แม่นว่าลวงสุดไป อระหันตาเจ้า

หังหลายคนบะวิซึ่ง ภูกับยูแล เมื่อกลางวันมาเื่องแล้วส่วนว่า
คน พระยาอินทาก็ไปหานางสุชาดา จึงเข้าเฝ้าจึงรูว่าบะหมะ ราหะ-
นาส่วนลูกแต่เมื่องถึงถามาพระยาอิน...(ความขาดไป) นาง
สุชาดาได้ยูแล้ว ก็เลยถว้ขอพระมดสำนักพระยาอินว่าราหะนาส่วน
อันเป็นคนสวระตูปคาย พอยคุดควนอู้งมะหาราชเจ้าแลหังคนตัวข้านี้
ข้าน้อยขอกลงไปเข้าเฝ้าราหะนาส่วนเสีย ขอพระหาราชเจ้าอย่าละชา
เสียเห็น นางบังเกิดด้วยโหสะลวดจตุติคายจากชั้นฟ้าลงมาเกิด
เอาโอปาปะมัตติสนธิเหนือคัลแห่งราหะนาถวันนั้น เหวคาหังหลาย
จักจตุติคายเหตุผล 4 ปะคาน...(ความไม่ต่อเนื่อง)...ชู้บ่นาน
เท่าใดพระยาคนห่อก็จตุติคายไปเห็นแล ส่วนดังพระรามราชแล
พระลักษณะหัง 2 หันอง ก็เอากันชู้สเวยราชสวมบัลในเมื่องกรุงรั-
ตคณะคอน^{๓๕}นั้นเห็นแล

³⁵ ภูภาคผนวก ก. หน้า 402.

ที่นี้จักจ้าววราหะนาส่วนเล่าแล ในกาลนั้นยังมีพระยาอินทน 1 ก็ใช้
 พระยาอินทนจึงมีพระยาอินทนนั้นก็มีนาง 4 คือ 5 ล้าน เป็น
 มาหาปะริจากแห่งอินทาทิราชคนนั้นนั้นแล นางผู้คนเป็นเจ้าชื่อว่า
 นางสุชาดา หากเป็นเจ้าเป็นปะเวณีแห่งอินทาสืบ ๆ ไปมาสู่ตนนั้น
 นั้นแล พระยาอินทนคยาก็ไปหาซึ่งนางสุชาดาคนเดียว หากชาว
 ไปยังนางทั้งหลายอันได้ 4 คือ 5 ล้าน ผู้คน เป็นดังพระยาอิน
 หากไปชู้นอนกับด้วยตนนางผู้คนแล ปกกะติแห่งอินทาทิราชมี
 7 วัน ได้ไปหา นางทั้งหลายละเพื่อ นับเป็นปีในเมืองคนเขานี้
 ช้อยไปไฉนจึงไปเพื่อหนึ่ง เหตุดังนี้ราหะนาส่วนมีคาทิบลวดเอาเหต
 เป็นดังอินทาสืบไปเสบ... (ความไม่ต่อเนื่อง)... บุษะไชยะ อาญะ-
 ไชยะ อาหารไชยะ โหสะไชยะ ก็และเหวดาทิราชหลายนางท่องได้
 กะทำนุมากนัถ์ อยู่ตายอายุที่นั้น คั้นว่าจุติจากชั้นฟ้าที่นั้นแล้ว ก็ได้
 เอาตนลงมาเกิดเมืองคนก็มีแล นางผู้คนก็มาด้วยเสบะบริวาร
 ลวดลิ้มกินอาหารวัน 1 เมืองฟาลวดจุติหายจากเมืองนาก็มี เป็น
 ดังนางสุชาดานี้แล...³⁶

ข้อความตอนที่ยกมานี้มีการเรียงลำดับความไม่ต่อเนื่องกัน คือได้กล่าวถึงกำเนิด
 พระราม พระลักษณะแล้ว ก็ข้ามไปกล่าวถึงนางสุชาดาตอนที่รู้ความจริงว่าท้าวราหะนาส่วน
 ได้แปลงกายเป็นพระอินทร์เข้าหานาง นางสุชาดาจึงขอรับจากพระอินทร์ขอลงไปเกิดเป็น
 ธิดาท้าวราหะนาส่วนเพื่อแก้แค้น และได้กล่าวถึงสาเหตุที่เหวดาลงไปเกิดในโลกมนุษย์ด้วย
 เหตุ 4 ประการ แต่ยังไม่จบความดี กลับไปย้อนกล่าวถึงเรื่องพระยาวิรูปักษ์ขึ้นพระชนม์
 พระรามและพระลักษณะได้ครองราชย์ ต่อจากนั้นจึงได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่ท้าวราหะนา-
 ส่วนแปลงกายเป็นพระอินทร์เข้าหานางสุชาดา ข้อความตอนดังกล่าวในเรื่องควาญตัวพระ

³⁶ ฎีกาตผนวก ก หน้า 362.

นี้จะมีการสลับความไปมา ความจริงไม่ต่อเนื่องกันซึ่งอาจมีสาเหตุเนื่องมาจาก การคัดลอกข้อความจากต้นฉบับเดิมคือจากเรื่องหอมนามบทพร่อง จึงทำให้ความไม่ต่อเนื่องกัน การเรียงลำดับความที่ถูกต้องควรจะเป็นดังนี้คือ เมื่อกล่าวถึงพระราม พระลักษณะแล้ว ก็กล่าวถึงพระยาวิรุโฆระสิ้นพระชนม์ พระราม พระลักษณะได้ครองเมืองกรุงรัตนนครแทน ต่อจากนั้นจึงเริ่มกล่าวถึงท้าวราชนาส่วนแบ่งกายเป็นพระอินทร์เข้าหาทางสู่ชาคา เมื่อนางรู้ความจริงจึงขอพรจากพระอินทร์มาเกิดเป็นธิดาท้าวราชนาส่วนเพื่อแก้แค้น แล้วจึงกล่าวถึงสาเหตุ 4 ประการที่เหวดจะต้องลงมาเกิดในโลกมนุษย์ ข้อความที่สมบูรณ์มีการเรียงลำดับความถูกต้องนี้ปรากฏในเรื่องหอมนาม ดังนี้คือ

ที่นี้จักจกัวยวิรุภิกษะผู้เสวยเมืองกรุงรัตนนครเล่าแล พระยาคนนั้น

มีลูก 2 ชายผู้ 1 ชื่อว่าพระรามราช ผู้น้องชื่อว่าพระลักษณะแล

อยู่ไม่นานเท่าใดพระยาคนต่อก็จุตตายไปสิ้นแล ที่นี้จึงพระรามราช

และพระลักษณะทั้ง 2 ผู้น้อง ก็เอากันเสวยราชสมบัติในเมือง

กรุงรัตนนครนั้นแล

ที่นี้จักจกัวยราชนาสूरเล่าแล ในกาลนั้นพระยาอินทหาอันอยู่เสวย

ทิพสมบัติในชั้นฟ้าที่นั้น มีนางฟ้าทั้งหลายได้ 4 คือ 5 ล้าน เป็น

ปาวปรีจาดแห่งพระยาอินทหาธาราชตนนั้นสิ้นแล นางห้าตนเป็นเทวี

เจ้านั้นชื่อว่า สู่ชาคา หากเป็นปาวปรีจาดเทวีแห่งพระยาอินท

ทั้งหลายสิบ ๆ มาสิ้นแล พระยาอินทหาเฝ้าไม่หานางสู่ชาคา

ตนเดียว ก็หากษราบไปในคณนางทั้งหลาย อันได้ 4 คือ 5 ล้าน

ขุนนาง เป็นดังพระยาอินทหาไปเอนกับด้วยคนนั้น ขุนนางสิ้นแล

ปกติแห่งพระยาอินทหาทั้งหลาย 7 วัน ไหนไปหานางทั้งหลาย

แลเพื่อ นับเป็นวันในเมืองคนเรานี้ได้ 100 ปี จึงเป็น 1 วัน 1 คืน

ในเมืองฟ้าแล เหตุจึงอันราชนาสूरมีดาหิพลักเอาพร เป็นพระยา-

อินทหาขึ้นไป เสพกับด้วยนางสู่ชาคาสิ้นแล เหวดทั้งหลายแม่นคน

เป็นดาหิพลักไดอะ อันได้วิถักรำเริง ลูกก็รู้ แม่นว่าลวงสุดไป

อรหันตาเจ้าทั้งหลายขบร้าเริง ลูกก็รู้แล

ถึงกลางหอ 7 วันมาแล้ว ส่วนคนอินทาก็ไม่หานางสู่ขาคาแล นาง-
รำเพิงจึงรู้ว่า เป็นราชนาสุรลูกแต่เมืองลังกาหนีมาลักลอบเป็น
พระยาอินทาคาแล นางสู่ขาคาได้รู้ก็เดือด แล้วลวดขอพระแม่สำนัก
พระยาอินทาคาว่า ราชนาสุรมันเป็นคนสำม บ่ตาย ขออย่าดูแควนมหา-
ราชเจ้าและกัวชาอันนี้ ข้าขอลงไปชำระราชนาสุรนั้นเอะ รอมหา-
เจ้าอย่าละข้าเสียแต่เหอะ นางบังเกิดด้วยโทษก็ลวดจตุตถาจาก
ชั้นฟ้าลงมาเอาปฏิสนธิเหนือตักแห่งราชนาสุรวันนั้นแล

ด้วยเหตุ เหตุทั้งหลายจตุตถามีเหตุ 4 ประการ คือว่า บุญเขต 1
อาหารเขต 1 โกรธเขต 1 อาวุเขต 1 เหตุทั้งหลายกลางท้องก็
ได้ทำบุญน้อยได้เกิดในชั้นฟ้า ถิ่นว่าบุญเล็กก็จตุตถาเป็นคังนาง
สู่ขาคานี้แล ลางพระองค์ทำบุญมากนัก ก็ให้อยู่ตราบต่อเห่าอาวุทิพ
นั้นแล ถิ่นจตุตถาจากชั้นฟ้าตาวติงสาที่นั้น ก็ให้เอาตนขึ้นเมื่อเกิดใน
ชั้นฟ้าทาบบนก็มีแล ลางพระองค์อยู่มัวเมาด้วยสสมักติดทิพ ลากลิ้ม
กินอาหารวัน 1 ในเมืองฟ้าก็ลวดจตุตถาเป็นคังนางสู่ขาคานี้แล³⁷

ข้อความตอนเดียวกันในเรื่องหอรมาน และควายทัวระพีที่ยกมานี้ อาจเป็นข้อ
สนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่า เรื่องควายทัวระพีนี้น่าจะมีที่มาจากเรื่องหอรมาน นักปราชญ์
ชาวล้านช้างได้กล่อกหรือไต่ประวัติเป็นอักษรขวนมาครั้งหนึ่งแล้ว และเรื่องนี้คงจะได้รับความ
นิยมมากในอาณาจักรล้านช้าง ในสมัยต่อมานักปราชญ์ชาวลาวจึงได้ปริวรรตจาก
(อักษรขวนเป็นอักษรลาว เมื่อปี พ.ศ. 2514 และนำมาตั้งชื่อเรื่องใหม่ว่า "ควายทัวระพี"

³⁷ หน่วยส่งเสริมศิลปศึกษาและวัฒนธรรมล้านนา, เรื่องเดิม, หน้า 46 - 47.

ผู้แต่ง

เรื่องควายหัวระพัน ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และสมัยที่แต่ง ในตอนท้ายเรื่องของฉบับภาพถ่ายอักษรลาว บอกเพียงแต่ วัน เดือน ปี ที่นักปราชญ์ลาวได้ปริวรรตเรื่องควายหัวระพันจากอักษรขวนเป็นอักษรลาวว่า "สำเร็จเมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 1971 กงวันเสาร์ เดือน 12 ขึ้น 12 ค่ำ วันยามกองงาย พ.ศ. 2514"³⁸

เนื้อเรื่อง

อาจแบ่งเรื่องควายหัวระพันออกเป็นตอน ๆ ตามลำดับดังนี้

กำเนิดตระกูลพระ วิรุฬหะ วิรุฬกษะ

พระยาตีปรมเสวรภักตร์เมืองกาฬี มีโอรส 3 องค์ คือ ฤทธฤหะ วิรุฬหะ วิรุฬกษะ เมื่อโอรสเติบโตใหญ่ พระยาตีปรมเสวรให้ฤทธฤหะ ครองเมืองกาฬีแทนตน วิรุฬหะ ครองลังกาทวีป วิรุฬกษะครองกรุงรัตนนคร

กำเนิดพาลี สตรีท นางกาฬี

พระยาฤทธฤหะมีโอรส 2 องค์ คือพาลี สตรีท จิตา 1 องค์ คือนางกาฬีราช-จิตา ต่อมาทั้ง 3 ได้ครองกรุงกาฬีแทนพระราชบิดา

กำเนิดราชนาสวน พิกพี อินทขิต

พระยาวิรุฬหะมีโอรส 3 องค์ คือราชนาสวนมีฤทธิฐานภาพมาก พิกพีเชี่ยวชาญทางโหราศาสตร์ คนสุดท้องชื่ออินทขิต เมื่อพระยาวิรุฬหะสวรรคต ทั้ง 3 ได้สืบราชสมบัติต่อมา

³⁸ ฤทธฤหะ น. ก. หน้า 402.

กำเริบพระราม พระลักษณะ

พระยาวิรูปักษะ มีโอรส 2 องค์ คือพระราม พระลักษณะ เมื่อพระบิดาสวรรคต
ให้ครองกรุงมณีนครสืบต่อมา

กำเริบนางสีดา

รามนาสวนปลอมตัวเป็นพระอินทร์ลักลอบเข้าหานางสุชาดาชายาของพระอินทร์
นางสุชาดาขอเรจากพระอินทร์ว่า ขอไปเกิดในเมืองมนุษย์ เพื่อที่จะล้างแค้นรามนาสวน
นางสุชาดอลงมาเกิดเป็นนางสีดาบนตักรามนาสวนในวันนั้น บุโรหิตทำนายว่ากุมารี่องค์นี้
มีบุญมาก แต่จะทำให้พระบิดาเดือดร้อนถึงสิ้นชีวิต ควรจะนำกุมารี่องค์นี้ลอบหนีไป

นางสีดาถูกลอบหนี

รามนาสวนถึงทหารสร้างแพ แล้วให้น้ำกุมารี่ใส่หอบลอบหนีไป แลลอบไปถึง
ชมพูทวีป ไปติดอยู่ที่รั้วของกัศสปะษะ กัศสปะษะจึงมาอาบน้ำพบหอบเปิดดูเห็นกุมารี่น้อยชก
มือขึ้นสีดา จึงตั้งชื่อกุมารี่นี้ว่า นางสีดา นำนางไปเลี้ยงไว้ที่อาศรม พระอินทร์ได้เวสสุกรรม
เนรมิตปราสาทให้อยู่

กษัตริย์ร้อยเอ็ดหัวเมืองขอนางสีดา

กษัตริย์ร้อยเอ็ดหัวเมืองได้ข่าวความงามของนางสีดาจึงแต่งทัพมาหาขุณิเพื่อขอ
นางเพื่อความยุติธรรม ขุณิจึงให้กษัตริย์ร้อยเอ็ดหัวเมืองยกสุหัสตามะธนู ถ้าผู้ใดยกได้
ก็จะยอมขนางสีดาให้ กษัตริย์ร้อยเอ็ดหัวเมืองถามถึงที่มาของสุหัสตามะธนู กัศสปะ
ษะก็เล่าว่า แต่เดิมมีกษัตริย์องค์หนึ่งครองกรุงนาราดิ และมีกษัตริย์อีกองค์หนึ่งกำเริบมา
พร้อมกัน เมื่อเติบโตใหญ่จึงเป็นเพื่อนรักกัน ทั้งสองไปเรียนวิชาที่เมืองตักกสิกา สำเร็จ
แล้วเดินทางกลับบ้านเมือง ได้เห็นความทุกข์ ความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต จึงออกบวชเป็น
ผู้ช่วยกัน องค์หนึ่งคือกัศสปะษะ ต่อมาขุณิทั้งสองเห็นว่าการบวชเพื่อหาความสงบนั้น
ทั้งสองไม่ควรจะอยู่ด้วยกันกัศสปะษะจึงให้ขุณิเป็นเพื่อนไปอยู่ที่ภูเขากุณิหนึ่ง ต่อมาไม่
นานขุณิผู้เป็นเพื่อนก็ตายไปเกิดเป็นพระอินทร์ กลับไปเยี่ยมกัศสปะษะบอกว่าตนตายไปแล้ว
ไปเกิดเป็นพระอินทร์ ให้สุหัสตามะธนูแก่กัศสปะษะ กัศสปะษะได้ธนูมาด้วยเหตุนี้ กษัตริย์

ทั้งร้อยเอ็ดหัวเมือง ทั้งเรื่องราวจบต่างเข้าไปยกยัญ แต่ไม่มีใครสามารถยกได้ และไม่ยอม
กลับบ้านเมือง ตั้งทัพล้อมปราสาทของนางสีดาออกยัญเชิงไว้

พระรามยกศร

กล่าวถึงพระรามและพระลักษมณ์เป็นโอรสของพระยาวิรุฬหกซึ่งครองกรุงกุ-
ร์ภูณคร เมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์ พระราม พระลักษมณ์ได้ไปเรียนวิชากับบิดาปาโมกข์ที่
ดักกลีลา เรียบสำเร็จจึงเดินทางกลับบ้านเมือง ทั้งสองพระองค์เดินทางมาถึงอาศรม
กัสสปะฤๅษี ได้ยินเสียงอีกทีก พระรามให้พระลักษมณ์สืบถามเรื่องราว พระลักษมณ์กลับมา
ทูลพระรามว่าถ้าผู้ใดสามารถยกศรได้กัสสปะฤๅษีจะยกนางสีดาให้ สองกษัตริย์เข้าไปถึง
อาศรมฤๅษี นางสีดาแอบเห็นพระรามเกิดมีใจรักใคร่ถึงสิ้นสติไป เมื่อพระรามสามารถยก
ศรได้แล้วจึงเอาลูกธนูเคาะสายเกิดเสียงดัง กัสสปะฤๅษีจึงยกนางสีดาให้พระราม กษัตริย์
ทั้งร้อยเอ็ดหัวเมืองเข้ามาอ่อนน้อมต่อพระราม และรับอาสาติดตามพระรามไปส่งเสด็จถึง
บ้านเมือง พระรามขอให้กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดหัวเมืองกลับบ้านเมืองของตน
พระอินทร์เนรมิตกายเป็นกวางทอง

กล่าวถึงพระอินทร์อยากช่วยให้ความปรารถนาของนางสีดาเป็นไปตามความ
ประสงค์ที่ลงมากเกิดเพื่อสังหารราavana ส่วน เมื่อเล็งทิพย์เนตรดูเห็นว่าพระราม พระลักษมณ์
พานางสีดาเดินทางกลับบ้านเมือง พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นกวางทองขากระพริบ คอตก
เหมียวอ่อนแรง เดินผ่านหน้าทั้งสามองค์ไป นางสีดาเห็นกวางทองเกิดความอยากได้ ขอ
ให้พระรามช่วยจับ พระรามฝากนางไว้กับพระลักษมณ์ แล้วออกเดินทางติดตามกวางทอง
เข้าป่าลึกไป จนพระรามอ่อนแรงนั่งพักใต้ต้นนิโคธ ส่วนพระลักษมณ์ และนางสีดารอ
พระรามอยู่เป็นเวลานาน พระลักษมณ์จึงออกติดตามพระราม โดยฝากนางสีดาไว้กับแม่
พระธรณี

ราavana ส่วนลักนางสีดา

ฝ่ายราavana เห็นนางสีดาขึ้นอยู่กลางป่าองค์เดียว ก็เข้าอุ้มจะพานางหนีไป
แต่แม่พระธรณีสิดไว้ ราavana เข้าอุ้มนางถึงสองครั้ง ก็ไม่สามารถพานางไปได้ ส่วน

พระลักษณะตามเจนนางพระราม พระรามถามถึงนางสีดา พระลักษณะพูดว่าปากแม่พระธรณีไว้ พระรามกริ้วต่อว่าว่าไม่ควรฝากไว้ แม่พระธรณีได้ขโมยจึงปล่อยนางเสีย ราชชาส่วนจึงสามารถอุ้มนางไปได้ กวางทองตัวนั้นก็อันตรธานหายไป

พระรามพบสุคีต

พระราม พระลักษณะกลับมาไม่พบนางสีดา พระรามโศกเศร้าและคร่ำครวญถึงนาง แล้วออกเดินทางติดตาม หลายวันผ่านไปทั้งลองพระองครู้สึกเห็นเหนื่อยอ่อนเพลีย จึงนั่งพักอยู่ที่โคนไม้โคธ พระรามให้พระลักษณะไปตักน้ำมาดื่ม แต่น้ำนั้นมีกลิ่นคาวจึงคิดว่าคงจะมีใครนั่งรองให้น้ำคาวจึงไหลปนน้ำมา ทำให้น้ำมีกลิ่นคาว พระราม พระลักษณะจึงเดินทวนน้ำไปดู พบสุคีตนั่งรองน้ำมีขี้ตาพอกตัวจนถึงคอ พระรามและพระลักษณะช่วยล้างออกให้ และซักถามเรื่องราว สุคีตเล่าว่าตนเองชื่อสุคีต มีชื่อพาริกรองกรุงกาสิ พ่อชื่อพระยาอตรัษฎะ มีน้องสาวชื่อนางกาสิราชธิดา พาริได้นางกาสิเป็นมเหสี อยู่มาวันหนึ่งความวิบัติแห่งหนึ่งเข้ามาสู่กรุงใน เมืองกาสิ ชาวเมืองเดือดร้อน ไม่มีใครอาสาไปปราบ แต่นางกาสิซึ่งในขณะนั้นตั้งท้องรับอาสาผจญภัยนั้น นางผจญภัยล้มตายเป็นจำนวนมาก จนนางกาสิอ่อนแรง ความวิบัติหนึ่งเข้ามาทิวัดจนตายนางบอกทั้ง 2 ข้าง เหว่นกันว่าข้าพเจ้าได้รับความเจ็บปวดมากจนคลอดบุตรออกมาเป็นชาย รูปร่างงดงาม เนื่องจากนางกาสิต่อสู้กับชายจนเคว้ง ชาวบ้านจึงตั้งชื่อว่า องค์ด มีแปลชื่ออวยยศ พาริไ้แว่นมเลียงไม่สนใจนางกาสิ บ่อยให้นางได้รับบาดเจ็บ และได้อาศัยอาหารจากชาวบ้านเลี้ยงปากท้อง กับดอกลีปดมะเดื่อสุกที่หล่นลงมา พาริและสุคีตเห็นว่า มีความตายตัวยังมีชีวิตอยู่ ทั้งสองจึงออกสู้รบ ความวิบัติหนึ่งหนีไปในถ้ำ พาริให้สุคีตเผ่าปากถ้ำไว้ สั่งว่าให้คอยสังเกตเลือกที่ไหลออกมา ถ้าเลือกชั้นเป็นเลือดคาว เลือดใสเป็นเลือดมารี ถ้าเห็นเลือดใสให้สุคีตกลับไปครองเมืองมณฑล สุคีตเห็นเลือดใสไหลออกมาจากปากถ้ำ จึงคิดว่า มาริตาย สุคีตจึงกลับไปครองเมืองกาสิ ส่วนพาริเมื่อฆ่าความได้แล้วออกมาจากถ้ำไม่พบสุคีต เกิดความโกรธแค้น เมื่อเดินทางเข้าเมืองกาสิพบสุคีตนั่งบัลลังก์ จึงเข้าไปทําราย สุคีตหนีออกมาได้ จนพบกับพระราม พระลักษณะ

กำเนิดหวัระมาน

กล่าวถึงนั้นนัทธิกษัตริย์ มีนิวพิษเป็นอาวุธชี้ไปให้ผู้ใดผู้นั้นต้องตาย พระยาอัครัญญะ
ประกาศให้รางวัลสำหรับผู้ที่สามารถฆ่ากษัตริย์นี้ได้ นางคันทับพื่อสา โดยล่อให้นัทธิกษัตริย์
หลงใหลในรูปโฉม นางแสดงท่ารำและให้นัทธิกษัตริย์รำตาม นางคันทับพื่อในท่าที่เอานิ้วชี้
ที่กระหม่อม นัทธิกษัตริย์รำตาม นิวพิษซึ่งถูกตัวเองตาย นางคันทับพื่อจึงกลับไปเฝ้าพระยา-
อัครัญญะ พื่อนำให้พระยาอัครัญญะดู พระยาอัครัญญะเกิดหลงใหลในตัวนางคันทับพื่อจนน้ำ
กามไหล นางเอามือรองรับไว้ แล้วไปหานางกาสิเอาน้ำกามของพระยาอัครัญญะกรอกใส่
ปาก นางกาสิตั้งท้อง 10 เดือน ให้กำเนิดบุตรชายชื่อหวัระมาน หวัระมานเกิดมาได้
7 วัน นางกาสิก็ตาย ก่อนตายสั่งไว้ว่าถ้าเห็นผลไม้เคี้ยวสุกแดงให้กินเป็นอาหาร หวัระมาน
เห็นพระอาทิตย์ดวงโตสีแดง คิดว่าเป็นผลไม้เคี้ยวสุกแดง จึงเหาะขึ้นไป และถูกพระอาทิตย์เผาเป็น
หยดเลือดติดหัวรด พระอาทิตย์ชุบชีวิตหวัระมานขึ้นมาให้มีฤทธิ์มากกว่าเก่า

พระรามสังหารพาริ

สุคิบบาพระรามไป เมืองกาสิเพื่อสู้รบกับพาริ สุคิบบาเข้าไปหาพาริรบและ
สุคิบบาได้ถอยไปถึงเขตแดนที่พระรามตั้งทัพอยู่ พระรามจึงแกลงครุโกกพาริ พาริถามว่า
ตนทำสิ่งใดผิด พระรามตอบว่าเป็นเพราะพาริรุกล้ำเข้ามาในเขตแดนของพระองค์ และ
ทำร้ายสุคิบบาซึ่งเป็นพวกของพระราม แต่ถ้าพาริไม่อยากตาย พระรามจะขอเลือดเพียงหยด
เดียว แต่พาริยอมตายเพื่อรักษาศักดิ์ศรี ลูกครุจึงปักอกพาริสิ้นชีวิต พระรามแต่งตั้งให้
สุคิบบารองเมืองกาสิสืบต่อมา สุคิบบาตายองคต วรยศและหวัระมานแก่พระราม

หวัระมานสืบหานางสีดา

พระรามและพระลักษมณ์ยกทัพกลับกรุงกุรุฏฐนครเพื่อประชุมเสนาอำมาตย์รักษา
เรื่องคันทานางสีดา องคตแนะนำให้หวัระมานเป็นผู้ไปสืบหา หวัระมานได้แสดงอิทธิฤทธิ์ให้
พระรามเห็น โดยพูดออกมาเป็นพระอาทิตย์ 7 ดวง เหาะรอบเมือง 3 รอบทะยานขึ้นไป
สูงเทียมเขาขุคนธร และเหาะอ้อมจักรวาล พระรามประจักษ์ถึงความสามารถจึงให้หวัระ-
มานไปสืบข่าวของนางสีดา ถ้าพบให้พานางกลับมา พร้อมกับให้แหวนแก่หวัระมานเพื่อเป็น
เครื่องยืนยันแสดงให้นางสีดารู้ว่าพระรามส่งมา

หวัระมานพบฤๅษีตาไฟ

หวัระมานเหาะไปลังกาด้วยกำลังแรงเป็นเหตุให้เหาะเกินลังกาไปไกล ไปตกที่อาศรมฤๅษีตาไฟ หวัระมานเคาะประตูอาศรม ฤๅษีลืมตาขึ้นดู หวัระมานจึงถูกตาไฟเผาเหลือเป็นหยดเลือดติดประตู ฤๅษีได้ชุบชีวิตหวัระมานขึ้นมาใหม่ หวัระมานเล่าความเป็นมาทั้งหมดแก่ฤๅษี พร้อมทั้งถามทางไปลังกา ฤๅษีขอให้หวัระมานพักอยู่ที่อาศรมคืนหนึ่งก่อนแล้วจึงจะบอกทางให้ เพราะเห็นว่าหวัระมานมีกำลังแรงมาก ถ้าปล่อยให้ไปหวัระมานอาจจะเดินทางเกินลังกาไปอีก

หวัระมานลองดีฤๅษีตาไฟ

รุ่งเช้าฤๅษีออกบิณฑบาต ได้สั่งหวัระมานให้เอาไม้ไผ่ดูพัน แล้วให้ไปล้างหน้าในสระ ในสระน้ำจะมีปลิงอยู่ตัวหนึ่ง ถ้าถูกปลิงเกาะให้เอาน้ำลายลูบตัวปลิงออก ถ้าถูกกัดให้เอาขี้เถ้าเช็ด แล้วเอาน้ำนั้นรองนั่ง เมื่อหวัระมานไปล้างหน้า ถูกปลิงเกาะจึงเอาน้ำลายลูบตัวปลิงออกมาจนเลือดไหล หวัระมานเอามาขยี้เช็ดแล้วเอาน้ำลูบตัวเป็นเหตุให้ปลิงมีพิษแดงมาตราบเท่าทุกวันนี้ หวัระมานจึงเสียฤทธิไป เมื่อฤๅษีกลับมาเอาข้าวปั้นให้ 1 ก้อน หวัระมานขอเพิ่มอีก ฤๅษีจึงเสกคาถาให้หวัระมานกินข้าวก้อนนั้นไม่หมด หวัระมานเอาข้าวเก็บไว้ที่ราง ต่อจากนั้นฤๅษีได้บอกทางไปลังกา แต่หวัระมานไม่มีฤทธิที่จะเหาะไปได้ จึงลอบจรรบตัวเองเป็นม้าขี่ไปลังกา

หวัระมานพนางสีดา

เมื่อถึงลังกา หวัระมานปลอมตัวเป็นชายแก่ ได้พบนางข้าหลวง 2 คน นางทั้งสองบอกว่าราชชาส่วนพานางสีดาไปไว้ในลูหยาน หวัระมานแอบเข้าไปพนางสีดา ถวายแหวนที่พระรามมอบมาแก่นางสีดา เพื่อเป็นเครื่องยืนยัน และจะพานางไปเฝ้าพระราม แต่นางสีดาเกรงจะติดใจ ขอให้พระรามยกทัพมาชิงนางคืนจากราชชาส่วน หวัระมานรับคำสั่ง แล้วกลับมาเฝ้าพระราม

หวัระมานเผาลังกา

ก่อนจะเดินทางกลับ หวัระมานแอบเข้าไปในห้องบรรทมของราชนาสวน ผูกมม
ราชนาสวนกับนางเทวีไว้ด้วยกัน เขียนหนังสือบอกวิธีแก้มัดโศกให้นางเทวีใช้กำปั้นทุบหัว
ราชนาสวน ผมจะหลุดจากกัน เป็นเหตุให้ราชนาสวนเสียอิทธิฤทธิ์ไป ราชนาสวนโกรธ-
แค้นหวัระมานมาก ให้ทหารจับตัวไว้ เมื่อจับได้ให้นำตัวมาใส่ครกตำ ไข่ดาบนั้น หวัระมาน
ก็ไม่ตาย หวัระมานทำอุบายบอกวิธีที่จะฆ่าตนให้ตายได้ คือให้เอาผ้าชุบน้ำมันพันตัวแล้วจุด
ไฟเผา เมื่อไฟลุก หวัระมานหนีขึ้นไปบนปราสาท และวิ่งไปทั่วเมือง เป็นเหตุให้ไฟไหม้
เมืองลังกาจนหมดสิ้น หวัระมานลงไปดับไฟในมหาสมุทร แล้วกลับมาเฝ้าพระราม

องค์ก่อสร้าง

พระรามให้องค์เป็นทูตไปเจรจาขอนางสีดาคืนจากราชนาสวน ราชนาสวนไม่
ยินยอม บอกให้พระรามสร้างสะพานข้ามมาลังกา สร้างมาถึงเมื่อไรจะยกนางคืนให้ พระราม
เกณฑ์พล รวมทั้งสัตว์ 4 เท้า 2 เท้า แต่ค่างควา นกพิราบ และนกกระเอกฟ้าไม่ยอมช่วย
เหลือ การจองถนนครั้งนี้หวัระมานเป็นผู้ตอกหลัก ใช้เวลาสร้างสะพาน 7 ปี 7 เดือน

กำเนิดรัตหะยี่

ในระหว่างที่พระรามเกณฑ์พลสร้างสะพานไปลังกานี้ พระยาปัตตะหลุ่ม กษัตริย์
เมืองปัตตะหลุ่ม ซึ่งอยู่ที่มหาสมุทรไคยีนเสี่ยงดวง จึงให้ลูกสาวมาสืบดูเหตุการณ์ นางจึง
เนรมิตกายเป็นปลา พบหวัระมานตอกหลักอยู่ มีเหงื่อไหลไหลย้อย นางปลากินเหงื่อไหล
ของหวัระมานจนตั้งครรภ์ให้กำเนิดบุตรชายชื่อรัตหะยี่

วรยศสื่อสาร

เมื่อพระรามจองถนนถึงลังกา ให้ทหารสื่อสารเข้าไปถึงราชนาสวนให้ส่งนาง
สีดา ราชนาสวนไม่ทำตามสัญญา ขอทำสงครามและให้พิกทิตูระดาเมืองลังกา พิกทิตูระดา
ว่าเมืองลังกาและราชนาสวนกำลังมีเคราะห์ เมื่อวรยศกลับไปแล้ว ราชนาสวนกริ้วพิกทิตู
ที่ทำนายค่อนน้ำศัตรู จึงขับพิกทิตูออกจากเมือง พิกทิตูเข้ามาถวายตัวกับพระราม

พระรามถูกพระยาปัตตะหลุมลักพาตัว

พระรามขอให้พิทพิทุโชคชะตา พิกพิทำนบว่า ภายใน 7 วัน พระรามจะมีเคราะห์ เมื่อพ้นเคราะห์แล้วจะได้เมืองลังกา ห้าวระมานจึงเกณฑ์ไพร่พลเพื่อคุ้มกันพระราม ห้าวระมานเนรมิตฝ่ามือครอบกองทัพระรามไว้ กล่าวถึงพระยาปัตตะหลุมโกรธคนที่ลูกสาวตั้งครรภ์กับห้าวระมาน จึงขึ้นมาลักตัวพระราม โดยลงทางคานบัว ชังพระรามไว้ในกรงเหล็ก 7 ชั้น

ห้าวระมานไปเมืองปัตตะหลุมพบรักหะยิ

พิทพิบอกห้าวระมานว่า พระยาปัตตะหลุมลักพาตัวไป และพระรามยังมีชีวิตอยู่ ห้าวระมานขอให้พิทพิบอกทางไปเมืองปัตตะหลุม พิกพิบอกห้าวระมานว่าถ้าเห็นดอกบัวดอกใหญ่ ให้เด็ดดอกทิ้ง แล้วลงไปตามคานบัวจะถึงเมืองปัตตะหลุม ห้าวระมานไปถึงได้เนรมิตตนเป็นชายแก่ พบชาย 2 คน ได้รับคำสั่งจากพระยาปัตตะหลุมให้นำน้ำพิษไปถวายพระราม ห้าวระมานทราบที่คุ้มยังพระรามจากชาย 2 คนนี้ แล้วเดินทางต่อไปจนพบหญิง 2 คนด้วยกันอยู่ ห้าวระมานได้เนรมิตตนเป็นแมลงหวี่ เกาะขาหญิงทั้งสองเข้าไปในที่คุ้มซึ่ง และช่วยพระรามออกมาได้ ว่าพระยาปัตตะหลุมตาย และได้ต่อสู้กับรักหะยิ แต่ไม่มีใครชนะ ในที่สุดห้าวระมานรู้ว่ารักหะยิเป็นลูก จึงเลิกต่อสู้กัน พระรามให้รักหะยิครองเมืองปัตตะหลุมแทน

ศึกอินทหะชิต

เมื่อห้าวระมานพาพระรามกลับมาได้แล้ว พระลักษณะจึงอาสาออกรบ พระรามมอบธนูที่ได้มาจากนิศปาโมกข์แก่พระลักษณะให้ใช้เป็นอาวุธ ส่วนราชนาสวนอินทหะชิตออกรบ พระลักษณะแผลงศรถูกอินทหะชิตสิ้นชีวิต

ศึกราชนาสวนครั้งที่ 1

ต่อมาพระรามออกรบกับราชนาสวน พระรามแผลงศรถูกราชนาสวน เสียชีวิตหลายครั้ง แต่ก็มีเศียรใหม่ขึ้นมาแทนเรื่อย ๆ รบกันอยู่นานไม่มีใครแพ้ชนะ พระรามถามพิทพิถึงวิธีที่จะสังหารราชนาสวน พิกพิทูลว่าราชนาสวนจะสิ้นชีวิตต่อเมื่อถูกศรหสพล ซึ่ง

จมอยู่ในมหาสมุทรที่ขอบจักรวาล ที่นั่นจะมียักษ์ตนหนึ่งเฝ้าอยู่ ยักษ์ตนนี้จะกินทุกอย่างที่มีชีวิต
หวัระมานเนรมิตตนเป็นแมงแดงบินเข้าปากยักษ์ แล้วได้ออกมาจับคอยักษ์ ยักษ์ยินยอมมอบ
ศรศพลให้แก่หวัระมาน หวัระมานนำศรมาถวายพระราม

จักราพนาสวนครั้งที่ 2

พระรามให้ทหารถือสารไปถึงราพนาสวนว่า อีก 7 วันจะไปรบ เมื่อถึงกำหนด
วันนัดหมาย ราพนาสวนเนรมิตกายใหญ่เท่าเขาสุคนธร พระรามขึ้นบำหวัระมานสู้รบกับ
ราพนาสวน พระรามแสดงศรศพลถูกราพนาสวนสิ้นชีวิต ครั้นเสร็จศึกพระรามให้พิภพที่
ครองลังกา พระรามและพระลักษณะพานางสีดาและไพร่พลกลับกรุงรัตนนคร และได้พระ-
ราชทานรางวัลแก่ไพร่พลที่ออกรบในครั้งนี้

สร้างอยุธยา

พระรามเห็นว่าเมืองกรุงรัตนนครคับแคบ ควรหาที่สร้างเมืองใหม่ จึงอธิษฐาน
และแสดงศรศพล ถ้าศรตกที่ใด ให้หวัระมานเอาเขาสรรพขวาวางบนฝ่ามือเกาะตามไป
สร้างเมือง ๓ ที่นั้น หวัระมานเกาะตามศรไป ศรตกในที่แห่งหนึ่ง หวัระมานจึงใช้หาง
กวาดต้นไม้รับในที่ให้โล่ง โดยที่ไม่ได้ถูกยักษ์ยาม พระรามเห็นว่าไม่เป็นมงคล จึงให้ละ
เมืองนั้นไว้ เมืองนั้นจึงได้ชื่อว่าเมืองละโว้มาจนถึงปัจจุบันนี้ ต่อมาพระรามให้หาผู้เฒ่า
มาสอบถามถึงสถานที่ที่จะสร้างเมืองใหม่ ผู้เฒ่าคนหนึ่งกราบทูลว่าปูตวดของตนบอกไว้ว่า
มีสถานที่แห่งหนึ่งไม่ไกลจากที่นี่เท่าใดนัก เป็นทำเลเหมาะที่จะสร้างเมือง แต่มียักษ์
ตนหนึ่งชื่อนับทียักษ์มีบริวาร 1,000 คน รักษาอยู่ พระรามจึงยกทัพไป และใช้สหัสสถามะ
ธนูยิงนับทียักษ์และบริวารพ่ายหนีไป และสร้างบ้านเมืองอยู่ ณ ที่นั้น เมืองนี้ได้ชื่อว่าอยุธยา

นางสีดาวาครูป

พระรามและนางสีดาครองอยุธยา บ้านเมืองมีแต่ความสงบสุข จนกระทั่งนางสีดา
ทรงครรภ์ วันหนึ่งพระรามเสด็จออกนอกเมือง นางสนมขอให้นางสีดาวาครูปราพนาสวน
ให้ดู เมื่อพระรามเสด็จกลับนางเอารูปที่วาดซ่อนไว้ใต้ประทับ เมื่อพระรามนั่งลง รูปวาด

ของราชนาส่วนพูดว่าเหตุใดจึงนั่งทับศิระของตน พระรามคันธูได้ที่ประทับ พบรูปวาด
สอบถามได้ความว่านางสีดาเป็นผู้อวด พระรามกริ้วจึงให้นำนางไปฆ่าเสีย พระลักษณะ
อาสาพาไป และได้ปล่อยนางไปเสีย พระอินทร์ช่วยเหลือโดยเนรมิตสุนัขอนตยาให้พระ-
ลักษณะเอาตามเห็น เพื่อให้เลือดติดคาบเอาไปยืนยันกับพระรามว่าได้ฆ่านางสีดาแล้ว

นางสีดาประสูติโอรส

นางสีดาเดินทางไปพบฤๅษีพิพจักษ์ ได้ขออาศัยอยู่ด้วย ต่อมานางประสูติโอรสให้
ชื่อว่า พระบุตร เมื่อพระกุมารเติบโตฤๅษีสอนวิชาให้ วันหนึ่งนางสีดาเข้าป่าหาผลไม้
พระบุตรหายไประหว่างทาง จนพลบค่ำก็ยังไม่กลับ ฤๅษีเกรงว่านางสีดากลับมาไม่พบลูกแล้ว
จะเสียใจ ฤๅษีจึงเขียนรูปพระบุตรไว้ที่ประตู ครั้นนางสีดากลับมาพร้อมพระบุตร ฤๅษีจะ
ลบรูปทิ้ง นางสีดาขอร้องให้ฤๅษีขบรูป ให้มีชีวิต เพื่อจะได้เป็นเพื่อนพระบุตร ฤๅษีจึงขบ
ขึ้นมาให้ชื่อว่าพระรูป

พระรามทราบข่าวการทั้งสองเป็นโอรส

พระบุตรนรรูปเข้าเมืองอยุธยาไปกับแม่ค้าขายแตง หัวระมานมาเก็บภาษีจาก
แม่ค้าในตลาด พระกุมารทั้งสองไม่ยอมให้ หัวระมานจึงหยิบแตงของแม่ค้ามาแทน พระ-
บุตรตีหัวระมานเลือดออก หัวระมานคลางหนีออกจากอยุธยาไป และเกิดโกลาหลทั่วเมือง
พระรามออกมาดูเหตุการณ์ พบพระกุมารทั้งสองจึงแฉ่งตร แต่ไม่ถูกพระกุมาร พระบุตร
อธิบายว่าถ้าพระรามเป็นพระบิดาขอให้ลูกพี่ที่จะแฉ่งออกไปวนรอบตัว ถ้าไม่ใช่ขอให้
ศรต้ององค์พระราม อธิษฐานแล้วแฉ่งศรไป ศรวนรอบตัวพระราม พระบุตรจึงเข้ามา
เล่าความทั้งหมด พระรามจึงรู้ว่าเป็นโอรส พากลับอยุธยา

นางสีดา กลับอยุธยา

พระรามให้พระกุมารไปรับนางสีดา กลับอยุธยา แต่พระกุมารขอให้พระรามไปรับ
นางมาเอง พระราม พระลักษณะ และ 2 กุมารเดินทางไปถึงอาศรมฤๅษี เพื่อขออนุญาต
จาก ฤๅษีอนุญาตให้นางสีดา กลับบ้านเมือง พระรามจึงพานางกลับ และได้อภิเษกพระบุตร

พระรูปอรองอุสุธดา นางสีดาอยู่ประณิธิรับใช้ ระรามาจนสิ้นอายุขัย ไฉนไปเกิดเป็นนาง
สุชาดาชายาของพระอินทร์ตามเดิม

ลักษณะคำประพันธ์

เรื่องควายหัวระเหี แต่งด้วยร้อยแก้ว ในตอนเริ่มเรื่องของผู้ที่ 1 และผู้ที่ 2
จะมีคำด่าทอภาษาบาลีแทรก ต่อจากนั้นก็ดำเนินเรื่องเป็นร้อยแก้วติดต่อกันไปโดยตลอด
เช่น

นะโม ตัสสัตุ วันทิตวา สิริสาณะมามิรัถนัถะนัง มุตตัง ทิมมัง
สังกัระ เล็งนี้ ดูราสัปปุริสะทั้งหลาย อัจจะเฒะนะ อารายะ เจ้า
ตมะจะวิสัยชะนา สังคายะนะ อารายะ เจ้าตมะจะวิสัยชะนา
สังกายะนะ หากแต่งเปงยังหันนา ควายมะลมกับอันนี้ไว้เพื่อ
วิจิตตะกะลายปะละมกับ ตั้งวันหัวเหี ยังมีพระศาณ 1 นามชื่อว่า

คัมพะระเฒะส่วน ลงมาเพื่อเกิดเป็นน³⁹

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์
บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ที่มา

นักบวชในทางวรรณคดีหลายท่านได้ให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับที่มาของเรื่องราม-
เกียรติ์ไว้ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁰ ทรงสันนิษฐานถึงที่มาของเรื่อง
รามเกียรติ์ไว้ในหนังสือบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ว่า น่าจะได้อิทธิพลมาจากแหล่งต่าง ๆ แลสรูป
ได้ดังนี้

1. รามายณะฉบับสันสกฤต ฉบับของอนิลาช ผู้รจนาเป็นเรหมดุยชื่อว่า วาลมิลี

³⁹ ภาคผนวก ก., หน้า 1.

⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์
(กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2516), หน้า 157.

2. วิษณุปราดะ⁴¹ เป็นบ่อเกิดของข้อความเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในรามเกียรติ์คือตอนกำเนิดตัวละคร และตอนทศกัณฐ์เย็บมพิภพ

3. หนุมานนาฏกะ⁴² เป็นที่มาของเรื่องที่กำลังถึงความเก่งกาจต่าง ๆ ของหนุมาน เป็นที่น่าสังเกตว่า เรื่องราวในรามเกียรติ์บางตอนที่เกี่ยวกับเรื่องของหนุมานที่เป็นตอนสำคัญ ๆ จะไม่มีปรากฏในรามายณะของวาลมิกิเลย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสันนิษฐานว่าน่าจะได้อาจมาจากหนังสือหนุมานนาฏกะ เช่น

⁴¹ วิษณุปราดะ เป็นคำภีร์ที่สำคัญของลัทธิไวษณพ นักปราชญ์ชาวอินเดียชื่อ รามานุจะ เป็นผู้ก่อตั้งลัทธิไวษณวนิกาย เนื้อเรื่องประกอบด้วยปัจจุลักษณะครบถ้วน กล่าวถึงกำเนิดพระลักษมีจากการกวนเกษียรสมุทร เรื่องภูมิศาสตร์ของโลก บาตาล นรก สวรรค์ พิธีศัพ พิธีศราทธ เทียบบุพการี คำแนะนำของฤๅษีที่กษัตริย์ผู้กำเนิดจากนิ้วหัวแม่มือขวาของพระพรหม เรื่องชื่อของรามายณะ เป็นต้น (จากเอกสารประกอบการสอนวิชา สัมมนา รามเกียรติ์ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร)

⁴² รัชกาลที่ 6 ทรงกล่าวถึงหนังสือหนุมานนาฏกะว่า หนุมานนาฏกะแปลว่าเรื่องหนุมาน ตามตำนานเรื่องนี้ว่า หนุมานเองที่ได้เป็นผู้แต่งเรื่องของตน และได้จารึกไว้ที่หน้าผา พระวาลมิกินี้ ผู้นิพนธ์รามายณะได้เห็นหนังสือนี้ เกรงว่าจะป็นหนังสือที่แต่งแข่งกับรามายณะของตน จึงไปต่อว่าหนุมาน หนุมานให้อูฐเอาแผ่นศิลาที่จารึกนั้นโยนทิ้งทะเล ศิลาแผ่นนี้จึงจมอยู่ในทะเลหลายร้อยปี ต่อมาผู้พบแผ่นศิลานั้น ได้นำไปถวายท้าวโกชเทพ ผู้ครองนครธารา ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์บัณฑิต มีจินตวิในราชสำนักหลายคน แผ่นศิลาที่มีผู้นำไปถวายนั้นมิได้ครบ ขาดหายไปหลายตอน ท้าวโกชเทพตรัสใช้ให้จินตวิชื่อ ทาโมทรมิถระ เป็นผู้แต่งเรื่องขึ้นใหม่เพิ่มเติมข้อความที่สูญหายไป ทาโมมิถระจึงแต่งขึ้นใหม่เป็นรูปละครชนิดนาฏกะอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ชุดถวายแหวน ขาดตอนหนุมานไปลองฤทธิ์กับพระนารายณ์

ชุดนางลอย หายไปทั้งชุด

ชุดจองถนน ขาดตอนหนุมานรบกับนิลพัท และเรื่องหนุมานกับนางสุพรรณ-
มัจฉา

ชุดโมกษศักดิ์ เล่าเรื่องหนุมานกับองค์ดลแปลงเป็นกาจิกสุนัขเน่าทำลาย
พิธีของกุมภกรรณ

ชุดพระนมาสตร์ ขาดตอนอินทรีชดแปลงเป็นพระอินทร์ และหนุมานหักคอ
ช้างเอราวัณ

ชุดสามทัพ ศึกส์หัตถ์เดชะ มูลพลัม หายไปทั้งชุด

ชุดหุงน้ำทิพย์ หายไปทั้งชุด

ชุดถวายลิง ขาดตอนหนุมานองค์ดลออกฤทธิโคบุตรให้พาไปถวายตัวกับ

หัตถ์กัณฐ์ จนหนุมานได้กลองดวงใจมาถวายพระราม

จากข้อสันนิษฐานข้างต้นนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชื่อว่า
รามเกียรติ์มีที่มาจากรามายณะของวาลมิกิเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเกร็ดต่าง ๆ มาจากวิษณุปุราณะ

และหนุมานนาฏกะ

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพิชยากร⁴³ ทรงสันนิษฐานเรื่องที่มาของ
นิทานเรื่องพระราม หรือรามเกียรติ์ในเมืองไทยว่า รามายณะของวาลมิกิไม่ใช่ต้นฉบับหรือ
ต้นตอของรามเกียรติ์ไทย เนื่องจากว่า

1. รามเกียรติ์มี "ชุด" แปลก ๆ ที่ผิดจากรามายณะของวาลมิกิเป็นอันมาก
ส่วนที่ผิดเขียนบางส่วนอาจมาจากคัมภีร์ปุราณะ ตามที่รัชกาลที่ 6 ทรงแนะไว้เพราะปุราณะ

⁴³พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพิชยากร, เรื่องพระราม (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์การศาสนา, 2518), หน้า 134 - 151.

เป็นหนังสือที่เกิดขึ้นในระยะโกลัมัยพุทธกาล และในสมัยพุทธกาลก็มีหลักฐานว่าคนในสมัยนั้นรู้จักเรื่องพระรามกันแล้ว นิทานดังกล่าวอาจตรงกับปรากฏะบ้างก็ได้

2. นิทานพระรามสมัยพุทธกาล คงต่างจากรamayanaของवालमीकि และอาจเป็นต้นตอส่วนหนึ่งของนิทานพระรามที่ปรากฏในไทย ทั้งนี้ทรงอ้างถึงคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของมโนสารายที่เรารับมาจากอินเดียโดยผ่านมอญมานั้นว่ามีได้มาจากมานวธรรมศาสตร์ หากแต่มาจากหนังสือโกลัมัยพุทธกาลซึ่งเก่าแก่กว่ามานวธรรมศาสตร์ เมื่อเป็นดังนี้จึงทรงสันนิษฐานว่า นิทานพระรามของเราคงจะเป็นทำนองเดียวกับคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของมโนสารายได้บ้าง

3. นักปราชญ์ชาวอินเดีย คือ ดร. สตุตเตอร์โฮมได้เขียนไว้ในหนังสือ Rama - Legend and Rama - Reliefs in Indonesia ว่า นิทานพระรามที่แพร่หลายในอินโดนีเซียรวมทั้งไทยและเขมรนั้นน่าจะไม่ได้มาจากรามายณะของवालमीकि หากแต่มีต้นตอซึ่งเก่ากว่านั้น

ด้วยเหตุ 3 ประการดังกล่าวข้างต้น พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทพพิพิธฯ ได้พิจารณาตรองเห็นว่า รามายณะของवालमीकि คงไม่ใช่ต้นตอของเรื่องรามเกียรติ์ของไทย นิทานเรื่องพระรามคงเข้ามาในแหลมอินโดจีน และอินโดนีเซียตั้งแต่ก่อนที่จะเกิดรามายณะของवालमीकि แล้วทยอยเข้ามาเรื่อย ๆ แม้ในสมัยหลังจากที่वालमीकिแต่งรามายณะแล้วก็ตาม วิธีการที่นำเข้ามาคงเข้ามาด้วยวิธีเล่าด้วยปาก จึงเป็นเหตุให้เรื่องคลาดเคลื่อน วิธีที่จะค้นหาทางมาของนิทานพระราม จะต้องพิจารณาลักษณะของเรื่องพระรามในประเทศใกล้เคียงทั้งในสมัยโบราณและปัจจุบัน จึงทรงค้นคว้าเรื่องนิทานพระรามในชวา ซึ่งมี 3 ประเภท คือ

1. รามายณะโยคีศวร สมัยราชวงศ์ไสลเรนทร กรุงอาณาจักร ศรีวิชัย เขียนด้วยภาษาชวาโบราณ
2. ศรีทกาท มีรามกะลิง (ภาษาชวา) และนิยายัตศรีราม (ภาษา-มลายู)
3. ภาพสลักที่ราบบานานในชวาภาคกลาง และที่เทวสถานปะนะตะรันในชวาภาคใต้

ทรงสรุปว่านิทานพระรามไปข้อ 2 คงเป็นที่มาของเกร็ดต่าง ๆ ในรามเกียรติ์ แต่มีข้อค้นต่อโดยตรง เพราะเกร็ดสำคัญหลายเรื่องของชาว มลายู ไม่มีในรามเกียรติ์ของไทย ทรงยืนยันว่า นิยายพระรามได้เดินทางมาจากอินเดีย ผ่านชาวอะละเข้ามาเมืองไทย ทางมลายู

เสฐียรโกเศศ⁴⁴ ให้ข้อสันนิษฐานเรื่องนิยายพระรามที่เข้ามาในเมืองไทยและชาติอื่นว่า ไม่อาจจะได้มาจากรามายณะฉบับสันสกฤตของวาลมิกิโดยตรง เพราะฉบับของวาลมิกิแต่งเป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งตามหลักฐานทางวรรณคดีและประวัติศาสตร์กล่าวว่า ชาวอินเดียที่เข้ามาเผยแผ่ลัทธิศาสนาและวัฒนธรรมของอินเดียสมัยโบราณในประเทศทางตะวันออก ส่วนใหญ่เป็นชาวภาคใต้และตะวันออกของอินเดียคือชาวทมิฬ ชาวแคว้นกลิงการาษฎร์และชาวเบงกอล ชาวแคว้นต่าง ๆ เหล่านี้คงไม่รู้สึความไพเราะและความลึกซึ้งของภาษาสันสกฤต เป็นเหตุให้รามายณะของวาลมิกิไม่เป็นที่แพร่หลายในแคว้นเหล่านี้ ผู้ที่ละรู้เรื่องราวคลั่งคลั่งคงเป็นผู้ที่มีความรู้สูงเท่านั้น เมื่อกวัดรู้หลังประสงค์จะให้มหาชนทราบเรื่องรามายณะของวาลมิกิก็ต้องแต่งใหม่โดยใช้ภาษาสามัญ เช่น รามายณะของคูลลิตาส ซึ่งแต่งเป็นภาษาฮินดี ซึ่งแม้ผู้แต่งจะพยายามรักษาของเดิมไว้เพียงใดก็ตาม ก็ย่อมมีบางส่วนที่เปลี่ยนแปลงไปตามความคิดเห็นตลอดจนความหมายของคำในภาษา เพราะฉะนั้นเรื่องรามายณะซึ่งมีอยู่ในประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ใต้อินเดียมาทางตะวันออก ส่วนใหญ่ย่อมจะได้อาจมาจากเรื่องของชาวอินเดียใต้ และตะวันออกมากกว่าที่จะได้อาจมาจากรามายณะของวาลมิกิโดยตรง ส่วนที่ไม่ตรงกับฉบับของวาลมิกิ ก็มักจะไปตรงกับฉบับของทมิฬและของเบงกอลมากกว่าแคว้นอื่น

จากข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับที่มาของเรื่องพระรามหรือรามเกียรติ์ของไทยนั้น แสดงว่าเรื่องรามเกียรติ์ของไทยคงไม่ได้มีที่มาจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งเพียงแหล่งเดียว

⁴⁴ เสฐียรโกเศศ, อุปกรรรมเกียรติ์ (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, 2515),

เพราะเรื่องรามเกียรติ์ของไทยมีข้อความแปลกย่อยไปพร้อมกับเรื่องพระรามฉบับต่าง ๆ เช่น ของชวา มลายู และหมิ่น เจ้าโครงเรื่องบางตอนที่สันนิษฐานว่าน่าจะได้อาจารมาจากรามายณะของชวา เช่น ตอนอุษีเสี่ยงลูกในบถละครเรื่องรามเกียรติ์ จะคล้ายกับของชวาตอนที่กล่าวถึงอุษีศุคม มีลูก 3 คน คือนางอัชนี สุหรี และสุครีพ ต่อมาอุษีสงสัยว่าสุหรี และสุครีพ จะไม่ใช่ลูกของตน จึงเสี่ยงลูกทิ้งลงในแม่น้ำ นางอัชนีว่ายน้ำกลับมาหาอุษี ส่วนสุหรี และสุครีพ กลายเป็นลิงวิ่งเข้าป่าไป⁴⁵ เจ้าโครงเรื่องบางตอนก็สันนิษฐานว่าน่าจะได้อาจารมาจากนิภายัตติรามของมลายู เช่น ในเรื่องรามเกียรติ์ตอนพระลักษมณ์ถูกหนอกบิลพัทของหนอกกัณฑ์ หนุมานต้องเข้าลงกาเพื่อหาหินบดยา และได้ผูกสมทศกัณฐ์กับนางมดไฟ จะคล้ายกับนิภายัตติรามตอนพระลักษมณ์ต้องศรของทศกัณฐ์ หนุมานต้องนํายามาแก้ เมื่อได้ตัวยาครบแล้ว จึงเข้าลงกาเพื่อนำหินบดยาซึ่งอยู่ที่ใต้แท่นบรรทมของทศกัณฐ์ มาบดด้วยยา เมื่อได้หินบดยาแล้ว หนุมานจึงได้ผูกสมทศกัณฐ์และนางมดไฟ⁴⁶ และตอนเสร็จศึกลงกาในบถละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามได้พระราชทานยศในทหารที่ร่วมทำศึกกับทศกัณฐ์ หนุมานได้เป็นพระยาอนุชิตจักรพรรดิพิพัฒน์พงศา สุครีพเป็นพระไววงศ์ องค์กรเป็นพระอินทรนภาพักดา ทิเบกเป็นท้าวทศศิริวงศ์ เรื่องยศต่าง ๆ นี้ เสฐียรโกเศศวิจารณ์ว่า "ถ้าว่า พงศา วงศา มักมีอยู่ท้ายชื่อบรรดาศักดิ์ของข้าราชการทางโกษาไต้ ซึ่งเกี่ยวกับชาวไทยอิสลาม ดูประหนึ่งว่า เรื่องรามเกียรติ์ตอนนี้จะได้มาจากชวา มลายู"⁴⁷ เนื้อเรื่องบางตอนมีที่มาจากรามายณะของหมิ่น เช่น ในบถละครเรื่องรามเกียรติ์ได้กล่าวถึงนางมณีเมขลา 2 ครั้ง ครั้งแรกตอนนางมณีเมขลาถือแก้วหลอกรามสูร ครั้งที่ 2 ตอนนางสีดาถูกกลอยแพ นางมณีเมขลาช่วยปกป้องนางสีดาซึ่งถูกใส่หมอบลอยแพไปในทะเล จนหมอบลอยไปถึงหน้าของ

⁴⁵ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพลูนิยากร, เรื่องพระราม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2518), หน้า 139.

⁴⁶ เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, พระรามมลายู (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชม, 2476), หน้า 52 - 53.

⁴⁷ เสฐียรโกเศศ, เรื่องเดิม, หน้า 252 - 253.

พระชนกฤษี เรื่องนางมณีเมขลานี้ทางหมิ่นถือว่า นางเมขลาเป็นนางฟ้าในวรรคคีของหมิ่น ส่วนทางพุทธศาสนาถือว่านางเมขลาเป็นนางฟ้ารักษาพระสมุทร แต่จะไม่มีเรื่องนางเมขลาปรากฏในรามายณะของวาลมิกิเลย⁴⁸ เรื่องนางมณีเมขลาของไทยน่าจะได้มาจากรามายณะของหมิ่น นอกจากนี้ ตอนโมยราลักพาพระรามไปบาดาล ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ก็ไม่มีในฉบับของวาลมิกิ แต่จะไปปรากฏอยู่ในเรื่องมณีราพณ์ ของหมิ่น และมณีราพณ์ ของเบงกาลี⁴⁹

ถึงแม้ว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์ จะได้เค้าโครงเรื่องบางตอนมาจากเรื่องพระรามฉบับอื่น ๆ ทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น แต่เมื่อพิจารณาถึงโครงเรื่องใหญ่แล้ว พบว่า บทละครเรื่องรามเกียรติ์จะมีส่วนคล้ายกับรามายณะของวาลมิกิ ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นดังต่อไปนี้

1. ตอนเริ่มเรื่อง บทละครเรื่องรามเกียรติ์จะกล่าวถึง อสูรพงศ์ วานรพงศ์ และวงศ์ของมนุษย์คือโยธยาสลับกันไป เหตุการณ์ตอนนี้ ตรงกับกัณฑ์แถมในรามายณะที่กล่าวถึงกวีเนกตัวละครต่าง ๆ และระบุว่าพระรามคือพระนารายณ์อวตารลงมาปราบยักษ์ ซึ่งถ้าไม่มีกัณฑ์แถมนี้ พระรามในเรื่องรามายณะจะเป็นปुरुชนธรรมดามาก ไม่ใช่เป็นพระนารายณ์อวตารเหมือนกับในเรื่องรามเกียรติ์

2. เหตุการณ์ตอนท้าวทศรถทำพิธีขอโอรส พระรามยกยศ ตอนพระรามอภิเษกกับนางสีดา และกำลังเดินทางกลับอยุธยา ตรงกับกัณฑ์ในรามายณะ ต่างกันแค่ชื่อคน

3. ตอนท้าวทศรถอภิเษกพระรามครองอยุธยา พระรามถูกเนรเทศออกจากเมืองต้องเดินป่า 14 ปี ถึงตอนพระรามประทານรองพระบาทให้พระพรตไว้หนองค์ แล้วพระรามออกเดินป่า ตรงกับโยธยาศึกษ์ในรามายณะ

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 254.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 235.

4. ตอนพระรามเดินป่า พบนางสำนักรา ถึงตอนทศกัณฐ์ให้มารีษแปลงกายเป็นกวางทอง และตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดา และพระรามพระลักษมณ์ออกติดตาม ตรงกับอรรถกถาในรามายณะ

5. ตอนพระรามพบหนุมานและสุครีพ ตอนพระรามสังหารทาลี จนถึงพระรามได้พลึงออกติดตามนางสีดา ตรงกับกนิษกนิธกัณท์ในรามายณะ แต่วางกันที่พระรามได้ช่วยเหลือเป็นพลวานร ไม่ใช่เป็นหมีเหมือนในเรื่องรามายณะ

6. ตอนหนุมานเข้าลงกา หนุมานทำลายสวน จนถึงตอนเผาลงกา ตรงกับสูตรกัณท์ของรามายณะ

7. ตอนศึกลงกา ตรงกับยุทธกัณท์ในรามายณะ แต่มีรายละเอียดตอนทำสงครามต่างกันคือ ขณะที่ทำสงคราม ในรามายณะจะมีการพูดโต้ตอบระหว่างตัวละครทั้งสองฝ่าย และมักจะกล่าวถึงการเตรียมทัพ ส่วนตัวละครเรื่องรามเกียรติ์ของไทย ก่อนที่จะทำสงครามจะมีการเล่าถึงวิธีที่ทั้งสองฝ่ายเตรียมการรบ เช่น เล่าถึงพาหนะทรงของแม่ทัพ และเล่าถึงวิธีการรบ และยังมีพระสร้างทรงเครื่องด้วย นอกจากนี้ในตัวละครเรื่องรามเกียรติ์ จะเพิ่มการรบของญาติวงศ์ และสหายของทศกัณฐ์เข้ามาขัดตาทัพอยู่เสมอ ซึ่งในรามายณะไม่มี

8. เหตุการณ์หลังจากที่พระรามกลับอยุธยาบางตอนก็ตรงกับอุตตรกัณท์ในรามายณะ เช่น ตอนพระรามกริ้วนางสีดาเพราะระแวงว่านางไม่ซื่อสัตย์ และได้สั่งให้ทหารนำนางไปเผาเสีย ตอนพระรามปล่อยม้าอุปการ ตอนคนธรรพ์ตีเมืองไถโยเกษและพระรามให้พระพรต พระสัตรุต พระมงกุฎ พระลบ ไปปราบ เป็นต้น

จึงอาจสรุปได้ว่า ที่มาของบทละครเรื่องรามเกียรติ์นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ประสมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งขึ้นโดยอาศัยเค้าโครงเรื่องจากเรื่องพระรามที่มีโครงเรื่องส่วนใหญ่เหมือนรามายณะของวาลมิกิ ส่วนเรื่องปลีกย่อยนอกจากเป็นเรื่องของไทยเองแล้ว ยังได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องพระรามในประเทศใกล้เคียง คือชวา มลายู และหมิง เป็นต้น ทางที่เข้ามาคงมาจากอินเดียแล้วผ่านชวาเข้ามาเมืองไทยทางมลายู

ผู้แต่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตประชุมกันแต่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อวันจันทร์ ขึ้น 2 ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ. 1159 (พ.ศ. 2340)

เนื้อเรื่อง

หิรันตยักษ์มาบนดิน

กล่าวถึงหิรันตยักษ์ได้พรจากพระอิศวรจึงมีใจกำเริบ ก่อความเดือดร้อนต่าง ๆ ได้มานบนดินหนีไปรักแรหนีไปเมืองบาดาล พระอิศวรมีพระบัญชาให้พระนารายณ์อวตารลงไปปราบหิรันตยักษ์ พระนารายณ์อวตารเป็นภูมิคุ้มเพชร ปราบหิรันตยักษ์ได้สำเร็จ

กำเนิดอินมาตัน

เมื่อพระนารายณ์ปราบหิรันตยักษ์ได้สำเร็จจึงกลับมาสู่ราชเวทที่เกษียรสมุทร บังเกิดเป็นดอกบัว มีพระกุมารอยู่ในดอกบัวนั้น พระนารายณ์อุ้มพระกุมารไปเฝ้าพระอิศวร พระอิศวรประทานนามพระกุมารองค์นั้นว่าอินมาตัน ให้ครองกรุงศรีอยุธยา เป็นต้นวงศ์ของพระราม ต่อมาท้าวอินมาตันมีโอรสชื่ออัชบาล และได้ครองอยุธยาต่อจากพระบิดา

กำเนิดลัสเตียน

ท้าวสหบดีพรหมให้พระวิษณุพรหมสร้างเมืองลงกา และแต่งตั้งให้จตุรพักตรครองเมือง ต่อมาจตุรพักตรและนางมัลลิกาให้กำเนิดโอรสชื่อลัสเตียนเป็นยักษ์มี 4 กร เมื่อจตุรพักตสวรรคตลัสเตียนได้ครองลงกาสืบต่อมา ลัสเตียนมีมเหสี 5 องค์ มเหสี 4 องค์ตั้งครรภ์ คือ สุนันทาต่อมาให้กำเนิดโอรสชื่ออุเปรัน นางจิตรมาลาให้กำเนิดโอรสชื่อเทพนาสูร นางสุวรรณมาลย์ให้กำเนิดโอรสชื่ออครธาตา นางวระประไพให้กำเนิดโอรสชื่อมารัน ส่วนนางรัชดาไม่ตั้งครรภ์

พระนารายณ์ปราบนนทก

นนทกเป็นยักษ์ที่พระอิศวรให้มีหน้าคอขลังเท่าเทวดาที่เข้าเฝ้าพระอิศวร นนทกถูกเทวดาข่มเหงรังแกอยู่เสมอ จึงขอพระอิศวรให้ตนมีนิวเพชร ซึ่งไปที่ใดภูนั้นต้องตาย พระอิศวรประทานพรให้นิวเพชร นนทกจึงใช้นิวเพชรสังหารเทวดาล้มตายเป็นอันมาก พระอิศวรให้พระนารายณ์มาปราบ พระนารายณ์แปลงเป็นหญิงสาวมารำล่อนนนทกและให้นนนทกทำท่ารำตาม ในท่ารำตอนหนึ่งนิวเพชรของนนทกซึ่งอยู่ที่ตักของตนเอง นนทกมองลง พระนารายณ์เห็นร่างงาม นนทกคิดว่าพระนารายณ์ที่แปลงตัวมาล่อ และกล่าวหาว่าเป็นเพราะพระนารายณ์มี 4 กรจึงสามารถฆ่าตนได้ พระนารายณ์จึงสาปให้นนนทกไปเกิดใหม่ให้มี 10 หน้า 20 กร พระนารายณ์จะอวตารเป็นมนุษย์ มีเพียง 2 กร ก็จะปราบนนทกให้ได้ พระนารายณ์ได้ตัดเศียรนนทก

กำเนิดทศกัณฐ์

นางรัชคามเหลือองค์สุดท้ายของท้าวลัสเตียนทั้งครภ ให้กำเนิดโอรสมี 10 เศียร 20 กร ให้ชื่อว่าทศกัณฐ์ มีอนุชาชื่อกุมภกรรณ เมื่อทศกัณฐ์เจริญวัยได้เรียนวิชากับฤๅษีโคบุตร

ทศกัณฐ์รบกับอรชุน

เมื่อทศกัณฐ์เรียนวิชาสำเร็จ เดินทางกลับบ้านเมือง ผ่านส่วนของอรชุนจึงเข้าไปหักกิ่งไม้เล่น อรชุนมาพบเข้าเกิดสู้รบกัน ผลสุดท้ายอรชุนสามารถจับทศกัณฐ์มัดไว้ได้ ฤๅษีโคบุตรมาขอชีวิตไว้

กำเนิดพิเภก พุฒธรร ตรีเศียร และนางส่ามนักขา

กล่าวถึงพระอิศวรได้มีพระบัญชาให้เวสสุยาต ไปเกิดเป็นน้องของทศกัณฐ์ มีความเชี่ยวชาญทางโหราศาสตร์ ให้คอยช่วยเหลือพระนารายณ์ที่จะอวตารมาเป็นพระราม นางรัชคามเหลือของท้าวลัสเตียนทั้งครภ ให้กำเนิด พิเภกซึ่งชำนาญทางโหราศาสตร์แต่ไม่มีฝีมือในการรบ และให้กำเนิดพุฒธรร ตรีเศียร และนางส่ามนักขตามลำดับ

กำเนิดนางกาลอัจนาและนางสวาทะ

กล่าวถึงพระโคตมฤๅษีเป็นกษัตริย์เมืองสาเกต แต่มารบ่าเพ็ญเพียรในป่าอยู่หลายปี
ต่อมาฤๅษีกลายเป็นขาล เนื่องจากไม่มีผู้สืบทอดตระกูล จึงทำพิธีกองกฐนที่ขุนนางกาลอัจนาขึ้น
มาเป็นชายา มีธิดาชื่อนางสวาทะ

กำเนิดพาลี สู้ครีพ

พระอินทร์ต้องการแบ่งกำลังไปช่วยพระนารายณ์ที่จะอวตาร จึงเข้าหานางกาล-
อัจนาจนนางตั้งครรภ์ให้กำเนิดโอรสชื่อพาลี ต่อมานางกาลอัจนาเกิดหลงใหลพระอาทิตย์
มีความสัมพันธ์กันจนเกิดโอรสคือสู้ครีพ ฤๅษีโคตมคิดว่ากุมารทั้งสองเป็นลูกของตน จึงให้
ความรักเท่าเทียมกับนางสวาทะ วันหนึ่งฤๅษีพาโอรสธิดาทั้ง 3 ไปอาบน้ำในแม่น้ำ มือขวา
จู๋สู้ครีพ ให้พาลีสั่งล้าง มือซ้ายจู๋นางสวาทะ นางสวาทะน้อยใจถือว่าบิดาว่าลูกตนเองให้
เคียด ลูกของคนอื่นให้ล้างไป ฤๅษีสงสัย จึงอธิษฐานว่าจะโยนโอรสธิดาทั้ง 3 ลงในแม่น้ำ
ถ้าเกิดเป็นลูกของตนให้ว่ายน้ำกลับเข้าฝั่ง ถ้าไม่ใช่ลูกของตนให้กลายเป็นลิง ปรากฏว่า
นางสวาทะว่ายน้ำกลับมามีพาลี ส่วนพาลี สู้ครีพกลายเป็นลิงวิ่งเข้าป่าไป เมื่อพาลีนาง
สวาทะกลับที่หักสาปนางกาลอัจนาให้เป็นหิน นางกาลอัจนาโกรธแค้นนางสวาทะจึงสาปนาง
ให้ไปยืนต้นเดียวเหนี่ยวกิ่งลมที่ยอดเขาจักรวาล เมื่อมีลูกเป็นวานรเมื่อใดจึงจะพ้นคำสาป
ส่วนพระอินทร์และพระอาทิตย์เมื่อรู้ว่าโอรสของตนกลายเป็นลิง จึงเนรมิตเมืองขีดขินให้พาลี
ครองเมือง สู้ครีพเป็นอุปราช มีไพร่พลและบริวารวานรมากมาย

กำเนิดหนุมาน

พระพายแบ่งกำลังโดยเอาเทพอาวุธของพระอิศวรคือคทาเพชร ศรีเพชร และ
จักรแก้ว ชักเข้าปากนางสวาทะ นางสวาทะตั้งครรภ์ 30 เดือน จึงให้กำเนิดหนุมาน มี
ลักษณะพิเศษคือมีฤๅษณ ชนเพชร เขี้ยวแก้ว สามารถหายใจเป็นดาวเป็นเดือน เมื่อให้กำเนิด
หนุมานแล้วนางสวาทะจึงพ้นคำสาป นางสั่งให้หนุมานสวามีภักดีกับพระราม พระพายพา
หนุมานไปเฝ้าพระอิศวร หนุมานเรียนวิชากับพระอิศวรจนสามารถหายตัวและแปลงกายได้
ต่อมาพระอิศวรให้หนุมานและชมพูพานซึ่งพระอิศวรชุบจากเหงื่อไคล ไปอยู่เมืองขีดขินกับพาลี
และสู้ครีพ

รามสูรเมขลา

รามสูรเป็นยักษ์มีขวานเพชรเป็นอาวุธ เห็นนางเมขลาโยนแก้วเล่นจึงไล่ช่วงชิง นางเมขลาถูกรามสูรอยู่ไปมา จนพบอรชุนเกิดสู้รบกับรามสูร อรชุนเสียท่าถูกรามสูรจับขาดกับเขาพระสุเมรุจนเขาเอนไป อรชุนสิ้นชีวิต

สุครีพถึงเขาพระสุเมรุให้ตรง

พระอิศวรมีบัญชาให้เหล่าเทวดา ครุฑ นาค ผู้ที่มีวิชา รวมทั้งสุครีพ พาลี มาเฝ้า เพื่อให้นำวิธีถึงเขาพระสุเมรุให้ตรง สุครีพอาสาโดยให้พญานาคพันรอบเขาพระสุเมรุ แล้วเอนนิ้วจีระคือ นาคสะดุ้งชนคัวถึงเขาพระสุเมรุให้ตั้งตรงดังเดิม

พระอิศวรประทานรางวัล

พระอิศวรได้ประทานตรีเพชรให้พาลีและให้ทราบว่าถ้าสู้รบกับผู้ใดให้ศัตรูมีกำลังลดลงครึ่งหนึ่ง และให้กำลังมาเพิ่มที่พาลี และได้ฝากมอบใส่งานดารามาให้สุครีพ พระนารายณ์ทักท้วงว่าไม่ควรฝากไป พาลีให้สัตย์สาบานว่าถ้าตนไม่ให้มอบแก่สุครีพ ขอให้ตายด้วยศรของพระนารายณ์ ในที่สุดพาลีก็เปิดมอบต่อก่อน พบนางดารามีรูปโฉมงดงามจึงโฉบนางเป็นมเหสี ลืมคำสาบานที่ให้ไว้กับพระนารายณ์

กำเนิดท้าวหกรด

กล่าวถึงท้าวอัมบาลครองอยุธยา มีมเหสีชื่อนางเทพอัปสร มีโอรสชื่อหกรด สืบราชสมบัติในอยุธยาสืบแทนพระราชบิดา

กำเนิดนางมดโท

กล่าวถึงฤๅษี 4 คน บำเพ็ญตบะได้สามหมื่นปี เห็นนางนาคสมสู่กับงูดิบจึงใจไม่เฉาให้รู้สีกตัว นางนาคโกรธแค้น ไปคายพิษในอ่างนมของฤๅษี นางกบซึ่งฤๅษีเลี้ยงไว้เห็น จึงกระโดดลงในอ่างนมถูกพิษนาคตาย ฤๅษีกลับมาเห็นกบตายในอ่างนมก็คิดว่า โลกมาก และได้ชุบชีวิตนางกบขึ้นมากถามเรื่องราว นางกบเล่าว่าต้องการช่วยชีวิตฤๅษี จึงขอร้องนางให้เป็นคนเป็นการตอบแทน ฤๅษีให้ชื่อนางว่า นางมดโท และนำนางไปถวายพระอิศวร พระอิศวรให้ไปเป็นข้าบาทของพระอมมา

ทศกัณฐ์ได้นำนางอัคคี

ท้าวลัสเตียนมาของทศกัณฐ์ช่วยสมลิวรรณกับพระยาภาณุมาศ สมลิวรรณถวาย
พระธิดาคือนางอัคคีให้ ลัสเตียนยกให้ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ครองลงมา

เมื่อท้าวลัสเตียนตาย ได้มอบลงมาให้ทศกัณฐ์ มีทิเบกกับกุมภกรรณคอยช่วยเหลือ
ทศกัณฐ์มีสหายรัก 7 คน คือ อัชกรรณ ไผจิตราสูร สัทธาสูร พระยามูลพลัม จักรวรรดิ
สัตถ์ และมหาบาล

ทศกัณฐ์ได้นำนางมณฑิ

วันหนึ่งวิรุณหกไปเฝ้าพระอิศวรที่เขาสไกรลาศ แต่พระอิศวรบรรทมอยู่ ไม่ได้ออกมา
มาให้ท้าวดาเฝ้า วิรุณหกไม่ทันสังเกตว่าพระอิศวรไม่เสด็จออกมา ก็ลงมากราบ สารถูเห็น
วิรุณหกรูปนั้นโดกเฝ้าเขาเขี้ยววิรุณหกโกรธ จึงใช้สังวาลย์นำขว้างไปถูกเขาสไกรลาศทรุด
พระอิศวรในเทวโลกมาช่วย ทศกัณฐ์ยกเขาสไกรลาศในครั้งนั้นได้ จึงขอประทานพระธิดามา
เป็นรางวัล พระอิศวรจำต้องให้ ในที่สุดพระนารายณ์ต้องทำอุบายโดยปลอมเป็นยักษ์แก่
ปลุกต้นไม้เอายอดลงดินเอารากขึ้น ทศกัณฐ์อุ้มพระธิดามาตามติดคิดว่าไม่มีใครเคยปลุก
ต้นไม้เช่นนี้เลย ยักษ์แก่จึงบอกว่าตัวทศกัณฐ์เองที่ใจเขลาพาหญิงเข้ามา หญิงคนนี้เป็นกาล-
กัณฐี จะทำลายวงศ์ยักษ์ให้สิ้น และแนะนำให้ไปขอนางมณฑิลาจากพระอิศวรแทน ทศกัณฐ์จึง
นำพระธิดาไปคืนพระอิศวร และขอนางมณฑิลาแทน

กำเนิดของคค

เมื่อทศกัณฐ์พานางมณฑิลา กลับลงมา ระหว่างทางถูกพาลีแย่งชิงนางไปได้ ทศกัณฐ์
ขอความช่วยเหลือจากฤๅษโศบุตร ฤๅษีแนะนำว่าให้ไปขอร้องฤๅษีอังคตซึ่งเป็นอาจารย์ของพาลี
ให้ช่วยเกลี้ยกล่อมขอนางคืน ฤๅษีอังคตรับปากว่าจะช่วย แต่นางมณฑิลาขณะนั้นตั้งครรภ์ ลูก
ในท้องเป็นลูกของพาลี ฤๅษีอังคตขอผ่าท้องเอาทารกไปฝากไว้ที่ท้องแพะ พาลีจึงยอมคืน
นางมณฑิลาให้ทศกัณฐ์ เมื่อครบกำหนดฤๅษีผ่าท้องแพะเอากุมารออกมา ฤๅษีตั้งชื่อกุมารนั้นว่า
องคต ตามชื่อของตน

ทศกัณฐ์ ถอลจิต

เมื่อองค์อายุ 10 ปี พาลีนำหิอิสรังสนาให้ ทศกัณฐ์ก็จะทำองค์โดยแปลงเป็นปู แต่ถูกพาลีจับได้นำตัวมาในห้องถลุงเล่น ทศกัณฐ์ถูกจับมีที่อยู่ 7 วันร่างกายผ่ายผอม พาลีจึงปล่อยไป ทศกัณฐ์เสียใจมากขอให้ฤๅษีโคบุตรทำหิอิถอลจิต ทศกัณฐ์นำหิอิอยู่ 9 เดือน จึงถอลจิตได้ ฤๅษีนำดวงจิตของทศกัณฐ์ไปไว้ที่อาศรมกลางป่า

กำเนิดรณพัทธน์ สู้พระรณมัจฉา ทศศิริธร ทศศิริวัน

ต่อมาบางเวลาในสังครรณให้กำเนิดรณพัทธน์ ส่วนทศกัณฐ์แปลงกายเป็นพระอินทร์ เทียวเที่ยวพาราณสีนางฟ้า แปลงกายเป็นปลาสมสู่กับนางมัจฉาให้กำเนิดบุตรชื่อสุพระรณมัจฉา แปลงกายเป็นช้างสมสู่กับนางคชสารให้กำเนิดทศศิริธร ^{ทศศิริวัน} ส่วนรณพัทธน์เรียนวิชากับฤๅษีโคบุตร ทำหิอิบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสามอยู่ 7 ปี เมื่อสำเร็จพระอิศวรประทานสรพหมาสตร์ และคาถาแปลงกายเป็นพระอินทร์ พระพรหมประทานศรนาทบาท ให้พรว่าอย่าตายให้ตายบนอากาศ ถ้าเหียรขาดตกถึงดินจะกลายเป็นไฟล้างโลกต้องเกล้าทวนของพระพรหมมารองรับ ส่วนพระนารายณ์ประทานศรวันดูปานิยม

สหมลวันตั้งด่านรักษาเมือง

กล่าวถึงสหมลวันครองเมืองบาดาล กล่าวทศกัณฐ์จะมารุกราน จึงตั้งด่านรักษาเมืองไว้ โดยเนรมิตสระบัวมีดอกบัวขนาดใหญ่ให้ชาวเมืองเดินทางเข้าออกทางบ้านบัว หน้าประตูเมืองทำตราซึ่งไว้ซึ่งน้ำหนักรัศมีที่ผ่านเข้าเมือง เมื่อสหมลวันสิ้นชีวิตมหายม-ยักษ์ได้ครองบาดาลแทนบิดา

รณพัทธน์ได้ชื่อว่าอินทรชิต

เมื่อรณพัทธน์ได้รับพระราชทานกระบี่และศรจากพระเป็นเจ้าทั้ง 3 ทศกัณฐ์จึงให้รณพัทธน์ไปรบกับพระอินทร์ รณพัทธน์รบชนะ ทศกัณฐ์จึงให้ชื่อว่าอินทรชิต

กำเนิดทรพาและทรพี

กล่าวถึงนนทกาลเป็นยักษ์เฝ้าประตูกำแพงชั้นในของพระอิศวร ล่วงเกินนางเทพมาลีสาวสวรรค์ พระอิศวรกริ้วสาปให้นนนทกาลไปเกิดเป็นควายชื่อทรพา และจะมีลูกชื่อ

ทรัพย์สินจะหาอะไรของตนเอง ทรัพย์สินเฝ้าดูลูกทุกคนที่เกิดจากนางควายเฝ้าลูกตัวผู้จะพาให้ตายตั้งแต่เกิด แต่นางนิลกาสรแอบไปคลอดลูกในด้า โดยไม่ให้ทราบ นางคลอดลูกเป็นควายตัวผู้ให้ชื่อว่าทรัพย์สิน

โมยราฟลอคจิต

โมยราฟลอคของมหามยักษ์ กรองเมืองบาดาลสืบต่อมา เรียนวิชากับเหี้ยสุเมธ เรียนวิชาสะกดทัพ ล่องหน รวมทั้งสะกดจิต ฤษีนำดวงจิตของโมยราฟไปไว้ที่เขตรีกฤ

ท้าวทศรณปราบปญทกัณธ

ท้าวไทยเกษแห่งกรุงไทยเกษยกนระธิดาชื่อนางไทยเกษให้ท้าวทศรณ ท้าวอัชบาล ได้จัดการอภิเษกท้าวทศรณกับ 3 นางคือ นางเกาสุริยา นางไทยเกษ และนางสมุทรวี ครั้งหนึ่งพระอิศวรมีรับสั่งให้ท้าวทศรณไปปราบปญทกัณธซึ่งก่อความเดือดร้อนให้กับเหล่า

เทวดา นางไทยเกษขอติดตามไปด้วยระหว่างสู้รบเหล่าธรรมา นางไทยเกษเอาขันทะนพเพลาธ ทำให้ท้าวทศรณรบต่อไปได้ และสังหารปญทกัณธถึงแก่ความตาย ท้าวทศรณสัญญาว่าจะประทานทุกสิ่งทุกอย่าง

กำเนิดพระราม พระพรต พระลักษมณ์และพระสัตรุด

ท้าวทศรณเชิญ 4 รูปมาทำพิธีขอบุตร ฤษีทั้ง 4 รูปให้นิมิตฤษีกลไกโกฏซึ่งมีตบะแก่กล้าเป็นผู้ทำพิธี ฤษีกลไกโกฏทูลพระอิศวรขอให้พระนารายณ์อวตารลงมาเพื่อปราบยุคเข็ญมากำเนิดเป็นโอรสของท้าวทศรณ พระนารายณ์ขอพระลักษมณ์ รวมทั้งคทา สังข์ จักร และบัลลังก์มาลงมากล่าวด้วย ฤษีกลไกโกฏกลับมาตั้งพิธีบูชาไฟอัญเชิญพระนารายณ์และบริวาร เกิดเปลวไฟพร้อมก็มีอสุรทูตมาดักข่าวพิชัย นางมณโฑหมกกลิ่นข่าวพิชัยจึงให้กากนาสูรไปโอบข่าวพิชัยมาได้ครั้งนั้น ให้นางมณโฑกิน ท้าวทศรณเอาข่าวพิชัยให้นางเกาสุริยาและนางไทยเกษคนละปิ่น นางสมุทรวีได้ข่าว 1 ปิ่นกับอีกครึ่งหนึ่งที่เหลือจากถูกขโมยไป มเหสีทั้ง 3 กินข่าวพิชัยได้ไม่นานก็ตั้งครรภ์ นางเกาสุริยาให้กำเนิดพระราม นางไทยเกษให้กำเนิดพระพรต นางสมุทรวีได้โอรสแฝดคือพระลักษมณ์และพระสัตรุด

กำเนิดนางสีดา

นางมณฑิลาภินิชาขึ้นเครื่องก่อน ต่อมาไม่นานก็ตั้งครรภ์ และได้ให้กำเนิดธิดามี นามว่าสีดา เกิดมาร้องว่า "ผลาญราชน" 3 ครั้ง แต่ทศกัณฐ์กับนางมณฑิลาไม่ไต่ถาม พิเภก นำนายว่าพระธิดาที่เกิดมาในกาลกิดี้แก่บ้านเมืองให้นำพระธิดาไปส่ผอบลอยน้ำไป เกิดมี ดอกบัวรองรับผอบนั้นไว้ ผอบลอยไปติดที่หน้าน้ำของพระชนกฤๅ พระชนกฤๅมาพบและรับ เลี้ยงดูนางสีดา แต่เนื่องจากพระชนกฤๅต้องบำเพ็ญเพียร จึงนำนางสีดาไปส่ผอบฝังไว้ระหว่าง ต้นไทรใหญ่

พระกุมารเรียนวิชา

พระกุมารทั้ง 4 เมื่อเจริญวัยได้เรียนวิชากับพระวชิร ๓ สวามิตรฤๅ เมื่อเรียน วิชาจบฤๅทั้ง 2 ทำพิธีอุปสมบทให้ และพระอิศวรได้ประทานพรพิชัยโมฬีพร้อมลูกพร 12 เล่ม ให้พระกุมารทั้งสิ้น

ท้าวโกยเกษขอพระพรตพระสัตรุค

ท้าวโกยเกษส่งสาร มาถึงท้าวทศรถขอพระพรตมาช่วยดูแลบ้านเมือง เนื่องจาก

พระองค์ทรงชราภาพ พระพรตและพระสัตรุคจึงออกเดินทางไปเมืองโกยเกษ

พระรามพระลักษมณ์ปราบกากนาสูร

ทศกัณฐ์ให้กากนาสูรคอยทำลายตบะของฤๅ เนื่องจากเกรงว่าฤๅจะมีเทวานุภาพ มาก พระวชิร ๓ สวามิตรขอความช่วยเหลือจากอยุธยา ท้าวทศรถให้พระรามพระลักษมณ์ไป ปราบ ในที่สุดพระรามได้รับชัยชนะฆ่ากากนาสูรตาย มารีศ กับสวาทูลูกของนางกากนาสูร มาแก้แค้น พระรามสังหารสวาทูลตาย ส่วนมารีศหนีกลับลงกา

พระรามได้นางสีดา

พระชนกฤๅลาจากสมณเพศจะกลับเมืองมิดิลา ได้ไปขุดหาผอบที่ฝังนางสีดาไว้ ขณะนั้นนางเจริญวัยได้ 16 ปี ฤๅพานางกลับเข้าเมืองและจัดพิธีอภิเษกให้ โดยบงจ้าว ไปยังกษัตริย์ทั้งหลาย ถ้าผู้ใดสามารถยกศรได้ ท้าวชนกจะยกนางสีดาให้ พระวชิร ๓ สวามิตรฤๅ ท้าวพระรามพระลักษมณ์ไปเมืองมิดิลา ก่อนจะถึงโรงพิธีพระรามได้ส่ตากับนางสีดา

ทั้งสองเกิดความรักต่อกัน พระรามให้พระลักษณ์ครองยศรถูเพื่อระเวนค้ำถ้ง ในที่สุด พระรามก็สามารถยกครได ห้าวชนกยกนางสีดาให้ ห้าวทศรถ และมเหสีทั้ง 3 เดินทาง มาเมืองมิดิลาเพื่อทำพิธีอภิเษกสมรสพระรามกับนางสีดา เมื่อเสร็จพิธีพระรามพานางสีดา กลับเข้าเมือง

พระวิศรอมเหา

กล่าวถึงพระวิเมื่อเติบโตขึ้นก็คอยวัดรอยเท้าของพ่อ เมื่อเห็นว่ามีขนาดใกล้เคียงกันก็ทำนรหาต่อสู พระวิฆ่าพ่อได้ มีใจกำเริบไปทำระฮิตวรสู้รบ พระฮิตวรสาปให้ ไปรบกับพาลี และให้ถูกพาลีฆ่าตาย แล้วให้ไปเกิดเป็นมังกรกัณฐ์ลูกของพระยาพร และต้อง ตายด้วยศรของพระนารายณ์

พาลีรบกับพระวิ

พระวิไปท้าพาลีต่อสู้กันแต่ก็ไม่มีใครพชนะ พาลีแนะนำให้ต่อสู้กันในถ้ำในวัง รุ่งขึ้น พาลีกลับไม่ส่งสุครีพมาภายใน 7 วันคนไม่กลับมาให้สุครีพไปดูที่ปากถ้ำ ถ้ำเลือก ที่ไหลออกมาชนคือเลือดของพระวิ ถ้าเลือดใส่เป็นเลือดของพาลีในเอาหินปิดปากถ้ำเสีย รุ่งเช้าทั้ง 2 ต่อสู้กันในถ้ำตามที่ตกลงกันไว้ แต่ก็ยังไม่มีการพชนะ พาลีจึงทำอุบายบกล้ง ภาวพระวิว่ามีเพงค์โคคอยปกป้องอยู่ พระวิว่าไม่มี เพงค์ที่รักษาพระวิอยู่เห็นพระวิอกวัญ จึงหนีจากไป พาลีจึงสังหาร พระวิได้เพงค์ยอินฉับันคาลไผ่นตก น้ำฝนผสมกับเลือดพระวิ กลายเป็นเลือดใส่ เมื่อครบ 7 วันสุครีพมาดูที่ปากถ้ำเห็นเป็นเลือดใส่ไหลออกมาคิดว่าพาลี ตาย จึงเอาหินปิดปากถ้ำ พาลีเมื่อฆ่าพระวิได้แล้ว พบหินปิดปากถ้ำอยู่จึงทำลายทิ้งแล้วกลับ เข้าเมือง กล่าวหาว่าสุครีพทรยศ สุครีพอธิบายเท่าไรพาลีไม่ฟัง เข้าทำร้ายสุครีพ สุครีพ จึงหนีออกจากเมือง

ห้าวทศรถดำริจะทำพิธีราชาภิเษกพระราม

ห้าวทศรถเตรียมจัดพิธีราชาภิเษกให้พระรามครองอยุธยา แต่นางค่อมกัจฉีซึ่ง ผูกใจเจ้าพระราม เมื่อคราวประลองศรที่พระรามแฉ่งศรมาถูกหลังค่อมของตน ขุนนาง

โดยเกษียให้หูลมอ้าวทศรถ ให้พระพรตครองอุชยานบน และให้เนรเทศพระรามออกเดินป่า 14 ปี ท้าวทศรถจำเป็นต้องยอมตามที่นางประสงค์เพราะเมื่อคราวรบชนะทุกหนได้สัญญากันว่าจะให้ทุกสิ่งตามที่นางปรารถนา

พระรามออกบำเพ็ญพรต

พระรามต้องออกเดินป่าบำเพ็ญพรตตามความประสงค์ของนางโดยเกษีย พระลักษมณ์และนางสีดามอดิตตามไปรับใช้ ส่วนท้าวทศรถสิ้นพระชนม์ในวันที่ทั้งสามมองค้อออกเดินป่า พระรามพระลักษมณ์และนางสีดาบำเพ็ญพรตอยู่ที่เขาลัคนา

พระพรตพระสัตรุดออกติดตามพระราม

พระพรต พระสัตรุด เดินทางกลับอุชยาเพื่อมาในงานพิธีราชาภิเษกของพระราม รู้ข่าวว่าท้าวทศรถสิ้นพระชนม์ และพระรามถูกเนรเทศ เพราะมารดาของตน จึงออกติดตามพระรามไปใกล้มาครองเมือง เมื่อพบพระราม พระรามปฏิเสธไม่กลับให้พระพรตพระสัตรุดรักษาเมืองไว้ พระพรตขอลองพระบาหุไปแทนองค์พระราม และเดินทางกลับอุชยา สำนพระราม พระลักษมณ์และนางสีดาเดินทางต่อไปบำเพ็ญพรตในป่าลึก ไปถึงสถานที่ที่พระอินทร์เนรมิตอาศรมให้พักอาศัย จึงพักอยู่ ๗ ที่นั้น

นางส่วมนักข่าเกี่ยวพระราม

กล่าวถึงทางกรุงลงกา ทศกัณฐ์พาบางมโหฬารออกประพาสป่า ให้ชีวนาสามีของนางส่วมนักข่าเฝ้าเมือง ชีวนาครอยสอส่งทูตอยู่ 7 วันเกิดอ่อนเพลีย จึงเนรมิตกายให้ใหญ่และแล่นล้นปัดเมืองลงกาไว้ ทศกัณฐ์กลับมาคิดว่าศัตรูบุกเข้ามาในเมือง จึงนำลิงชีวนาคราชล้นชีวิต นางส่วมนักข่าเสียใจที่สามีตายก็ออกเที่ยวว่า พบพระรามเกิดนิกรรักจึงแปลงกายเป็นหญิงสาวเกี่ยวพาราสีพระรามและทำร้ายนางสีดา พระลักษมณ์ตัดหนุต์จุมูก และมือเท้าของนางส่วมนักข่าเสีย นางกลับมาเฝ้าพระยาชร ทุษณ์ ตรีเศียร ทั้งสามโกรธจึงออกไปสู้รบกับพระราม ถูกพระรามฆ่าตายหมด นางส่วมนักข่ากลับไปหาทศกัณฐ์บอกข่าวเรื่องทุษณ์ ชร ตรีเศียรล้นชีวิต และพูดถึงความงามของนางสีดาจนทศกัณฐ์หลงใหลอยากได้นาง

มารีศแปลงกายเป็นกวางทอง

ทศกัณฐ์ให้มารีศแปลงกายเป็นกวางทอง เดินผ่านหน้าที่ประทับของพระราม นางสีดาเห็นและอยากได้ขอให้พระรามจับให้ พระรามขัดไม่ได้ถึงแม้จะรู้ว่า เป็นยักษ์ปลอมแปลง มา จำต้องออกติดตามไป และได้ฝากนางสีดาไว้กับพระลักษมณ์ มารีศถูกตรของพระรามและ ร้องเรียนเสียงของพระรามขอให้พระลักษมณ์มาช่วย

ทศกัณฐ์ลักนางสีดา

นางสีดาได้ยินเสียงจึงขอให้พระลักษมณ์ออกติดตามไปช่วยเหลือพระราม พระลักษมณ์ ว่าเป็นอุบายของยักษ์ ก็จะไม่ตามไปแต่ถูกนางสีดาต่อว่า พระลักษมณ์จำเป็นต้องออกติดตาม พระราม ก่อนออกเดินทางได้ฝากนางสีดาไว้กับเทวดา พระอินทร์ พระพรหม พระยม เจ้าป่า และยมพระธรณี ทศกัณฐ์สืบโอกาสจึงปลอมตัวเป็นฤษีมาหานางสีดา อ้างถึงความดี ต่าง ๆ ของทศกัณฐ์ และจะพานางไปลงกา แต่นางสีดาไม่ยอม ทศกัณฐ์จึงฉกรรจ์และอุ้ม

นางสีดาขึ้นรถเหาะหนีไป

สหายชกขวาง

นกลสายุเป็นสหายของพระรามเห็นทศกัณฐ์ลักนางสีดาเหาะผ่านไป จึงเข้าสู้รบ ทศกัณฐ์เอาแหวนที่นิ้วนางสีดาข่วนใส่ สคายุบาดเจ็บตกลงมา ทศกัณฐ์พานางสีดาไปไว้ใน อุทยานเมืองลงกา แต่เข้าใกล้นางไม่ได้เพราะตัวนางร้อนราวกับไฟ

พระรามพบสคายุ

เมื่อพระรามพระลักษมณ์เดินทางกลับมาไม่พบนางสีดา พระรามเสียใจถึงกับสิ้นสติ พระอินทร์ให้เทวดามายบอกพระรามให้ติดตามนางสีดาไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระราม เดินทางมาพบสคายุซึ่งได้รับบาดเจ็บ สคายุบอกข่าวเรื่องทศกัณฐ์ลักนางสีดาไปแล้วสิ้นใจ ตาย

อสุรกุมพลบอกทาง

อสุรกุมพลซึ่งถูกพระอิศวรสาป เนื่องจากไปหยอกล้อนางนิลมาลีข้าบาทของพระ-
อิศวร มาพบพระราม บอกทางให้พระรามไปเมืองชิตินิ ให้ตามพาลี้ถึงทางไปลงกา ที่เมือง

ชีวิตชินพระรามจะได้ไพร่พลวานรเมืองทิดชินกับเมืองชมพูเป็นบริวารยกทัพไปสงคราม เมื่อบอกความจบอสุรกุมพลพนคำสาป

พระรามพบหนุมาน

หนุมานแปลงเป็นลิงตัวเล็กรูปร่างไม่ลงมาจากพระราม ซึ่งนอนพักก่อนอยู่ที่โคนน้ำและแย่งสรของพระลักษมณ์ไป พระลักษมณ์เฝ้าพระราม เห็นลิงน้อยตัวนั้นลี้ภัยสลับพระลักษมณ์ว่า ลิงตัวนี้มีภูตผล นนเพชร เขี้ยวแก้ว ทองไว้ใช้จึงว่า หนุมานโลภมันดั่งนั้นจึงฉวยร่างเข้าถวายตัวกับพระราม

หนุมานพาสุครีพมาพบพระราม

หนุมานพาสุครีพซึ่งถูกพาลีขับไล่จากเมืองทิดชินมาเฝ้าพระราม สุครีพขอให้พระรามช่วยมาพาลี แล้วตนกับพลวานรจะช่วยสังหารพาลีด้วย พระรามเกรงว่าจะไม่มีเหตุผลที่ไปหาพาลี สุครีพจึงทูลถึงเรื่องที่พาลีทำผิดคำสาบานที่ไว้ไว้กับพระนารายณ์ เรื่องนางคางา พระรามจึงให้สุครีพไปหาพาลีให้ออกมารบแล้วพระองค์จะช่วย

พระรามสังหารพาลี

ในการสู้รบสุครีพเสียที่พาลี ถูกพาลีจับขว้างไป สุครีพเข้าไปต่อว่าพระรามที่ไม่ช่วยเหลือ พระรามจึงขานุญาตให้สุครีพผูกข้อมือขวาไว้เป็นที่สังเกตร เพราะสุครีพรูปร่างหน้าตาเหมือนพาลีจนไม่รู้ว่าใครเป็นใคร ในที่สุดพระรามแปลงสร พาลีกว่าไว้ได้เฝ้าลงมาถามพระรามว่าเหตุใดจึงทำเช่นนี้ พระรามเล่าให้พาลีฟังถึงเรื่องคำสาบานที่พาลีไว้ไว้กับพระนารายณ์ พาลีสำนึกตัวผิดจึงฝากสุครีพ องค์กร หนุมาน และนางคางากับพระราม พระรามขอแค่เลือดหยดเดียวเพื่อบูชายัน แต่พาลียอมตาย สุครีพจึงได้ครองเมืองทิดชิน พระรามพระลักษมณ์ไปพักที่เขาคันธมาทน์รอสุครีพยกไพร่พลออกมาตามนางสีดา

นกยูงและวานรบอกข่าวนางสีดา

ในขณะที่พระรามเดินทางไปยังเขาคันธมาทน์ พบนกยูงทูลว่านางสีดาให้พระรามออกติดตามนางไป และฝูงวานรถวายผ้าสไบของนางสีดาให้พระราม พร้อมทั้งบอกว่าพาลีกับพวานางสีดาไปทางทิศเหนือ พระรามพระลักษมณ์จึงลาพรต

สุครีพ เกิดที่พลวานร

เมื่อเลยกำหนด 7 วัน พระลักษมณ์มาเตือนสุครีพ สุครีพจึงไต่องคต ชมพูพาน เกิดที่พลวานรทั้งหมด ส่วนตนเองไปตามหนุมาน หลังจากนั้นสุครีพ และหนุมานถือสารจากพระรามเชิญท้าวชมพูมาเฝ้า เพื่อขอเป็นพันธมิตร หนุมานต้องใช้วิธีสะกดท้าวชมพู แล้วยกมาเฝ้าพระรามทั้งแท่นบรรทม ท้าวชมพูถวายนิลพัทซึ่งเป็นหลาน และพลวานรเมืองชมพูเป็นบริวารของพระราม รวมกับพลวานรของเมืองชิตชินไตรภพยกทัพไปลงกา

หนุมานชมพูพานไปลงกา

สุครีพแนะนำให้หนุมาน ชมพูพาน และองคตเดินทางไปลงกาเพื่อสืบหานางสีดา ตักว่าที่จะยกไปทั้งกองทัพ พระรามฝากอำมรงค์กับสไบไปให้นางสีดา หนุมานเกรงว่านางจะไม่เชื่อว่าพระรามส่งตนมา พระรามจึงให้หนุมานบอกนางสีดาเรื่องที่ได้สืบทากันก่อนที่พระรามจะยกศร ซึ่งเป็นเรื่องที่รู้เฉพาะสองพระองค์ เพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่าพระรามส่ง

หนุมานมาจริง ๆ

หนุมานพบพระนารทฤๅษี

หนุมาน ชมพูพาน องคต พาพลวานรจำนวนหนึ่งออกเดินทางระหว่างทางพบยักษ์-
หลั่น นางบุษมาลี นางสุวรรณมาลี ซึ่งถูกพระอิศวรสาปให้สามบอกทางไปลงกา ในที่สุด
ไปพบสัมพาทีพี่ของสดาญ์ สัมพาทีได้พาหนุมาน ชมพูพาน องคต ซึ่งหลังพาเหาะไปลงกาซึ่งอยู่
กลางมหาสมุทร และพากลับมาที่ตั้งทัพ หนุมานอาสาเหาะไปลงกาคนเดียว ระหว่างทาง
พบผีเสื้อยักษ์ รักษาด่านในมหาสมุทร หนุมานสังหารได้ และเหาะข้ามสมุทรเกินลงกาไป
ตกที่เขาโสฬส ได้พบพระนารทฤๅษี

หนุมานลองดีกับพระนารทฤๅษี

หนุมานแปลงเป็นลิงน้อย เข้าไปในอาศรมขอพักอาศัยกับพระนารทฤๅษี และบอก
เนรมิตตัวให้ใหญ่กับศาลาที่ฤๅษีให้พัก พระนารทฤๅษีเนรมิตศาลาให้ใหญ่ขึ้นไปอีก หนุมาน
ลองดีถึง 2 ครั้ง พระนารทฤๅษีจึงบันดาลให้มีฝนตกต้อนกายหนุมาน หนุมานกลับเป็นร่าง

เดิมเข้ามาขอฝังไฟแก่นางว ฤๅษีคิดจะสั่งสอนหนุมาน จึงเสกไม้เท้าเป็นปลิง รุ่งเช้า
หนุมานมาล้างหน้าในสระ ถูกปลิงเกาะเกาะไม่ออก ต้องขอให้พระนารทฤๅษีช่วย และออก
เดินทางต่อไป

หนุมานพบนางสีดา

หนุมานปลอมเป็นลิงน้อยเข้าไปในส่วนของทศกัณฐ์ที่เมืองลงกา พบทศกัณฐ์เกลี้ย-
กล่อมนางสีดาให้ยอมเป็นชายา แต่นางไม่ยินยอม เมื่อทศกัณฐ์กลับไปนางสีดาจึงจะผูกคอตาย
หนุมานเข้าช่วยไว้ทัน ได้ถวายธำมรงค์กับสไบและความที่พระรามสั่งมา หนุมาน
จะพานางกลับ แต่นางสีดาให้หนุมานกลับไปทูลพระรามให้มาสังหารยักษ์ แล้วพานางกลับ
ไปเอง

หนุมานเผาเมืองลงกา

เมื่อนางสีดาแล้ว หนุมานเข้าไปทำลายสวนของทศกัณฐ์ฆ่าสัตว์สฤๅมารตาย
ทศกัณฐ์ให้อินทรชิตออกไปจับหนุมาน อินทรชิตหลงรับคำสั่งมาจับหนุมานไว้ หนุมานแกล้ง
เป็นกอมแห อินทรชิตจับหนุมานมาถวายทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ให้นำหนุมานไปฆ่าเสีย เพชฌฆาต
ใช้อาวุธแทงฟัน จับหนุมานใส่ครกตำ เอาข้างไล่แทง ก็ไม่สามารถฆ่าหนุมานได้ หนุมาน
จึงออกอุบายให้ใช้สาคูขี้ผึ้งน้ำมันยางทาตัวแล้วจุดไฟเผา เมื่อไฟติดหนุมานวิ่งเข้าไปใน
ปราสาทราชวัง ไฟจึงไหม้ทั้งเมือง หนุมานมัดเชื้อไฟที่ตัวออกได้หมด เหลือแต่ไฟที่หางไม่
ยอมดับ จึงไปหาพระนารทฤๅษี พระนารทฤๅษีแนะนำให้ใช้น้ำลายขบไฟ ส่วนทศกัณฐ์ให้เทวดา
ลงมาสร้างเมืองให้ใหม่

พระรามเคลื่อนทัพ

หนุมาน ชมพูพาน และองคคกลับไปเฝ้าพระราม พระรามกริ้วหนุมานที่ทำเกิน
คำสั่ง คือ เผาเมือง แต่ก็ยกโทษให้ ชมพูพานแนะพระรามให้ไปตั้งทัพที่เชิงเขาคันธกालา
อยู่ริมมหาสมุทร

พิเภกถูกขับจากเมือง

วันหนึ่งทศกัณฐ์ฝันร้าย จึงให้พิเภกทำนาย พิเภกทำนายว่าวงศ์ยักษ์จะต้องสิ้น และแนะนำให้คืนนางสีดาเสีย ทศกัณฐ์โกรธมากจึงขับไล่พิเภกออกจากเมือง พิเภกเข้ามาพึ่งพระราม พระรามรับไว้เป็นที่ปรึกษาการสงคราม

เบญจกายแปลง

ทศกัณฐ์คิดจะตัดศึก จึงให้นางเบญจกายลูกของพิเภกแปลงเป็นสีดาตายลอยน้ำไป เกยฝั่งที่หน้าตึกระตึกของพระราม เพื่อที่พระรามจะได้ยกทัพกลับ เมื่อพระรามพบนางเบญจกายแปลงเป็นนางสีดาก็เศร้าโศก หนุมานคิดว่าอาจจะไม่ใช่สีดา เพราะศพไม่เน่าเปื่อย และลอยทวนกระแสน้ำขึ้นมา หนุมานให้พิสูจน์โดยเอาศพเผาไฟ นางเบญจกายทนร้อนไม่ได้เหาะหนีไป แต่ถูกหนุมานจับได้ พระรามยกโทษให้นางเพราะเห็นแก่พิเภก และให้หนุมานไปส่งถึงชายแดนเมืองลงกา หนุมานได้นางเบญจกาย

จองถนน

สุครีพให้ลิ้นพทศุมพลเมืองชมพู หนุมานคุมพลเมืองขีดขินช่วยกับเอาก่อนหินถมมหาสมุทรเพื่อข้ามไปลงกา นิลพัทชนภูเขามา 4 ลูก โยนให้หนุมานรับพร้อมกัน หนุมานเอาก่อนหินผูกขมมาทุกเส้น โยนใส่ النيلพัทเป็นการแก้แค้น ทั้ง 2 เกิดขัดใจสู้รบกัน สุครีพเข้ามาห้าม พระรามทราบเรื่องราวจึงให้นิลพัทไปรักษาเมืองขีดขินผ่อนภาระของท้าวมหาชมพู และทำโทษหนุมานให้จองถนนเสร็จภายใน 7 วัน หนุมานได้นิลราชเป็นผู้ช่วย

นางสุพรรณมัจฉาท้าลายถนน

ทศกัณฐ์ให้อัศนีนางสุพรรณมัจฉาพาบริวารคามกอนหินไปถึง หนุมานจับนางสุพรรณมัจฉาได้และได้นางเป็นเมีย ใ้ส่งให้บริวารคามกอนหินมาคืน ต่อมานางสุพรรณมัจฉาตั้งครรภ์ กลัวทศกัณฐ์จึงไปสำรอกลูกแล้วฝากเหวดาเลี้ยงเอาไว้ ตั้งชื่อว่ามัจฉาบุไมยราพเจ้าเมืองบาดาลได้มัจฉาไปเลี้ยง

พระรามเคลื่อนทัพไปลงกา

หนุมานจงถนนเสร็จภายใน 7 วัน พระรามให้พิเภกหาฤกษ์เคลื่อนทัพ พระอินทร์ให้มาตุลีเทพบุตรขับรถแก้วพาพระรามข้ามไปลงกา มีไชยวาทวานธิดองุ่นนำทัพ สู้ครีทและให้ไปตั้งทัพที่เขามรกต ซึ่งมียักษ์กุมภสาสูรพร้อมบริวารเฝ้าอยู่ พระรามให้หนุมานไปสังหารกุมภสาสูร

องคตสื่อสาร

สรีรทศกัณฐ์ให้องคตเป็นผู้สื่อสาร ถึงทศกัณฐ์ให้นางสีดา มาคืน องคตเข้าลงกา ทหาหนั่งสูงเทียมทศกัณฐ์ อ่านสาร ของพระราม ทศกัณฐ์ไม่ยอมคืนนางสีดา และให้ 4 เสนาจับองคต องคตฆ่า 4 เสนาตาย แล้วกลับไปเฝ้าพระราม

สรีรทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ทำพิธียกฉัตรซึ่งธำมหารหมให้ไว้ที่ลงกา ฉัตรนี้จะบดบังแสงอาทิตย์ทำให้โลกมืด สะดวกที่จะยกทัพมาสู้กับฝ่ายพระราม เมื่อทำพิธียกฉัตรแล้ว ทศกัณฐ์ชวนนางมกลีรอนไปบนฉัตรคอยดูทัพของพระราม พิศอกทูลพระรามว่าทศกัณฐ์ยกฉัตรบังพระอาทิตย์เอาไว้ สรีรทศกัณฐ์ และโคตรสูกับทศกัณฐ์และสามารถหักฉัตรได้ และได้นำมงกุฏของทศกัณฐ์มาถวายแก่พระราม

โมยราห์ทำพิธีบดขยา

ทศกัณฐ์ให้นนยูวิก และวายุเวก เชิญโมยราห์มาลงกาเพื่อสู้ศึกกับพระราม โมยราห์กลับไปทำพิธีบดขยา ทำให้หายตัวได้ และเตรียมออกรบ ก่อนจะทำศึกโมยราห์ฝันร้าย โหรทำนายว่าไววิกจะได้ครองบาดาลแทน โมยราห์จึงให้จับไววิกกับนางพิรากวนมารดาของจำเริญ

หนุมานอมพลับพลา

ทางฝ่ายพระราม พระรามฝันให้พิเภกทำนาย พิศอกทูลว่าโมยราห์จะมาสะกดทัพและลักพาพระรามไปบงกกาล หนุมานจึงอาสาเนรมิตตนสูงใหญ่ล้อมกองทัพ และอำพรางอมพลับพลาของพระรามไว้ มีสรีรทศกัณฐ์เป็นยามเฝ้าประตู พิศอกกับพระลักษมณ์เฝ้ารักษาพระราม

โมฆราชสะกดทัพ

โมฆราชจอมทัพเป็นวานรปลอมเข้าไปในคันทของพระราม ไล่ถือนวานรทหารของพระรามพูดคุยกันว่าพระรามจะหมดเคราะห์ในตอนเช้า โมฆราชเกาะขึ้นไปวัดแก่งกล้อง บัหมราช เสนาวานรนี้กว่าเป็นลาวระคายพิษภัย ไกลจะรุ่งเช้า ก็ตายใจนอนหลับ โมฆราชพ่ายเวทสะกดทัพพระรามหลับสนิท จึงเข้าไปลักพระรามไปขังไว้ในกรงเหล็กที่เมืองบาดาล

หนุมานไปบาดาลและพบมัจฉานุ

ครั้นรุ่งเช้ากองทัพระรามจึงรู้ว่าพระรามถูกลักพาตัวไป พิเภกบอกทางไปบาดาลแก่หนุมานโดยให้ลงไปในทางก้นบัว เข้าไปจนถึงกำแพงเมือง หนุมานพบมัจฉานุ คือผู้ไม่มีพิษขบะกัน หนุมานรู้ว่าเป็นลูก แต่มัจฉานุไม่เชื่อว่าหนุมานเป็นพ่อ หนุมานจึงหาว่าเป็นดาวเป็นเดือน มัจฉานุจึงเชื่อ หนุมานไล่ถามทางไปบาดาล มัจฉานุบอกเป็นนัย หนุมานจึงชักคอกบัวลงไปในทางก้น หนุมานพบพิราควนที่ถูกละโมฆราชใช้ให้มาตักน้ำ นางเฒ่าที่คุมขังพระรามเห็นหนุมาน หนุมานไล่แปลงกายเป็นโขนบัวตักน้ำของนางเข้าไป ถึงหน้าประตูเมือง ถักนึ่งเข้าประตูเมืองให้นางขึ้นซึ่งบนตราทั้ง ตราทั้งห้า นางแก้ตัวไปว่าเป็นเพราะตราขังเก่า นางพาหนุมานเข้าเมือง และหนุมานเข้าไปช่วยพระรามออกมาได้ หนุมานกลับไปต่อสู้กับโมฆราช โดยถักกันเอากระบองคันตาลตีจนละ 3 ที โมฆราชไม่ตาย นางพิราควนบอกหนุมานว่าโมฆราชทอดจิตไว้ หนุมานเกาะไปเอากล่องดวงใจมาขึ้นและฆ่าโมฆราชตาย จัดการให้โขนบัวครองเมืองบาดาลและให้มัจฉานุเป็นลูกราช

ศึกกุมภกรรณ

ทศกัณฐ์ให้กุมภกรรณน้องชายซึ่งมีหอกโมกขศักดิ์เป็นอาวุธออกรบกับพระราม กุมภกรรณเตือนให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาแก่พระราม เพราะทศกัณฐ์ทำไม่ถูกต้อง ทศกัณฐ์ไม่ยอม และสั่งให้กุมภกรรณออกรบ พระรามให้สุกรีหอกมารับศึก พิเภกพูดขอให้พระรามไว้ชีวิตกุมภกรรณ เพราะกุมภกรรณเป็นผู้มีคุณธรรม แต่กุมภกรรณเป็นฝ่ายโหดร้ายกับพระราม ยกพลมารบ ในการรบสุกรีหอกที่ถูกกุมภกรรณจับได้ หนุมานตามไปช่วย กุมภกรรณถูกสุกรีหอก และหนุมานถักนึ่ง จมูกขาด หน้าเขาลงคา

พระลักษมณ์ถูกหอกโมกษศักดิ์

กุมภกรรณกลับมาทำพิธีลับหอกโมกษศักดิ์ พิเภกแนะนำให้หนุมานและองคตเขลง เป็นภารกิจสุดท้าย เน่าล่อนนำไปเข้าโรงพิธีเพื่อทำลายพิธีลับหอก กุมภกรรณ จึงทำพิธีไม่สำเร็จ จึงกลับมาลงคาเตรีนมอกรบ พระรามให้พระลักษณ์ออกรับศึก พระลักษมณ์เสียที่ถูกหอก โมกษศักดิ์ของกุมภกรรณ พิเภกให้หนุมานไปห้ามพระอาทิตย์ไม่ให้เคลื่อนที่ หนุมานไปเก็บ ขาชื่อสังกรัตริ์ว่าที่เขาสรพหาคับน้ำในบึงจุมพนาที่ให้ยักษ์พระอาทิตย์จะส่องแสง หนุมานเนรมิตหางยาวรวบเขาสรรพขา เลื้อยกลับตัวและเลื้อยหางไปอยู่ยศพาเข้าเฝ้า พระรถชนอน้ำในแม่น้ำบึงจุมพนาที่ เมื่อได้ตัวสารรบทั้งมด หนุมานนำมาให้พิเภกชมยหา หาลงที่แผลหอกหลุดออกมา พระลักษมณ์ขึ้น

กุมภกรรณทนน้ำ

การรบครั้งต่อมากุมภกรรณทำพิธีทนน้ำ ถ้าทำพิธีครบ 7 วันไพร่พลของพระราม จะต้องตายเพราะขาดน้ำ พิเภกแนะนำให้หนุมานปลอมเป็นนางกำนัลตามนางกำนัลคนอื่น ๆ เข้าไปในที่พิธี เพราะพิเภกไม่รู้ว่ากุมภกรรณทำพิธีอยู่ที่ใด หนุมานจึงปลอมตัวเป็นนางกำนัลเอาดอกไม้ไปบูชา พร้อมกับนางกำนัลอีก 4 นาง เห็นกุมภกรรณนอนขวางทางน้ำอยู่ หนุมานทำลายพิธีได้สำเร็จ กุมภกรรณลุกขึ้นมาต่อสู้ แต่สู้หนุมานไม่ได้จึงหนีเข้าลงกา วันรุ่งขึ้นกุมภกรรณออกรบ พระรามรับศึกแผลงศรพหมาสตร์ถูกกุมภกรรณ กุมภกรรณรู้ว่า พระรามคือพระนารายณ์อวตาร ก่อนจะตายได้ฝากพิเภกกับพระราม

อินทรีขีตครั้งที่ 1

ทศกัณฐ์ให้อินทรีตออกรบ ฝ่ายพระราชโอรสให้พระลักษมณ์ เนรมาน สุกรีฑ องคต กุมพลวานรต่อสู้ พระลักษมณ์แผลงศรพหาวาตถูกอินทรีขีต อินทรีขีตร่ายเวทศรหลุดออกจาก ตัว ไม่ได้รับอันตราย ยลทัพกลับลงกา

ศึกมังกรณ

อินทรีขีตกลับลงกาทำพิธีชุบครนาคบาดโดยให้นาคมาตายพิษ ทศกัณฐ์จึงให้มังกรณ ทัพไปรบชิตดาหัทไว้ก่อน พระรามออกรบเอง มังกรณสู้กับดาหัพเป็นถ่านไฟตกลงมา

พระรามแผลงศรพธมาศรถูกมังกรกัณฐ์ตาย

ศึกอินทรีครั้งที่ 2

พระรามถามพิเภกว่าเหตุใดอินทรีชิตไม่ออกรบ พิเภกทูลว่า อินทรีชิตกำลังทำพิธีชุปธนาคนาค ชามพูราชอาสาแปลงเป็นหมิ่ไปกัดไม้บริเวณที่ทำพิธีหักลง และสามารถทำลายพิธีได้ อินทรีชิตโกรธแค้นที่ทำพิธีไม่สำเร็จจัดทัพออกรบ พระรามให้พระลักษมณ์ออกรบ อินทรีชิตแผลงศรพธมาศรมีทองคำพระลักษมณ์และพลวานรสิ้นสติ พิเภกแนะนำให้พระรามแผลงศรพลาญวาทไปหาพระยาครุฑให้มาช่วย พระยาครุฑไล่ทำร้ายนาคบาดได้สำเร็จ พระลักษมณ์และพลวานรฟื้น

ศึกอินทรีครั้งที่ 3

อินทรีชิตทำพิธีชุปธพธมาศร ทศกัณฐ์ให้พระยากำปวนชัตตาทัพ ถูกหนุมานฆ่า ทศกัณฐ์ให้โวยกาสูรบอกข่าวให้อินทรีชิตมาช่วยรบ อินทรีชิตแผลงศรพธมาศรเป็นพระอินทร์ แผลงศรพธมาศรถูกพระลักษมณ์ สู้ครุฑ องคต เมื่อพระรามมาพบคิดว่าพระลักษมณ์และพลวานรสิ้นชีวิตหมด เสียใจ สลบไป พิเภกช่วยพระรามให้ฟื้น ชมพูนานทูลพระรามถึงตัวยาที่จะนำมารักษาว่าอยู่ที่เขาอาวูธ มีจักรกรตพิศอยู่ตลอดเวลา ผู้ที่จะเข้าไปได้คือหนุมาน หนุมานจึงเหาะไปยกเขาอาวูธทั้งลูกมา ให้ลมพัดคลื่นยวตองกายพระลักษมณ์และพลวานรฟื้นขึ้น

ศึกอินทรีครั้งที่ 4

อินทรีชิตคิดกลโหดให้สุชาจารปลอมเป็นนางสีดานั่งท้ายรถของอินทรีชิต เมื่อถึงที่ตั้งทัพของพระรามจะตัดคนางสีดาแปลงให้พระรามเห็น พระรามจะได้ยกทัพกลับ และหลังจากนั้นอินทรีชิตจะไปทำพิธีชุปตัวให้เป็นกายสิทธิ์ใช้เวลา 7 วัน แล้วออกรบ เมื่อถึงสนามรบอินทรีชิตตัดคอสุชาจารซึ่งปลอมเป็นนางสีดาโยนให้พระลักษมณ์ อินทรีชิตยกทัพกลับ ลวงพระลักษมณ์ว่าจะไปต้อยุธา พระลักษมณ์กลับมาทูลให้พระรามทรงทราบ แต่พิเภกทูลความจริงว่าไม่ใช่นางสีดา และขณะนั้นอินทรีชิตไปทำพิธีชุปตัวที่เชิงเขาจักรวาล ถ้าสำเร็จทั้งอินทรีชิตและพลยักษ์จะเป็นอมตะ พระลักษมณ์ไปทำลายพิธี สู้รบกับพลยักษ์ พระลักษมณ์

เพลงสรพลาชวาทถูกอินทรีชิต พิกุลใหญ่ในห้องคตเอาพานแก้วรองรับเงียรอินทรีชิต พระ-
 ลักษณ์ได้แต่งครพหมาสตร์คัดเศียรอินทรีชิตชาต อินทรีชิตสิ้นชีวิต

ศึกทศกัณฐ์ครั้งที่ 1

เมื่อทศกัณฐ์เฝ้าศพนอินทรีชิตแล้ว ก็ได้จัดทัพเตรียมออกรบ พระรามพระลักษมณ์
 ออกรับศึก พระอินทร์ให้เวสสุกรรมเอารถเวไชยนต์มาถวายพระรามเพื่อเป็นรถทรงสำหรับ
 ท้าศึกกับทศกัณฐ์ ในการรบพระรามสามารถเพลงสรพลาชวาทขับออกทศกัณฐ์ แต่ทศกัณฐ์ร้าย
 มนต์ดองได้ ทศกัณฐ์ยกทัพกลับ

ศึกสหัสเดชะ

ทศกัณฐ์ขอความช่วยเหลือจากมุลพลัมเจ้าเมืองปางตาล สหัสเดชะพี่ชายอาสา
 ช่วยรบ สหัสเดชะมุลพลัม และทศกัณฐ์ออกรบ แต่มีนางสังหรณ์เกิดกับทศกัณฐ์ สหัสเดชะ
 เห็นเป็นลางร้ายจึงให้ทศกัณฐ์ยกทัพกลับ พระรามพระลักษมณ์ออกรบ พรวานรเมื่อเห็น
 สหัสเดชะต่างเวลาดกลัวหนีเข้าป่า เหลือแต่สุครีพ องคต หนุมาน ชุมพพาน และ 1๘ มงกุฎ
 เพราะสหัสเดชะไล่พรจากพระพรหมในคัทรูเกรงกลัว พระลักษมณ์พาตอสูกับมุลพลัมแต่ง
 สรภูมุลพลัมตายในที่รบ พิกุลให้หนุมานไปลวงเอาคหาซันดาพลาชวาทเป็นมาจากสหัสเดชะ
 เมื่อหนุมานเอามาได้แก้วหักทิ้ง และเนรมิตทางมัตตวัสหัสเดชะมาเฝ้าพระราม พระราม
 ให้เอาไปประจาน และหนุมานได้ตัดเศียรมาถวายพระราม

ศึกบสงอาทิตย์

ทศกัณฐ์ขอความช่วยเหลือจากบสงอาทิตย์ เจ้าเมืองโรมคัลซึ่งเป็นลูกของพระ-
 ยายร มีแวนแก้วเป็นอาวุธ ส่งไปที่ใครผู้นั้นต้องตายและฝากแวนแก้วไว้กับธาดาพรหม
 พระรามในห้องคตไปลวงเอาแวนแก้วจากธาดาพรหม เมื่อได้มาแล้วพระรามเพลงสรพลาชวาท
 ถูกบสงอาทิตย์สิ้นชีวิต

ศึกทศกัณฐ์ครั้งที่ 2

ทศกัณฐ์ออกรบกับพระราม พระรามสังหารไพร่พลอีกล้มตายเป็นจำนวนมาก ทศกัณฐ์ยกทัพกลับ นางมดโพนชนะนำให้ขอความช่วยเหลือจากสัตว์ลุงเจ้าเมืองจักรวาล กับตรีเมฆผู้เป็นหลานช่วยกันรบ สัตว์ลุงตายด้วยศรของพระราม ตรีเมฆหนีไปอยู่เมืองบาดาล พระรามให้หนุมานตามไป ตรีเมฆถูกหนุมานตัดเชิยรมาถวายพระราม

ทศกัณฐ์ทำพิธีอุโมงค์

ทศกัณฐ์ทำพิธีอุโมงค์เพื่อชุบตัวให้เป็นเพชรมีความแข็งแกร่งฆ่าฟันไม่ตาย และให้มีน้ำกายสิทธิ์ซึ่งไปที่ใดต้องตาย พิธีนี้มีกำหนด 7 วัน ทศกัณฐ์ให้เอาแผ่นหินบดปากอุโมงค์ไว้ พิเภกให้สุครีพ หนุมาน นิลนนท์ ไปหาลายพิธี โดยใช้ น้ำล้างเท้าของนางเบญจกายรดแผ่นหินที่บดปากดำ และพานางมดโพนมาทาลวงเกินต่อหน้าทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์โกรธเข้าต่อสู้ จึงทำพิธีไม่สำเร็จ หลังจากนั้น ทศกัณฐ์ขอความช่วยเหลือจากสัตว์ลุงกับวิรุณจำบังช่วยทำศึก พระรามให้หนุมานและองคตอกรบ สัตว์ลุงถูกหนุมานสังหาร วิรุณจำบังหนีไปหลบอยู่ในห้องสมุทร หนุมานตามไปจับเท้าพาดกับเหลี่ยมเขาลั่นชีวิต

ท้าวมาลีวราชว่าความ

ทศกัณฐ์ให้หนุมาน วิชฌายเวกเชิญท้าวมาลีวราชมาลงกา ท้าวมาลีวราชตั้งใจจะมาระงับศึกมาพักอยู่ที่นอกเมืองลงกา ทศกัณฐ์มาเฝ้ากล่าวหาพระรามว่าจองถนนมาสังหารไพร่พลอีกล้มตายมากมาย และอ้างว่าเป็นสามีของนางสีดา ทศกัณฐ์ทูลท้าวมาลีวราชว่าไปพบนางสีดากลางป่าและรับมาลงกาเพื่อเลี้ยงดู ท้าวมาลีวราชให้เชิญพระรามมาเฝ้าเพื่อสอบถาม พระรามเล่าความจริงทั้งหมดแก่ท้าวมาลีวราช ท้าวมาลีวราชให้นางสีดามาขึ้นยืน จึงทราบความจริง และให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืน ทศกัณฐ์ไม่ยินยอม ท้าวมาลีวราชกริ้วสาป... ทศกัณฐ์ให้ตายด้วยศรพระราม

ทศกัณฐ์ทำพิธีเฝ้ารูป เทวดา

ทศกัณฐ์ให้ปลุกโรงพิธีเพื่อทำพิธีในรูป เทวดาและนำไปเฝ้า พระอิศวรให้เทพบุตรพาลีหาลายพิธี พาลีหาคู่กับทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์หนีไปลงกา พาลีหาคู่ให้ทำพิธีได้

ศึกทศกัณฐ์ครั้งที่ 3

ทศกัณฐ์ยกทัพไปสู่รบและจะนำพิเภก เพราะเข้านับว่าพิเภกนอกพระรามให้พล
วานรปลอมเป็นทาสีมาฆ่าตายพิชิต พระรามพระลักษมณ์ออกรบ พระรามสั่งให้พระลักษ
มณ์ป้องกันพิเภก ทศกัณฐ์พุ่งนอกกบิลพัทไปพิเภก พระลักษมณ์ บัดป้องครกกลับถูกองค์พระ
ลักษมณ์ ทศกัณฐ์ยกทัพกลับ พิเภกให้หนุมานเอายาแก้ ถูสังกรณี ตรัสว่า มูลโค ให้ไป
เอาเถียนคที่พระยามารักษาไว้ส่วนลูกหินบดยาอยู่ที่ทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ใช้ทำเป็นหมอนหนุนนอน
หนุมานไปเอาตัวยามาได้ครบ เกลือหินบดยาจึงเอามาแปลงภา ร่ำมนต์สะกดยักษ์หลับทั้งลง
ภา หนุมานเข้าไปในห้องบรรทมของทศกัณฐ์ ถูกอมพระลักษมณ์กับนางมโหรี แล้วนำลูกหินบด
ยามาให้พิเภก พิเภกบดยารักษาพระลักษมณ์จนฟื้นขึ้นมา ฝ่ายทศกัณฐ์ต้องให้นางมโหรีตอบ
พิชิต 3 ครั้ง จนที่ผูกจึงหลุดจากกัน

ศึกทศกัณฐ์ครั้งที่ 4

ก่อนที่ทศกัณฐ์จะออกศึกครั้งนี้ ได้ขอความช่วยเหลือจากภินาสูรที่อาศัยซึ่งครอง
เมืองจักรวาลออกรบ แต่ถูกพระรามแปลงศร ทัพนาสูรสิ้นชีวิต ทศกัณฐ์ให้ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์วันกับนางคชสารออกรบ ถูกพระลักษมณ์สังหารสิ้นชีวิต นางมโหรีจึงทำพิธีสวดศพพิชิต
ได้นำศพหนุมานมารดพลยักษ์ที่ล้มตายให้ฟื้นขึ้นมาทั้งหมด พระรามแปลงศรเป็นชายเขตร 7 ชั้น
ล้อมพลยักษ์ให้ฟื้นมาไว้และให้หนุมาน นิลนนท์ ชมพูพานไปฆ่าตายพิชิต และทำลายได้สำเร็จ
ทศกัณฐ์ออกรบพระรามรับศึก พระรามแปลงศรพราหมณ์ศร ถูกทศกัณฐ์เคียวขาด แต่ไม่ตาย
เกิดเศียรใหม่ขึ้นมาแทน พระรามยกทัพกลับ พิเภกพูดว่าที่เป็นอย่างนี้ เพราะฤๅษีโคบุตรทำ
พิธีถอดจิตของทศกัณฐ์เก็บไว้ พระรามให้หนุมานไปลองเอากล่องดวงใจจากฤๅษี หนุมาน
ขององค์ไปช่วย

หนุมานหว่ากลองเอากล่องดวงใจ

หนุมานและองคตทำอุบายให้ฤๅษีโคบุตรตายใจพาไปฝากตัวกับทศกัณฐ์ หนุมานให้
เป็นากล่องดวงใจไปด้วยเพราะเก็บไว้ที่อาศรมอาจไม่ปลอดภัย ก่อนที่จะเข้าเมืองลงภา
หนุมานให้ฤๅษีเอากล่องดวงใจฝากองคตไว้ เพราะว่าถ้าเข้าใกล้ทศกัณฐ์ดวงใจจะกลับเข้า

ร่างของทศกัณฐ์ ถูกทิ้งในห้องคตคูแลไว้ และพาตัวหนุมานเข้าไปถวายเป็นของทศกัณฐ์ หนุมานทำ
อุบายกลับมาหาองค์เนรมิตกล่อวงดวงใจอันใหม่ เอาของจริงในห้องคตไปฝังไว้ที่ฝั่งสมุทร
ทศกัณฐ์รับหนุมานเป็นบุตรบุญธรรม ฤๅษีโคบุตรเดินทางกลับองค์เองคตเอาของจริงไปให้หนุมาน
เนรมิตขึ้นขึ้นฤๅษีไป ทศกัณฐ์ให้หนุมานออกรบ พระลักษมณ์ ออกรบศึก พระลักษมณ์ไม่รู้อะไร
จริงคิดว่าหนุมานทรยศ หนุมานไล่หน่วงเหนี่ยวถ่วงเวลาจนหลบคำแล้วยกทัพกลับ

ทศกัณฐ์ล้ม

ทศกัณฐ์และหนุมานออกรบ หนุมานเอาของจริงมาถวายให้พระรามทอด
พระเนตร แล้วกลับไปให้ส่นามรบไปเย้ยทศกัณฐ์ ชูก่ลองดวงใจให้เห็น ทศกัณฐ์แค้นใจมาก
กลับไปปลานางมดโทะและนางสนม ทศกัณฐ์กลับออกมารบ พระรามแผลงศรพรหมมาศรถูก
ทศกัณฐ์ หนุมานช่วยดวงใจทศกัณฐ์สิ้นใจตาย พิเภกนำนางสีดามาเฝ้าพระราม

นางสีดาอุยไฟ

นางสีดาอุยไฟ เพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ นางสีดาขอไปเฝ้าพระรามที่ประชุมเทวดา
ทั้งหมดเพื่อเป็นสักขีพยาน เมื่อเสร็จพิธีอุยไฟแล้ว พิเภกนำพิธีเฝ้าทศกัณฐ์ และพระ-
รามทำพิธีอภิเษกพิเภกครองกรุงลงกา

พระรามกลับอยุธยา

พระรามให้พิเภกหาฤๅษีเดินทางกลับอยุธยา พิเภกอาสาไปส่งเสด็จพระรามถึง
เมือง กล่าวถึงบรรลัยกับลูกทศกัณฐ์กับนางอัคคี ที่พระยานาคขอไปเลี้ยงไว้เดินทางมาลงกา
รู้ว่าทศกัณฐ์ถูกพระรามฆ่า จึงออกติดตามเพื่อแก้แค้น พระรามให้หนุมานออกรบ หนุมาน
คัดเสียบบรรลัยกลับมาถวายพระราม พระรามเดินทางกลับถึงอยุธยา ทำพิธีราชาภิเษกครอง
อยุธยา และพระราชทานรางวัลให้แก่ไพร่พล ให้พระลักษมณ์เป็นอุปราชเมืองอยุธยา หนุมาน
เป็นพระยาอนุชิตครองอยุธยาครึ่งหนึ่ง สุคริพเป็นพระยาไวยวงศาครองเมืองชิติน พิเภก
เป็นท้าวทศศิริวงศ์ครองกรุงลงกา องค์เป็นพระยาอินทรมุขเป็นอุปราชเมืองชิติน
ชมพูพานครองกรุงปางตาล หนุมานถวายอยุธยาให้พระรามเพราะเกิดเหตุวิปริตต่าง ๆ
จึงรู้ว่าไม่ควรทำตนเสมือนพระราม พระรามจึงให้หนุมานหาที่สร้างเมืองใหม่ โดยพระราม

จะแหล่งศพรมาศร์ไป ตรีไปตกที่ใดให้สร้างเมือง ณ ที่นั้น หนุมานตามศรไปพบชัยภูมิ
เหมาะ จึงเอาทางกวาดทำเป็นกำแพงเมือง และกลับมาทูลพระราม พระรามดำเนิว่าให้
ตามศรไปดูทำเลสร้างเมือง หนุมานทำเกินคำสั่ง ในที่สุดพระอินทร์สั่งให้เวสสุกรรมไปเฝ้า
พระรามเพื่อสร้างบ้านเมืองให้หนุมาน เมืองนั้นชื่อว่าทณบุรี

ศึกท้าวพหาวาฬ

ท้าวพหาวาฬสหายของทศกัณฐ์มาลงกา รู้ว่าทศกัณฐ์ถูกพระรามฆ่า และพิเภกได้
ครองเมือง จึงตั้งทัพล้อมเมืองไว้ พิเภกขอความช่วยเหลือจากอโยธยา พระรามให้หนุมาน
ยกทัพมาช่วย หนุมานผ่าอกควักหัวใจท้าวพหาวาฬมาขี้ ท้าวพหาวาฬสิ้นชีวิต

กำเนิดไพบาสุริยวงศ์และอสุรผัด

นางมดโทให้กำเนิดโอรสชื่อไพบาสุริยวงศ์ซึ่งเป็นลูกคิลทองของทศกัณฐ์ พิเภก
คิดว่าเป็นลูกของตน ส่วนนางเบญจกายให้กำเนิดอสุรผัดลูกของหนุมาน หนุมานได้ถวาย
เมืองทณบุรีแก่พระราม ตนออกบวช ภูมิใจกว่าหนุมานจะบวชไม่ได้ ต้องเนรมิตตนเป็นคน
จึงจะบวชได้ หนุมานจึงเนรมิตกายเป็นคนมีรูปร่างคล้ายพระพายออกบวช

ไพบาสุริยวงศ์ครองลงกา

ไพบาสุริยวงศ์รู้ความจริงจากนางวรรดิสุรที่เลี้ยงว่าไม่ใช่ลูกของพิเภก และพิเภก
เข้าเป็นพรรคพวกของพระรามยกทัพมาฆ่าทศกัณฐ์ซึ่งเป็นพ่อผู้แท้จริงของตน ไพบาสุริยวงศ์
จึงไปขอความช่วยเหลือจากท้าวจักรวรรดิเจ้าเมืองมลิวัน ท้าวจักรวรรดิกับไพบาสุริยวงศ์
มาลงกา พิเภกออกรบ และถูกท้าวจักรวรรดิจับได้ ไพบาสุริยวงศ์ขอร้องไม่ให้ประหาร
ให้ใส่ตรजूไว้ และไพบาสุริยวงศ์ได้ครองลงกา ได้ชื่อว่าทรพิน

พระพรตพระสัตรุดออกรบ

อสุรผัดลูกของนางเบญจกายไปขอความช่วยเหลือจากหนุมานผู้บิดา หนุมานลา
พระตไปขีดขินบอกข่าวกับสุครีพ พวกกันกลับอยุธยาเฝ้าพระราม พระรามให้ไปเชิญพระพรต
พระสัตรุดไปทำศึกที่ลงกา นิลพัทธอาสาไปรบด้วย ยกทัพมาถึงชายฝั่งจะข้ามไปลงกา แต่

พระรามทำลายถนนเมื่อเสร็จศึกลงกา นิลัทธอาสาเนรมิตกายสูงใหญ่ทอดข้าทะเลถึงลงกา
สุครีพให้ชมพูพานถือสาร ไปถึงทศพิน ให้ทศพินมาเฝ้าพระราม แล้วทศพินปฏิเสธ

ศึกทศพิน

พระพรตให้อสุรผัดเป็นกองหน้าออกรบ อสุรผัด ยามลิวัน กันขุเวกจับทศพินกับ
วารีสุรพิเลียงได้ อสุรผัดเข้าลงกาช่วยพิเภก พระพรตให้นำทศพินและนางวารีสุรไป
ประจานทั่วเมืองแล้วตัดคอเสีย

พระพรตถึงเมืองมลิวัน

พระพรต พระสัตรุดยกทัพมาเมืองมลิวัน หนุมานอาสาออกไปหักด่านน้ำไปครก
ของเมืองมลิวัน พระพรตให้นิลพัทเป็นทูต บอกท้าวจักรวรรดิให้มาเฝ้าพระพรต ท้าว
จักรวรรดิไม่ยินยอม

ศึกสุริยาภพครั้งที่ 1

ท้าวจักรวรรดิให้สุริยาภพซึ่งมีหอกเมฆพัตเป็นอาวุธออกรบ ทางฝ่ายพระพรตให้
พระสัตรุดออกรบสุริยาภพเสียที จึงกลับมาทำพิธีชุบหอกเมฆพัต ให้เมฆสุรเนรมิตกายเป็น
ภูเข่า 7 ชั้นล้อมรอบเพื่อทำพิธี พระสัตรุดแผลงธรรมาลายภูเข่าได้ สุริยาภพแผลงศรเมฆ
พัตถูกพระสัตรุด พิเภกให้นิลพัทไปเอาจันทน์แดงที่อยู่ธยา มูลโคอุสุภราชที่เขาอิเหนา
หีบมดยาที่พระพรหม ลูกหีบมดยาที่เมืองบาดาล มาสมบทยาพาแผลพระสัตรุดขึ้น

ศึกสุริยาภพครั้งที่ 2

พระพรต พระสัตรุดออกรบ พระพรตแผลงธรรมาศรถูกสุริยาภพล้มชีวิต

ศึกบรรลัยจักรครั้งที่ 1

ท้าวจักรวรรดิให้บรรลัยจักรมีศรเนรมาเป็นอาวุธออกรบ พระพรตพระสัตรุดรับ
ศึก การสู้รบครั้งนี้ ไพรพลยักษ์ล้มตายเป็นอันมาก บรรลัยจักรยกทัพกลับมลิวัน ทำพิธีชุบหอก
เนรมา ท้าวจักรวรรดิให้มารกระบิลไปรบขัดตาทัพ นิลพัทสังหารมารกระบิลได้ อสุรผัด
องคตไปทำลายพิธีชุบศรของบรรลัยจักร

ศึกบรลัษจักรครั้งที่ 2

เมื่อถูกอสุรผัด และองคตทำลายพิธี บรลัษจักรตั้งทัพออกรบ พระพรตพระสัตรุค รับศึก บรลัษจักรแปลงศรเบรารัตพระสัตรุคหาเหาะขึ้นไผ่ผากราญให้ควบคุมไว้ สุรพิพ หนุมาน องคต นิลพิพช่วยไว้ได้

ศึกบรลัษจักรครั้งที่ 3

บรลัษจักรออกรบอีกครั้ง บรลัษจักรถูก รของ พระพรตหนีไปซ่อนในเมต พระพรตแปลง รพพรหมาศตรัดเคียวบรลัษจักรสิ้นชีวิต

ศึกท้าวจักรวรรดิครั้งที่ 1

เมื่อเสียโลรสไปท้าวจักรวรรดิจึงนำทัพออกรบ พระพรตออกรับศึก แปลงศร ถูกท้าวจักรวรรดิ แต่ร้ายเวทย์ศรหลุดออกมาได้ ท้าวจักรวรรดิยกทัพกลับ

ศึกนพพิทศร

ถ้าวถึงนพพิทศรโอรสท้าวจักรวรรดิบำเพ็ญพรตเพื่อขอเทพอาวุธจากพระเป็นเจ้าทั้ง 3 ยังไม่สำเร็จ เกิดกลางสังขรต์ จึงกลับมากทมวัน รู้ว่ามีศึกจึงอาสาออกรบ พระพรตให้พระสัตรุคออกรบ พระสัตรุคแปลงศรพพรหมาศตรสังหารนพพิทศรสิ้นชีวิต

ศึกท้าวจักรวรรดิครั้งที่ 2

ท้าวจักรวรรดิจัดทัพออกรบอีก แต่ก็ไม่สามารถรับชนะพระพรต พระสัตรุคได้ จึงยกทัพกลับไปขอความช่วยเหลือจากท้าวไวตาล ซึ่งมีเทพอาวุธขึ้นไปถูกผู้ใดผู้หนึ่งต้องตาย

ศึกไวตาล

ไวตาลออกรบ พระพรตพระสัตรุครับศึก ไวตาลได้รับบาดเจ็บจากการสู้รบ จึงยกทัพกลับกรุงราชฐานเพื่อทำพิธีบูชากระบองคาล 3 วัน ท้าวจักรวรรดิให้เภตราไปสกัดทัพ องคตสังหารเภตราได้ นิลพิพและอสุรผัดไปทำลายพิธีบูชากระบองคาลของท้าวไวตาล สำเร็จ และตัดเคียวไวตาลมาถวายพระพรต

ศึกท้าวจักรวรรดิครั้งที่ 3

ท้าวจักรวรรดิออกรบ ในการรบครั้งนี้ท้าวจักรวรรดิสูญเสียไพร่พล และอาวุธจนหมดสิ้น และถูกครของพระพรต เมื่อรู้ว่าสู้ไม่ได้ จึงกลับเข้าเมืองเพื่อล้างแค้น และจะยกทัพออกรบในวันรุ่งขึ้น

ศึกท้าวจักรวรรดิครั้งที่ 4

การรบครั้งนี้เป็นการรบครั้งสุดท้าย พระพรตแดงธงพรหมมาสถ์ต้องกายท้าวจักรวรรดิชาดออกจากกัน ก่อนตายสำนึกผิด ได้ฝากนางวชิรีสุร พระธิดา และบ้านเมืองแก่พระพรต เมื่อจัดพิธีศพของท้าวจักรวรรดิเสร็จสิ้นแล้ว พระพรต พระสัตรุดยกทัพเข้าเมืองมลิวัน สั่งเสนาอำมาตย์คอยดูแลบ้านเมือง และยกทัพกลับอยุธยา พระรามประทานรางวัลให้ไพร่พล และให้บุญมานไปครองกรุงมลิวัน ไ้มีเจ้านุครองบาดาอพระราชทานนามว่าพระยานุราช พระพรต พระสัตรุดกลับเมืองโกยเกษ

นางสีดาว่าครูปัทธกัณฐ์

พระราม พระลักษมณ์ออกประพาสป่า นางอศุลาเฝ้าจะลอมเป็นนางกำนัลตามนางสีดาถึงรูปร่างหน้าตาของทศกัณฐ์ นางสีดาจึงว่าครูปัทธกัณฐ์ เมื่อพระรามกลับมา นางสีดาเอารูปซ่อนไว้ใต้แท่นบรรทม พระรามประทับบนแท่นบรรทมแล้วรู้สึกร้อนรุ่ม ใต้พระลักษมณ์ค้นหาว่ามีสิ่งใดซ่อนอยู่ พระลักษมณ์พบกระดานชกขานมีภาพวาดของทศกัณฐ์อยู่ใต้แท่นบรรทม นางสีดาบ๊วว่าเป็นผู้วาด พระรามกริ้วสั่งให้พระลักษมณ์พานางไปฆ่าเสีย พระลักษมณ์ส่งสารนางสีดาตั้งครกอยู่ ตัดสินใจปล่อยนางไป นางสีดาแกล้งกล่าวเสียดสีพระลักษมณ์ต่าง ๆ จนพระลักษมณ์จำต้องมานาง แต่ดาบที่พระลักษมณ์ พ้นลงไปกลายเป็นมัลลย์คล้องคอนางสีดา

พระอินทร์เนรมิตองค์เป็นเนื้อทราย

พระอินทร์เล็งทิพยเนตรลงมาทราบเหตุการณ์ จึงเนรมิตองค์เป็นเนื้อทรายนอนตายให้พระลักษมณ์ แหวะเอาดวงใจไปถวายพระราม

นางสีดาบวชีมีคุณเป็น

พระอินทร์เนรมิตคนเป็นมเหสีถวายนางไปเมื่อพระวิสมกฤตี นางอยู่เรือนกับทูลรับใช้ จนประสูติโอรสให้ชื่อว่าพระมงกุฏ วันหนึ่งนางสีดาพาพระมงกุฏไว้กับตน นางออกมาหา อาหารมาถึงริมน้ำถูกวาทะตอว่ามาถึงลูก นางกลับโอบอุ้มพระมงกุฏออกมาในพระที่ระคุบ บำเพ็ญเชิ้อรอยู่ ผู้ให้มเหสีมาไม่เห็นพระมงกุฏจึงจะขุดกุมารขึ้นมาใหม่ให้มีรูปร่างหน้าตา เหมือนพระมงกุฏ โดยวาดรูปลงบนกระดานยังไม่ทันได้ทำพิธี เห็นนางสีดาพาพระมงกุฏ กลับเข้ามา นางสีดาขอร้องให้ผู้ขุดที่ขุดรูว่าขุดขึ้นมาได้แล้วให้เป็นเหมือนกับพระมงกุฏ ผู้ขุด จึงนำเด็กขุดกุมารขึ้นมาและให้ชื่อว่าพระลบ

พระรามปล่อยม้าอุปการ

พระมงกุฏ พระลบ เรือนวิธาคคีเป็น และไว้ประครองรั้วขึ้นใหม่ เสด็จจนถึง อยุธยา โอรสในนางว่ามีขึ้น ในพระรามปล่อยม้าอุปการ มีพระพรต พระสัตว์รุก และ อนุমানตามไป พระมงกุฏ พระลบจับม้าอุปการที่เกาะ อนุমানพบเขาจะจับตัวไปถวายพระ- ราม แต่กลับถูก 2 กุมารจับมัดเอาอย่างโหดร้าย อนุমানกลับมาเฝ้าพระราม พระราม ให้นำพระพรต พระสัตว์รุกจับ 2 กุมาร มาเฝ้า พระพรต พระสัตว์รุกรวมทั้งอนุমানต้องรอรอง 2 กุมาร เมื่อพระมงกุฏบุตรของพระพรต อนุমানจับตัวมาถวายพระรามไว้

พระลบเข้าเมืองอยุธยา

พระมงกุฏถูกรองจำระจานทั่วเมือง พระลบกลับไปหูลนางสีดา นางสีดาให้ แหวนมาช่วยพระมงกุฏจากเครื่องพันธนาการ พระลบช่วยพระมงกุฏออกมาได้ ทั้ง 2 ถอย รมกับพระรามอยู่กลางป่า

พระรามทราบว่ากุมารทั้ง 2 เป็นโอรส

พระรามออกสู้รบกับ 2 กุมาร พระมงกุฏแปลงเป็นข้าวคอกตอก- ไม้ พระรามแปลงกลับมากลายเป็นอาหาร พระรามจึงเรียก 2 กุมารมาสอบถาม จึงทราบว่า เป็นโอรส

สมโภชพระมงกุฎพระลบ

พระมงกุฎ พระลบกลับไปหานางสีดา พระรามตามไปถึงอาศรมยุधि ขอร้องให้นางสีดากลับอยุธยา แต่นางไม่ยอมกลับ พระรามขอพระมงกุฎพระลบไปแทน เมื่อกลับมาอยุธยาพระรามได้นำนิคมโภช 2 กุมภาพันธ์

พระรามทำอุบายลวงนางสีดา

เมื่อเสร็จพิธีสมโภช พระรามให้พระมงกุฎ พระลบกลับไปอ้อนวอนนางสีดาให้กลับอยุธยา นางสั่งมาว่าเมื่อไรพระรามสิ้นพระชนม์ นางจะกลับมาเผา พระรามจึงทำอุบายให้หนุมานเนรมิตพระเมรุ และไปลวงนางสีดาว่าพระรามสิ้นพระชนม์ นางสีดากลับเข้าเมืองเตุราโศกสลับไป พระรามจึงออกมาปรากฏตัว นางสีดาโกรธที่ถูกหลอกจึงหนีไปบาคาล ท้าววิรุฬ และนางรัตนาเจ้าเมืองบาคาล จัดปราสาทพร้อมบริวารคอยรับใช้

พระรามเดินป่า

พระรามให้พิเภกมาอุยงระตะา พิเภกทูลว่าให้พระรามเดินป่า 12 เดือน พระรามออกเดินทางพร้อมกับพระลักษมณ์และหนุมาน ระหว่างทางพบศรียักษ์อินทร์ท้าวเวรเจ้าเมืองกาลวฐ เกิดการต่อสู้ พระลักษมณ์แผลงศรถูกศรียักษ์อินทร์ท้าวเวรออกรบ พระรามแผลงพระธรรมาศรสังหารท้าวเวร สุกรีหและเสนามือเมืองชิตินเมื่อรู้ว่าพระรามเดินป่า จึงเดินทางมาสมทบกับพระรามเดินทางต่อไปพบวายพัตร์หน้าเป็นยักษ์ตัวคล้ายนกอินทรี บินไปโอบเอาพระรามพระลักษมณ์ไป บิลพท์กับองคตสังหารวายพัตร์ช่วยพระราม พระลักษมณ์กลับคืนมาได้ ต่อมาได้พบกับท้าวอุदारาช พระโคตมทูลพระรามว่าวิธีเดียวที่จะฆ่าท้าวอุदारาชได้คือต้องไฟต้นกกปากอกของท้าวอุदारาช พระรามไฟต้นกกขาดสายแล้วแผลงศรถูกอุदारาชสิ้นชีวิต เมื่อครบกำหนด 1 ปี พระรามเดินทางกลับอยุธยา

พระอิศวรไถ่เกตุ

พระอิศวรให้พระอินทร์นำนางสีดา และพระรามมาเฝ้า สอนถามเรื่องราว และไต่สวนถ้อยคำนางสีดากลับอยุธยา จนนางสีดายินยอม พระอิศวรจึงพระราชทานพรแก่พระรามและนางสีดา พระรามพานางสีดากลับอยุธยา

ศึกท้าวคนธรรพ์

ท้าวคนธรรพ์เข้าตีเมืองไถยเกษ ท้าวไถยเกษส่งสารขอความช่วยเหลือจาก
อยุธยา ท้าวไถยเกษหนีไปพึ่งฤๅษีโควินท์ เมื่อพระรามทราบข่าวจึงให้พระพรต พระสัตรุด
กลับมาช่วย พระพรต พระสัตรุด พระมงกุฏ พระลบ พร้อมทั้งหนุมานและทัพเมืองชัชชินชกทัพ
ไปช่วยเหลือ เมื่อเดินทางมาถึงเมืองไถยเกษ ก็ได้ตั้งทัพสู้ศึกกับท้าวคนธรรพ์ พระมงกุฏ
สังหารท้าวคนธรรพ์สิ้นชีวิต และได้เชิญท้าวไถยเกษกลับเมือง

ศึกษัตริย์กลับอยุธยา

เมื่อเสร็จศึก พระพรต พระสัตรุด พระมงกุฏ พระลบ กลับอยุธยาเพื่อแจ้งข่าว
การรบแก่พระราม พระรามได้ให้พระพรต พระสัตรุดกลับไปไถยเกษ พระรามและนาง
สีดาได้ปกครองอยุธยา บ้านเมืองมีแต่ความสงบสุขตลอดมา

ลักษณะคำประพันธ์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
แต่งเป็นกลอนบทละคร กล่าวคือ มีการกำหนดเพลงร้อง เพลงหน้าพาทย์กำกับไว้ตามแบบ
ของหนังสือบทละครทั่วไป ลักษณะของกลอนในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ มีลักษณะดังนี้คือ

1. จำนวนคำในแต่ละวรรค มี 6 - 8 คำ

๐๐๐๐๐๐ (๐๐)

๐๐๐๐๐๐ (๐๐)

๐๐๐๐๐๐ (๐๐)

๐๐๐๐๐๐ (๐๐)

๗ 6 คำ ๗ เจรรจา

เมื่อนั้น

สีดาเขาวงกตเล่นหา

คิดแค้นทศกัณฐ์สุรา

ทั้งเจ็บวาจากำนัล

สุดทนสุดทุกข์สุดคิด

ซ้ำจิตสุดที่จะอดกลั้น

สะพ้อนถอนใจจากัลย์

รำพันถึงองค์พระจักรี

โอบพระไม้มืดตามมา ล้างเกล้ามาด้ายก็
โอบนั้นเขาบ่าชาติ ว่ากล่าวเมื่อนั้นสิ่งไป⁵⁰

2. สัมผัส สัมผัสในของกลอนบทละครทั่วไปนิยมสัมผัสสระ⁵¹ นอกจากนิชมสัมผัสสระแล้ว ลักษณะของสัมผัสในในบทละครเรื่องรามเกียรติ์บางตอนจะเป็นสัมผัสอักษรด้วย เช่น

ชมหมู่โคมทุกหลุมมาดี ผักตบถออกกลางนทีศรี
แดงขาวม่วงขาวเขียวขจี พร้อมมีเท้าขลุ่ยโหมมลาย
บ้างคุมตั้งรากเต็มดังแก่งนตม บ้างผูกเนรมิตแก้วชุกอาน
บ้างยืนยอกล่ขัณฑ์ผกากาญจน์ บ้างระบัดกลับบานอรชร⁵²

3. บทละครบางบทจะมีลักษณะแบบกลบท เช่น

รถเอศววิมาน กองประไพแก้วประพาฬประภัสสร
คุมทองหลวงทูลอรชร แอกลอนอ่อนงามสลวยลอย
บัลลังก์บดวาดประภาดภาพ เกร็ดกระหนกครุฑกระเนนบสลับน้อย
บุษบกบันสะบัดจรัสสลาย ทวยสอยทองช่อปราดี
เหี่ยมกลิ่นธูปลิบ เทเวศ ลำพองลำเพ็ชรราชสีห์
แผ่นโอบโอบจรล้วยอุทิต ขุนรถขับรี่ดังคมกาล⁵³

⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม 1, (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515), หน้า 155.

⁵¹ เศรษฐ์ พลอินทร์, ลักษณะคำประพันธ์ไทย เอกสารนิเทศการศึกษา (กรุงเทพฯ : ศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2524), หน้า 165

⁵² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม 1, หน้า 619.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3, หน้า 507 - 508.

พิศจุไรตึงหนึ่งแก่งวาค

พิศกรตึงวงคชาพงศ์

พิศกันตึงปทุมเกสร

พิศพิวพิวตึงตึงทองทา

พิศทอวิลาตึงตึงทองส

พิศทรงตึงเทพกนิรา

พิศเอวเอวอ้อนตึงเลขา

พิศจรติกริยาตึงจับใจ"⁵⁶

การใช้คำซ้ำในลักษณะนี้เรียกว่า "กระสวนคำ" ซึ่งเป็นรูปแบบของการซ้ำคำภายในคำประพันธ์แต่ละวรรค เป็นการสร้างคำในลักษณะพิเศษด้วยฉันทลักษณ์ของกลบท แต่ไม่ใช่ลักษณะของกลบทโดยตรง เพียงแต่ให้มีลักษณะการซ้ำคำและความเชิงกระสวน ซึ่งช่วยให้เสียงของคำไพเราะขึ้น

เมื่อศึกษาที่มาของรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาดก ควายหวัระที และ บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว พบว่า เรื่องพระลัก พระลาม พระรามชาดก และบทละครเรื่องรามเกียรติ์น่าจะได้โครงเรื่องใหญ่มาจากรามายณะของอินเดีย เพราะเป็นเรื่องของการหลุดหลีกของตัวละครเอกฝ่ายชายและหญิง เนื่องจากฝ่ายหญิงถูกลักพาตัว ตัวเอกฝ่ายชายได้ออกติดตาม และทำสงครามกับฝ่ายอธรรมจนได้รับชัยชนะ และสามารถชิงตัวเอกฝ่ายหญิงกลับคืนมาได้ ส่วนเรื่องควายหวัระที สันนิษฐานว่าน่าจะมีที่มาจากเรื่องหอรมาน รามเกียรติ์ของล้านนาไทย ซึ่งน่าจะได้โครงเรื่องใหญ่มาจากรามายณะเช่นเดียวกัน สำหรับรายละเอียดของเนื้อความบางตอนของรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน นอกจากจะเป็นเรื่องราวในท้องถิ่นแล้วยังอาจได้เนื้อความบางตอนมาจาก นิทานพื้นบ้านของมลายู จากเรื่องพระรามทองเฒ่า และจากรามเกียรติ์ของไทย

รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมักจะไม่นับถือผู้แต่ง เพราะการแต่งวรรณกรรมทางอีสานนั้น กวีมักจะแต่งเรื่องในนิทานชาดก กวีถือว่าการแต่งเรื่องในรูปแบบของนิทานชาดกเป็นการนำบุญเพื่อสืบพุทธศาสนา กวีต้องการแสดงความมีศรัทธาต่อพระพุทธ-

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน เล่ม 1, หน้า 691.

คำสนามากกว่าต้องการที่จะแสดงความสามารถของตน จึงมักไม่บอกชื่อผู้แต่งไว้ ส่วนบทละครเรื่องรามเกียรติ์นั้นบอกไว้ชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงประพันธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๐

เนื้อเรื่องของรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสาน และบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ นั้น ต้องการแสดงให้เห็นว่า ธรรมะย่อมชนะอธรรม

ทางด้านลักษณะคำประพันธ์ จะแบ่งตามประเภทประพันธ์ประเภทต่าง ๆ กัน คือ เรื่องพระศึก - พระลาม เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน เรื่องพระรามชาติก แต่งด้วยร้อยแปดคำประพันธ์ เป็นร้อยแก้ว ส่วนบทละครเรื่องรามเกียรติ์ แต่งเป็นกลอนบทละคร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 3

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานกับบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องรามเกียรติ์ในบทนี้ ผู้วิจัยจะเปรียบเทียบรามเกียรติ์
สำนวนท้องถิ่นอีสาน 3 เรื่อง คือ เรื่องพระลัก - พระลาม เรื่องพระรามชาดก และเรื่อง
ควายหัวระพี กับบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก โดยจะศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของเรื่อง ตัวละคร จะเปรียบเทียบตัวละครที่ต่าง
กัน ความสัมพันธ์ของตัวละครที่ต่างกัน บุคลิกลักษณะของตัวละครที่ต่างกัน และเนื้อเรื่องจะ
เปรียบเทียบเหตุการณ์ที่ต่างกัน การลำดับเหตุการณ์ที่ต่างกัน และรายละเอียดในเหตุการณ์
ค่อนข้างแตกต่างกัน

ลักษณะของเรื่อง

บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบของคำประพันธ์จะพบว่า บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีลักษณะเป็นกลอนบทละคร ใช้สำหรับเล่นละครใน เนื่องจากว่าได้
แต่งตามข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์ของกลอนบทละครอย่างเคร่งครัด กล่าวคือ มีจำนวนคำใน
แต่ละวรรค 6 - 7 คำ ขึ้นต้นวรรคด้วยคำว่า เมื่อนั้น บัดนั้น มาจะกล่าวบทไป หรือมีการ
ขึ้นต้นวรรคด้วยลักษณะของกลอนกอกสร้อยซึ่งมี 4 คำ เช่น เจ้าเอ๋ยเจ้าพี่ น้องเอ๋ยน้องรัก
หรืออาจมีจำนวนคำที่ใช้ขึ้นต้นวรรคมากกว่า 4 คำ เช่น ราชเอ๋ยราชรถแก้ว เป็นต้น นอก
จากนี้ในคอนท้ายของคำกลอนจะบอกจำนวนคำไว้ด้วย เช่น 2 คำ 8 คำ 32 คำ และยังมี
เพลงหน้าพาทย์บอกไว้ด้วยจำนวนคำ เช่น เกิด โอค ละคร ถ้าไม่ได้กำหนดเพลงไว้ก็จะ
บอกไว้ว่า "เจรจา"

ส่วนทางด้านกลวิธีในการแต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ตามลักษณะของกลอนบทละครประเภทละครในกล่าวคือ "มีบทสระสรงทรงเครื่อง บทชมโฉม ชมพนาชนะ บทพรรณนาความงามของปราสาทราชวัง และบทพรรณนาธรรมชาติ อย่างละเอียด บทต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องมีในกลอนบทละครสำหรับให้ตัวละครรำตามประเพณีของละคร"¹ นอกจากนี้ยังทรงพิถีพิถันเลือกสรรถ้อยคำมาร้อยกรองเพื่อให้เกิดความไพเราะ แพรพราวด้วยสัมผัสนอก สัมผัสใน มีการเล่นคำ เล่นอักษร เล่นสัมผัส ตรงตามกลวิธีการประพันธ์ของละครในที่มุ่งในเรื่องศิลปะการใช้ถ้อยคำเพื่อให้เกิดความงดงามทางวรรณศิลป์ และจะคำนึงถึงศิลปะในการร่ายรำควบคู่ไปด้วย เพราะ

ละครในมีความมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่ศิลปะของการรำให้งดงามเข้มข้น

แม้การดำเนินเรื่องจะชักช้าเพียงใดก็ไม่คำนึงถึง ทั้งยังยึดถือขนบธรรมเนียม

นิยมประเพณีอย่างเคร่งครัด ไม่นิยมคลุกคลีเพื่อ บทประพันธ์สำหรับ

เล่นละครในจึงต้องพิถีพิถันในการเลือกสรรคำให้ไพเราะ สละสลวย

ไม่ให้มีคำตลาดเข้ามาปน เพลงร้องและปี่พาทย์ต้องมีจังหวะนิ่มนวล

ไม่รุกเร็วเพื่อที่จะแสดงศิลปะการเอนรำได้อย่างแนบเนียน²

ทางด้านการดำเนินเรื่อง การที่บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ มีการดำเนินเรื่องยืดยาว มีความยาวถึง ๑๑๖ เล่มสมุดไทย อาจเป็นเพราะ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ที่กระจัดกระจายเข้าเป็นเรื่องเดียวกันโดยสมบูรณ์เพื่อให้เป็นแบบฉบับสำหรับพระนคร เรื่องราวจึง

¹สุนันทา เสรีจจ, วรรณคดีการละคร (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2526), หน้า 82.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

ยิตยาวและสมบูรณ์มากกว่ารามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ ทั้งที่ได้ทรงกล่าวถึงพระราชประสงค์ในการพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ไว้ในตอนต้นเรื่องดังนี้

ภูธราคำวารีรส จักจงห่านองห่านุก ไครกายุคนิทาน คำนานเรื่อง
รามเกียรติ์ เป็นประปักษ์ยักษพินาศ ทวยพระราชเวหนาร ปานสุมาลย์
เรียงร้อยสร้อยโสภิต พิกสิตสาโรช โอษฐ์สุนทรวิมลเห็นหอม ถนอมถนิม
ประทับโสทร ประโยชน์ฉลองเฉลิม เจิมจุฬาพิทยปราสาท ประกาศ
ยศเอกอ้าง องค์พิตรเจ้าช้าง เพือกผู้ครองนคร³

ข้อความที่กล่าวมานี้แสดงว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมนิทานเรื่องรามเกียรติ์เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองสมโภชกรุงเทพมหานคร และยังเป็นการประกาศพระเกียรติยศของพระองค์ด้วยการที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ให้เป็นฉบับที่สมบูรณ์ จึงเป็นเหตุให้จำเป็นต้องพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์เป็นเรื่องราว มีความยาวถึง 116 เล่มสมุดไทย นอกจากนี้การที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์เป็นกลอนบทละคร คงมีพระราชประสงค์เพื่อใช้เล่นละครด้วย ทั้งที่ในตอนท้ายพระราชนิพนธ์ทรงกล่าวไว้ว่า

จบ	เรื่องราวเมศลาง	อสุรพงศ์
บ	พิตรธรรมมิกทรง	แต่งไว้
ริ	ร่ำพร่ำประสงค์	สมโภช พระนา
บุรณ	บ้ำเรอธมย์ให้	อ่านร้องจำเกษม ⁴

โคลงกระหู่ในตอนท้ายเรื่อง แสดงความมุ่งหมายที่ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ไว้ว่า นอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อการสมโภชพระนครแล้ว ยังทรงมี

³พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2518), หน้า 1.

⁴เรื่องเดียวกัน เล่ม 4, หน้า 760.

พระราชประสงค์เพื่อใช้สำหรับเล่นละครด้วย ทั้งนี้เพราะในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการเล่นละครใน และนิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์ เพราะมีบทละครเรื่องรามเกียรติ์ครั้งกรุงเก่าปรากฏอยู่ แต่เนื่องจากบทละครครั้งกรุงเก่าขาดหายไปครึ่งเสียกรุงเก่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างราชธานีขึ้นใหม่ ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ขึ้นใหม่ และให้หัดละครผู้หนึ่งขึ้นตามแบบครั้งกรุงเก่า ทั้งข้อความที่ปรากฏในตำนานละครว่า

การมหรสพต่าง ๆ ซึ่งเสื่อมหามแต่ครั้งกรุงเก่ากลับมีขึ้นบริบูรณ์เมื่อรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพยายามก่อการตั้งปาง โดยมิพระราชประสงค์จะให้กรุงเทพมหานครรุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองที่อยู่แต่ก่อน แม้เรื่องมหรสพเป็นต้นว่า โขนหุ่นของหลวงก็โปรดให้หัดขึ้นทั้งวังหลวง วังหน้า แต่ละครุผู้หนึ่งนั้นมีแก่ในพระราชวังเพียง

แห่งเดียวตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า บทละครในที่ขาดหายไปแต่ก่อน ก็โปรดให้ขอแรงพระราชวงศ์และข้าราชการที่เป็น

กวีสันตติทางบทละครช่วยกันแต่งถวาย ทรงตรวจแก้ไข แล้วตราเป็นบทพระราชนิพนธ์ไว้เป็นคั่นฉบับสำหรับพระนครครบทุกเรื่อง มีเรื่องรามเกียรติ์ 116 เล่มสมุดไทย เรื่องอุษรุท 18 เล่มสมุดไทย เรื่องทาสถิง 32 เล่มสมุดไทย เรื่องอิเหนา 38 เล่มสมุดไทย⁵

เมื่อพิจารณาสรุปแบบในการแต่งและกลวิธีการประพันธ์แล้ว จะพบว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีลักษณะของ

⁵สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร:สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2508), หน้า 131 - 132.

เรื่องเป็นกลอนบทละคร กล่าวคือมีการแต่งตามข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์ของกลอนบทละครอย่างครบถ้วน และการที่ทรงเลือกสรรถ้อยคำมาใช้เพื่อให้เกิดความไพเราะ มีสัมผัสนอกสัมผัสใน มีการเล่นคำ เล่นอักษรนั้น ก็ตรงตามกลวิธีการประพันธ์ของกลอนบทละครที่มักจะคำนึงถึงความไพเราะของเนื้อกลอนด้วย นอกจากนี้ยังทรงเพิ่มบทละครสร้างทรงเครื่องบทชมโฉม เข้ามาหลายตอน "บททั้งกล่าวเหล่านี้ถือเป็นศิลปะชั้นสูงที่จะทำให้ผู้แสดงได้แสดงถึงความสามารถในการใช้ลีลาการร่ายรำได้เป็นอย่างดี"⁶ ส่วนบทพรรณนาธรรมชาติ บทพรรณนาปราสาทราชวัง บทชมพาหนะ ที่เพิ่มเข้ามาระหว่างการดำเนินเรื่องนั้น ก็เป็นชนวนในการแต่งวรรณกรรมประเภทกลอนบทละครที่จะต้องกล่าวถึงบทเหล่านี้ด้วย นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาทิวทัศน์ประสงค์ของการแต่งแล้ว การที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์เป็นเรื่องเดียวกันให้มีเนื้อความครบสมบูรณ์ และมีพระราชประสงค์ที่จะให้ใช้เล่นละครด้วยกัน ทำให้บทละครเรื่องรามเกียรติ์มีลักษณะของเรื่องเป็นกลอนบทละครที่มีการดำเนินเรื่องยืดเยื้อมากกว่าบทละครเรื่องอื่น ๆ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁶สมถวิล วิเศษสมบัติ, วรรณคดีการละคร (พระนคร:อักษรบัณฑิต, 2527), หน้า 153.

พระลัก - พระลาม

เรื่องพระลัก - พระลาม มีลักษณะของเรื่องคล้ายนิทานชาตก แต่ไม่ใช่ลักษณะของนิทานชาตกที่สมบูรณ์⁷ เนื่องจากว่าไม่มีบทบรรยายเรื่องหรือปัจจุบันวัตถุ ไม่มีมูลเหตุในการเล่าเรื่อง แต่จะขึ้นต้นเรื่องด้วยบทประณามพจน์คล้ายการแฉ่งวรรณกรรมทางภาคกลาง

บัดนี้ จักประณมก่อนไหว้สัพพะภูตประเสริฐ ขอให้บุญหนุนเกล้าเสถียรหมั่นหมั่นปีแต่หอน แม่นว่า โภชพยาธิข้าอย่าได้เบียดเบียน อนตาสงอย่าได้มีมาต้อง อันหนึ่ง

⁷ลักษณะของนิทานชาตกประกอบด้วย

ก. บทบรรยายเรื่องหรือปัจจุบันวัตถุ เป็นตอนเริ่มเรื่องจะเป็นตอนที่แสดงเหตุการณ์หรือที่มาของเรื่องนั้น ๆ โดยจะกล่าวถึงสมัยพุทธกาล เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วิหารเชตวัน กรุงสาวัตถี ของอนาถปิณฑิเสรษฐี พระสงฆ์ทั้งหลายซึ่งนั่งประชุมกันในธรรมศาลาได้สนทนาในเรื่องต่าง ๆ อันจะเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องราวอันเป็นอดีตชาติของพระองค์ต่อไป ฝ่ายพระพุทธเจ้าเมื่อได้สดับฟังคำของพระสงฆ์ทั้งปวง จึงเสด็จไปในที่ประชุมสงฆ์ ถามถึงสาเหตุที่พระสงฆ์ประชุมสนทนากัน เมื่อพระสงฆ์ได้กราบทูลความให้ทรงทราบแล้ว พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามถึงเหตุแต่หนหลัง พระสงฆ์ทั้งหลายก็จะกราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าแสดงเรื่องราวอันเป็นอดีตชาติของพระองค์ให้ฟัง พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงนิทานในอดีตชาติเกี่ยวกับเรื่องที่ปรารถนาไว้แก่พระสงฆ์สาวกต่อไป

ข. เนื้อเรื่อง จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับชาติปางก่อนของพระพุทธเจ้า จุดมุ่งหมายเพื่อที่จะสั่งสอนให้คนทำความดีละเว้นความชั่ว โทษยกเอาพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องมาเป็นตัวอย่าง นอกจากนั้นยังมีการอ้างถึงบุญกรรมของตัวละครในชาติปางก่อน ที่ส่งผลให้ได้รับกรรมในชาตินี้

ค. มีบทประชุมชาตกตอนจบเรื่อง กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละครว่าใครเกิดเป็นใครบ้าง

ขอให้ไต่ลู่โชคไต่โดยกังไจจง เจ้าเอย มารเวรไลยอย่ามีมาต้อง อุปสัคค์หนีวันจ้งไซ
อย่ามาเป็น ขอน้อมเกศเกล้าคุณแห่งพระไตรรัตนคุณพิทามารกาจงเหลื่อมง่าอย่า วันคุณอุปชา
เจ้าอินทร์พรหมเทวโลก ขอให้ญาณแก้กล่าผญาล่ำโลกลือ แต่ทอน ไตรปิฎกธรรม ชุ่มแจ้งใน
ยอดทวงธรรม อภิญาณไซชุ่มผญา เชื่องแจ้งพุทธภูมิแสวงคั่นนิรพานทวงยอด ไค้นสัคค์วาม
อ่านน้ำแดงเท่าจิ้งกะแสด แต่ทอน⁸

ผู้แต่งไหว้พระพุทเจ้าและขอพรให้ตนเองอย่าได้มีโรคภัยและศัตรูมาเบียดเบียน
ขอให้ผ่านอุปสรรคต่าง ๆ ไปให้ด้วยดี ต่อจากนั้นได้ไหว้พระรัตนตรัย พิตามารกา พระอินทร์
พระพรหม ขอให้ช่วยกลั่นกาลให้มีปัญญาหลักแหลม รวมทั้งไหว้พระไตรปิฎก อันเปรียบเสมือน
ทวงแก้วส่องสว่างแก่สติปัญญาให้บรรลุมรรคเพื่อนำไปสู่นิพพาน

ลักษณะการทำเนนเรื่องพระลัก - พระลาม จะมีการทำเนนเรื่องตามแบบนิทาน
ชาตก คือขณะที่เรื่องทำเนนไปนั้น มักจะมีการแทรกนิทานอธิบายอดีตชาติของตัวละครคือมี
การกล่าวถึงบุพกรรมของตัวละคร กล่าวถึงกรรมกรรมชั่วที่ตัวละครได้ทำไว้ในชาติปาง
ก่อนแล้วส่งผลในชาตินี้ คือ กล่าวถึงบุพกรรมของหุลละมานที่ต้องเกิดมาเป็นลิง เพราะใน
ชาติปางก่อนหุลละมานเกิดเป็นโอรสของกษัตริย์เมืองหนึ่ง เมื่อยังเด็กได้เขาไปค้าขายสวน
ผลไม้ในวัด ต่อมาารู้สึกสำนึกผิดจึงเอาผ้าชุบน้ำมันพันรอบตัวแล้วจุดไฟเผา เติ้นเวียนรอบพระ-
ธาตุ 3 รอบ ก็สิ้นใจตาย ด้วยผลกรรมที่หุลละมานทำไว้จึงต้องมาเกิดเป็นลิงเพื่อชดใช้กรรม
ต่อเมื่อหมดกรรมแล้วได้กินผลไม้จึงจะไถ่กลับเป็นมนุษย์รูปงาม

การกล่าวถึงนิทานในอดีตชาติเพื่อแสดงบุพกรรมของตัวละครนั้น มีปรากฏใน
นิทานปัญญาชาตกเช่นเดียวกัน เช่น เรื่องสมุทโฆษชาตก ตอนพระสมุทโฆษและนางพินทุม-
วทีเกาะขอนไม้ข้ามทะเลแล้วต้องพลัดพรากจากกัน ก็เพราะ

⁸ พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลัก - พระลาม (กรุงเทพฯ: สึกษิตสยาม,
2518), หน้า 1.

แต่ชาติปางก่อน พระโพธิสัตว์และพระเทวีเป็นกษัตริย์ ได้ลงสรใน
แม่น้ำในฤดูร้อน เวลานั้นมีสามเณรองค์หนึ่งพายเรือเล่นตามริมฝั่ง
แม่น้ำ กษัตริย์ทั้งสองเอาพระหัตถ์กระหย่น้ำ ให้เป็นคลื่นเข้าไปใน
เรือของสามเณรเต็มลำ เรือก็ล่มลง สามเณรก็ร้องไห้ว่าอย่าไป
กษัตริย์ทั้งสองก็ช่วยสามเณรให้ขึ้นบกได้ ด้วยอุสสวาทที่ได้กระทำ
แก่สามเณรด้วยความละอายนี้ พระโพธิสัตว์และนางเทวีต้องว่ายน้ำ
อยู่ในมหาสมุทรถึง 500 ชาติ⁹

เรื่องรถเสนชาตก นาง 12 ลูกนางสันธมานยักษ์ชีวิกลูกตานาง 11 คน ทั้งสอง
ข้าง และชีวิกลูกตานางคนสุดท้ายเพียงข้างเดียว ก็เพราะกรรมที่นางทั้งสองคนทำมา
ในชาติปางก่อน กล่าวคือ "ในกาลปางก่อน นางทั้งสองคนนี้เป็นทารกเล่นอยู่ริมฝั่งน้ำ
จับปลาได้ 12 ตัว เอาไปวางไว้บนบก นางน้องเล็กแหย่นัยน์ตาปลาตัวหนึ่งแต่ข้างหนึ่งส่วน
นางผู้พี่ 11 คนแหย่นัยน์ตาปลา 11 ตัวคนละ 2 ข้าง ไม่เล่นแล้วปล่อยไป"¹⁰

นอกจากนี้ในเรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อจะกล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนที่ตัวเอก
ของเรื่องได้รับความทุกข์ทรมานด้วยเหตุต่าง ๆ ก็มักจะอ้างว่าเป็นเพราะกรรม เช่นตอน
ศึกโมกขะลัก พระลามถูกหอกของโมกขะลักซึ่งเป็นยักษ์เสนาของพญาชาวมะนาสวณเพราะ
"เวรหลังมาตอบบุญนี้"¹¹ คือพระลามได้ทำกรรมบางอย่างไว้ในชาติปางก่อน กรรมที่
ทำไว้จึงทำให้พระลามต้องถูกหอกโมกขะลักได้รับความทุกข์ทรมานมาก

⁹ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ราชานุภาพ, ปัญญาสาตก เล่ม 1 (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2499), หน้า 21.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 972 - 973.

¹¹ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 100.

การกล่าวอ้างถึงกรรมว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้หัวเอกของเรื่องต้องประสบชะตากรรมต่าง ๆ โดยไม่ได้ยกนิทานในอดีตชาติมากล่าว ก็พบในนิทานปัญาชาตก เช่น เรื่องสุธนชาตก ตอนที่นางมโนห์ราต้องหนีจากเมือง เนื่องจากพระราชอาทิจวงศ์พระบิดาของพระสุธนเชื่อเหล่าปุโรหิตที่แนะนำให้นางมโนห์ราบูชาอัยย ทำให้นางต้องหนีจากเมืองและต้องพลัดพรากจากพระสุธน นางรำพึงว่า

หม่อมฉันตั้งใจจะอยู่กับพระองค์จนทราบเท่าสิ้นชีวิตโดยแท้ แค้นไป
ไม่ประสงค์เสียแล้ว ชะรอยพระองค์ได้ทรงกระทำกรรมเป็นบาปไว้
แต่ปางก่อน ด้วยผลแห่งกรรมนั้นตามมาทำให้ความปรารถนาของหม่อม
ฉันถึงที่สูญเพียงนี้¹²

หรือตอนที่นางมโนห์ราถูกพรานอุณพริกจับตัวไปถวายพระสุธน นางเทวโหมทรพระมารดาออกติดตามนางมโนห์ราแต่ไม่พบ นางก็โทษว่าเป็นเพราะกรรม "โอ้อว้ากรรมของเราจึงพลัดพรากไปจากกัน"¹³

นอกจากจะกล่าวถึงกรรมแล้ว ในเรื่องพระลัก - พระลาม ยังกล่าวถึงผลบุญกุศลที่หัวเอกของเรื่องทำไว้ในชาติปางก่อนแล้วส่งผลมาในชาติปัจจุบันด้วย เช่น ได้กล่าวถึงกรรมที่นางสีทาจนหะแจ่มได้ทำมาในชาติปางก่อน ผลของการทำความดีที่ช่วยให้นางพ้นภัย กล่าวถึงในตอนที่พระลามให้ทหารนำนางไปฆ่าเนื่องจากพระลามได้พบรูปวาดของพญาชามมะนาส่วนที่นางวาดให้นางสนมภู พระลามเกิดความระแวงจึงให้นางนางไปฆ่าเสีย แต่ด้วยผลบุญ ที่นางสีทาให้ทำไว้ในชาติปางก่อนจึงกลบมันทาลให้พระลักเกิดความสงสาร สั่งให้ทหารปล่อยนางไป "แต่ว่าบุญมีใหญ่เป่งทานปัจเจก พระลักนอ้งปล่อยห้ามปล่อยไป"¹⁴

¹² สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงราชานุภาพ, เรื่องเทม, หน้า 128.

¹³ เรื่องเทม, หน้า 50.

¹⁴ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเทม, หน้า 128.

การกล่าวถึงกรรมที่ส่งผลให้ตัวเองของเรื่องได้รับผลของกรรมที่ตอบแทนนี้ก็มีปรากฏในนิทานปัญาสชาคกเช่นเดียวกัน เช่น เรื่องจันทเสนชาคก นางอุบลเทวีมีเหลือของจันทเสน เกิดมา มีรูปโฉมงดงามก็เพราะ

นางมีพระสรีรรูปเป็นที่นำมาซึ่งความยินดี ทั้งประกอบด้วยสรรพลักษณะอันอุดม ควรชมเชยให้เกิดความปลื้มใจ มีฉวีวรรณอันมั่งใสเปรียบดังนางเทพอัปสรก็ปานกัน รัชมีกายของนางนั้นโอกาสสว่างไปประมาณไควาหนึ่งใน 4 ทิศ ทัวอานุภาพที่นางได้ปิตทองพระพุทธอุปนิมิต และปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปในศาสนา¹⁵

นอกจากจะกล่าวถึงผลบุญและกรรมแล้ว ในขณะที่ทำเนียบเรื่องพระลัก - พระลาม ก็ได้ใช้คำแทนชื่อพระลามว่า "พระโพธิสัตว์" อยู่เสมอ เช่น พระลามหน่อโพธิสัตว์ แสดงว่าผู้แต่งต้องการให้เข้าใจว่าเรื่องพระลัก - พระลาม เป็นเรื่องในอภินิหารของพระพุทธเจ้า

ในตอนท้ายเรื่องจะมีบทประชุมชาคก กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละคร เช่น พระลาม เป็น พระพุทธเจ้า นางสีหาลันหะแจ่มเป็น นางยโสธราทิมพา พญาชาบมะนาส่วน เป็น พระเทวทิศ หุสละมานเป็น พระอานนท์ เป็นต้น

ลักษณะของเรื่อง พระลัก - พระลาม ทั้งที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นว่ามีลักษณะเป็นนิทานชาคก เพราะมีการกล่าวถึงบุพกรรมของตัวละคร กล่าวถึงผลบุญและบาปที่ทำมาในชาติปางก่อน นอกจากนี้ผู้แต่งได้ใช้สรรพนามแทนชื่อพระลามว่า พระโพธิสัตว์ และในตอนท้ายเรื่องมีบทประชุมชาคก

แต่ในตอนท้ายเรื่องก่อนที่จะมีบทประชุมชาคก ผู้แต่งได้กล่าวไว้ว่า
นักปราชญ์ เจ้าเมืองกว้างแต่ปทุม ผู้ที่รื้อสัคนาศคณาหุต แด่งนิทาน
ปางหลังเพื่อคณิงเห็นแจ้งแบ่งนิทานไว้ภายหลังได้ผู้ยอม เมืองศรี

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 796.

สัณทาคทุ่งเชียงเหลื่อมปฐมเจ้า แต่งนิทานเต็มชาตกพุทธเจ้า

เสวยชาติปางหลัง ถือเป็นพระโพธิสัตว์ ดังเกี่ยวเสมอนา¹⁶

ข้อความดังกล่าวนี้บอกไว้ว่า นักปราชญ์แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตได้แต่งนิทานเพื่อแสดงให้เห็นหลังรู้ว่าเมืองศรีสัตนาคนหุตในอดีตมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อน และนิทานเรื่องที่น่ามาแต่งนี้ (คือเรื่องพระลัก - พระลาม) ได้แต่งเลียนแบบนิทานชาตกเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจว่าเป็นเรื่องราวในชาตินึงของพระพุทธเจ้า

การที่ผู้แต่งนิทานเรื่องพระรามมาแต่งในรูปแบบของนิทานชาตก ทำให้เรื่องพระลัก - พระลาม มีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตกก็เพราะ ผู้แต่งมีความมุ่งหมายที่จะสั่งสอนศีลธรรมจริยธรรมแก่ประชาชน ให้ประชาชนมีความเลื่อมใสในพระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าและต้องการแสดงให้เห็นผลของการทำความดีและความชั่ว ประชาชนจะได้มีความเกรงกลัวต่อการทำบาป เพราะจะได้รับผลกระทบสนอง ในทางตรงกันข้ามผู้แต่งก็ได้พยายามชี้แนะให้ประชาชนทำความดี เพื่อที่จะได้รับผลดีตอบแทนในภพหน้า

พระรามชาตก

ในตอนต้นเรื่องพระรามชาตกจะมีบทปรารภเรื่องหรือใจจับันวัตถุ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงไต่ถามพระสงฆ์สาวกกล่าวสรรเสริญในพระรูปโฉมของพระองค์ จึงเสด็จลงมาอยู่ที่ประชุมสงฆ์ กล่าวแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้รู้แจ้งในทุกสิ่ง การที่ทรงมีรูปโฉมและผิวพรรณอันงดงาม จึงไม่เป็นที่น่าอัศจรรย์ใจนัก ภิกษุสงฆ์ให้ทูลอาราธนาให้พระองค์แสดงธรรม พระองค์จึงทรงเล่าเรื่องพระรามชาตก เมื่อจบบทปรารภเรื่องแล้วจึงเริ่มดำเนินเรื่องในทันที

ตอนที่เป็นเนื้อเรื่อง ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่าเรื่องพระรามชาตกเป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ในตอนกำเนิดพระราม กล่าวว่าท้าวธตรฐได้อธิษฐาน

¹⁶ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 132.

ขอโอรสที่มีบุญญาธิการ มีอิทธิฤทธิ์ พระอินทร์จึงได้อัญเชิญพระโพธิสัตว์ให้มาเกิดเป็นโอรสของท้าวอชฺฐและนางเวฬุโศธา ซึ่งก็คือพระรามนั่นเอง

นอกจากนี้ในเนื้อเรื่องยังมีตอนที่กล่าวถึงบุญกรรมของตัวละครด้วย เช่น ตอนพระรามรบกับพญาราพณ์ เมื่อพญาราพณ์แสดงศรโมกษศักดิ์มาที่พระราม นามนิกาบให้พระรามยื่นเท้าออกมาจับ เพื่อที่บุญกรรมของพระรามจะไต่หมักไป พระรามได้รับความเจ็บปวดทุกข์ทรมานมาก แต่ผู้แต่งไม่ได้บอกว่าพระรามได้ทำกรรมสิ่งใดไว้

ตอนบุญกรรมของหุนละมานที่ควรเกิดเป็นลิง เนื่องจากว่าในชาติปางก่อน หุนละมานเกิดเป็นโอรสของท้าวภินธุราชเจ้าเมืองหทาราสี เมื่อหุนละมานอายุได้ 7 ปี ได้เข้าไปทูลถวายส่วนผลไม้ในวัด ต่อมาเมื่อหุนละมานอายุได้ 15 ปี ให้อริสัณห์นิมิท จึงเอาผ้าชุบน้ำมันพันรอบตัว แล้วจุดไฟเผาบูชาพระมหาธาตุเป็นการไถ่บาป หุนละมานเดินเวียนพระธาตุได้ 7 รอบก็สิ้นใจตาย เนื่องจากบาปที่ทำไว้ในครั้งนั้นเมื่อตายไป จึงต้องมาเกิดเป็นลิงลูกของพระรามและนางแพงสี ชื่อหุนละมาน แต่ที่หุนละมานเกิดมาแล้วมีอิทธิฤทธิ์มาก เนื่องจากว่าได้พลีบูชาพระมหาธาตุ และเมื่อหุนละมานสิ้นกรรมแล้วได้กินผลนิโคธ จึงกลับมาเป็นมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง

นอกจากจะกล่าวถึงบุญกรรมหรือกรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อนแล้ว ผู้แต่งยังกล่าวถึงกรรมที่ทำในชาติปัจจุบัน และต้องได้รับผลกรรมนั้นตอบสนอง ได้กล่าวถึงในตอนที่พระรามต้องพลัดพรากจากนางสีดา คือ เมื่อพระรามไต่ทราบข่าวความงามของนางสีดา จึงออกเดินทางจากเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาคพร้อมด้วยพระลักษณ์และนามนิกาบ ลงเรือสำเภามาเพื่อชอนนางกับฤๅษี จนถึงเกาะแห่งหนึ่ง เกาะนี้เป็นที่อยู่ของหญิงปากจุกที่เล่ห์ท่าสามี่มาใช้กรรมเกิดเป็นเมียหมาลายอยู่บนเกาะนี้ เมื่อเรือสำเภาของพระรามเดินทางมาถึง หมาลายหลายร้อยหลายพันตัวได้ลงมาที่ตำนานหมายจะทำร้าย พระรามจึงแกว่งกายสยดสยองทำให้หมาลายกระเด็นออกจากเกาะไปไกลมาก เป็นเหตุให้ต้องพลัดพรากจากเมีย เมื่อพระรามไต่ นางสีดาแล้ว ต่อมาภายหลังต้องพลัดพรากจากกัน ก็เพราะผลกรรมที่พระรามได้ทำให้หมาลายต้องพลัดพรากจากเมียนั่นเอง

นอกจากจะชี้ให้เห็นโทษของการทำกรรมทั้งในชาติก่อนและชาติปัจจุบันแล้ว ในการดำเนินเรื่องบางตอนยังได้แทรกปริศนาธรรมไว้ด้วย มีปรากฏในตอนที่พระรามออกเดินทางติดตามนางสีดา เมื่อถึงเมืองอินทปัตย์ได้พบกับฤๅษี ฤๅษีถามปัญหาธรรมะ พระรามสามารถตอบได้ทุกข้อ เป็นการแสดงให้เห็นสติปัญญาที่แหลมคมของพระโพธิสัตว์ซึ่งได้ถือกำเนิดมาเป็นพระราม

ในตอนท้ายเรื่องมีประชุมชาตก กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละครว่าผู้ใดเกิดเป็นใครบ้าง เช่น พระราม เป็น พระโพธิสัตว์ นางสีดา เป็น นางอุบลวรรณา พญาราพชาสวน เป็น เทวหัต พระลักษมณ์ เป็น พระอานนท์ ม้ามณีกาบ เป็น พระโมคคัลลานะ เป็นต้น

เรื่องพระรามชาตกมีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตก ที่ผู้แต่งได้นำนิทานเรื่องพระรามซึ่งได้ฟังกันอยู่อย่างแพร่หลายมาแต่งในรูปแบบของนิทานชาตก เช่นเดียวกับเรื่องพระลัก - พระลาม นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการแก่งวรรณกรรมอีสานไว้ว่า

กวีชาวอีสานพยายามที่จะประพันธ์วรรณกรรมนิทานให้มีลักษณะเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาเลียนแบบนิทานชาตก คือมีบทปรารภ

ชาตก บทจาระไนชาตก แต่ความจริงแล้วเรื่องราวต่าง ๆ ในวรรณกรรมเหล่านั้น เป็นเพียงนิทานพื้นบ้านที่เล่าสู่กันฟังแบบปากต่อปาก คนต่อคน ถ่ายทอดกันมาหลายยุคหลายสมัย ภายหลังกวีอยากบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ก็นำโครงเรื่องเหล่านั้นมาร้อยกรองตามวิธีการประพันธ์ของท้องถิ่น แต่ขณะเดียวกันท่านก็เห็นว่าน่าจะสร้างศรัทธาให้ยังเกิดแก่คนฟัง ท่านจึงเริ่มเรื่องแบบชาตก คือมีบทปรารภชาตกแทรกเข้ามา¹⁷

¹⁷ ธีรช ปุณฺณไพฑูกร, วรรณกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ : โอเคียนสโตร์, 2522),

จึงอาจสรุปได้ว่า เรื่องพระรามชาตกมีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตก ซึ่งแต่เดิมคงเป็นนิทานที่มีการเล่าสู่กันฟังในท้องถิ่น และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาช้านาน เมื่อจะมีการบันทึกเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษร จึงนำนิทานเรื่องพระรามมาแต่งให้มีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตก คือมีบทปรารภเรื่อง มีการกล่าวถึงบุพกรรมของตัวละคร ผู้แต่งเรียกพระรามว่า พระโพธิสัตว์และในตอนที่สามมีประสูตชาตก

การที่ผู้แต่งนำนิทานเรื่องพระรามมาแต่งในรูปแบบของนิทานชาตก ธรรมะมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ "พระภิกษุได้นำมาเทศน์ให้อุบาสก อุบาสิกาฟังในวันอุโบสถศีล หรือวันสำคัญทางพุทธศาสนา ตลอดจนให้อ่านสู่กันฟังในวันเชื่อนทิ (งานศพ) เพราะเชื่อกันว่าจะได้กุศลไม่ต่างจากการฟังเทศน์"¹⁸ นอกจากนี้อาจเห็นเพราะการแต่งวรรณกรรมในรูปแบบของนิทานชาตกจะใช้เป็นเครื่องมือสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนได้ดีกว่าวรรณกรรมนิทานโดยทั่วไป

ควายหัวระพี

ในตอนเริ่มเรื่องควายหัวระพี จะไม่มีบทปรารภชาตก แต่จะขึ้นต้นด้วยคำภาษาบาลีว่า "นะเมตัสสัสสุ วันทิตวา สิริสาณะมามิรัตนัทตะนัง พุทธัง ทัมมัง สังคัง ชูราสัปปุริสะทั้งหลาย อัจจาเยนะ อจาริยะ เจ้าคนจะวิสัสะนะ สังคายนะ หากแต่งแต่งดังพันนาควาปะถมกับอันนี้ไว้ เพื่อวิวิตตะกะฐาฐิปะถมกับ...."¹⁹ แล้วจึงเริ่มทำเนียบเรื่อง

เนื้อเรื่องบางตอนมีการกล่าวถึงบุพกรรมของตัวละคร เช่นเดียวกับเรื่องพระลักษมณ์ - พระราม และพระรามชาตก คือในตอนที่น่างกาสิราชธิดาสู้รบกับควายหัวระพีนั้น นางถูกควายหัวระพีชิงวิจจนตามบท โอวาทัก ได้รับความทุกข์ทรมานมาก นางถูกทอดทิ้งยังชีพด้วย

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 440.

¹⁹ ภูภาคผนวก หน้า 1.

อาหารที่ชาวบ้านเอามาให้ และคอยเก็บผลมะเกลือกินพอประทังชีวิต การที่นางต้องได้รับความทุกข์ทรมานเช่นนี้ เป็นเพราะนางได้ทำกรรมไว้ในชาติปางก่อน คือ "นางก็มีเวทนา ห้วยป่าปะกัมวิบากแต่จะเนกชาติก่อนพอหลังจากมานำดับนาง ก็มีป่าปะกัมถึงแก่บุคคลใดก็เป็นทุกข์กับผู้นั้นแล" ²⁰

ในขณะที่ทำเนิ่นเรื่องนั้น ไม่มีตอนใดที่ผู้แต่งใช้สรรพนามแทนพระรามว่า พระโศธิตัว อันจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่าพระรามคือพระพุทเจ้า และในตอนท้ายเรื่องก็ไม่มีประมุขชาตก เรื่องจะจบลงในตอนที่กำลังนางสีกว่าว่า เมื่อนางสิ้นอายุขัยก็ได้ไปเกิดเป็นนางสุชาดาชาวาพระอินทร์ตามเดิม

จึงอาจสรุปได้ว่าเรื่องควายทัวระพี ไม่มีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตกเหมือนกับรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานฉบับอื่น ๆ เนื่องจากว่าไม่มีบทปริวรรตเรื่อง ไม่มีประมุขชาตกและไม่มีตอนใดที่กล่าวว่าพระรามคือพระพุทเจ้า ลักษณะของเรื่องควายทัวระพีจึงเป็นวรรณกรรมนิทานที่ผู้แต่งต้องการแสดงให้เห็นโทษของการฆ่าบาป มุ่งสั่งสอนให้คนทำความดี บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีลักษณะของเรื่องเป็นกลอนบทละคร ที่มีการดำเนินเรื่องยาวกว่ากลอนบทละครเรื่องอื่น ๆ เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ที่กระจัดกระจายอยู่ให้มีเนื้อความครบบริบูรณ์ ส่วนรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานเรื่องพระลัก - พระลาม มีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตก ถึงแม้ว่าในตอนต้นเรื่องพระลัก - พระลาม จะไม่มีบทปริวรรตเรื่องเช่นเดียวกับนิทานชาตกโดยทั่ว ๆ ไป แต่ก็จัดได้ว่าเป็นนิทานชาตก ทั้งนี้เพราะมีการกล่าวถึงบุพกรรมของตัวละคร ใช้สรรพนามเรียกพระลามว่า พระโศธิตัว และในตอนท้ายเรื่องมีประมุขชาตก ส่วนเรื่องพระรามชาตกมีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตกที่สมบูรณ์สำหรับเรื่องควายทัวระพี ลักษณะของเรื่องเป็นวรรณกรรมนิทาน

²⁰ คุภาคนวค หน้า 375.

ตัวละคร

จะศึกษาเปรียบเทียบตัวละครของบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับตัวละครในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาตก และควายท้าวระพี ในลักษณะต่าง ๆ กันนี้คือ ตัวละครที่ต่างกัน ความสัมพันธ์ของตัวละครที่ต่างกัน บุคลิกลักษณะของตัวละครที่ต่างกัน

ตัวละครที่ต่างกัน

จะแสดงไทยการใช้การเปรียบเทียบ โดยแบ่งตัวละครออกเป็น 6 ประเภท คือ ตัวละครฝ่ายธรรมะ ตัวละครฝ่ายอธรรม ตัวละครที่เป็นเทพ ตัวละครที่เป็นฤๅษี ตัวละครที่เป็นทหารฝ่ายพระราม ตัวละครที่เป็นสัตว์

ตารางที่ 1 ตารางแสดงตัวละครที่ต่างกัน

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชาตก	ควายท้าวระพี
	ตัวละครฝ่ายธรรมะ		
-		พรหมชวญหญิง	-
ท้าวอเนมาคัน	กษัตริย์กรุงศรี สัตนาคน	เฮรส์ 101 องค์	-
-	-	ท้าวตัยประเมศวร	พระยาตัยประเม - สวาร
นางมณีเกสร	-	นางพรหมสังกา	-
ท้าวอัชบาล	-	-	-

รามเกียรติ์	พระลัก - พระงาม	พระราชนาถ	สวาทัระพี
นางเทพอัปสร	-	-	-
ท้าวพรหม	-	ท้าวธรรมา	-
-	-	ท้าววิรูปักษ์	ท้าววิรูปักษ์
-	-	ท้าวฤๅษ	-
นางเกาสุริยา	-	นางวิสุทธิโสภ	-
นางโกลกณี	-	-	-
นางสมุทรเทวี	-	-	-
พระราม	พระงาม	ท้าวพระราม	พระราม
พระลักษมณ์	พระลัก	ท้าวพระลักษมณ์	พระลักษมณ์
พระพรหม	-	-	-
พระศิวะ	-	-	-
-	-	ท้าวนาถ	-
-	-	ท้าวชัย	-
นางสีดา	นางสีดาจันตะนาถ	นางสีดา	นางสีดา
-	-	นางศรีวิมล	-
-	-	นางพิณส่อนคือนราศ	-
-	-	นางวิพาสน์ชามน	-
-	-	นางจันทบุรี	-
-	-	นางท้าวสาม	-
-	-	นางคำเภา	-
-	-	นางคำขาว	-
-	-	นางศรีกันหา	-
-	-	นางสากสงจาวจ	-

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สงวนลิขสิทธิ์

รวมเกียรติ	พระสีก - พระนาง	พระราชมชาค	ควายหัวระพี
-	-	นางสิมมลอเนดา	-
-	-	นางอุลลิกา	-
-	-	นางฟ้าห่มทอง	-
-	-	นางแอ่นไค	-
พระมณฑุ	พระกุมาร	ท้าวพระบุตร	พระบุตร
พระธิดา	-	ท้าวพระธิดา	พระธิดา
-	-	องค	-
-	-	วรยศ	-
-	-	ท้าวพลกัม	-
-	-	พันธุท้าว	-
-	-	นางมณฑา	-
-	-	นางนาถิกา	-
-	-	นางนิสาสา	-
-	-	ท้าวท้าวเสือ	-
-	-	ท้าวโหมล้าเนื้อพัน	-
-	-	ท้าวจันทระโชติ	-
-	-	ท้าววิเศษโตแสง	-
-	-	นางอุบลรา	-
-	-	นางสารดี	-
-	-	นางสิริสา	-
-	-	นางมณฑา	-
-	-	นางทาสิกา	-
นางกาลอังกา	นางโค	นางโค	-

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชาตก	ถวายหัวระพี
นางสวามะ	นางเมงศรี	นางนงส์	นางภาสราธิดา
-	-	นางกนกธาราช	-
-	-	นางโง้ว	-
ตัวละครฝ่ายอธรรม			
จตุรพักตร	-	-	-
คัสเคียน	-	ท้าววิรุณหก	ท้าววิรุณหะ
นางสุนันทา	-	-	-
นางจิตรมาลา	-	-	-
นางสุวรรณมาลย์	-	-	-
นางวรีประไพ	-	-	-
นางรัชกาล	-	นางมลิลา	-
กุเปรี๊น	-	-	-
เทพนาสูร	-	-	-
อัครธาดา	-	-	-
มารัน	-	-	-
ทศกัณฐ์	พญาฮาบมะนาวาน	พญาราชเทย	ท้าวราชนาถ
กุมภกรรณ	-	-	-
พิเภก	เชษฐราช	ท้าวพิภพ	พิภพ
ทูลน	-	-	-
ชร	-	-	-
ศรีเศียร	-	-	-
นางสำนักรา	-	-	-

รามเกียรติ์	พระลัก - พระราชม	พระรามอาภุ	ถวายตัวรัช
-	-	ท้าวอินทรี	อินทรี
-	-	ท้าวอุกฤษ	-
-	-	ท้าวสนธรรพ	-
นางนพเท	นางเทวี	นางจันทา	นางเทวี
นางกาลอัจ	-	-	-
นางสนม	-	-	-
อินทรวิ	-	-	-
โสมสาสุริวงค์	-	-	-
อรรธกัลป์	-	-	-
อรรธกัลป์	-	-	-
นางสุพรรณิภา	นางมีดสำลวง	นางมีด	จิตาพระยาปัตตะหล่ม
ทศศิริธร	-	-	-
ทศศิริวัน	-	-	-
-	-	เสนาบดี	-
-	-	9 กุมภาพันธ์	-
นางศรีชญา	-	-	-
นางเบญจกาย	-	-	-
นางรัชสาสุ	-	-	-
มังกรกัณฐ์	-	-	-
แสงอาทิตย์	-	-	-
วิรุฬจำบัง	-	-	-
ศรีเมฆ	-	-	-
ชีวหา	-	-	-

รวมเกียรติ	พระลัก - พระลาม	พระรามชาตก	ลาวย้าวระพี
กุ่มภกาฬ	-	-	-
นางอภุณีฟ้าจ	-	-	-
วรนิสร	-	-	-
นางสุวรรณกันธมา	-	-	-
ชามลิวัน	-	-	-
กันยเวก	-	-	-
ท้าวจักรวรรดิ	-	-	-
ท้าวไพจิตรสุร	-	-	-
ท้าวมหาบาล	-	-	-
ท้าวสิทธิ์ธรรม	-	-	-
ท้าวธิดาสุร	-	-	-
สหัสเพชระ	-	-	-
พระขามมูลหัม	-	-	-
-	โมกตะลัก	พญาครุฑ	-
-	-	พญาธร	-
-	-	พญาคนตีชัย	-
นางกัจฉี	-	-	-
นางกานาสูร	-	-	-
สวานุ	-	-	-
มาริศ	-	-	-
ณญวิก	-	-	-
วาญเวก	-	-	-
พาลี	-	-	พาริ
-	สังคิบ	สังคิพ	-

รามเกียรติ์	หลัก - ราม	รามชาตก	ถวายตัวระพี
โมชราพ	ลักษ์	พญาโคละนุญ	พระยาโคละนุญ
พระสากำปั่น	-	-	-
-	ขุนเมือง	ขุนเมืองซ้าย	-
-	ท้าวจัน	ขุนเมืองจันทร์	-
-	สวากา	ขุนเมืองกลาง	-
-	ขุนราช	ขุนเมืองขวา	-
-	ขุนอิททา	ขุนอิททา	-

ตัวละครที่ขึ้นเทพ

พระอิศวร	-	-	-
พระนารายณ์	-	-	-
พระอินทร์	พระอินทร์	พระอินทร์	พระอินทร์
นางสุชาดา	นางสุชาดา	นางสุชาดา	นางสุชาดา
มหาสุทนต์	-	มหาสุทนต์	-
เวสสุกรรม	-	เวสสุกรรมเทพบุตร	เวสสุกรรมเทพบุตร
เวสสุวรรณ	-	-	-

ตัวละครที่เป็นฤๅษี

ฤๅษีโคกม	พระรishi	ฤๅษีคนหนึ่ง	กัศสฤๅษี
ฤๅษีเคบุตร	-	-	-
ฤๅษีอังกศ	พระรishi	ฤๅษีคนหนึ่ง	เจ้ารishiคนหนึ่ง
พระนารดฤๅษี	ฤๅษีลาไฟ	ฤๅษีลาไฟ	ฤๅษีลาไฟ
วัชรเมฤๅษี	-	-	-

รามเกียรติ์	พระลักษณ์ - พระราม	พระราชนางเอก	ท้าวหน้าพระศรี
พระวิมล	-	-	-
พระสวามิตร	-	-	-
ตัวละครที่เข้าหาพระราม			
บุษยาม	บุษยาม	บุษยาม	หวัระมาน
-	พระลักษมณ์	สัจจมิตร	-
สุภะ	-	-	สุภะ
อชค	-	ท้าวชค	อชค
วระ	-	ท้าวสัทธา	วระ
นิย	พระลักษมณ์	-	-
มัจฉา	อุทรา	ท้าวอุทรา	รักษะ
อสุภะ	-	-	-
รศ. มัจฉา	-	-	-
ตัวละครที่เป็นสัว			
โศภะ	-	โศภะ	โศภะ
นางอช	-	-	-
นางอช	-	-	-
ท้าวอช	ท้าวอช	ท้าวอช	ท้าวอช
สวามิตร	สวามิตร	สวามิตร	-
สวามิตร	ท้าวสวามิตร	ท้าวสวามิตร	-
สวามิตร	ท้าวสวามิตร	ท้าวสวามิตร	ท้าวสวามิตร
-	ท้าวสวามิตร	ท้าวสวามิตร	-

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้นนี้ แสดงว่ารามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่อง จะมีแค่ตัวละครสำคัญ ๆ ที่เป็นแกนในการดำเนินเรื่องเท่านั้น และชื่อของตัวละครที่มีความสำคัญเหล่านี้ก็จะต่างไปจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์บ้าง ส่วนตัวละครที่ไม่มีความสำคัญหรือไม่จำเป็นในการดำเนินเรื่องจะถูกตัดทิ้งไป ทั้งนี้เนื่องจากว่าในระยะแรกที่ดินแดนเรื่องพระรามได้แพร่ไปสู่ท้องถิ่นในภาคต่าง ๆ ของไทยนั้น คงจะมีถ่ายทอดตามมุขปาฐะ หรือโดยการเล่าเรื่อง เนื้อเรื่องจะต่างไปจากเดิมเพราะผู้เล่าเป็นสำคัญ สาเหตุเพราะผู้เล่าไม่สามารถจดจำรายละเอียดได้ทุกตอน แต่จะจำได้เฉพาะโครงเรื่องใหญ่ หรือตอนที่มีความสำคัญเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เมื่อมีการถ่ายทอดไปยังผู้ฟัง โครงเรื่องย่อ ๆ อาจจะถูกคัดออกไปบ้าง เป็นสาเหตุให้ตัวละครที่ไม่มีความสำคัญ หรือตัวละครที่อยู่ในโครงเรื่องย่อจะถูกตัดออกไปด้วย

ตัวละครสำคัญที่ปรากฏในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่อง ที่เหมือนกับตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่ชื่อของตัวละครอาจต่างกันบ้าง

มีดังนี้คือ-

ตารางที่ 2 ตารางแสดงชื่อตัวละครที่ปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานและบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชาลูก	ควายหัวระเหี
พระราม	พระล้าม	ท้าวพระราม	พระราม
พระลักษมณ์	พระลัก	ท้าวพระลักษม์	พระลักษณะ
หัตถ์กัณฐ์	พญาชาบมะนาส่วน	พญาราพนาสวร	ท้าวราพนาส่วน
นางสีดา	นางสีกาจันทะแจ่ม	นางสีดา	นางสีดา
พระมงกุฎ	พระกุมาร	ท้าวพระบุตร	พระบุตร
หนุมาน	หุลละมาน	หุนละมาน	หัวระมาน
พาลี	พะลิจันท์	พลีจันท์	พาริ

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชาตก	ควายท้าวระพี
สุกรี	สังคิ	สังคิ	สุกรี
นางสุพรรณมัจฉา	นางมัสสาหลวง	นางมัจฉา	อิทาพระยาปักตะหลุ่ม
มัจฉานุ	อุทธา	ท้าววลู	รักะยะ
หรี	ท้าวระพีท้าวลูก	หรีท้าวลูก	ท้าวระพี
ไมธรา	ยัก	พญาปักตะหลุ่ม	พระยาปักตะหลุ่ม
พระอินทร์	พระอินทร์	พระอินทร์	พระอินทร์
นางสุชาดา	นางสุชาดา	นางสุชาดา	นางสุชาดา
ฤๅณโศก	พระรสี	ฤๅณคนหนึ่ง	กัสสปฤๅ
พระชนกฤๅ	พระรสี	ฤๅณคนหนึ่ง	เจ้ารสีคนหนึ่ง
พระนารฤๅ	ฤๅณไฟ	ฤๅณไฟ	ฤๅณไฟ
กวางทอง	กวางทอง	กวางทอง	กวางชากระเพลิง

ตัวละครเหล่านี้ เป็นตัวละครสำคัญที่ปรากฏในโครงเรื่องใหญ่ในรามเกียรติ์ ห่องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่อง ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า แต่เดิมนิทานเรื่องพระรามที่แพร่เข้ามาในประเทศไทยคงจะมีเฉพาะโครงเรื่องใหญ่ที่กล่าวถึงตัวละครเหล่านี้เท่านั้น และเมื่อเรื่องพระรามได้แพร่เข้าไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทย ก็ได้มีการเพิ่มเติมบทบาทของตัวละครตัวอื่น ๆ เข้ามาเป็นเหตุให้รามเกียรติ์แต่ละฉบับมีตัวละครมากขึ้นแตกต่างกันไป

ตัวละครที่ต่างกันในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน และบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 อาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ตัวละครที่ไม่ปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน และตัวละครที่ไม่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

ตัวละครที่ไม่ปรากฏในรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสาน

1. ตัวละครที่เป็นบรรพบุรุษของพระราม คือ อโนมาคัน ท้าวอชบาล และตัวละครที่เป็นบรรพบุรุษของทศกัณฐ์ คือ จตุรพักตร์ และลัสเตียน ที่ปรากฏในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 นั้น จะไม่กล่าวถึงในเรื่องพระลัก - พระลาม ในการดำเนินเรื่องพระลัก - พระลามนั้น ผู้แต่งจะเริ่มเรื่องในตอนที่ยาชาบมะนาสวนไปเรียนวิชากับพระอินทร์ ไม่ได้อีกกล่าวถึงความถึงกันวงศ์ของยาชาบมะนาสวน และในทำนองเดียวกัน เมื่อพูดถึงการกำเนิดของพระลาม พระลัก ก็บอกแต่เพียงว่า ทั้ง 2 พระองค์ เป็นโอรสของกษัตริย์กรุงศรีสัตนาคนาน้อย ไม่ได้อีกบอกว่าพระลัก พระลาม สืบเชื้อสายมาจากผู้ใด

ส่วนในเรื่อง พระรามชาตก และเรื่องควายหัวระที ได้อีกกล่าวถึงต้นกำเนิดของพระราม พระลัก และท้าวราพนาสวร เช่นเดียวกับตัวละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่มีการดัดแปลงรายละเอียดบ้าง คือให้ตัวละครทั้ง 3 สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน คือพรหมทัตปรเมศวร

การที่ผู้แต่งเรื่อง พระลัก - พระลาม ไม่กล่าวถึงบรรพบุรุษของพระลาม และยาชาบมะนาสวน อาจมีสาเหตุเนื่องมาจากว่า ตัวละครที่เป็นบรรพบุรุษทั้งสองฝ่ายไม่ได้มีส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง การที่ไม่กล่าวถึงตัวละครเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้เรื่องขาดความสมบูรณ์แต่อย่างใด จุดประสงค์ของผู้แต่งต้องการเน้นบทบาทของตัวเอก คือพระลาม - พระลัก และยาชาบมะนาสวนเท่านั้น หัวเหตุนี้เมื่อเริ่มเรื่องจึงกล่าวถึงยาชาบมะนาสวนเป็นกษัตริย์ครองกรุงลังกา ได้ไปขอเรียนวิชากับพระอินทร์ เมื่อพระอินทร์ถ่ายทอดวิชาให้แล้วก็ได้แปลงกายเป็นพระอินทร์เข้าหานางสุชาดา เป็นเหตุให้นางลงมาเกิดเป็นนางสีดา เพื่อแก้แค้นต่อไป และเมื่อกล่าวถึงพระลาม - พระลัก ก็จะบอกแต่เพียงว่า พระลาม - พระลัก เป็นโอรสกษัตริย์กรุงศรีสัตนาคนาน้อย พระบิดาสืบพระชนม์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อพระลาม - พระลัก มีพระชนมายุได้ 14 พรรษา ก็ได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์กรุงศรีสัตนาคนาน้อย จะไม่มีการกล่าวถึงบรรพบุรุษของทั้งสองฝ่ายเลย

ส่วนเรื่องพระรามชาตก จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงบรรพบุรุษของพระรามและท้าวราพนาสวร เพื่อที่จะให้เห็นว่า พระรามและยาชาบมะนาสวนสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษ

เกี่ยวกัน คือสืบเชื้อสายมาจากพรหมชายหญิงคู่หนึ่ง ซึ่งลงมาบริโภคน้ำจันทน์ในโลกมนุษย์และไม่สามารถเหาะกลับไปที่อยู่ของตนได้ ต่อมาได้ให้กำเนิดโอรส 101 องค์ องค์สุดท้ายชื่อ ท้าวติยปรเมศวร เป็นผู้ให้กำเนิดท้าวอชุตราช และท้าววิรุฬหก ซึ่งเป็นบิดาของพระรามและ พญารามณาสวรร การที่ผู้แต่งกำหนดให้พรหมเป็นบรรพบุรุษของพระรามและพญารามณาสวรร คงเป็นเพราะผู้แต่งได้รับอิทธิพลเรื่องการกำเนิดมนุษย์มาจากเรื่องไตรภูมิพระร่วง²¹

2. ตัวละครที่เป็นอนุชาต่างมารดาของพระราม คือพระหฤท พระสัตรี และ เซษฐา อนุชาต่างมารดา และร่วมมารดาเกี่ยวกับทศกัณฐ์คือกุเปรี๊น เทพนาสุร อัครธาดา มารัน กุมภกรณ พิเภก ทูษณ์ ชร ศรีเศียร และนางสวามันึกษา ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ จะไม่ปรากฏในเรื่องพระลัก - พระลาม มเหสีของพญาชามมะนาส่วนในเรื่องพระลัก - พระลาม มีเพียงองค์เดียวคือ นางเทวี ให้กำเนิดโอรสธิดา 2 องค์ คือ เซษฐราช และนางสีดา

เรื่องพระรามชาตก ก็ไม่ได้กล่าวถึงอนุชาต่างมารดาของพระรามเช่นเดียวกัน ทางฝ่ายพญารามณาสวรรจะมีอนุชาเพียง 2 องค์ คือ พิบิตี และอินทสี และมีมเหสี 2 องค์ คือนางจันทา และนางสุทโธที่อุชชุปให้ มีพระธิดาคือนางสีดา เกิดจากนางจันทาและมีโอรส 9 องค์เกิดจากนางสุทโธ

เรื่องควายตัวระที ไม่ปรากฏว่า พระราม พระลักษณะ และท้าวรามณาสวรร มีเซษฐา และอนุชาแต่อย่างใด

ตัวละครที่เป็นเครือญาติของตัวเอกทั้ง 2 ฝ่าย จะไม่กล่าวถึงในรามเกียรติ์ ส่วนนทองถิ่นอีสาน เนื่องจากลักษณะของนิทานพื้นบ้านมักจะไม่นิยมให้มีตัวละครมากตัว เพราะในการดำเนินเรื่องมักจะเน้นบทบาทของตัวละครที่เป็นตัวเอกของทั้งฝ่ายธรรมะ และ ฝ่ายอธรรม มากกว่าตัวประกอบอื่น ๆ

3. ตัวละครที่เป็นเทพ คือพระอิศวร พระนารายณ์ ที่ปรากฏในบทละครเรื่อง

²¹ ปรากฏละเอียดในตอนเหตุการณ์ที่ต่างกัน หน้า 187.

รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จะไม่มีกล่าวถึงในเรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาคก และควายหัวระเหี รามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นอีสานมักจะกล่าวถึงบทบาทของพระอินทร์มากกว่าเทองค์อื่น ๆ ทั้งนี้เพราะ รามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่องนี้ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา มากกว่าอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ จึงมักจะกำหนดให้พระอินทร์เป็นผู้มีบทบาทในเรื่อง คอยช่วยเหลือตัวละครฝ่ายธรรมะเมื่อต้องประสบกับปัญหาต่าง ๆ มากกว่าที่จะกล่าวถึงเทพคาลมลัทธิของพราหมณ์

4. ตัวละครที่เป็นแม่ทัพของฝ่ายทศกัณฐ์ ได้แก่สหายทั้ง 7 คือท้าวจักรวรรค์ ท้าวไพจิตราสูร ท้าวสหสกรรม ท้าวสหธาสูร สหสเสาะ ท้าวมหาบาล และมูลพลัม รวมทั้งโอรสของทศกัณฐ์ที่เป็นกำลังสำคัญในการรบคือ อินทรชิต บรรลัยจักร สหสกุมาร สิบรถ กิรีธ กิรีวัน ตัวละครเหล่านี้มีบทบาทปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่จะไม่ปรากฏในเรื่องพระลัก - พระลาม จะมีเพียงแม่ทัพที่สำคัญเท่านั้น แม่ทัพของพญาชามะนาสวณมีเพียง 5 คน คืออชุนชีวหา ชุนเมือง ชุนราช พญาจันทน์และพญาภาว

เรื่องพระรามชาคก แม่ทัพสำคัญ ๆ ของพญารามาสวณมี 5 คนเช่นเดียวกันคือ ชุนเมืองชัย ชุนเมืองชวา ชุนเมืองจันทร์ ชุนเมืองกลาง และชุนชีวหา นอกจากนี้ยังมีเอร์ส 9 องค์ของพญารามาสวณที่เกิดจากนางสุคโท ที่เป็นกำลังสำคัญในการรบ

เรื่องควายหัวระเหี ตัวละครที่เป็นแม่ทัพของท้าวรามาสวณที่คอยรับศึกกับพระรามมีเพียงอินทชิตซึ่งเป็นอนุชา เท่านั้น

เรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน ตัวละครที่เป็นแม่ทัพของฝ่ายทศกัณฐ์จะมีจำนวนน้อยกว่าในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ที่เป็นทั้งนี้เพราะ รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่อง จะมีเรื่องการทำสงครามน้อยกว่าเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ตัวละครที่เป็นแม่ทัพสำคัญจึงมีจำนวนน้อยลงไปด้วย

ตัวละครต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ จะไม่ปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน นอกจากนี้ยังมีตัวละครอีกประเภทหนึ่งที่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และไม่กล่าวถึงในฉบับท้องถิ่นอีสาน แต่บทบาทของตัวละครเหล่านี้ยังคงปรากฏ

อยู่ในฉบับท้องถิ่นอีสาน แต่ให้โอนบทบาทให้ตัวละครตัวอื่นทำแทน คือ

5. มาริษฐ์ ผู้แปลงกายเป็นกวางทอง

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ทศกัณฐ์ให้มาริษฐ์
แปลงกายเป็นกวางทองเดินผ่านหน้าประทับของพระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา นางสีดา
อยากได้กวางตัวนั้น จึงขอร้องให้พระรามไปตามจับ เป็นเหตุให้ทศกัณฐ์สามารถลักพานาง
สีดาไปลงกาได้

เรื่อง พระลัก - พระลาม และเรื่องพระรามชาตกจะไม่กล่าวถึงมาริษฐ์เหมือน
ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ในเรื่องพระลัก - พระลาม
พญาชามมะนาส่วน เป็นผู้เนรมิตกวางทอง และในเรื่องพระรามชาตก พญาราพนาสวรก็
เป็นผู้เนรมิตกวางทอง เพื่อลวงพระรามด้วยเช่นกัน

เรื่องควายหัวระพี การแปลงกายเป็นกวางทองจะกลายเป็นหน้าที่ของพระ
อินทร์

6. ภาณุราช ในตอนเนรมิตป่าเพื่อลวงพระราม

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ เน้นถึงทศกัณฐ์ให้
ยกทัพมาลงกา เพื่อทำศึกกับทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ให้ภาณุราชเนรมิตป่าที่บริบูรณ์ไปด้วยผลไม้
นานาชนิด และให้หลบลงไปอยู่ใต้ดินเพื่อคอยทัพของพระรามที่จะเดินทางมา เมื่อพระรามยกทัพ
มาถึงบริเวณนั้น ให้ภาณุราชพลิกแผ่นดินดินคอนั้นให้คว่ำลง

เรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อหุลละมานได้แผนที่แสดงแหล่งน้ำคั้น เพื่อให้
พระลามยกทัพข้ามไปลงกาแล้ว พระลามจึงออกเดินทางมาถึงชายฝั่งสมุทรได้พบพญากำปั่น
รักษาคำณอยู่ พญากำปั่นให้เนรมิตอุทยานบริบูรณ์ไปด้วยผลไม้ นานาชนิด แต่ผลไม้เหล่านั้นมี
พิษ เพื่อลวงให้ไพร่พลของพระลามกินผลไม้ นั้น แต่หุลละมานรู้ทันอุบายนั้นเสียก่อน จึงหลอ
เคือนพระลามในเรื่องพระลัก - พระลาม บทบาทของภาณุราชจะเปลี่ยนมาเป็นของพญา
กำปั่นผู้เนรมิตป่าเพื่อลวงพระลามแทน

เรื่องพระรามชาตก และเรื่องควายหัวระพี จะไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ใน
ตอนนี้

7. กุมภกรรณคอนศึกกุมภกรรณ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ได้กล่าวถึงกุมภกรรณอนุชาของทศกัณฐ์ มีหอกโมกขศักดิ์เป็นอาวุธ ทศกัณฐ์ให้กุมภกรรณออกรบ ทางฝ่ายพระรามให้พระลักษมณ์รบศึก ในการรบครั้งนี้กุมภกรรณให้หอกโมกขศักดิ์ต้ององค์พระลักษมณ์ หนุมานต้องหามาแก้

เรื่องพระลัก - พระลาม เนื่องจากว่าพญาชามมะนาสวนไม่มีอนุชา บทบาทตอนนี้จึงเป็นหน้าที่ของโมกษะศักดิ์เจ้าเมืองบาดาลสหายของพญาชามมะนาสวนเป็นผู้หอกโมกษะศักดิ์แทน

เรื่องพระรามขาดก จะไม่กล่าวถึงบทบาทของกุมภกรรณ หอกโมกษะศักดิ์ซึ่งเป็นอาวุธของกุมภกรรณก็จะถูกเปลี่ยนให้เป็นสรเมกษศักดิ์อาวุธของพญาราพณาสวร พญาราพณาสวรจะเป็นผู้แผลงสรเมกษศักดิ์เสียเอง

เรื่องควายทัวระพี จะไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนี้

8. องคต ตอนองคตสื่อสาร

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หลังจากทีพระรามให้หนุมานและนิลพัทจองถนนไปลงกาแล้ว พระรามมีรับสั่งให้องคตสื่อสารของพระองค์ไปถึงทศกัณฐ์เพื่อให้ส่งนางสีดาคืน

เหตุการณ์ในตอนนีเมื่อปรากฏในเรื่อง พระลัก - พระลาม พระลามจะเป็นผู้เขียนสารแผลงสร ไปถึงพญาชามมะนาสวนที่กรุงลังกาค่ายพระองค์เอง

ในเรื่อง พระรามขาดก พระรามเป็นผู้แผลงสรส่งข่าวถึงพญาราพณาสวร 2 ครั้ง ครั้งแรกหลังจากพบแผนที่แสดงแหล่งน้ำคั้นแล้ว พระรามได้แผลงสรแจ้งข่าวให้พญาราพณาสวรส่งนางสีดาคืน ครั้งที่ 2 เมื่อท้าวสีพันองสร้างสะพานไปลงกาเสร็จแล้ว ก่อนที่จะเข้าเมือง พระรามได้แผลงสรถึงพญาราพณาสวรอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้พญาราพณาสวรส่งนางสีดาคืน ถ้าไม่ยอมพระรามจะออกทัพเข้าโจมตี การแผลงสรสื่อสารของพระรามในครั้งที่สองนี้ ตรงกับเหตุการณ์ในเรื่องรามเกียรติ์ตอนองคตสื่อสารของพระรามเข้าลงกา ในเรื่องพระรามขาดกจะตัดองคตออก ให้พระรามแผลงสรสื่อสารด้วยตนเอง

เรื่องถวายหัวพระพี่ เหตุการณ์ตอนสื่อสารมี 2 ครั้ง เช่นเดียวกับเรื่องพระรามชาตก ครั้งแรกเมื่อหัวพระมานไปสืบท่านางสีทาที่ลังกากลับมาแล้ว พระรามให้องคตสื่อสารไปถึงท้าวราพนาสวณเพื่อให้ส่งนางสีทาคืน ครั้งที่ 2 เมื่อหัวพระมานสร้างสะพานไปลังกาเสร็จแล้ว พระรามให้วรชสื่อสารไปแจ้งข่าวแก่ท้าวราพนาสวณอีกครั้งหนึ่ง ให้ส่งนางสีทาคืน เหตุการณ์ตอนวรชสื่อสารในครั้งที่ 2 นี้ ตรงกับเหตุการณ์ตอนองคตสื่อสารในเรื่องรามเกียรติ์ แต่ในเรื่องถวายหัวพระพี่ ได้เปลี่ยนบทบาทให้วรชเป็นผู้สื่อสารแทน

9. องคต หอนองคตพทนาง

ขทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ก่อนที่พระรามจะเข้าลังกา พระรามให้องคตสื่อสารไปถึงทศกัณฐ์ เมื่อองคตเข้าลังกาแล้ว ได้พทนางนึ่งสูงเทียมทศกัณฐ์ อ่านสารของพระราม

เรื่องพระลัก - พระลาม ตัวละครคือองคตจะถูกตัดออกไป แต่ยังคงบทบาทขององคตตอนพทนางไว้ เนื่องจากลักษณะขององคตตอนพทนางยังติดใจผู้ฟังอยู่ ผู้แต่งเรื่องพระลัก - พระลาม จึงยังคงลักษณะขององคตพทนางไว้ แต่แนวอาการตอนพทนางอ่านสารให้หุลละมานทว่าแทน ในตอนที่พระลามให้หุลละมานไปสืบท่านางสีทาที่ลังกา หุลละมานได้เข้าไปในท้องพระโรงและพทนางนึ่งสูงเทียมพญาสามมะนาสวณ

เรื่องพระรามชาตก ถึงลงตัวองคตไว้ แต่ได้โอนบทบาทตอนพทนางให้หุลละมานและท้าวขวัญแก้วทักระทว่าแทน ในตอนที่ทั้งสอง ไปสืบท่านางสีทาที่ลังกาและได้เข้าไปในปราสาทของพญาราพนาสวร ได้พทนางนึ่งสูงเทียมพญาราพนาสวร ทำให้พญาราพนาสวรโกรธแค้น ให้ทหารจับตัวทั้งสองมาฆ่า

เรื่องถวายหัวพระพี่ ไม่ปรากฏการพทนางแต่อย่างใด

จะเห็นได้ว่า ตัวละครต่าง ๆ ได้แก่ มาริสา ภาณุราช กุมภกรรม และองคต (แต่ในเรื่องพระรามชาตกยังลงตัวองคตไว้) จะไม่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่อง แต่พฤติกรรมของตัวละครเหล่านี้ยังคงมีอยู่โดยให้ตัวละครอื่น ๆ ทำพฤติกรรมนั้นแทน การที่ตัวละครเหล่านี้ไม่ปรากฏในฉบับอีสาน แต่ผู้แต่งยังคงรักษาบทบาทไว้ อาจเป็นเพราะเหตุการณ์ค่อนข้าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเป็นตอนมาริสาแปลงกายเป็นกวางทอง

ทอนภาณุราชเนรมิตป่า ลอนศึกกุ่มภกรรณ ทอนองคหีส่องสาร หรือทอนองคหัททนาง เหล่านี้
ยังเป็นที่ลึกลับใจผู้แต่งอยู่แล้วผู้แต่งอาจจะจำผู้กระทำเหตุการณ์ตอนนั้น ๆ ไม่ได้ ผู้แต่งจึงได้
เปลี่ยนบทบาทให้ตัวละครตัวอื่นทำหน้าที่ ซึ่งตัวละครผู้ทำพฤติกรรมแทนมักจะเป็นตัวเอก
เช่นให้พญาสามมะนาส่วนเป็นผู้เนรมิตกวางทอง และเป็นผู้หุงหอกในกะดิก พระรามเป็น
ผู้สังสาร หรือหุลละมานพทนางเป็นคัน

ตัวละครที่ไม่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

1. นางกคทะราช

เรื่องพระรามชาดก นางกคทะราชเป็นชายาของท้าวสังคิพ เจ้าเมืองกาสิ
เมื่อครั้งที่ควายหรีทเข้ามาอาละวาดในเมืองกาสิ นางกคทะราชซึ่งขณะนั้นกำลังตั้งครรภ์
ได้ช่วยสังคิพและพลีจันทร์สู้รบกับควายหรีท ในการสู้รบครั้งนี้นางกคทะราชเสียที่ถูกควายหรีท
กระเด็นไปกระแทกโง่นหิน เป็นเหตุให้นางคลอดลูกแฝดเป็นชาย 2 องค์ พระกุมารผู้พี่ชื่อว่า
ท้าวชะตาพญา ผู้น้องชื่อกันหาพญา ต่อมาเมื่อสังคิพถูกพระรามสังหาร นางกคทะราชได้เป็น
ชายาของพระราม และให้กำเนิดโอรสชื่อ ท้าวขวัญเท้าฟ้า

บทบาทของนางกคทะราช จะไม่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ 1 ในเรื่องรามเกียรติ์ พาลี และสุคริพ เป็นเจ้าเมืองชிகชิน พาลีได้นาง
การาเป็นชายา นางการานี้ พระอิศวรได้ประทานให้สุคริพเป็นรางวัลเนื่องจากสามารถดึง
เขาพระสุเมรุให้ตั้งตรงได้ พระอิศวรได้ฝากผอบใส่นางการามากับพาลี แต่พาลีเปิดผอบ
ดูและได้นางเป็นชายาเสียก่อน และในตอนที่พาลีสู้กับหรีท ก็ไม่ได้กล่าวถึงนางกคทะราช
แต่อย่างใด พาลีมีโอรสกับนางมณฑิเป็นชายชื่อบงคต และมีลูกเลี้ยงซึ่งเกิดจากพระอิศวร
ชุบให้จากเหงื่อโคล ชื่อชมพูพาน แต่ไม่มีโอรสกับนางการา

เรื่องพระรามชาดก ที่กล่าวถึงนางกคทะราชว่าเป็นชายาของสังคิพ (คือพาลี
ในเรื่องรามเกียรติ์) และมีโอรส 2 องค์ คือท้าวชะตาพญาและกันหาพญา นั้นอาจเป็น
เพราะผู้แต่งต้องการจะให้มีเค้าโครงเรื่องเดิมอยู่ คือพาลีในเรื่องรามเกียรติ์มีโอรส 2
องค์คือบงคตที่เกิดจากนางมณฑิและชมพูพานซึ่งพระอิศวรชุบขึ้นมา แต่เนื่องจากเรื่องพระ
รามชาดกไม่มีบทบาทของนางมณฑิและพระอิศวร จึงจำเป็นต้องเพิ่มตัวละครคือนางกคทะ
ราชเข้ามาในเรื่องให้เป็นชายาของสังคิพ เพื่อที่จะได้ให้กำเนิดโอรส 2 องค์คือท้าวชะตา

พญา และกษัตริย์พญา

2. ท้าวขวัญเห่าฟ้า

เรื่องพระรามชาตก ท้าวขวัญเห่าฟ้าเป็นโอรสของนางกษัตริย์ราชและพระ-
ราม การที่ล่องกล่าวถึงมโหฬารของท้าวขวัญเห่าฟ้าคงเป็นเพราะความจงใจของผู้แต่งที่
ต้องการสร้างตัวละครให้มีบทบาทร่วมกับหนุมาน คือไม่ว่าจะเป็นตอนไปสืบข่าวนางสีดา
ที่เมืองลงกาตอนลงที่กัณฐิศาไฟ ตอนถวายแหวน หรือตอนเผาลงกา ท้าวขวัญเห่าฟ้า
จะมีบทบาทคลุกไต่กับหนุมานด้วยเสมอ ต่างกับตัวละครเรื่องรามเกียรติ์ พฤติกรรม
ต่าง ๆ ในตอนที่กล่าวมาข้างต้นนี้ หนุมานจะเป็นผู้กระทำเพียงคนเดียว

3. นางกาสีราชธิดา

เรื่องควายหัวระพี นางกาสีราชธิดาเป็นธิดาของพระศรียุทธะ เป็นน้องของ
สุทิม พาริเจ้าเมืองกาสิ ภายหลังพาริไถ่นางเป็นชายา เมื่อฝูงควายหัวระพีเข้ามาอาละวาด
ในเมืองกาสิ นางกาสีราชธิดาซึ่งขณะนั้นตั้งครรภ์อาสาออกรบ แต่ถูกควายชวิดจนเอาหัก
คาบอท้อง 2 ข้างได้รับบาดเจ็บสาหัสมาก เป็นเหตุให้นางคลอดโอรสฝาแฝด 2 องค์ องค์
หนึ่งร่างกายคงอยู่ จึงให้ชื่อว่าองค์ องค์หนึ่งเสียชีวิต และนางกาสีราชธิดาในเรื่องควาย
หัวระพีถึงเป็นผู้ให้กำเนิดหัวระมานอีกทอด

การที่นางกาสีราชธิดา มีบทบาทในเรื่องควายหัวระพี ก็เพื่อให้เหตุผลว่า
เหตุใดหัวระมานในเรื่องควายหัวระพีจึงเป็นคน ไม่ไต่เป็นลิงเหมือนกับในเรื่องรามเกียรติ์
ฉบับอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะนางกาสีราชธิดาซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดหัวระมานเป็นมนุษย์นั่นเอง

4. เอรส ลิตา และมเหสีของพระราม พระลักษมณ์

เรื่องพระรามชาตก จะมีการกล่าวถึงตัวละครที่เป็นมเหสีรวมทั้งเอรส
ธิดาของพระราม พระลักษมณ์ เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้แต่งต้องการให้พระราม
พระลักษมณ์ มีลักษณะของกษัตริย์ตามแบบฉบับของตัวเอกในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ คือ ไม่ว่า
พระราม พระลักษมณ์ จะเดินทางไปเมืองใดก็ตาม จะต้องได้พระธิดาของเจ้าเมืองนั้นเป็น
มเหสี เป็นสาเหตุให้ต้องมีการกล่าวถึงตัวละครที่เป็นมเหสีของพระราม พระลักษมณ์ ใน
เรื่องพระรามชาตกซึ่งจะเชื่อมโยงไปถึง ตัวละครที่เป็นโอรสของทั้ง 2 พระองค์จะมีมาก
ขึ้นไปด้วย พระรามในเรื่องพระรามชาตกมีมเหสี 12 องค์ มีเอรสธิดารวม 13 องค์

พระลักษมณ์ มีมเหสี 7 องค์ มีโอรสธิดารวม 7 องค์ ส่วนในเรื่องรามเกียรติ์ พระรามจะมีมเหสีองค์เดียวคือนางสีดา และมีโอรสเพียง 2 องค์ คือพระมงกุฏ และพระลบ ซึ่งอุชิซุบขึ้นมา ส่วนพระลักษมณ์ ไม่ปรากฏว่ามีมเหสี และโอรสธิดาแต่อย่างใด

การที่พระราม พระลักษมณ์ ในเรื่องพระรามชาตกมีมเหสีและโอรสมากนั้น นอกจากจะเป็นเพราะแบบฉบับของกษัตริย์ในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่ตัวเอกจะต้องมีมเหสีมากแล้ว อาจเป็นเพราะเรื่องพระรามชาตก ได้เค้าเรื่องในตอนนั้นมาจากรามายณะของเพน ซึ่งมี 2 ฉบับคือ ปัทมะจาริตะ และอุทตะปุราณะ ในฉบับปัทมะจาริตะ กล่าวว่า "หลังจากที่พระราม พระลักษมณ์ กลับมาอยู่ธำแล้ว นอกจากนางสีดาพระรามมีมเหสีอีก 8 องค์ ส่วนพระลักษมณ์มีมเหสี 11 องค์"²² ส่วนในฉบับอุทตะปุราณะ กล่าวว่า "หลังจากที่พระรามทำพิธีบูชาอันทวักย์แล้ว พระรามก็อภิเษกกับนางสีดา หลังจากนั้นพระรามมีมเหสีอีก 7 องค์ นางสนม 8,000 องค์ ส่วนพระลักษมณ์ มีมเหสี 16 องค์ มีนางสนม 16,000 องค์"²³

5. เสนาทั้ง 5

เรื่องพระลัก - พระลาม ไท่กล่าวถึง เสนาทั้ง 5 ของพญายาษมะนาส่วนคือ ชุนชีวหา ชุนเมือง พญากวาง พญาจันท์ ชุนราช เสนาเหล่านี้มีความสามารถพิเศษคือ ชุนเมืองสามารถเสกคนกลายเป็นคน ชุนราชสามารถเนรมิตต้นไม้หลายพันต้น พญากวางสามารถเนรมิตงูเหลือมได้หลายพันตัว พญาจันท์สามารถเนรมิตก้อนหินเป็นภูเขา และชุนชีวหาสามารถเนรมิตลิ้นให้อาวอกออกไปได้

ในเรื่องพระรามชาตก ก็ได้กล่าวถึง เสนาทั้ง 5 ของพญาราพณาสวรรเช่นเดียวกันคือ ชุนเมืองจันท์ ชุนเมืองกลาง ชุนเมืองซ้าย ชุนเมืองขวา และชุนชีวหา แต่ละคนก็มี

²²Haidu, S.S. Raju, A Comparative Study of Kamban Ramayanam and Tulasi Ramayan, (n.p : n.n, 1971), p. 21-22.

²³Ibid., p. 23.

วิชาในด้านต่าง ๆ กัน คือ ชุมเมืองจันทร์สามารถเสกต้นกล้วยเป็นคน ชุมเมืองกลางสามารถเสกเครื่องมือเป็นงู ชุมเมืองซ้ายสามารถเสกก้อนหินเป็นวัวควาย ชุมเมืองขวาสามารถเสกไข่อ้อย ไม่เลาเป็นคันตาล ชุมทิวหาสามารถเนรมิตลั่นไหยาวเท่าไรก็ได้

เสนาเมืองลังกา ทั้งในเรื่องพระลัก - พระลาม และเรื่องพระรามชาคกไม้ไ้กล่าวถึงในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ตัวละครดังกล่าวเหล่านี้ผู้แต่งคงได้รับอิทธิพลมาจากตำแหน่งของฝ่ายปกครองในมณฑลอีสาน²⁴ จึงได้นำตัวละครเหล่านี้มากล่าวถึงในเรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาคก ยกเว้นขุนทิวหา ซึ่งใน

²⁴จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ได้กล่าวถึงตำแหน่งต่าง ๆ ของฝ่ายปกครองในเมืองหลวงของอีสานในสมัยก่อนไว้ในหนังสือ "ของดีอีสาน" ดังนี้

1. ประมุขของรัฐ	15. ชานนท์
2. อุปราช	16. ชำบังพิศ
3. ราชวงศ์	
4. ราชบุตร	
5. เมืองแสน	
6. เมืองจันทร์	
7. เมืองขวา	
8. ชุมเมืองซ้าย	
9. ชุมเมืองกลาง	
10. เมืองลูก	
11. เมืองขาม	
12. นาเหนือ	
13. นาใต้	
14. ชาเนตร	

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 คือชีวหาสามีของนางสำนักรา
 นองเชษฐของทศกัณฐ์ ในเรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาตก ชีวหาเป็นเสนาของ
 พญาราพธาสว

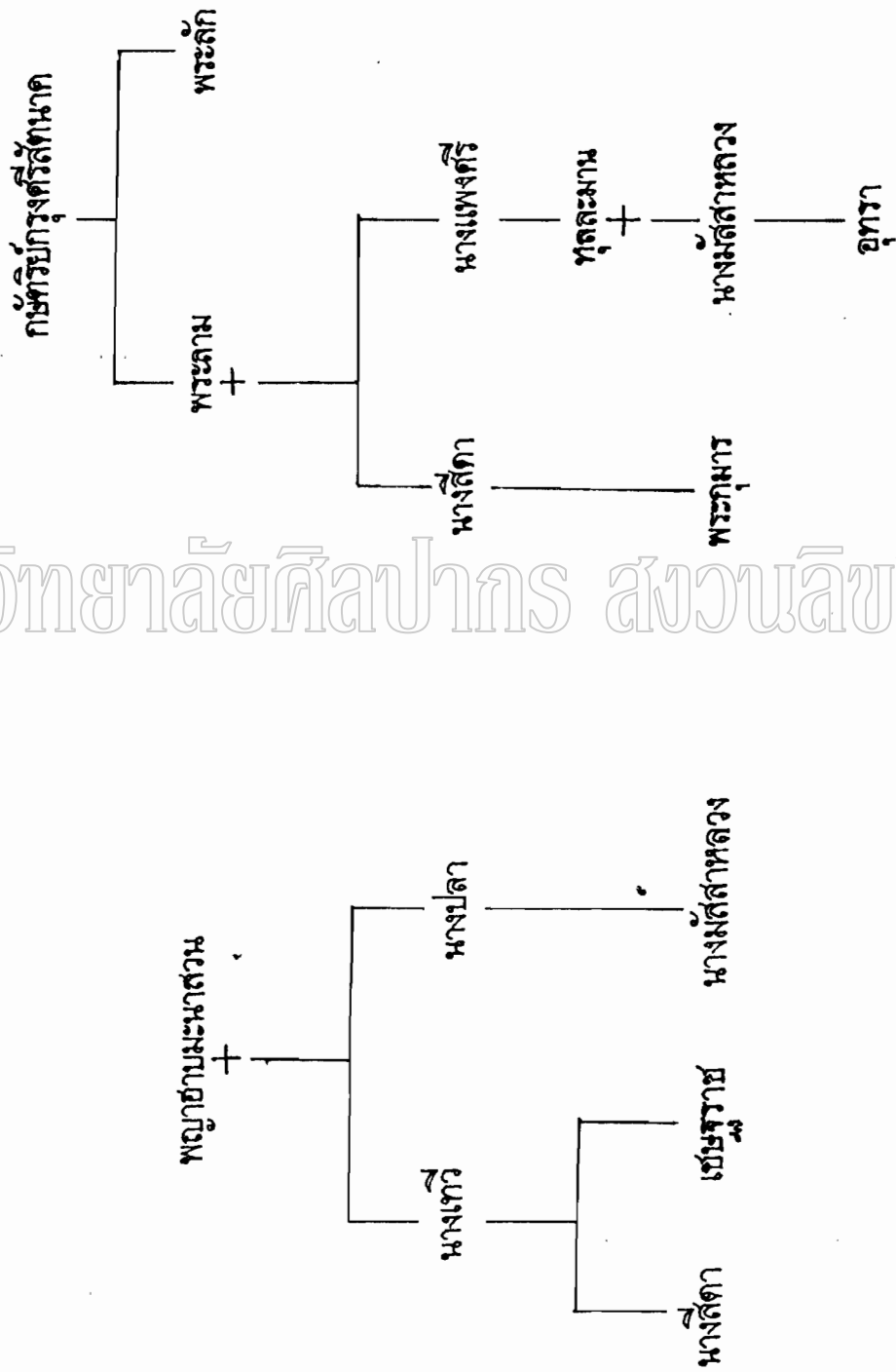
6. ม้ามเนิกาบ

เรื่องพระรามชาตก ม้ามเนิกาบเป็นม้าที่พระอินทร์ให้เวสสุกรรมเทพบุตร
 เนมิตขึ้นมาให้พระรามใช้เป็นพาหนะในการเดินทางออกศึกตามหานางจันทา ม้ามเนิกาบเป็น
 ม้าวิเศษสามารถเหาะได้ พูดภาษาคนได้ เป็นม้าคู่บุญของพระราม บทบาทของม้ามเนิกาบใน
 เรื่องพระรามชาตกจะเด่นมาก อาจกล่าวได้ว่ามีบทบาทเด่นเท่าเทียมกับหุนละมาน การที่
 ต้องกล่าวถึงม้ามเนิกาบในเรื่องพระรามชาตก คงเป็นเพราะธรรมเนียมนิยม ในการแต่งงาน
 ให้นบ้านประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป ที่ผู้แต่งมักนิยมสร้างตัวละครที่เป็นสัตว์ ซึ่งมีลักษณะ
 พิเศษ เพื่อเป็นของคู่บุญบารมีของกษัตริย์

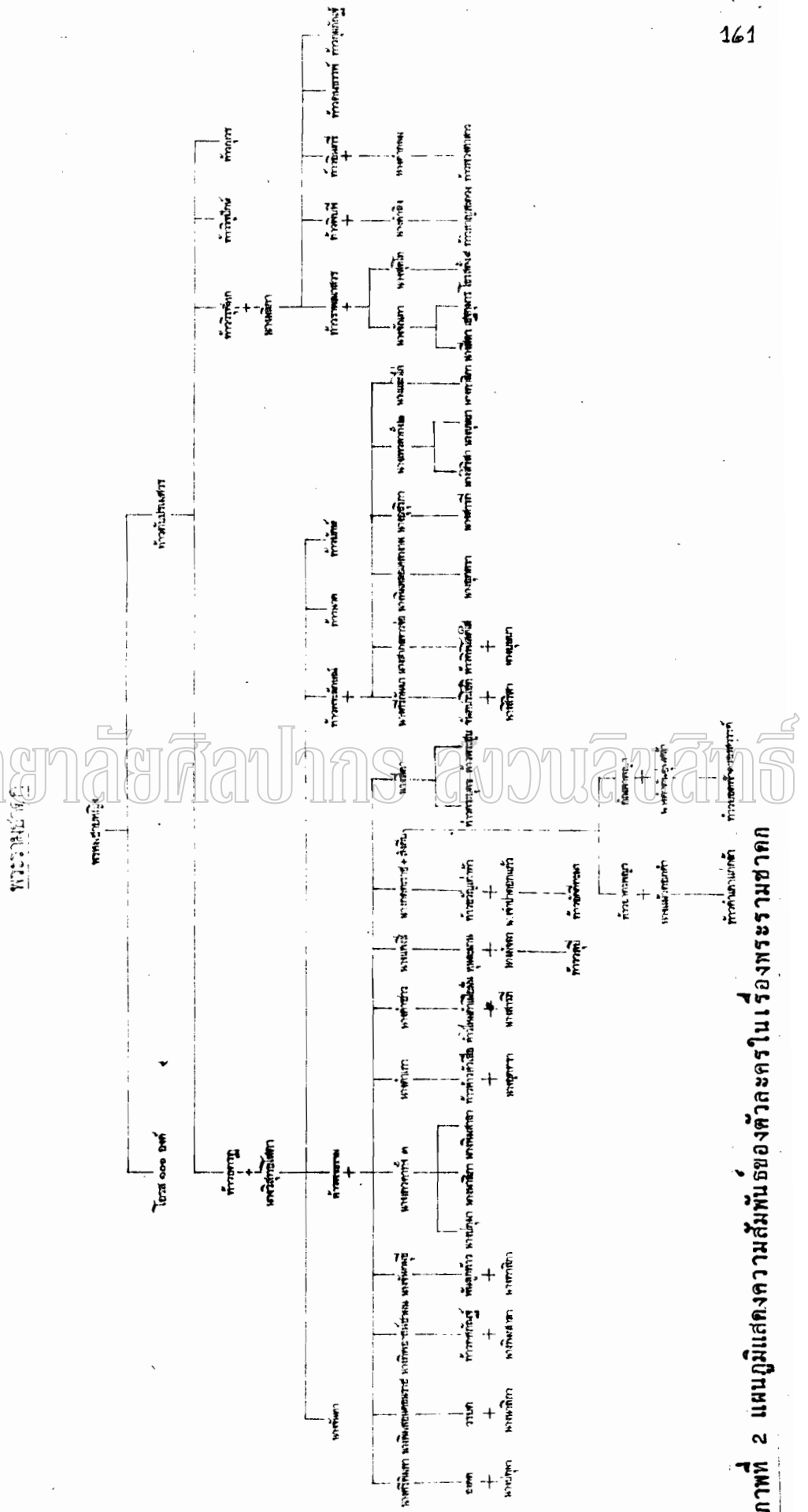
ความสัมพันธ์ของตัวละครที่ต่างกัน

เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของตัวละครที่ต่างกันในรามเกียรติ์ส่วนงานท้องถิ่นอีสาน
 ทั้ง 3 เรื่อง และบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จะแสดงแผนภูมิ

ความสัมพันธ์ของตัวละครในเรื่องต่าง ๆ กันนี้คือ

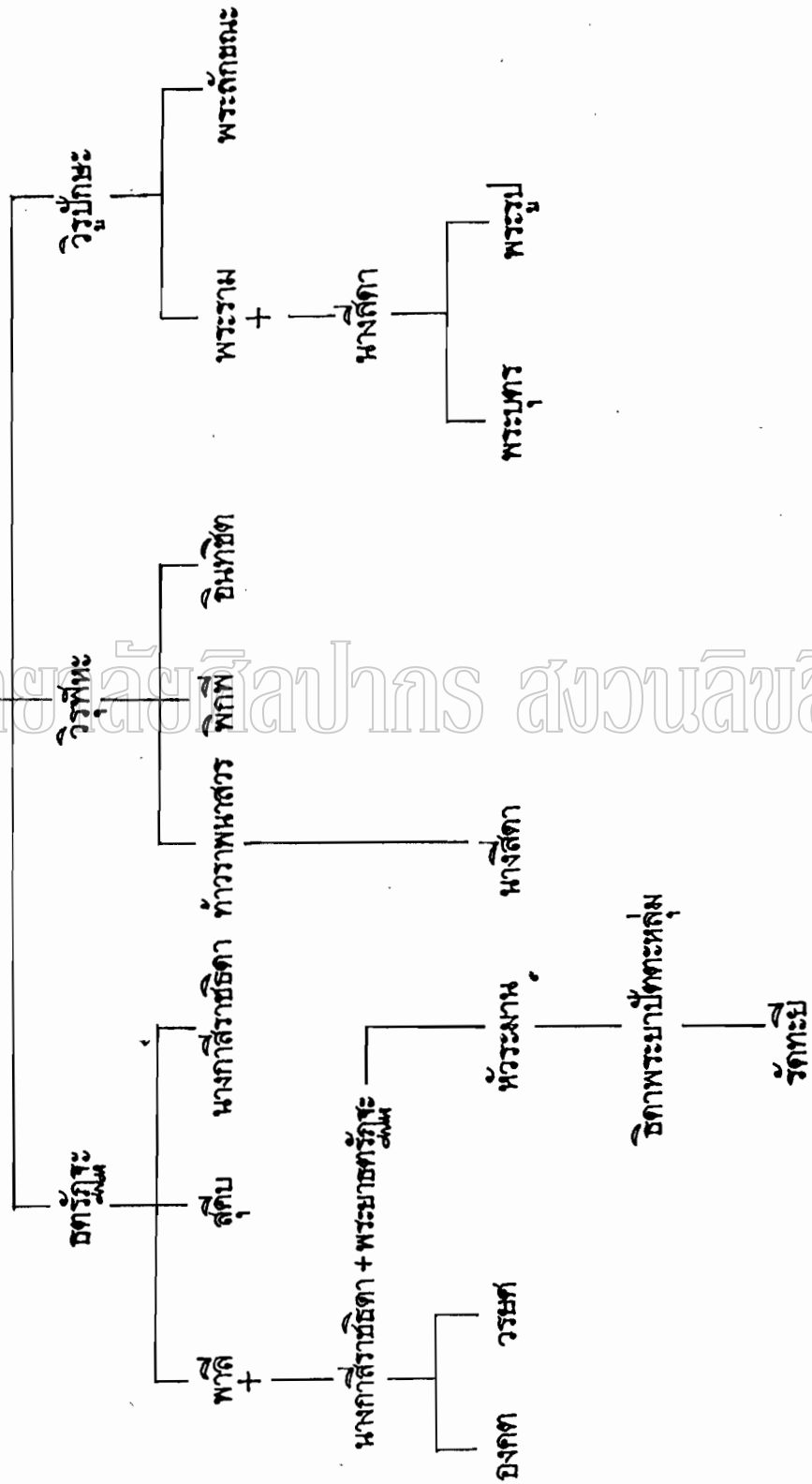
พระลัก - พระลาม

ภาพที่ 1 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของตัวละครในเรื่องพระลักษมณ์ - พระราม

ความทวิระพี

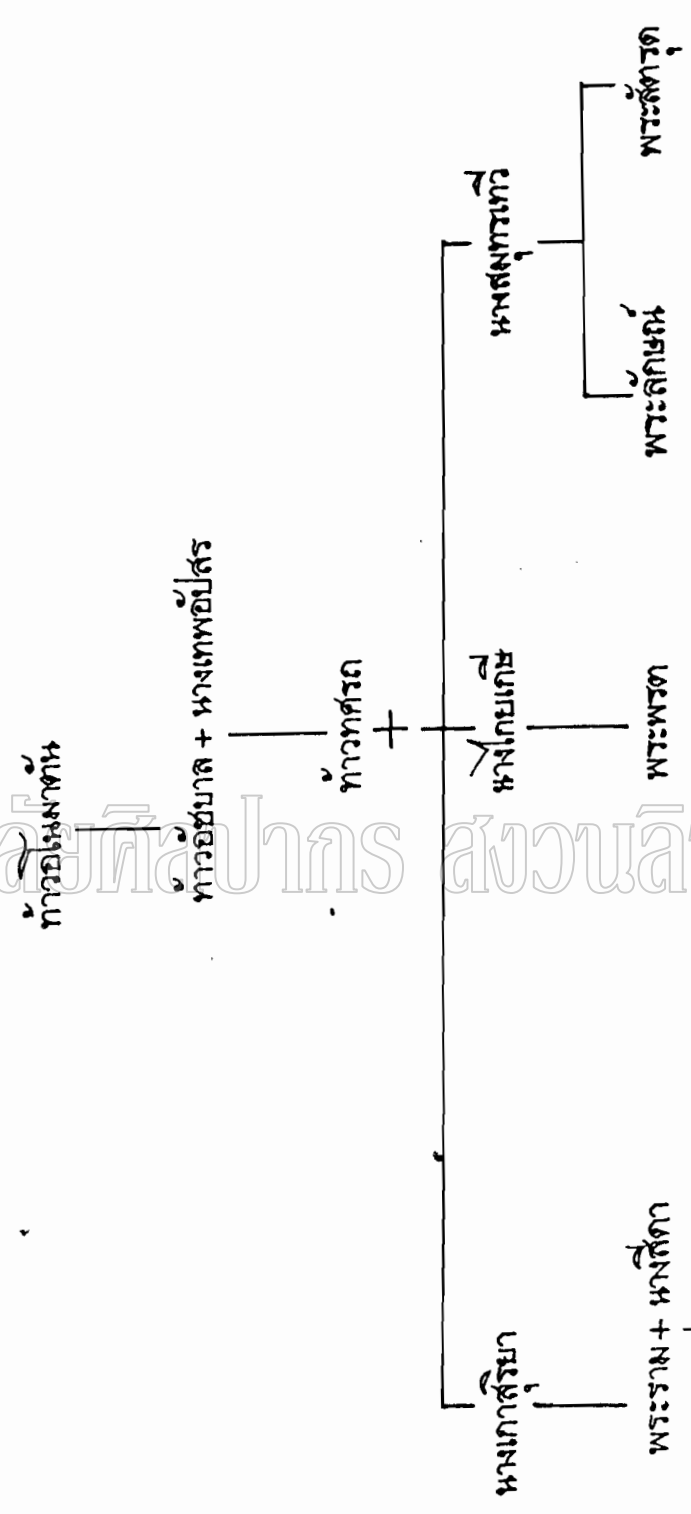
ท้าวตบปรมเสว.

ภาพที่ 3 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของตัวละครในเรื่องความทวิระพี

รามเกียรติ์

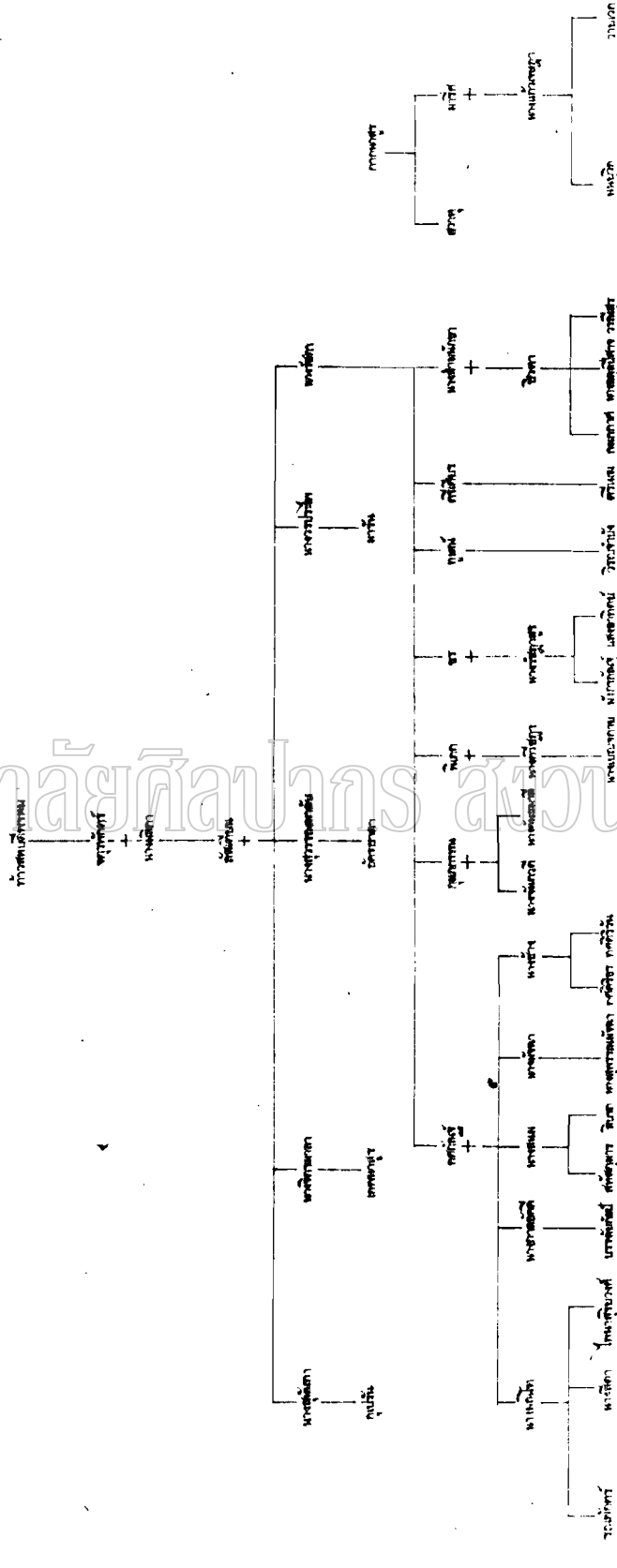
วงศ์กษัตริย์เมืองอยุธยา

ภาพที่ 4 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของตัวละครในบทละคร รามเกียรติ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนนิตยสาร

วงศ์วิบูลย์

ภาพที่ 5 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์

แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของตัวละครของบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาตก และควายหัวระพี แสดงว่าความสัมพันธ์ของตัวละครในรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่น จะต่างไป จากความสัมพันธ์ของตัวละครในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ดังนี้คือ

1. พระราม

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามจะสืบเชื้อสายมาจากพระนารายณ์ ท้าวอโนมาตั้น และท้าวอัชบาล พระรามเป็นโอรสของท้าวทศรถ มีมเหสีคือนางสีดา มีโอรสซึ่งเกิดจากนางสีดาชื่อพระมงกุฎ และพระสวซึ่งถูกข่มขืนมา และมีอนุชา 3 องค์ คือพระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุต

เรื่องพระลัก - พระลาม พระลามจะมีอนุชาเพียงองค์เดียวคือพระลักษมณ์ และมีมเหสี 2 องค์คือนางสีดา และนางแพงศรี พระลามได้นางแพงศรีเมื่อตอนที่พระลามและนางแพงศรีกลายเป็นลิงเนื่องจากกินผลนิโคธ เพราะฉะนั้นนอกจากพระลามจะมีโอรสที่เกิดจากนางสีดาชื่อพระกุมารแล้ว พระลามยังมีโอรสที่เป็นลิงเกิดจากนางแพงศรีคือหุละ - มานอีกด้วย

เรื่องพระรามชาตก พระราม และพญาราพณาสวร จะสืบเชื้อสายมาจาก

บรรพบุรุษเดียวกันคือพรหมชาวยหนึ่งคู้หนึ่ง ทั้งพระรามและพญาราพณาสวรยังมีอัยกาองค์เดียวกันคือพรหมคัมปรมะศวร พระรามเป็นโอรสของท้าวอตรฐ ซึ่งเป็นโอรสองค์แรกของคัมปรมะศวร ส่วนพญาราพณาสวรเป็นโอรสของท้าววิรุฬหกน้องของท้าวอตรฐ พระรามจึงมีศักดิ์เป็นญาติผู้ใหญ่ของพญาราพณาสวร ซึ่งต่างไปจากรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 พระรามและทศกัณฐ์มีกำเนิดมาจากบรรพบุรุษคนละสายกัน บรรพบุรุษของพระรามคือท้าวอโนมาตั้น ผู้กำเนิดในทอณภูที่ผู้จากทะเลคือพระนารายณ์ในขณะที่พระนารายณ์ร้ายเวทย์ในเกษียรสมุทร พระนารายณ์อุ้มพระกุมารไปเฝ้าพระอิศวร ๆ ประทานนามให้ว่าท้าวอโนมาตั้น เป็นคันทวงศ์ของพระราม และพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ก็คือพระนารายณ์อวตารมาปราบอชรรคม ส่วนบรรพบุรุษของทศกัณฐ์คือจุฑาธุชผู้ครองเมืองลงกา ซึ่งท้าวสทนต์พรหมให้เวสสุกรรมสร้าง ทศกัณฐ์จึงมีต้นกำเนิดมาจากวงศ์พรหม

เรื่องควายหัวระพี พระราม พระลักษมณ์ ท้าวราพณาสวน พิกพี และอินทชิต พาริ สุกิบบ และนางกาสิ สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกันคือท้าวติบพรเมศวร ทุกคนจึงเป็นเครือญาติกันหมด ท้าวราพณาสวน พิกพี อินทชิต มีศักดิ์เป็นน้องของพาริ สุกิบบ และนางกาสิราชธิดา ส่วนพระราม และพระลักษมณ์ มีศักดิ์เป็นน้องของท้าวราพณาสวนอีกทีหนึ่ง

พระราม ทศกัณฐ์ และ พาลี ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ไม่ได้สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน พระรามสืบเชื้อสายมาจากวงศ์นารายณ์ ทศกัณฐ์สืบเชื้อสายมาจากวงศ์พรหม ส่วน พาลี สุนทรีย เป็นโอรสของพระอินทร์ และพระอาทิตย์ กับนางกาลอัจนาที่อุชชีสุบขึ้นมาจากเหวไคล จะเห็นว่า พระราม พระลักษมณ์ ทศกัณฐ์ พิกพี พาลี อินทชิต และสุนทรีย ในเรื่องรามเกียรติ์ไม่ได้มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกันเหมือนกับในเรื่องควายหัวระพี และพระราม พระลักษมณ์ไม่ได้สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกับทศกัณฐ์เหมือนในเรื่องพระรามชาตก

2. หนุมาน

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานเป็นโอรสของพระพายที่เสกเทพอาวุธของพระอิศวรเข้าเฝ้านางสวามิซึ่งเป็นลูกของนางกาลอัจนาและอุชชีโคทม นางสวามิมีน้องต่างบิดาคือพาลี และสุนทรีย หนุมานในเรื่องรามเกียรติ์จึงเป็นหลานของพาลี และสุนทรียด้วย

เรื่องพระลัก - พระลาม หนุมานจะกลายเป็นลิงเชื้อสายพระลาม กษัตริย์กรุงศรีสัตนาคนหุต คือหนุมานจะเป็นโอรสของพระลาม และนางแพงศรี ถือกำเนิดมาในขณะที่ตั้ง 2 เป็นลิงเนื่องจากกินผลไม้โคธ จะต่างกับหนุมานในรามเกียรติ์เพราะหนุมานไม่ได้มีเชื้อสายของพระรามแต่อย่างใด

ในเรื่องพระรามชาตก หนุมานจะเป็นลิงเชื้อสายพระรามเช่นเดียวกับในเรื่องพระลัก - พระลาม

ในเรื่องควายหัวระพี หัวระมานเป็นโอรสของนางกาสิราชธิดา เกิดจากน้ำอสุจิของพระยาศรีวิฆเนศที่นางคันทับพิน้ำมารอกใส่ปากของนางกาสิ นางกาสิเป็นชายาของพาริ หัวระมานจึงมีศักดิ์เป็นลูกเลี้ยงของพาริด้วย ส่วนพารินั้นมีโอรสกับนางกาสิคือองคต และวรายศ หัวระมานจึงมีศักดิ์เป็นน้องต่างบิดาขององคต และวรายศ ซึ่งต่างจากรามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ หนุมานเป็นลูกของนางสวาหะซึ่งเป็นพี่ของพาลี และสุครีพ แต่ต่างบิดากัน หนุมานจึงยังมีเชื้อสายของพาลีอยู่แต่แทนที่จะเป็นลูกของพาลีเหมือนในเรื่องควายหัวระที ความสัมพันธ์ของหนุมานกับพาลีในเรื่องรามเกียรติ์จะเปลี่ยนไป หนุมานจะมีศักดิ์เป็นหลานของพาลี และเป็นพี่ขององคต เพราะแม่ของหนุมานคือนางสวาหะเป็นพี่ต่างบิดาของพาลีพี่ขององคตนั่นเอง

หนุมานในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ไม่ได้เป็นโอรสของพระราม เหมือนกับหุลละมานในเรื่องพระลัก - พระลาม หรือหุลละมานในเรื่องพระรามชาตก หนุมานในบทละครเรื่องรามเกียรติ์เป็นลูกของนางสวาหะ เป็นหลานของพาลี สุครีพ และเป็นพี่ขององคต ส่วนหัวระมานในเรื่องควายหัวระทีมีศักดิ์เป็นลูกเลี้ยงของพาลี และเป็นน้องต่างบิดาขององคต

3. มัจฉานุ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ มัจฉานุเป็นลูกของหนุมาน กับนางสุพรรณมัจฉา ธิดาของทศกัณฐ์ หนุมานได้นำนางสุพรรณมัจฉาตบองถนนไปส่งกา

เรื่องพระลัก - พระลาม อุทธาเป็นลูกของหุลละมานกับนางมัสสาหลวง

ธิดาของพญาชามะนาส่วน

เรื่องพระรามชาตก ท้าววลุย์เป็นลูกของหนุมานกับนางสุพรรณมัจฉา ธิดาพญานาคปัทมะหลุ่มเจ้าเมืองบาดาล ท้าววลุย์จึงมีเชื้อสายของพระรามและพญานาคคือวลุย์จะเป็นหลานปู่ของพระราม และเป็นหลานตาของพญานาค สว่างกับมัจฉานุในเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งมัจฉานุจะเป็นหลานตาของทศกัณฐ์

เรื่องควายหัวระที รัชทาย เป็นลูกที่เกิดจากธิดาพระยาปัทมะหลุ่ม ไถ่กินเหงื่อโคลของหัวระมานในตอนสร้างสะพานไปลังกา จนนางตั้งครรภ์และได้ให้กำเนิดโอรสคือรัชทาย รัชทายจึงสืบเชื้อสายมาจากพระยานาคปัทมะหลุ่มเช่นเดียวกับวลุย์ในเรื่องควายหัวระที และต่างกับมัจฉานุที่สืบเชื้อสายมาจากทศกัณฐ์

มัจฉานุ ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ และ อุทธา ในเรื่องพระลัก - พระลาม

สืบเชื้อสายมาจากทศกัณฐ์ และพญายาหมะนาส่วน ส่วนวลีในเรื่องพระรามชาตกและรักหะ-
ยิในเรื่องควายหัวระพี จะสืบเชื้อสายมาจากพญานาค

4. อินทรชิต

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ อินทรชิตเป็นลูกของทศกัณฐ์ และ นางมณฑิ

อินทรชิตเป็นพี่ของนางสีทา

เรื่องพระรามชาตก อินทรี ไอรสของท้าววิรุฬหก เป็นอนุชาของพญาราพ-
णासर และพิบัติ อินทรีในเรื่องพระรามชาตกจึงมีศักดิ์เป็นอาของนางสีทา ต่างกับในเรื่อง
รามเกียรติ์ ที่อินทรชิตเป็นพี่ร่วมบิดา มารดาเกี่ยวกับนางสีทา

เรื่องควายหัวระพี อินทรี เป็นน้องของท้าวราพणाส่วน จึงมีศักดิ์เป็นอา
ของนางสีทา เช่นเดียวกับในเรื่องพระรามชาตก

อินทรชิต ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เป็นลูกของทศกัณฐ์และเป็นพี่ของนาง
สีทา ส่วนอินทรีในเรื่องพระรามชาตก และอินทรีในเรื่องควายหัวระพีจะเป็นน้องของท้าว
ราพणाส่วนและเป็นอาของนางสีทา

5. ยมก

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ยมกเป็นลูกของพาลี และนางมณฑิ ซึ่งเป็น
มเหสีของทศกัณฐ์ พาลีได้ชิงนางมณฑิจากทศกัณฐ์และอยู่กับนางจนนางตั้งครรภ์ ฤๅษีเคมตุร
อาจารย์ของทศกัณฐ์แนะนำให้ทศกัณฐ์ไปขอร้องฤๅษีอังคต อาจารย์ของพาลีให้เกลี้ยกล่อมพาลี
เพื่อคืนนางมณฑิแก่ตน ฤๅษีอังคตเกลี้ยกล่อมพาลีสำเร็จ และได้ให้แหวนทองนางมณฑิเอาลูก
ของนางไปฝากไว้ที่ท้องแพะ พาลีจึงยอมคืนนางให้ทศกัณฐ์ เมื่อครบกำหนดฤๅษีอังคตให้แหวน
ทองแพะนำพระกุมารออกมา ฤๅษีอังคตตั้งชื่อพระกุมารนั้นว่ายมก ตามชื่อของตน

เรื่องพระรามชาตก ยมกเป็นไอรสของพระรามและนางศรีพิมพา ธิดาของ
อุปราชแสนเมือง ยมกจึงเป็นไอรสของพระราม ไม่ใช่ไอรสของพาลี และนางมณฑิที่ตั้งที่
ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์

เรื่องควายหัวระพี ยมกเป็นไอรสของพาลีและนางกาสิราชธิดา ซึ่งเป็น
น้องของพารีนั่นเอง นางกาสิราชธิดาได้ให้กำเนิดของคณในขณะที่กำลังต่อสู้กับฝูงควายหัว-

ระพี นางกาสิไ้รับปากเจ็บ เอวหัก ตามอกทั้ง 2 ข้าง ไอรสที่เิกมาจึงมีรูปร่างคอง
คนทั้งหลายจึงให้ชื่อว่าองคต และมีน้องฝาแฝดคือวระพี องคตในเรื่องควายตัวระพีจึงเป็น
ไอรสของพาลี

องคต ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ และองคตในเรื่องควายตัวระพี เป็นไอรส
ของพาลี แต่ในเรื่องพระรามชาดกของคตจะเป็นไอรสของพระราม

บุคลิกลักษณะของตัวละครที่ต่างกัน

ตัวละครสำคัญบางตัวในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานจะมีบุคลิกลักษณะต่างไป
จากบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทั้งนี้คือ

1. พระราม

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 พระรามเป็นไอรส
ของท้าวทศรถ กษัตริย์อยุธยาและนางเกาสุริยา พระรามคือพระนารายณ์อวตารลงมาเพื่อ
ปราบอสูร พระรามเป็นกษัตริย์รูปงามความแบบฉบับของตัวเอกในวรรณคดีไทย ในบทละคร
เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จะไม่มีบทความงามของพระรามไทยตรง
แต่ก็มีหลายตอนที่แสดงให้เห็นว่าพระรามมีรูปร่างงาม ไทยให้ตัวละครตัวอื่นเป็นฝ่ายพูด
ถึงความงามของพระราม เช่นตอนพระรามเข้ากรุงมิถิลาเพื่อยกศร ท้าวชนกพระบิดาทอง
นางสีดาไ้รำพึงถึงความงามของพระรามว่า

บัดนั้น	ท้าวชนกจักรวรรดินาถา
ไ้ฟังพระมหาสิทธิธา	ผ่านฟ้าตะลึงทั้งอินทรี
นั่งนึกครึกไทเป็นชั่วครู่	แล้วพิศดูพี่น้องสองศรี
งามทั้งทวงแก้วมณี	รัศมีพรพรายคล้ายกัน
อันเชษฐาซึ่งชื่อราเมศ	งามทั้งเทวเศร์ในสรวงสวรรค์
แม่นคู่กับสีทาวีลาวัลย์	ทั้งพระจันทร์เคียงทวงสุริยา ²⁵

²⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ :
แพรวพินทยา, 2515), หน้า 384.

พระรามเป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อท้าวทศรถ ทรงช่วยท้าวทศรถรักษาวิชา-
 สัตย์ที่ท้าวทศรถให้กับนางไภยเกศิว่าไม่ว่านางจะขออะไรก็จะประทานให้ เมื่อนางไภยเกศิ
 ขอให้พระพรตเป็นกษัตริย์ครองอยุธยา และให้เนรเทศพระรามไปอยู่ป่า 14 ปี ท้าวทศรถ
 จำต้องยินยอม เมื่อนางไภยเกศิให้นางค่อมกัจฉินำเครื่องทรงสำหรับบวชเป็นฤษีมาถวาย
 พระราม ๆ ให้กลับไปทูลนางไภยเกศิว่า

เอ็งจงกราบทูลพระแม่เจ้า	ว่าเราบังคมประณมไหว
อันสัจพระบิดุรงค์ทรงชัย	กูนี่มิให้เสียธรรม
อย่าว่าแต่ไปสิบสี่ปี	จะถวายชีวิจนอาสัญ
ให้เป็นทีสรรเสริญแก่เทวี	ว่ากตัญญูต่อบิดา ²⁶

นอกจากนี้พระรามยังเป็นผู้ที่ไม่คิดพยายาบทต่อผู้ใด เมื่อนางไภยเกศิสำนึก
 ผิด และไต่ถามไปอ้อนวอนให้พระรามกลับเข้าเมือง พระรามบอกกับนางว่า

เมื่อนั้น	พระหริวงศ์ทรงสวัสดิ์รัศมี
ไต่หังจึงตอบว่า	ลูกนี้ไม่ผูกเวร
ทวยผดกรรมนำเสนอง	จึงให้ต้องสังขรป่า
มิไต่แทนคุณพระบิดา	เมื่อผ่านฟ้าสวรรค์าลัย
ซึ่งจะไต่คืนพระนคร	จะหังคำมารทรรกระไรได้
จะเสียซึ่งสัจย์ปฏิญาณไป	คือใครจะนับว่าดี ²⁷

นอกจากนี้ พระรามยังเป็นสามีที่ดี ในตอนที่พระรามถูกเนรเทศ นางสีทา
 ขอติดตามไปท่วย แต่พระรามไม่ต้องการให้นางไปลำบาก จึงไม่อนุญาต แต่เมื่อนางสีทา
 อ้อนวอนขอตามไปให้ไต่ถ้าพระรามไม่อนุญาตนางจะยอมตาย พระรามจำต้องยอมให้นางไป

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 476.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 568.

ท้าว ต่อมาเมื่อนางสีดาถูกหกกษัตริย์ลักพาตัวไป พระรามก็พยายามคิดตาม และให้ทำศึกสงครามหลายครั้งโดยมิได้ท้อถอย จนในที่สุดก็สามารถติดตามนางสีดาคืนมาได้

ทางด้านความสามารถในการรบ พระรามออกรบด้วยพระองค์เองถึง 7 ครั้ง ในการรบกับหกกษัตริย์สุดท้ายพระรามแสดงพรพรหมมาสเตอร์สังหารหกกษัตริย์ได้

เรื่องพระลักษมณ์ - พระลाम พฤติกรรมของพระลाम จะคล้ายคลึงกับพฤติกรรมของพระรามในเรื่องรามเกียรติ์เป็นส่วนใหญ่ คือเป็นกษัตริย์รูปงาม มีความสามารถในการรบ และมีความมั่นคงในความรัก แต่พระลामในเรื่องพระลักษมณ์ - พระลाम ไม่ได้เป็นพระนารายณ์อวตารและพฤติกรรมของพระลाम ในเรื่องพระลักษมณ์ - พระลาม จะเปลี่ยนไปจากเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ในตอนที่พระลามต้องกลายเป็ลึงพระลามชั่วคราวหนึ่ง เนื่องจากไถ่กินผลนิเคธ พฤติกรรมของลึงพระลามในตอนนั้นไม่ได้กล่าวถึงในเรื่องรามเกียรติ์

เรื่องพระรามราชาตก ลักษณะและพฤติกรรมของพระรามจะเป็นไปตามแบบของนิทานชาดก คือพระรามจะเป็นพระเพชี่หัวตามคติทางพุทธศาสนา ไม่ใช่พระนารายณ์อวตารเช่นเดียวกับพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ นอกจากนี้พฤติกรรมของพระรามในเรื่องพระรามราชาตกจะมีลักษณะเหมือนพระเอกในวรรณคดีไทยโดยทั่ว ๆ ไป คือจะมีมีเสน่ห์หลายองค์ถึงแม้ว่าจะมีความรักอันมั่นคงค่อนางสีดาเพียงใดก็ตาม แต่ไม่ว่าพระรามจะเดินทางไปบ้านเมืองใด ก็จะทำให้พระธิดาของเจ้าเมืองนั้นเป็นมเหสีอยู่เสมอ ซึ่งจะต่างกับลักษณะนิสัยของพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ พระรามจะเป็นผู้ที่มีความมั่นคงในความรัก จะเห็นได้จากตอนที่พระราม ออกติดตามหานางสีดา นางสาวนั้กขาน้องของหกกษัตริย์ได้แปลงกายเป็นหญิงสาวมาเกี้ยวพาราสีพระราม พระรามก็ไม่สนใจใยดีในตัวนางเลย ยังมีความรักอันมั่นคงค่อนางสีดาอยู่เสมอ และพระรามในเรื่องรามเกียรติ์จะมีมเหสีพระองค์เดียวคือนางสีดา

เรื่องควายหัวระเหิ ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของพระรามจะไม่ต่างจากพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 คือเป็นกษัตริย์รูปงามมีความสามารถในการรบ และมั่นคงในความรักค่อนางสีดา

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เรื่องพระลัก -

พระลาม เรื่องพระรามชาตก และเรื่องควายท้าวระพี พระรามจะมีลักษณะและพฤติกรรม
ร่วมกัน ในด้านการมีรูปโฉมงดงาม มีความสามารถในการรบ มีความรักต่อนางสีหาอย่าง
มั่นคง จะเห็นได้จากการที่พระรามได้ทำศึกสงครามต่อสู้กับศัตรู จนได้นางสีหากลับคืนมา
แต่ลักษณะและพฤติกรรมของพระรามจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างในเรื่องพระลัก - พระลาม
และพระรามชาตก คือ พระรามจะกลายเป็นลิงไปชั่วระยะหนึ่ง นอกจากนี้ในเรื่องพระราม-
ชาตก พระรามจะมีมีเหลี่ยมมากตามลักษณะของกษัตริย์ในนิทานประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ

2. ทศกัณฐ์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทศกัณฐ์คือนนท
กลับชาติมาเกิดเป็นยักษ์ มี 10 หัว 20 กร เป็นโอรสของท้าวลัสเตียนและนางรัชทา
แห่งกรุงลงกา

คือว่านนทุมภะกานิก เกิดเป็นพระโอรสา

ชื่อทศกัณฐ์มารา ลิบเตียรลิบหน้าลิบกร²⁸

ลักษณะนิสัยของทศกัณฐ์ที่เห็นอย่างเด่นชัดคือ มีความมั่งคั่งในอิสตรี ทศกัณฐ์

มีเมีย 2 องค์คือนางมมเพ และนางกาลอัจลณี แต่ก็ยังไปเกี้ยวพารวสี และได้นางฟ้า นาง
ปลา นางช้าง เป็นชayaอีก และเมื่อนางสำนักขาได้เล่าถึงความงามของนางสีหา ทศกัณฐ์
ยังเกิดความหลงใหลอยากได้นาง

นอกจากนั้น ทศกัณฐ์ยังเห็นสัพพาล มีความโลภ ทศกัณฐ์ได้เป็นกษัตริย์ครองกรุง
ลงกาแล้วยังไม่พอใจ เมื่อท้าวลัสเตียนประทานบุษบกให้กูปะเร็น ทศกัณฐ์ก็ได้ใช้กำลังแย่งชิง
มาเป็นของตน

ให้ลิตองจาอาธรรม แก่กูเรปันเซษฐา

ว่าองค์สมเด็จพระมิกา สกมหาบุษบกให้ไป

²⁸เรื่องเหียวกัน, หน้า 58.

ตัวถูกทรงสิทธิศักดิ์ จะโหมหักกิ่งชัยมาให้ได้
 หักแล้วลงสรวงศาลาย ทรงเครื่องพิชัยสงครามยุทธ์²⁹

ทศกัณฐ์เรียนวิชากับฤๅษโศคม จนเชี่ยวชาญทางยิงธนู และไตรเพท เวท-
 มนตร์ ต่อมาฤๅษโศคมได้ลอบจัดของทศกัณฐ์ออกจากร่าง เพื่อให้ทศกัณฐ์เป็นอมตะ นอกจากนี้
 ทศกัณฐ์ยังสามารถแปลงกายได้ ในการรบกับพระรามครั้งสุดท้าย ทศกัณฐ์ได้แปลงกายเป็น
 พระอินทร์

อย่างไรก็ตาม ทศกัณฐ์ก็ยังมีความดีอยู่บ้าง ถึงแม้ว่าทศกัณฐ์จะมีความลุ่มหลง
 นางสีดา แต่ก็ยังคงให้ความรักและเอาใจใส่แก่นางมณโฑ และนางสนมอยู่เสมอ ในตอนที่
 ทศกัณฐ์สิ้นชีวิต นางสนมต่างก็ร่ำครวญถึงความดีของทศกัณฐ์ว่า

โอ้อ้าวทูลกระหม่อมเอ๋ย ไม่เห็นเลยว่าจะมีอายุสาธุ
 ทรงเพศทั้งทวงพระสุริยัน ไตรภพทั้งนั้นก็เกรงฤทธิ์
 เลี้ยงข้าพระบาททั้งนี้มา ท้ายพระทัยเมตตาสุจริต
 ให้ความสุขร่มเย็นเป็นพันลึก ทั้งองค์พระบิดุเรศมารทร
 มาตรแมนผัดพลาทสังไถ ภูวไนยมีแต่จะสั่งสอน
 พระคุณกว้างลึกกว่าสาคร ไม่มีสิ่งร้อนราศี³⁰

เรื่องพระลัก - พระลาม พญาชามมะนาสวนจะมีลักษณะนิสัยคล้ายทศกัณฐ์
 ในเรื่องรามเกียรติ์ คือมีความมักมากในกามคุณ ทำผิดศีลธรรมถึง 2 ครั้ง คือปลอมเป็น
 พระอินทร์เข้าหานางสุมังคลา และลักพานางสีดาจากพระราม รูปร่างลักษณะของพญาชามมะ-
 นาสวน ในเรื่องพระลัก - พระลาม จะไม่มีตอนใดบ่งบอกถึงรูปร่างลักษณะของพญาชามมะ-
 นาสวนอย่างแน่ชัดว่ามีรูปร่างเป็นอย่างไร จะเป็นคนธรรมดา หรือเป็นยักษ์เหมือนกับทศกัณฐ์
 ในเรื่องรามเกียรติ์ เพราะเหตุการณ์ในตอนเริ่มเรื่องก็ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการกำเนิดของ

²⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

³⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 525.

พญาชาบมะนาส่วนว่าสืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์องค์ใด แต่ก็มีเหตุการณ์บางอย่างตอนที่พอจะสันนิษฐานได้ว่าพญาชาบมะนาส่วนน่าจะเป็นคนธรรมดา ไม่ใช่ยักษ 10 เคียร 10 หักตร์ 20 กรเหมือนทศกัณฐ์ ใต้กล่าวถึงในเหตุการณ์ตอนที่นางสนมขอร้องให้นางสีดาว่าครูปญาชาบมะนาส่วนใหญ่ เพราะพวกนางไม่เคยเห็นว่าพญาชาบมะนาส่วนมีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร นางสีดาบอกนางสนมเหล่านั้นว่า "อันว่าชู้เพื่อนนั้นพอสิ่งปานกลาง นี่แล้กว่ากับชาวแท้ถึงท่าพอจาฮิต ทอกลแล้ว"³¹ ทำให้ทราบว่าพญาชาบมะนาส่วนมีรูปร่างปานกลาง ไม่เตี้ยหรือสูงเกินไป ผิวไม่ขาวค่อนข้างจะดำ ถ้าพญาชาบมะนาส่วนเป็นยักษ นางสีดาคงไม่อธิบายลักษณะของพญาชาบมะนาส่วนเช่นนี้ เพราะโดยทั่วไปแล้วยักษจะมีร่างกายใหญ่โตคู้หน้าหวาดกลัวมากกว่า นอกจากนั้นตอนที่พญาชาบมะนาส่วน ทำศึกกับพระลาม พญาชาบมะนาส่วนได้เนรมิตไพร่พลเป็นคนมากมายหลายแสนคน และต่อสู้รบกับพระลาม โดยวิธีชนช้าง

พญาก็นิรมิตแล้วมนต์พิศเป็นคน แสนโกฏิกอขวาง เต็มนครล้นทั้ง

ช้างม้าเต็มทุ่งใหญ่...พญาชาบหงษ์พาสาร เสิน ๆ ไปชนพล

ชนช้าง เมื่อนั้นพระลามเจ้าลือฮาสิทธิเดช พระก็สิ้นช้างตัวกำผ่า

ชน...เมื่อนั้นพญาชาบเจ้าแกว่งขอคำพระลามเลยแกว่งตีคำต้อง

สองพญาเจ้ากุมกันทั้งไล่แลเยอ แต่นั้น พระลามเปื่องไกรขอเผด็จ

ฆ่าพญาชาบเจ้าขอชอฮับต่อ กันแล้ว...³²

การสู้รบแบบชนช้าง และการที่พญาชาบเนรมิตไพร่พลเป็นมนุษย์ขึ้นมาแสดง - ว่าพญาชาบมะนาส่วนน่าจะเป็นคนมากกว่าเป็นยักษเหมือนทศกัณฐ์ และวิธีการสู้รบแบบชนช้าง เป็นวิธีการต่อสู้ของกษัตริย์ที่เป็นมนุษย์ธรรมดา ถ้าพญาชาบมะนาส่วนเป็นยักษก็ควรที่จะใช้กำลังของตนเองทำการรบ เพราะยักษย่อมได้เปรียบมนุษย์ที่ตัวใหญ่กว่าและมีพลังกำลัง

³¹ พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลัก - พระลาม (กรุงเทพฯ: สึกษิตสยาม, 2518), หน้า 125.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 103 - 104.

มากกว่า นอกจากนั้นถ้าพญายามมะนาส่วนเป็นยักษ์ก็น่าจะเนรมิตไฟรพที่ เป็นยักษ์ เข้าทำ การสู้รบ มากกว่าที่จะเนรมิตไฟรพเป็นคนธรรมดา จึงอาจกล่าวได้ว่าพญายามมะนาส่วน ในเรื่องพระลัก - พระลาม จะมีบุคลิกลักษณะต่างไปจากทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์เนื่อง จากว่าพญายามมะนาส่วนจะเป็นมนุษย์ธรรมดาที่รอบรู้ศิลปศาสตร์ทั้งปวง ไม่ใช่ยักษ์ 10 เทียร 10 พักตร์ 20 กร เหมือนทศกัณฐ์

ในเรื่องพระรามสาตก พญาราชนาสวรเป็นโอรสของท้าววิรุฬหกซึ่งสืบเชื้อ สายมาจากพรหมชายหญิงคู่หนึ่ง พญาราชนาสวรเป็นกษัตริย์ที่รูปร่าง และมีบุญญาธิการมาก ไม่ไ้เป็นยักษ์เหมือนทศกัณฐ์ ในตอนที่กล่าวถึงการกำเนิดของพญาราชนาสวรนั้น พญาราช- นาสวรได้ถือธนูศัลและขว้างวออกมาจากครรภ์ของนางมลิกาด้วย อาวุธวิเศษทั้ง 2 นี้ พระอินทร์เป็นผู้ประทานให้ ลักษณะนิสัยของพญาราชนาสวรไม่ต่างไปจากทศกัณฐ์เท่าไรนัก เพราะทั้งพญาราชนาสวรและทศกัณฐ์ต่างก็มีความมักมากในอิสตรี แต่พฤติกรรมของพญาราช- นาสวรจะรุนแรงและร้ายกาจกว่าทศกัณฐ์มาก คือ เมื่อพญาราชนาสวรอายุได้ 3 สันหา ก็ไ้ใช้กำลังบังคับท้าวอครุ เป็นลุงของนางจันทมา เป็นมเหสี ต่อมาพญาราชนาสวรไ้เรียน วิชากับพระอินทร์ พระอินทร์ไ้สอนศิลปวิทยาให้ รวมทั้งวิชาแปลงกายเป็นพระอินทรด้วย แต่พญาราชนาสวรก็เผลอไ้ใช้วิชาไปในทางที่ผิด คือไ้ปลอมตัวเป็นพระอินทร์เข้าหานาง สุธาภาสยาของพระอินทร์ และในตอนที่พญาราชนาสวรไ้ข่าวความงามของนางสีดาก็ไ้ เค้นทาง ไปขอนางกับฤๅษี แต่เนื่องจากพญาราชนาสวรไ้มีความสามารถที่จะยกธนูมะหิมะสี ไ้ จึงไ้ได้นางไปครอบครอง ต่อมาเมื่อพระรามไ้นางสีดาไปพญาราชนาสวรก็ไ้ใช้อุบาย หุกลีทางที่จะแย่งนางจากพระราม โดยไ้เนรมิตสัตว์ต่าง ๆ เข้าทำร้ายพระราม พระลักษมณ์ และม้าเมฆาบ และในที่สุกก็ไ้แปลงกายเป็นกวางทอง ล่อให้พระรามออกติดตามจนพญา- ราชนาสวรสามารถแย่งชิงนางสีดาไปไ้

ส่วนทศกัณฐ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ ถึงแม้จะสืบเชื้อสายมาจากพรหมคือท้าว สหบดีพรหมสร้างเมืองลงกาให้ธาดาพรหมครอง ธาดาพรหมและนางมลิกาคือบรรพบุรุษของ ทศกัณฐ์ แต่ชาติก่อนของทศกัณฐ์คือคนตู่ ซึ่งเป็นยักษ์มีหน้าที่คอยล้างเท้าเหวตาเมื่อถูกพระ นารายณ์สังหาร จึงไ้มาเกิดเป็นทศกัณฐ์ โอรสท้าวลัสเตียน เป็นยักษ์มี 10 เทียร 20 กร

ทศกัณฐ์มีมเหสี 2 องค์ คือนางมณฑิลา และนางกาลอัคติ เป็นมเหสีซึ่งทศกัณฐ์ไถ้มาโดยชอบธรรม สาเหตุที่ทศกัณฐ์ไถ้นางมณฑิลาเพราะ พระอิศวรได้ให้ทศกัณฐ์ยกเขาไกรลาสให้ตรง ทศกัณฐ์ได้ขอพระอูมาเป็นรางวัล พระอิศวรจึงต้องประทานให้ แต่พระนารายณ์ทำอุบายให้ทศกัณฐ์คืนพระอูมาและขอนางมณฑิลาไปแทน ส่วนนางกาลอัคติ ทศกัณฐ์ไถ้มาเพราะท้าวลัสเตียนบิดาของทศกัณฐ์ช่วยสหมลวันรบกับพระยากาลนาค พระยากาลนาคยอมแพ้และได้ถวายนางกาลอัคติให้ท้าวลัสเตียน ท้าวลัสเตียนจึงยกให้ทศกัณฐ์ แต่อย่างไรก็ตามทศกัณฐ์ก็ไม่พอใจสิ่งนี้เสียใจเข้า ให้อสูรไปเกี่ยวพาราสีเหล่านางฟ้า ได้แปลงกายเป็นปลา เป็นช้าง ไปสมสู่กับนางปลา และนางคชสาร แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่อาจเอื้อมล่วงเกินนางสุชาดาชายาของพระอินทร์เหมือนกับพญาราชนาสวร และเมื่อทศกัณฐ์ได้ลักพานางสีหามาจากพระรามเมื่อถึงวาระสุดท้ายของชีวิตทศกัณฐ์ก็สำนึกผิดในสิ่งที่ตนได้กระทำลงไป

เรื่องความชั่วร้ายที่ ท้าวราพนาสวณเป็นโอรสของพระยาวิรุฬหะ เจ้าเมืองลังกา มีอุทธานุภาพมาก เมื่อเกิดมามีอภิญญา 2 ประการ คือ อิทธิฤทธิ์ญาณมีความสามารถในการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ และมีทิพจักษุญาณ คือมีตาทิพย์ ลักษณะนิสัยของท้าวราพนาสวรจะคล้ายพญาราชนาสวรในเรื่องพระรามชาตกและทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์คือมีความมกมากในอิสตรี ไต่ล่อมเป็นพระอินทร์เข้าหานางสุชาดา เมื่อนางสุชาดารู้ความจริง ก็มีความแค้นเคืองท้าวราพนาสวณมาก จึงขอมาเกิดเป็นธิดาของท้าวราพนาสวณเพื่อแก้แค้น

สำหรับรูปร่างลักษณะของท้าวราพนาสวณนั้น จะเป็นมนุษย์รูปร่างต่างกับทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ เห็นได้จากตอนนางสนมขอให้นางสีดาคำครูปท้าวราพนาสวณให้ดู นางสนมเหล่านั้นเคยได้อิทธิพิศพิศว่าท้าวราพนาสวณมีรูปโฉมงดงามมาก นางเหล่านั้นกล่าวถึงท้าวราพนาสวณว่า "สงสัยว่ามีวิจิตรเดชาอนุภาพ และมีอุปอันงามถึงนักหาคนในโลกนี้จักพบพบบได้"³³ นางสีดาก็ตกลงว่าท้าวราพนาสวณมีรูปโฉมอันงดงามโดยกล่าวกับนางสนมว่า "ทั้งราพนาสวณ ก็หากมีอุปโฉมอันงามเป็นทั้งนางทั้งหลายได้คู่แล้ว"³⁴ ท้าวราพนาสวณใน

³³ ฤทธาสนวน ก. หน้า 396.

³⁴ ฤทธาสนวน ก. หน้าเดียวกัน.

เรื่องควายหัวระพีจะมี บุคลิกลักษณะที่ต่างไปจากหศกัณฐ์มาก คือเป็น กษัตริย์ที่มีรูปโฉมอันงดงาม ไม่ได้เป็นยักษ์เหมือนกับหศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์

หศกัณฐ์ ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จะมีกำเนิดที่แตกต่างไปจากรามเกียรติ์สำนวนห้องดินอีสานทั้ง 3 เรื่อง หศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์คือคนทุกซึ่งถูกพระนารายณ์สาปให้มาเกิดเป็นหศกัณฐ์โอรสของท้าวลัสเตียน ส่วนในรามเกียรติ์สำนวนห้องดินอีสานทั้ง 3 เรื่อง ไม่ได้กล่าวถึงอดีตชาติของท้าวราพณาสวราชทางด้านรูปร่างลักษณะ หศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ จะเป็นยักษ์มี 10 เศียร 10 พักตร์ 20 กร แต่ในฉบับห้องดินอีสาน ท้าวราพณาสวราชจะเป็นมนุษย์ธรรมดาที่มีรูปร่างแต่ยังคงมีลักษณะนิสัยคล้ายกับหศกัณฐ์คือ มีความมักมากในอิสตรี เจ้าชู้ และมีนิสัยหาล

3. หนุมาน

หนุมาน ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เกิดจากพระอิศวรต้องการแบ่งกำลังมาช่วยพระนารายณ์ที่จะอวตารลงมาเป็นพระราม พระอิศวรจึงให้พระพายนำเทพอาวุธของพระองค์เข้าปากนางสวาหะ ต่อมานางได้ให้กำเนิดกุมารเป็นวานรเผือก มีลักษณะพิเศษคือ มีคุณพล ขนเพชร เชื้อวแก้ว สามารถเหวเป็นท้าวเป็นเคื่อน มี 4 หน้า 8 กร ตัวสูงใหญ่และมีอิทธิฤทธิ์มาก

ลอยอยู่ตรงพักตร์ชนนี	รหมีไซติช่วงเวหา
มีคุณพลขนเพชรลงการ	เชื้อวแก้วแว้วฟ้ามาลัย
เหวเป็นท้าวเคื่อนระวีวร	แปกกรสี่หน้าสูงใหญ่
สำแทมเพลงฤทธิ์เกรียงไกร	แล้วลงมาไหว้พระมารดา ³⁵

หนุมานมีนิสัยเจ้าชู้ มีภรรยาหลายคน ทั้งที่เป็นนางฟ้า ยักษ์ ปลา และหนุมานก็ได้รับความช่วยเหลือจากนางเหล่านั้นในการทำงานให้พระรามเสมอ เช่นนางมุขมาลี และนางสุพรรณมาลี ช่วยบอกทางให้หนุมานไปลงกา นางสุพรรณมาลีช่วยหนุมานจองถนนไปลงกา เป็นต้น

³⁵พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515), หน้า 88.

หนุมาน เป็นผู้ที่มีความสามารถในการทำศึก ฉลาด และมีไหวพริบดี ทำ-
งานให้พระรามสำเร็จทุกครั้ง เช่นเมื่อท้าวมาหาสมทูไม่ยอมอ่อนน้อม หนุมานก็ไม่ใช้กำลัง
แต่จะใช้สติปัญญาแทนโดยการสะกดท้าวมาหาสมทูให้หลับแล้วยกท้าวมาหาสมทูมาถวายพระราม
ทั้งแท่นบรรทม หรือตอนเผาลงกา หนุมานก็ได้ลงให้ฝ่ายยักษ์จุดไฟเผาคน เมื่อไฟติดก็วิ่ง
ไปรอบกรุงลงกาจึงเกิดไฟไหม้ทั่วเมืองลงกา หรือในตอนที่นางเบญจกายแปลงตัวเป็นนางสีดา
ตายลอยน้ำมา พระราม พระลักษมณ์คิดว่านางตาย แต่หนุมานใช้ไหวพริบสังเกตว่าศพไม่น่า
และลอยทวนน้ำมา คงไม่ใช่นางสีดาตัวจริงและได้ทำการพิสูจน์ เหตุการณ์สำคัญที่แสดงให้เห็น
ความสามารถของหนุมาน คือสามารถท้าวอุบายลวงกล่อ่งดวงใจของทศกัณฐ์จากอุษิมา
ถวายพระรามให้สำเร็จ เป็นเหตุให้พระรามสามารถสังหารทศกัณฐ์ได้

เรื่องพระลัก - พระลาม หุลละมานเป็นลิงเชื้อสายของพระลาม คือได้
เกิดเป็นลูกของลิงพระลาม และนางแพงศรี หุลละมานเป็นลิงที่มีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถอ้า
ปากลาบพระจันทร์ไว้ได้ถึง 8 ดวง และฟันไฟได้ ทั้งที่กล่าวไว้ในตอนที่พระลักษมณ์นำหุลละ-
มานมาเฝ้าพระลาม หุลละมานให้แกล้งอิทธิฤทธิ์ให้พระลามได้ทักพระเนตร "เตโชแก้ว
หุลละมานเอื้องราช บากันนิรมิตปากลาบให้พระจันทร์ไว้ 8 ดวง แท้แล้ว หำเพสเพียงอำปาก
เป็นไฟโขง ๆ ลูกเป็นเปวพอย่าน"³⁶ ในเรื่องพระลัก - พระลาม กรณีที่หุลละมานต้อง
มีกำเนิดเป็นลิงก็เพราะหุลละมานได้ทำกรรมไว้ในชาติปางก่อน จึงต้องเกิดมาเป็นลิงเพื่อ
ชดใช้กรรมในชาตินี้ เมื่อหุลละมานหมดกรรมแล้วก็กินผลนิโครทก็ไต่กลับเป็นมนุษย์รูปงาม
ทั้งที่บรรยายไว้ว่า "หุลละมานมาท้าวเอาใส่ปาก ชบคาบเคี้ยว มาท้าวลวกกินแท่น พอ
อีกลิ้บเข้าไปในอุทรท้อง มาท้าวท้าวละคาบลิ้งเสีย จึงลวกกายเป็นทั้งอินทร์ทองแถม คังหาก
ทุเลิส้างามยิ่งเหมือนคนแลนา"³⁷

หุลละมานมีบทบาทสำคัญในการช่วยพระลามทำศึก และเป็นผู้มีความสามารถ

³⁶ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

ในการรบ เลี้ยวกับพญาชาวมะนาส่วนถึง 2 ครั้ง ครึ่งหลังทำศึกร่วมกับพระลามจนพระลามสามารถสังหารพญาชาวมะนาส่วนได้ และเมื่อพญาชาวมะนาส่วนสิ้นชีวิตแล้ว หุละมานได้อาสารบกับโมกษะศักดิ์สหายของพญาชาวมะนาส่วน และฆ่าโมกษะศักดิ์ได้ในที่สุด

ในเรื่องพระรามชาคก หุละมานเป็นลิงเชื้อสายพระรามเช่นเดียวกับหุละมานในเรื่อง พระลัก - พระลาม กล่าวคือหุละมานเป็นลูกของลิงพระรามกับนางแพงศรี และมีฤทธิ์มากกว่าคนทั้งหลายในชมพูทวีป

มีฤทธิ์เดชชนะแก่เทวะบุตร เทวดาทั้งหลาย อันอยู่ในป่าทงพงไฟที่นั้น บ่อาจจักมีบุคคลผู้ไม่มีฤทธิ์เสมอหุละมานอันเป็นลูกแห่งนางแพงศรีได้ แลส่วนลิงหุละมานเกิดมาปางนั้นก็มิรู้ถึงตามเชื้อพ่อแม่แห่งตน คือว่าลิงทอท้าวพระรามและนางแพงศรีนั้นแล...อิทธิฤทธิ์หุละมานเกิดมามีเดชฤทธิ์ยิ่งกว่าสัตว์แลคนทั้งหลายอันอยู่ในชมพูทวีปทั้งมวล แล³⁸

หุละมาน ในเรื่องพระรามชาคก ไม่มีนิสัยเจ้าชู้เหมือนหนุมานในเรื่องรามเกียรติ์ หุละมานไต่ธิดาพญานาคและมีลูกคือวาลย์ นอกจากนั้นหุละมานยังไต่ทำศึกหลายครั้ง และช่วยพระรามสู้รบกับพญาราพณาสุวรรณไ้รับชัยชนะ

ในเรื่องควายหวัระพี หวัระมานจะมีลักษณะพิเศษต่างไปจากหนุมานในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ และต่างจากหุละมานในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานฉบับอื่น เนื่องจากว่าหวัระมานจะไม่ใช้ถึงอย่างหนุมานและหุละมาน แต่หวัระมานจะเป็นมนุษย์ที่มีหน้าคล้ายลิง ในเรื่องควายหวัระพีไม่ได้บรรยายลักษณะของหวัระมานไว้อย่างกระจ่างชัด แต่ก็มีข้อความบางตอนที่พอจะสันนิษฐานได้ว่า หวัระมานเป็นมนุษย์ ทั้งมีคำเรียกหวัระมานว่าเต็กน้อย ในตอนกำเนิดหวัระมาน "คนทั้งหลายก็ใช้ชื่อเต็กน้อยผู้นั้นว่าอายหวัระมาน"³⁹ และมีหน้าตา

³⁸ พระรามชาคก, บันปลาย, ผูกที่ 9, หน้า 61.

³⁹ ภูภาคผนวก ก. หน้า 378.

คล้ายถึงทั้งปรากฏในตอนแม่น้ำแดงพบกับพระบุตร พระชุม ถึงหวัระมานว่า "หวัระมานมีหน้า
ทั้งวอก"⁴⁰ นอกจากนี้หวัระมานจะมีอิทธิฤทธิ์ต่างไปจากหนุมาน คือหวัระมานสามารถพูด
ออกมาเป็นพระอาทิตย์ 7 ดวง เหาะไฟสูงเทียมเขาเขษณธร และสามารถเหาะอ้อมจักรวาล
ไต่ภายในพริบตาเดียว ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งของหวัระมานก็คือ หวัระมานจะไม่เจ้าชู้
เหมือนกับหนุมานในรามเกียรติ์ หวัระมานไม่เคยล่วงเกินหรือเกี่ยวพาราสีหญิงใด ๆ เลย
ธิดาพระยาปัทมะหลุมที่สังครราก็เพราะได้กินเนื้อโคโลของหวัระมาน เมื่อตอนสร้างสะพาน
ไปลังกา และทำให้กำเนิดโอรสสิริรทหะยี ลักษณะความไม่เจ้าชู้ของหวัระมานจะคล้ายกับ
ลักษณะนิสัยของหนุมานในรามายณะ "หนุมานในรามายณะจะไม่เคยเกี่ยวข้องกับผู้หญิงแม้แต่
น้อย ไม่ว่าหญิงนั้นจะเป็นนางฟ้า หญิงเสก หรือเมียใครก็ตาม หนุมานจะไม่สนใจ ได้แต่ตั้ง
หน้ารับใช้พระรามเท่านั้น"⁴¹

นอกจากนี้ หวัระมานในเรื่องควายตัวระที จะไม่มีบทบาทในการสู้รบเหมือน
กับหนุมานในเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หรือในรามเกียรติ์สำนวนทอง
ถิ่นอีสานฉบับอื่น หวัระมานจะทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ให้ความช่วยเหลือพระรามในด้านอื่น ๆ
เช่น สืบหานางสีดา นำสรทศพลมาถวายพระราม ช่วยพระรามจากเมืองบาดาล แต่จะ
ไม่มีบทบาทในการสู้รบกับท้าวราพนาสวนเหมือนในฉบับอื่น ๆ

จากกรที่ได้ศึกษาบุคลิกลักษณะของหนุมาน ในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน
จะพบว่า หุละมานในเรื่องพระลัก - พระลาม และหุละมานในเรื่องพระรามชากกจะมี
ชาติกำเนิดเป็นลิงเช่นเดียวกับหนุมานในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ แต่หนุมานในบทละคร
เรื่องรามเกียรติ์ จะมีลักษณะพิเศษต่างไปคือจะมีกุ่มพล ชนเพชร เขี้ยวแก้ว ส่วนหวัระ-
มานในเรื่องควายตัวระที จะเป็นมนุษย์ไม่ได้มีชาติกำเนิดเป็นลิง และไม่ไ้มีนิสัยเจ้าชู้
เหมือนหนุมานในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

⁴⁰ ภูเขาคนวก ก. หน้า 397.

⁴¹ สมพร สิงห์โต, ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของชาวมอญและรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู, 2520), หน้า 262.

อาจสรุปสาเหตุความแตกต่างของบุคลิกลักษณะของตัวละครในรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นกับตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ได้ดังต่อไปนี้ คือ

1. เนื่องจากผู้แต่งต้องการสร้างเรื่องให้เป็นคติทางพุทธศาสนา จึงมีการเปลี่ยนแปลงบุคลิกลักษณะของพระรามให้เป็นพระโพธิสัตว์ แทนที่จะเป็นพระนารายณ์อวตารตามคติพราหมณ์ ซึ่งจะมีผลสืบเนื่องไปถึงตัวละครอื่น ๆ ด้วย คือพญาราพณาสูรจะไม่ได้เป็นยักษ์ที่ถูกพระนารายณ์สาปให้มาเกิด แต่จะเป็นมนุษย์ธรรมดา

2. เนื่องจากผู้แต่งได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องพระรามฉบับอื่น ๆ จึงนำเรื่องในตอนนั้นมาแทรกไว้ในฉบับท้องถิ่น เป็นเหตุให้บุคลิกของตัวละครต่างกันไปด้วย เช่น พระรามในเรื่องพระลัก - พระลาม และพระราม ในเรื่องพระรามชากก ได้กลายเป็นลิงไประยะหนึ่ง เนื่องจากอิทธิพลของเรื่องพระรามฉบับมลายู⁴² หรือหวัระมานในเรื่องควายหวัระที ไร่เย็นนี้เสียใจอยู่ เพราะอาจได้รับอิทธิพลมารามายณะ

3. อาจเป็นเพราะอิทธิพลของการถ่ายทอดนิทาน นิทานเรื่องพระรามที่มีการถ่ายทอดไปสู่ท้องถิ่น อาจมีการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดบางตอนเป็นผลให้ตัวละครมีบุคลิกต่างกันไปด้วย เช่น หวัระมาน ในเรื่องควายหวัระที และ พาลี สุคริพ ในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน จะเป็นมนุษย์ธรรมดา ไม่ได้เป็นลิงเหมือนในเรื่องรามเกียรติ์

เนื้อเรื่อง

ผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กับรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานเรื่อง พระลัก - พระลาม พระรามชากก และควายหวัระที โดยจะเปรียบเทียบเนื้อเรื่องในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้คือ เหตุการณ์ที่ต่างกัน การลำดับเหตุการณ์ที่ต่างกัน รายละเอียดในเหตุการณ์ตอนเดียวกันที่ต่างกัน

⁴² ดูรายละเอียดในตอนเหตุการณ์ที่ต่างกัน หน้า 182.

เหตุการณ์ที่ต่างกัน

เหตุการณ์ที่ต่างกันในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน และบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 อาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ เหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และเหตุการณ์ที่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน แต่ในฉบับอีสานให้รวมเหตุการณ์เป็นตอนเดียวกัน

เหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1
มีสาเหตุเนื่องมาจาก

1. รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานได้โครงเรื่องตอนต่าง ๆ เหล่านั้น มาจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ หรือได้เค้าโครงมาจากเรื่องพระราชมุขสำนวนต่าง ๆ และนำเรื่องราวในตอนนั้นมาดำเนินเรื่องในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน

1.1 ตอนถึงพระราม

ในเรื่องพระลักษมณ์ - พระราม มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่พระรามต้องกลายเป็กลิงไป ระยะเวลาหนึ่งเข้ามาในเรื่อง ส่วนเหตุเพราะพระรามได้กินผลไม้จากกิ่งที่เข้าไปวางพิศได้ เหตุการณ์ตอนถึงพระรามไม่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

ในเรื่องพระรามชาดก มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนพระรามกลายเป็กลิงเช่นเดียวกับเรื่องพระลักษมณ์ - พระราม

ในเรื่องความหัวระตี่ ไม่ปรากฏเหตุการณ์ในตอนนี้

เรื่องพระรามตอนกลายเป็กลิงนั้น น่าจะได้เค้าเรื่องมาจากเรื่องพระรามของมลายู เพราะมีการกล่าวถึงพระรามต้องกลายเป็กลิงด้วย กล่าวคือเมื่อพระรามได้นางสีดาแล้วก็ไม่ได้เดินทางกลับเข้าเมือง เพราะถ้าทศรถผู้บิดาจะยกสมบัติให้พรคันอนุชาของพระราม พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาจึงเดินทางไปในป่า ในขณะที่พระลักษมณ์ออกไปหาน้ำ พระรามและนางสีดาพอสระน้ำ 2 สระ สระหนึ่งใสสะอาด อีกสระหนึ่งมีน้ำขุ่นเป็นโคลนตม พระรามและนางสีดาจึงไปอาบน้ำในสระที่ใสสะอาดทั้งสองพระองค์จึงกลายเป็น

ลิงไป พระลักษมณ์ต้องใช้ผ้าคล้องพระบาททั้งสองพระองค์ไว้แล้วจับตัวลงแช่น้ำอุ่น พระรามและนางสีดาจึงกลับเป็นคนอีกครั้งหนึ่ง⁴³

กวีชาวอีสานคงเคยได้ยินได้ฟังเรื่องพระรามตอนกลายเป็นลิงมาก่อน จึงนำเหตุการณ์ตอนนี้มาทักแปลงให้เป็นเรื่องไทท่ ๆ คือให้นำเรื่องเกี่ยวกับคติความเชื่อของคนไทยในเรื่องกรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง กล่าวคือในเรื่องพระลัก - พระลาม การที่พระลามต้องกลายเป็นลิงอยู่ 3 ปี ก็เนื่องมาจากพระรามได้ทำกรรมไว้ในชาติก่อน ต่อเมื่อ "หมกเวรเจ้าคนพระอาวไน้ชาติจึงแล้ว บุญหากุญ ช่วยคำ พระองค์เจ้าก็จึงคืน"⁴⁴ ส่วนในเรื่องพระรามซอกก ผู้แต่งก็พยายามหาเหตุผลมาอธิบายว่าการที่พระรามต้องกลายเป็นลิงก็เพราะ เทวทูตลงใจให้พระรามไปกินผลไม้จากกิ่งที่ขึ้นไปทางทิศตะวันออกเพราะเมื่อพระรามกลายเป็นลิงแล้ว จะช่วยบรรเทาความคิดถึงนางสีดาไปได้

1.2 ตอนเชษฐนางมณฑโหมพิชิตาภพนาสวร

เรื่องพระลัก - พระลาม ไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนี้

เรื่องพระรามซอกก พญาราพนาสวรได้ข่าวความงามของนางสีดา จึงเฝ้าทางมาชอนางกับเชษฐา ๆ ให้พญาราพนาสวรยกธนูมะหิมะสี ถ้ายกได้ก็จะยกนางสีดาให้ แต่พญาราพนาสวรไม่สามารถยกได้ เกิดความเสียใจ และเสียตายเป็นอันขาดนางสีดา จึงมีความแค้นเคืองดุชิ ไล่ไปท้าดุชิสู้รบ แต่พญาราพนาสวรก็แพ้อแพ้ ดุชิเกิดความเห็นใจจึงชุนนางขึ้นมาจากหนึ่งจากรากไม้และว่านยา มีรูปร่างหน้าตาเหมือนนางสีดาทุกอย่าง ดุชิตั้งชื่อให้ว่านางสุกโธ และมอบให้พญาราพนาสวร

เรื่องควายทัวระพี ไม่ปรากฏเหตุการณ์ในตอนนี้

⁴³ เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป, พระรามมลายู (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ไทยเซม, 2476), หน้า 16 - 17.

⁴⁴ พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลัก - พระลาม (กรุงเทพฯ:ศึกษิตสยาม, 2518), หน้า 37.

เหตุการณ์ตอนฤๅษีชุนนางสุดโหดให้พญาราชผาสร คงจะได้ที่มาจากเรื่อง พระรามมลายูตอนนางมณเฑียรให้ชุนนางสาวให้หกกษัตริย์ กล่าวคือหกกษัตริย์รู้ว่าท้าวทศรถได้นาง มณเฑียรจากกอไม้ ก็เหาะไปช้อนนางจากท้าวทศรถ ๆ ไม่ให้บอกหกกษัตริย์ว่านางเป็นมเหสีของ พระองค์แล้ว นางมณเฑียรจึงปันหญิงคนหนึ่งจากเหงื่อไคลของนาง คราวแรกเสกเหงื่อไคล ให้เป็นกบ ต่อมาจึงเสกกบให้เป็นหญิงสาวมีรูปร่างเหมือนนางมณเฑียรทุกอย่าง และนำนางที่ ชุนขึ้นมาไปถวายหกกษัตริย์⁴⁵

กวีชาวอีสานคงจะนำเหตุการณ์ในตอนนี มาคิดแปลงให้เป็นเรื่องราวตอน ฤๅษีชุนนางให้หกกษัตริย์ เพื่อที่จะเพิ่มตัวละครคือนางสุดโหดและโอรสทั้ง 9 ให้เป็นกำลังสำคัญ ที่จะช่วยพญาราชผาสรต่อสู้กับพระราม นอกจากนี้กวีชาวอีสานยังได้นำเรื่องการชุนนาง จากเหงื่อไคลมาทำเป็นเรื่องในเรื่องพระรามชาตก คือตอนที่ฤๅษีชุนนางไคจากเหงื่อไคลของ ตน และในเรื่องพระลัก - พระลาม ก็มีเหตุการณ์ตอนฤๅษีชุนนางจากเหงื่อไคลเช่นเดียวกัน

1.3 พระรามแปลงศรวิเชียรเพชรถูกพญาราชผาสรสิ้นชีวิต

เรื่องพระรามชาตก ได้กล่าวถึงพระรามว่าพระรามจะต้องใช้ศรแก้ว- วิเชียรเพชร ซึ่งจมอยู่ใต้สมุทรเท่านั้นจึงจะสามารถสังหารพญาราชผาสรได้ พระรามจึง ให้นุคนะมานไปนำศรมา พระรามแปลงศรถูกพญาราชผาสรสิ้นชีวิต

เรื่องควายท้าวระพี เหตุการณ์ในตอนนี้จะคล้ายกับเรื่องพระรามชาตก คือพิททิเป็นผู้นลพระรามว่าท้าวราชผาสรจะสิ้นชีวิตเมื่อถูกศรหสพล ซึ่งจมอยู่ใต้มหาสมุทร ที่ขอบเขาจักรวาล ท้าวระมานอาสาไปนำศร มาถวายพระราม พระรามแปลงศรถูกท้าวราช ผาสรสิ้นชีวิต

การที่พระรามจะต้องใช้อาวุธพิเศษ จึงจะสามารถสังหารพญาราชผาสรได้ นั้น ในเรื่องพระรามชาตก และควายท้าวระพีอาจจะได้เค้าโครงเรื่องในตอนนีมาจากนิทาน- ฤๅษีราม ในตอนที่หนุมานนำดาบที่นางมณเฑียรรักษาไว้มาถวายพระราม ทาบทนี้เป็นอาวุธเพียง

⁴⁵

เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, พระรามมลายู (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ไทยเชษ, 2476), หน้า 7 - 9.

สนิทเหี่ยวที่สามารถสังหารทศกัณฐ์ได้ เมื่อพระรามได้กลับมาแล้วให้ใช้คาบพันทศกัณฐ์ขาดเป็นท่อน ๆ⁴⁶

1.4 ตอนพระกุมารทศกัณฐ์กับเท็กเลี้ยงควาย

ในเรื่องพระลัก - พระลาม ตอนที่พระกุมารโอรสของนางสีดาได้ไปขอทาน พระกุมารเดินทางไปพบเท็กเลี้ยงควาย พระกุมารได้ขอแบ่งข้าวจากเท็กเลี้ยงควาย เท็กเลี้ยงควายทำพระกุมารทศกัณฐ์ ถ้าพระกุมารชนะจะแบ่งข้าวให้ เมื่อพระกุมารชนะเท็กเลี้ยงควายไม่ทำตามสัญญา จึงเกิดการต่อสู้กัน

เหตุการณ์ตอนพระกุมารโอรสของนางสีดาต่อสู้กับเท็กเลี้ยงควายในเรื่องพระลัก - พระลาม น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องรถเสนชาตก ตอนเท็กเลี้ยงโคท้ารถเสนชนไก่ ถ้าวรถเสนชนะ เท็กเลี้ยงจะให้ข้าว 10 ห่อ ถ้าวรถเสนแพ้ รถเสนจะต้องเสียแก้วแหวนเงินทองแก่เท็กเลี้ยงควาย ในที่สุดรถเสนชนะและให้ข้าวห่อเข้ามาให้มารดา⁴⁷

1.5 ตอนพญาชาวมะนาสวันเข้าหานางสุชาดา

เรื่องพระลัก - พระลาม พญาชาวมะนาสวันได้ไปขอเรียนวิชากับพระอินทร์ เมื่อเรียนสำเร็จแล้วไปปลอมตัวเป็นพระอินทร์เข้าหานางสุชาดา เมื่อนางสุชาดารู้ความจริง จึงมีความอาฆาตแค้น จึงขอยพรจากพระอินทร์ขอสงมาเกิดในโลกมนุษย์ เพื่อที่จะแก้แค้นพญาชาวมะนาสวัน นางสุชาดาจึงมาเกิดเป็นนางสีดาธิดาของพญาชาวมะนาสวัน

เรื่องพระรามชาตก ก็มีเหตุการณ์ตอนพญาราพาสวรรค์เข้าหานางสุชาดา ชายาของพระอินทร์เช่นเดียวกัน

เรื่องควายท้าวพระผู้ ไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้

⁴⁶

เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, เรื่องเดิม, หน้า 55- 56.

⁴⁷ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ปัญญาสาตก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรบริกร, 2499), หน้า 975.

ในวรรณคดีไทยประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ หลายเรื่อง มักจะกล่าวถึง เหตุการณ์ตอนที่ตัวละครฝ่ายอธรรมเข้าหาชายาพระอินทร์ เช่นเรื่องอุณรุท มีเหตุการณ์ตอนที่ท้าวกรุงพาณปลอมเป็นพระอินทร์ เข้าหานางสัจจิรา ชายาของพระอินทร์อีกองค์หนึ่ง นางสัจจิราจึงลงมากลืนเป็นนางอุษาคทาที่ท้าวกรุงพาณปลอมเป็นนั้น เหตุการณ์ตอนพญาชามมะนา- ส่วนเข้าหานางสุชาดาในเรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาตก อาจจะได้นำเรื่องมาจากเรื่องอุณรุทในตอนท้าวกรุงพาณเข้าหานางสัจจิรา ผู้แต่งได้นำเหตุการณ์ในตอนนั้นมาเพิ่มในตอนต้นเรื่อง เพื่อกล่าวถึงสาเหตุการกำเนิดของนางสีดา

1.6 พญาราชพาณสาวรได้นำนางจันทาและพระรามออกติดตาม

ในเรื่องพระรามชาตกฉบับนี้ มีเหตุการณ์ตอนพญาราชพาณสาวรมาขอนางจันทาธิดาของท้าวธตรฐผู้เป็นลุง ท้าวธตรฐไม่เต็มใจ แต่ก็ต้องยกนางให้เนื่องจากเกรงกลัวฝีมือของพญาราชพาณสาวร ต่อมาท้าวธตรฐให้หาพิธีขอเฮอร์สที่มีฝีมือและมีบุญญาธิการจากเทพเจ้า เพื่อที่จะให้ช่วยติดตามนางจันทากลับคืนมา พระอินทร์จึงอัญเชิญพระโพธิสัตว์และเทพบุตรผู้น้องให้มา เกิดเป็นเฮอร์สทองที่เวธทรฐ นางวิสุทธิโสภณเหลียวของท้าวธตรฐจึงได้ให้กำเนิดพระราม และพระลักษมณ์ เมื่อเฮอร์สทั้ง 2 พระองค์เจริญวัย ท้าวธตรฐจึงให้ออกติดตามพานางจันทากลับคืนมา ระหว่างทางพระราม พระลักษมณ์ต้องเผชิญอันตรายต่าง ๆ มากมาย แต่ก็สามารถผ่านอุปสรรคต่าง ๆ มาได้ และพานางจันทาเดินทางกลับเมืองทั้งที่นางไม่เต็มใจ พญาราชพาณสาวรออกติดตามต่อสู้เพื่อชิงนางคืน แต่ไม่สามารถสู้พระรามได้ ในที่สุดพญาราชพาณสาวรยอมแพ้ และได้มาสู่ขอนางจันทาอย่างถูกต้องตามประเพณีที่เมืองจันทบุรีศรีสัตนาคน

รายละเอียดและเหตุการณ์ในตอนทั้งกล่าวที่ผู้แต่งเรื่องพระรามชาตกนำมากล่าวในตอนต้น มีความยาวถึง 20 ผูก ก่อนที่จะดำเนินเรื่องพระรามต่อไปนั้น น่าจะได้เค้าโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมอีสานเรื่องสังข์ศิลป์ชัย กล่าวคือ ในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ท้าวภูมิภักข์ได้ลักนางสุมณฑาน้องสาวของท้าวภูสราชเจ้าเมืองปัญจาล ต่อมาท้าวภูสราชให้เฮอร์สคือสังข์ศิลป์- ชัยออกติดตามนางสุมณฑาผู้เป็นอา สังข์ศิลป์ชัยต้องเผชิญภัยต่าง ๆ มากมาย ในที่สุดก็สามารถพานางสุมณฑากลับมาได้ เกยที่นางไม่เต็มใจจะกลับมานัก ทางฝ่ายท้าวภูมิภักข์ได้ออกติดตามไต่รบกับสังข์ศิลป์ชัย แต่ก็พ่ายแพ้ไป ผู้แต่งได้นำโครงเรื่องสังข์ศิลป์ชัยมาผนวกเข้า

กับเรื่องรามเกียรติ์ โดยนำเรื่องลัทธิปรัชญามากล่าวไทท่อนต้นเรื่องพระรามชาคกไทยใช้ชื่อตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ ก่อนที่จะดำเนินเรื่องพระรามชาคกต่อไป

1.7 ตอนที่กล่าวถึงการกำเนิดบรรพบุรุษของตัวละคร

เรื่องพระรามชาคก ได้กล่าวถึงพรหมชาย หญิง คู่หนึ่ง ได้ลงมาบริโภคน้ำวันดินในโลกมนุษย์ แล้วกลับขึ้นไปบนสวรรค์ไม่ได้ พรหมชายหญิงทั้ง 2 จึงสร้างบ้านเรือนอยู่ชายฝั่งมหาสมุทร ทางทิศใต้ และทำให้กำเนิดเฮอร์สสืวงศ์ตระกูลมากมาย เฮอร์สสืวงศ์สกุลต้องคือท้าวคัมภีร์เมสวร ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระราม พระลักษมณ์ และพญาราพณะสวร

เหตุการณ์ตอนที่กล่าวถึงพรหมชายหญิงคู่หนึ่งที่ได้ลงมาบริโภคน้ำวันดิน และได้ให้กำเนิดบรรพบุรุษของพระราม และพญาราพณะสวรในเรื่องพระรามชาคก น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องไตรภูมิ คือเมื่อไฟไหม้ถล่มล้างโลก ไท้เกิดน้ำท่วมโลก และลมหก และเมื่อลมหกน้ำแห้งแล้วคนในโลกมนุษย์มีกลิ่นหอม และมีรสอร่อยและเมื่อกัศสราพรหมสิ้นอายุขัยลงมาเกิดเป็นพรหมบนโลกมนุษย์ ไท้บริโภคน้ำวันดิน จึงกลายเป็นมนุษย์ ไม่มีรัศมีและไม่สามารถเหาะไต่อย่างเก่า⁴⁸ ผู้แต่งได้นำวลีเรื่องการกำเนิดมนุษย์จากเรื่อง ไตรภูมิพระร่วงมาดัดแปลงให้เป็นตอนกำเนิดบรรพบุรุษของพระรามและพญายามมะนาส่วน

2. เพื่อที่จะอธิบายหรือให้คำตอบในเรื่องต่าง ๆ ตามศคคความเชื่อของคนในท้องถิ่น

2.1 เหตุไถลึงจึงมีขนสีแสด

เรื่องควายหัวระพี กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนหัวระมานรับอาสาพระรามออกตามหานางสีดาที่ลงกา หัวระมานไปเฝ้าเฝ้าเฝ้าเฝ้าลงกาไปตกที่อาศรมฤๅษีตาไฟ ฤๅษีให้หัวระมานพักอยู่ 1 คืน รุ่งเช้าหัวระมานไปล้างหน้าในสระ แล้วถูกปลิงเกาะ จึงได้เอาน้ำลายลูบตัวปลิงออกและมีเลือดไหล หัวระมานได้เอาสายผ้าเช็ดเลือด และนำผ้านั้นมาลูบตัว เป็นเหตุให้ลึงมีขนสีแสดมาจนทุกวันนี้

⁴⁸

พระมหาธรรมราชาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526),

2.2 เหตุไคค้างคาวจึงต้องห้อยหัวลงและเหตุใดนกพิราบต้องร้องครางตลอดเวลา

เรื่องควายหัวระพี กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่พระรามให้ห้วยมะมานจองถนนไปลงหาพระรามเกณฑ์ไพร่พล รวมทั้งสัตว์ 4 เท้า 2 เท้านานาชนิด สัตว์ทุกชนิดให้ความช่วยเหลือยกเว้นค้างคาวและนกพิราบ เพราะเมื่อนกมาจึกกำลังให้ไปจองถนนค้างคาวก็ว่าตนเป็นหนู เมื่อหนูมาจึกกำลังค้างคาวว่าตนเป็นนก เมื่อพระรามทราบจึงตรัสว่าจะไม่ให้ค้างคาวยืนอยู่บนแผ่นดินของพระองค์ ค้างคาวจึงห้อยหัวลงมาตามเท่าทุกวันนี้ ส่วนพิราบ เมื่อพระรามเตรียมการจองถนน นกพิราบไม่ช่วยอ้างว่าเป็นไก่ พระรามจึงสาปให้นกพิราบต้องร้องครางเหมือนเป็นไข้มาจนทุกวันนี้

2.3 เหตุใดลิงจึงเอาอาหารเก็บไว้ที่ไคค้าง

เรื่องควายหัวระพี ตอนที่ห้วยมะมานเหาะเดินลงกาไปตกที่อาศรมของฤๅษีคาไฟ ฤๅษีก็เอาข้าวมาให้ห้วยมะมาน 1 ก้อน ห้วยมะมานขอเพิ่มอ้างว่าไม่พอกิน ฤๅษีจึงเสกคาไฟให้ข้าวก้อนนั้นกินไม่รู้จักหมด ห้วยมะมานกินเท่าไร ๆ ข้าวก็ยังเหลืออยู่ จึงเอาข้าวที่เหลือใส่ไว้ที่ไคค้าง จึงกลายเป็นลักษณะนิสัยของลิงมาจนทุกวันนี้

2.4 เหตุใดตาของลิงจึงเป็นเบ้าลึกเข้าไป

เรื่องควายหัวระพี ตอนห้วยมะมานจองถนน ห้วยมะมานได้ขึ้นขึ้นคาตอกหลักสร้างถนนไปลงกา จึงทำให้ตาลึกลงไป เป็นเหตุให้ตาลึกลึกเข้าไปในกระบอกตาตราจนทุกวันนี้

2.5 เหตุไถ่กาจึงกลัวหน้าไม้

เรื่องพระลัก - พระลาม ตอนพญายามมะนาส่วนลักพานางสีดาไปไว้ที่ลังกา กล่าวคือก่อนที่พญายามมะนาส่วนจะแปลงกายเป็นกวางทองเพื่อลวงนางสีดาให้เกิดความอยากได้ และพระลามจะไต่อกกิตตามไถ่นั้น พญายามมะนาส่วนไต่เนรมิตกายเป็นกาทำ มีบริวารนับหมื่นตัวเข้ามาทำร้ายพระลาม พระลัก พระลามได้แผลงศรธนูกาทำล้มตายเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้กากากกลัวหน้าไม้มาจนทุกวันนี้

2.6 เหตุไถ่ไถ่จึงต้องขึ้นในตอนเช้า

เรื่องพระรามซาดก ตอนที่พระรามถูกศรโมกษศักดิ์ของพญาราพณาสุวรรณ หนุมานอาสาไปหาแม่ และไต่ไปทูลร้องไห้พระอาทิตย์หยุดเดิน เพราะถ้าพระอาทิตย์ตกดินจะรักษาไม่ได้ พระอาทิตย์ไม่ยอม หนุมานจึงจับท้ายรถพระอาทิตย์ขว้างไปทางทิศตะวันออก พระอาทิตย์ก็วิ่งไม่กลับขึ้นมาส่องแสงสว่างอีก โลกจึงย้อนกลับมาเป็นวันเก่า เมื่อหนุมานหาตัวยามาครบ และรักษายาจนแผลของพระรามจนหายสนิทแล้ว พระรามสงสัยว่าทำไมจึงย้อนกลับเป็นวันเก่าและพระอาทิตย์ไม่ขึ้นนี้อีก เมื่อหนุมานทูลเรื่องราวให้ทราบ พระรามจึงบอกหนุมานไปบอกไถ่แก่พระอาทิตย์ขึ้น ไถ่แก่ไถ่ไปว่าประกาศให้ไถ่ในชมพูทวีปมารวมกัน และส่งเสียงร้องขึ้น 3 หน พระอาทิตย์จึงยอมขึ้นมาส่องแสงสว่างอีกครั้งหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้ไถ่ต้องขึ้นในตอนเช้ามาตราบนานเท่าทุกวันนี้

2.7 เหตุไถ่เมื่อปลิงเกาะแล้วดมน้ำลายรถปลิงจะหลุดออก

เรื่องพระลัก - พระลาม ตอนที่หนุมานเนาะเกินลังกาไปตกที่อ่างศรมของฤๅษี ฤๅษีไม่ให้หนุมานไปใกล้บ่อน้ำล้างเท้า แต่หนุมานชักคำสั่งเอาเท้าแกว่งน้ำดูปลิงเกาะเท้าหนุมานขึ้นมามากเท่าไรก็ไม่หลุด เมื่อฤๅษีกลับมาจึงให้หนุมานดมน้ำลายรถห้วยปลิง ปลิงจึงหลุดออก เป็นการอธิบายความเชื่อของชาวอีสานว่า ถ้าปลิงเกาะต้องใช้ น้ำลายลูบตัวปลิงจึงจะแกะออก

3. เพื่ออธิบายประวัติของตัวละคร และอธิบายตำนานสถานที่ต่าง ๆ

3.1 ตอนกำเนิดท้าวอุณัฐ

เรื่องพระรามซาดก ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนกำเนิดท้าวอุณัฐ กล่าวคือ นางมลิคามเหสีของท้าววิรุฬหกได้ให้กำเนิดโอรสที่มีรูปร่างผิดปกติ คือไม่มีแขนขา แต่

มีสติปัญญาหลักแหลมจึงได้ชื่อว่า ลุ่นลู่ พระอินทร์จึงลงมาพาลุ่นลู่ขึ้นไปบนสวรรค์ เพื่อให้แทน
 ต่าง ๆ หล่อลุ่นลู่ขึ้นมาใหม่ แต่ก็ไม่สามารถหล่อได้ พระอินทร์จึงต้องให้มาตุลีเทพบุตรเอา
 รางมาสูมไฟแล้วนำแก้วมรกตใส่ลง ไปหลอมชุบหัวลุ่นลู่ขึ้นมาใหม่ มีรูปร่างงดงามมาก หัว
 ลุ่นลู่กลับไปปฏิสนธิในครรภ์ของนางมกลาอีกครั้งหนึ่ง และได้เกิดเป็นพญาราชพนาสวซึ่งมีรู
 ปร่างงดงาม และมีอิทธิฤทธิ์มาก

เหตุการณ์ตอนที่กล่าวถึงกำเนิดของหัวลุ่นลู่นี้ คงเป็นเพราะผู้แต่งต้องการกล่าวถึง

สาเหตุการกำเนิดของพญาราชพนาสว

นอกจากจะมีเหตุการณ์ที่กล่าวถึงสาเหตุการกำเนิดตัวละครแล้ว ในรามเกียรติ์
 ส่วนนทองดินอีสานยังมีเหตุการณ์บางตอนที่กล่าวถึงตำนานสถานที่ต่าง ๆ เช่น

3.2 ตำนานเมืองละโว้

เรื่องควายหัวระพี... หลังจากที่ได้พระรามสามารถสังหารท้าวราชนาวสวนและเดินทาง
 กลับเมืองกุรุรัฐนครแล้ว พระรามเห็นว่าเมืองกุรุรัฐคับแคบ พระองค์มีความประสงค์ที่จะ
 สร้างเมืองใหม่ จึงแผลงศรและอธิฐานว่าถ้าศรตกที่ไหนจะสร้างเมือง ณ ที่นั้น หัวระมาน
 ได้เหาะตามศร ไปถึงสถานที่ที่ศรตก หัวระมานได้ใช้หางกวาดดินไม้ ปราบพื้นที่ให้โล่ง โดยไม่
 ไล่ต้อนฝูงวัวก่อน พระรามเห็นไม่เป็นมงคลจึงให้ละเมืองนั้นเสีย จึงได้ชื่อว่าเมืองละโว้มา
 จนทุกวันนี้

3.3 ตำนานเมืองอยุธยา

เรื่องควายหัวระพี... ตอนที่พระรามจะหาสถานที่ที่จะสร้างเมืองใหม่... พระราม
 ได้ถามผู้เฒ่า 2 คน ถึงสถานที่เหมาะสมที่จะสร้างเมือง ผู้เฒ่าคนหนึ่งกราบทูลพระรามว่า
 ปู่ของตนเคยพูดถึงสถานที่แห่งหนึ่ง มีทำเลเหมาะสมที่จะสร้างเมือง แต่มียักษ์คนหนึ่งชื่อนนทิ-
 ยักษ์ มีบริวาร 1,000 คน รักษาอยู่ พระรามได้ยกทัพไปสู้และได้ให้สหิสตามะธนูยิงนนทียักษ์
 และบริวารหนีไป พระรามได้ตั้งเมืองใหญ่ ณ ที่นั้น และให้ชื่อว่าอยุธยา

3.4 ตำนานเมืองพิษณุโลก

เรื่องควายหัวระพี... เมื่อพระรามได้ละเมืองละโว้ไปแล้ว ก็ไปพบ
 สถานที่แห่งหนึ่งมีชัยภูมิดี จึงโปรดให้สร้างเมือง ณ ที่นั้น เมืองนี้มีความงามทั้งเมืองที่เวส-
 สุกรรมเทพบุตรเนรมิตไว้ เมืองนี้จึงได้ชื่อว่าเมืองพิษณุโลก

3.5 ตำนานเมืองนครสวรรค์

เรื่องควายหัวระพี พระรามได้ยกทัพเดินทางต่อไป จนมาถึงสถานที่แห่งหนึ่ง มีแม่น้ำหลายสายไหลมาพบกัน จึงโปรดให้ตั้งทัพอยู่ ณ ที่นั้น มีการเล่นมหรสพ 7 วัน 7 คืน เป็นที่สนุกสนานราวกับอยู่บนสวรรค์ จึงตั้งชื่อเมืองนี้ว่า นครสวรรค์

เรื่องพระรามซาดก ม้ามณีกายไถ่เนรมิตเมือง ๆ หนึ่ง มีผู้คนมากมาย พระรามตั้งทัพอยู่ที่นั่น โปรดให้มีการเล่นมหรสพ ผู้คนมีความรื่นเริงสนุกสนาน จึงตั้งชื่อเมืองนี้ว่า นครสวรรค์

4. เพื่ออธิบายบุพกรรมของตัวละคร

4.1 บุพกรรมของหนุมาน

เรื่องพระลัก - พระลาม ได้กล่าวถึงบุพกรรมของหุลละมานที่ตกลงมาเป็นลิง ก็เพราะในชาติก่อนหุลละมานได้เกิดเป็นโอรสของกษัตริย์เมืองหนึ่ง เมื่อยังเล็กอยู่ได้เข้าไปทำลายสวนผลไม้ และต้นไม้ในวัด ต่อมาารู้สึกสำนึกผิด จึงเอาผ้าชุบน้ำมันพันรอบตัวแล้วจุดไฟเผา เดินเวียนรอบพระธาตุได้ 3 รอบก็สิ้นใจตาย ทว่าผลกรรมที่หุลละมานได้ทำไว้ทำให้เกิดเป็นลิง เพื่อสืบทอดกรรมในชาตินี้

เรื่องพระรามซาดก ก็ได้กล่าวถึง เหตุการณ์ตอนที่แสดงถึงบุพกรรมของหุลละมาน เช่นเดียวกับเรื่องพระลัก - พระลาม

4.2 บุพกรรมของพระรามที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากนางสีดา

เรื่องพระรามซาดก เมื่อพระรามเดินทางมาชอนางสีดากับฤๅษีระหว่างทางพระรามได้ไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง เกาะนี้เป็นที่อยู่ของหญิงปากจัตที่เคยทำสามีในชาติก่อน เมื่อตายไปจึงต้องไปเกิดเป็นเมียของหมาลายอยู่บนเกาะนี้ เมื่อพระรามเดินทางมาถึง หมาลายเป็นจำนวนมากลงมาให้ตายน่าจะเข้าทำร้ายพระราม พระราม พระลักษมณ์ แกว่งคาบธนูหมาลายเหล่านั้นกระเด็นไปไกลกลับมาหาเมียบนเกาะไม่ได้ การกระทำดังกล่าวเป็นเหตุให้พระรามต้องพลัดพรากจากนางสีดาชั่วระยะหนึ่ง

เหตุการณ์ตอนต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ จะไม่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เนื่องจากว่า

ผู้แต่งต้องการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติด่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยแนวความคิด ความเชื่อ ของชนในท้องถิ่นนั้นมาให้เหตุผล หรือเป็นเพราะผู้แต่งเคยได้ยินได้ฟังเรื่องราวจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ หรือจากนิทานพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ จึงได้นำเหตุการณ์คอนั้นเข้ามาแทรกในการดำเนินเรื่องเพื่อให้เรื่องมีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้พยายามหาเหตุผลมาอธิบายประวัติของตัวละคร ทำนองสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งอธิบายบุพกรรมของตัวละคร จึงเป็นเหตุให้รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมีเหตุการณ์คอนต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นจากรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

เหตุการณ์ที่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน แต่ในฉบับท้องถิ่นอีสานได้รวมเหตุการณ์เป็นตอนเดียวกัน

1. ตอนศึกลงกา

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามยกทัพไปลงกาและทำศึกกับศตึกษรนั้น มีการทำศึกกันหลายครั้ง คือ ตีถกมฤกรรณ 2 ครั้ง ตีอินทรีพิศ 4 ครั้ง ตีทศกัณฐ์ 5 ครั้ง นอกจากนี้ยังมีการรบครั้งย่อย ๆ อีก เช่น ตีมัจฉกรัณฐ์ ตีสหสเทพะ ตีแสงอาทิตย์ และเมื่อศตึกษรลงแล้วการทำศึกระหว่างมนุษย์กับยักษ์ ยังดำเนินต่อไปอีกหลายตอน โดยมีพระพรต พระสัตรุด เป็นผู้ทำศึกกับท้าวจักรวรรดิ มีการรบหลายครั้ง เช่น ตีทศพิณ ตีสุริยาภพ 2 ครั้ง ตีบวรลัษจักร 3 ครั้ง ตีท้าวจักรวรรดิ 4 ครั้ง และมีศึกย่อย ๆ คือ ตีกณญ์พัคค์ ตีไวยาล เสร็จศึกครั้งนี้ การทำสงครามระหว่างมนุษย์และยักษ์จึงสิ้นสุดลง

เรื่องพระลัก - พระลาม จะรวมเหตุการณ์ตอนพระลามทำศึกกับพญาชบา-มะนาส่วนให้รวบรัดเข้า พระลามจะทำศึกเพียง 3 ครั้ง คือ ตี 4 เสนา ตีโมกษะลักที่ทำให้พระรามต้องหอกโมกษะลัก และหุลละมานต้องหายามาแก้ และตีพญาชบามะนาส่วน เมื่อพญาชบามะนาส่วนสิ้นชีวิตแล้ว ก็จะมีศึกโมกษะลักต่ออีกเพียงครั้งเดียว การทำสงครามก็สิ้นสุดลง

เรื่องพระรวมชาดก - ตอนศึกลงกามีการรบเพียง 4 ครั้ง คือ ตี 4 เสนา ตี 9 กุมารที่ถูกหุลละมานสังหาร และตีพญาราชพาสวรร 2 ครั้ง ครั้งแรกพระรามถูกศร

โมกษศักดิ์ของพญารามผาสวรร ให้รับบาทเจ็บ หุนละมานหายามาแก้ ครั้งที่ 2 พระรามแผลงศรแก้ววิเชียรเพชรลูกพญารามผาสวรรสิ้นชีวิต เมื่อพญารามผาสวรรสิ้นชีวิตแล้วก็เป็นอันยุติสงคราม

เรื่องคว่ายท้าวพระที่... ให้รวมเหตุการณ์ตอนทำศึกลงกาเหลือเพียง 3 ครั้งเท่านั้น คือ ตีอินทชิต พระลักษมณ์รบศึกและสามารถสังหารอินทชิตได้ และมีศึกท้าวรามผาสวรร 2 ครั้ง ครั้งแรกไม่มีผู้ใดแพ้ชนะ ครั้งที่ 2 พระรามแผลงศรทศพลสังหารท้าวรามผาสวรรสิ้นชีวิต

2. ตอนหนุมานเข้าลงกาและผูกหมทศกัณฐ์และนางมณโฑ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์... หนุมานไปลงกาครั้งแรกเนื่องจากพระรามมีรับสั่งให้สืบข่าวนางสีดาที่ลงกา เมื่อหนุมานถวายแหวนและสไบแก่นางสีดา และนางสีดาได้ส่งความมาถึงพระรามแล้ว หนุมานก็เข้าไปทำลายต้นไม้ในส่วนของทศกัณฐ์และให้ฆ่าสหัสกุมาร โอรสของทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ได้ให้อินทรชิตแผลงศรจับหนุมานไว้ หนุมานแกล้งยอมแพ้ พระรามให้ทหารฆ่าหนุมานด้วยวิธีต่าง ๆ แต่หนุมานก็ไม่ตาย หนุมานจึงแกล้งทำอุบายหลอกให้ทหารเอาไฟเผา เมื่อไฟดับ หนุมานวิ่งไปทั่วเมือง ไฟจึงลุกไหม้ทั่วลงกา หนุมานได้ไปหาพระนารายณ์เพื่อขอให้ขับไฟที่หาง แล้วจึงเดินทางกลับมาเฝ้าพระราม หนุมานเข้าลงกาครั้งที่ 2 เพราะทศกัณฐ์ได้ฟังหอกกบิลพิฆิตต้องพระลักษมณ์ หนุมานอาสาไปหายามาแก้ตัวหาเหล่านั้นมีหินขอยาที่ทศกัณฐ์ใช้ทำหมอนหนุนนอนด้วย เมื่อหนุมานได้ตัวยาอื่น ๆ ครบแล้ว ก็ไปลงกาเพื่อนำเอาลูกหินบดขยี้มาให้ตีเบก หนุมานเข้าไปในห้องบรรทมของทศกัณฐ์ พบทศกัณฐ์และนางมณโฑนอนหลับอยู่ หนุมานเข้าไปผูกหมทศกัณฐ์และนางมณโฑเข้าด้วยกัน และเขียนหนังสือบอกวิธีแก้ไว้ที่หน้าผากของทศกัณฐ์

เรื่องพระรามชาคก... หุนละมานและท้าวชวัญเต้าฟ้าอาสาไปลงกาเพื่อสืบข่าวนางสีดา เมื่อพบแล้วได้ถวายแหวนแก่นางสีดา ก่อนเดินทางกลับทั้ง 2 ได้เข้าไปที่ปราสาทของพญารามผาสวรรสะกดพญารามผาสวรรและนางจันทาให้กลับสนธิและผูกหมทั้งท้าวรามผาสวรรและนางจันทาเข้าด้วยกัน แล้วจึงเริ่มดำเนินเรื่องตอนเฝ้าลงกาต่อไป

เรื่องคว่ายท้าวพระที่... กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนท้าวพระมานผูกหมท้าวรามผาสวรร

เช่นเดียวกับเรื่องพระรามชาตก

เรื่องพระรามชาตก และควายทวัระพี จะทำเป็นเรื่องในตอนนี้รวบรัดมาก จะรวมเหตุการณ์ที่หนุมานเข้าลงกา 2 ครั้ง เพื่อถวายแหวนแก่นางสีดา และหาลูกหินบพทวารวณไว้ในตอนเดียวกัน ที่เป็นดังนี้เพราะในเรื่องพระรามชาตกไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระลักษมณ์ถูกหอกกบิลพิท เหตุการณ์ตอนนี้จะเปลี่ยนให้พระรามถูกศรโมกษศักดิ์แทนและตัวยานามารักษาก็ไม่ต้องไปเอาถึงลงกา ส่วนเรื่องควายทวัระพีไม่ให้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระราม หรือพระลักษมณ์ ต้องสร้อยอย่างไร

3. ตอนพระรามและนางสีดาคืนทีกัน

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามให้พระมงกุฎ พระลบไปอ้อนวอนนางสีดาให้กลับอยุธยา นางสั่งมาว่าเมื่อไรที่พระรามสิ้นพระชนม์ นางจะกลับมาหา พระรามจึงทำอุบายเนรมิตพระเมรุ และไปลงนางสีดาว่าพระรามสิ้นพระชนม์ นางสีดากลับเข้าเมือง เสร้าเสกจนสลบไป พระรามจึงออกมาปรากฏตัว นางสีดาโกรธจึงหนีไปบพทาล พิเภกแนะนำให้พระรามเดินป่า 12 เดือน เมื่อครบกำหนด 1 ปี พระรามกลับเข้าเมือง พระอิศวรให้พระอินทร์นำนางสีดาและพระรามมาเข้าเฝ้า พระอิศวรไกลเกลี่ยจนนางสีดายอมกลับอยุธยาพร้อมพระราม

เรื่องพระลัก - พระลาม . ให้อรวเหตุการณ์ตอนนี้รวบรัดมาก คือพระรามให้เสนาแต่งเครื่องบรรณาการไปถวายสุริ และให้เชิญนางสีดากลับเข้าเมือง ฤๅษีอนุญาต เสนาจึงพานางกลับ

เรื่องพระรามชาตก . เมื่อพระรามต่อสู้กับพระบุตรแล้วไม่มีใครแพ้ชนะ พระรามซักถามว่าเป็นลูกใคร นางสีดาซึ่งแปลงตัวเป็นหญิงสาวอยู่ในเหตุการณ์ด้วยทูลพระรามว่าเป็นโอรสของนางกับพระราม พระรามจึงว่า 2 कुमारเป็นโอรส พระรามจึงรู้สึกสำนึกผิดและอ้อนวอนนางสีดาให้กลับเมือง นางก็ยินยอมแต่โดยดี

เรื่องควายทวัระพี พระราม พระลักษมณ์ และ 2 कुमार เดินทางไปถึงอาศรมฤๅษี เพื่อขอนางสีดาให้กลับเข้าเมือง ฤๅษีอนุญาต นางสีดาจึงยินยอมกลับแต่โดยดี

รามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่อง ใ้รวบรวมเหตุการณ์ตอนพระรามขอคืนที่กับนางสีดาให้รวบรัดกว่าในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 พระรามไม่ต้องใช้อุบายเพื่อลวงนางสีดาให้กลับเมือง และตัดเหตุการณ์ตอนเงินป่าอีก 12 เดือน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการดำเนินเรื่องในนิทานท้องถิ่นไทยทั่วไป เมื่อเหตุการณ์คลี่คลายแล้วก็มักจะดำเนินเรื่องให้ตัวเอกที่ต้องพลัดพรากจากกันได้พบกัน ไทยไม่ต้องสร้างเหตุการณ์ให้ยืดยาวออกไปอีก เหตุการณ์ในตอนสุดท้ายจึงรวบรัดกว่าในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

การลำดับเหตุการณ์ที่ต่างกัน

การลำดับเหตุการณ์ในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน ที่ต่างไปจากเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จะแสดงไทยใช้ตารางเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3 ตารางแสดงการลำดับเหตุการณ์ที่ต่างกัน

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชาคค	ควายหัวระพี
1. หิรันคยัักษ์ ม้วนแผ่น หิน	-	-	-
2. พระนารายณ์ ปราบหิรันค ยัักษ์	-	-	-

นามเกียรติ	พระลัก - พระตาม	พระรามชาลก	ถวายท้าวพระ
3. กำเนิดโขนผาดัน	-	-	-
4. สร้างอุบลยา	-	-	-
5. กำเนิดท้าววิษ มาล	-	-	-
6. กำเนิดท้าว ลัสเคียน	-	2. กำเนิดท้าว วิรุฬหะ	3. กำเนิดท้าว วิรุฬหะ
7. พระนารายณ์ ปราบนาค	-	32. นาคพิภพ ปราบนาค	21. นางคันทิยา ปราบนาค
8. กำเนิดท้าว และกุมภกรรณ	1. กำเนิดท้าว ฮาบะนาถ	3. กำเนิดท้าว ราชนาส	4. กำเนิดท้าว ราชนาส
9. ทศกัณฐ์รบกับอรชุน	-	-	-
10. กำเนิดท้าว ชว ศรีเศียร และ นางสำนักรา	-	4. กำเนิดท้าว และอินทรี	5. กำเนิดท้าว และอินทรี
11. กำเนิดนางกาล อัจนและนาง สวาทะ	14. กำเนิดนางโค และนางแพงศรี	17. กำเนิดนางโค และนางแพงศรี	-
12. กำเนิดพาลี สุกรีพ	15. กำเนิดสังคีป พะลังกัน	18. กำเนิดสังคีป พะลังกัน	3. กำเนิดพาลี สุกรีพ นางกาล
13. สุธีเสียดลูก	16. สุธีเสียดลูก	19. สุธีเสียดลูก	-
14. พาลี สุกรีพครอง เมืองชกขิน	17. สังคีป พะลังกัน ครองพาราณสี	20. สังคีป พะลังกัน ครองเมืองกาสิ	-
15. กำเนิดท้าว มาน	18. กำเนิดท้าว มาน	21. กำเนิดท้าว มาน	22. กำเนิดท้าว มาน

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามช่าลก.	ควายหัวระพี
16. หนุมาน เรือนวิชา กับพระอิศวร	-	-	-
17. หนุมาน ชมพูหวน ใบเมืองซีกจีน	-	-	-
18. รามสูร เมฆลา	-	-	-
19. สุนทรพิสัยเพา พระสุเมรุ	-	-	-
20. พระอิศวรประ ทานรางวัล	-	-	-
21. กำเนิดสาวงาม	-	1. กำเนิดท้าว ธชช	2. กำเนิดท้าว วิรุณคเณศ
22. กำเนิดนางมณฑ	-	-	-
23. ทศกัณฐ์ไถ่ นางอัสนี	-	-	-
24. ทศกัณฐ์ครองลงกา	-	6. พญาราพนา สวรครองลงกา	-
25. ทศกัณฐ์ไถ่ นางมณฑ	-	-	-
26. พาลีอินนางมณฑ	-	-	-
27. กำเนิดองคต	-	-	15. กำเนิดองคต วรกต
28. ทศกัณฐ์ถวักจิต	-	-	-
29. กำเนิดทรงพิภพ	-	-	-
30. กำเนิดนางสุพรรณ มัจฉา	-	-	-

รามเกียรติ์	พระพัก - พระราม	พระรามช่ายก	ถวายตัวพระศิ
31. กำเนิดทศศิริธร	-	-	-
ทศศิริวัน			
32. รามจักร์เรือน	-	-	-
วิชา			
33. รามจักร์รณณะ	-	-	-
พระอินทร์			
34. กำเนิดพรพา	19. กำเนิดท้าวพระศิ	22. กำเนิดพรพา	-
ลพพิ	ท้าวลูก		
35. โยธราดลลงใจ	-	-	-
36. ภูมิธิดาชาวศร	-	-	-
37. กำเนิดพระอินทร์	-	-	-
รามอินทร์			
อุบลอัน			
38. เขียวโกลา	-	-	-
ศิริสอเวร			
39. ลัญเจียรพระนา	-	-	-
ราชธิดา			
40. กำเนิดพระราม	6. กำเนิดพระราม	5. กำเนิดพระราม	6. กำเนิดพระ
พระลักษมณ์	พระลักษ	พระลักษมณ์	ราม
พระพร			พระลักษมณ์
พระศิว			
41. กำเนิดนางสีดา	2. กำเนิดนางสีดา	7. กำเนิดนางสีดา	7. กำเนิดนางสีดา
42. วิเภณานาถ	3. เพรณานาถ	3. เพรณานาถ	8. เพรณานาถ
ชะตา	ชะตา	ชะตา	นางชะตา

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สงวนลิขสิทธิ์

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชาค	ควายหัวระพี
43.นางสีดาถูกกิ้งก่า	4. นางสีดาถูกนำไป ไว้ในคอกขั้วทอง	9. นางสีดาถูก ลอยแพ	9. นางสีดาถูก ลอยแพ
44. ท้าวชนกพบนาง สีดา	5. ฤๅษีพบนางสีดา	10. นางสีดาพบ ฤๅษี	10. กัสสะปะเจ้ พบนางสีดา
45. พระ कुमार หั่ง 4 เรียนวิชา	-	-	-
46. ท้าวไทยเกษขอ พระพรต พระสังรุท	-	-	-
47. พระราม พระลักษมณ์ ประกอบทศนาคร	-	-	-
48. พระชนกพบนางสีดา กลับเมืองมิลินา	-	-	-
49. พระรามยกพร	7. พระรามยกพร	11. พระรามยกพร	11. พระรามยกพร
50. พระรามสมรสามสูร	-	-	-
51. พระพิฆเณศเฝ้า	20. ท้าวพระพิฆเณศเฝ้า	23. พระพิฆเณศเฝ้า	-
52. พระพิฆเณศหารนิลา	21. ท้าวพระพิฆเณศหารนิลา	24. พระพิฆเณศหารนิลา	-
53. พระพิฆเณศหาร สูรบ	22. ท้าวพระพิฆเณศหาร	25. พระพิฆเณศหาร	-
54. พระอิศวรสาปพรพี	-	-	-
55. พาสีรบกับพรพี	23. สังคีปรบกับหัวระพี	26. สังคีปรบพรพี	16. พาสีรบกับ หัวระพี
56. พาสีสังหารพรพี	24. สังคีสังหารหัวระพี	27. สังคีสังหาร พรพี	17. พาสีสังหาร หัวระพี

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามสาทก	ควายตัวระพี
57. พาลีไล่สุกรีพองก จากเมือง	25. สักกะไล่พาลีจันตน์ ออกจากเมือง	28. สังคีทไล่ พลีจันทร้ออก จากเมือง	19. พาลีไล่สุกรีพ ออกจากเมือง
58. นางโคขเคียงอให้ พระพรตครอง อสุธยา	-	-	-
59. พระรามเดินทง	-	-	-
60. พระลักษมณ์และ นางสีดาตามเสด็จ	-	-	-
61. พระพรต พระลัก รุก เมืองพระราม กลับเมือง			
62. นางสำมนักขา เกี่ยวพระราม	-	-	-
63. พระรามสังหาร ทูลณ์ ชร ศรีเกียรติ	-	-	-
64. มาริศแปลงกาย เป็นควางทอง	8. พญาสยามมะนาส่วน เนรมิตควางทอง	12. พญาราพณา สวรเนรมิต ควางทอง	12. พระอินทร์ แปลงกายเป็น ควางชากระเทลก
65. พระรามจามควาง	9. พระลามตามควาง	13. พระรามควาง ควาง	13. พระราม ตามควาง

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

รวมเก็บไว้	พระลัก - พระลาม	พระรามช้างก	ถวายหัวพระ
66. พตักขุปลอมเป็น อุยลักพานางสีทา	10. พญารามมะนาส่วน ลักพานางสีทา	14. พญารามมะ สวรลักพา นางสีทา	14. ท้าวรวพนาสวร ลักพานางสีทา
67. สกลายุชัชชวาว	11. พญาครุชัชชวาว	15. พญาครุช ชัชชวาว	-
68. พระรามพบสกลายุ	12. พระรามพบพญา ครุช	16. พระรามพบ พญาครุช	-
69. พระรามพบขุนละมาน	29. พระรามพบ ขุนละมาน	32. พระรามพบ ขุนละมาน	-
70. พระรามพบสุกรี	25. พระรามพบสุกรี อินทร	29. พระรามพบ อินทร	15. พระรามพบ สุกรี
71. สุกรีพขอโทษพระราม ชาวเหนือ	26. พระอินทร์ขอโทษ พระรามช่วย	30. พระอินทร์ขอ โทษพระราม ช่วย	20. สุกรีขอโทษพระ รามช่วย
72. พระรามสังหารพาลี	27. พระรามสังหาร พาลี	31. พระรามสัง หารพาลี	23. พระรามสังหาร พาลี
73. พาลีสอนน้อง	-	-	-
74. องคต ชนสุพาน ถวายแก้ว	-	-	25. องคต วรรณ ถวายแก้ว
75. สุกรีพร้อมน้องอิน	28. พระอินทร์พร้อม พาราม	33. พระอินทร์ พร้อมพาราม	24. สุกรีพร้อมพาราม
76. สุกรีพร้อมท้าวหมา ชมนูเกศไนโรล	-	-	-

รามเกียรติ์	พระลัก - พระนาง	พระนางต่าง	ความหัวระตี
85. จอมอน	43. สวรรค์สาม	43. สวรรค์สาม	33. จอมอน
86. มนุษย์ไถนาร	41. มนุษย์ไถนาร	44. ท้าวสีพันองไค	34. อิศาพระยา
สุพรรณมัจฉา	มีสาหลว	อิสราพระยานาค	มีสะหล่มกิน
			เหนือโลงหัวระ
			มาน
87. กำเนิดมัจฉา	42. กำเนิดอุษธา	45. กำเนิดวสุ	35. กำเนิดรัททะย
88. พญากษัตริย์ไถนาร	36. พญากษัตริย์ไถนาร	-	-
ราชเนรมิตป่า	ป่า		
89. องค์เสด็จ	37. พระนางเสด็จ	41. พระนางเสด็จ	32. องค์เสด็จ
		เสด็จ	
90. สุพรรณมัจฉา			
91. มนุษย์ไถนาร	39. มนุษย์ไถนาร	-	-
	หัวระตาน		
92. ไผ่ธราภักดิ์	46. ไผ่ธราภักดิ์	47. ไผ่ธราภักดิ์	37. ไผ่ธราภักดิ์
รามไปยาล	ไปยาล	หัวระตาน	หัวระตาน
		รามไปยาล	ไปยาล
93. มนุษย์ไถนาร	41. มนุษย์ไถนาร	48. ท้าวสีพันองไป	38. หัวระตานไป
		ยาล	ยาล
94. มนุษย์ไถนาร	50. มนุษย์ไถนาร	49. ท้าวสีพันองไป	39. หัวระตานไป
		เฮอร์	รัททะย
95. สัตว์อุกฤษ	47. สัตว์อุกฤษ	-	-
96. พระลักษมณ์	48. พระลักษมณ์	51. พระลักษมณ์	-
เมฆะศักดิ์	เมฆะศักดิ์	เมฆะศักดิ์	-

มหาวิทยาลัยศิลปากร - ส่วนอนุรักษ์ศิลปกรรม

รวมเกียรติ	พระลัก - พระลาม	พระรามชาทก	ถวายตัวระพี
97. หนุ่ฆานหาชาแก	49. หนุ่ฆานหาชาแก	52. หนุ่ฆานหา ชาแก	-
98. หนุ่ฆานหาชาแก	-	-	-
99. หนุ่ฆานหาชาแก ครั้งที่ 1	-	-	40. หนุ่ฆานหาชาแก ครั้งที่ 1
100. หนุ่ฆานหาชาแก	-	-	-
101. หนุ่ฆานหาชาแก ครั้งที่ 2	-	-	-
102. หนุ่ฆานหาชาแก ครั้งที่ 3	-	-	-
103. หนุ่ฆานหาชาแก	-	-	-
104. หนุ่ฆานหาชาแก ครั้งที่ 1	46. หนุ่ฆานหาชาแก ส่วน ครั้งที่ 1	50. หนุ่ฆานหาชาแก ส่วนครั้งที่ 1	41. หนุ่ฆานหาชาแก ครั้งที่ 1
105. หนุ่ฆานหาชาแก	-	-	-
106. หนุ่ฆานหาชาแก	-	-	-
107. หนุ่ฆานหาชาแก ครั้งที่ 2	-	-	-
108. หนุ่ฆานหาชาแก	-	-	-
109. หนุ่ฆานหาชาแก ว่าความ	-	-	-
110. หนุ่ฆานหาชาแก รูปแนวมา	-	-	-

ภาพเกียรติ	พระลัก - พระลาม	พระราชาทก	ถวายหัวระพี
111. ศักดิ์สิทธิ์เครื่อง ที่ 3	-	-	-
112. พระลักลูกของก กบิลพัท	-	-	-
113. เทพธิดาผู้กลด มหัศจรรย์และ นางมณี	-	38. หุตะมาน ผู้กลดพญา ราชนาถ และนางเทวี	30. หัวระมานผู้กลด การราชนาถ และนางเทวี
114. ศักดิ์สิทธิ์เครื่อง ที่ 4	-	-	-
115. เทพธิดาผู้กลด นางมณี	-	-	-
116. มณีเครื่อง	51. พระยาอมาตย์นาถ ส่วน	53. พระราชนาถ ส่วน	42. ราชนาถส่วน
117. นางสีดาผู้กลด	-	-	-
118. นิเภทครองเมือง	52. พระราชครอง เมือง	54. นิเภทครอง เมือง	43. นิเภทครองเมือง
119. พระรามกลับ อยุธยา	53. พระลามกลับ กรุงศรีสัตนาคน	55. พระรามกลับ กรุงรัตนบุรี ศรีสัตนาคน	44. พระรามกลับ กรุงรัตนบุรี
120. พระรามแปลง ศรีสร้างเมือง นพบุรี	-	56. พระรามแปลง ศรีสร้างเมือง	45. พระรามแปลง ศรีสร้างเมือง

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สงวนลิขสิทธิ์

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชาตก	ควาญหวัระพี
121. พิกท้าวหนามาล	-	-	-
122. กำเนิดไพนะ สุริยวงศ์และ งสุรผัด	-	-	-
123. หนุมานแรมมิต ทนเป็นคณเพื่อ องกบวช	-	-	-
124. ไพนะสุริยวงศ์ ครองสงคา	-	-	-
125. พระพรต พระ ลัทรุณไปลงนา	-	-	-
126. พิกทลพิน	-	-	-
127. พิกสุริยาภ ครั้งที่ 1	-	-	-
128. พระลัทรุณถูก หอกเมฆทัต	-	-	-
129. นิลพัทหายาแก้	-	-	-
130. พิกสุริยาภ ครั้งที่ 2	-	-	-
131. พิกบรรลัษจักร ครั้งที่ 1	-	-	-
132. พิกบรรลัษจักร ครั้งที่ 2	-	-	-

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รวมเกียรติ	พระลัก - พระลาม	พระรวมชาลก	ถวายตัวระพี
133. ศีกบวรลัษจักร ครั้งที่ 3	-	-	-
134. ศีกท้าวจักรวรรค์ ครั้งที่ 1	-	-	-
135. ศีกนณยุพัตกร	-	-	-
136. ศีกท้าวจักรวรรค์ ครั้งที่ 2	-	-	-
137. ศีกไวฑวง	-	-	-
138. ศีกท้าวจักรวรรค์ ครั้งที่ 3	-	-	-
139. ท้าวจักรวรรค์ล้อม	-	-	-
140. พระพรต พระ - เจ้ารุทกัมมอชุลยา	-	-	-
141. นางสีลาวาทรูป	54. นางสีลาวาทรูป	57. นางสีลาวาทรูป	46. นางสีลาวาทรูป
142. พระรามกรั้ว	55. พระรามกรั้ว	58. พระรามกรั้ว	47. พระรามกรั้ว
143. พระอินทร์เนรมิต เนืองทรายนอนตาย	-	59. พระอินทร์ เนรมิตสุนัข นอนตาย	48. พระอินทร์ เนรมิตสุนัข นอนตาย
144. นางสีลาผบวัช มฤคเษี	56. นางสีลาผบวัช	60. นางสีลาผบ เษี	49. นางสีลาผบ เษีพิพักษุ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชวาล	ถวายหัวระพี
145. กำเนิดพระบุตร พระลบ	57. กำเนิดพระกุมาร	61. กำเนิดพระ บุตร พระชูบ	50. กำเนิดพระบุตร พระรูป
146. พระรามปลง มาอุปการ	-	-	-
147. หนุมานถูกพระ กุมารเอาขวาน ไม้สับหักหน้า	58. พระกุมารเอาขวาน สับมือหนุมาน	62. หนุมาน ถูกตรึงของ พระบุตร	51. หัวระมานถูก พระบุตรตีเลือก ออก
148. พระมงกุฎถูกจับ	59. พระกุมารถูกจับ	-	-
149. พระรามรูป โอรส	60. พระลามพบโอรส	63. พระรามพบ โอรส	52. พระรามพบโอรส
150. กำเนิดพระกุมาร	-	-	-
151. พระรามเข้าเฝ้า	-	-	-
152. พระรามเพ็ด 1 ปี	-	-	-
153. พระอิศวรโกล เกลียด	-	-	-
154. นางสีดาลับ อัญญา	61. นางสีดาลับเมือง	64. นางสีดาลับ เมือง	53. นางสีดาลับ เมือง
155. สีกท้าวคนธรรพ์	-	-	-
156. พระพรต พระ- สัตบุรุษ พระมง- กุฎ พระลบรับ ศึก	-	-	-

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สงวนลิขสิทธิ์

รามเกียรติ์	พระลัก - พระลาม	พระรามชากก	ควายหัวระพี
157. สีกษัตริย์กลับ อยุธยา	-	-	-
158. พระราม นาง สีดาครองเมือง	62. พระลาม นางสีดา ครองเมือง	-	-

จากตารางเปรียบเทียบเหตุการณ์แต่ละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ และรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชากก และควายหัวระพี จะพบว่าเหตุการณ์สำคัญในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 ฉบับ เหมือนกับเหตุการณ์ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ดังนี้คือ

๑. ตอนกำเนิดกษัตริย์
๒. ตอนกำเนิดพาลี สุกรี
๓. ตอนสุกรี พาลิครองเมืองขิพิน
๔. ตอนกำเนิดหนุมาน
๕. ตอนกำเนิดพระราม พระลักษมณ์
๖. ตอนกำเนิดนางสีดา
๗. ตอนโอรสนายควาจะหาทองนางสีดา
๘. ตอนนางสีดาถูกทิ้งน้ำ
๙. ตอนหาวสันตผบนางสีดา
๑๐. ตอนพระรามออกหรร
๑๑. ตอนพาลิรบกับทรพี
๑๒. ตอนพาลิไถ่บารทรพี
๑๓. ตอนพาลิไล่สุกรีออกจากเมือง
๑๔. ตอนมารีศแปลงกายเป็นควายทอง

15. ลอนพระรามรามกวาง
16. ลอนพระรามรามกาว
17. ลอนพระรามรามกาว
18. ลอนพระรามรามกาว
19. ลอนพระรามรามกาว
20. ลอนพระรามรามกาว
21. ลอนพระรามรามกาว
22. ลอนพระรามรามกาว
23. ลอนพระรามรามกาว
24. ลอนพระรามรามกาว
25. ลอนพระรามรามกาว
26. ลอนพระรามรามกาว
27. ลอนพระรามรามกาว
28. ลอนพระรามรามกาว
29. ลอนพระรามรามกาว
30. ลอนพระรามรามกาว
31. ลอนพระรามรามกาว
32. ลอนพระรามรามกาว
33. ลอนพระรามรามกาว
34. ลอนพระรามรามกาว
35. ลอนพระรามรามกาว
36. ลอนพระรามรามกาว
37. ลอนพระรามรามกาว
38. ลอนพระรามรามกาว
39. ลอนพระรามรามกาว
40. ลอนพระรามรามกาว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

41. ตอนพระมงกุฎ พระลบ รมกับหนูมาน

42. ตอนพระรามพบเฮอร์ส

43. ตอนนางสีทากลับอยุธยา

ถึงแม้ว่ารามเกียรติ์ส่วนวาท้องถิ่นอีสานจะมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ เหมือนกับในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่จะมีการลำดับเหตุการณ์บางตอนต่างไปจากรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทั้งนี้คือ

1. ตอนพระนารายณ์ปราบนนทก

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงสาเหตุที่พระนารายณ์ปราบนนทกว่านนทกเป็นยักษ์มีหน้าที่คอยล้างเท้าเทวดา และถูกเทวดากลั่นแกล้งเสมอ จึงขอพรพระอิศวรให้นิ้วเพชรไปตีใครผู้หนึ่งจะต้องตาย พระอิศวรประทานพรให้นนนทกจึงใช้นิ้วเพชรแกล้งแทงเทวดา สังหารเทวดาล้มตายเป็นอันมาก พระอิศวรให้พระนารายณ์มาปราบ พระนารายณ์แปลงกายเป็นหญิงสาวออกมาพ้อนรำให้นนนทกว่าตาม มีท่ารำตอนหนึ่งที่นิ้วจะชี้ลงที่อกของตนเอง ก่อนนนทกจะตายพระรามจึงกลับเป็นร่างเดิม นนนทกบอกว่าพระนารายณ์ พระนารายณ์จึงสาปให้นนนทกไปเกิดใหม่มี 10 เศียร 10 พักตร์ 20

กร พระนารายณ์จะไปเกิดเป็นกนธรรมา และจะสังหารนนทกให้ได้ นนนทกจึงมาเกิดเป็นทศกัณฐ์ และพระนารายณ์เฝ้าทวารมาเป็นพระราม เหตุการณ์ตอนพระนารายณ์ปราบนนทกในรามเกียรติ์จะกล่าวถึงในตอนค้นเรื่อง หลังจากที่ถูกกล่าวถึงการกำเนิดต้นวงศ์ของพระรามและทศกัณฐ์แล้ว เหตุการณ์ในตอนนี้จะจะเป็นตอนที่กล่าวถึงสาเหตุการกำเนิดของทศกัณฐ์

เรื่องพระลักษมณ์ - พระลามา ไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้

เรื่องพระรามชاذก ... มีเหตุการณ์คล้ายตอนพระนารายณ์ปราบนนทกคือตอนนางทิพโสคติหาท้าวคนธรรพอาสาพาญาไอศวรปราบนนทกยักษ์ ซึ่งเป็นยักษ์มีนิ้วเพชรเช่นเดียวกับนนทก นนทกยักษ์เห็นนางทิพโสคติแล้วเกิดความหลงใหลในตัวนาง นางจึงให้นนนทกยักษ์ทำท่ารำตาม นางรำในท่าที่เอานิ้วชี้ศีรษะ เป็นเหตุให้นิ้วเพชรของนนทกยักษ์ชี้ที่ศีรษะของตนเองจนสิ้นชีวิต เหตุการณ์ตอนนางทิพโสคติปราบนนทกยักษ์จะปรากฏในตอนกลางเรื่องหลังจากที่พระรามช่วยพระลี้จันทน์สังหารสังคัลลันชีวิต

เรื่องควายหัวระพี มีเหตุการณ์ตอนนางคันทัฬหีปราบนนทียักษ์ คล้ายกับเรื่อง รามเกียรติ์และพระรามชาตก เพียงแต่ลำดับเหตุการณ์ต่างไปจาก 2 เรื่องข้างต้นคือจะ กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนางคันทัฬหีปราบนนทียักษ์หลังจากที่พระรามพบสุริบนั่งร้องไห้ชี้ตาพอก จนถึงคันค่อ และสุริบได้เล่าเหตุการณ์ที่ถูกพาริไล่ออกจากเมืองกาสิแก่พระราม แต่ก่อนที่พระ รามจะไปสังหารพาริ ก็ให้กล่าวถึงตอนนางคันทัฬหีปราบนนทียักษ์แทรกเข้ามา

2. ตอนกำเนิกพาลี สุริห และหนุมาน

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ มักจะกล่าวถึงกำเนิดของตัวละครในตอนต้นเรื่อง เพื่อว่าเมื่อกำเนินเรื่องในตอนต่อไปจะได้ไม่ต้องย้อนไปกล่าวถึงการกำเนิดของตัวละครอีก ในตอนต้นเรื่องรามเกียรติ์จะกล่าวถึงกำเนิดของวงศ์นารายณ์ และวงศ์พรหมของทศกัณฐ์ รวมถึงการกำเนิดของตัวละครที่จะลงมาช่วยพระนารายณ์เมื่อจะอวตารมาเป็นพระรามได้ แก่พวกลิง จึงได้กล่าวถึงการกำเนิดของพาลี สุริห และหนุมานไว้ตอนเริ่มเรื่อง

เรื่องพระลัก - พระลาม : เมื่อกล่าวถึงการกำเนิดของตัวละครที่เป็นตัวเอก ของเรื่องคือ พระลาม พระลัก พญาอำมะนาส่วน และนางสีดาจันทะแจ่ม ในตอนต้นเรื่อง แล้ว ก็จะทำเนียบเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวละครเหล่านี้โดยไม่กล่าวถึงตัวละครอื่น ๆ คือจะทำ

เนียบเรื่องในตอนนางสีดาถูกลอยแพ ตอนพระรามยกศรไถ่นางสีดา ตอนพญาอำมะนาส่วน แปลงกายเป็นกวางทอง ตอนลักพานางสีดา จนกระทั่งพญาครุฑชกขวาง และพญาครุฑไต่ บอกข่าวเรื่องพญาอำมะนาส่วนลักพานางสีดาแก่พระลามแล้ว จึงจะเริ่มกล่าวถึงกำเนิดของ สังคิบ พะถิจันท์ และหุลละมาน ซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญในการติดตามนางสีดาต่อไป

เรื่องพระรามชาตก : มีการจัดลำดับเหตุการณ์ในตอนนี้เหมือนกับเรื่องพระ ลัก - พระลาม

เรื่องควายหัวระพี : จะกล่าวถึงการกำเนิดสุริบ พาริ ไว้ในตอนต้นเรื่อง เช่นเดียวกับเรื่องรามเกียรติ์ ยกเว้นตอนกำเนิดหัวระมาน ในเรื่องควายหัวระพีจะกล่าว ถึงตอนกำเนิดหัวระมานหลังจากที่พระรามไปพบสุริบนั่งร้องไห้ใกล้แม่น้ำ ต่อมาจึงเริ่มกล่าว ถึงการกำเนิดหัวระมาน คือเมื่อนางคันทัฬหีสังหารนทียักษ์แล้ว ได้ไปฟ้องรำให้พระยาชต- ร์ภูระยู พระยาชตร์ภูระเกิดความหลงใหลนางคันทัฬหีจนน้ำกามไหล นางเอามือรองแล้ว

นำไปกรอกใส่ปากนางกาสี นางจึงตั้งครรภ์ และได้ให้กำเนิดหวัระมาน

3. ตอนหนุมานไถ่นางสุพรรณมัจฉา

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามมีรับสั่งให้หนุมานจองถนนไปลงกาให้เสร็จภายใน 7 วัน เพื่อเป็นการลงโทษที่หนุมานวิวาทกับนิลพัท หนุมานจึงได้นิลราชเป็นผู้ช่วยในการจองถนนต่อไป ในขณะที่หนุมานและนิลราชชนกันหินมาถมมหาสมุทร นางสุพรรณมัจฉาวิชาของหสกังษร พบวิวารคามกอนหินไปถึง หนุมานจับนางสุพรรณมัจฉาไถ่ และได้เสียกับนาง จนนางสุพรรณมัจฉาตั้งครรภ์ และได้ให้กำเนิดมัจฉานุ เหตุการณ์ตอนหนุมานไถ่นางสุพรรณมัจฉาเกิดขึ้นระหว่างที่หนุมานจองถนนไปลงกา ก่อนที่ไมยราพจะลักพระรามไปบาตาล

เรื่องพระลัก - พระลวม . หูละมานไถ่เนรมิตกายลงไปในมหาสมุทรเพื่อหาแหล่งน้ำขึ้นข้ามไปลงกา หูละมานไถ่พบนางมัสสาหลวง และได้เสียกับนาง จนนางไถ่ให้กำเนิดอุทธา ต่อจากนั้นหูละมานไถ่ทำอุบายให้นางมัสสาหลวงพบวิวารมาสร้างสะพานภายหลังนางรู้ความจริง หูละมานจึงหนีกลับไปเฝ้าพระลาม พระลามจึงมีรับสั่งให้หูละมานและมณฑกทั้งชนหินสร้างสะพานไปลงกาต่อ นางมัสสาหลวงพบวิวารมาชนหินไปถึง หูละมานสงสัยจึงผลัดกันชนหินกันสะเทียว และเกิดทะเลาะวิวาทกับมณฑกทั้ง เหตุการณ์ตอนหูละมานไถ่ นางมัสสาหลวงจะมีการลำทับเหตุการณ์ต่างจากเรื่องรามเกียรติ์ คือในเรื่องพระลัก - พระลาม เหตุการณ์ตอนนี้จะเกิดขึ้นก่อนจะมีการสร้างสะพาน หรือจองถนนไปลงกา

เรื่องพระรามชาติภัก และเรื่องควายหวัระที่จะมีการจำลองเหตุการณ์ตอนนี้เหมือนกับเรื่องรามเกียรติ์ -

4. ตอนหนุมานพบมัจฉานุ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อไมยราพสะกดทัพและลักพาพระรามไปบาตาลนั้น หนุมานไถ่ตามไปช่วย และได้พบกับมัจฉานุซึ่งไมยราพนำไปเลี้ยงไว้ที่เมืองบาตาล จึงเกิดการต่อสู้กัน แต่ก็ไม่มีใครแพ้ชนะ หนุมานสอบถามจึงได้ความว่ามัจฉานุเป็นลูกของตน เมื่อหนุมานสังหารไมยราพแล้ว พระรามจึงให้มัจฉานุครองเมืองบาตาล ต่อจากนั้นจึงทำเนียบเรื่องตอนศึกกุมภกรรณ และพระสัทษณ์ถูกหอกโมกขศักดิ์

เรื่องพระอภัย - พระลาม มีการจกส์กับเหตุการณ์ตอนหนุมานพบมัจฉานุ ค้างไปจากเรื่องรามเกียรติ์ หูละมานจะพบกับอุทธาในตอนท้ายศึก กล่าวคือ เมื่อพระลามข้ามมาลังกาได้แล้ว พญายาษมะนาส่วนจึงให้ 4 เสนา และขุนฉิวหาทำศึกกับฝ่ายพระลาม จนในที่ศึก ทั้ง 4 เสนา และขุนฉิวหาต้องพ่ายแพ้ไป พญายาษมะนาส่วนจึงไปขอความช่วยเหลือจากโมกษะสักเจ้าเมืองบาดาล โมกษะสักทำพิธีล้นหอกที่ริมแม่น้ำ แล้วหูละมานสามารถทำลายพิธีได้ โมกษะสักจึงออกรบและได้พ่ายแพ้โมกษะสักถูกเท้าของพระลาม หูละมานไปหาขามาให้เชษฐารักษาไว้ การทำศึกครั้งต่อมาพญายาษมะนาส่วนจึงให้อุทธาออกสู้รบกับหูละมาน ทั้ง 2 มีฝีมือเสมอกัน ต่อสู้กันก็ไม่มีฝ่ายใดแพ้ชนะ หูละมานจึงสอบถามได้ความว่าเป็นลูกของคนที่เกิดจากนางมัจฉาหลวง

เรื่องพระรามชาตก และเรื่องถวายนักรบ มีการจกส์กับเหตุการณ์ในตอนนี้ เหมือนกับบทละครเรื่องรามเกียรติ์ คือ เรื่องพระรามชาตก หูละมานไปพบกับท้าวพลีในตอนที่หูละมานไปช่วยพระรามที่ถูกพญานาคบัตตะหลุมลักตัวไปบาดาล

เรื่องถวายนักรบ หัวระมานไปพบกับรักตะยิตอนที่หัวระมานไปช่วยพระรามที่เมืองบาดาลเช่นเดียวกัน

5. ตอนหอกษ์ไปหา เนราชเนรมิตป่าเพื่อสวพระราม

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อหนุมานจองถนนเสร็จแล้ว พระรามจึงให้พิเภกพาอุษเสล่อนทัพไปลังกา พระอินทร์ได้ให้มาคุลีเทพบุตรนำรถแก้วมาถวายพระราม เพื่อให้ใช้เป็นพาหนะในการทำศึก ต่อมา เน่นพระรามเริ่มเคลื่อนทัพโดยมีไชยามพวานถือธงนำทัพหอกษ์ไปหาเนราชเนรมิตป่าอยู่ดุ่มไปช่วยผลไม้มาชานิก และให้ภานุราชหลอมอยู่ให้กินเพื่อรอทัพของพระรามที่จะเดินทางมา เมื่อพระรามยกทัพมาถึงก็ให้ควาแผ่นดินตอนนั้นเสีย แต่กลอุบายครั้งนี้ หนุมานรู้ทันจึงสังหารภานุราช

เรื่องพระอภัย - พระลาม มีเหตุการณ์ตอนพญากำปั่นเนรมิตป่า คล้ายกับตอนภานุราชเนรมิตป่าในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ กล่าวคือ เมื่อหูละมานได้แผนที่แสดงแหล่งน้ำต้นไปลังกาแล้ว พระลามจึงเคลื่อนทัพ เดินทางมาถึงสายฝั่งมหาสมุทรที่พญากำปั่นรักษากำปั่นอยู่ พญากำปั่นให้เนรมิตอุทยานบริบูรณ์ไปด้วยผลไม้มาชานิก แต่ผลไม้เหล่านั้นมี

พิษเพื่อลงฝ่ายพระลามให้เข้ามากินผลไม้ นั้น แต่หุลละมานรู้ทันจึงสังหารพญากำปั่นเสีย เมื่อพญากำปั่นสิ้นชีวิตแล้ว พระลามจึงให้หุลละมานสร้างสะพานไปลังกา เหตุการณ์ตอนพญากำปั่นเนรมิตป่าจะเกิดขึ้นก่อนที่หุลละมานจะสร้างสะพานไปลังกา ส่วนในเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานจองถนนเสร็จและพระรามยกทัพมาถึงลังกาแล้วภานุราชจึงได้เนรมิตป่าเพื่อลงพระราม

; เรื่องพระรามชาดก และควายทวิระพี ไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้

6. ตอนหนุมานผูกหมตกับชูและนางมณฑิ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เหตุการณ์ตอนหนุมานผูกหมตกับชูและนางมณฑิ จะปรากฏในศึกทศกัณฐ์ครั้งที่ 3 คือทศกัณฐ์ไต่ยกทัพมารบครั้งนี้เพื่อที่จะสังหารพิเภก พระรามให้พระลักษมณ์คอยปกป้องพิเภก ในขณะที่ทำ เรบอยู่นั้น ทศกัณฐ์ให้หูกอกบิลพัทไปที่พิเภก แต่พระลักษมณ์เข้าปกป้องหอกจึงต้ององค์พระลักษมณ์ หนุมานอาสาไปหายามาแก้ ด้วยาเหล่านั้นได้แก้สังกรนิทริชวา มูลโค นินบทยาที่พระชานาศรรักษาอยู่ และลูกนินบทยาที่ทศกัณฐ์ใช้ทำเป็นหมอนหนุนศีรษะ หนุมานโกหกตัวยาจากที่ต่าง ๆ มาจนครบ ชวตแต่ลูกนินบทยา หนุมานจึงเหาะ ไปลงการ่ายมนต์สะกดยักษ์ให้หลับ และเข้าไปในที่บรรทมของทศกัณฐ์ผูกหมตกับชูและนางมณฑิ แล้วจึงนำลูกนินบทยามาให้พิเภก

เรื่องพระลักษมณ์ - พระลาม ไม่ปรากฏเหตุการณ์ตอนนี้

เรื่องพระรามชาดก มีเหตุการณ์ตอนหุลละมานผูกหมตพญาราชสาครและนางจันทา แต่จัดลำดับเหตุการณ์ต่างจากรามเกียรติ์ เหตุการณ์ตอนนี้จะเกิดขึ้นหลังจากที่หุลละมานและห่าวขวัญเห่าพญาวายแหวนแก่นางสีดาแล้ว ก่อนจะกลับไปเฝ้าพระรามได้เข้าไปในปราสาทของพญาราชสาคร สะกดให้พญาราชสาครและนางจันทาหลับสนิท และได้ผูกหมตทั้ง 2 เข้าด้วยกัน แล้วจึงทำเนิรเรื่องหุลละมานเฝ้าลังกา และตอนพญาราชสาครทำศึกกับพระรามต่อไป

เรื่องควายทวิระพี เหตุการณ์ตอนหิวระมานผูกหมตพญาราชสาครกับนางเทวี จะมีการจัดลำดับเหมือนกับเรื่องพระรามชาดก

7. ตอนเบญจกายแปลง

บทละครเรื่องรามเกียรติ์... เมื่อหนุมานเผาลงกาแล้ว พระรามไต่ยถ์พม่าที่เขาคันธกาศาซึ่งอยู่ริมมหาสมุทร ขณะนั้นทศกัณฐ์ฝันร้าย พิเภกทำนายว่าวงศ์ยักษ์จะต้องสิ้น แนะนำให้คินนางสีดาเสีย ทศกัณฐ์กริ้วจึงขับพิเภกออกจากเมือง ต่อมาทศกัณฐ์คิดจะตัดศึกจึงให้นางเบญจกายลูกของพิเภกแปลงกายเป็นนางสีดาตายล่อนน้ำไปเกยฝั่งใกล้ที่ประทับของพระราม เพื่อให้พระรามคิดว่านางสีดาตาย ไต่ยถ์พม่ากลับ แล้วจึงทำเนิ่นเรื่องตอนจองถนนและไมยราพลักพระรามไปบาพาล

เรื่องพระลัก - พระลาม มีเหตุการณ์ตอนขุนเมืองเสกทันกล้วยเป็นนางสีดาตายล่อนน้ำไปคล้ายกับตอนนางเบญจกายแปลงในเรื่องรามเกียรติ์ แต่จะมีการจัดลำดับเหตุการณ์เปลี่ยนไป คือ จะทำเนิ่นเรื่องก่อนพระลามถูกยักษ์ลักไปบาพาล หุละมานตามไปช่วยมาได้ ต่อจากนั้นหุละมานไต่เนรมิตสาหลว และไต่สร้งสะพานไปถึงกา จนพระรามยกทัพถึงลังกาแล้ว พญาชามมะนาส่วนจึงให้เสนารับศึก ขุนเมืองไต่เสกทันกล้วยเป็นนางสีดาตายล่อนน้ำไป เหตุการณ์ตอนนี้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ที่จะให้เป็นตอนตัดศึกเหมือนกับตอนนางเบญจกายแปลงในเรื่องรามเกียรติ์ จึงจัดเหตุการณ์ตอนนี้ให้อยู่หลังจากที่พระลามยกทัพเข้าลังกาแล้ว เหตุการณ์ที่จะใช้ตัดศึกในเรื่องพระลัก - พระลาม ก็คือ ก่อนพญาชามมะนาส่วนขอให้ยักษ์ลักพาพระลามไปบาพาล เพราะถ้ากำจัดพระรามได้แล้วจะได้ไม่เกิดสงครามต่อไป

เรื่องพระรามขาดก จะมีการจัดลำดับเหตุการณ์ตอนนี้เหมือนกับเรื่องรามเกียรติ์ คือพญาราชนาสวรีให้ขุนเมืองจันทร์เนรมิตทันกล้วยเป็นนางสีดาตายล่อนน้ำไปเพื่อหวังจะตัดศึก เหตุการณ์ตอนนี้จะเกิดขึ้นก่อนที่จะมีการทำสงครามกับพระราม เมื่อกลอุบายครั้งนี้ไม่ทันผล จึงจัดเหตุการณ์ตอนที่พระยาปถะหลุมลักพาพระรามไปบาพาลต่อไป

เรื่องควายทัวระพี ไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนี้

การจัดลำดับเหตุการณ์ที่ต่างกัน : จะทำให้รามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานมีขั้นตอนในการดำเนินเรื่องต่างไปจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเมื่อเรื่องพระรามได้แพร่เข้ามาในประเทศไทยและแพร่ไปสู่ท้องถิ่นผู้เล่าหรือผู้

แต่จะไม่สามารถจดจำลำดับขั้นตอนในการดำเนินเรื่องได้หมด เมื่อมีการนำมาแต่งใหม่ให้เป็นเรื่องของท้องถิ่นจึงอาจจะจัดลำดับเหตุการณ์ในการดำเนินเรื่องต่างไปจากเรื่องเดิม แต่ก็ยังคงรักษาเหตุการณ์ตอนสำคัญ ๆ ไว้ จึงเป็นสาเหตุให้รามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสาน มีการจัดลำดับเหตุการณ์ต่างไปจากมหัศจรรย์รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

รายละเอียดในเหตุการณ์ตอนเดียวกันที่ต่างกัน

ถึงแม้ว่ารามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสานจะยังคงเหตุการณ์สำคัญของเรื่องไว้ แต่รายละเอียดในเหตุการณ์ตอนนั้น ๆ จะต่างไปจากมหัศจรรย์รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ดังนี้คือ

1. ตอนกำเนิดพระราม

มหัศจรรย์รามเกียรติ์ ท้าวทศรถอัญเชิญฤๅษีโลกิโกฤๅษีพิชิตอสูรเนื่องจากขณะนั้นพวกยักษ์มีอิทธิฤทธิ์และมีอำนาจมากต่างพากันก่อความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์และเทวดาในสวรรค์ ท้าวทศรถต้องการอสูรที่จะปราบปรามเหล่าอสูรให้สูญสิ้นไปเพื่อให้โลกกลับคืนสู่ความสงบอีกครั้งหนึ่ง ฤๅษีโลกิโกจึงไปเฝ้าพระอิศวรเพื่อที่จะขออนุญาตให้เชิญพระนารายณ์อวตารลงมาในโลกมนุษย์ หลังจากนั้นฤๅษีโลกิโกได้กลับมาทำพิธีบูชาไฟเกิดอสุรทูตลาพาพิชิตจากการบูชาไฟ มเหสีทั้ง 3 ของท้าวทศรถเสวยข้าวยาคูแล้วจึงตั้งครรภ์ ต่อมาได้ให้กำเนิดอสูรคือพระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุก พระรามคือพระนารายณ์อวตารลงมานั่นเอง

เรื่องพระลักษมณ์ - พระราม ไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนกำเนิดพระลักษมณ์บอกเพียงแต่ว่าเป็นอสูรสมัยศรีกรุงศรีสัตนาคน

เรื่องพระรามชาดก กล่าวถึงตอนกำเนิดพระรามว่า ท้าวทศรถได้อธิษฐานขออสูรจากเทพเจ้า และขอให้อสูรมีอิทธิฤทธิ์มากกว่าพญาราพณาสูร เพื่อที่จะได้ติดตามนางจันทาธิศาของท้าวทศรถคืนมา พระอินทร์เล็งเห็นเหตุการณ์ลงมามีความเดือดร้อนของท้าวทศรถ จึงลุลเชิญพระโพธิสัตว์และเทพบุตรผู้หนึ่งลงมาเกิดเป็นอสูรท้าวทศรถ ซึ่งก็คือพระราม และพระลักษมณ์นั่นเอง

เรื่องควายหัวระเหี. กล่าวไว้แต่เพียงว่าพระรามเป็นโอรสของพระยาวิรุ-
โลกะ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพรหมดับปรเมศวร

พระราม . ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และพระ-
รามในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานจะมีสาเหตุการกำเนิดต่างกัน คือในเรื่องรามเกียรติ์
จะได้รับอิทธิพลเกี่ยวกับการกำเนิดของพระรามจากคติพราหมณ์ ซึ่งเชื่อว่า "พระนารายณ์
หรือพระวิष्ณุ คือเทพผู้บริหารหรือผู้ที่คุ้มครองโลกให้เป็นสุข"⁴⁹ และเมื่อโลกเกิดความ
เดือดร้อน "พระวิष्ณุก็นำที่ไปราบไทยหิวโง่การบ้าง โดยถูกอัญเชิญจากพวกเทวดา
บ้าง เรียกว่าอวตาร"⁵⁰ ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนกำเนิดพระราม ท้าวทศรถได้
ให้ฤๅษีไลโกฏิทำพิธีหูลเชิญพระนารายณ์อวตารลงมาปราบยักษ์ ส่วนเรื่องพระรามชาตก
ตอนกำเนิดพระรามจะได้รับอิทธิพลจากคติทางพุทธศาสนา คือพระอินทร์ให้หูลเชิญพระเพช-
สีวัตน์ให้มาเกิดเป็นพระรามในเรื่องพระลัก - พระลาม และควายหัวระเหีจะกำเนิดเรื่องใน
ตอนนี้ในลักษณะของวรรณกรรมนิทานโดยทั่วไป คือให้พระรามเป็นโอรสของกษัตริย์

2. ตอนกำเนิดนางสีดา

บทละครเรื่องรามเกียรติ์

นางสีดา คือพระลักษมณ์ชายของพระนารายณ์ขอ

อวตารลงมาพร้อมพระนารายณ์เพื่อลงมาช่วยปราบอธรรม ครั้นทศกัณฐ์ทำพิธีขอลูกทศกัณฐ์ให้
นางกานาสูร ไปขโมยข้าวทิพย์จากที่ฤๅษีไลโกฏิกำลังทำพิธีขอโอรสให้ท้าวทศรถ นางกานา-
นาสูรจวมาได้ครั้งก่อน นำมาให้นางมณฑิเลศวร นางจึงตั้งครรภ์ และได้ให้กำเนิดนางสีดา

เรื่องพระลัก - พระลาม ได้กล่าวถึงสาเหตุการกำเนิดของนางสีดาว่า
พญาฮามมะนาส่วนได้แปลงกายเป็นพระอินทร์เพื่อเข้าหานางสุชาดาชายาพระอินทร์ เมื่อนาง

⁴⁹พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์, คนกับพระเจ้า (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยาม,
2523), หน้า 121.

⁵⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

รู้ความจริงก็มีความโกรธแค้น นางจึงขอพรจากพระอินทร์ให้นางมาเกิดใหม่ในโลกมนุษย์ เพื่อมาแก้แค้นพญายาษมะนาสวน นางสุชาดาจึงลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของนางเทวีเมหสีของพญายาษมะนาสวน ต่อมานางเทวีได้ให้กำเนิดพระธิดาคือนางสีดา

เรื่องพระรามชาตก : สาเหตุการกำเนิดของนางสีดาค้นกับเรื่องพระลัก - พระลาม คือ พญาราพนาสวรได้เข้าหานางสุชาดาชายาพระอินทร์ เมื่อนางสุชาดารู้ความจริงก็เกิดความเสียใจแค้น จึงขอพรพระอินทร์ให้มาเกิดเป็นธิดาของพญาราพนาสวรเพื่อที่จะแก้แค้น

เรื่องควายทัวระพี : นางสีดาก็คือนางสุชาดาชายาพระอินทร์เกิดมาเพื่อที่จะแก้แค้นท้าวราพนาสวรเช่นเดียวกับพระลัก - พระลาม และเรื่องพระรามชาตก

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 : นางสีดาคือพระลักษมีชายาของพระนารายณ์ขออวตารลงมาเพื่อช่วยพระนารายณ์ปราบอธรรม ยังคงเป็นเรื่องการอวตารตามคติพราหมณ์ ส่วนในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่องได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา เพราะยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวของกับพระอินทร์ นางสีดาคือนางสุชาดาชายาพระอินทร์ลงมาเกิด เพื่อแก้แค้นพญาราพนาสวรที่ลอบเข้าหานาง

3. ตอนกำเนิดทศกัณฐ์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์คือนนททุกซึ่งถูกพระนารายณ์สาปให้มาเกิดเป็นยักษ์ในโลกมนุษย์ นนททุกเป็นยักษ์มีนิวเพชรซึ่งพระอิศวรประทานให้ใช้เป็นอาวุธ นนททุกใช้นิวเพชรชี้เทวดาล้มตายเป็นจำนวนมาก พระอิศวรจึงให้พระนารายณ์มาปราบ เมื่อพระนารายณ์สามารถสังหารนนททุกได้จึงสาปให้มาเกิดใหม่มี 10 เศียร 10 หัว 20 กร นนททุกจึงลงมาเกิดเป็นทศกัณฐ์โอรสท้าวลัสเตียนที่กรุงลงกา

เรื่องพระลัก - พระลาม : ไม่ได้กล่าวถึงอดีตชาติของพญายาษมะนาสวน

เรื่องพระรามชาตก : พญาราพนาสวรเป็นโอรสของท้าววิรุฬหก และนางมลิกา กษัตริย์กรุงอินทปัตถ์ นางมลิกาให้กำเนิดโอรสออกมามีรูปร่างผิดปกติไม่มีแขนขาแต่สติปัญญาดี จึงตั้งชื่อว่าลุนลู่ พระอินทร์ไต่ถามลุนลู่ไปหล่อยุบขึ้นใหม่ มีรูปร่างงดงามมากและได้มาปฏิสนธิในครรภ์ของนางมลิกาอีกครั้ง เมื่อครบกำหนดให้นางให้กำเนิดโอรสมีรูปร่าง

ทรงถามมาก ถึงอุณภูมิลีและของข้าวตอกมือออกมาด้วย ท้าววิรุฬหกตั้งชื่อให้ว่าท้าวราพนาสว
 เรื่องถวายหัวระพี ท้าวราพนาสวมีเชื้อสายของพรหมดับปรเนศวรเกิดมา
 มีรูปงามสง่ามาก แต่ไม่ได้กล่าวถึงภูมิหลังการกำเนิดของท้าวราพนาสวแต่อย่างใด

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามกับพิณธ์ในรัชกาลที่ ๑ นั้นทั้งคู่ถูกพระนา-
 ราย ให้นำไปมาเกิดเป็นผลกักเร่ เรื่องก็ยังเกี่ยวพันกับพระนารายณ์ตามคติพรหมอยู่ ส่วน
 เรื่องพระรามชาตก พระอินทร์เป็นผู้หล่อรูปท้าวลุนลุนและให้ลงมาเกิดเป็นท้าวราพนาสว
 เอรสของท้าววิรุฬหกซึ่งเป็นคติทางพุทธศาสนา และในเรื่องถวายหัวระพี ท้าวราพนาสว
 สืบเชื้อสายมาจากพรหมซึ่งคงได้รับอิทธิพลเรื่องพรหมมาจากการกำเนิดมนุษย์ตามคติทาง
 พุทธศาสนา⁵¹

4. ตอนกำเนิดพาลี และสุกรี

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พาลีและสุกรีเป็นเอรสของนางกาลอัจนาซึ่ง
 ขุบขึ้นมา ต่อมาพระอินทร์ต้องการแบ่งกำลังลงมา เพื่อให้มาช่วยพระนารายณ์ซึ่งจะอวตาร
 ลงมาปราบอสูร จึงเข้าหานางกาลอัจนา นางจึงตั้งครรภ์และได้ให้กำเนิดพาลี ต่อมานาง
 กาลอัจนาเกิดความรักใคร่พระอาทิตย์ และพระอาทิตย์ก็ต้องการแบ่งกำลังมาช่วยพระนา-
 รายณ์ เช่นเดียวกันจึงเข้าหานางและนางกาลอัจนาได้ให้กำเนิดสุกรี ซึ่งต่อมาจะเป็นกำลัง
 สำคัญที่จะช่วยพระรามทำสงครามกับพวกยักษ์

เรื่องพระลัก :- พระลาม สักคิบและพะลิจันท์เป็นเอรสของนางไคซึ่งถูก
 ขุบขึ้นมา ต่อมานางไคเสียกับพระอาทิตย์และได้ให้กำเนิดเอรสฝาแฝดคือสักคิบและพะลิจันท์
 สาเหตุของการกำเนิดไม่ได้เกิดขึ้นเพราะพระอาทิตย์ต้องการแบ่งกำลังมาช่วยพระลามปราบ
 พญาอามะนาสวเหมือนกับในเรื่องราวรามเกียรติ์

เรื่องพระรามชาตก เหตุการณ์ตอนกำเนิดสังคีพ และพลีจันท์เหมือนกับ
 เรื่องพระลัก - พระลาม

51

ดูรายละเอียดในตอนเหตุการณ์ต่างกัน หน้า 182.

เรื่องควายหัวระพี ... พาริและสุติบเป็นโอรสของพระยาอัครวิภูระ กษัตริย์เมืองกาสิ ไม่ให้เป็นโอรสของพระอินทร์และพระอาทิตย์เหมือนกับในเรื่องรามเกียรติ์

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ เรื่องพระลัก - พระลาม เรื่องพระรามชากก จะกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนกำเนิดพาลีสุคริพคล้ายกัน คือพาลีสุคริพ จะเป็นลูกของนางที่เฝ้าชู้บอันมา แต่จะมีข้อแตกต่างในเรื่องบิดาของพาลีและสุคริพ คือรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ พาลีและสุคริพเป็นโอรสของพระอินทร์และพระอาทิตย์ แต่สังคิบและพะลิจันท์ ในเรื่องพระลัก - พระลาม และสังคิบ พลิจันท์ ในเรื่องพระรามชากก เป็นโอรสฝาแฝดของพระอาทิตย์ เหตุที่รามเกียรติ์ฉบับอีสานไม่มีบทบาทพระอินทร์ อาจเป็นเพราะทามคติพุทธศาสนานับถือพระอินทร์เป็นเทพที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนั้นวรรณคดีไทยส่วนใหญ่จะกล่าวถึงพระอินทร์ในแง่ความมีเมตตากรุณา คอยช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก อุปนิสัยของพระอินทร์ความคติพุทธศาสนาจะไม่มีข้อน่าตำหนิ การที่พระอินทร์จะมาเป็นผู้กับนางกาลอัจนา จึงเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม ในรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสานจึงไม่มีบทบาทของพระอินทร์ในตอนกำเนิดสุคริพ และพาลี

5. ตอนกำเนิดหนุมาน

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระอิศวรต้องการแบ่งกำลังมาช่วยพระนารายณ์ที่จะอวตารลงมา จึงให้พระพายนำเทพอาวุธคือคทาเพชร ทรีเพชร จักรแก้วของพระอิศวรเข้าปากนางสวาทะ นางตั้งครรภ์ 30 เดือน และให้ให้กำเนิดหนุมานมีลักษณะพิเศษคือ กุญผล ขนเพชร เขี้ยวแก้ว สามารถเหวเป็นดาวเป็นเดือน มี 4 หน้า 8 กร และมีอิทธิฤทธิ์มาก

เรื่องพระลัก - พระลาม หนุละมานเป็นลิงลูกของลิงพระลาม และนางแพงศรี หนุละมานเมื่อเกิดมามีภูตานุภาพมากเรียนจบศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ตั้งแต่ออยู่ในครรภ์มารดา

เรื่องพระรามชากก หนุละมานเป็นลิงลูกของลิงพระรามและนางแพงศรี เช่นเดียวกับเรื่องพระลัก - พระลาม

เรื่องควายหัวระพี หัวระมานเกิดจากน้ำกามของพระยาอัครวิภูระที่หลั่งออกมาเมื่อเห็นนางกัณฑ์พิพรรณำและเกิดความรักใคร่ นางเอามือรองไว้และนำไปกรอกใส่

ปากนางกาสิราชธิดาตามหเสีของสารี นางจึงตั้งครรภ์และให้กำเนิดหวัระมาน มีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถเหาะได้และพูดออกมาเป็นพระอาทิตย์ 7 ทวง

ตอนกำเนิดหनुมาน ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และเรื่องควายหวัระพิ แสดงให้เห็นว่าเรื่องทั้งสองน่าจะมีความเกี่ยวพันกันในเรื่อง การนำของวิเศษใส่ปากนางสวาหะและนางกาสิ เป็นสาเหตุของการกำเนิดหनुมาน ส่วน เรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามซอกก หनुมานเป็นลิงโอรสของลิงพระราม การให้ หनुมานเป็นโอรสของลิงพระรามนี้คงเป็นเพราะผู้แต่งต้องการที่จะอธิบายว่า เหตุใดหनुมาน จึงเป็นลิงเพราะในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ก็ไม่ได้ให้อธิบายว่า เพราะเหตุใดอาวูชของพระ อิศวรทำให้หनुมานเป็นลิงไปได้ หรืออาจเป็นเพราะผู้แต่งได้รับอิทธิพลเรื่องหनुมานเป็นโอรส ของพระรามจากเรื่องศรีราม หรือพระรามมลายู ในตอนที่กล่าวถึงพระเจ้าศรีราม และพระ มเหสีต้องการมีโอรส จึงเชิญพระเจ้าลักษมณ์เขมรามาปรึกษา พระเจ้าลักษมณ์แนะนำให้พระ เจ้าศรีรามพาพระมเหสีไปประพาสที่อุทยานเขาวิมทะเลแห่งหนึ่ง บนอุทยานนั้นมีทะเลสาบ อยู่ แต่ห้ามทั้งสองลงไปอาบน้ำในทะเลสาบนั้น เพราะจะต้องกลายเป็นลิง เมื่อไปถึงพระ มเหสีอยากว่ายน้ำจึงกระโดดลงไปในทะเลสาบ นางจึงกลายเป็นลิงในทันที พระเจ้าศรีราม กระโดดตามลงไป จึงกลายเป็นลิงไปด้วย พระเจ้าลักษมณ์ต้องมาช่วยเกยจับทั้งสองโยนลง ไปในทะเลสาบ จึงกลายร่างเป็นคนตามเดิม ต่อมาเมื่อตั้งครรภ์ และให้กำเนิดโอรส มีรูปร่างเป็นวานร เรื่องหनुมานกลายเป็นลิงโอรสของพระรามคงได้รับอิทธิพลมาจากเรื่อง นี้⁵¹

6. ตอนกำเนิดทองคค

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อศกัณฐ์สามารถยกเขาไกรลาสที่เอียงหัก ให้งตั้งตรงได้แล้ว จึงขอพระอุมาเป็นรางวัล พระอิศวรจึงต้องประทานให้ พระนารายณ์จึง

⁵² เสฐียรโกเศศ และ พระยาอนุমানราชชน, พระรามมลายู (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชม, 2476), หน้า 66 - 67.

ต้องทำอุบายให้ทศกัณฐ์คืนพระอูมาและขอนางมณโฑไปแทน ระหว่างทางที่ทศกัณฐ์พานางมณโฑกลับไค้เหาะผ่านเมืองชิติน พาลีโกรธแค้นมากจึงเข้าสู่รบและไค้นางมณโฑไปเป็นชายาจนนางตั้งครรภ์ได้ 6 เดือน ทศกัณฐ์ขอร้องให้ฤๅษีอังกคอาจารย์ของพาลีเกลี้ยกล่อมพาลีเพื่อขอนางมณโฑคืน พาลีจึงจำต้องคืนให้ แก่ชอลูกไว้ ฤๅษีไค้แหะท้องนางมณโฑเอาพระกุมารไปฝากในท้องแพะ พอครบกำหนดฤๅษีแหะท้องแพะเอาพระกุมารออกมา และตั้งชื่อให้ว่า องคตคามชื่อของฤๅษีอังกค

เรื่องพระลัก - พระลาม ไม่กล่าวถึงบทบาทขององคต

เรื่องพระรามชาตก องคตเป็นโอรสของพระรามกับนางศรีพิมพา องคตใน

เรื่องพระรามชาตกมีพฤติกรรมต่างไปจากองคตในเรื่องรามเกียรติ์ และไม่มียบทบาทในการดำเนินเรื่องมากนัก

เรื่องควายหัวระที องคตเป็นโอรสของนางกาสิราชธิดาและพาริ เกิดมาในขณะที่นางกาสิไค้สู้รบกับควายหัวระที นางไค้รับบาดเจ็บ ถูกควายชวิดจนขาบอดและเอวหัก นางไค้ให้กำเนิดโอรสในสนามรบ มีรูปร่างคงอ คนทั้งกลายจึงให้ชื่อว่าองคต องคตในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เป็นโอรสของพาลีกับนางมณโฑและที่ไค้ชื่อว่าองคตเพราะตั้งตามชื่อของฤๅษีอังกค อาจารย์ของพาลี ส่วนเรื่องควายหัวระที องคตเป็นลูกของนางกาสิราชธิดา และพาริ ที่ไค้ชื่อว่าองคต เพราะเกิดมามีร่างกายคงอและในเรื่องพระรามชาตก องคตจะเป็นโอรสของพระราม

7. ตอนนางสีดาถูกทิ้งน้ำ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พิกเอกทำนายทวงชะตาพระธิดาของทศกัณฐ์และนางมณโฑว่า พระธิดาที่เกิดมานี้จะเป็นกาลกนิศต่อวงศ์ยักษ์ ถ้าเลี้ยงไว้จะก่อให้เกิดความเดือดร้อน กรุงลงกาจะพินาศ ไค้ให้นางไปทิ้งน้ำเสีย ทศกัณฐ์ให้ปุโรหิตทำนายตรวจสอบดูอีกครั้ง ก็ปรากฏว่าเป็นไปความคำทำนายของพิกเอก พิกเอกจึงไค้นำผอบใส่พระธิดาให้ทหารนำไปทิ้งน้ำ เมื่อทหารนำผอบใส่พระธิดามาถึงที่แม่น้ำนั้นก็ปรากฏว่ามีตอแก้วรองรับผอบไว้

เรื่องพระลัก - พระลาม พญาชามมะนาชวนให้โหรทำนายทวงชะตาของพระธิดา โหรทำนายว่าพระธิดาที่เกิดมานี้เกิดมาเพื่อทำลายล้างพญาชามมะนาชวนและเมื่อ

พระธิดาอายุได้ 12 ชันษา จะเป็นสาเหตุให้พญายามมะนาส่วนต้องสิ้นชีวิต ในตอนแรกพญายามมะนาส่วนไม่เชื่อคำทำนายจึงให้นางกำนันนำพระธิดาเข้ามา นางจอยมีคตแห่งท้องพญายามมะนาส่วน ๆ จึงเห็นจริงตามคำทำนายจึงให้ทหารเตรียมช้างเป็นพาหนะ อุ้มพระธิดาขึ้นขี่ แล้วพาออกจากเมืองข้ามมหาสมุทรใหญ่ ไปถึงป่าหิมพานต์ ทหารนำนางไปไว้ในทอกลบัวทอง แล้วพากันกลับเมืองลังกา

เรื่องพระรามชาดก ก่อนที่นางสีดาจะมาปฏิสนธิในครรภ์นางจันทมาเหสีของพญาราพณาสวรร นางผีนร่าย ท้าวพิเภกทำนายว่านางจันทมาเหสีจะตั้งครรภ์ และจะให้กำเนิดพระธิดา พระธิดาองค์นี้จะทำให้พญาราพณาสวรรสิ้นชีวิต ควรลอบแพนางไปเสีย เมื่อนางจันทมาเหสีครบ 10 เดือน นางให้กำเนิดพระธิดาและได้เลี้ยงดูพระธิดาจนนางอายุได้ 1 ชันษา ก็เกิดกลางร้ายตามคำทำนาย คือพระธิดาได้คว้ามืดในพานหมากแห่งพญาราพณาสวรร พญาราพณาสวรรเห็นจริงตามคำทำนายสั่งให้ทหารนำนางไปลอบแพเสีย พระอินทร์เสด็จทิพยเนตรลงมาเห็นว่าพระธิดาถูกลอบแพ จึงลงมาเนรมิตเรือสำเภาบิรูรบด้วยข้าวปลาอาหารให้พระธิดาอาศัยอยู่

เรื่องควายทวาระที นางสุชาดาได้ลงมาเกิดบนตักท้าวราพณาสวรร ปุโรหิตทำนายว่ากุมารองค์นี้มีบุญมาก แต่จะทำให้ท้าวราพณาสวรรได้รับความเดือดร้อนถึงเสียชีวิต ควรจะนำนางไปลอบแพเสีย ท้าวราพณาสวรรจึงสั่งทหารไปสร้างแพนำกุมารี่ไปปล่อยลอยน้ำไป

เหตุการณ์ตอนนางสีดาถูกทิ้งน้ำในบดละครเรื่องรามเกียรติ์ จะคล้ายกับเรื่องควายทวาระที คือทศกัณฐ์ให้นางสีดาไปปล่อยลอยน้ำ เนื่องจากเชื่อคำทำนายของพิเภกและปุโรหิต ส่วนในเรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาดก เมื่อโอรสได้แนะนำให้พญาราพณาสวรรนำนางสีดาไปปล่อยน้ำแล้ว มีเหตุการณ์ตอนนางสีดาคว้ามืดหมายจะแห่งพญาราพณาสวรร เพื่อให้สมเหตุผลที่ทำให้พญาราพณาสวรรเชื่อคำทำนาย และต้องนำนางสีดาไปปล่อยแพเสีย

8. ตอนตั้งชื่อนางสีดา

บดละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อพระธิดาของทศกัณฐ์ถูกนำไปปล่อยลอยน้ำมา

นั้น ผอมของนางสีตาลอยไปติดที่หน้าของพระชนกฤๅ พระชนกฤๅได้ให้นายโสมเลี้ยงดู พระธิดาระยะหนึ่ง แล้วนางไปใส่ผอบฝังกินไว้ เมื่อพระชนกฤๅลาพระคแล้ว กลับมาชุด พระธิดาขึ้นมา พระธิดามีอายุ 16 ชันษา และมีรูปโฉมงดงามมาก ท้าวชนกตั้งชื่อให้นาง สีทา

เรื่องพระลัก - พระลาม : เมื่อพญาชาวมะนาสวณให้ทหารนำพระธิดาไปทิ้งไว้ในทอกรบัวทองที่ป่าหิมพานต์แล้ว ฤๅได้ยินเสียงร้องจึงเดินตามเสียงมาพบพระธิดาในทอกรบัวทอง ฤๅในเมธิตน้นมาจากน้ำให้นางก้ม และให้เลี้ยงดูพระธิดาจนนางอายุ 12 ปี จึงได้ตั้งชื่อนางว่าสีทาจนทะแจ่ม

เรื่องพระรามชาตก เมื่อพระอินทร์ทราบว่านางสีทาถูกลอยแพไปนั้น พระอินทร์จึงเสด็จลงมาบนแพ ให้เนรมิตเรือสำเภาให้พระธิดาใช้เดินทาง และได้ตั้งชื่อพระธิดานั้นว่า นางสีทา

เรื่องกวางยท้าวระพี เมื่อนางสีทาถูกลอยแพไปนั้น แพได้ลอยไปถึงชมพูทวีป ไปติดอยู่ที่หัวของกัสสปะฤๅ ฤๅเป็นหอบทเห็นพระกุมารยกมือขึ้นสีทา จึงตั้งชื่อนางว่า สีทา ผู้ตั้งชื่อนางสีทา ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องพระลัก - พระลามและเรื่องกวางยท้าวระพี คือฤๅที่พบนางสีทา ส่วนเรื่องพระรามชาตก พระอินทร์เป็นผู้ตั้งชื่อนางสีทา

9. พระรามยกยกรได้นางสีทา

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อพระชนกน่านางสีทากลับเมืองมถิลาแล้ว ก็เตรียมจะจัดพิธีอภิเษกให้นางสีทา จึงให้แจ้งข่าวไปยังกษัตริย์ทั้งหลายว่า ถ้าผู้ใดสามารถยกยกรมหาโมลีขึ้นได้ พระชนกจะยกนางสีทาให้ พระวสิษฐ พระสวามิตรได้พาพระราม พระลักษมณ์ไปมถิลา ก่อนจะ^{ขึ้น}โรงพิธีพระรามได้สยดากับนางสีทาเกิดความรักใคร่ซึ่งกันและกัน กษัตริย์เมืองต่าง ๆ พากันเข้ามายกร แต่ไม่มีใครสามารถยกได้ เมื่อถึงคราวของพระราม พระรามให้พระลักษมณ์ลองยกยกรเพื่อประเมินกำลังก่อน ต่อมาพระรามได้เข้าไปยกยกร และสามารถยกยกรมหาโมลีได้ในที่สุดและทรงประลองศิลป์เกิดพายุฟ้าคะนองไปทั่วโลก ท้าวชนกจึงยกนางสีทาให้พระราม

เรื่องพระลัก - พระลาม พระลามได้ข่าวความงามของนางสีทาจากพ่อค้าชาวลึงกาที่มากำชายยังกรุงศรีสัตนาคน พระลามจึงเดินทางไปยังป่าหิมพานต์จนถึงอาศรม

ฤๅษี ฤๅษีให้พระลามลองโก่งธนูหนัก 1 โกฎิ ถ้ายกได้ฤๅษีจะยกนางสีทาจนทะแจ่มให้ ในที่สุดพระลามสามารถโก่งสายธนูได้และตีทสายธนูเสียงดังกึกก้อง แต่ฤๅษีห้ามพระลามไม่ให้แหลงศรออกไป เนื่องจากจะเกิดอันตรายแก่โลก

เรื่องพระรามชกตก พระรามได้ข่าวนางสีทาจากพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายยังกรุงจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต พระราม พระลักษมณ์ขี่ม้ามณีมาออกจากเมืองไปถึงเกาะซึ่งเป็นที่อยู่ของฤๅษี ฤๅษีให้พระรามยกศรชื่อมะหิมะสี พระรามสามารถยกได้ ฤๅษีจึงยกนางสีทาให้และขอให้พระรามอยู่รอก่อนฤๅษีจะไปนำน้ำจากสระอโนดาตมาทำพิธีให้

เรื่องควายหัวระเหี เมื่อพระราม พระลักษมณ์เรียนวิชากับบิดาปาโมกข์อาจารย์สำเร็จ จึงเดินทางกลับเมือง ผ่านอาศรมของกิสสะปะฤๅษี ไหยินเสียงอีกทีกเนื่องจากกษัตริย์ร้อยเอ็ดหัวเมืองมายกศร พระรามให้พระลักษมณ์ไปสืบถามเรื่องราว พระลักษมณ์กลับมาทูลพระรามว่า ถ้าผู้ใดสามารถยกศรให้สละธนูได้กิสสะปะฤๅษีจะยกนางสีทาให้ 2 กษัตริย์จึงเข้าไปถึงอาศรมฤๅษี นางสีทาแอบเห็นพระราม นางมีใจรักใคร่ในพระรามถึงสิ้นสติไป พระรามสามารถยกศรได้และได้เอาธนูเคาะสายเกิดเสียงดังแว่วร้อง กิสสะปะฤๅษีจึงยกนางสีทาให้พระราม

รายละเอียดตอนยกศรในเรื่องพระลัก - พระลาม จะต่างออกไปจาก บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เรื่องพระรามชกตกและเรื่องควายหัวระเหี เนื่องจากในเรื่องพระลัก - พระลาม ข้อตกลงของฤๅษีคือถ้าผู้ใดสามารถโก่งสายธนูหนัก 1 โกฎิได้ จะยกนางสีทาให้ ส่วนในเรื่องรามเกียรติ์อีก 3 ฉบับ ข้อตกลงมีว่าถ้าผู้ใดสามารถยกธนูหนัก 1 โกฎิได้ ฤๅษีจะยกนางสีทาให้

10. ตอนพระรามตามกวาง

บทละครเรื่องรามเกียรติ์... ทศกัณฐ์ให้มารีศแปลงกายเป็นกวางทองมีรูปร่างงดงามมาก มีสีเหลืองทั้งทอง ปากและเท้าแดงทั้งป้ามราช ทำทางปราศเปรี้ยว เมื่อนางสีทาเห็นจึงเกิดความอยากได้ จึงขอให้พระรามตามจับกวาง พระรามพิจารณาถูกกวางทองและบอกกับนางสีทากว่า กวางตัวนี้คงเป็นยักษ์แปลงมาเพื่อลวงให้พระองค์ออกติดตาม แต่นางสีทาไม่ยอมฟังเหตุผล อ้อนวอนให้พระรามตามจับ พระรามขัดนางไม่ได้ จึงจำต้องออกตามจับกวางตัวนั้น ก่อนออกเดินทางพระรามได้ฝากนางสีทากับพระลักษมณ์

เรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อพญาสามมะนาสวนรู้ข่าวว่าพระลามลักนางสีดาไป จึงหาอุบายที่จะแย่งชิงนางสีดาจากพระลาม โดยให้เนรมิตเมืองลวงพระลามเข้ามาอาคมจะไล่เสื่อม ต่อมาให้นะรมิตตนเป็นกาหามีบริวารมากมายเข้าตำรายพระลาม ครึ่งสุดท้ายพญาสามมะนาสวนเนรมิตตนเป็นกวางทองมีความงามมาก ปรากฏกายให้นางสีดาเห็น นางเกิดความอยากได้จึงหลอพระลามให้ตามจับ พระลามบอกนางว่ากวางตัวนี้ไม่ใช่กวางจริง แต่นางไม่ฟังเหตุผล พระลามจึงต้องทำตามความต้องการของนาง

เรื่องพระรามซาตก พญาราพหมาสวรรคิตจะแย่งชิงนางสีดาจากพระรามให้นะรมิตหมัก เทียบ เทา หากปลิง แผลงหัว แผลงวัน ผิง ต่อ แตน เข้ารุมตำรายพระราม พระลักษมณ์ แต่ก็ไม่สามารถตำรายให้ ในที่สุดพญาราพหมาสวรรคิตเนรมิตตนเป็นกวางทองเดินผ่านหน้านางสีดา นางสีดาเกิดความอยากได้ จึงขอร้องให้พระรามออกตามจับ พระรามหักหลัง แต่นางไม่ฟังเหตุผลว่าร้องอยากได้จนสลับไป พระรามจึงต้องออกติดตาม

เรื่องควายหัวระพี เมื่อพระรามได้นางสีดาไปแล้ว พระอินทร์อยากช่วยให้ความปรารถนาของนางขึ้นไปทั้งที่พระสงฆ์จะลงมาเพื่อสังหารท้าวราพหมาสวรรคิต จึงเนรมิตกายเป็นกวางซากกระเปาะเหมือนอ่อนแรง เดินผ่านหน้าทั้ง 3 พระองค์ไป นางสีดาอยากได้ จึงขอให้พระรามตามจับ พระรามออกเดินทางไปโดยไม่สงสัยว่าเป็นกวางที่เนรมิตขึ้นมา

รายละเอียดที่เปลี่ยนไปในตอนพระรามตามกวางถือ ผู้ที่ทำหน้าที่แปลงกายเป็นกวางทอง ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ให้มารีศลูกนางกากนาสูรแปลงกายเป็นกวางทอง เรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามซาตก พญาราพหมาสวรรคิตแปลงกายเป็นกวางทองด้วยตนเอง ส่วนในเรื่องควายหัวระพี พระอินทร์เป็นผู้เนรมิตกายเป็นกวางทองซากกระเปาะ

11. ตอนทศกัณฐ์ลักพานางสีดา

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อนางสีดาให้พระลักษมณ์ออกไปช่วยพระราม เพราะเกรงว่าพระรามจะได้รับอันตรายแล้ว ก่อนที่พระลักษมณ์จะออกเดินทางได้ฝากนางสีดาไว้กับ เทวเสนา พระอินทร์ พระพรหม พระยม เจ้าป่า เจ้าเขา และแม่พระธรณี แต่เทพต่างกลัวเกรงอิทธิฤทธิ์ของทศกัณฐ์ เมื่อทศกัณฐ์จะลักนางสีดา เทพเหล่านั้นก็ไม่ได้ขัดขวาง เพราะ

คิดได้ว่านางสีดาจะเป็นสาเหตุให้พระรามติดตามนางไป และจะได้สังหารวงศ์ยักษ์ให้สิ้น
 ปวงเทพเหล่านั้นจึงไม่ได้ปกป้องนางไว้ ต่อมาทศกัณฐ์ได้ปลอมเป็นฤๅษีเข้ามาหานางสีดา
 พுகหัวนาล้อมให้นางสีดาทั้งพระรามไปอยู่กับทศกัณฐ์ที่ลงกา แต่นางไม่ยอมและได้กล่าวคำนิ
 พศกัณฐ์ ทศกัณฐ์โกรธจึงกลับคืนสู่ร่างเดิม แล้วพานางขึ้นรถทรงเหาะหนีไป

เรื่องพระลักษมณ์ - พระลามา ก่อนที่พระลักษมณ์ออกเดินทางตามหาพระลามา พระลักษมณ์
 ได้ฝากนางสีดาไว้กับแม่พระธรณี พยายามมะนาสวนได้โอกาสที่นางสีดาอยู่กลางป่าองค์เดียว
 พยายามเข้าอุ้มนางแต่ไม่สำเร็จ เพราะแม่พระธรณียึดนางไว้ แต่ในที่สุดแม่พระธรณียกปล่อย
 นางสีดาไป เพราะได้ยินพระลามากล่าวคำนิพระลักษมณ์ที่ฝากนางสีดาไว้กับแม่พระธรณี พยา
 ยามมะนาสวนจึงอุ้มนางไป

เรื่องพระรามสาตก ก่อนออกเดินทางติดตามหานางสีดา พระลักษมณ์ได้ฝาก
 นางไว้กับแม่พระธรณี พยายามมะนาสวนได้เข้าหานางสีดา พยายามอุ้มนางแต่ไม่สำเร็จเพราะ
 แม่พระธรณียึดไว้และเมื่อพยายามมะนาสวนจะเข้าใกล้นางกายนางสีดาก็ร้อนราวกับไฟ
 ต่อมาเมื่อแม่พระธรณียินพระรามบอกว่าพระลักษมณ์ที่ฝากนางสีดาไว้กับแม่พระธรณีและทั้ง
 นางสีดามา แม่พระธรณียกปล่อยนางเสีย พยายามมะนาสวนได้โอกาสจึงเ็นริมตมเห็น
 เป็นคนเข้าอุ้มนางสีดาเหาะไปลงกา

เรื่องควายทวัชระที่ นางสีดา และพระลักษมณ์เห็นว่าพระรามออกตามกวาง
 แล้วหายไปเป็นเวลานาน พระลักษมณ์จึงออกติดตาม เพราะเกรงว่าพระรามจะได้รับอัน
 ตราย ก่อนออกเดินทางพระลักษมณ์ได้ฝากนางไว้กับแม่พระธรณี ท้าวราพณาสูรเห็นว่า
 นางสีดาขึ้นอยู่กลางป่าองค์เดียวจึงเข้าอุ้มนางถึง 2 ครั้ง แต่ก็ไม่สามารถพานางไปได้
 เมื่อแม่พระธรณียกปล่อยนางสีดา เพราะได้ยินพระรามบอกว่าพระลักษมณ์ที่ฝากนางไว้กับตน
 ท้าวราพณาสูรจึงเข้าอุ้มนางสีดาพาไปลงกาได้สำเร็จ

สาเหตุที่ทศกัณฐ์สามารถพานางสีดาไปได้ ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
 พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จะต่างจากรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่อง ในเรื่องราม-
 เกียรติ์ เทพต่าง ๆ ที่พระลักษมณ์ฝากนางสีดาไว้ ไม่คิดที่จะปกป้องนางสีดา เพราะเทพเหล่านี
 ้รู้ว่านางสีดาจะเป็นสาเหตุที่ทำให้พระรามสังหารวงศ์ยักษ์ ทศกัณฐ์จึงอุ้มนางสีดาไปได้
 ส่วนในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่องนั้น พระลักษมณ์ได้ฝากนางไว้กับแม่พระธรณี

เมื่อทศกัณฐ์จะเข้าอุ้มนาง แม่พระธรณีก็ให้อีกนางไว้ ต่อมาเมื่อแม่พระธรณีให้อื่นพระราม
คำนิพระลักษมณ์ที่ฝากนางสีดาไว้กับตน แม่พระธรณีโกรธจึงปล่อยนางสีดา เป็นเหตุให้พญา-
ราพนาสวรอุ้มนางไปได้

12. ตอนพระรามพบสกายู

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ระหว่างทางที่ทศกัณฐ์พานางสีดาเหาะไปลงกา
นั้น ทศกัณฐ์ก็พบสกายูสหายของพระราม สกายูเข้าชักขวาง จึงถูกทศกัณฐ์ใช้แหวนของ
นางสีดาขว้างจนได้รับบาดเจ็บ เมื่อพระรามเดินทางมาพบสกายู สกายูได้แจ้งข่าวเรื่อง
นางสีดาแก่พระราม แล้วก็สิ้นใจ

เรื่องพระลัก - พระลาม ระหว่างทางที่พญาชามมะนาส่วนพานางสีดามา
ถึงกา พญาชามมะนาส่วนได้พบกับพญาครุฑสหายของพระลาม พญาครุฑเตือนให้พญาชาม-
มะนาส่วนพานางสีดาไปคืนพระลาม พญาชามมะนาส่วนจึงใช้แหวนของนางสีดาขว้าง ไปถูก
พญาครุฑได้รับบาดเจ็บจนตกลงมา เมื่อพระลามเดินทางมาพบ พญาครุฑได้แจ้งข่าวเรื่องนาง
สีดากับพระลาม พร้อมกับถวายแหวนของนางสีดา พระลามได้ใช้คาถาเสกเข้ารักษาพญา
ครุฑจนบาดเจ็บหายสนิท

เรื่องพระรามขาดก เหตุการณ์ในตอนนี้อาจเป็นเรื่องเหมือนกับเรื่องพระ-
ลัก - พระลาม

เรื่องถวายหัวระพี. ได้ตัดเหตุการณ์ตอนพระรามพบสกายูออกไป

เหตุการณ์ตอนสกายูชักขวางทศกัณฐ์ ในเรื่องพระลัก - พระลาม และพระ
รามขาดกจะต่างไปจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 นักสกายู
สหายของพระรามได้เข้าชักขวางทศกัณฐ์ ถูกทศกัณฐ์ใช้แหวนขว้างเสียชีวิต ส่วนในเรื่อง
พระลัก - พระลาม และพระรามขาดก พญาครุฑเป็นผู้เข้ามาชักขวาง และถูกพญาราพนา
สวรใช้แหวนขว้าง ได้รับบาดเจ็บ เมื่อพระรามมาพบได้รักษาจนหายบาดเจ็บ

13. ตอนพระรามพบหนุมาน

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานเหาะมาเห็นพระราม บรรทมหลับอยู่ใต้
ต้นไม้ และพระลักษมณ์นั่งเฝ้าอยู่ หนุมานจึงแกล้งรุกใบไม้ให้ต้ององค์พระราม พระลักษมณ์ไล่
หนุมาน หนุมานฉวยโอกาสของพระลักษมณ์แล้วหนีขึ้นต้นไม้ไป พระรามตื่นบรรทมเห็นหนุมาน

ก็ตรัสกับพระลักษมณ์ว่าหนุมานคงไม่ใช่สิ่งธรรมดา เพราะมีกษัตริย์ ชนเพชร เขี้ยวแก้ว หนุมาน ไถยถึงนั้นจึงเข้ามาถวายตัวกับพระรามตามที่นางสวาทะสั่งไว้ว่าผู้ที่เห็นลักษณะพิเศษของ หนุมานมีแต่พระรามองค์เดียว และให้หนุมานเข้าไปถวายตัวเป็นพวกพระรามเสีย

เรื่องพระลัก - พระลาม : หุละมานเป็นลูกสิงพระราม และนางแพงศรี เมื่อพระลามกลับเป็นคนก็จำไม่ได้ว่าเคยมีลูกเป็นถึงมาก่อน ในตอนที่พระลามช่วยพะลิกันท์ สंहารสังคิปแล้ว พระลามขอให้พะลิกันท์ช่วยสืบหานางสีดา พะลิกันท์จึงให้หุละมานมา เฝ้าพระลามเพื่อให้หุละมานเป็นผู้ไปสืบหานางสีดาที่ลังกา

เรื่องพระรวมชาตก : หุละมานเป็นลูกของสิงพระราม และนางแพงศรี เมื่อ พระรามกลับเป็นคนก็ได้ออกติดตามหานางสีดาต่อไป จนพระรามพบพะลิกันท์และได้ช่วย พะลิกันท์สังหารสังคิปแล้ว นางแพงศรีเกิดคิดถึงพระรามจึงพาหุละมานมาเฝ้าพระราม พระ รามจึงให้หุละมานเป็นผู้สืบหานางสีดาที่ลังกา

เรื่องถวายตัวพระหิ เมื่อพระรามสังหารพาริแล้ว สู้กับไถถวายองค์ วรรยศ และหิระมานแก่พระราม

วิธีการที่พระรามพบหนุมานจะต่างกัน ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานได้ เข้าไปถวายตัวกับพระรามเอง เรื่องพระลัก - พระลาม พะลิกันท์พาหุละมานไปเฝ้า พระลาม เรื่องรามชาตก นางแพงสีพาหุละมานเฝ้าของพระรามเข้าเฝ้าเรื่องถวายตัว- ระหิ สู้กับถวายตัวหิระมานแก่พระราม

14. ตอนพระรามพบสุครีพ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ : เมื่อหนุมานถวายตัวกับพระรามแล้ว จึงได้พาสุ- ครีพ ซึ่งถูกพาลิไล้ออกจากเมืองชิตินมาเฝ้าพระราม

เรื่องพระลัก - พระลาม : เมื่อพระลามกลับกลายเป็นคนแล้ว ได้เดินทาง ติดตามหานางสีดาต่อไป จนมาถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง พระลามให้พระลักตักน้ำมาถวาย แต่น้ำ นั้นมีกลิ่นคาว พระลักจึงเดินขึ้นไปเหนือน้ำ พบพะลิกันท์นั่งร้องไห้อยู่จึงพามาเฝ้าพระลาม

เรื่องพระรวมชาตก : เมื่อพระรามกลับเป็นคนแล้ว พระราม พระลักษมณ์ จึงออกติดตามนางสีดาต่อไป จนถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง พระลักษมณ์ลงอาบน้ำในแม่น้ำ แต่น้ำนั้นมี

กลืนคำ พระรามจึงให้พระลักษมณ์เดินทวนน้ำขึ้นไปดู ก็ไปพบพาลีจันทน์นั่งร้องไห้ มีชีลาพอกจนถึงคอ พระลักษมณ์จึงพาพาลีจันทน์มาเฝ้าพระราม

เรื่องถวายหัวระพี เมื่อพระราม พระลักษมณ์เดินทางติดตามหานางสีดา ทั้ง 2 พระองค์รู้สึกเห็นทเห็นน้อย จึงนั่งพักอยู่ที่ต้นนิโครธ พระรามให้พระลักษมณ์ไปตักน้ำมาดื่ม แต่น้ำนั้นมีกลิ่นคาว พระรามและพระลักษมณ์จึงเดินทวนน้ำไปดู พบสฤติบถนั่งร้องไห้มีชีลาพอกจนถึงคอ พระราม และพระลักษมณ์ช่วยล้างออกให้ และซักถามเรื่องราว

เหตุการณ์ตอนพระรามพบสฤติบถ ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ จะต่างจากรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 เรื่อง คือในเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานเป็นผู้พาสุคริพมาเฝ้าพระราม เพื่อให้เป็นกำลังสำคัญที่จะช่วยพระรามติดตามหานางสีดาต่อไป เรื่องพระลักษมณ์ และพระรามซาดก พระลักษมณ์เป็นผู้พาพาลีจันทน์มาเฝ้าพระราม ส่วนในเรื่องถวายหัวระพี พระราม พระลักษมณ์ เดินไปพบสฤติบถนั่งร้องไห้อยู่

15. ตอนพระรามสังหารพาลี

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ สฤติบถขอให้พระรามช่วยสังหารพาลี แล้วสฤติบถสัญญาว่าจะช่วยพระรามติดตามหานางสีดา พระรามเกรงว่าจะไม่มีเหตุผลที่ไปสังหารพาลี สฤติบถจึงหลอพระรามเรื่องพาลีไม่รักษาสัจย์ส เบาหน้าที่ให้ไว้กับพระนารายณ์เรื่องนางทارا พระรามจึงให้สฤติบถไปหาพาลีออกกรม ในการรบครั้งนี้พระรามฉกชายภูษาให้สฤติบถผูกข้อมือขวาไว้เป็นที่สังเกตุ พระรามแกลงศรถูกพาลี แต่พาลีคิดว่าศรไว้แล้วเหาะกลับมาถามพระรามว่าตนทำสิ่งใดผิด พระรามจึงบอกเรื่องคำสาบานที่พาลีให้ไว้กับพระนารายณ์ว่าจะนำมอบโล่นางคารามาให้สฤติบถ ถ้าพาลีเบิพหมอบก่อนขอให้ตายด้วยศรพระนารายณ์ พาลีจึงรู้สึกสำนึกผิด พระรามก็จะยกโทษให้แต่ขอเลือกหยดเดียวบูชาศร แต่พาลียอมตาย

เรื่องพระลักษมณ์ - พระลักษมณ์ พะลิจันทน์ขอให้พระลักษมณ์ช่วยสังหารสังคิบ แล้วตนจะช่วยพระลักษมณ์ติดตามหานางสีดา พระลักษมณ์ให้พะลิจันทน์กลับไปเฝ้าสังคิบก่อน แต่สังคิบยังไม่หายแค้น ได้ไล่ฆ่าพะลิจันทน์ ๆ หนักกลับไปขอความช่วยเหลือจากพระลักษมณ์ พระลักษมณ์ให้พะลิจันทน์ใช้ผ้าคาดเอวเพื่อเป็นเครื่องหมาย สังคิบรู้เห็นเอาผ้าขาวคาดเอวด้วย พระลักษมณ์จึงแกลงศรช่วยไม่ได้ คราวต่อไปพระลักษมณ์ใช้ปืนแดงแค้นถึงพะลิจันทน์ สังคิบไม่ทันสังเกตุ พระลักษมณ์จึงแกลงศรถูกสังคิบ ก่อนตายสฤติบถถามว่าตนทำสิ่งใดผิด พระลักษมณ์บอกว่าสังคิบทำ

ผิพรรณเนียมของกษัตริย์ คือพระลามไต่ส่งพะลิจันท์เข้ามาเจรจา แต่สังคีปกลับทำร้าย พระลามจึงต้องช่วยเหลือ แต่ถ้าสังคีปจะรับเลี้ยงพะลิจันท์ พระลามจะใช้ดาบเสกเป่า ให้นายเจ็บปวด แต่สังคีปยอมตาย

เรื่องพระรามชาตก ในการรบระหว่างพลีจันท์และสังคีป พระรามให้พลีจันท์ใช้ผ้าขาวคาดหัว ห่อมาให้ถุงผ้าแดงไปรบ แต่สังคีปรู้ทันถึง 2 ครั้ง ครั้งสุดท้ายพระรามจึงใช้ขุนแค้นหลังให้พลีจันท์ สังคีปไม่ทันสังเกต พระรามจึงแผลงศรถูกฝ่าเท้าของสังคีป พระลักษมณ์จึงวิ่งไปไม่ให้ทะลุเข้าไปถึงหัวใจ สังคีปถามว่าคนทำสิ่งใดผิด พระรามตอบว่าเป็นเพราะสังคีปปล่อยให้ตัวเข้ามาในเขตแดนของพระองค์ ๆ จึงจำต้องสังหาร พระรามจะช่วยสังคีปไม่ให้ตายด้วยศร แต่สังคีปจะคงมีแผลเป็นเท้าเมือกขาวเปลือก สังคีปไม่ยอม พระรามต้องรองขอให้มีแผลเป็นเท้าเส้นผมผ่าเจ็กเสียง แต่สังคีปยอมตาย พระลักษมณ์จึงปล่อยศรทะลุหัวใจ

เรื่องควายหัวระพี สู้รบเข้าเมืองกาสิไปทำพาริให้ออกมาต่อสู้ก่อนที่สู้รบจะไปทำพาริรบนั้น พระรามได้ให้ผ้าขาวห่อหัวสู้รบเพื่อเป็นเครื่องหมาย สู้รบได้ลือพาริออกจากเมืองมาถึงที่พระรามตั้งทัพอยู่ พระรามจึงสามารถแผลงศรปักอกพาริ พาริถามว่าคนทำสิ่งใดผิด พระรามตอบว่าเป็นเพราะพาริกล้าเข้ามาในเขตแดนของพระองค์ และทำร้ายสู้รบ ซึ่งถือว่าเป็นพวกเกี่ยวข้องกับพระราม แต่ถ้าพาริไม่ยอมตายพระรามจะขอเลือกเพียงหยดเดียว แต่พาริยอมตายเพื่อรักษาศักดิ์ศรี

เหตุการณ์ตอนพระรามช่วยสุกรีพิสังหารพาลีจะต่างกัน คือ ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามช่วยสุกรีพิสังหารพาลีเพราะ พาลีทำผิดคำสัตย์สาบานที่ให้ไว้กับพระนารายณ์ ว่าถ้าไม่นำมอบให้นางการาไปให้สุกรีพิขอให้ตายด้วยศรพระนารายณ์ ในเรื่องพระลัก - พระลาม พระลามสังหารสังคีปเพราะว่า พระลามไต่ส่งพะลิจันท์เป็นทูตเข้ามาเจรจา แต่สังคีปทำร้ายพะลิจันท์ ก็เท่ากับว่าสังคีปทำร้ายทหารของพระลาม ๆ จำเป็นต้องช่วยเหลือ ส่วนเรื่องพระรามชาตกและเรื่องควายหัวระพี เป็นเพราะ สังคีปในเรื่องพระรามชาตกและพาริในเรื่องควายหัวระพี ได้รุกร้าเข้ามาในเขตแดนของพระราม เมื่อศัตรูบุกเข้ามาพระรามก็ต้องสังหารเสีย

16. ลอนหนุমানลองทีอุษี

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อหนุมานรับอาสาพระรามเพื่อสืบหานางสีดา ที่ลงกานั้น หนุมานได้เหาะข้ามมหาสมุทรเกินลงกาไปตกที่เขาสีหส ได้พบกับพระนารอดุษี หนุมานได้แปลงตัวเป็นลิงน้อยเข้าไปขอพักอาศัยกับอุษี และแกล้งเนรมิตกายให้ใหญ่คับศาลา พระนารอดุษีก็เนรมิตศาลาให้ใหญ่ขึ้นไปอีก หนุมานลองทีอุษีถึง 2 ครั้ง พระนารอดุษีจึงเนรมิตฝนตกถล่มกายหนุมาน หนุมานจึงกลับเป็นร่างเดิม ขอเข้ามาผิงไฟแก้หนาว

เรื่องพระลัก - พระลาม หุละมานเหาะเกินลงกาไปตกที่อาศรมอุษีตาไฟ อุษีลืมหาดขึ้นมามอง หุละมานจึงใหม่เป็นผิงอุษี อุษีได้ชุบหุละมานขึ้นมาใหม่และหุละมานได้เข้าไปขอพักอาศัยกับอุษี อุษีหยิบผ้าผืนหนึ่งให้หุละมานปูนอน หุละมานขอผ้าผืนใหญ่จากอุษีพร้อมกับเนรมิตกายให้ใหญ่เท่าเขาพระสุเมรุ ผ้าผืนน้อยก็ขยายใหญ่เท่าตัวหุละมานทุกครั้ง จนหุละมานยอมแพ้

เรื่องพระรามชาตก หุละมานและท้าวชวัญเท่าฟ้าเหาะเกินลงกาไปตกที่อาศรมอุษีตาไฟ อุษีลืมหาดขึ้นมามอง ทั้ง 2 จึงถูกเหาะเป็นหยกเลือกตกอยู่ที่ประตู อุษีได้ชุบชีวิตขึ้นมาใหม่ และไฟให้ทั้ง 2 พักอยู่ที่ศาลาอีกแห่งหนึ่ง อุษีเนรมิตผ้าผืนน้อยให้หุละมานและท้าวชวัญเท่าฟ้า สองพี่น้องขอผ้าผืนใหญ่จากอุษี แต่อุษีให้ลองห่มดูก่อน ปรากฏว่าห่มไม่พอที่ตัว หุละมานและท้าวชวัญเท่าฟ้าคิดจะลองก็จึงเนรมิตตนให้ใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ แต่ผ้าผืนน้อยก็ห่มไม่พอที่ตัวทุกครั้ง หุละมานและท้าวชวัญเท่าฟ้าจึงเลิกทดลองก็กับอุษี

เรื่องควายหัวระเี่ย หัวระมานเหาะเกินลงกาไปตกที่อาศรมอุษีตาไฟ อุษีลืมหาดขึ้นมามอง หัวระมานจึงถูกเหาะเป็นหยกเลือกตกอยู่ที่ประตู อุษีจึงชุบให้มีชีวิตขึ้นมาอีก และได้ให้หัวระมานพักอยู่ที่อาศรมอุษีก่อน รุ่งเช้าอุษีออกไปนิพนธ์บาตร เมื่อกลับมาได้ให้ข้าวแก่หัวระมาน 1 ก้อน หัวระมานขอเพิ่มอีก อุษีจึงอธิฐานไม่ให้ช้างหมก หัวระมานกินข้าวเท่าไร ๆ ก็ไม่หมก จึงเอาข้าวเก็บไว้ใต้หาง

วิธีการที่หนุมานลองทีอุษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องพระลัก - พระลาม และเรื่องพระรามชาตก น่าจะมีโครงเรื่องร่วมกันอยู่ในลักษณะที่ว่า หนุมานได้ลองทีอุษีโดยเนรมิตกายให้ใหญ่ขึ้น แต่ในแต่ละเรื่องก็มีรายละเอียดต่างกัน คือในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานลองทีอุษีโดยเนรมิตกายให้ใหญ่คับศาลา เรื่องพระลัก - พระลาม

หุลละมานเนรมิตกายให้ใหญ่เท่าฝ่าที่ฤๅษีให้หุลละมานปูนอน เรื่องพระรามชาตก หุลละมานเนรมิตกายให้ใหญ่เท่าฝ่าหมี่ ส่วนเรื่องควายหวัระพี วิธีการที่หวัระมานลองฤๅษีจะลางไปคือหวัระมานจะแกล้งขอข้าวโน้จากฤๅษี ฤๅษีจึงอนุญาตให้หวัระมานกินข้าวก้อนนั้นไม่หมด

17. ตอนกำเนิทมัจฉานุ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อหุลละมานจองถนนไปลงกา ทศกัณฐ์ให้นางสุพรรณมัจฉาพาบริวารหาบ่อนหินไปทิ้ง หุลละมานลงไปในมหาสมุทรได้พบนาง และไถ่ นางเป็นเมีย ต่อมานางตั้งครรภ์และได้ให้กำเนิทมัจฉานุ

เรื่องพระลัก - พระลาม หุลละมานได้เนรมิตกายเป็นปลาตัวใหญ่ ลงไปในมหาสมุทรเพื่อหาทางไปลงกา ได้พบนางมัสสาหลวงธิดาพญาชามมะนาส่วน และแกล้งหลวงพญาชามมะนาส่วนขอเข้าเป็นพวก เพื่อที่พญาชามมะนาส่วนจะได้ยกนางมัสสาหลวงให้หุลละมานจึงไถ่ นาง ต่อมานางให้กำเนิพลูกชื่ออุทธา หุลละมานได้วางแผนให้นางมัสสาหลวงพาบริวารสร้างสะพานไปลงกา

เรื่องพระรามชาตก ท้าว 4 พี่น้อง คือท้าวชวาตะพญา ท้าวทักขหาพญา ท้าวทวิญเฑาะพญา และหุลละมาน สร้างสะพานไปลงกา แลฤๅษีพาชวานาคทั้ง 4 พาบริวารมาทำลายสะพานบางส่วน ท้าวทั้ง 4 ตำนานลงมาสู่ที่พบกับธิดาพญานาค เกิดความรักใคร่ ท้าว 4 พี่น้องไถ่ นางเป็นเมีย ต่อมานางทั้ง 4 ก็ได้ให้กำเนิคนาคชื่อ หุลละมานและนางมัจฉาได้ให้กำเนิคนาคชื่อ

เรื่องควายหวัระพี พระยาปัทมะหลุ่มได้ยินเสียงอีกทีกเมื่อคราวที่หวัระมานจองถนน จึงให้ธิดาขึ้นมากู นางได้เนรมิตกายเป็นหลาพหวัระมานตอกหลักอยู่มีเหงื่อไหลไหลย้อย นางจึงกินเหงื่อไหลของหวัระมาน ต่อมานางตั้งครรภ์ และได้ให้กำเนิครัตนะยิ

รัตนะยิลูกของหวัระมานในเรื่องควายหวัระพี จะมีกำเกิดที่แตกต่างไปจากมัจฉานุในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ อุทธาในเรื่องพระลัก - พระลาม และวายุในเรื่องพระรามชาตก เนื่องจากรัตนะยิเกิดจากเหงื่อไหลของหวัระมานที่มารดา คือธิดาของพระชวานาคได้ตะหลุมกินเข้าไป ลักษณะการกำเนิดจากเหงื่อไหลนี้ คงจะได้รับอิทธิพลมาจากตอนที่ฤๅษีชูปนางไคจากเหงื่อไหลในเรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาตก

18. ตอนจองถนน

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามมีรับสั่งให้หนุมานและนิลัทจองถนนไปลังกา ระหว่างที่ทั้ง 2 ชนหินมาถมเป็นถนนนั้นก็เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้นมา พระรามจึงลงโทษหนุมานให้จองถนนเสร็จภายใน 7 วัน ส่วนนิลัทให้กลับไปเมืองซีกชิน

เรื่องพระลัก - พระลาม หนุละมานและมะกักตึงอาสาสร้างสะพานไปลังกา ระหว่างการชนหินมาสร้างสะพาน หนุละมานและมะกักตึงเกิดทะเลาะวิวาทกัน พระรามตีหนุละมานเป็นการลงโทษ ส่วนมะกักตึงชกกลับบ้านเมือง ในเรื่องพระลัก - พระลาม ไม่ได้บอกว่าการสร้างสะพานครั้งนี้ใช้เวลานานเท่าใด

เรื่องพระรามชากก ในการสร้างสะพานไปลังกา หัว 4 ฟันงือหัวขวัญ เท้า 4 หัวชะคาพญา หัวกัณหาพญา และหนุละมานอาสาสร้างสะพาน โดยวิธีถอนไม้ปักเป็นเชือก และชนหินมาถมจนถึงลังกา ใช้เวลาสร้างสะพาน 3 วัน 3 คืน

เรื่องถวายหัวระพี พระรามเกณฑ์ไพร่พล รวมทั้งสัตว์ 2 เท้า 4 เท้า เพื่อจองถนนไปลังกา สัตว์ทั้งหลายพากันมาช่วย ยกเว้นคางคาว และนกพิราบไม่ยอมช่วยเหลือ การจองถนนครั้งนี้พระรามเป็นผู้ออกหลักสร้างทางไปลังกา ใช้เวลาในการจองถนนทั้งสิ้น 7 ปี 7 เดือน

ระยะเวลาการจองถนนไปลังกา ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ และเรื่องรามเกียรติ์ห้องถื่นอีสานจะต่างกัน เรื่องถวายหัวระพีจะใช้เวลาในการจองถนนนานที่สุดคือ 7 ปี 7 เดือน

19. ตอนองคตพทนาง

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อหนุมานจองถนนไปลังกาสำเร็จ พระรามเตรียมยกทัพไปลังกา สุนทรินแนะนำให้ส่งองคตเป็นทูตถือสารของพระราม ไปแจ้งข่าวแก่ทศกัณฐ์ พ่อขุนนางสีกาลิน เมื่อองคตไปถึงลังกา ให้อภหงานั่งสูงเทียมทศกัณฐ์ แล้วอ่านสารของพระราม

เรื่องพระลัก - พระลาม เหตุการณ์ตอนพทนางมี 2 ครั้ง และทั้ง 2 ครั้ง หนุละมานจะเป็นผู้แสดงพฤติกรรมนี้ ครั้งแรก พระลามให้หนุละมานมาสืบทอดนางสีกาลินที่ลังกา เมื่อหนุละมานพบนางสีกาลินที่ลังกาแล้วก็เข้าไปในห้องพระโรงพทนางนั่งสูงเทียมพญาชว

มะนาส่วน ๆ โกรธแค้นจึงให้ทหารจับตัวหุลละมานมาฆ่าเสีย ครั้งที่ 2 หลังจากที่พญาชาบมะนาส่วนสิ้นชีวิตแล้ว หุลละมานอาสาไปรบกับโมกษะลักที่เมืองบาดาล หุลละมานไ้เนรมิตกายงามราวกับพระอินทร์พทนางนั่งเสมอโมกษะลักบอกว่าป็นทูตของพระลามมาแจ้งข่าวว่าพญาชาบมะนาส่วนสิ้นชีวิตแล้ว ให้โมกษะลักแต่งบรรณาการไปแสดงความอ่อนน้อมต่อพระลาม การที่กำหนดให้หุลละมานเป็นผู้พทนางก็เนื่องจากว่าในเรื่องพระลัก - พระลาม ได้ตัดตัวละครคือองคตออกไป หุลละมานจึงมีหน้าที่พทนางแทน

เรื่องพระรามชาดก หุลละมานเป็นผู้พทนางนั่งสูงเทียมพญาชาบมะนาส่วนก่อนที่จะเฝ้าลงกา เช่นเดียวกับเรื่องพระลัก - พระลาม

เรื่องควายหัวระพี มีเหตุการณ์ตอนองคตสื่อสาร คือพระรามให้องคตไปเจรจาก่อนนางสีดาคืนจากหาวราพมาสวก่อนที่จะจองถนนไปลงกา แต่ไม่ปรากฏพฤติกรรมตอนพทนาง และเมื่อสร้างสะพานเสร็จพระรามให้วรยศสื่อสารไปลงกาอีกครั้งแต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการพทนางแต่อย่างใด

ตัวละครที่แสดงการพทนาง ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ จะต่างไปจากรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาดก คือหุลละมานจะเป็นผู้แสดงอาการพทนางแทนองคตในเรื่องรามเกียรติ์

20. ตอนพระรามถูกลักไปบาดาล

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ให้ไมยราพลักตัวพระรามไปขังไว้ในคอกเหล็กที่บาดาล หนุมานไ้ตามไปช่วยเหลือ

เรื่องพระลัก - พระลาม พญาชาบมะนาส่วนให้ยักษ์ลักตัวพระลามไปบาดาล เพื่อลิกจะตัดศึก แต่หุลละมานตามไปช่วยมาไ้

เรื่องพระรามชาดก พญานาคเมืองโตละหลุ่มเป็นผู้ลักตัวพระรามไปบาดาล เพราะคิดว่าพระรามเป็นสาเหตุให้เกิดสงครามในครั้งนี้ ท้าว 4 พันองเอรสพระรามตามไปช่วยเหลือ

เรื่องควายหัวระพี พญาไคตหลุ่มแล่นที่หัวระมานทำให้อริราชของคตตั้งครรภ์จึงขึ้นไปลักพระรามเพื่อเป็นการแก้แค้น นำมาขังไว้ในกรงเหล็ก 7 ชั้น ที่เมืองบาดาล หนุมานตามมาช่วย

สาเหตุที่พระรามถูกลักพาตัวไปบาดาลจะต่างกัน คือในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ให้ท้าวเริงรากับพระรามหลายครั้ง ฝ่ายทศกัณฐ์มักจะพ่ายแพ้ ทศกัณฐ์จึงได้ขอให้ไมยราพทำศึกกับพระราม เป็นแผนการทำสงครามตอนหนึ่งของทศกัณฐ์ เรื่องพระลัก - พระลาม ก่อนที่พระลามจะสร้างสะพานมาลังกา พญาชามะนาส่วนได้ให้ยักษ์ลักพระลามไปบาดาล เป็นการดักศึกซึ่งถ้าทำสำเร็จจะก่อให้เกิดสงครามต่อไป เรื่องรามชาตกเหตุที่พญานาคลักพาพระรามไปบาดาลเพราะความเข้าใจผิดคิดว่าพระรามเป็นต้นเหตุของสงคราม ส่วนเรื่องควายตัวระเหี พญาโคทะหลุมลักพาพระรามไปเพราะความแค้นที่วัวระมานทำให้ฉาพญานาคท้อง

21. คอนหอกโมกขศักดิ์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกกุมภกรรณ กุมภกรรณน้องของทศกัณฐ์ทำพิธีลี้ยงหอกโมกขศักดิ์ หนุมานและองคตเปล่งกายเป็นกาจิกสุนัขเฝ้าล่อน้ำไปหน้าโรงพิธี กุมภกรรณทำพิธีไม่สำเร็จ จึงกลับมาทำศึก กุมภกรรณใช้หอกโมกขศักดิ์พุ่งต้ององค์พระลักษมณ์ หนุมานเป็นห่วงยามาก ๆ ตัวยาเห่ถ่านนั้นคือสังกรนิธรีชวาที่เขาสรรพชา และน้ำในแม่น้ำกัญจนมหานที เมื่อให้ตัวยาแล้วพิเภกนำมาผสมยาทาที่แผล หอกจึงหลุดออกจากกายพระลักษมณ์

เรื่องพระลัก - พระลาม พญาชามะนาส่วนขอความช่วยเหลือจากโมกษะ - ลักซึ่งเป็นยักษ์สหายของพญาชามะนาส่วนให้ช่วยทำศึกกับพระลาม โมกษะลักทำพิธีลี้ยงหอกที่ริมแม่น้ำ หุละมานไถ่เนรมิตกเฮเป็นสุนัขคายล่อนน้ำมีกาแรงรุมจิกไปทำลายพิธี เมื่อโมกษะลักทำพิธีลี้ยงหอกไม่สำเร็จ ก็ออกรบใช้หอกโมกษะลักพุ่งไปถูกเท้าของพระราม หุละมานไปหาเขาแก้ว ตัวยาที่ใช้รักษามี ยาที่กอยหลวงในป่าหิมพานต์ มูลโคอุสุภราช หมอนที่พญานาคหนุนนอน เษษฐราชผสมตัวยาเข้าด้วยกัน นำมาทาแผล หอกที่ปักอยู่พุ่งขึ้นฟ้าไปตกลงที่เคียวของพญาชามะนาส่วน

เรื่องพระรามชาตก . เมื่อฝ่ายพระรามสามารถสังหารเฮอร์สทั้ง 9 ของพญาราชนาสวรได้แล้ว พญาราชนาสวรมีความแค้นเคืองมาก จึงแผลงศรโมกขศักดิ์ ม้ามนิคาบแนะนำให้พระรามยื่นเท้ามารับเพื่อที่บุญกรรมของพระรามจะได้หมดไป ศรจึงแทงทะลุเท้าพระราม หุละมานอาสาไปหาตัวยามาแก้พิษ ยาที่ใช้รักษามีสมุนไพรรที่เขาคันธมาถน์ มูล

โคอุสุภราช หมอน^{๔๖} พญานาคที่เมื่อยงายกาล เชื้อราชนำตัวยามาผสมกันหาที่เฝ้าของพระราม
 หรหลุทออกพุ่งไปถูกพญาราชนาสรวรสลบไป

เรื่องควายหวัระพี ไม่ปรากฏเหตุการณ์ในตอนนั้น

ผู้หุงหอกโมกษศักดิ์และ ผู้ต้องหอกโมกษศักดิ์จะต่างกัน ในบทละครเรื่องราม
 เกียรติ กุมภกรรณน้องของทศกัณฐ์เป็นผู้หุงหอกโมกษศักดิ์ต้ององค์พระลักษมณ์ เรื่องพระลัก -
 พระลาม มีการเปลี่ยนชื่อหอกโมกษศักดิ์ให้เป็นคนคือเมกษะลัก สหายของพญาชามมะนาส่วน
 เป็นผู้หุงหอกโมกษะลักต้ององค์พระลาม ในเรื่องพระรามชาตก พญาราชนาสรวรแลงสร
 โมกษศักดิ์ต้ององค์พระราม เรื่องพญาราชนาสรวรแลงสรโมกษศักดิ์ในเรื่องพระรามชาตก
 นี้คล้ายเรื่องพระรามของเขมร หอกโมกษศักดิ์ในเรื่องพระรามของเขมรเป็นชื่อหอกของ
 ทศกัณฐ์เช่นเดียวกัน^{๔๗}

22. ตอนทศกัณฐ์ล้ม

เรื่องรามเกียรติ์ หนุมานไปลวงเอากลองทวงใจของทศกัณฐ์ที่อุษิโคบุตรมา

ถวายพระราม เมื่อทศกัณฐ์ทำศึกครั้งสุดท้ายไท่เนรมิตกายให้มีรูปร่างงดงาม จนพระรามล้ม
 แผลงสร หนุมานจึงหูล่เหือนสัส พระรามจึงแผลงสรหรมาสัตว์ถูกทศกัณฐ์ล้มลง หนุมาน
 ชกกลองทวงใจของทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์จึงสิ้นชีวิต

เรื่องพระลัก - พระลาม ในการรบครั้งสุดท้าย พระลามแผลงสรถูกเหียร
 พญาชามมะนาส่วนชาท แต่พญาชามมะนาส่วนสามารถนำเหียรกลับมาต่อได้ดังเดิม พระลาม
 จึงแผลงสรอีกครั้งหนึ่ง ถูกเหียรของพญาชามมะนาส่วน แม้พระธรณียิตเหียรของพญาชามมะ -
 นาส่วนไว้ พญาชามมะนาส่วนหาเหียรมาต่อไม่ได้จึงสิ้นชีวิต

เรื่องพระรามชาตก ในการสู้รบครั้งสุดท้าย พระรามพันแขน ชา และเหียร
 ของพญาราชนาสรวรชาท แต่กลับมีขึ้นได้อย่างเก่า พระรามจึงให้หนุมานนำปิ่นแก้ววิเชียร
 เพชรที่จมอยู่ใต้มหาสมุทรมาถวาย เมื่อหนุมานนำปิ่นแก้ววิเชียรเพชรมาถวายพระราม
 ไท่แล้ว พระรามแผลงสรถูกพญาราชนาสรวรสิ้นชีวิต

^{๔๗} เสฐียรโกเศศ และพระยาอนุมานราชธน, เรื่องเดิม, หน้า 38.

เรื่องถวายตัวระที่ ห้าวระมานไปนำสรซึ่งจมอยู่ใต้มหาสมุทรที่ชอบเขาจักร-
วาลมาถวายพระราม ในการรบครั้งสุดท้ายท้าวราพณาสูรเนรมิตกายใหญ่เท่าเขาอุคนธร
พระรามขึ้นท้าห้าวระมานสู้รบกับท้าวราพณาสูร พระรามสามารถแผลงศรถูกท้าวราพณา
สูรสิ้นชีวิต

สาเหตุที่ทำให้ทศกัณฐ์ล้ม ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ จะต่างจากรามเกียรติ์
ท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 ฉบับ คือในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามแผลงศรตอกลางทศกัณฐ์
พร้อมกับหนุมานชกช่องทรวงใจของทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์จึงสิ้นชีวิต ส่วนในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสาน
ทั้ง 3 ฉบับเป็นเรื่องของการใช้อาวุธพิเศษคือใช้ศรที่จมอยู่ใต้มหาสมุทรสังหารพญาราพณา
สูร

23. ตอนสีท้าวาทรูป

เรื่องรามเกียรติ์ นางอสูรปี่ศางปลอมเป็นนางกำนัลขอให้นางสีท้าวาทรูป
ทศกัณฐ์ แล้วเข้าไปสิงในรูป นางสีท้าวพยายามลอบทำร้ายก็ไม่ออก จนกระทั่งพระรามกลับ
จากประพาสป่า นางจึงเอารูปซ่อนไว้ใต้แท่นบรรทม พระรามรู้สึกร้อนรุ่ม กริ้วเหล้าสนม
ไทย ไม่มีสาเหตุ นางสีท้าวให้นางกำนัลไปทูลเชิญพระลักษมณ์มาเฝ้าพระราม พระลักษมณ์คนใด
แท่นบรรทมพบรูปทศกัณฐ์จึงนำมาถวายพระราม นางสีท้าวรับวานางเป็นผู้ว่าท พระรามกริ้ว
และให้พระลักษมณ์นำนางไปฆ่า แต่พระลักษมณ์ก็ปล่อยนางไป พระอินทร์ได้เนรมิตเนื้อทราย
นอนตายอยู่ พระลักษมณ์จึงผ่าเอาหัวใจเนื้อทรายมาถวายพระราม ส่วนนางสีท้าวไปอยู่กับ
วิชมฤคฤษี

เรื่องพระลัก - พระลाम นางสนมถามถึงรูปร่างหน้าตาของพญาชาบมะ
นาสวน นางสีท้าวจึงว่าครูป้องบนกระดานดำให้นางสนมดู เมื่อพระลामกลับมา นางจึงนำรูป
ไปซ่อนไว้ใต้แท่นบรรทม พระลามรู้สึกตบรรมร้อนราวกับไฟ ใ้พลิกที่นอนดูจึงพบรูปของ
พญาชาบมะนาสวน รุ่งเช้าพระลามสอส่วนดู นางสนมทูลว่านางสีท้าวเป็นผู้ว่าท พระลามกริ้ว
สั่งให้เพชรฆาตนำนางไปฆ่า พระลักให้เพชรฆาตปล่อยนางไป เพราะนางกำลังตั้งครรภ์
อยู่ พระลักไ้ให้นางไปฝากไว้กับฤษีที่เคยเลี้ยงขุนนางมา ระหว่างทางกลับเมืองพระลัก
พบสุนัขนอนตายจึงฆ่าเสีย แล้วควักหัวใจมาถวายพระลาม

เรื่องพระรามชาตก นางสนมอยากเห็นรูปท้าวราพนาสวร จึงขอร้องให้นางสีท้าวาภให้ดู เมื่อพระรามเสด็จกลับนางสีท้าวาภไปซ่อนไว้ใต้ที่ประทับ เมื่อพระรามนั่งลงก็ได้อินเสียงท้าวราพนาสวรกล่าวว่าเหตุใดจึงมานั่งดับสรีระของตน พระรามรู้สึกประหลาดใจจึงค้นดู พบรูปวาดของพญาราพนาสวร สอบถามให้ความรู้ว่าเป็นผู้ใด พระรามกริ้ว จึงสั่งให้พระลักษมณ์นำนางไปฆ่า แต่พระลักษมณ์ปล่อยนางไป ม้ามนิกาบนำนางไปฝากไว้กับฤๅษีที่เคยเล้งกุนางมาก่อน พระอินทร์ได้เนรมิตสุนัขนอนตายอยู่ข้างทาง พระลักษมณ์จึงใช้คาบหินสุนัขตัวนั้น ให้มีเลือดคคอยู่ที่คาบเพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่าได้ฆ่านางสีทาแล้ว

เรื่องถวายท้าวระพี คำเนินเรื่องเหมือนกับเรื่องพระรามชาตก

วิธีการที่พระรามพบรูปของทศกัณฐ์ที่นางสีท้าวาภจะต่างกัน ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามนอนบนแท่นบรรทมแล้วมีความรู้สึกร้อนรุ่ม มีอารมณ์ขุ่นมัวผิดปกติ และพระลักษมณ์เป็นผู้ค้นพบรูปของทศกัณฐ์ เรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อพระลามนอนบนแท่นบรรทมนั่งรู้สึกร้อนราวกับไฟเผา พระรามพลิกที่นอนดูจึงพบรูปของพญาสามนธนาสวณ ในเรื่องพระรามชาตก และถวายท้าวระพี พระรามนั่งบนที่ประทับ รูปของพญาราพนาสวรร้องบอกว่าพระรามที่มานั่งดับสรีระของตน พระรามค้นดูจึงพบรูปพญาราพนาสวร

24. คอนซูปพระลบ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ นางสีดาอยู่ปรนนิบัติ วัชรมฤคฤๅษีได้ไม่นาน นางสีดาก็ประสูติโอรสคือพระมงกุฎ วันหนึ่งนางสีดาพาพระมงกุฎออกไปหาอาหารในป่า ฤๅษีคิดว่าพระกุมารหายไป เกรงว่านางสีดากลับมาจะเสียใจที่ไม่พบโอรส ฤๅษีจึงวาดรูปพระกุมารอีกองค์หนึ่งบนกระดานดำ มีรูปร่างเหมือนพระมงกุฎทุกประการแต่ยังไม่ได้ทำพิธีซูป นางสีดาก็พาพระกุมารกลับมา ก่อน ฤๅษีจะลบรูปทิ้ง แต่นางสีดาขอให้ฤๅษีซูปรูปที่วาดขึ้นมานี้เพื่อให้เป็นเพื่อนเล่นกับพระมงกุฎ จึงตั้งชื่อพระกุมารที่ซูปขึ้นมานี้ว่าพระลบ

เรื่องพระลัก - พระลาม ไม่มีเหตุการณ์ตอนฤๅษีซูปพระกุมารอีกองค์หนึ่ง

เรื่องพระรามชาตก เมื่อนางสีดาให้กำเนิดพระบุตร นางสีดาได้สอนวิชาที่ม้ามนิกาบสอนให้นางเมื่อครั้งพานางมาฝากกับฤๅษี วันหนึ่งพระบุตรเหาะไปเที่ยวเล่น ตกเข็นก็ไม่กลับมา ฤๅษีเกรงว่านางสีดาจะคิดถึงโอรส จึงวาดรูปพระบุตรบนท่อนไม้ให้นาง

สีทาตุ เมื่อพระบุตรกลับมาเห็นรูปที่ดูซิวก จึงขอให้ดูซิชอบขึ้นมาเป็นเพื่อนเล่น ดูซิตั้งชื่อให้ว่าพระอุป

เรื่องควายท้าวระพี นางสีทาไปขออาศัยอยู่กับดูซิพลักขุได้ไม่นาน ก็ให้กำเนิดเฮอร์สตั้งชื่อว่าพระบุตร ดูซิเป็นผู้สอนวิชาให้พระบุตร วันหนึ่งพระบุตรหายไ้จากอาศรม ดูซิเกรงว่านางสีทากลับมาจะไม่พบลูก จึงเขียนรูปพระบุตรไว้ที่ประตู เมื่อนางสีทากลับมาพร้อมพระบุตร ดูซิจะลบลรูปทิ้ง นางสีทาขอร้องให้ดูซิชอบขึ้นมาให้มีชีวิตเพื่อเป็นเพื่อนเล่นของพระบุตร ดูซิตั้งชื่อพระกุมารที่ชอบขึ้นมาว่า พระรูป

ตอนชูปพระรูป - มีรายละเอียดตอนดูซิวาดรูปพระลบต่างกัน ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ดูซิวาดรูปพระลบบนกระดานดำ เรื่องพระรามชาทกดูซิวาดรูปพระอุปบนขอนไม้ ส่วนเรื่องควายท้าวระพี ดูซิวาดรูปพระรูปบนบานประตู-

25. ตอนพระรามพบเฮอร์ส

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระมงกุฎ พระลบ เฮอร์สของพระรามและนางสีทาจับมาอุปการที่พระรามปล่อยมาเล่น หนุมานความมาพบ เกิดการต่อสู้ หนุมานจับพระกุมารได้ พระรามจึงสั่งให้ชิงไว้ แต่พระอินทร์ส่งนางรำมากาชวย พระรามออกติดตาม หัร 2 ได้ประลองฝีมือกัน พระมงกุฎแผลงศรกลายเป็นข้าวตอกตอกไม้ พระรามแผลงศรกลับมากลายเป็นขนม พระรามได้ซักถามความเป็นมา จึงรู้ว่าเป็นเฮอร์สของพระองค์

เรื่องพระลัก - พระลาม พระกุมารเฮอร์สของพระสาม และนางสีทาต่อสู้กับเด็กเลี้ยงควาย เด็กเลี้ยงควายแพกลับไปฟ้องพ่อแม่ พ่อแม่ของเด็กเลี้ยงควายไปทูลพระลาม ๆ ให้หูละมานไปสอบถามเรื่องราว พระกุมารพบหูละมานเกิดการต่อสู้กัน หูละมานสู้ไม่ได้ กลับมาทูลพระลาม ๆ ให้เสนาจับพระกุมารมาเฝ้า สอบถามไ้ความว่าเป็นเฮอร์สของพระองค์เอง

เรื่องพระรามชาทก - นางสีทาหาพระบุตร พระอุป เข้าเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค นางสีทาได้แปลงตัวเสียใหม่ เข้าไปขออาศัยอยู่กับแม่ค้าขายแดง หูละมานไปเฝ้าภาชิ แต่พระกุมารไม่ยอมให้ จึงเกิดการต่อสู้ หูละมานถูกศรของพระกุมารลิวไปตกที่บ่ราสาททองพระราม พระราม พระลักษมณ์ออกมาดูเหตุการณ์ และไ้ต่อสู้กันแต่ไม่มีใครแพ้ชนะ

พระรามจึงซักถามว่า กุมารทั้ง 2 นี้เป็นลูกใคร นางสีดาทูลว่าเป็นลูกของนางเอง และนางคือนางสีกามาเหสีของพระราม พระรามจึงรู้ว่าพระกุมารทั้ง 2 เป็นโอรส

เรื่องควายท้าวระพี พระบุตร พระรูป โอรสของนางสีกาไปอยู่ชากับแม่ค้าชาวแคว้น ท้าวระมานมาเก็บภาษี พระกุมารไม่ยอมให้ ท้าวระมานจึงขบถของแม่ค้า พระบุตรตีท้าวระมานเล็ดออก ท้าวระมานตกใจหนีออกจากอยุธยา และเกิดเหตุวุ่นวายทั่วเมือง พระรามออกมาดูเหตุการณ์ พบ 2 กุมาร จึงแกลงศรไปที่ 2 กุมาร แต่ไม่ถูก พระบุตรอธิบายว่าถ้าพระรามเป็นบิดาขอให้ศรที่แกลงออกไปวนรอบองค์พระราม พระบุตรจึงเข้ามาเล่าความทั้งหมด พระรามจึงรู้ว่า เป็นโอรส

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องพระรามชก และควายท้าวระพี มีการต่อสู้ประลองศิลป์ระหว่างพระโอรสทั้งสอง กับพระราม ทำให้พระรามทราบว่า เป็นโอรส ส่วนเรื่องพระลัก - พระลาม ไม่มีการต่อสู้กัน พระลามให้สอบถามพระกุมารจึงรู้ว่า เป็นโอรส

26. ตอนพระรามและนางสีดาคืนถิ่น

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามไปขอร้องนางสีกาให้กลับเมือง แต่นางปฏิเสธ ให้ให้โอรสเข้าเมืองแทน นางทูลพระรามว่านางจะเข้ามาต่อเมื่อพระรามคืนพระชนม์ พระรามจึงออกอุบายเข้าเฝ้า เพื่อลวงนางสีกา เมื่อนางสีการู้ความจริงจึงหนีไปอยู่กับพญานาค พระรามต้องออกเดินคงอีก 1 ปี เมื่อครบกำหนดแล้ว พระอิศวรขอร้องให้นางสีกากลับมาคืนที่กับพระราม นางสีกาจึงยอมกลับอยุธยา

เรื่องพระลัก - พระลาม พระลามให้เสนาแฉ่งเครื่องบรรณาการไปถวายฤๅษี และเชิญนางสีกากลับเข้าเมือง ฤๅษีเห็นว่าพระลาม และนางสีดาเป็นเนื้อคู่กัน จึงยอมยกนางสีดาให้พระลามเป็นครั้งที่ 2 เสนาพานางกลับเข้าเมือง

เรื่องพระรามชก พระรามสำนักศิวมัตถ์จึงไปอ้อนวอนนางสีดาให้กลับเมือง นางยินยอมแต่โดยดี

เรื่องควายท้าวระพี พระลามให้พระกุมารไปอ้อนวอนนางสีดาให้กลับอยุธยา แต่พระกุมารขอให้พระรามไปรับนางมาเอง พระราม พระลักชณะ และโอรสทั้ง 2 เดินทางไปถึงอาศรมฤๅษี ขอนางสีดาคืน ฤๅษีอนุญาต พระรามจึงพานางกลับ

พระอิสริยยศเข้ามามีบทบาทในตอนท้ายของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ คือเป็นผู้เกลี้ยกล่อมให้นางสีหาคืนคืนกับพระราม ส่วนในรามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานพระรามจะเป็นฝ่ายคืนดีกับนางสีหาด้วยตนเอง

จากการศึกษาเปรียบเทียบรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กับรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาคค และควายหัวระพีในตำนานลักษณะของเรื่องนั้น พบว่า รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน ทั้ง 3 เรื่อง มีลักษณะเป็นวรรณกรรมนิทาน แต่มีรูปแบบในการแต่งต่างกัน คือ บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่งเป็นกลอนบทละคร รามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสานเรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาคค แต่งในรูปแบบของนิทานชาตก ส่วนเรื่องควายหัวระพีแต่งในรูปแบบของนิทานร้อยแก้ว ทางด้านตัวละครพบว่าตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และในฉบับอีสานมีความแตกต่างกันในบทละครเรื่องจำนวนของตัวละคร ความสัมพันธ์ตัวละคร สละบุคลิกลักษณะของตัวละคร ทางด้านเนื้อเรื่องพบว่า บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และในฉบับอีสานจะมีเหตุการณ์บางอย่างแตกต่างกัน มีการจัดลำดับเหตุการณ์ที่ต่างกัน และมีรายละเอียดในเหตุการณ์ตอนเดียวกันที่ต่างกันด้วย

บทที่ 4

การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่วรรณศิลป์

วรรณศิลป์ มีความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ว่า
ศิลปะในการแต่งหนังสือ

พระอภิปรัชชา กล่าวถึงคำว่า วรรณศิลป์ว่า
ถ้าจะตีความหมายออกไปโดยตรงแล้ว วรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะ
ของหนังสือ ส่วนคำว่า ศิลปะ นั้น ยากที่จะหาคำจำกัดความให้แน่
ชัดลงไปได้ เป็นคำที่กินความลึกซึ้ง จึงขอถือเอาตามความหมาย
ที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า ความงดงามที่ก่อให้เกิดความสะเทือน
อารมณ์ ศิลปะนั้นเป็นสิ่งที่ชวนชีวิตมนุษย์ให้มีความสุข ความสบายใจ
เป็นอาหารทางใจ ที่มนุษย์จะขาดเสียไม่ได้ วรรณศิลป์จึงเป็น
ศิลปะที่สูงส่ง ปรากฏอยู่ในรูปภาษาร้อยกรอง หรือภาษากวีเป็น
ส่วนใหญ่ เพราะภาษาร้อยกรองนั้น ย่อมโน้มน้าวอารมณ์ให้เกิด
จินตนาการได้ง่าย อาจทำให้ผู้อ่านไคร้ยินเสียงไพเราะ ได้สัมผัส
รสอันโอชะ ได้สัมผัสสิ่งอ่อนนุ่มละมุนละไม ได้เห็นภาพอันงดงาม
ที่กวีได้วาดไว้ด้วยตัวอักษร¹

สิทธา พินิจภูวนท กล่าวถึงความหมายของคำว่า วรรณศิลป์ ว่า
หนังสือใดที่นับว่าเป็นวรรณศิลป์ย่อมประกอบด้วยความงามทาง
ภาษา ซึ่งได้ชักกลาแล้วอย่างดี เพราะหัวใจของศิลปะทั้งหลาย
คือสุนทรียภาพ หรือความประณีตงดงาม ได้แก่ความงามของภาษา

¹ พระอภิปรัชชา, "วรรณศิลป์คืออะไร," วรรณศิลป์ปริทัศน์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2518), หน้า 71.

ความงามของเนื้อเรื่อง ซึ่งกลมกลืนกับรูปแบบ ความงาม ความมี
สาระของข้อคิดเห็น หรือแนวความคิดที่แทรกแฝงอยู่ในเรื่อง²

จึงอาจสรุปได้ว่า คำว่า **วรรณศิลป์** หมายถึง ศิลปะในการใช้คำ หรือศิลปะ
ในการเลือกใช้ภาษาที่ไพเราะ ด้วยคำหรือภาษาที่เลือกสรรมาใช้นั้นย่อมก่อให้เกิดภาพ
ทำให้ผู้อ่านสามารถสร้างจินตนาการและเห็นภาพไปตามความคิดของกวี ทั้งยังก่อให้เกิด
ความสะเทือนอารมณ์อีกด้วย

วรรณศิลป์ไม่ใช่จะมีเฉพาะแต่ในวรรณคดีชั้นสูงเท่านั้น ในวรรณกรรมท้องถิ่น
ก็มีความงามทางวรรณศิลป์เช่นกัน จะเห็นได้จากเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน มี
ความงามทางวรรณศิลป์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ มีการเลือกสรรคำมาใช้ได้อย่างหลากหลาย
มีการเล่นเสียงสัมผัส ทำให้เกิดภาพพจน์ และมีการใช้โวหารที่ทำให้เกิดรส
อีกด้วย

การเลือกสรรถ้อยคำ

การเลือกสรรถ้อยคำที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน มีทั้ง
ต่อไปนี้คือ

คำเรียกแทนชื่อตัวละคร

ลักษณะการใช้คำเรียกแทนชื่อตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน
มีความหลากหลาย ทั้งนี้เนื่องจากกวีสามารถเลือกสรรคำมาใช้เรียกแทนชื่อตัวละครใน
สถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม สามารถสร้างความรู้สึกรู้สึกให้ผู้อ่านมีอารมณ์คล้อยตาม
เหตุการณ์ในตอนนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ในการใช้คำเรียกแทนชื่อตัวละครนี้ จะแบ่งเป็นการ
ใช้คำเรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายชายและหญิงดังนี้คือ

² สิทธา หิมิงกูวกล และคนอื่น ๆ, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515), หน้า 5 - 6.

คำเรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายชาย

1. คำเรียกแทนชื่อที่แสดงความยกย่องในความสามารถและความมีอำนาจ จะปรากฏในเรื่อง พระลัก - พระลาม และเรื่องควายหัวระที ได้แก่คำว่า พระยอดเมือง พระแผ่นหล้าจอมเจ้า จอมกษัตริย์เจ้า และมะหาราชเจ้า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในเรื่อง พระลัก - พระลาม

สองกษัตริย์ไทหงเมืองแทนพ้อ กับไค้เคือกยอนชมแท้ฝ่ายใด เจ้าเอย
สองกัหงเมืองกว้างนครศรีสัตนาคน ยู่กะเสิมสุขไฟไทย์ยอ้อยง สมภาร
กว้างหลายพญามาสว้ายไปนั้น ผุงไฟชัยค้ำทองเพี้ยวยุ่ส่ำบายสุข
เข้าเพ็งบุญจอมเจ้า พระกัเเนาสนุกหลันปางทองผาสาท สวาสนม
หนูน้อยเทียมพระยอดเมือง แท้แล³

คำว่า "พระยอดเมือง" หมายถึงกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เหตุการณ์ตอน
นี้กล่าวถึงพระลาม พระลัก ได้เป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีสัตนาคนแทนพระบิดาซึ่งสิ้นพระชนม์
ผู้แต่งใช้คำเรียกแทนชื่อสองกษัตริย์ว่า พระยอดเมือง ทั้งนี้เพราะต้องการแสดงให้เห็น
ความสามารถ ความมีอำนาจ และความมีบุญบารมีเหนือคนทั้งหลาย เป็นเหตุให้เจ้าเมือง
ต่าง ๆ เข้ามาถวายความจงรักภักดี และเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประชาชนใน
กรุงศรีสัตนาคนมิตระที่จะเดินทางไปค้าขายยังต่างเมืองโดยไม่มีอันตราย ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจ
และบุญบารมีของพระลาม พระลัก ซึ่งมีผลทำให้ประชาชนมีค้ำจามเป็นอยู่ที่ดี

เขากัยู่ชาวท้าวชมชื่นยินสบาย เขากัเคินเมืองมาชู้พญาคาพร้อม ดี
ท่อยุ่ทอนท้าวเตาสว้ายแสนพญา ไหลหลั่งม่านองเนืองเข้า เถิงแดน
ท้าวลังกานครราช บัญุกทอนท้าว พร้อมท้าวมน พันลวดท้าวคกแต่ง

³ พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลัก - พระลาม (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2518), หน้า 11.

บุรีจันทน์ก็มา ลือว่า สมภารเขาแข็งอ่อนขามไหว ตามแต่โลกีย์
กว้างปัดธุระพื้นโลก เสน่ห์ มาอ่อนน้อมพระแผ่นดินเจ้าจอมเจ้าเมือง⁴

คำว่า "พระแผ่นดินเจ้าจอมเจ้า" หมายถึง กษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากที่พระลามสังหารพญาชาบมะนาสวนโคแล้ว พระลามได้ครองลังกาอยู่ระยะหนึ่ง บรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ต่างก็ประจักษ์ในความเก่งกล้าสามารถของพระลาม จึงส่งเครื่องบรรณาการมาแสดงความอ่อนน้อมต่อพระลาม ผู้แต่งใช้คำเรียกแทนชื่อพระลามว่า พระแผ่นดินเจ้าจอมเจ้า จะสะท้อนให้เห็นความขก้อยในความสามารถ และความมีอำนาจจนเป็นที่เกรงขามแก่บรรดาเจ้าเมืองทั้งหลาย

เมื่อนั้น จอมกษัตริย์เจ้า ลีลาวัระยาค ผูกหมู่นสาวช่วงใช้ใจ ล้มหลุก
คอม ก็ถือว่ามักอุปเจ้าโสมสิ่งพระอินทา เขาก็หลิงแลดูอยากชม
คอมคิน⁵

คำว่า "จอมกษัตริย์เจ้า" หมายถึง กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือคนทั้งหลาย กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อพระลามยกศร และอุทัยนางสีดาให้พระลามแล้ว อุทัยก็ขอให้พระลามอยู่รอที่อาศรมอุทัยก่อน ตนจะนำน้ำจากแม่น้ำอโนมา มารดน้ำเพื่อที่จะได้อาถุณยาว แต่พระอินทรคลบันกาลาใจให้พระลามลืมคำสั่งเสีย พระลามได้เข้าไปในปราสาทของนางสีดา เพื่อจะพานางออกเดินทาง ผู้แต่งใช้คำเรียกแทนชื่อพระลามว่า จอมกษัตริย์เจ้า เพราะตระหนักในความสามารถของพระลามที่สามารถของพระลามที่สามารถยกศร และโก่งคันศรได้ บรรดาสาวใช้ของนางสีดาเมื่อได้พบพระลาม ก็มีความเลื่อมใสในความสามารถ และชื่นชมในความสง่างามของพระองค์

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ในเรื่องควายหัวระพี

พิภพทำนายว่า พายหน้านี้เคาะมะหาราชเจ้า จะมีมากเกือบจะเสีย
ตัวชะแล ให้ชาแ่งยักสำให้รอดทุกก่าฝ่ายเห็น คั้นว่าพันนั้นไปแล้ว
มะหาราชเจ้าจะได้เมืองลังกา บ่งสยชะแล⁶

คำว่า "มะหาราชเจ้า" เป็นคำถวายพระเกียรติของพระเจ้าแผ่นดินว่า
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เหตุการณ์ตอนนั้นกล่าวถึงตอนพระยาไคตะหลุมจะลักพาพระรามไปเมือง
บาดาล พิกพีได้ทำนายชะตาของพระรามว่า พระรามจะมีเคราะห์ เมื่อพ้นเคราะห์ไปแล้ว
จะโชคดี จะสามารถรบชนะท้าวราพนาสวร และจะได้เมืองลังกามาครอบครอง พิกพีเรียก
พระรามว่า มะหาราชเจ้า แสดงถึงความยกย่องของพิภพที่มีต่อพระรามว่า ทรงเป็นกษัตริย์
ที่เก่งกล้าสามารถ และมีอำนาจเหนือกษัตริย์ทั้งหลาย

2. คำเรียกแทนชื่อที่แสดงความยกย่องในบุญบารมี จะปรากฏในเรื่อง พระลัก -
พระลาม ได้แก่คำว่า บุญพระบาท และบุญจอมเจ้า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สองเสวยสุทสร้างเมืองศรีสัตนาต กษณนี้ ยได้ลือชอากโยเหลือสน
สวายุโย นันเต นันเตเมืองสวายุไคแปดหมื่นสี่พันเมือง คนแลเมือง
มีโกฏปายล้าน เขาโฮมกันมาเฝ้าเิงระอุบมีชาค เป็นแต่บุญพระบาท
ยูสร้างแต่หลัง⁷

คำว่า "บุญพระบาท" หมายถึง กษัตริย์ผู้มีบุญ ในที่นี้แสดงถึงบุญบารมีของ
พระลามที่สั่งสมมาแต่ชาติปางก่อน ทำให้พระองค์สามารถปกครองบ้านเมืองได้อย่างเป็น
สุข ถึงแม้ว่าในเมืองศรีสัตนาตจะมีประชาชนอาศัยอยู่อย่างมากมาย แต่ประชาชนเหล่านั้น
ก็ไม่ได้มีความอศอยากยากไร้ และเป็นเพราะบุญบารมีของพระองค์ ทำให้มีผู้คนมาเฝ้า
ถวายความจงรักภักดีอย่างไม่ขาดสาย

แต่นั้น ทะลิจันทญูเสวยราชย์จิงแล้ว ท้าวเกว็นมอบบ้านเมืองให้
พระลาม อันนี้ บุญจอมเจ้าทั้งสองผายโศค จิงแล้ว ก็จิงไคอยู่บ้าน

⁶ ภาคผนวก ก, หน้า 380.

⁷ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 125.

เมืองไถ่คนที่ พระเอย อันหนึ่ง มโนสแกวยังไปบรวาน เมื่อใด
ข้าจักนำอาสาบาทคำพระเป็นเจ้า แต่นั้นภูธรให้เมืองศรีสัตนาคน
พระก็ขึ้นมอบบ้านเมืองให้แก่พะลิ⁸

คำว่า "บุญจอมเจ้า" หมายถึง กษัตริย์ผู้มีบุญบารมี เหตุการณ์ตอนนี้กล่าวถึง
ตอนพระลามช่วยพะลิจันทน์สังหารสังคิบแล้ว พะลิจันทน์จะมอบบ้านเมืองให้พระลามเป็นการ
ตอบแทน คำว่า บุญจอมเจ้า ที่พะลิจันทน์เรียกพระลาม พระลัก ในที่นี้ เป็นการยกย่องว่า
ทั้งสองพระองค์เป็นผู้มีบุญบารมี สมควรจะได้ครองเมือง แต่พระลามก็ไต่ปฏิเสธ และได้
ให้พะลิจันทน์ครองเมืองต่อไป

3. คำเรียกแทนชื่อที่แสดงความยกย่องในคุณธรรม ปรากฏในเรื่อง พระราม
ชาดก ได้แก่คำว่า เจ้ากู ดังตัวอย่าง. "ข้าแก่เจ้ากู ป็นศรพญาราพณาสวรายิงมาแล้ว
นั้นเนอ เจ้ากูจงเอาคืนไปรับสรอันนั้นให้สิ้นบุพกรรมแห่งเจ้ากูเสียเทอญ"⁹

คำว่า "เจ้ากู" นี้ มีปรากฏอยู่ในเรื่องมหาชาติคำหลวง ใช้คำว่า
"เจ้ากูธเสด็จอาศัย"¹⁰ คำว่า เจ้ากูธ เป็นคำเดียวกับคำว่า เจ้ากู แปลว่า เจ้าของกู
เป็นสรพนามที่ใช้กับพระสงฆ์ ในที่นี้ใช้กับพระพุทธเจ้า

เหตุการณ์ในตอนนี้ กล่าวถึงตอนม้ามตีดาบ แนะนำให้พระรามเอาเท้าไปรับ
ศรของพญาราพณาสวร เพื่อบุพกรรมของพระรามที่ทำไว้กับสังคิบจะได้สิ้นสุดลง

การใช้คำเรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายชาย .. ในเรื่องพระรามชาดก
และควายหัวระพี จะมีเป็นจำนวนน้อย เนื่องจากว่า ในเรื่องพระรามชาดก และเรื่อง
ควายหัวระพี เมื่อจะกล่าวถึงพระราม มักไม่นิยมใช้คำเรียกแทนชื่อ แต่จะกล่าวถึงชื่อ
ของพระรามโดยตรง เช่น

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

⁹ "พระรามชาดก", หอสมุดแห่งชาติ, กระจกานบุลส์แก๊ป เส้นคินสลดคำ, แผ่นที่
26 เลขที่ 97 - 100, บันปลาย ผูกที่ 20, หน้า 6.

¹⁰ มหาชาติคำหลวง (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516), หน้า 6.

ในเรื่องพระรามชาตก

"พอกั้หลังท้าวพระรามกับนางสีดานี้ ดูเหมือนจะได้พักจากกันทีหนึ่ง"¹¹

"ท้าวพระลักษณเอยให้เจ้าน้องไปช่วยท้าวพระรามเที่ยวพลันเถอ"¹²

"ในเมื่อท้าวสังคีตตายไปแล้ว ท้าวพระรามจึงยิงธนูตีไป บังเกิดเป็น
หีบห่ออันถึงามมานัก นั้นแล"¹³

ในเรื่องควายหัวระพี นอกจากคำว่า "มะหาราชเจ้า" ที่มักใช้เรียกแทนชื่อ
พระราม เพื่อแสดงความยกย่องในอำนาจ และความสามารถของพระรามแล้ว เมื่อผู้แต่งจะ
กล่าวถึงชื่อพระราม ก็จะใช้ชื่อพระรามโดยตรง เช่น

"พระรามมะราชกล่าวว่า บัดนี้สู้รบได้จบพบเข้าทั้งสองพี่น้องนี้ จักคือตามกับตัว
เข้าทั้งสองเมื่ออยู่เมืองกुरुรักถนนะคอนอันชะรีอ รือว่าจักคืนเมื่ออยู่เสวยราชในเมืองกาสิ"¹⁴

"ท้าวพระยาทั้งหลายในสักกะละชมพูทวีป หังมานชู้ว่า พระรามมะราช และ
พระลักษณมาฮอกเมืองแล้ว ก็มีราชบันนาการของฝาก และราชธิดามาถวาย"¹⁵

"อันพระรามมะราช และพระลักษณะก็เอาสู้รบสู่เมืองกาสิ"¹⁶

¹¹พระรามชาตก, ขึ้นปลาย, ผูกที่ 7, หน้า 20.

¹²เรื่องเดียวกัน, ขึ้นปลาย, ผูกที่ 8, หน้า 9.

¹³เรื่องเดียวกัน, ขึ้นปลาย, ผูกที่ 13 หน้า 38.

¹⁴ภาคผนวก ก, หน้า 376.

¹⁵ภาคผนวก ก, หน้า 379.

¹⁶ภาคผนวก ก, หน้า 378.

นอกจากนี้รามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสานเรื่องพระรามชาดก ซึ่งจัดได้ว่ามีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาดก คือเป็นเรื่องราวในพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้เสวยชาติมาเกิดเป็นพระราม เพราะฉะนั้นลักษณะพิเศษประการหนึ่งเกี่ยวกับคำที่ใช้เรียกแทนชื่อพระรามในเรื่องพระรามชาดก จะมีการใช้คำเรียกแทนชื่อเพื่อระบุว่าพระรามคือพระโพธิสัตว์ เช่น

"หน่อพุทธางกูรมหากษัตริย์เจ้า"¹⁷

"โพธิสัตว์เจ้าอันเป็นหน่อพุทธางกูร"¹⁸

จะเห็นได้ว่า คำที่ใช้เรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายชายจะพบมากในเรื่องพระลัก - พระลาม คือ มีคำที่ใช้เรียกแทนชื่อที่ยกย่องในความสามารถและความมีอำนาจ คำเรียกแทนชื่อที่แสดงบุญบารมี คำเรียกแทนชื่อทั้งสองลักษณะนี้จะพบเป็นจำนวนมาก แต่มักจะใช้ซ้ำกัน ในเรื่องพระรามชาดก คำที่ใช้เรียกแทนชื่อพระรามส่วนใหญ่ มีจุดประสงค์เพื่อที่จะแสดงว่า พระรามคือ พระโพธิสัตว์ และเพื่อแสดงความยกย่องในคุณธรรม แต่จะพบเป็นจำนวนน้อย เพราะส่วนใหญ่เมื่อจะกล่าวถึงพระราม มักจะเรียกชื่อพระรามโดยตรง ส่วนเรื่องกวางศหวัระหิมักจะใช้คำว่า "มะหาราชเจ้า" เรียกแทนชื่อพระราม นอกจากนั้นเมื่อจะกล่าวถึงพระราม ก็จะใช้คำเรียกชื่อพระรามโดยตรงเช่นเดียวกับในเรื่องพระราม-ชาดก

คำเรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายหญิง

1. คำเรียกแทนชื่อที่แสดงความยกย่องเหนือบุคคลอื่น ปรากฏในเรื่อง พระลัก - พระลาม ได้แก่คำว่า แก้วพระยอดนาง นางแก้ว พระยอดนางน้อย จอมพระนาง แก้วจอมพระนาง และจอมพระนางแก้ว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

¹⁷พระรามชาดก, บันปลาย, ผูกที่ 5, หน้า 50.

¹⁸เรื่องเดียวกัน, บันปลาย, ผูกที่ 5, หน้า 63.

ในเรื่อง พระลัก - พระลาม "อันว่าสาวสนมนี้ ประวิมลศัค่า จิงนา มันบ่
 แม่นชาติเชื่อแนวก้าวหน่อพญา แม่เอย เผื่อนี้ กะสัตตาแท้ลือชาทั้งโลก เพื่อจะไปเดินทุ่งกัน
 "19
เอาแก้วพระยอกนาง ก่อนแล้ว

คำว่า "แก้วพระยอกนาง" หมายถึง นางผู้เป็นเลิศกว่าหญิงทั้งหลาย กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่ พระลามไ้ชำนางสีดา และจะออกเดินทางเพื่อไปชอนางจากฤษีนั้น พระลามไ้ทูลพระมารดาว่า นางสนมที่มีอยู่ในเมืองศรีสัตนาคนั๊วล้นคำต้อย ไม่มีชาติตระกูล พระลามต้องการมเหสีที่คู่ควรกับพระองค์ พระลามใช้คำเรียกแทนชื่อนางสีดาว่า แก้วพระยอกนาง แสดงถึงความยกย่องที่พระลามมีต่อนางว่า นางสีดามีศักดิ์ศรีเหนือกว่าหญิงอื่น ควรที่พระองค์จะได้นางมาเป็นมเหสี

" อันว่า พญาชาบมะนาส่วนนี้คนใบ้ำาปหลาย หลานเอย มันก็ไปผำม้างเอานาง
 นางดเมียก ห่านเอย ก็จิงนองพลงมาเพื่อประส่งค่นางแก้ว"20

คำว่า "นางแก้ว" หมายถึง หญิงที่มีค่า กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่พระลามบอกสาเหตุที่ต้องยกให้มาลังกาแก้อุทธว่า เป็นเพราะพญาชาบมะนาส่วนผู้มีหยาบช้า ไ้ลักพานางสีดาซึ่งเป็นมเหสีของพระองค์มาไว้ที่เมืองลังกา พระองค์จึงต้องออกเดินทางติดตามและ ยกพลมาลังกาเพื่อชิงนางคืน คำว่า นางแก้ว ที่พระลามเรียกนางสีดาในที่นี้ เป็นการยกย่องนางสีดาว่า เป็นมเหสีที่มีค่าและประเสริฐกว่านางทั้งหลาย

" บากิเชื้อพะลันคักกับเห็นนางแก้ว แต่นั้น พระจิงบายเอากาสาวผำอันนางมาขุน
 นั้ง เลยเล่ากิงเกอนให้มย้อยย่งหา พระกั๊วอน ๆ ย้องแพะเสียงเคือ กับเห็นเสนหา
พระยอกนาง"21

คำว่า "พระยอกนาง" หมายถึง นางผู้เป็นเลิศกว่าหญิงทั้งหลาย กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่พระลามตามกวางกลับมาแล้วไม่พบนางสีดา พระลามรู้สึกเสียพระทัยและ

¹⁹ พระอริยานุวัตรเขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 11.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

เฝ้าคร่ำครวญถึงแต่นาง คำว่า นางแก้ว และ พระยอดนางน้อย ที่พระลามเรียกนางสีดา ในที่นี้ แสดงถึงความรู้สึกสูญเสียผู้หญิงที่มีค่า สูญเสียมเหสีที่ประเสริฐ การสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ ครั้งนี้ ทำให้พระลามมีกิริยาราวกับคนเสียสติ คือได้แต่หลุกหลุนนั่ง และร้องไห้คร่ำครวญ อยู่ตลอดเวลา

อันว่าพระลามบาทผู้กว้างอยู่พอย เจ้าเอย พระหากกะสันโสภะเส้า คิดยังหาเซียม แท้แล้ว ก็จึงจำอวนรื้อมาประสังค์จอมเจ้า คั้นว่า เสนหาแก้วจอมพระนางผาคไผค อันว่า พระอวนฟาชอนุ่นพุนพิตายเท่า ผลยุติ พระเอย ผีว่า จอมพระนาง หมีสองเสียจากกัทธิทอน นางยัก โหม่มพม่อนข้างลิ้มอายบ่คณิง นั้นเนอ ขอจอมพระนางแก้ว ไซคำอันชื้อ ออย่าไค่ตั้นถ้อยลงเสียวเลสกระบวน นั้นเนอ คั้นว่า องค์มะโนเจ้า ประสังค์ค้อมพี ภาพพูน ช้อยจะกอดค้อมเอนางแก้วแผ่นผยองเหาะ ล่วงกั้นป้อมเมฆเวหา นำไปถวายพระลามตั้งประสังค์หายฮ้อน²²

คำว่า "แก้วจอมพระนาง" "จอมพระนาง" และ "จอมพระนางแก้ว" หมายถึง นางผู้ยิ่งใหญ่ กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่พระลามให้หูลละมานเดินทางมาลังกาเพื่อ สืบหานางสีดา เมื่อหูลละมานได้พบนางสีดาแล้ว จึงบอกกับนางว่า พระลามยังคงโศกเศร้า คิดถึงนาง ถ้านางยังรักและเชื่อตรงต่อพระงาม และถ้านางอยากกลับไปอยู่ร่วมกับพระลาม อีก ตนก็จะพานางเหาะหนีไป คำว่า จอมพระนาง ที่หูลละมานเรียกนางสีดานี้ แสดงถึง ความยกย่องเทิดทูนนางสีดาเหนือกว่าผู้หญิงทั้งหลาย

2. คำเรียกแทนชื่อที่แสดงความรัก จะปรากฏในเรื่องพระลัก - พระลาม ได้แก่ คำว่า โสมศรีสร้อยสายใจ "โสมศรีสร้อยสายใจเจ้าพี่หงเอย ชูว่าสัวสิ่งเนื้อเสื่อคาบ กินแล้วลือ ชูว่าโจรย้ายพญาทอนพานป่า เขาก้หลังแลเห็นแจ่มเจ้าเอาแล้วลวคหนี"²³

²² เรื่องเดียวกัน

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

คำว่า "โสมศรีสร้อยสายใจ" หมายถึง นางผู้เป็นที่รักทั้งดวงใจ กล่าวถึง เหตุการณ์ตอนที่พระลามครำครวญถึงนางสีดาเมื่อนางหายไปโดยไม่ทราบสาเหตุ พระองค์ คิดว่าอาจมีสัตว์ต่าง ๆ มาทำร้าย หรืออาจจะเป็นโจรผู้ร้าย พรานป่า เทวดา ทิพยาร มาลักนางไป คำว่า โสมศรีสร้อยสายใจ เป็นคำเรียกนางสีดาที่แสดงถึงความรักที่ พระลามมีต่อนาง

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำที่ใช้เรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่แสดง ความ ยกย่องเหนือบุคคลอื่น มักจะมีคำว่า แก้ว, ยอด, จอม ปรากฏอยู่เสมอ คำว่า แก้ว หมายถึง สิ่งที่มีค่า ส่วนคำว่า ยอด, จอม หมายถึง สิ่งสูงสุด ซึ่งนับเป็นความสามารถ ของกวีที่สามารถนำคำพยางค์เดียวมาใช้ได้ตรงตามความหมายที่ต้องการ โดยไม่ต้อง พรรณนาความไหย่คยาว

การใช้คำเรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายหญิงจะพบมากในเรื่อง พระลัก - พระลาม ส่วนใหญ่จะเป็นคำเรียกแทนชื่อที่แสดงความยกย่องเหนือบุคคลอื่น ส่วนคำเรียกชื่อ ที่แสดงความรักมีเพียงคำเดียว คือคำว่า โสมศรีสร้อยสายใจ ในเรื่องพระรามชาคค จะ ไม่ปรากฏคำที่ใช้เรียกแทนชื่อตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่แสดงความยกย่องเหนือบุคคลอื่น แต่จะ มีคำเรียกแทนชื่อที่แสดงความรักอย่างตรงไปตรงมา เช่นคำว่า "นางอันเป็นที่รักแห่งพี่" หรือ "นางเมียรัก" ส่วนเรื่องควายหัวระพี จะไม่นิยมใช้คำเรียกแทนชื่อ เมื่อจะกล่าวถึง นางสีดา ก็กล่าวถึงชื่อนางโดยตรง เช่น

"กล่าวถึง ราพนาสวนสวเวยเมืองลังกาทวีป ได้หลังเห็นนางสีดายืนอยู่ใน กลางป่าไม้ผู้ชยวด้วยดาพิษ"²⁴

"ส่วนพระรามมหาราช และพระลักษณะก็ลวคตินมาสู่ที่นั้น บ่เห็นยังนางสีดา พระรามมหาราชก็คือกช้องไข ย่ำไยไปมาอยู่แจ้ว ๆ"²⁵

²⁴ ภาคผนวก ก, หน้า 372.

²⁵ ภาคผนวก ก, หน้าเดียวกัน.

"ข้าทั้งหลายเข้ามาขอสดำนักพระมะหารัตน์เจ้า ก็เพื่อว่าจักมาขอเอานางสีดา อันเป็นแม่แห่งเจ้าราชบุคทั้งสอง อยู่เสวยสุขกับข้าทั้งหลายในเมืองอะยุดธินา หั้นแล"²⁶

การใช้คำเรียกแทนชื่อตัวละครนี้ นับเป็นความสามารถของผู้แต่งที่สามารถเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ได้อย่างหลากหลาย คำที่นำมาใช้เรียกแทนชื่อแต่ละคำก็ล้วนแต่มีความหมายอยู่ในตัว สามารถแสดงให้เห็นบุคลิกลักษณะของตัวละครได้เป็นอย่างดี

คำเลียนเสียงธรรมชาติที่ทำให้เกิดภาพ

กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวว่า

การเลียนเสียงธรรมชาติเป็นการสร้างประสบการณ์แห่งเสียงที่ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงหรือใกล้ชิดกับการพรรณนาตามบทร้อยกรอง ถ้าวิสกิใส่เสียงธรรมชาติเอาไว้อย่างเหมาะสม ก็จะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเหมือนได้รับประสบการณ์ตรงจากเหตุการณ์ เหมือนกับรับ

ฟังเสียงคำพูดของผู้อ่านเอง²⁷

คำเลียนเสียงธรรมชาติที่ทำให้เกิดภาพ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ

ดังนี้คือ

เลียนเสียงสัตว์ ปรากฏในเรื่อง พระรามชาตก เช่น "เจ้าก็ไคอินเสียง แอคฮ้องหยานไป กลางดงไฟคั่นเค้า เหตุว่าเขาคั่นเจ้าทั้งสอง ทั้งเขาทองและเขาตู้ เขาก็ขันอยู่ ๆ เอ็นคอมเมีย"²⁸

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

²⁷ กุหลาบ มลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2511), หน้า 30.

²⁸ พระรามชาตก, บัณฑิต, ชุดที่ 8, หน้า 2.

ระหว่างทางที่พระราม พระลักษมณ์ ออกเดินทางไปเมืองอินทปัตถ์นั้น ทั้งสองพระองค์ต้องเดินทางผ่านป่าเขา และได้ทอดพระเนตรเห็นสัตว์ป่าต่าง ๆ ได้ยินเสียง แร่ร้องและวิ่งเข้าไป ไป เนื่องจากว่ามีความตื่นกลัวมนุษย์ ทั้งได้ยินเสียงนกเขาขันเรียกหาคู่อยู่ทั่วไป

คำว่า "อู ๆ" เป็นคำเลียนเสียงนกเขาตัวผู้ที่ขันเรียกตัวเมีย
เลียนเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ ได้แก่คำว่า ชวาก ๆ, ฟาด ๆ, โหม ๆ,
 เเง้ง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในเรื่องพระลัก - พระลาม

แต่นั้น หลายวันหลายคืนมีมากนับอ่านได้ประมาณห้าเดือน ก็จึงถึง
 ที่หุบสมุทรหลวงแม่น้ำกว้างใหญ่ ซอกแห่งห้องทางกว้างขวามไป
 ผอ่อกุชวาก ๆ น้ำฟาดแกว่งตีฟอง... เขาก็หลังแลดูผอ่อกอยนที่กว้าง
 เบิ่งดูฟาด ๆ ฟังวาโยกวัดแกว่ง หุ่นเยอ ²⁹

พระลามออกเดินทางติดตามหานางสีดาไปเมืองลังกา เดินทางได้ 5 เดือน จึง
 มาถึงมหาสมุทรกว้างใหญ่ซึ่งเป็นทางที่จะข้ามไปลังกา พระลามมองเห็นน้ำในมหาสมุทรซัด
 กันเป็นระลอก ทำให้เกิดฟองคลื่นมากมาย เป็นทิวทัศน์ที่เห็นไปได้ไกลสุดสายตา ทั้งยังมี
 ลมพัดไปมาอย่างแรง

คำว่า "ชวาก ๆ" เป็นเสียงของคลื่นในมหาสมุทรที่ซัดกันเป็นระลอกเข้าสู่ฝั่ง
 คำว่า "ฟาด ๆ" เป็นเสียงของลมที่พัดมาอย่างแรง ทำให้เกิดคลื่นในมหาสมุทรมากมาย
 "เหลียวเบิ่งมิก้อคือคงกว้างเกอนกวาง ฟังยินลมล่าวไม้ในป่าไพหนา หุ่นเยอ
 ลมก็ โหม ๆ หัดงาคอมไกวค้อม"³⁰

เป็นตอนที่บรรยายภาพในป่าเวลาค่ำ ในขณะที่พระรามเดินทางมาหานางสีดา
 บรรยายภาพในป่ามีแต่ความมืดมิด พระลามได้ยินเสียงลมพัดต้นไม้ล้มระเนระนาดมาแต่ไกล
 ลมหายใจพัดคั่นค้อม (ต้นไม้ชนิดหนึ่งมีผลคล้ายพุทรา) จนกิ่งโน้มไปตามลม

²⁹ พระอริยานุวัตร เขมจำรี, เรื่องเดิม, หน้า 65.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

คำว่า "โหม ฯ" เป็นเสียงของลมพายุที่พัดมาอย่างแรง

"แต่นั้นวาโยต้องตกหัวระพีป วาเยสยูลมต้องทั่วแดน แต้นั้น เค็ง ฯ ก้องเสียง
ลมฟ้าผ่า ผ่นก็ถกถล่มถวนากว้างหลังไหล แท้แล"³¹

เมื่อสังคิบมาหัวระพีแล้ว ขณะนั้นเกิดลมพายุฝนฟ้าคะนอง มีฝนตกทั่วเมือง ความ
รุนแรงของพายุฝนที่ตกลงมาอย่างไม่ขาดสายนี้ ทำให้เกิดน้ำไหลท่วมที่นาอย่างรวดเร็ว

คำว่า "เค็ง ฯ" เป็นคำที่ใช้แทนเสียงลมพายุที่พัดมาอย่างรุนแรง สลับกับเสียง
ฟ้าร้องฟ้าผ่าอย่างกึกก้อง ทำให้มองเห็นภาพความรุนแรงของลมพายุที่เกิดขึ้นในขณะนั้นได้
เป็นอย่างดี

เสียงเสียงที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ เช่นคำว่า ว่อน ฯ, คื่น ฯ, หม ฯ
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในเรื่องพระลัก - พระลาม

แต่นั้น พระกัษายเอาจวางอุบาท ทยานขึ้นม้ามณีกลาบแล้วสืบคิน

พอเมื่อพระลามเจ้าคินมาบทันชอก ดังนั้น พญาฮาบทำเพสย้องเสียง

เอนคังพระลาม มั่นกวอน ฯ ย้องเสียงเอนว่า ใจค ฯ เอนเสียง

ส่งมาเดิงว่า ตาย ฯ พระลักเอยมาทอน แพงเพาน้องพระลักเอย

มาช่วยพี่ทอน กวางฮ้ายชิดชาคชนกู พี่แล้ว"³²

เมื่อพระลามตัดหัวกวางทองได้แล้ว ก็ขี่ม้ามณีกลาบกลับมาหานางสีดา แต่พระลาม
ยังไม่ทันจะมาถึง พญาฮาบมะนาสวนก็ส่งเสียงร้องเป็นเสียงของพระลามเรียกให้พระลัก
มาช่วย

คำว่า "ว่อน ฯ" หมายถึง เสียงของพญาฮาบมะนาสวนที่ร้องเรียกไคยินมา
แต่ไกล และไคยินครอบคลุมอาณาบริเวณนั้น

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

พระกนิษฐมิตสบุหลวงน้ำมอกใหญ่ มีย่อนยานยิงเป็องเป่าสะบู แต่นั้น
คืน ๆ ก้องสะบูใหญ่เป็นไฟ แลเยอ ยิ่งแต่ถึงกางหวาเก็กลง
 เพื่อนพื้น ตกถึงคนฝ่ายกำพระลามหลวงเลยล่องไปแล้ว คนก็ก้อง
 กันตายทั้งหินกางแกง นั้นแล้ว³³

ในการสู้รบระหว่างพญาฮาบมะนาส่วนกับพระลาม พญาฮาบมะนาส่วนได้เนรมิต
 ปืนใหญ่ขึ้นมากกระบอกหนึ่ง และได้ยิงไปทางฝ่ายพระลาม คืน ๆ เป็นเสียงดังกึกก้องอัน
 เกิดจากปืนใหญ่ที่พญาฮาบมะนาส่วนยิงออกไป อานุภาพของลูกปืนใหญ่ ทำให้พระลามต้องสูญเสีย
 เสือไพรพลเป็นจำนวนมาก

การใช้คำว่า "คืน ๆ" ในที่นี้ เป็นเสียงที่ทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการได้ว่า
 ปืนใหญ่ของพญาฮาบมะนาส่วนคงมีอานุภาพที่รุนแรงมาก เมื่อยิงออกไปจึงเกิดเสียงดังสนั่น
 ความรุนแรงของลูกปืนใหญ่ทำให้ทหารของพระลามเสียชีวิตลงเป็นจำนวนมาก

เมื่อนั้น พญาฮาบเจ้าแกว่งขอคำ พระลามเลยแกว่งตีคำต้อง สอง
 พญาเจ้ากุมภกันโล แลเยอ แต่นั้น พระลามเป็องโกวขอเผ่ลียงผ่า
 พญาฮาบเจ้าขอขอยับค่อ เลยถ่อตองขอช่างลาวคสะเคิน แต่นั้น

สองก็เยอแทงจาวปั้งแย่งชนต่อกันแล้ว หม ๆ ตั้งควายชนงั้ ใผ
 กัว่าก็แท่กุ่มกันดังสนั่น³⁴

กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่พระลามชนช้างกับพญาฮาบมะนาส่วน ทั้งสองพระองค์
 ใช้ขอที่มีค้ำยาวเป็นอาวุธ พระลามได้ใช้ขอพันพญาฮาบมะนาส่วน แต่พญาฮาบมะนาส่วน
 สามารถรับไว้ได้ กำลังแรงของพระลามที่ฟาดของจาวลงมา ทำให้อาวุธของทั้งสองพระองค์
 กระเด็นตกลงไป พระลามและพญาฮาบมะนาส่วนใช้ดาบต่อสู้กันเกิดเสียงดังกึกก้อง

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

คำว่า "หม ๆ" เป็นเสียงที่เกิดจากอาวุธของพระลามและพญาชาบมะนาส่วนปะทะกัน เกิดเสียงดังเป็นระยะ ๆ

การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติที่ทำให้เกิดภาพ มักจะปรากฏในลักษณะของคำซ้ำ และจะพบมากในเรื่องพระลัก - พระลาม ในเรื่องพระรามชาดก จะปรากฏเฉพาะคำเลียนเสียงสัตว์ ส่วนในเรื่องควายทัวระพี จะไม่นิยมใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ

คำแสดงอาการเคลื่อนไหว

เป็นลักษณะการใช้คำที่ช่วยสร้างความมีชีวิตชีวาให้เกิดขึ้นกับเหตุการณ์ตอนนั้น ๆ และยังทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการภาพตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น คำแสดงอาการเคลื่อนไหวที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนทองถิ่นอีสานมีดังนี้คือ

ในเรื่องพระลัก - พระลาม

เมื่อนั้น พญาชาบมะนาส่วนเจ้าเดินหมู่โยธา สูงงเตาตาลแดง

อย่างนานเคียงนี้ แค้นนี้ คั้น ๆ ก้องหมู่หมู่โยธา สน ๆ เค็มขวาง
สนามพันกอง เมื่อนั้น ยึด ๆ ขวัญไหลออกปากคูเวียง แลเยอ-³⁵

เมื่อพญาชาบมะนาส่วนได้ข่าวว่าพระลามจะยกทัพเข้าเมืองลังกา จึงได้ป่าวร้องไปยังไพร่พลทั้งหลายให้เตรียมจัดทัพไว้รับศึก ทหารของพญาชาบมะนาส่วนที่มีเป็นจำนวนมาก พวกกันมาจัดทัพแบ่งเป็นหมวดเป็นหมู่ เดินกันขวักไขว่อยู่ทั่วบริเวณสนาม เมื่อจัดทัพเรียบร้อยแล้ว ทหารเหล่านั้นได้เดินทัพออกจากประตูเมืองอย่างไม่มีขาดสาย

คำว่า "สน ๆ" หมายถึงสับสน ขวักไขว่ เป็นคำที่แสดงภาพการเคลื่อนไหวของเหล่าทหารที่เดินกันอย่างขวักไขว่ ส่วนคำว่า "ยึด ๆ" เป็นคำที่แสดงอาการตามกันไปเป็นหมู่อย่างไม่มีขาดสาย ทำให้สามารถสร้างจินตนาการได้ว่า ทหารของพญาชาบมะนาส่วนคงมีเป็นจำนวนมาก

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

บาทก็เข้าพระล้นคืคักก็เห็นนางแก้ว แต่นั้น พระจึงขายเอากาสาวัวผ้า
อันนางขุนนึ่ง เลยเล่ากึ่งเกอนยมย้อยย่งหา พระก็ว่อน ๆ ย้อง
คอแหบเสียงเคือ ก็บเห็นเสนหาพระยอคนางนงน้อย พระก็
ลูก ๆ แล้ว นอน ๆ แล้วผัดนึ่ง ๆ เหลือแข่งที่ซ้องย่ำไห้มย้อย
ลูบทวง ³⁶ ฟ้าแล้ว

เมื่อพระลามตามจับกวางทองแล้วกลับมาไม่พบนางสีดา พระลามจึงมีแต่ความ
โศกเศร้าเสียใจมาก พระลามได้หยิบผ้าที่นางเคยปูนั่งมาดูแล้วร้องไห้กลิ้งเกลือกไปมา
ร้องเรียกนางสีดาจนเสียงแหบเครือ แสดงกริยาผลุกผลุกผลุนึ่งและคร่ำครวญถึงนางอยู่
ตลอดเวลา

คำว่า "ลูก ๆ แล้วนอน ๆ ผัดนึ่ง ๆ" เป็นคำที่ทำให้มองเห็นภาพของพระลามที่
มีแต่ความกระวนกระวายใจ มีความเป็นห่วงกังวล และโศกเศร้าเสียใจที่นางสีดาหายไป
ทำให้พระลามไม่สามารถนั่งอยู่กับที่ไ้ ต้องผลุกผลุกผลุนึ่งด้วยความกังวลใจอยู่ตลอดเวลา

สองแฉมเจ้าเอียงซ้อนชวี่หลัง มาหากพาแฉมเจ้าผยองไปในอากาศ
แข่งย่งล่ำเทียมช่างแปดสาร ย่อง ๆ ผายปอมเมฆเมโผ พุนเยอ³⁷

พระลาม พระลัก ขึ้นขึ้นหลังม้ามณีกาบ ซึ่งเป็นม้าวิเศษสามารถเหาะได้ และมีกำลัง
แรงมาก ม้ามณีกาบพาพระลาม พระลักเหาะขึ้นไปถึงกลุ่มเมฆชนท้องฟ้า

คำว่า "ย่อง ๆ" หมายถึง ลีว, ละล่อง เป็นคำที่แสดงอาการเคลื่อนไหว
ของม้ามณีกาบในขณะที่เหาะพาพระลาม พระลัก ขึ้นไปบนท้องฟ้า

แต่นั้น พะลิจันหนัขาวเดินทางคันท้าว ขว้ามคานคาวดงไม้ลางไป
ในป่าไม้แสนส่างหลวง ชูงยงพายปากะจายในค้าว พอคาว

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

ขวามภูเขาลายหลั่น ถัดกันไม้ไผ่กว้างเดือนกว้าง คงหลวงขวาม
อาไปไหลล่ง ทาค ๆ น้ำโตนถ่างหว่างคอย³⁸

หลังจากที่พะลิจันท์ช่วยพระลามสังหารพญาชาวมะนาสวณได้แล้ว พะลิจันท์
ก็เดินทางกลับบ้านเมือง ระหว่างทางพะลิจันท์ต้องเดินทางผ่านป่าเขาน้อยใหญ่ ได้เห็น
นกยูงนกยาง รวมทั้งช้างสารอยู่กระจัดกระจายเป็นแห่ง ๆ พะลิจันท์ได้เดินทางข้ามภูเข
หลายลูก สูงต่ำลดหลั่นกันไป และระหว่างภูเขาเหล่านั้น ก็มีน้ำตกไหลกระแทกกระทั้นโชดหิน
บริเวณนั้น เป็นทัศนียภาพที่งดงามมาก

คำว่า "ทาค ๆ" หมายถึง ไหลเชี่ยวกราก เป็นคำที่ทำให้เห็นภาพน้ำตกลงมา
อย่างเชี่ยวกราก

"เมื่อนั้น สองแฉ่มเจ้ากุงกันเดินไป วอย ๆ ภายเลยภูเขขึ้น ก็จึงหลังเห็นภูเขา
ขวางทางขวางขึ้นไขว่ หุ่นเยอ"³⁹

ในขณะที่พระลาม พระลัก ออกเดินทางไปเพื่อขนานาสีดาจากภูษินัน ทั้งสอง
พระองค์ต้องเดินทางผ่านภูเขาลูกแล้วลูกเล่า และเมื่อมองไปข้างหน้าก็ยังมียุทธเขาน้อยใหญ่
ขวางทางอยู่เป็นจำนวนมาก

คำว่า "วอย ๆ" หมายถึง อาการเดินไปอย่างไม่หยุดยั้ง เสมอด้วยลมพัด ทำให้
ผู้อ่านเข้าใจว่าทั้งสองพระองค์รีบเดินทางเพื่อที่จะไปถึงที่หมายโดยเร็วที่สุด

" เมื่อนั้น พระคโศยเสด็จย้ายยามแฉ่ไค้ยู่่ง ค้อนฟาคคองพลล่านล่งไป
หุลละมานท้าวลือชาสิทธิเดช ยาบ ๆ ย้ายท้าวหน้าก่อนพล แลเยอ เลิน ๆ พายสารล่งไปมียั้ง"⁴⁰

เมื่อใกล้รุ่ง พระลามไปพลตีฆ้องเพื่อเป็นสัญญาณเคลื่อนทัพ หุลละมานเดินไปเป็น
ทัพหน้า อีกทั้งทัพข้างก็เดินล่งไปอย่างไม่หยุดยั้ง

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

คำว่า "ยาบ ๆ" หมายถึง อาการเคลื่อนไหวด้วยลีลาอันงดงาม ส่วนคำว่า "เส้น ๆ" เป็นอาการเดินอย่างสง่าของช้าง คำว่า ยาบ ๆ และ เส้น ๆ ในที่นี้ ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพความสง่างามของกองทัพของพระลามได้เป็นอย่างดี

"เมื่อนั้น ท้าวจึงบาชเอาแก้วจินตนิรันดร์ โทษานขึ้นพ้อมแก้วแผ่นทอง ก็จึงเห็นกวางคำเต็นโทษานลงเข้ายิบ ลงจากหลังม้าหลังเขี้ยวผ่อง"⁴¹

พระลามหยิบจินตนิรันดร์ขึ้นม้ามณีภาพ ซึ่งเหาะโทษานขึ้นไปบนท้องฟ้าอย่างรวดเร็ว ไม่นานนัก พระลามก็เห็นกวางทอง ม้ามณีภาพจึงเหาะลงมา และพระลามได้ลงมาจากหลังม้าเพื่อคอยตักดูอยู่

คำว่า "โทษาน" และ "แผ่นทอง" เป็นการที่แสดงอาการพุ่งออกไปอย่างรวดเร็ว ทำให้มองเห็นภาพของม้ามณีภาพที่เหาะขึ้นและลงอย่างรวดเร็วมาก

"ถึงยามแลงก็จึงลงเข้ายัง เชื้อจึงเห็นลมพานไม้ใบปลิวเสียงแวง พุนเขอ "⁴²

พอดตกเย็น พระลาม พระลัก ก็ลงจากหลังม้ามณีภาพเพื่อหาที่พักผ่อน ทั้งสองพระองค์มองเห็นลมพัดใบไม้ไหวไปมา

ผู้แต่งใช้คำว่า "ปลิวเสียงแวง" เพื่อแสดงภาพใบไม้ที่ถูกลมพัด คำว่า "ปลิว" ให้ภาพใบไม้ที่ถูกลมพัดปลิวหลุดออกจากชั่ว ส่วนคำว่า "แวง" ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพใบไม้ที่อยู่ติดกับต้น แต่ถูกลมพัดแวงไปมา

"เจ้าก็ยินเสียงกาแววอนชั่วย้อย ในเดื่อท้องหงไฟ มีทั้งนกตาโนและนกบูดบินพิศ ๆ เหาะเหิรบินคั่งเคิรอากาศ เจ้าก็ได้ยินเสียงแฮคย้อยโทษานไปในกลางคองไฟคืนเล่า เหคว่าเขาค้นเจ้าทั้งสอง "⁴³

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

⁴³ พระรวมชาดก, บัณฑิต, ผูกที่ 8, หน้า 2.

ระหว่างทางที่พระราม พระลักษมณ์ เดินทางไปยังเมืองอินทปัตถ์นั้น ทั้งสองพระองค์ ได้ยินเสียงนกร้องอย่างแข็งขัน ส่วนนกกระโณ นกกระปูด ก็บินทะยานขึ้นไต่บนท้องฟ้าอย่างรวดเร็ว และยังได้ยินเสียงร้องของแรกที่วิ่งเตลิดหนีเข้าป่าไป เนื่องจากสัตว์เหล่านั้น คั่นกลัวมนุษย์

คำว่า "พิท ๆ" เป็นคำที่แสดงอาการเคลื่อนไหวของนกที่บินหนีขึ้นไปบนท้องฟ้าอย่างรวดเร็ว

จะเห็นว่าคำที่แสดงอาการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่ จะเป็นคำซ้ำเช่นเดียวกับที่ปรากฏในเรื่องพระลัก-พระลาม ในเรื่องพระรามชาคก็มีเป็นส่วนน้อย ส่วนในเรื่องควายทวัระที่จะไม่มีคำแสดงอาการเคลื่อนไหวปรากฏอยู่เลย

คำเน้นความ

ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเรื่องพระลัก - พระลาม และควายทวัระที่จะมีการใช้คำที่เป็นลักษณะพิเศษต่างจากเรื่องพระรามชาค ก็จะมีการเน้นคำเพื่อจุดประสงค์ในการเน้นข้อความในตอนนั้นให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ลักษณะการซ้อนคำนี้ เป็นการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้าย ๆ กันมาเขียนเรียงกันไว้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในเรื่องพระลัก - พระลาม

"พลหลวงพระลามศรีสัตนาคน่าจะไปผาม้างเมืองใหญ่ลังกา ว่าอัน เชาจกพันเอนางสีดาว่าตาย"⁴⁴

ทหารของพญากำปั่นเข้ามาทูลพญากำปั่นว่า ทหารของพระลามแห่งกรุงศรีสัตนาคน่าล้งยกพลไปปราบเมืองลังกา เพื่อที่จะชิงนางสีดาแม่ของพระลามกลับคืนมา

คำว่า "ผา" หมายถึง ปราบ ทำให้แพ้ ทำให้ราบเรียบ ส่วนคำว่า "ม้าง" มีความหมายคล้ายกันว่า ทำลาย ล้าง คำว่า ผาผาม้าง อาจเป็นการเน้นว่ากองทัพของพระลามต้องการไปทำลายล้าง หรือปราบปรามทางฝ่ายเมืองลังกาให้สิ้น

⁴⁴ พระอริยานุวัตรเชมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 65.

"อันหนึ่ง อัสครมาอาชาไนยหรือระแห่น นายชวีพร้อมถือกำหอกดำ"⁴⁵

ในการจัดทัพเตรียมยกทัพเข้าต่อสู้กับพญาชาบมะนาสวน พระลามมีกองทัพน้า ที่ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี พร้อมอาวุธครบมือ เตรียมพร้อมที่จะทำการต่อสู้

คำว่า "อัสคร" หมายถึง น้าที่ "มาอาชาไนย" หมายถึง น้าที่ได้รับการฝึกฝน มาอย่างดีแล้ว การใช้คำข้อนี้นี้ ผู้แต่งอาจต้องการแสดงให้เห็นว่า ทางฝ่ายพระลาม มีน้าศึกที่จะเข้าสู้รบกับฝ่ายพญาชาบมะนาสวนเป็นจำนวนมาก

"แต่นั้น ภูมิมาเจ็กให้ฝูงอยู่กองสมุทร ทรงพระโกธาเคียดพุนเลยป้อย ถูกขังสัตว์ หมูชียายอะธรรมตัวก่อน มึงจงตายคอบง้าวจมเพียงแผ่นดินง นั้นเทอญ"⁴⁶

เมื่อควายทัวระพีตัวลูกสามารถฆ่าพ่อไค้แล้ว ก็เกิดความพะงงตัวว่าเก่งกล้า จึงได้อาณาไปทำเหวคาต่อสู้ เหวคาผู้รักษาสุมุททั้ง 7 มีความโกรธแค้นควายทัวระพี ที่มีความกำเริบเลิ่บส่าน จึงสาปให้ควายทัวระพีต้องตายด้วยของง้าวและของมีคม

คำว่า "โกรธา, เคียด, พุน" มีความหมายอย่างเดียวกันว่า โกรธ ชื่นเคืองใจ และไม่พอใจอย่างยิ่ง การใช้คำว่า โกรธา, เคียด, พุน ซ้อนกันถึง 3 คำเช่นนี้ ก็คง จะเป็นการเน้นความรู้สึกแค้นเคืองอย่างมากมายของเหวคาทั้งหลายที่มีต่อควายทัวระพี

ในเรื่องควายทัวระพี

"พระรามมหาราช พระลักษณะ และนางสีดา ก็เอากันหยวทางไปพายหน้า ค้วย ลำคัมประเนตหยวกทั้งหลายเป็นอันยึกยาวควาวไกลนั้ บ่อาจจะละนะนาสังขยานับได้ ก็มีแล"⁴⁷

เมื่อพระรามสามารถยกศรและได้นางสีดาแล้ว พระราม พระลักษณะได้พา นางสีดาออกเดินทางจากอาศรมฤๅษีกลับเมืองกुरुฏฐนคร ทั้งสามพระองค์ได้เดินทางผ่าน

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93

เมืองต่าง ๆ ช้าม่าเซาห้วยหนองมาเป็นระยะทางไกลจนไม่อาจประมาณได้ว่า ได้เดินทางมาไกลเท่าไร

คำว่า "คะนะนา" และ "สังขยา" หมายถึง การนับ คำว่า "นับ" หมายถึงการบอกให้รู้จำนวน ทั้งสองคำมีความหมายเหมือนกัน การที่ผู้แต่งใช้คำว่า คะนะนา, สังขยา และนับ ซ้อนกันในที่นี้ คงต้องการให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่า พระราม พระลักษณะ และนางสีดา ได้เดินทางมาไกลจนไม่สามารถจะบอกระยะทางได้

ในเรื่องพระรามชาตก คำที่นำมาซ้อนกันจะไม่มีจุดประสงค์เพื่อต้องการเน้นความ แต่มีจุดประสงค์เพื่อต้องการความไพเราะของเสียงสัมผัส เช่น "เจ้าจึงบอกให้เราผู้เป็นอาวมาชอกไข่แสวงหาคนผู้มีอิทธิฤทธิ์เพื่อจักให้ไปตามนางสีดา"⁴⁸

พลีจันทร์บอกท้าวชวยเท้าฟ้าว่า พระรามมีความประสงค์ให้ตนมาแสวงหาผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์ เพื่อที่จะไปสืบหานางสีดา

คำว่า "ชอกไข่" และ "แสวงหา" มีความหมายเดียวกันว่า ค้นหา เสาะหา เป็นลักษณะการใช้คำซ้อนเพื่อต้องการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ ซ และ ส เพื่อเพิ่มความไพเราะของบทประพันธ์

"เจ้าจึงชุกเอาเหงื่อไคลแห่งตนมาได้แล้ว เจ้าจึงไปเอาคินมาคำประสมเข้ากับเหงื่อไคลแห่งตนแล้ว เจ้าจึงปั้นเป็นรูปผู้หญิงงามแล้ว

เจ้าจึงสาธยายรายมนต์ ปลุกเสกเป่าพ่นเกิดเป็นหญิงมีรูปโฉมอันงามตียากนักแล"⁴⁹

ฤๅษีได้นำเอาเหงื่อไคลจากร่างกายของตนมาผสมกับคินปั้นเป็นรูปผู้หญิง แล้วจึงท่องคาถาปลุกเสกให้รูปปั้นนั้นมีชีวิตชีวาเกิดเป็นหญิงสาวที่มีรูปร่างอันงดงามมาก

⁴⁸ ภาคผนวก ก, หน้า 370.

⁴⁹ พระรามชาตก, บันปลาย, ผูกที่ 15, หน้า 7.

คำว่า "สาธยาย" หมายถึง การท่อง การสวด ส่วนคำว่า "รายมนต์" มีความหมายว่า การท่องคาถา การที่ผู้แต่งใช้คำว่า สาธยายรายมนต์ ซึ่งมีความหมายเหมือนกัน โดยนำคำทั้งสองมาซ้อนกันในที่นี้ อาจเป็นเพราะผู้แต่งต้องการให้มีสัมผัสสระที่คล้องจองกัน เจ้าผู้ซำก็มีความเหินคเหิน้อยเมื่อยเพลียมากนัก กับมีกำลังอันว่องไว ไปโดยพลันเหมือนดังแต่ก่อนนั้นนา อันนี้ได้ชื่อว่าบุพกรรมอันนางสีดาจักได้ผลพิรจากจากท้าวพระราม แล้วไปทำเวรแก่พระยาราพณาสวร ม้ามณีกาบจึงมีความเหินคเหิน้อยเมื่อยตัวจึงบ่ไล่ทัน กวางตัวนี้⁵⁰

เมื่อพระรามออกเดินทางตามจับกวางทองนั้น ม้ามณีกาบเกิดอ่อนแรง พละกำลังลดน้อยถอยลง ทั้งนี้เป็นเพราะบุพกรรมของพระรามและนางสีดาที่ต้องผลพิรจากจากกัน และเป็นเพราะนางสีดาจะต้องได้พบกับพญาราพณาสวรเพื่อแก้แค้น จึงทำให้ม้ามณีกาบไม่มีกำลังและไม่สามารถที่จะไล่กวางตัวนั้นได้ทัน

ผู้แต่งใช้คำที่มีความหมายเดียวกันซ้อนกันถึง 4 คำ คำว่า "เหินค" หมายถึง อากาศอ่อนเพลีย มักใช้คู่กับคำว่า "เหิน้อย" ที่แปลว่า รู้สึกอ่อนแรง เป็นคำว่า "เหินคเหิน้อย" ส่วนคำว่า "เมื่อย" หมายถึง อากาศอ่อนเพลียของกล้ามเนื้อ "เพลีย" หมายถึง อ่อนแรง ถ้า เมื่อนำคำทั้งสี่ที่มีความหมายคล้ายคลึงกันมาเรียงซ้อนกัน เป็นคำว่า "เหินคเหิน้อยเมื่อยเพลีย" และใช้ในความหมายเดียวกันว่า อ่อนแรง หรืออ่อนเพลีย นั้น อาจเป็นเพราะผู้แต่งคงมีจุดมุ่งหมายที่จะเน้นเรื่องความไพเราะของสัมผัสในซึ่งเป็นสัมผัสสระเป็นสำคัญ

คำเน้นความนี้ มักนิยมใช้เป็นคำซ้อนเพื่อเพิ่มความหนักแน่นให้ข้อความ คำเน้นความจะพบมากในเรื่องพระลัก - พระลาม ในเรื่องควายตัวระที่จะพบไม่มากนัก ส่วนในเรื่องพระรามชาดก จะไม่นิยมใช้คำซ้อนเพื่อเน้นความ แต่จะใช้เพื่อความไพเราะของเสียงสัมผัส

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 8 หน้า 5.

คำขยายความ

ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม จะปรากฏคำขยายอยู่หน้าและหลังคำนามที่เป็นคำเรียกชื่อตัวละคร ซึ่งคำขยายนี้สามารถที่จะอธิบายบุคลิกลักษณะ และแสดงความรู้สึกของตัวละครได้อย่างชัดเจน โดยไม่ต้องบรรยายความให้ยืดยาว คำขยายความที่ปรากฏในเรื่องพระลัก - พระลาม มีดังนี้

คำขยายที่แสดงถึงความสามารถ เช่น "แต่นั้น จอมกษัตริย์เจ้าพระลามคนที่บอกพระลักน้องแก้วเห็นแจ้งแจ้งแฉ่งความ เจ้าจงไปหาบไหว้องพระรัสสี ปิพายตามทุกอันข้อแจ้ง"⁵¹

คำว่า "จอมกษัตริย์เจ้า" หมายถึง พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เป็นคำยกย่องพระลามว่าเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ให้ความหมายโดยนัยว่า ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความเก่งกล้าสามารถ

"ยังแต่หูละมานเจ้าทางฤทธิลือเคซ ท้าวถักกินอ้มทอง บาท้าวบหล้าโสม ยังเล่าเป็นลิงแท่แม่นคือแม่ มั่นนา"⁵²

คำว่า "ทางฤทธิลือเคซ" หมายถึง ผู้ที่มีฤทธิ์ แสดงให้เห็นว่าหูละมานเป็นผู้มีฤทธานุภาพมาก

"เมื่อนั้น เตโชแก้วหูละมานเอื้องราช ท้าวถักคัสลาอยู่ปฎิญาแก้วแห่งตน"⁵³

คำว่า "เตโชแก้ว" หมายถึง ผู้มีเลขานุภาพ ในที่นี้หมายถึงหูละมานเป็นผู้ที่มีเลขานุภาพเป็นเลิศ

คำขยายความที่แสดงถึงความงาม เช่น

"แต่นั้น พระลักเจ้าโสมงามเข้ยิบ"⁵⁴

⁵¹ พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลัก - พระลาม (กรุงเทพฯ: สึกษิตสยาม, 2518),

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

"บัดนี้ จักกล่าวถึงหุละมานท้าวทงโสมสุตยั้ง"⁵⁵

"เมื่อนั้น โสมสะอาดเนื้อเจ้าอ่อนพะลิจันทร"⁵⁶

"แต่นั้น แพงศรีสร้อยโสมงามดังเกา"⁵⁷

"บัดนี้ จักกล่าวถึงแก้วนางมัสสาโสมสะอาด"⁵⁸

คำว่า "โสมงาม, ทงโสม, โสมสะอาด และสร้อยโสมงาม" ล้วนแต่เป็นคำขยายที่แสดงถึงความงามของตัวละคร คำว่า "โสม" หมายถึง รูปร่าง หวดทรง ตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นนี้ กล่าวถึงลักษณะของตัวละครนั้น ๆ ว่ามีรูปโฉมอันงดงาม

คำขยายที่แสดงถึงความรัก เช่น

"คอยอยู่ที่เขอ สีกาแก้วเมียขวัญทิพย์พะซิ่น"⁵⁹

คำว่า ทิพย์พะซิ่น (ทิพซิ่น) หมายถึง ที่รัก ที่หวง คำว่า "สีกาแก้วเมียขวัญทิพย์พะซิ่น" ในที่นี้ จึงหมายถึง นางสีกาผู้เป็นที่รักยิ่ง

คำขยายที่แสดงถึงอุปนิสัยอันโหดร้าย เช่น

"บักโหดฮายพญาขามมะนาสวน"⁶⁰

คำว่า "บักโหดฮาย" หมายถึง ผู้มีนิสัยอันโหดร้าย เป็นคำพูดของพระธามที่กล่าวถึงพญาขามมะนาสวนว่าเป็นผู้ที่มีใจอันเหี้ยมโหด

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

คำขยายที่ต้องการแสดงว่าพระลามคือพระโพธิสัตว์ เช่น

"พระลามหน่อโพธิสัตว์"⁶¹

"พระลามเจ้านามหน่อโพธิสัตว์"⁶²

"พระลามหน่อโพธิบุญกว้าง"⁶³

คำว่า "หน่อโพธิสัตว์" และ "หน่อโพธิบุญกว้าง" หมายถึง ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในที่นี้ต้องการแสดงว่าพระลามคือพระโพธิสัตว์ จึงนำคำขยายเหล่านี้มาไว้ท้ายชื่อของพระลาม

การเล่นเสียงสัมผัส

การเล่นเสียงสัมผัสจะปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเรื่อง พระลัก - พระลาม เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากว่า เรื่องพระลัก - พระลาม แต่งด้วยคำประพันธ์

ประเภทกลอนอ่านอักษรสวางาส ซึ่งมักจะนิยมเล่นสัมผัสใน หรือเรียกว่า คำภายใน⁶⁴ ซึ่ง

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

⁶⁴ คำภายในมี 2 ลักษณะคือ คำภายในนอกกับคำภายใน คำภายในนอก คือ คำในบาทหนึ่งจะไปคล้อง หรือภายในอีกบาทหนึ่ง กล่าวคือ คำสุดท้ายในบาทต้น ไปสัมผัสกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 2 คำสุดท้ายของบาทที่ 2 จะไปสัมผัสกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 3 และคำสุดท้ายของบาทที่ 3 จะไปสัมผัสกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 4 คำเนินไปเรื่อย ๆ คำภายในนอกมีสัมผัสสระอย่างเดียว ส่วนคำภายใน คือ สัมผัสภายในบาทเดียวกัน หมายถึงสระหรือพยัญชนะตัวเดียวกันในบาทหนึ่ง ๆ เป็นสระหรือพยัญชนะตัวเดียวกันตั้งแต่ 2 คำ ขึ้นไป อยู่ติดกันหรือมีคำอื่นคั่น คำภายในอาจกำหนดด้วยสระ หรือกำหนดด้วยพยัญชนะก็ได้

เป็นสัมผัสพยัญชนะ มีหลายลักษณะ เช่น อักษรคู่ เทียมคู่ เทียมรด ทบคู่ เทียบรด แรกคู่ และแตรรด ผู้แต่งสามารถเลือกใช้สัมผัสเพื่อสร้างความไพเราะให้แก่บทประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

อักษรคู่

คือคำที่มีพยัญชนะเดียวเรียงกันอยู่ 2 คำ เช่น

"บ่าก็เหลียวเห็นท้าวหุลละมานผู้ปะเลื้อ ก็จิ้งกิ้งเกือนให้ยมย่อยต่อกัน"⁶⁵

"เถิงเมื่อเดือนสามค้อยยุงแหวหาจู"⁶⁶

การใช้พยัญชนะเสียงเดียวกันในเรื่อง พระลัก - พระลาม จะมีจุดมุ่งหมายเพื่อความไพเราะทางคำเสียง รวมทั้งเพื่อขยายความ ตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นนี้ คำว่า "กิ้งเกือน" หมายถึง เกลือกกลิ้งไปมา คำว่า "เกือน" จะเป็นคำสร้อยที่เพิ่มขึ้นมาโดยไม่มี ความหมาย เช่นเดียวกับคำว่า "ยุงแหว" ยุง หมายถึง นกยุง แต่คำว่า "แหว" คำเดียวไม่มีความหมาย เป็นการเพิ่มคำเข้ามาในลักษณะคำสร้อยเพื่อความไพเราะของเสียง ส่วนคำว่า "ยมย่อย" นั้น คำว่า "ย่อย" หมายถึง หยาดลง หยดลง เป็นคำขยายความ เพื่อแสดงอาการน้ำตาไหล

การใช้อักษรคู่เช่นนี้มีอยู่ตลอดเรื่อง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความไพเราะของเสียงสัมผัสให้จังหวะในการอ่าน ตลอดจนจะช่วยขยายความได้ดียิ่งขึ้น

เทียมคู่

คือการเรียงพยัญชนะเดียวกัน หรือคล้ายกัน 3 คำ เช่น

⁶⁵ พระอริยานุวัตรเขมจารี, พระลัก - พระลาม (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2518),

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

"กุมารเจ้าทั้งสองน้องพี่ คิดอยากไต่กระแสนคิ่นคิ่นคอม"⁶⁷

"กลางตัวขอแซ่ช้อนขอคอป้อนเหยอ"⁶⁸

การใช้พยัญชนะเสียงเดียวกันอยู่เคียงกัน 3 คำ จะช่วยทอดเสียงให้ยาวขึ้นใน
ตอนท้าย ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนี้ คำว่า "คิ่นคิ่น" เป็นกริยาอาการคิ่นเร่า ๆ "คอม"
เป็นคำท้ายซึ่งช่วยในการทอดเสียงให้ยาว การสัมผัสแบบเติมคู่ จะลงจังหวะหนักที่ 2 คำ
แรก จะทอดเสียงยาวในคำที่ 3 ทำให้เสียงไพเราะขึ้น หรือคำว่า "ขอแซ่ช้อน"
"ขอแซ่" เป็นกริยาของน้ำที่ร้องอย่างเง้งแง้ คำว่า "ช้อน" หมายถึง หักกัน มีการทอดเสียง
ยาวที่คำว่า ช้อน ทำให้เกิดทำนองการอ่านที่ไพเราะ

เติมมรก

คือการเลือกใช้พยัญชนะต้นเดียวกันเรียงกัน 4 คำ เช่น

"หลังกูดวงคอกช้อนช้อนช่อช่อมบาน หุ่นเขอ"⁶⁹

คำว่า "ช้อนช้อนช่อช่อม" เป็นการบรรยายภาพคอกไม้กำลังบานช้อนกันเป็นช่อ
จะเห็นว่า คำว่า "ช้อนช้อนช่อช่อม" มีเสียงวรรณยุกต์สูงต่ำสลับกัน ทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะ
เป็นจังหวะ นอกจากนี้ ในบทเดียวกัน ยังมีเสียงสัมผัสแบบเติมคู่ คือคำว่า "กูดวงคอก"
อยู่ในวรรคเดียวกัน แสดงถึงความประณีตในการเลือกใช้คำของกวี

เทียบรถ

คือการใช้พยัญชนะต้นตัวเดียวกันเรียงกัน 5 คำ เช่น

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

" เมื่อนั้น จันทแจ่มน้อยนางนาคสีดา เห็นกวางคำเล่นมาจะโยงเต็น นุคนาก
เนื่อนางน้อยลวคกระสัน"⁷⁰

คำว่า "นุคนากเนื่อนางน้อย" มีเสียงวรรณยุกต์สูงต่ำสลับกันไป ทำให้เกิดเสียง
ไพเราะเป็นจังหวะ

ทบทวน

คือการใช้อักษรคู่เรียงกัน 2 คู่

"นุ^๑ล^๒ละ^๓มา^๔น^๕แ^๖ก^๗ว^๘ะ^๙ล^{๑๐}ี^{๑๑}จ^{๑๒}ัน^{๑๓}ท^{๑๔}พระ^{๑๕}ล^{๑๖}ัก^{๑๗}อ^{๑๘}อน^{๑๙} ส^{๒๐}ะ^{๒๑}ค^{๒๒}จ^{๒๓}ท^{๒๔}ำ^{๒๕}พ^{๒๖}ร^{๒๗}้อม^{๒๘}จ^{๒๙}อม^{๓๐}เ^{๓๑}้า^{๓๒}ช^{๓๓}ว^{๓๔}ี^{๓๕}พ^{๓๖}ล^{๓๗}าย"⁷¹

"พระ^๑ก็^๒ค^๓ิ^๔ค^๕เ^๖ย^๗ค^๘เ^๙ย^{๑๐}ค^{๑๑}เ^{๑๒}ย^{๑๓}ค^{๑๔}เ^{๑๕}ย^{๑๖}ค^{๑๗}เ^{๑๘}ย^{๑๙}บ^{๒๐}ว^{๒๑}าย"⁷²

"ก^๑ุ^๒บ^๓ง^๔ค^๕ง^๖อ^๗ย^๘ำ^๙ย^{๑๐}ำ^{๑๑}น^{๑๒}ท^{๑๓}อ^{๑๔}ไ^{๑๕}ห^{๑๖}า^{๑๗}น^{๑๘}เ^{๑๙}อ^{๒๐}ย"⁷³

การใช้เสียงสัมผัสแบบทบทวน จะทำให้เกิดความไพเราะของเสียงสัมผัส รวมทั้ง
ให้จังหวะในการอ่าน ทำให้บทประพันธ์มีความไพเราะมากขึ้น

เทียบดู

คือการใช้อยู่นะต้นเดียวกันเรียงกันเป็นคู่ 3 คู่ เช่น

"เ^๑า^๒ก^๓ั^๔ค^๕ก^๖แ^๗ง^๘ห^๙ำ^{๑๐}ง^{๑๑}ค^{๑๒}า^{๑๓}ค^{๑๔}ป^{๑๕}ระ^{๑๖}โ^{๑๗}น^{๑๘} อ^{๑๙}ม^{๒๐}เ^{๒๑}า^{๒๒}น^{๒๓}าง^{๒๔}น^{๒๕}า^{๒๖}ด^{๒๗}แ^{๒๘}ก^{๒๙}ว^{๓๐}ก^{๓๑}ุ^{๓๒}ม^{๓๓}า^{๓๔}ร^{๓๕}ี^{๓๖}ซ^{๓๗}ึ^{๓๘}น^{๓๙}ช^{๔๐}ว^{๔๑}"⁷⁴

การเล่นเสียงสัมผัสแบบเทียบดูในเรื่องพระลัก - พระลาม จะพบน้อยมาก

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

แช่ค

คือการเลือกใช้พยัญชนะต้นเดียวกัน 2 หรือ 3 คำ โดยมีพยัญชนะอื่นคั่นกลาง

1 คำ เช่น

"ฟังยิณนกซ่อซุ่มซันซ่างซเสียงซ่าง พุนซเอย"⁷⁵

คำว่า "ซ่อซุ่มซันซ่าง...ซ่าง" เป็นการบรรยายภาพนกแข่งกันขัน คำว่า "ซ่าง" หายวรรค เป็นเสียงหนักจะช่วยปิดประโยค

แช่กรร

คือการเลือกใช้พยัญชนะต้นเดียวกันเรียงกัน 2 หรือ 3 คำ โดยมีพยัญชนะอื่นคั่นกลาง 2 คำ เช่น

"มีดแต่กวไซวางวางทางกวางไซววาง"⁷⁶

ลักษณะการเล่นเสียงสัมผัสในเรื่องพระลัก - พระลามนี้ นับเป็นความสามารถของกวีที่สามารถใช้เสียงสัมผัสในซึ่งเป็นสัมผัสอักษรได้อย่างดีเยี่ยม ที่จะช่วยให้บทประพันธ์มีความไพเราะมากยิ่งขึ้น

โวหาร

โวหารเป็นศิลปะของการใช้ภาษาอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป็นวิธีการพูดหรือเขียนที่ผู้พูดพูดหรือเขียนอย่างหนึ่ง แต่ต้องการให้มีความหมายเป็นอย่างอื่นบ้าง ให้มีความหมายกำกวมหนักเบาหรือคลุมเครือบ้าง ทั้งนี้โดยมีจุดประสงค์สำคัญเพื่อที่จะขยายความให้ชัดเจนขึ้น หรือเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกความคิดหรือความรู้ให้กว้างขวาง

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน.

กว่าภาษาตรงไปตรงมา เพราะการใช้โวหารนั้น ส่วนใหญ่คือการ
ใช้ภาษาเปรียบเทียบสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม⁷⁷

การใช้โวหารที่ทำให้เกิดภาพหรือจินตนาการสามารถที่จะอธิบายสิ่งที่เป็นรูปธรรม
และนามธรรมให้กระจ่างขึ้น เป็นการสร้างพลังในการสื่อสาร นอกจากนี้ภาษาของวรรณคดี
โดยทั่วไปแล้ว เป็นภาษาที่ต้องการความงามความไพเราะของการใช้ถ้อยคำ และสำนวน
ที่ประณีตกว่าภาษาที่ใช้กันทั่ว ๆ ไป กวีจึงนิยมใช้โวหารเป็นความเปรียบในการสร้าง

สุนทรีย์

การใช้โวหารที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน มี 2 ลักษณะใหญ่ ๆ
คือ มีการใช้โวหารที่ทำให้เกิดภาพ และการใช้โวหารที่ทำให้เกิดรส ดังจะได้กล่าวอย่าง
ละเอียด ดังต่อไปนี้คือ

โวหารที่ทำให้เกิดภาพ

โวหารเปรียบเทียบที่ทำให้เห็นภาพในลักษณะของอุปมา (Simile) เป็นการ
นำคำที่เคยรู้จักมาแล้ว มาเชื่อมโยงความคิดเพื่อใช้เปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่ง หรือเป็นการ
เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง มักจะมีคำเชื่อม เช่น เหมือน กัง คล้าย คง
ราว ประหนึ่ง ปรากฏอยู่ เช่น

ในเรื่อง "ระลัก - พระลาม" "เขาเห็นแดดฝนมายังหนีได้ หนีความร้อนกองไฟ
ลนลกก็ตีทอน เหวเขาหนีบ่มม เทียวไขว่เงา"⁷⁸

เป็นการกล่าวอุปมาว่าไม่มีใครสามารถหนีกรรมที่ก่อขึ้นได้ เราสามารถหลบความ
ร้อนของแสงแดด หรือหนีความร้อนจากกองไฟได้ แต่ไม่มีใครสามารถหนีเวรหรือกรรมได้พัน
เพราะเวรหรือกรรมที่มนุษย์ก่อขึ้นนั้นจะตามติดไปราวกับเงาตามตัว

⁷⁷ วิชา กงกะนันท์, วรรณคดีศึกษา (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2523), หน้า 37.

⁷⁸ พระอริยานุวัตร เขมจารี, ระลัก - พระลาม (กรุงเทพฯ : คีตนิคสยาม, 2518), หน้า 68.

เป็นการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ธรรมเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ แต่รับรู้ได้ด้วยจิตใจ ผู้แตงนำมาเปรียบเทียบกับเงา เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่า ผลกรรมที่ก่อขึ้นนั้นจะไม่มีวันสูญหายหรือลบเลือนไปได้ แต่จะติดตามผู้ประกอบกรรมชั่วนั้นไปตลอดชีวิต เหมือนกับเงาที่ติดตามตัวไปตลอดนั่นเอง

พระลามจึงทวยทงแถมราชสาส์นเขียนขีด พอให้เห็นเยื้องเค้าคิ
ทีแล้ว แท้แล้ว พระกัทวยทงแถวสารพลปันยอกก็ยงใส่แถมคัมไว
สาส์นแถวคาคคอม พระกัยงเข้าทงเลาะชอบจักรวาล ก็หากเค็ง ๆ

เสียงบาวเต็มบ้านเมือง ป็นกัเวียนอ้อมลังกาสามขอบ เสียงสนั่น
เท้าตืนฟาดคั่นเค็ง คือคั้งฟ้าผ่าม้างลงแผ่นธรณี แลเยอ⁷⁹

ก่อนพระลามจะขกพลเข้าเมืองลังกา พระลามได้เขียนสาร ถึงพญาชามมะนาสวน
ให้สำนึกถึงความผิดชอบชั่วดี พระลามได้เน้นสาร ไว้ที่ศร แล้วแหลงศรขึ้นสู่ท้องฟ้า ลูกศร
ไปถึงเมืองลังกาและไคเวียนรอบเมืองสามรอบ แรงของลูกศรที่พระลามแหลงไปนั้น ทำให้
เกิดเสียงคล้ายกับเสียงฟ้าผ่าลงบนแผ่นดิน
ผู้แต่งใช้คำเปรียบเทียบเพื่อแสดงให้เห็นกำลังแรงของลูกศรที่พระลามแหลงมา

ถึงเมืองลังกา ว่ามีกำลังแรงมาก เสียงของลูกศรที่วิ่งผ่าอากาศดังราวกับเสียงฟ้าผ่า
ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการแสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระลาม

แต่นั้นพะลิจันทญูลือชาจบเพท บากัเหาะหอบเต้นขึ้นแกว่งดาว ท้าว
กันิรมิตให้เป็นฝนแสนห่า ฝนกัตกถุ่มถุ่มพลต้อไหส้อง ฝูงหมูข้างม้า
พลหลวงพญาฮาซ น้ำพิคตองเลยถุ่มถุ่มนอง เหมือนตังมดแดงน้อย
ไหลนองน้ำใหญ่

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

ในการทำสงครามระหว่างพระรามและพญายาบมะนาส่วน พะลิจันท์อาสาออกรบ ในการทำศึกครั้งนี้พะลิจันท์ได้เนรมิตฝนตกอย่างหนัก น้ำฝนไหลท่วมไพรพลข้างม้าของฝ่ายพญายาบมะนาส่วน ความแรงของสายน้ำได้ไหลพัดพาคนและสัตว์เหล่านั้นลอยไปตามน้ำ รวากับเป็นมดตัวเล็ก ๆ ที่ถูกน้ำพัดไปได้อย่างง่ายดาย

ผู้แต่งได้นำภาพมดหรือสัตว์เล็ก ๆ ที่ถูกน้ำพัดพาลอยไปเป็นฝูงที่เคยเห็นอย่างชินตา มาเปรียบกับไพรพลและสัตว์พาหนะของพญายาบมะนาส่วน ทำให้มองเห็นภาพความรุนแรงของสายน้ำที่ไหลพัดคนและสัตว์เหล่านั้นลอยไปได้อย่างชัดเจน

ในเรื่องพระรามชาคก

เมื่อนั้น ท้าวราพธาสวราชจึงยิงธนูศิลป์ขึ้นไปบนอากาศ ก็เลยเป็นลมบ้าหมูบิกกริวมาทั่วทุกก่าทุกพาย เป็นอันมีคมนอนธกาลมากนั เหมือน ราชูสุรพระอาทิตย์และพระจันทร์ นั้นแล⁸¹

ในการทำสงครามระหว่างพระรามและท้าวราพธาสวราชนั้น ท้าวราพธาสวราชได้แผลงศรขึ้นไปบนอากาศ เกิดเป็นลมพายุหมุนในบ่วงไปทั่วบริเวณ ด้วยแรงของลมพายุที่พัดเอาฝุ่นฟุ้งกระจายจนบดบังแสงของดวงอาทิตย์ ทำให้บริเวณนั้นมีครีมีไปทั่วราวกับเกิดสุริยุปราคา และจันทรุปราคาขึ้นพร้อมกัน

การให้ความเปรียบในลักษณะนี้ เป็นการนำเอาปรากฏการณ์ธรรมชาติที่คุ้นเคยกันดี คือการเกิดสุริยุปราคา และจันทรุปราคาที่ทำให้โลกมืดมิด นำมาเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ตอนทำศึก ที่ท้าวราพธาสวราชใช้อิทธิฤทธิ์ทำให้เกิดลมพายุพัดทำให้โลกมืดมิดไปชั่วขณะ

นางจึงไปถึงคันโทไพรต้นหนึ่ง มีพันอันราบเรียบเสมอกันดี
เหมือนคังหน้ากลองไซ มีร่มแผ่ไปเป็นอันกว้างขวาง สุก
सानเย็นใจมากนัก⁸²

⁸¹ พระรามชาคก, บันตัน, ผูกที่ 12, หน้า 4.

⁸² เรื่องเดียวกัน, บันปลาย, ผูกที่ 10, หน้า 20.

นางแพงสีไคลาฤชผู้เป็นบิดามานางไคมารดาของคน ระหว่างทางนางพบ คนโพธิ์คนหนึ่ง บริเวณโคนต้นโพธิ์นั้นมีพันดินราบเรียบ เสมอกันดีราวกับหน้ากลองไซ และ ต้นโพธิ์นั้นก็ไคแผ่กิ่งก้านสาขapakคลุมไปทั่วบริเวณ มีความร่มรื่นเย็นสบาย นางจึงพักอยู่ที่นี่ ระยะเวลาหนึ่ง

ตามปกติแล้ว การซึ่งหน้ากลองนั้นนิยมใช้นั่งสัตว์ซึ่งให้ตั้งเป็นแท่นเรียบเสมอกัน เมื่อตีกลองจะเกิดเสียงกังกังวาน ผู้แต่งใช้คำอุปมาทำให้เกิดภาพว่า พันดินใต้ต้นโพธิ์นั้น ราบเรียบ ไม่ขรุขระหรือมีหลุมบ่อแต่อย่างใด เป็นสถานที่ที่เหมาะสมจะพักผ่อนระหว่างเดินทาง เจ้าจึงหลังจากไปเบื้องหน้า เจ้าจึงหลังจากเห็นหอปราสาทแลหลัง เรือนแห่งคนทั้งหลาย เป็นอันติดกันไปเป็นพิค เป็นกิ่งดอกเห็ดอัน ออกในทอนไม้แลทอนไม้⁸³

พระรามเดินทางออกจากเมืองของพระยาพรหมจักรไคนาน 4 เดือน จึงเดินทาง มาถึงเกาะเกก พระองค์ทอดพระเนตรเห็นปราสาทราชมณเฑียร บ้านเรือนของราษฎร

เรียงรายกันคับคั่ง ราวกับดอกเห็ดที่ขึ้นตามขอนไม้

ธรรมชาติของเห็ดมักชอบขึ้นตามขอนไม้อย่างหนาแน่น และมีเป็นจำนวนมาก

ใหญ่บ้างเล็กบ้างสลักกันไปถูกละลานตา ผู้แต่งได้เปรียบเทียบปราสาทราชวัง และบ้านเรือน ของราษฎรที่เรียงรายว่าราวกับดอกเห็ดที่ขึ้นอยู่ตามขอนไม้ ทำให้ผู้อ่านสามารถสร้าง จินตนาการได้ว่า บนเกาะเกกนั้นคงมีแต่ความอุดมสมบูรณ์ จึงทำให้ราษฎรไปตั้งบ้านเรือน อยู่อย่างหนาแน่น

โวหารอุปลักษณ์ (Metaphor) เป็นความเปรียบเทียบที่สร้างภาพใน 2 ลักษณะ คือการใช้สำนวนหรือคำพังเพย เพื่อสื่อสารแสดความนัยให้คนหาความหมายโดยการตีความ ส่วนการสร้างภาพอีกแบบหนึ่งนั้น คือการเปรียบเทียบของสองสิ่งว่าเหมือนกัน มักมีคำว่า เป็น คือ ปราฏอยู่

1. การใช้สำนวน กาญจนาคพันธุ์ ได้อธิบายความหมายของคำว่าสำนวน ไว้ว่า สำนวน หมายถึง คำพูดของมนุษย์เรา ไม่ว่าจะเป็นชาติใด ภาษาใด แยกออกได้เป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งพูดตรงไปตรงมาตามภาษา

⁸³ เรื่องเดียวกัน, บันตน, ผูกที่ 14, หน้า 6.

ธรรมดา พอพูดออกมาก็เข้าใจได้ทันที อีกอย่างหนึ่งพูดเป็นเชิง
ไม่ตรงไปตรงมา แต่ให้มีความหมายในคำพูดนั้น ๆ คนฟังอาจเข้าใจ
ใจความหมายทันที ถ้าคำพูดนั้นใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วไปจนอยู่ตัว
แล้ว แต่ถ้าไม่แพร่หลายคนฟังก็ไม่อาจเข้าใจได้ทันที ต้องคิดจึงจะ
เข้าใจ หรือบางทีคิดแล้วเข้าใจเป็นอย่างอื่นก็ได้ หรือไม่เข้าใจ
เอาเลยก็ได้ คำพูดที่เป็นชั้นเชิงนี้ เรียกว่า สำนวน⁸⁴

สำนวนจึงไม่ใช่ถ้อยคำที่ให้ความหมายอย่างตรงไปตรงมา เป็นถ้อยคำซึ่งชวน
ให้คิด ซึ่งอาจจะนำไปในเชิงเปรียบเทียบกับ ต้องตีความโดยอาศัยบริบทอื่น ๆ ในข้อความ
ที่สำนวนนั้น ๆ ปรากฏอยู่จึงจะเข้าใจ สำนวนที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่น
อีสานมีดังนี้คือ

ในเรื่องพระลัก - พระลาม

แต่นั้น สิทธิเคชนามหน่อหุลละมาน บากก็ยอมมือหูลขอคว่นนำตงได้

ข้านี้โกธาคือโพลนลัก พระเอย ลือจกอกอยู่ใดคือเสี้ยนเสียบทาง
นั้นแล้ว เข่าบ่ได้ไปบังเบียดเบี่ยงหนแห่งเมืองมัน นั้นตาย ลือเล่า

นองพลมาต่อพายชนช้าง⁸⁵

กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากที่พระลามสามารถสังหารพญาชาบมะนาสวนได้แล้ว
หุลละมานได้ขอพระลามไปสังหารโมกชะลัก สหายของพญาชาบมะนาสวน เนื่องจากว่า
หุลละมานมีความเจ็บแค้นที่โมกชะลักยกทัพมารบกับพระลาม ทั้งที่ไม่เคยมีเรื่องผิดใจกัน
มาก่อน การรบครั้งนั้น โมกชะลักสามารถหนีไปได้ เมื่อเสร็จศึกกับพญาชาบมะนาสวนแล้ว
หุลละมานจึงต้องไปสังหารโมกชะลักเพื่อให้หายแค้น โมกชะลักเปรียบได้กับสิ่งที่คอยเตือนใจ
ให้หุลละมานคิดแค้นอยู่ตลอดเวลา

⁸⁴กาญจนาภรณ์ (นามแฝง), สำนวนไทย (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงสาสน์,
2513), หน้า 1.

⁸⁵พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 110.

สำนวนว่า "เสียนเสียบทวง" ตรงกับสำนวนไทยว่า หนามยอกอก หมายถึง
สิ่งที่คอยทิ่มแทงใจอยู่ตลอดเวลา

เมื่อนั้น มารดาแค้นนางใดคนแม่ สึกสวาหยังแจ้เจ้ารัสเสียดังกล

บัดนี้ ไส้อยู่ท้องมาเกิดเป็นหนอน แลนอ ชอบที่นางแพงศรีบอกล

ภูเห่ แต่ณั้น นางใดคุมคณิงใจกันสวาท เดียกค่าน้อยนางแก้วลูกตน⁸⁶

เหตุการณ์ตอนนั้นกล่าวถึงนางใด ซึ่งเข้าใจผิดคิดว่านางแพงศรีผู้เป็นลูกได้บอก
ความจริงกับฤๅษีว่า สังคิบและพะลึงจันท์เป็นลูกของพระอาทิตย์ ไม่ใช่ลูกของฤๅษี นางใดมี
ความอาฆาตแค้นนางแพงศรีมาก ได้คุ้ยค่านางแพงศรีต่าง ๆ นานา คำว่า "ไส้อยู่ท้องมา
เกิดเป็นหนอน" ในที่นี้ หมายถึงนางแพงศรีซึ่งนางใดคิดว่าทรยศ นำความกลับไปบอกมารดา

สำนวน "ไส้อยู่ท้องมาเกิดเป็นหนอน" ตรงกับสำนวนไทยว่า ไส้เป็นหนอน
หมายถึง ญาติมิตรที่คิดทรยศ สำนวนว่า ไส้เป็นหนอน นี้ ปัจจุบัน เปลี่ยนมาใช้คำว่า
เกลือเป็นหนอน คำว่า "ไส้" เป็นอวัยวะในร่างกาย ผู้แต่งมุ่งที่จะเปรียบเทียบกับคนที่
สนิทสนม หรือเป็นคนในครอบครัว ญาติ พี่น้อง ส่วนคำว่า "เกลือ" เปรียบกับคนที่เคยไว้
วางใจ แต่กลับคิดทรยศ

ในเรื่องพระรามชาดก "ม้ามณีกาบจึงเค้นทะยานข้ามแม่น้ำทนต์ที่ ลัดมือเดียว
หนึ่งก็เลยไปถึงฝั่งทนต์ที่ก้าน้ำ"⁸⁷

ข้อความข้างต้นนี้ ได้แสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของม้ามณีกาบ ที่สามารถวิ่งข้าม
แม่น้ำภายในเวลาชั่วครู่เดียว ก็ถึงอีกฝั่งหนึ่ง

สำนวน "ลัดมือเดียว" ตรงกับสำนวนไทยว่า ลัดนิ้วมือเดียว หมายถึง ชั่วเวลา
เพียงครู่เดียว ชั่วเวลาองนิ้วมือแล้วดีดออก

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

⁸⁷ พระรามชาดก, บัณฑิต, ผูกที่ 8, หน้า 4.

2. การเปรียบเทียบสิ่งของสองสิ่งว่าเหมือนกัน มักมีคำว่า เป็น คือ ปรากฏอยู่ เช่น

เรื่องพระลัก - พระลาม "เมื่อนั้น บาบ่าวทำแล้วเล่าเลยหัว ขอฟที่ จอมพระนางเยี่ยมช่างจาแพงว่า วาจัน้องสังคือตาลอ้อยกินหวาน หอมกิน เคเนอ"⁸⁸

เมื่อหุลละมานเข้าลงคาเพื่อสืบข่าวนางสีดา หุลละมานได้ไปเฝ้ายสาวชาว ลังกา หุลละมานกล่าวชมคำพูดของนางเหล่านั้นว่า คำพูดของนางเปรียบได้กับน้ำตาลอ้อย ซึ่งมีรสหวาน และมีกลิ่นหอม

คุณสมบัติของน้ำตาล คือมีรสหวานแหลม การที่ผู้แต่งเปรียบเทียบคำพูดของนางกับ น้ำตาลอ้อย ก็เพื่อต้องการแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนว่า คำพูดของนางมีความไพเราะ ก่อให้เกิดความชุ่มชื่นใจแก่ผู้ฟัง

"เมื่อนั้น พญาชามก็กอดอุ้มเอานางแก้วแผ่นผยอง ไปตามลมเวหาลวงบน มีข้า กูเบาเพียงปานสะโนคือขุน"⁸⁹

เมื่อแม่พระธรณีได้ยินพระลามกล่าวสัพเพหมาตนะ จึงปล่อยนางสีดาเสีย พญาชามมะนาส่วนจึงสามารถอุ้มนางสีดาไปได้อย่างง่ายดาย

คำเปรียบที่ว่า เบาราวกับขุนนั้น เป็นความเปรียบที่นิยมใช้ เมื่อจะกล่าวถึงความเบาของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะขุนเป็นสิ่งที่มีน้ำหนักเบามาก

ในเรื่องควายหัวระพี "นางก็ให้โสภทุกหนักหนา เป็นคั่งอกจักแตกตายไป หันแล ชนละเนคน้ำตาหัง 2 ก็ถูกแคงเป็นเลือด นั้นแล"⁹⁰

เมื่อฤๅษีไถยกนางสีดาให้พระรามแล้ว ก่อนที่พระรามจะพานางสีดาออกเดินทาง นางสีดาได้เข้ามาลาฤๅษี นางเกิดความอาลัยที่จะต้องจากฤๅษีที่เคยเลี้ยงดูนางมาตั้งแต่เยาว์วัย จึงได้แสร้งให้คร่ำครวญ จนนัยน์ตาทั้งสองของนางมีสีแสดราวกับเลือด

⁸⁸ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 50.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

⁹⁰ ภาคผนวก ก, หน้า 369.

การเปรียบเทียบ แดงเป็นเลือด เป็นการนำสิ่งใกล้เคียงคือเลือดในร่างกายซึ่งมีสีแดงจัดมาเป็นตัวเปรียบเทียบ ทำให้เกิดภาพว่านางสีดาต้องผ่านการร้องไห้มาอย่างหนัก ताจึงแดงเป็นสีแดง

โวหารเปรียบเทียบโดยใช้สัญลักษณ์ (Symbol) คือการนำสิ่งที่ เป็นรูปธรรม มาแทนสิ่งที่ เป็นนามธรรม หรือการใช้ของสิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง ทำให้เกิดความเข้าใจได้กว้างขวาง โดยไม่ต้องใช้คำอธิบาย ดังตัวอย่าง

ในเรื่องพระลัก - พระลาม "ข้อนี้เป็นคั้งกาก่าย้าย เทียมหงส์ก็ยียาก"⁹¹

คำว่า "กา" และ "หงส์" ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงสัตว์ปีก แต่เป็นคำเปรียบของสาวชาวเมืองลังกา ที่กล่าวกับหุลละมานว่า พวกนางนั้นมีชาติตระกูลที่ต่ำต้อย เปรียบได้กับกา ไม่คู่ควรกับผู้ที่มีชาติตระกูลอย่างหุลละมาน ซึ่งเปรียบได้กับหงส์ ที่เป็นสัตว์ตระกูลสูงกว่ากา

โวหารเปรียบเทียบที่ให้อาพเภยจริง (Hyperbole) คือการพูดเกินความจริง เพื่อเน้นความรู้สึก ให้ความหมายในถ้อยคำนั้นหนักแน่นมากยิ่งขึ้น จึงไม่คำนึงถึงความ เป็นจริงมากนัก เช่น

ในเรื่องพระรามชาดก "เมื่อนั้น ควายทวระพีตว์เป็นลูก ก็คั้งหนแหวงเขารับ ถูกหน้าผากทวระพีตว์พ้อ มีเสียงอันดังสนั่นก้องมากนัก เหมือนดังฟ้าผ่าจักรวาล นั้นแล"⁹²

ในการสู้รบระหว่างควายทวระพีตว์ พ้อและลูกนั้น ควายทวระพีตว์พ้อจะวิ่งเข้าชน ควายตัวลูกเห็นดังนั้นจึงตั้งเขารับ ควายเหตุที่ตัวพ้อวิ่งเข้ามาชนด้วยกำลังแรงมาก หน้าของควายตัวพ้อจึงถูกเขาของลูกที่ตั้งรับอยู่กระแทกอย่างแรง เกิดเสียงดังสนั่น ราวกับฟ้าผ่าจักรวาล

ผู้แต่งได้นำธรรมชาติคือเสียงฟ้าผ่าเข้ามาเปรียบกับเสียงอันเกิดจากการต่อสู้ระหว่างควายพ้อลูกทั้งสอง ตามปกติฟ้าผ่าก็มีเสียงดังมากอยู่แล้ว แต่ผู้แต่งต้องการแสดง

⁹¹ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 51.

⁹² พระรามชาดก, บันปลาย, ผูกที่ 11, หน้า 39.

ถึงพละกำลังอันมากมายมหาศาลของทั้งสองฝ่าย เมื่อเกิดการสู้รบกัน สิ่งที่เกิดจากการปะทะระหว่างควายทัวระที่พ้อลูก จึงเปรียบว่าตึงกึกก้องราวกับฟ้าผ่าจักรวาล

ในเรื่องควายทัวระที่ "แต่นั่น ผู้ผ่านพ้นทัวระที่ตัวพ้อ ค้านლობถ้อยคำข่มเหง ภูนี้ ธรรมชาติเชื่อว่าใหญ่ทัวระที่ สั่งเล้ามามีถึงสองคั้งลือเป็นไค้ มั่นโกธาก้าคือ ไฟลามโลก นั้นแล้ว"⁹³

เมื่อควายทัวระที่ตัวลูกมาทำพ้อสนเพื่อความเป็นใหญ่ ทัวระที่ตัวพ้อมีความโกรธแค้นมาก เพราะในฝูงควายทัวระที่นี้ ตัวเคยเป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว ความโกรธของควายทัวระที่ตัวพ้อ เปรียบได้กับไฟซึ่งมีอำนาจพร้อนแรง สามารถเผาทุกสิ่งทุกอย่างให้พินาศสิ้น

ตามปกติเรามักเปรียบเทียบความโกรธกับไฟ ซึ่งสามารถเผาผลาญทุกสิ่งทุกอย่างให้มอดไหม้ แต่ผู้แต่งต้องการเน้นว่า ควายทัวระที่ตัวพ้อมีความโกรธแค้นมาก จึงได้เปรียบเทียบความโกรธแค้นของควายทัวระที่ตัวพ้อกับไฟที่ร้อนแรงจนสามารถเผาโลกทั้งโลกได้

โวหารเปรียบเทียบที่เป็นอุทาหรณ์ (Analogy) เป็นวิธีการเปรียบเทียบเรื่องราวหรือเหตุการณ์ หรือความคิดสองอย่างที่มีความหมายต่างกันว่าคล้ายกัน โดยการยกข้อความที่เชื่อว่าง่ายแก่การเข้าใจเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้เขียนต้องการจะอธิบาย คล้ายกับโวหารแบบอุปมา ความแตกต่างอยู่ที่ว่า โวหารอุปมาเป็นการเปรียบเทียบถ้อยคำ ในขณะที่อุทาหรณ์เป็นการเปรียบเทียบข้อความ ดังตัวอย่าง

ในเรื่องพระลัก - พระลาม

บุญถึงนี้ลูกชายให้สูงเขื่อง ชายบ่มีเมียอยู่ช้อนการุญาวแม่นบ่เขื่อง
แทคตาย แสนจักมีบุญล้นล้ำแข่งเขื่องโลก เมียบอยู่เคียงข้างบ่ค่อง
คืออายเอย คือแหบมีข้อง มีเกวียนบ่มีแอก มีควายบ่มีเชือกล่ำมไว
แสนจักเต็นแล่นโล่หนี นั้นแล้ว แม่หญิงนี้เทียมตังเชือกผูกคองคิงจ้อง
คนชาย⁹⁴

⁹³ ภาคผนวก ก, หน้า 375.

⁹⁴ พระอริยานุวัตรเขมจารี, เรื่องเคิม, หน้า 27.

ผู้หญิงหรือภรรยาที่ถือได้ว่าเป็นสิริมงคลแก่ชายผู้เป็นสามี จะช่วยเกื้อหนุนสามี ให้ความเจริญรุ่งเรือง ชายใดที่ไม่มีภรรยาอยู่เคียงข้าง จะทำการใด ๆ ก็ไม่เจริญ และถึงแม้ว่าชายผู้นั้นจะเป็นผู้มีบุญญาธิการเพียงใดก็ตาม ถ้าไม่มีภรรยา ก็เปรียบเหมือน มีแหดักปลา แต่ไม่มีช่องใส่ปลา มีเกวียนแต่ไม่มีแอกเทียมเกวียน มีควายแต่ไม่มีเชือกลำนไว้ ควายก็จะหนีไปได้ ผู้หญิงเปรียบได้กับเชือกที่คล้องคอชายไว้คอยเหนี่ยวรั้งให้ประพฤติ

การยกโหวดเปรียบเทียบของสองสิ่งว่าคู่ควรกันในที่นี้ ผู้แต่งได้นำสิ่งของ เครื่องใช้ที่พบเห็นได้ในชีวิตประจำวันมาเปรียบ เพื่อให้เห็นว่าของบางสิ่ง จำเป็นต้องใช้ร่วมกันจึงจะเกิดประโยชน์ ถ้าขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปแล้วก็ไม่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้เต็มที่ เปรียบได้กับผู้หญิงและผู้ชายที่ควรจะได้ใช้ชีวิตร่วมกัน

ในเรื่องควายทัวระพี

พระรามราชจึงยินดีแล้วกล่าวว่า แต่ก่อนเจ้าก็ไม่ได้ให้เขาเห็น สันจา

หวัระมานไหวว่า บุคคลผู้มีคุณนั้บถาม กับหอนสำแดงจักเหือแล เป็น

คังถ่านไฟแดงอันท่านปึกไว้นั้น บมีผู้เป่ากับหอนว่าจักเรื่องจักเหือแล⁹⁵

เมื่อพระรามเห็นหวัระมานแสดงอิทธิฤทธิ์อันแสดงถึงฤทธานุภาพและความเก่งกล้าสามารถของหวัระมานแล้ว จึงท้าวกับหวัระมานว่า เหตุใดแต่ก่อนนี้หวัระมานจึงไม่แสดงความสามารถให้ปรากฏ หวัระมานทูลว่า ถ้าพระรามไม่ออกปากถาม คนก็ไม่สามารถที่จะแสดงอิทธิฤทธิ์ใด ๆ ได้โดยพลการ เปรียบดังถ่านไฟที่ถูกกลบไว้ ถ้าไม่มีผู้โคมมาเป่าให้คุขึ้น ก็คงจะไม่ติดไฟนั่นเอง

ในเรื่องพระรามชาดก

ฝูงช้างทั้งหลายเกิดมาในควาชาตินี้ก็อุปมาเหมือนดังเข้าไร่ เข้า

นา อันมีฝนบ่ตกเสมออิงาม นั้นแล ยามเมื่อฝนตกลงมารก็ชุ่มเย็น

⁹⁵ ภาคผนวก ก, หน้า 380.

จนนั้น ต้นข้าวไร่ ข้าวนา ก็มีรากแลใบแต่พอออกมาเป็นอันเขียวแล
งามมากนัก บั๊นเป็นหมากรวง พลอยเหล่าน้าบังเกิดโชแห่งชาต
บั๊มอันมารวยรดเหมือนดังเก่า ก็เขียวแห่งเหล่าเหลือง แม้วาคนเล่า
ก็บ่เขียวอ่อนตังามเหมือนดังเก่า นั้นแล อันนี้อุปมาเปรียบเทียบ
เหมือนเนื้อหนังคนตัวแห่งฝูงข้าทั้งหลายทุกวันนี้แล ยามเมื่อจักโช
ออกไปหลาย ก็เห็นที่ดูร้ายละอายแก่โลก⁹⁶

กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากที่พระรามสังหารสังคิบได้แล้ว พระรามได้พักอยู่ที่เมือง
พาราณสีระยะหนึ่ง พลิกจันทร์ไฉนนางสนมมาถวายพระราม ต่อมาเมื่อพระรามเตรียมจะ
ออกเดินทางเพื่อติดตามหานางสีดา นางสนมเหล่านั้นได้กล่าวตักท้อพระรามว่า พวกนางนั้น
เปรียบเสมือนกับข้าวในนา ที่ได้รับความชุ่มชื้นจากน้ำฝนไม่สม่ำเสมอ คือเมื่อฝนตก
ข้าวในนาที่ออกดอกออกรวงงามดี แต่ถ้าฝนแล้ง ข้าวในนาที่จะเขียวแห่งและรวงโรยไป
ในที่สุด

นางสนมได้ยกตัวอย่างเปรียบเทียบตนเองกับข้าวในนา ที่จะเจริญงอกงามหรือ
เขียวแห่งตายไป ก็ขึ้นอยู่กับว่าฝนจะตกลงมาหรือไม่นั้น เพื่อที่จะแสดงว่าพระรามเป็นผู้ที่มี
อิทธิพลเหนือชีวิตของนาง พระรามเปรียบเสมือนน้ำหล่อเลี้ยงชีวิต ถ้าปราศจากพระราม
แล้ว พวกนางก็ไม่อาจที่จะมีชีวิตต่อไปได้

การยกโวหารขึ้นมากล่าวเปรียบเทียบดังที่ได้ยกตัวอย่างมาข้างต้นนี้ จะพบว่า
โวหารที่ผู้แต่งนำมาเปรียบเทียบ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ชาวบ้านคุ้นเคย หรือสามารถพบเห็นได้
ในชีวิตประจำวัน มีการนำปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า มาใช้
เป็นความเปรียบ นอกจากนี้ยังได้นำสิ่งของเครื่องใช้ สัตว์พาหนะ และอวัยวะในร่างกาย
มาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้แต่งต้องการอธิบายด้วยเช่นกัน การใช้โวหารเปรียบเทียบโดยนำสิ่ง
ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้านมาใช้เปรียบนี้ จะสามารถอธิบายและทำให้ผู้อ่าน
เห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

⁹⁶ พระรามชาตก, บันปลาท, ผูกที่ 14, หน้า 3.

โวหารที่ทำให้เกิดรส

คำว่า "รส" พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า หมายถึง สิ่งที่สัมผัสได้ด้วยลิ้นโดยเฉพาะ เช่น เป็รี้ยว หวาน มัน เค็ม เผ็ด หรือมีความหมายโดยนัยว่า หมายถึง ความรู้สึกชอบใจ สนุก หรือไพเราะ

คำว่า รส ทางวรรณคดี มีความหมายโดยนัยว่า หมายถึง ความรู้สึกชอบใจ หรือพอใจในความงามหรือสุนทรีภาพในงานเขียน ซึ่งประกอบด้วยคุณลักษณะ 2 ประการ คือ คุณสมบัติทางคำเสียง และคุณสมบัติทางความหมาย ซึ่งถ้าพิจารณาให้ลึกลงไปอีก จะเห็นว่า คุณลักษณะทั้งสองประการดังกล่าว เกิดขึ้นเพราะนำคำหลายๆ คำ มาเรียงต่อกัน เข้าเป็นข้อความ ดังนั้นรสของวรรณคดีจึงอยู่ที่ความงามของคำ ซึ่งประกอบด้วยเสียง และความหมาย

โวหารที่ทำให้เกิดรสในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานอาจแบ่งออกได้ เป็น 4 ลักษณะ คือ

1. เสาารจัน เป็นถ้อยคำขมโคม คือชมความงาม ส่วนใหญ่จะเป็นการชมความงามของตัวละคร ดังปรากฏในเรื่องพระลัก - พระลาม เช่น

อันว่าตาเคี่ยมคือลาวตัวคำ ผิวหางสูกยังงามเลาอัน แขนกลม
ส้วยตีนหมเสมอเสี้ยน คืออ่อนเพี้ยงดังฝ้ายติดหง ระเบใหม่เนื้อกลม
พระกายแอกั่ว นิ้วแลนนอยกลมส้วยตั้งเทียน เจาะเบาะหน้านม
งามคือเสี้ยน หมเกสเกล้างามย้อยชอดคิน⁹⁷

เป็นบทชมความงามของนางสีดาว่า นางมีดวงตาที่คมขำ มีคิ้วโก่งดังลาวทองที่งอไครูป มีผิวสีมะปรางสุกกุเหลืองอร่าม รูปร่างของนางดูวอบอัมสมบุรณ์ ลำแขนของนางกลมกลิ้ง คัดสัดส่วน ผมของนางงามสับดีไปมาดุงดงามยิ่ง ตัวของนางนั้นอ่อนช้อยดังงดักฝ้าย เนื้อตัวของนางดูละมุนละไมไปทุกส่วน นางมีเอวอันคอดเล็ก ส่วนนื้อมนั้นก็งามราวกับลำเทียน และนางยังมีใบหน้าและหน้าอกอันงดงาม ส่วนผมของนางนั้นยาวสลวยเรียเิน

⁹⁷ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 6.

จากบทชมโฉมนางสีดานี้ อาจจะสะท้อนให้เห็นค่านิยมของหญิงงามสมัยโบราณว่า นิยมผู้หญิงที่มีรูปร่างท้วม และผู้หญิงในสมัยก่อนนิยมทาขมิ้นตามร่างกาย ผู้แต่งจึงได้เปรียบเทียบของนางว่ามีสีคล้ายมะพร้าวสุก

2. นารีปราโมทย์ คือถ้อยคำเกี่ยวกับพาราสิ หรือพยาธิโอม เป็นบทที่แสดงความรักใคร่ หรือพูดจาโง่โง่ให้อีกฝ่ายหนึ่งชื่นชอบ ดังปรากฏในเรื่องพระลัก - พระลาม ตอนหุลละมานเกี่ยวสาวชาวลังกา

แต่นั้น ท้าวตอบถ้อยสาวถ้วนงยาม พี่เป็นดังรุกโซไม้ดาวตาล
ลำแก่นลำบ่มี่ง่าซ่อนซ่อนกันถึงใบ บ่ได้มีเคื่อเกี่ยวขึงขางกางหัง
น้องเอ๋ย ผิดว่า เคื่อหลังมีกับมาเห็นน้องได้แล้ว เขียวว่า โสม
สนิสร้อยเชือนไผด บ่อยู่ จึงจักมีง่าซ่อนคอมน้องหมื่นเคื่อ ได้แล้ว
อันหนึ่ง คือดังแมงกู่เพ็งแสงหาชมดอก ดวงนั้น มันหากผยองบิน

สอศชมดวงแก้ว⁹⁸

หุลละมานเกี่ยวพาราสิสาวชาวลังกา ถ้อยคำเปรียบที่ว่า ตัวของหุลละมานนี้เปรียบ
ไว้กับตนตาล บึงมีลำต้นสูงชะลูด ไม่มีกิ่งก้านสาขาพอที่จะให้เถาวัลย์มาเกี่ยวพัน เพื่อให้
นกมาเกาะ ถ้าหากตนเป็นต้นไม้ที่เคยมีเถาวัลย์มาเกี่ยวพันแล้ว ก็คงจะไม่ได้มาให้นางเห็น
หน้า ขอให้นางทั้งหลายมีใจเมตตากรุณา เพื่อว่าต้นไม้จะได้อีกกิ่งก้านสาขา เถาวัลย์จะได้
มาเกาะเกี่ยว และเปรียบว่า หุลละมานนั้นเปรียบเสมือนแมลงที่บินเพื่อมาหาน้ำหวานจาก
ดอกไม้

คำเกี่ยวพาราสินี้ เป็นคำพูดโดยนัย ที่หุลละมานต้องการให้สาวชาวลังการู้ว่า
หุลละมานยังไม่เคยมีพันธะกับหญิงใดมาก่อน จึงเปรียบตนเองกับต้นไม้ซึ่งยังไม่มีเถาวัลย์
มาเกี่ยวพัน และถ้านางเหล่านั้นมีใจรักใคร่ตอบ ตนก็ยอมให้นางเป็นเถาวัลย์มาเกาะ เพื่อ
อยู่เป็นคู่กันต่อไป

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48 - 49.

และการที่หูละมานเปรียบเทียบกับตัวเองเป็นแมลง เปรียบนางเป็นดอกไม้ ซึ่งสองสิ่งนี้เป็นของคู่กัน ก็เพื่อต้องการให้นางเหล่านั้นเข้าใจว่า นางนั้นคู่ควรกับตน

3. พิโรธวาทัง หรือบทคัดพ้อ ได้แก่บทแสดงความโกรธ บทคัดพ้อ แสดงอาการ หึงหวง ประชดประชัน เปรียบเปรย เสียชื่อเสียง อารมณ์รักระคนแค้น ดังปรากฏในเรื่อง พระรามชาดก

เมื่อนั้น พระรามก็บังเกิดมีใจอันโกรธเคืองมากนัก ด้วยคำว่า กูรา
นางสีดาอันเป็นคนหญิงก้อยร้าย ในเมื่อกูพระองค์ไปรบเอาเมืองมา
เป็นอันยากยิ่งนักก็ใกล้ต่อความตาย บุญคุณหลายจึงกลับคืนมาที่บ้าน
เมืองที่นี้ บัดนี้จึงเล้ามีใจอันคิดถึงพญาราชพนาสวรอันเป็นคู่มิ่งแล้วแล
เขียนรูปไว้หล้าหลังกูอยู่บ่แล้วสักทีจา⁹⁹

พระรามพบรูปวาดของพญาราชพนาสวรที่นางสนมขอให้นางสีดาวาดให้ดู พระราม
จึงเข้าใจผิดคิดว่านางสีดายังมีความผูกพันคิดถึงพญาราชพนาสวรอยู่ พระรามกล่าวตักพ่อนาง
ว่า เมื่อพญาราชพนาสวรลักพานางไปนั้น พระองค์ก็ได้ติดตามไปทำศึกเพื่อช่วงชิงนางมา
เกือบจะเอาชีวิตไม่รอดก็หลายครั้ง ครั้นไต่นางกลับคืนมาเมืองมาแล้ว นางก็ยังมีความคิดถึง
พญาราชพนาสวร ถึงกับวาดรูปไว้ดูต่างหน้า

การที่พระรามกราดเกรี้ยวกับนางสีดาเช่นนี้ เป็นเพราะพระรามต้องทุ่มเททั้ง
กำลังกาย และกำลังความสามารถที่จะช่วงชิงนางสีดากลับคืนมา พระองค์ต้องเดินทางรอน
แรมกลางป่าเป็นเวลานาน ต้องผจญภัยกับอันตรายต่าง ๆ มากมาย แต่พระองค์ก็ได้ท้อ
ถอย มีความมุ่งมั่นที่จะนำนางกลับคืนมาให้ได้ เป็นเพราะความรักที่พระรามมีต่อนางสีดา
เมื่อพระรามพบรูปวาดของพญาราชพนาสวร ก็เกิดความหึงหวง หวาดระแวง โดยไม่มีใคร
ตรองให้รอบคอบ จึงได้กล่าวตักพ่อนางด้วยถ้อยคำอันรุนแรง

⁹⁹พระรามชาดก, บัณฑิต, ผูกที่ 21, หน้า 10.

4 สัลลาปังคพิสัย เป็นบทพรรณนาความโศกเศร้าคร่ำครวญ ปรากฏในเรื่อง
ควายหัวระพี ดังนี้

หลังจากนั้นพระบุตรพระอุปนิสัยเจ้ารักสินัน นางสีดาผู้เป็นแม่นั้นนาง
ก็มีคำทุกโศกน้อยใจ นางก็ร้องไห้หาลูกทั้งสองอันเป็นหาว่างบได้
มีพระรัตนค้ำค้ำทั้งสองเติมไปค้ำค้ำอันแดงเป็นดังเลือดนั้นแล้ว
ด้วยความสเนหามีใจติดข้องด้วยลูกทั้งสองลวบกบกับลูกไม้เลห้วน
ไคเล มีตนอันซบซอมเหลือง มีเวทนารำไห้ว่า เจ้าลูกรักแก่แม่
ทั้งสอง บ่มาได้ให้แม่เห็นหน้า จักว่าราชสี เสือ หมี สัตว์ป่ามา
ทำร้ายให้เสียชีวิตตายไปแม่กับอยู่ไค นางก็ให้รำไรหลายปะกาน
ต่าง ๆ ว่าเกิดมาเป็นคนในชาตินี้ ไคถึงทุกชะเวทนาหลายเพื่อ
หลายที เมื่อรักสินันพ่อเวไนให้เป็นบริจาตปาทะด้วยพระยารามมา
ขอตนทาง ราพนาสวรก็มาลักเอานางไปปล่อยไว้ที่สวนอุกกียาน
ก็เห็นทุกหาสิ่งจะชนะนาได้ ยามกาละเกิดมาอยู่ค้ำค้ำคนเพื่อ ห่าน
ก็ใส่แพไคลน้ำสมุทรเสีย ดังนั้นก็มีเวทนาด้วยปาปะกำวีกาแคชาด
หลังมาทันชาดนี้ ข้าไคเป็นเมียพระรามแล้ว ก็ข้าจำให้พระลักไปข้า
เสียด้วยคำคิคบแน่น เป็นแต่ปาปะกำหนหลังมาขับไล่มาทันชะมีแล¹⁰⁰

กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนพระบุตรพระอุปนิสัยเข้าเมืองอยุธยาแล้วไม่กลับมานั้น นาง
สีดามีความกังวลและเป็นห่วงโอรสทั้งสอง เกรงว่าอาจจะได้รับอันตราย นางไคแต่ร้อง
ไห้คร่ำครวญ ไม่กินอาหาร จนร่างกายซบซอม ความทุกข์ของนางครั้งนี้ ทำให้นางระลึก
ถึงทุกชะเวทนาที่นางได้รับแต่หนหลัง เริ่มตั้งแต่เมื่อครั้งที่นางยังเป็นทารก ก็ถูกจับใส่แพ
ลอยไปตามยถากรรม ครั้นฤๅไคพบนางและเลี้ยงดูนางมาจนเติบโต ฤๅชยคนางให้พระราม
แทนที่นางจะได้พบกับความสุข กลับต้องมาพลัดพรากจากพระรามถูกพญาราชราสवलักพาไป

¹⁰⁰ ภาคผนวก ก, หน้า 398 - 399.

เมืองลังกา และเมื่อได้กลับมาอยู่กับพระราม ก็มีเหตุที่ทำให้พระรามกลัวถึงกับสั่งให้พระลักษมณ์ไปประหารชีวิต เพราะความเข้าใจผิด ทุกขเวทนาที่นางได้รับในชาตินี้คงเป็นเพราะนางได้ก่อกรรมไว้ในชาติก่อน ผลกรรมจึงตอบสนองให้นางได้รับทุกขเวทนาอยู่ร่ำไป

การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่วรรณศิลป์ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ จะพบว่า รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเรื่องพระลักษมณ์ - พระราม จะมีความงามทางวรรณศิลป์ครบทุกด้าน โดยเฉพาะเรื่องการเลือกสรรถ้อยคำ จะมีการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ได้อย่างหลากหลาย นอกจากนี้ยังมีการเล่นเสียงสัมผัสในซึ่งเป็นสัมผัสพยางค์สระ ลักษณะการเล่นเสียงสัมผัสจะไม่พบในเรื่องพระรามชาดก และเรื่องควายท้าวระพี ส่วนในเรื่องพระรามชาดก จะเด่นในเรื่องการใช้โวหารเปรียบเทียบ สำหรับเรื่องควายท้าวระพีนั้น จะมีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์น้อยกว่าเรื่องพระลักษมณ์ - พระราม และพระรามชาดก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ เรื่องควายท้าวระพีแต่งเป็นร้อยแก้ว ซึ่งไม่เคร่งครัดในเรื่องข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์ ตลอดจนเสียงสัมผัส ผู้แต่งมุ่งเฉพาะความสนุกสนานของเรื่องเป็นสำคัญ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 5

การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานในแง่วรรณกรรมกับสังคม

การศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม พระราม ชาติก และควายทวัระที ในแง่วรรณกรรมกับสังคมนั้น ผู้วิจัยจะศึกษาในด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ สภาพสังคม ความเชื่อ ประเพณี และคติทางพุทธศาสนา

สภาพสังคม

วรรณกรรมกับสังคมเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ดังที่มีผู้กล่าวอยู่เสมอว่า วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนของสังคม หรือเป็นกระจกส่องภาพของคนในสังคมแต่ละยุคสมัย และได้บันทึกไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มองเห็นชีวิตในแง่มุมที่ประวัติศาสตร์ไม่ได้บันทึกไว้

เรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน ได้สะท้อนให้เห็นภาพสังคมของชาวอีสานในแง่มุมหนึ่ง ที่ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพการดำเนินชีวิตของคนอีสานในสมัยหนึ่งได้เป็นอย่างดี สภาพสังคมที่สะท้อนให้เห็นจากเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานได้แสดงถึงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวอีสานในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ

การปกครอง

ระบอบการปกครอง จะพบว่า การปกครองบ้านเมืองของอีสานในอดีต พระมหากษัตริย์ยังเป็นบุคคลที่มีอำนาจสูงสุด และมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมือง รวมทั้งมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินเรื่องราวต่าง ๆ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด แต่ก็ยังปรึกษาและรับฟังความคิดเห็นของบรรดาเสนาอำมาตย์ทั้งหลายอยู่เสมอ แล้วจึงเป็นผู้ตัดสินในครั้งสุดท้ายอีกทีหนึ่ง จะเห็นว่าระบอบการปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้น เป็นการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ควบคู่ไปกับการปกครองในระบอบ

ประชาธิปไตย เช่น

ในเรื่องพระลัก - พระลาม

เมื่อนั้น พระกัปาวคองไปฮีบโดยพะลัน หั้นเสนาชูคนมวนพร้อม เขาก็
ยอมมือไหว้ประนมกรก้มซาบ แต่นั้น พระบาทเจ้าเลยต่านกล่าวถาม ไผ
ผู้เป็นวงสาเชื้อพญาฮาบมะนาส่วน ดังนั้น เขาจักฮัดสรงบาให้แทนเมือง
บ้าน แต่นั้น เสนาท้าวยอมมือบบาท อันว่าเชื้อโคตท้าวพญาเจ้าก็หากยัง
พระเอย อันว่าเสดตะกุมารท้าวสายใจตนประเสริฐ เป็นลูกแก้วพระ
เมืองเจ้าเก็งใจ แท้แล้ว...แต่นั้น ราชเจ้าเมืองศรีสัตนาคน พระกั
ไชข่าวให้คำแจ้งผู้คน บัดนี้ เขาจักอุทกเสกท้าวเสดตะกุมาร ยอบา
คานสืบแทนเมืองท้าว¹

เมื่อพระลามสังหารพญาฮาบมะนาส่วนและเข้าเมืองลังกาเพื่อทนางสีดากลับคืน
เมืองศรีสัตนาคนั้น พระลามได้เรียกเสนาอำมาตย์เมืองลังกามาปรึกษาเพื่อจะหาบุคคลผู้
เหมาะสมจะเป็นกษัตริย์เมืองลังกาต่อไป เสนาทั้งหลายกราบทูลว่าพญาฮาบมะนาส่วนมี
โอรสคือเชษฐราช และเชษฐราชนี้ควรจะเป็นผู้สืบราชสมบัติในเมืองลังกาต่อจากพญาฮาบ
มะนาส่วน พระลามจึงจัดพิธีราชาภิเษกเชษฐราช เป็นกษัตริย์ครองเมืองลังกาสืบไป

ในเรื่องควายทัวระพี

พระรามมะราชได้เป็นพระราชาแล้ว ก็กล่าวแก่ท้าวพระยาทั้งหลายว่า
คั้งนี้ คั้งนางสีดาอันเป็นเมียฮักแห่งตน เขาอันพระระสีเจ้าตนเป็นพ่อ
หากให้แก่เขาเปิดคั้งท้าวพระยาหากอยู่คนหันแล จักควนเขาทั้งหลาย
คิดคั้งรื้อนั้นจาท้าวพระยาทั้งหลายไปไหว้วา ควนมะหาราชเจ้าไปกู

¹พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลัก - พระลาม (กรุงเทพ : สึกษิตสยาม,
2518), หน้า 114.

ทุกแห่งทุกหนในชมพูทวีปที่นี้รู้เห็น เช่นถึงลังกาทวีปที่นั้นได้รู้วาระ-
 นาสวนเป็นผู้มีริทธาและคาทิบ หลอนมาลักเอากับยูไคแล จักว่า
 ราชนาสวนลักเอาแต่ก็ว่าไคแล เหตุวามะหากะสัถเจ้าทั้งหลายนี้
 ถ้อยคำบ่แจ้งบ่ควนกว่าจักเหือแล ย่อมมีคำกินแหนดงใจเมื่อพาย
 ลุน²

พระรามได้ปรึกษาบรรดาเจ้าเมืองทั้งหลายว่า ควรจะออกติดตามนางสีดาในที่ใด
 บรรดาเจ้าเมืองทั้งหลายกราบทูลว่า ควรที่พระองค์จะติดตามดูทุกแห่งในชมพูทวีป ไม่ควร
 ไปเฉพาะที่เมืองลังกา เพราะหากนางสีดาไม่ได้อยู่ที่เมืองลังกาแล้ว ก็จะเป็นความกินแหนดง
 แคลงใจกับพญาชามะนาสวนภายหลัง

การจับเก็บภาษี ประชาชนชาวอัสสัมในสมัยก่อนมีอิสระที่จะทำการค้าขาย การทำ
 การค้าส่วนมากก็จะเป็นการนำผลผลิตในครอบครัวยามาขายในแหล่งชุมชนหรือที่ตลาด และการ
 นำสินค้ามาขายนี้ แม้ค้าจะต้องเสียภาษีให้แก่เจ้าเมือง คล้ายกับเป็นค่าเช่าที่ดินที่ตนนำของมา
 วางขาย การเก็บภาษีในลักษณะนี้จะพบในเรื่องควายหัวระเหี

ราชบุคทั้งสองก็เข้าไปในวังกับควยแม่ค้ำหมากแดงทั้งสองคน แล้ว
 ก็ไปนั่งอยู่พายหลังแม่ค้ำหมากแดงทั้งสองคนแล เมื่อนั้น พระยาราม
 ก็ให้หัวระมานไปเก็บส่วยไรภาคในเมืองอะชุตทียาแล บ่าวแห่งหัว-
 ระมานก็เก็บส่วยไรภาคในวันนั้น ราชบุคทั้งสองก็บ่ให้ ในวันถวนสอง
 นั้น ราชบุคทั้งสองก็บ่ให้ บ่าวแห่งหัวระมานก็คยคยัค ในวันถวนสาม
 นั้น หัวระมานก็ไปเห็นยังราชบุคทั้งสองอันเป็นเด็กน้อยนั้น มันก็ใส่ใจ
 ว่ามีกำลังแรง มันก็ไปจกเอาหมากแดงแห่งแม่ค้ำทั้งสองนั้น พระบุค
 ก็ชกหัวระมานแตกมีเลือดอาบซ้อยซูก ๆ³

²ภาคผนวก ก, หน้า 380.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระบุตร พระยูปได้เข้าไปอาศัยอยู่กับแม่ค้าหมากแดงที่อยู่ชาน
เมื่อแม่ค้าหมากแดงนำของมาขาย ทั้งสองพระองค์ก็ติดตามมาด้วย ในวันนั้น พระรามให้
หวัระมานออกเก็บภาษีจากแม่ค้าที่นำของมาวางขาย หวัระมานสั่งให้คนของตนออกมาเก็บ
ถึง 2 วัน แต่ทั้งสองพระองค์ก็ไม่ยอมจ่ายให้ ในวันที่สามหวัระมานออกมาเก็บเอง เมื่อเห็น
ว่าพระบุตร พระยูป ไม่ยอมจ่าย หวัระมานก็จะหยิบหมากแดงของแม่ค้าไปแทน จนเกิดการ
ต่อสู้กับพระกุมารทั้งสอง

เหตุการณ์ในตอนทีกล่าวนานี้ แสดงให้เห็นว่า สังคมอีสานในสมัยโบราณ ประชาชน
เริ่มมีหน้าที่ที่จะต้องเสียภาษีให้รัฐ ในรูปของการจ่ายค่าตอบแทนเป็นค่าเช่าที่ เพื่อทำการ
ค้าขาย

ลักษณะครอบครัว

การเลือกคู่ครอง การเลือกสตรีมาเป็นคู่สำหรับภษัตริย์นั้น จะต้องเลือกสตรีที่มี
เชื้อสายกษัตริย์ หรือสตรีชั้นสูงที่อยู่ในระดับเดียวกัน ไม่ควรเลือกผู้ที่มียศศักดิ์ต่ำกว่ามาเป็น
คู่ครอง เช่น

ในเรื่องพระลัก - พระลาม

อันว่า เอกเค้าเทวีช้อยมี แม่เอย อันว่าสาวสนมนั้นปะริสลดศต่ำ
จิงนา มั่นบ่มั่นชาติเนื้อแน่วแก้วหน่อพญา แม่เอย เมื่อนี้กะสัดตาแท้
ลือชาทั้งโลก เมื่อจะไป เติงคั้งคั้นเอาแก้วพระยอคนาง ก่อนแล้ว⁴

เมื่อพระลามจะออกเดินทางไปขอนางสีดาจากฤๅษี พระลามได้ทูลพระมารดาว่า
พระองค์มีแต่นางสนมที่ล้วนแต่ต่ำต้อย ไม่มีชาติตระกูล ไม่มีเชื้อสายกษัตริย์ ไม่สมควรที่จะ
เป็นคู่ครองของพระองค์ อีกทั้งพระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีความเก่งกล้าสามารถเลื่องลือไปทั่ว
จึงจำเป็นต้องไปขอนางสีดามาเป็นมเหสี เพราะเห็นว่านางสีดาเป็นผู้มีศักดิ์ศรีเสมอพระองค์

⁴ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 11.

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องธรรมคาสอนโลก ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงบทบัญญัติให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติตนในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ก็ได้กล่าวถึงการเลือกคู่ครองของพระมหากษัตริย์ว่า "อันหนึ่ง เป็นพญาสร้าง ธรงเมืองคัมไพร์ ลูกชายหญิง มีพร้าพร้อม บัควรเอาแทมคู่คำตอย แทคยา"⁵

จากคำสอนนี้แสดงให้เห็นว่า การเลือกคู่ครองของพระมหากษัตริย์ในสมัยโบราณนั้น ไม่ควรที่จะเลือกผู้ที่มียศศักดิ์ต่ำกว่ามาเป็นมเหสี

เรื่องการเลือกคู่ครองของพระมหากษัตริย์คงเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งสำหรับสังคมของชาวอีสานโบราณ เพราะในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ของอีสาน ก็มักจะกล่าวถึงการเลือกสตรีที่เหมาะสมสำหรับกษัตริย์อยู่เสมอ ซึ่งมักจะเน้นว่ากษัตริย์ควรที่จะเลือกสตรีที่มีศักดิ์สูงเป็นมเหสี

ในสังคมอีสานโบราณนิยมการสมรสแบบมากเมีย (Polygamy) คือผู้ชายคนหนึ่งจะสามารถมีภรรยาได้หลายคน เช่น

ในเรื่องพระลัก - พระลาม "เมื่อนั้น เทวีหอคำทั้งแปด เพียนคอกไม้ถวายชู้คน ...อ่อนห้อยเนื้อเทวีทั้งแปด พระลักให้ชมซ่อนส่นาง อันว่าส่นางไว้พะลิ้งจันท์เจ้าอ่อน เชื่อจงเป็นด่องไว้ชมหลั่นอุ้นกะใจ อันว่านักสนมสามพันนาง ให้แก่ผู้ชนาคเจ้าอ่อนหูลละมาน"⁶

เมื่อพระลามรบชนะพญาชาวมะนาสวณและยกทัพเข้าเมืองลังกาแล้ว นางเทวีทั้งแปดได้ถวายตัวกับพระลาม พระลามจึงพระราชทานนางเทวีสี่คนให้พระลัก และอีกสี่คนให้พะลิ้งจันท์ ส่วนหูลละมานได้นางสนมสามพันนาง

"แต่นั้น ก็เสกท้าวแก้วเสวยราชแทนเมือง เขาก็นำนางมาให้เป็นเทวีแก้วชื่อว่า ไวหาญ ไว้เป็นเอกเจ้าเทียมเท้านั่งเมือง นางหนึ่งชื่อว่าทองกลาง เป็นเทวีแทบบาทเท่า"⁷

⁵ธรรมคาสอนโลก (พระนคร ; พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ พระอาจารย์โสม วุฒิชุโม วัดลิตาราม ณ ฌาปนกิจสถานคุรุสภา วัดสระเกษ, 2514), หน้า 95.

⁶พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 108.

⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

เมื่อพระลามทำพิธีราชาภิเษกเชษฐราชเป็นกษัตริย์ครองเมืองลัทธิต่อจาก
พญาขามมะนาส่วน เสนาทั้งหลายได้ถวายนางโวยหาญ และนางทองหลางแก่เชษฐราช เพื่อ
แต่งตั้งให้เป็นมเหสีต่อไป

ในเรื่องพระรามชาตก พระรามมีมเหสีทั้งสิ้น 12 องค์ พระลักษมณ์มี 7 องค์
มเหสีเหล่านี้ พระราม พระลักษมณ์ได้มาเมื่อครั้งที่ทั้งสองออกเดินทางติดตามนางจันทา
ที่ถูกพญาราพณาสุวรรณำตัวไปเมืองอินทปัตถ์

จะพบว่าสังคมอีสานโบราณ ไม่ได้ว่าการมีภรรยาหลายคนเป็นความผิด และการ
ที่พระมหากษัตริย์มีมเหสีหลายองค์นั้น ยังเป็นการแสดงถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์องค์
นั้น ที่ได้แผ่ขยายไปยังเมืองต่าง ๆ อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากเรื่องพระรามชาตก ที่บรรดา
เจ้าเมืองต่าง ๆ พร้อมใจกันยกพระธิดาของตนให้พระราม พระลักษมณ์ ก็เพราะต่างก็
ประจักษ์ในบุญบารมีของทั้งสองพระองค์นั่นเอง

สถานภาพของสตรี

สถานภาพ หมายถึง สิทธิและหน้าที่ทั้งหมดของบุคคลในสังคม มักจะมีความหมาย
เป็นการเปรียบเทียบถึงความสูงต่ำของสถานะของคนในสังคม นอกจากนี้สถานภาพยัง
สามารถกำหนดได้ว่า บุคคลนั้นจะต้องปฏิบัติต่อบุคคลอื่นอย่างไร

ในเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสาน สามารถสะท้อนให้เห็นสถานภาพของ
สตรีอีสานโบราณได้ดังนี้คือ

สตรีที่ครองตัวเป็นโสด

ชาวอีสานมีทัศนะว่า ผู้หญิง
จะไม่สามารถพึ่งตนเองได้ จึงต้องมีผู้ครองเมื่อถึงวัยอันควร เช่น ในเรื่องพระรามชาตก
"ชาติผู้หญิงอันเกิดมาในโลกนี้ บ่เอาผู้ชายเป็นที่พึ่งก็บ่เป็นแก่นสารได้แล"⁸

ข้อความข้างต้นนี้ หมายความว่า ผู้หญิงที่เกิดมาในโลกนี้ เมื่อถึงวัยอันควร
ก็ควรจะต้องแต่งงานมีสามี เพื่อจะได้ยึดสามีเป็นที่พึ่งพิง ผู้หญิงที่เป็นโสดเปรียบเสมือนกับคน
ที่ไม่มีหลักยึดเหนี่ยว

⁸พระรามชาตก," หอสมุดแห่งชาติ, กระจกซุลสแกป เส้นดินสอดำ, แผ่นที่

"ส่วนผู้หญิงทั้งหลายอันเกิดมาในโลกนี้ เทียบร้อมเอาผู้ชายเป็นแก่นสาร จึงจะเจริญต่อไปภายหน้า"⁹

ชาวอีสานยังมีความคิดที่ว่า ผู้หญิงควรจะยึดเอาผู้ชายเป็นหลัก จึงจะก่อให้เกิดความเจริญแก่ชีวิตต่อไปภายหน้า

การมีภรรยาหลายคน ในเรื่องพระรามชาคก เมื่อพระราม พระลักษมณ์ได้ข่าวความงามของนางสีดา ทั้งสองพระองค์จึงอยากได้นางมาเป็นชายา ซึ่งในขณะนั้นทั้งสองพระองค์ก็มีมเหสีอยู่แล้ว ก่อนที่พระรามจะออกเดินทาง พระรามได้บอกนางศรีพิมพา มเหสีองค์แรกว่า "บัดนี้ ภูที่จะไปเที่ยวแสวงหานางผู้นั้นให้ได้มาเป็นชายาแห่งเราที่แท้ คีฬ"¹⁰

พระรามบอกนางศรีพิมพาผู้เป็นมเหสีว่า พระองค์จะออกเดินทางไปรับนางสีดา มาเป็นชายาอีกองค์หนึ่ง และนางศรีพิหมาก็ได้ทูลพระรามว่า

เทวชาแต่มหาราชเจ้า แม้ว่าเจ้าจะไปชวนชายาทั้งหลาย

ให้ได้แล้ว และนำเอามา เพื่อให้เป็นบาทบริจาริกาแห่งเจ้าก็พอหมั้น

พอแสน พอล้าน พอโกฏิก็ดี ส่วนชายาเป็นราชเทวีแห่งมหาราชเจ้า

นี้ ก็เป็นอันชื่นชมยินดีมากนักก็ข้าแล¹¹

นางทูลพระรามว่า ถึงแม้ว่าพระรามจะไปแสวงหานางทั้งหลายนับเป็นจำนวนหลายแสน หลายล้าน หลายโกฏิ เพื่อจะได้นำมาเป็นบาทบริจาริกาของพระรามก็ดี นางก็ไม่มีความชื่นชมพอใจอันใด นางกลับมีความชื่นชมยินดีไปกับพระรามด้วย

ส่วนมเหสีของพระลักษมณ์นั้น "ส่วนนางเทวีทั้งหลายเจ็ดคน ก็บ่อาจจักกระทำอันใดอันหนึ่งได้ ก็เท่าตามใจตัวแห่งตนคนเดียวนั้นแล"¹²

⁹ เรื่องเดียวกัน, บันปลาย, ผูกที่ 9, หน้า 55.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, บันปลาย, ผูกที่ 5, หน้า 54.

¹¹ เรื่องเดียวกัน.

มเหสีของพระลักษมณ์ทั้ง 7 องค์ ก็ไม่หัดทาน เพราะนางคิดว่าสิ่งใดที่พระลักษมณ์เห็นควร นางก็ไม่ขัดข้อง

จะพบว่าสังคมอีสานโบราณนิยมให้ผู้หญิงมีคู่ครองเมื่อถึงเวลาอันควร ผู้หญิงไม่ควรครองตัวเป็นโสด และเมื่อแต่งงานแล้วผู้หญิงจะไม่มีสิทธิ์มีเสียงใด ๆ เนื้อสามีสามีจะเป็นผู้กำหนดวิถีทางการดำเนินชีวิตไว้ทุกด้าน ผู้หญิงในสังคมอีสานโบราณจะถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบที่ค่อนข้างจะเคร่งครัด ต้องเชื่อฟังสามี ป้อนสัคย์ต่อสามี ซึ่งส่วนมากแล้ว ผู้หญิงก็จะยอมรับสภาพเช่นนี้ เพราะถือว่าผู้ชายเป็นผู้นำครอบครัว และจะเป็นผู้คอยพิทักษ์ปกป้องตนต่อไป

บทบาทหน้าที่ของบุคคล

บทบาทหน้าที่ของบุคคลเป็นสิ่งที่สังคมร่วมกันกำหนดขึ้นเพื่อเป็นบรรทัดฐาน¹³ ให้บุคคลปฏิบัติ กล่าวอีกนัยหนึ่ง บทบาทหน้าที่ก็คือพื้นฐานเบื้องต้นของการจัดระเบียบสังคมในการอยู่ร่วมกัน เพราะมนุษย์แต่ละคนมีความต้องการไม่เหมือนกัน จึงต้องมีการควบคุมความต้องการและแบบแผนการปฏิบัติ

บทบาทหน้าที่เป็นตัวกำหนดความเป็นบุคคลในสังคม สิ่งที่บุคคลปฏิบัติตามสถานภาพของตนเมื่อมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น คือบทบาทหน้าที่ "ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า บทบาทหน้าที่ของบุคคลเป็นบรรทัดฐานของสังคม สังคมกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่และสิทธิในการกระทำตามบทบาทของแต่ละบุคคลที่มีต่อผู้อื่น"¹⁴

โครงสร้างของสังคมในเรื่องรามเกียรติ์ล้วนทอเกี่ยวกันอีสาน อาจแบ่งระดับบุคคลได้เป็น 3 ระดับ คือ กษัตริย์ ชุนนาง และประชาชน ซึ่งอาจจะจำแนกให้เห็นบทบาทหน้าที่ของบุคคลทั้ง 3 ระดับ ได้ดังนี้คือ

¹³บรรทัดฐาน คือกฎข้อบังคับหรือมาตรฐานในการปฏิบัติของบุคคล ทั้งที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น กฎหมาย และที่ไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น กฎศีลธรรม.

¹⁴พิทยา สายหู, กลไกของสังคม (กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬา, 2524), หน้า 47.

บทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ กษัตริย์ควรดำรงตนเป็นธรรมราชา ปกครองราษฎร โดยธรรม ธรรมสำหรับกษัตริย์คือ ทศพิธราชธรรม¹⁵ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติสำหรับกษัตริย์ในทุกยุคสมัย ในสมัยโบราณเมืองเจริญรุ่งเรือง ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข มักจะกล่าวว่า เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม

ในสังคมอีสานโบราณจะพบว่า พระมหากษัตริย์ยึดหลักทศพิธราชธรรมในการปกครองบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากคำสอนของพระลามที่สอนพะลึงันห์ถึงหลักในการปกครองบ้านเมืองว่า

เจ้าจงค่อยสืบสร้างเสวยเมืองตามธรรม นั้นเนอ อย่าได้กายคำ
สอนจ้อจำเอาไว้ เจ้าจงอยู่สร้างตกแต่งของทาน นั้นเนอ บารมี
มุ่งให้ชำเพิง เพียรไว้ ยามเมื่อมรมิ่งเมี้ยนเมื่อฟ้าอยู่เสวยอันหนึ่ง
เงินคำแก้วอย่าแหงทานทอด ตกแต่งสร้างศีลข้อยชอบทาน ให้เจ้า
จำจ้อไว้คณิงอย่าทานศีล ยามเมื่อมรมิ่งเมี้ยนตายไปจักเกติในเมือง

ฟ้า¹⁶

พระมหากษัตริย์ต้องปกครองบ้านเมืองด้วยความเป็นธรรม หมั่นทำทาน บริจาค

ทรัพย์ และรักษาศีลอย่างสม่ำเสมอ นอกจากจะเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรแล้ว ผลบุญที่ได้ทำทานนี้จะส่งผลให้ผู้กระทำได้เสวยสุขในสวรรค์อีกด้วย

¹⁵ทศพิธราชธรรม คือธรรมของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ 1.ทาน ให้ทรัพย์สิ่งของแก่ผู้ที่ควรให้ 2.สัจ รักษาถ้อยคำ วาจาให้ปราศจากโทษ 3.บริจาค การเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม 4.อาชุข มีอัธยาศัยประกอบด้วยความซื่อตรง 5.มัททว อ่อนโยนไม่ถือถือต่อผู้อื่น 6.ทป ไม่เกียจคร้าน 7.อกุโกธ ไม่แสดงความโกรธ 8.อวิหิงสา ไม่เบียดเบียนประชาชนให้ได้รับความทุกข์ยาก 9.ชนดิ อดทนต่อโลกโกรธหลง 10.อวิโรธน์ ทำงานให้ถูกต้องตามขนานองคลองธรรม

¹⁶ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 121.

ส่วนพระลาม และนางสีดา เมื่อได้กลับไปครองเมืองศรีสัตนาท กิได้ทำทาน อยู่เสมอ "แต่นั้น เจ้าก็จำสร้างศาลาทนหกแห่ง เจ้าก็ทานทอดให้คนใช้มั่งมี บัได้อีกอยาก ให้ตกแต่งศาลทาน ยืนสอนสุขแต่งทานแลงเข้า แต่นั้น หลายวันได้หลายปีมีมาก ท้าวก็สุข อยู่สร้างบ่อนสว่างโกย"¹⁷

พระลามได้สร้างโรงทานขึ้น 6 แห่ง เพื่อบริจาคทรัพย์สินของแก่ราษฎรที่ยาก จน ไม่ให้ราษฎรต้องได้รับความเดือดร้อน ทรงมีมุทิตาจิตบริจาคทานอย่างสม่ำเสมอ ผล บุญที่ได้ทรงทำทาน ตอบสนองให้พระลามมีแต่ความสุข ปราศจากเรื่องเดือดร้อนทั้งมวล

นอกจากนี้ พระลามยังได้สอนเชษฐราชถึงหลักการปกครองไว้ว่า "เจ้าจงหอม ฟ้า นั้นเนอ กองนิรพานให้ใส่จำไว้ อย่าไ้เบียดเบียนไพร่พลหมู่เสนา นั้นเนอ"¹⁸ และ "เจ้าจงหอมไพร่พลอย่าไ้บีบเหิง นั้นเนอ เจ้าอย่าไ้ทำเวรแก่ชาวเมืองเหิงฟ้า นั้นเนอ อย่าไ้ชักผู้อยู่ไกล ชังช้ำผู้อยู่ใกล้ นั้นเนอ"¹⁹

พระมหากษัตริย์ควรมีความเมตตากรุณาแก่ราษฎร และขุนนางข้าราชการ ไม่ ควรข่มเหงรังแกเบียดเบียน และใช้อำนาจข่มเหงรังแกขุนนางและราษฎร นอกจากนี้ ควร ดูแลเอาใจใส่ไพร่พลอย่างทั่วถึง

จะพบว่าในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน จะเน้นหลักทศพิธราชธรรมในเรื่องการทำทาน การรักษาศีล และการไม่เบียดเบียนราษฎรให้ได้รับความทุกข์ยาก แสดงให้เห็นว่า แนวความคิดเรื่องทศพิธราชธรรมหรือธรรมสำหรับกษัตริย์ เป็นสิ่งที่ฝังใจประชาชนชาวไทย และชาวอีสานอยู่อย่างแน่นแฟ้น

บทบาทหน้าที่ของขุนนาง ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน จะไม่ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของขุนนางอย่างเด่นชัด แต่โดยทั่วไปแล้วขุนนางจะมีหน้าที่รับสนองพระราช-

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

โองการของพระมหากษัตริย์ และปฏิบัติภารกิจตามที่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์ อย่างเคร่งครัดด้วยความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ดังจะเห็นได้จากบรรดาขุนนาง เสนา ตลอดจน จันทหารของฝ่ายพระราม และฝ่ายของพญาราหูสวรส ต่างก็ปฏิบัติตามคำสั่งของพระราม และพญาราหูสวรสอย่างเต็มความสามารถ ทำการรบอย่างกล้าหาญโดยไม่เสียดายชีวิต

นอกจากขุนนางจะมีหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิดแล้ว ในเรื่องราม-เกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน ยังได้สะท้อนให้เห็นข้อควรปฏิบัติสำหรับขุนนางที่ดีในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้คือ

1. ขุนนางที่ดีไม่ควรเห็นแก่สินจ้างรางวัล เช่น "อันหนึ่ง อย่าได้เห็นแก่สินหาญ จ้างเขามาสืบส่อ นั้นเนอ จงตัดสินใจให้เฉียนอย่าได้เบี่ยงงอน"²⁰

หมายความว่า เมื่อเกิดคดีที่จะต้องตัดสินความ ขุนนางจะต้องไต่ตรองสืบสวน อย่างรอบคอบ ไม่ควรเห็นแก่สินจ้างรางวัล และควรตัดสินความด้วยความยุติธรรม

2. ขุนนางที่ดีไม่ควรเบียดเบียนข่มเหงราษฎร ดังปรากฏในเรื่องพระราม-ชาดกว่า "บัดนี้ เราทั้งหลายก็มาจอกเข่าพึ่งพาอาศัยกันทั้งหลายอยู่ในเกาะคอนนี้ บุคคลผู้ใดอย่าไปแย่งชิงเอาวัตถุเขาของแห่งเขานั้นเนอ อนึ่ง อย่าได้ไปทำร้ายแก่หญิงสาวน้อย ใหญ่ด้วยเหตุอันบ่มั่นใจเขาแท้คาย"²¹

พระรามได้สั่งสอนไพร่พลของพระองค์ว่า เมื่อมาพักอาศัยอยู่ในบ้านเมืองของผู้อื่น ก็ไม่ควรถือว่าตนมีกำลังและอำนาจ แล้วใช้กำลังแย่งชิงทรัพย์สินสิ่งของ ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ไม่ควรทำร้ายและใช้กำลังข่มเหงรังแกผู้หญิง หรือผู้ที่อ่อนแอกว่า

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นหลักปฏิบัติตัวของขุนนางอย่างกว้าง ๆ ซึ่งจะเน้นในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ความมีเมตตา จะเห็นว่านอกจากขุนนางจะต้องปฏิบัติตามบทบาทที่ตนได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์แล้ว ขุนนางควรปฏิบัติตัวให้ถูกต้องเหมาะสม เพื่อประโยชน์สุขของราษฎร และเพื่อความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

²¹ พระรามชาดก, บันปลาย, ผูกที่ 14, หน้า 28.

บทบาทหน้าที่ของประชาชน ในสังคมปัจจุบัน ประชาชนมีหน้าที่ต้องเสียภาษีให้รัฐ และต้องเคารพต่อกฎหมายบ้านเมือง สำหรับเรื่องการเสียภาษีนั้น มีปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเรื่องควายทัวระพี ตอนทัวระมานเก็บภาษีจากแม่คำหมากแดง²² แสดงให้เห็นว่า ในสังคมอีสานโบราณ คือประมาณเกือบ 500 ปีมาแล้ว ประชาชนมีหน้าที่ต้องจ่ายเงินเป็นค่าตอบแทนที่นำของมาวางขาย ให้แก่พระมหากษัตริย์ คล้ายกับการจ่ายค่าเช่าที่ ซึ่งในเรื่องควายทัวระพีใช้คำว่า "ส่วยไซ" ที่แปลว่า ภาษี

ในเรื่องของกฎหมายบ้านเมืองนั้น สันนิษฐานว่า ในสังคมอีสานโบราณยังไม่มีกฎหมายที่ใช้บังคับให้คนปฏิบัติตามเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ในสมัยนั้น น่าจะได้อาจมาจากคำสั่งสอนของพระมหากษัตริย์ และผู้อาวุโส ในรูปของข้อควรปฏิบัติ และข้อห้าม ซึ่งก็ไม่ได้กำหนดบทลงโทษไว้ ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้

บทบาทหน้าที่ของประชาชนดังที่กล่าวมานี้ เป็นบทบาทหน้าที่ของคนในสังคมส่วนใหญ่ ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของคนในหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคม คือกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของคนในครอบครัว ครอบครัวเป็นสังคมระดับพื้นฐาน บทบาทหน้าที่ของคนในครอบครัวมีความสำคัญยิ่งต่อสังคมส่วนใหญ่ ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของบุคคลในครอบครัวดังนี้คือ

1. บทบาทหน้าที่ของพ่อ บทบาทหน้าที่ของพ่อที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานพบว่า มีลักษณะเช่นเดียวกับบทบาทของพ่อในสังคมไทยโบราณ คือพ่อจะเป็นผู้อบรมสั่งสอนลูกในเรื่องหลักการประพฤติปฏิบัติตนให้รู้จักหน้าที่ของการเป็นลูกที่ดี รวมทั้งสอนหลักในการดำเนินชีวิตเพื่อความเจริญของบุตรในอนาคต เช่น

ในเรื่องพระลัก - พระลาม ตอนหุลละมานก่อการทะเลาะวิวาทกับมะกักตึง เป็นเหตุให้การสร้างสะพานไปถึงภาคต้องหยุดชะงักลง พระลามเรียกทั้งสองมาไต่สวนความ

²² ฎราขละเอียคในหน้า 292.

ไต่ความว่าหุลละมานเป็นฝ่ายผิด มะกัสดึงมีความโกรธแค้นมากจึงขอลากลับบ้านเมือง
 ส่วนพระลามไต่ลงโทษหุลละมาน และไต่สั่งสอนหุลละมานให้ตระหนักถึงหน้าที่ของลูกที่ชื่อว่า
 เจ้าจงเป็นลูกแก้วมณีโชติเอืองแสง ให้คุณเขื่อนชานพ่อแม่คนเพียร
 เลี้ยง อย่าคือลูกหินที่เต็นเขาคีทางเค็ง จักเป็นลูกชั่วช้าชาวบ้าน
 เพ็นชียัน คนปะเลฐนั้นจะเอืองชูงคองกะสัตร์ อย่าอำพางบ่แม่น
 คองควรเว็น ให้คือเคือนดาวแจ่งในวันเพ็งใส ส่องจิงเ็นว่าเป็น
 ลูกแก้วสกูลสร้างหากชูงเอือง เอาใจญาติพี่น้องเชื้อชาติเดียวกัน
 ใจให้แข่งปานหิน ก็หากเอืองเมือหน้า ใผทำดีไวยินหมายเพ็ง
 เสี่ยวสหายพี่น้องแพงไวย่น่วยตา²³

พระลามสอนหุลละมานว่า การเป็นลูกที่ดีนั้น ต้องประพฤติตนเป็นคนดี ให้ได้ชื่อ
 ว่าเป็นลูกแก้ว ความดีนั้นเปรียบเสมือนแสงที่มีรัศมีอันเจิดจ้า ก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล
 ต่อพ่อแม่ที่ไต่เลี้ยงดูอบรมมา ควรหมั่นใจหนักแน่นมั่นคง อย่ามีใจโลเลเหมือนลูกหินซึ่งเขาคี
 กลับไปกลับมาอยู่กลางสนาม คนประพฤติดีเท่านั้นจึงจะมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไปภายหน้า
 ถ้าประพฤติชั่ว ทำผิดประเพณีของบ้านเมือง ชาวบ้านจะเย้ยหยันดูแคลน จงเป็นเหมือน
 ดวงจันทร์วันเพ็ญซึ่งมีรัศมีแจ่มกระจ่าง จึงจะได้ชื่อว่าเป็นลูกแก้วที่สร้างความเจริญรุ่ง
 เรืองให้วงศ์ตระกูล นอกจากนั้นควรดูแลทุกข์สุขของญาติพี่น้อง มีจิตใจเข้มแข็ง มีความ
 กตัญญูรู้คุณ รวมทั้งควรหมั่นใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รักเพื่อนฝูง ถ้าสามารถปฏิบัติตัวได้เช่นนี้ ก็
 จะมีแต่ความสุขความเจริญต่อไปภายหน้า

จะพบว่า หน้าที่การสั่งสอนอบรมบุตรในสังคมอีสานโบราณ เป็นหน้าที่ของพ่อ
 พ่อจะเป็นใหญ่และมีความเด็ดขาด ส่วนแม่จะอยู่ในฐานะผู้ตาม และปฏิบัติตามคำสั่งของพ่อ
 ทั้งจะไต่กล่าวถึงต่อไป

²³ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 86.

2. บทบาทหน้าที่ของสามีภรรยา บทบาทหน้าที่ของสามีคล้ายบทบาทหน้าที่ของพ่อที่เป็นหัวหน้าครอบครัว เพราะในครอบครัว บุคคลที่เป็นพ่อและเป็นสามีคือบุคคลคนเดียวกันในสังคมอีสานโบราณ สามีจะมีอำนาจเหนือภรรยา เป็นเจ้าชีวิตของภรรยา สามีอาจจะไม่เลี้ยงดูภรรยาถ้าหากภรรยาทำผิด ดังปรากฏตัวอย่างในเรื่องพระรามชาดก ตอนอุษีสั่งสอนนางไควว่า "ภเทญรานางไควน้องรัก อย่าได้ไปเล่นชู้จากผัวเหมือนดังเก่าก่อนนั้นแล้ว ครั้นว่ารู้แจ้งแล้วก็จะละทิ้งเจ้าเสีย หูจเดียวกันนี้ แลนางเอย"²⁴

จากข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า สามีสามารถทิ้งภรรยาได้ถ้าหากภรรยาทำผิด ในที่นี้นางไควไปเป็นชู้กับพระอาทิตย์ เมื่ออุษีรู้ความจริงจึงทิ้งนางไปเสีย ก่อนที่อุษีจะจากไป อุษีได้สั่งสอนนางไควว่า ต่อไปนางอย่าได้ไปเป็นชู้กับชายอื่น เพราะนางไควอาจถูกสามีทอดทิ้งอีกก็เป็นได้

สำหรับบทบาทหน้าที่ของภรรยาในเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสาน จะกล่าวไว้อย่างละเอียดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่การปฏิบัติสามี ดังจะเห็นได้จากเรื่อง

ควายหัวระพี ในตอนที่พระรามคร่ำครวญถึงนางสีดา พระรามได้พรรณนาถึงความเป็นแม่เหล็กที่ติดของนาง ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นบทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยาที่ดีว่า

นางผู้นี้จักเป็นคิ่งนางผู้หญิงทั้งหลายในโลกนี้ บัมีพ้อเทียมสอง ช่อมมีอาจารย์ะวัดปะติบักแก้มัวคนเป็นอันดี หาที่ปอบทยมบ่ได้ ขางยอมมีคองวัดปะติบักแก้มัวคน 5 ปะภาส คือว่า บุปพะดาณีนี ลูกก่อนผัวคน บัดสาขินี นอนลุนผัวคน อยู่ถำรับใช้บ่ไกลหนี คั้นเห็นยังผัวก็ให้ตี อีกแหงไปที่ไคมา เช็ดหน้าตาตึงาม แม่นว่ามีคำเคียดเท่าไคอดใจอยู่ บ่ปาก อุ้งผู้ไคมีคองวัดปะติบักแก้มัวคนสนั่น เป็ณนางแก้วผู้ปะเสลียยังนัก

นางสีดาเป็นนางแก้วที่จะหาหญิงไคมาเปรียบเทียบได้ยาก หญิงผู้ที่จะได้ชื่อว่าเป็ณนางแก้ว ควรปฏิบัติตัวเหมือนนางสีดาที่ได้ปฏิบัติต่อพระรามผู้เป็นสามีคือ ตื่นก่อนสามี

²⁴ พระรามชาดก, บัณปลาย, ผูกที่ 9, หน้า 55.

นอนหลังสามี อยู่รับใช้สามีไม่ไกลห่าง เมื่อสามีกลับมาบ้านให้ทำหน้าที่ตาแจ่มใสคอยต้อนรับ และแม้ว่าจะโกรธสามีก็ไม่แสดงออก

บทบาทหน้าที่ของภรรยาที่ปรากฏในเรื่องควายหัวระพัน เป็นลักษณะของภรรยาในสังคมโบราณ ที่ภรรยายอมให้สามีเป็นใหญ่ ภรรยามีความเคารพยำเกรงสามี และต้องปรนนิบัติรับใช้สามีไม่ให้ขาดตกบกพร่อง จึงจะได้ชื่อว่าเป็นภรรยาที่ดี

ความเชื่อ

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับหรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งที่เป็นตัวตนหรือไม่ก็ตามว่า เป็นความจริงหรือมีอยู่จริง ในปัจจุบันความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ อาจเสื่อมถอยไปบ้างแล้วความเชื่อบางอย่างก็ยังยึดถือกันอยู่ ทั้งนี้เพราะความเชื่อเป็นเรื่องที่ได้รับการถ่ายทอดและสั่งสมอยู่ในจิตใจของคนในสังคมมาเป็นเวลานาน

ความเชื่อของมนุษย์เกิดจากสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้ คือ

1. เกิดจากความกลัวและความไม่รู้ของมนุษย์ โดยปกติความกลัวภัยอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดกับตน และจะนำความเดือดร้อนต่าง ๆ มาให้ เป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของมนุษย์ ดังนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่มนุษย์ไม่สามารถหาคำตอบได้ว่าเกิดขึ้นเพราะอะไรนั้น เป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์เกิดความกลัวภัยที่จะเกิดขึ้นกับตน และด้วยเหตุที่มนุษย์มีความเชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต้องมีผู้กระทำ เช่น เกิดน้ำท่วม ฟ้าผ่า ฯลฯ คงเป็นการกระทำของผู้มีฤทธิ์อำนาจ เช่น เทวดา ผีต่าง ๆ มนุษย์จึงพยายามหาวิธีที่จะทำให้ผู้มีฤทธิ์อำนาจเหล่านั้นเกิดความพึงพอใจด้วยการร้องรำทำเพลง นำอาหารมาบวงสรวง ทั้งนี้เพราะเชื่อว่า เมื่อตนได้กระทำแล้วจะเกิดความสุข และจะไม่มีภัยอันตรายต่าง ๆ เข้ามาแผ้วพาน

2. เกิดจากความฉลาดของมนุษย์บางคนที่มีความคิดและประสบการณ์มากกว่าผู้อื่น ดังนั้นจึงนำสิ่งที่มนุษย์กลัวมาเป็นกลวิธีในการอบรมสั่งสอน ด้วยเหตุนี้จึงสร้างความเชื่อเรื่องต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อให้บุคคลในสังคมได้ประพฤติปฏิบัติ ความเชื่อที่เกิดจากเหตุข้อนี้จึงมีจุดประสงค์หรือจุดมุ่งหมายบางประการแฝงอยู่ เช่น ความเชื่อที่ว่าห้ามเดินข้ามเบ็ด

ตกปลา เชื่อว่าปลาจะไม่กินเบ็ด แต่เจตนาที่แท้จริงก็เพื่อต้องการไม่ให้คนได้รับอันตรายจากการถูกเบ็ดตกปลาเกี่ยว หรืออาจจะเหยียบคันเบ็ดหักก็ได้

บุญโฏ จิตต์ธรรม แบ่งประเภทของความเชื่อออกเป็น 12 ชนิดดังนี้คือ²⁶

1. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ
2. ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน
3. ความเชื่อโชคลาง
4. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม ความฝัน
5. ความเชื่อทางไสยศาสตร์
6. ความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะของคนและสัตว์
7. ความเชื่ออันเนื่องมาจากศาสนา
8. ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากิน และอาชีพ
9. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี
10. ความเชื่อเกี่ยวกับเคล็ดและการแก้เคล็ด
11. ความเชื่อเกี่ยวกับนรก สวรรค์
12. ความเชื่อเกี่ยวกับวันดี วันร้าย

ความเชื่อที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมีดังนี้คือ

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องฤกษ์ยาม

คำว่า "ฤกษ์" หมายถึง เวลาซึ่งเหมาะ เวลาที่เป็นมงคล ตามความเชื่อของไทยนั้น โหราศาสตร์กับฤกษ์เป็นของคู่กัน คือฤกษ์มักจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากคำพยากรณ์ กล่าวคือ เมื่อตรวจดวงชะตาของบุคคลใดบุคคลหนึ่งก็จะพยากรณ์ว่า ฤกษ์หรือเวลาที่เป็นมงคลที่เรียกว่าฤกษ์ดีของบุคคลนั้นได้แก่วันและเวลาใด

ชาวอีสานเชื่อว่าเมื่อจะประกอบพิธีใด ๆ ก็ตามจำเป็นต้องหาฤกษ์ เพื่อกำหนดช่วงเวลาที่ดีที่สุดที่จะทำการนั้น ๆ การหาฤกษ์ยามที่เหมาะสมเมื่อจะทำพิธีเชื่อว่าเป็น

²⁶บุญโฏ จิตต์ธรรม, ความเชื่อ คติชาวบ้าน (สงขลา: มงคลการพิมพ์, 2522),

มงคล การหาฤกษ์ยามนี้ คงจะได้รับอิทธิพลมากคติทางศาสนาฮินดู "เพราะในการหาฤกษ์ยาม ต้องให้พราหมณ์เป็นผู้คำนวณหาฤกษ์ เพราะฉะนั้นในราชสำนักจำเป็นต้องมีพราหมณ์ เรียกว่า โหรา เป็นผู้ประกอบพิธีต่าง ๆ"²⁷

ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนห้องถือนิสาณ มีเหตุการณ์หลายตอนที่แสดงให้เห็นว่า ชาวอีสานโบราณมีความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยาม ซึ่งจะปรากฏในพิธีหรือในเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

พิธีราชาภิเษก ในการประกอบพิธีราชาภิเษกเพื่อที่จะสถาปนาผู้ที่สืบสันตติวงศ์เป็นกษัตริย์องค์ต่อไปนั้น พราหมณ์จะเป็นผู้หาฤกษ์ที่จะประกอบพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคล เช่น ในเรื่องพระลัก - พระลาม ตอนพิธีราชาภิเษกพระลาม พระลัก เป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีสัตนาคนานพเพชร์ บิดาได้กำหนดให้พราหมณ์หาฤกษ์ยามเพื่อทำพิธี

เขาก็กดแต่งคาเคื่องเคาจักอุทกภิเษกท้าวฮ่อใส่เป็นพญาแทนราชาพ่อ

เสวยสร้าง แค้นนั้น หิน ๆ พร้อมขุนเมืองน้อยใหญ่ เขาก็มามวนหมก

ผู้คนโดยถ้วน เขาก็กดแต่งพร้อมทุกเคื่องบรรณาการ จันทน์แดงกั้น

เส้นสมคู หิมเส้นพร้อมพระคันโทหอมหน มีทั้งดวงมาลาหนหอมไฮ

เข้า เมื่อนั้น เสนาเมืองขึ้นปะนมกรก้มซาบไหว้บาทหันจอมเจ้า

ยาธนา เทียวเทอญ เขากุมารน้อยไปสู่ลิ้นคำ ลายทองประดับเชือ

มะณิลแก้ว แค้นนั้น กุมารเจ้าทั้งสองพี่น้อง เสด็จสู่ห้องลินแก้วนั่ง

ควร แท้แล้ว เมื่อนั้น คัน ๆ ก้องเสียงเสพนนตี พุนเขอ เค็ง ๆ

เสียงคั่นสะเทือนกึ่งฟ้า แค้นนั้น พราหมณ์หาฤกษ์ยามดี เขาก็ก่อสร้าง

สร้างสองท้าว น้ำดอกไม้จันทน์ล้างโสรจสร้าง คนมาพร้อมหอมหน

²⁷ เบญจมาศ พลอินทร์, วรรณคดี ขนบประเพณีและศาสนา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2524), หน้า 45.

ทิมเสน คนธสังข์หลังลงเลียนล้น พราหมณ์เข้าถวายพรสองอัน²⁸

ก่อนที่จะเริ่มพิธีราชาภิเษกพระลาม พระลักเป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีสัตนาคนัน
บรรดาขุนเสนาทั้งหลายต่างก็ตระเตรียมเครื่องสำหรับประกอบพิธี เป็นต้นว่า ไม้จันทน์แดง
ทิมเสน ทอกไม้ที่มีกลิ่นหอม รวมทั้งคนโทสำหรับสรงน้ำ เมื่อเตรียมการเป็นที่เรียบร้อยแล้ว
ขุนเสนาได้อัญเชิญพระลาม พระลัก เข้าสู่หอสงฆ์ เมื่อถึงเวลาอันเป็นมงคลตามที่พราหมณ์
ได้หาฤกษ์ไว้แล้วนั้น พราหมณ์ผู้ทำพิธีได้ยกคนโทขึ้นสรงน้ำพระลาม พระลัก และบุคคล
ต่าง ๆ ก็ได้เข้ามาสรงน้ำเป็นลำดับ หลังจากนั้นพราหมณ์ทำพิธีสู่ขวัญ และถวายพระพร
เป็นอันเสร็จพิธี

การเคลื่อนทัพ ก่อนที่กษัตริย์จะนำทัพออกรบ มักจะให้พราหมณ์หาฤกษ์เป็นการ
เอาชัย และเพื่อเป็นกำลังใจแก่ไพร่พลที่จะออกทำศึก ในเรื่องพระลัก - พระลาม ตอน
พระลามเตรียมทัพไปลังกา ก็ได้ให้พราหมณ์หาฤกษ์อันเป็นมงคล

พระก้ออาศัยให้พะลิจันท์คนแต่งบอกไพร่พร้อมพลล้านแต่งดี เขาจัก
เสด็จย้ายวันคุณไชยะโชค จึงแล้ว เจ้าจงเดินไปขวามือขึ้นสู่หอย
ฟ้าเทอญ เมื่อนั้น โสมสะอาดเน้อออนพะลิจันท์ บากเดินโยธาอับพล
ล้าน ตาอุไคพลหาญนับพันโกฏิ ช้างคันเค้าทั้งม้ารอนคนอง บ่ออันนับ
อ่านไค ไหลหลังอ้อมเวียงแก้วอยู่ภายใน นั้น พระลามนาถเนื้อเชื้อ
เผ่าพงศ์กะสัตร์ พระก้แกลงค่างามต่อพะลิจันท์จอมเจ้า ให้เอานัก
สนมหนุ่มหน้าไปนำช้อยหนึ่ง แปะบาทพันจอมเจ้าแก้ววิ ท่านเออ
พระก้โดยอาชญาเจ้าคกแต่งโดยพลัน สาวสนมใส่ล้าลือเทียมเท้า
หูลละมานแก้วพระลักอ่อนพะลิจันท์ เชือกคกแต่งพร้อมกันดีแล้ว
พราหมณ์ก็หาโคมหาชัยยามโชค ยามนี้ ดิชนากกาเหม้างหม่มมาร
พระเออ ทอว่าจักไคลโชคแท้ โดยตั้งใจจงคอกแล้ว²⁹

²⁸ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 10.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

เมื่อพระลามจะออกเดินทางไปยังกา พระลามได้ออกคำสั่งให้พะลิจันท์เกณฑ์ไพร่พลนับล้านคน รวมทั้งเตรียมช้างม้าเพื่อเป็นพาหนะในการยกทัพเป็นจำนวนมาก อีกทั้งให้หานางสนมจำนวน 100 คน เพื่อคอยรับใช้ เมื่อพะลิจันท์เตรียมการเรียบร้อยตามคำสั่งแล้ว หูละมาน พระลิก และพะลิจันท์จึงช่วยกันจัดทัพ พราหมณ์ได้คำนวณหาฤกษ์ยามเพื่อเคลื่อนทัพไปยังกา พราหมณ์ได้ฤกษ์มหาชัยฤกษ์ เป็นฤกษ์ดีที่จะเดินทางไปทำศึกเพื่อปราบศัตรู จะได้รับชัยชนะดังที่มุ่งหวังไว้

นอกจากนี้ ชาวอีสานยังมีความเชื่อว่า ถ้าทำการใด ๆ โดยไม่มีการหาฤกษ์ยาม ถือว่าไม่เป็นมงคล ต้องเลิกทำการนั้นเสีย เช่น

พิธีสร้างบ้านแปลงเมือง ก่อนจะมีพิธีสร้างบ้านแปลงเมือง จำเป็นต้องมีการหาฤกษ์เพื่อความเป็นสิริมงคล และเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ถ้าไม่มีการหาฤกษ์ยามแล้วจะถือว่าไม่เป็นมงคล ในเรื่องควายหัวระพี ตอนพระรามจะหาทำเลสร้างเมืองใหม่ เพราะเมืองกรุงรัตนนครคับแคบ พระรามจึงได้แปลงศรและอธิษฐานว่า ถ้าศรไปตก

ณ ที่ใด ให้ห้วยระมานำเขาสรรพยาไปประดิษฐานไว้ แล้วพระองค์จะสร้างเมือง ณ ที่นั้น

เป็นแหลมที่ชื่อว่าหัตถะพนกไปตกเมืองละโว้แล ห้วยระมานก็ส่งไป

ค้ายป็น คันท่าตก ห้วยระมานก็ฮอด มั่นก็เอาคอยสัพยาไปไว้เหนือ

ที่นั้น พราหมะราชก็ยกกรัฬหนีไปตามทางใต้ 1 เดือน จึงฮอดที่ป็น

หัตถะพนก ห้วยระมานก็เอาหางมันกวาคต้นไม้แลเคือเขาเสียให้

หมคคิงาม เป็นคั้งช่วงมะหาเจติไว้ท่าพระยารามขึ้นอันเป็นเจ้าแห่ง

คนแล พระยารามมาฮอดแล้ว จึงถามห้วยระมานว่า กาละเมื่อท่าน

จักแห้วดางนั้น ยังหาวันยามอันเป็นมั่งคละนั้นจา ว่าคั้งอันห้วยระมาน

ไหวว่า ขำบ่ไคหาวันยามอันเป็นไชยะมั่งคละสักอันแล ขำกักวาด

แห้วตามกำลังแห่งขำ พระรามราชว่า บ่หาวันยามดีท่อนพอยฮีบกวาด

แห้วลันนี้ บ่เป็นไชยะมงคลแล ว่าคั้งนั้นกับลวดคั้งอยู่ ณ ที่นั้น³⁰

³⁰ ภาคผนวก ก, หน้า 393.

พระรามอธิษฐานแล้วแปลงศรทศพล สรไปตกที่เมืองละโว้ หัวระมานเหาะตามไป และนำเขาสรพญาไปตั้งบริเวณที่ศรตกนั้น หัวระมานได้แผ้วถางต้นไม้เตรียมสถานที่สร้างเมือง และคอยต้อนรับพระรามที่จะเสด็จมา เมื่อพระรามมาถึงได้ถามหิวระมานว่า ก่อนที่หิวระมานจะแผ้วถางต้นไม้เพื่อเตรียมที่ทางสำหรับสร้างเมืองนั้น ได้ถูกฤกษ์หรือไม่ หิวระมานตอบว่าไม่ได้ฤกษ์อันเป็นมงคล พระรามจึงให้ละเมืองนั้นไว้เสีย และเตรียมหาสถานที่ที่จะสร้างเมืองใหม่แทน

ชาวอีสานมีความเชื่อมั่นว่าการหาฤกษ์ยามนั้น ทำให้เกิดความเป็นสิริมงคล ความเชื่อในเรื่องการหาฤกษ์ยามของชาวอีสาน จึงเปรียบเสมือนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ช่วยบำรุงขวัญและให้กำลังใจ แก่ผู้ที่ประกอบพิธีต่าง ๆ เพราะเชื่อว่า ถ้าประกอบพิธีใด ๆ ตามฤกษ์ยามที่กำหนด นอกจากจะเป็นสิริมงคลแล้ว ยังทำให้สิ่งที่มุ่งหวังสำเร็จดังที่ตั้งใจไว้

ความเชื่อเรื่องคำสาป

ชาวอีสานมีความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของคำสาป เชื่อว่าผู้ถูกสาปย่อมได้รับผลเนื่องมาจากคำสาปนั้น โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ในเรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อพระลามทำพิธียกศร และอุ้มยกนางสีดาให้พระลามแล้ว ฤๅษีได้ให้พระลาม พระลัก รอดอยู่ที่อาศรมฤๅษีก่อน ฤๅษีจะน่าน้ำในแม่น้ำอินมา มารดและทำพิธีให้ เพื่อที่จะได้มีอายุยืนยาว แต่พระอินทร์ได้คลายให้พระลามลืมคำที่ฤๅษีสั่งไว้ พระลาม พระลัก จึงพานางสีดากลับเมือง เมื่อฤๅษีกลับมาไม่พบพระลาม - พระลัก และนางสีดา ก็มีความโกรธแค้น จึงสาปให้พระลามและนางสีดาต้องพลัดพรากจากกัน

แต่นั้น รัสสีเจ้าकुณชัยเคียดพุน ภูก็อยากให้เขายืนยั้งลำเท้าเซต
อายุว่าคาย บัดนั้น เขาเล่ากูง่ายแท้งามพันลักหนี ทั้งนี้ ขอแก้อินทา
เจ้าหญิงกุตติสสง ภูเทอย ขอให้เขาหักหากบ้านกันเพื่อชานาน³¹

³¹ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 16.

คำสาปของฤๅษีบรรลุลผล เมื่อพญาชาบมะนาสวนลักพานางสีดาไปลังกา เป็นเหตุให้พระลามและนางสีดาต้องพลัดพรากจากกัน

เมื่อนั้น พญาชาบมะนาสวนเจ้าผู้จบเพทอาคม มั่นกัณธีรมิตเป็นกวางคำ แล่นคะโยงโตนเต้น กวางคามโสมยิ่งเพี้ยงคือพระอินทร์เลาหล่อ เมื่อนั้น จันทะแจ่มน้อยนางนาถสีดา เห็นกวางคำแล่นมาคะโยงเต้น บุตนาถเนื่อนางน้อยลวดกระสัน นางจึงวอน ๆ ไหว้ผัวขวัญเปื้อน แล่น น้องก็คิดอยากไต่กวางเต้นแล่นไป นั้นแล้ว ผีว่า บ่ไต่แสนจัก ซากกะใจตาย ให้เฝ้าเฝ้ากวางคำน้องหงษ์เดียวนี้ อย่าไต่ขึ้นขัดเท้า หือระหัดแจ่มแจ่ม จงเอาไถ้น้องให้ไต่ เชื้อท่อนอย่าขึ้นพี่ท่อน แต่นั้น พระลามนาถเนื่อเชื้อเผ่าพงศ์กะลัศร์ บากี้ห้ามแจ่มเจ้านางนาถแก้ว อย่าเอา อันนี้บ่ใช้ธรรมชาติเท่กวางคำสั๊กหยาด เจ้าเอย ก็หากแม่น เชื้อขุนาค้ายาย กะทำให้ห่างกัน ที่แล้ว ท้าวก็ห้ามแก่นแก้วนางบ่มีพ้อง นางก็ยังกะสันคั่นคอมกวางอุบาท เหื่อว่า เวรมาจ้องให้เชื้อเจ้า หากจากกัน แล่นอ เพื่อคำรัสสีดาไปยเวรคอยสนองตน นั้นแล้ว³²

นางสีดาเห็นกวางทองที่พญาชาบมะนาสวนเนรมิตขึ้นมา เกิดความอยากไต่ นางได้ขอให้พระลามตามจับกวางตัวนั้น พระลามทักท้วงว่า กวางตัวนี้คงจะไม่ใช่กวางจริง และถ้าพระลามตามไป ก็อาจเป็นสาเหตุให้พระลามต้องพลัดพรากจากนาง แต่นางสีดาก็ไม่ฟังคำของพระลาม ได้รบเร้าให้พระลามออกตามจับกวางตัวนั้น ทั้งนี้เป็นเพราะคำสาปของฤๅษี ที่สาปให้พระลามและนางสีดาต้องพลัดพรากจากกัน

ในเรื่องพระรามชาดก ตอนพระรามช่วงพลีจันทร์สังหารสังคีต สังคีตมีความอาฆาตพยาบาทพระรามมาก ก่อนตายสังคีตจึงสาปพระรามว่า "ตริ้นว่า เราหากตายด้วย ห่านยิงธนูศิลป์ไล่เรา เมื่อภายหลัง ธนูศิลป์ของบุคคลผู้ใดคนหนึ่ง จงถูกคันท่านเหมือนดังเรา

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

เจ็บปวดเวหนานี้เทอญ"³³

คำสาปนี้มีว่า ถ้าสังคิหต้องตายด้วยศรของพระรามในคราวนี้ ในภายภาคหน้า ถ้าพระรามทำศึกกับผู้ใด ก็ขอให้ศรของบุคคลนั้นต้องเข้าพระรามให้ได้รับความทุกข์ทรมาน เหมือนกับที่สังคิหได้รับในขณะนี้

ต่อมาเมื่อพระรามได้ทำศึกกับพญาราชผาสุว พญาราชผาสุวได้แผลงศรโมกขศักดิ์ มาที่พระราม มามณิกาบแนะนำพระรามว่า "ข้าแต่เจ้ากู ปืนศรพญาราชผาสุวยิงมาแล้ว นั้น เเนอ เจ้ากูจงเอาหินไปปรับศรอันนั้น ให้สิ้นบุพกรรมแก่เจ้ากูเสียเทอญ"³⁴

มามณิกาบทูลพระรามว่า ให้พระรามยื่นเท้าออกไปปรับศรของพญาราชผาสุวที่ แผลงลงมา เพื่อว่าบุพกรรมที่พระรามทำไว้กับสังคิหจะไถ่หมกไป พระรามจึงถูกศรของพญาราชผาสุว ได้รับความทุกข์ทรมานมาก ครึ่งที่สังคิหได้สาปพระรามไว้

ความเชื่อในเรื่องคำสาปของชาวอีสานนี้ เป็นลักษณะความเชื่อในเรื่องวาจาสิทธิ์ ผู้ที่ถูกสาปมักจะเป็นผู้ที่ได้กระทำความผิดอย่างหนึ่งอย่างใด และจะถูกสาปแข่งให้ได้รับผล เป็นการตอบสนองอันเนื่องมาจากความผิดนั้น

ความเชื่อเรื่องคำสาบาน

การสาบานเป็นการให้คำสัตย์ว่าจะเชื่อตรงและไม่คิดคดต่อกัน การให้คำสัตย์สาบานต่อกันนั้น มักจะกล่าวสาบานว่า ถ้าไม่ทำตามคำสาบานแล้ว ขอให้มียันเ็นไปต่าง ๆ เช่น อาจจะต้องตายด้วยของมีคม หรือต้องประสบอุบัติเหตุถึงเสียชีวิต ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนห้องดินอีสาน ได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องคำสาบานไว้ เช่น

ในเรื่องพระรามชาตก ตอนพิชิตอภิเชษพญาราชผาสุวกับนางจันทา พระราม พระลักษมณ์ และพญาราชผาสุวให้คำสัตย์สาบานว่าจะเชื่อตรงต่อกัน

³³พระรามชาตก, บัณฑิต, หน้าที่ 13, หน้า 31.

³⁴เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, หน้าที่ 20, หน้า 6.

กูรา ท้าวราพธาสวรร ในกาลเมื่อก่อนนั้นท่านได้เป็นพี่ชายแห่งเรา
 บัดนี้ ท่านได้มาสมสู่อยู่กับหญิงแห่งเราแล้ว ท่านได้เป็นพี่ชายแห่ง
 เรา ก็ได้ชื่อว่าเป็นพี่ชายแห่งเรา ตั้งแรกแต่นี้ไปข้างหน้า ส่วนเรา
 ทั้งพี่น้อง อันชื่อว่า ท้าวพระราม พระลักษมณ์ก็ ติหาว่ามีใจคดเคี้ยว
 เกาะเกี้ยวทำเวร ครั้นว่าเมื่อพี่น้องทั้งสอง อันชื่อว่าท้าวพระราม
 พระลักษมณ์ ติหาว่ามีใจคดเคี้ยว และเกาะกอกเคี้ยวเป็นเวรแห่งพี่
 ชาย ก็จึงเดินไต่ไล่ตามไปฆ่าฟันให้ตายด้วยดาบดวงกล้า พราดวง
 คม นั้นเพอญ ครั้นว่าเจ้าผู้พี่ชาย หากมีใจคดเคี้ยวเกาะกอกเคี้ยว
 ให้เป็นเวรแก่ข้าพเจ้าน้องอันชื่อว่า ท้าวพระราม พระลักษมณ์ดังนี้ ข้าพ
 เจ้าน้องก็จะเดินไต่ไล่ตามไปฆ่าฟันให้ตายด้วยดาบดวงกล้า พราดวงคม
 ตั้งแรกแต่นี้เป็นต้นไป ตราบเท่าตลอดชีวิตเพอญ³⁵

พระรามกล่าวกับพญาราพธาสวรรว่า บัดนี้พญาราพธาสวรรก็ได้เป็นพี่ชายของพระ
 รามแล้ว ขอให้เราสี่พี่น้องอย่าไต่มีใจคดเคี้ยวและสร้างกรรมทำเวรต่อกันเลย ถ้าพระราม
 พระลักษมณ์ใจไม่ซื่อตรงต่อพญาราพธาสวรร ก็ขอให้พญาราพธาสวรรตามฆ่าฟันทั้งสอง
 พระองค์ได้ แล้วพญาราพธาสวรรมีใจไม่ซื่อตรงต่อพระรามพระลักษมณ์แล้ว พระราม พระลักษมณ์
 ก็จะตามไปฆ่าพญาราพธาสวรรด้วยเช่นกัน

ต่อจากนั้นจึงมีการกินน้ำสาบาน

ครั้นว่า พระยารามตั้งสังจาวาเป็นอันมั่นคงดีแล้ว ท้าวราพธาสวรร
 ก็ถามว่า เออๆ-ดังนั้นแล้ว พระยารามก็เอาน้ำล้างดาบกายสิทธิ์
 และอนุสิลปให้ท้าวราพธาสวรรกิน เมื่อท้าวราพธาสวรรกินแล้วบอก
 ว่า ข้าพหากยังสด และพยายามหลอวงเวรแก่เจ้าทั้งสอง ขอให้ตาย

³⁵ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต; ผูกที่ 20, หน้า 12.

กายสิทธิ์อันนี้ตกคอผู้เข้าให้ตายเสียอย่าคลาดแคล้วเทอญ³⁶

เมื่อพระรามได้กล่าวคำสาบานแล้ว พระรามก็ได้นำน้ำล้างดาบ และอนุญาตให้พญาราพณาสวรรค์ พญาราพณาสวรรค์ได้กล่าวคำสาบานว่า ถ้าตนยังคิดคดไม่ซื่อตรงต่อพระรามแล้ว ก็ขอให้ตายด้วยดาบกายสิทธิ์นี้

การดื่มน้ำสาบานนี้ จะคล้ายกับพิธีดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งเป็นพิธีของพราหมณ์ พิธีนี้มีการอ่านโอองการและเอาพระแสงจุ่มลงในน้ำ เมื่อดื่มน้ำสาบานเข้าไปแล้ว ถ้าใครทำผิดคำสาบาน น้ำสาบานก็จะทำร้ายให้ผู้ดื่มน้ำสาบานเข้าไปนั้นให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ เรื่องการใช้น้ำในพิธีดื่มน้ำนี้ เป็นธรรมเนียมของพราหมณ์ "คือพราหมณ์ถือว่า พระวรุณเป็นผู้ประทานน้ำให้มนุษย์ ฉะนั้นเวลาที่จะให้คำมั่นสัญญา จึงมีการดื่มน้ำเป็นการอ้างถึงพระวรุณให้รับรู้ด้วย ใครผิดสัญญาไม่ทำตามคำสาบาน พระวรุณจะลงโทษ"³⁷

ความเชื่อเรื่องความฝัน

ความเชื่อในเรื่องความฝันนี้ เป็นความเชื่อที่เกิดจากประสบการณ์ ได้จากการสังเกต มีการจดจำและบอกเล่าสืบต่อกันมา บางครั้งความฝันจะเกี่ยวข้องกับโหราศาสตร์ คือมีการทำนายฝันว่าความฝันนั้นจะทำให้โชคดียังหรือร้ายอย่างไร ชาวอีสานมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องความฝันว่า เป็นลางบอกเหตุล่วงหน้า คือเมื่อจะเกิดเหตุการณ์สำคัญ ตัวละครจะฝันก่อนเสมอ เช่น

ในเรื่องพระรามชดก ตอนกำเนิดพระราม พระลักษณ์ นางวิสุทธิโสคา พระมารดาฝันว่า

ฝันว่าเขตโขงคังชมพูทวีปทั้งมวณเป็นอันมีอมิต ฝันว่าหินแร่ลูกหนึ่ง
เสด็จลงมาแต่ชั้นฟ้าคาวตึง มาตกในทิศคำใต้ มีรัศมีอันรุ่งเรือง

³⁶ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 20, หน้า 12.

³⁷ ส.พลายน้อย, เกร็ดโบราณประเพณีไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2512), หน้า 376.

ทั้งชมพูทวีป อันหนึ่งผืนว่ายังมีแก้วสองหน่วยพี่น้อง เสด็จลงมาแต่ชั้น
ฟ้าดาวทิงซา เถึงเมืองคนแล้ว แก้ว 2 หน่วยเกิดรัศมียิ่งกว่าหินแร่
ทุกหน่วย³⁸

นางวิสุทโธศาฝันว่า กินแค้นแถบลุ่มแม่น้ำโขงและชมพูทวีปมีดครั้นไปทั่ว และ
บังเกิดหินแรกก้อนหนึ่งมีรัศมีอันรุ่งเรือง ลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตกลงมาบนโลกมนุษย์
ทางทิศใต้ เกิดความสว่างไสวไปทั้งชมพูทวีป นอกจากนั้นแล้วยังมีดวงแก้ว 2 ดวง ลงมา
จากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เช่นเดียวกัน เมื่อมาถึงโลกมนุษย์แล้ว ก็บังเกิดรัศมีสว่างไสวยิ่ง
กว่าหินแรกก้อนอื่น ๆ

การที่นางวิสุทโธศาฝันเช่นนี้ เป็นลางบอกเหตุล่วงหน้าว่า นางจะตั้งครรภ์
และจะให้กำเนิดโอรสผู้มีบุญญาธิการ 2 พระองค์ ซึ่งต่อมานางก็ตั้งครรภ์ และให้กำเนิด
พระราม พระลักษมณ์ ส่วนหินแรกที่ตกลงมาจากสวรรค์นั้น ใต้แก่งของกุ่มบุบารมีของพระราม
พระลักษมณ์ ใต้แก่มามณีคาบ

ตอนกำเนิดนางสีดา นางจันทาพระมารดาฝันว่า
ยังมีแก้วลูกหนึ่ง ลงมาเกี่ยวกอดวนเวียนแวกล้อมอ้อมตน 3 ที แล้ว
ก็เลยเข้าไปอยู่ในท้องแห่งนางมีประมาณคราวหนึ่งแล้ว แก้วลูกนั้น
จึงเสด็จออกจากท้องแห่งนางนั้นแล ครั้นว่าแก้วลูกนั้นออกจากท้อง
นางแล้วก็เลยเป็นสายเกี่ยวกอดเอาพระยาราพธาสวรรอันเป็นผิว
แห่งนาง บออาจจักแก้ลคปลทอดได้ ก็เลยสูญหายตายเสียนั้นแล
ครั้นว่าพระยาราพธาสวรรตายไปแล้ว แก้วลูกนั้นก็เสด็จออกหนีไป
บ่กลับคืนมา นั้นแล³⁹

นางจันทาฝันว่า มีดวงแก้วดวงหนึ่ง ลงมาวนเวียนรอบกายนางสามที แล้วเข้า
ไปในท้องนางชั่วคราว เมื่อแก้วดวงนั้นออกมาจากท้องนางจันทา ก็บังเกิดรัศมีเป็นสายพันรอบ

³⁸ พระรามชาดก, บันตน, ผูกที่ 4, หน้า 5.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, บันปลาย, ผูกที่ 2, หน้า 17.

ตัวของพญาราชผาสร พญาราชผาสรไม่สามารถที่จะปลกออกได้ เป็นเหตุให้พญาราชผาสร
สิ้นชีวิต เมื่อพญาราชผาสรสิ้นชีวิตแล้ว แก้วดวงนั้นก็หายลับไป

พญาราชผาสรให้พิททิทำนายฝัน พิกพิททายว่านางจันทาจะตั้งครรภ์ และจะให้
กำเนิดพระธิดา พระธิดาที่เกิดมานั้นเป็นผู้มีบุญ และพระธิดาองค์นี้จะทำให้พญาราชผาสร
สิ้นชีวิต เพราะพญาราชผาสรเคยไปทำร้ายนางมาก่อน นางจึงต้องลงมาเกิดเพื่อให้พญา
ราชผาสรต้องใช้กรรมนั้น "ที่เป็นเจ้าไปปลกล่วงกระทำร้ายแต่ก่อนบ่งสัย เขาจึงได้ลง
มาเกิดใช้เวรตอบสนองปองพระทำร้ายแก่ที่เป็นเจ้านั้นแล"⁴⁰ และพิททิได้แนะนำให้พญาราช-
ผาสรนำพระธิดาไปลอยน้ำเสีย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความฝันที่เป็นลางบอกเหตุล่วงหน้าว่าผู้ฝันจะได้โอรสหรือ
ธิดาที่มีบุญญาธิการ มักจะฝันว่าได้แก้วที่มีค่าอยู่เสมอ

นอกจากความฝันจะเป็นลางบอกเหตุว่าผู้ฝันจะตั้งครรภ์และจะให้กำเนิดโอรส
หรือธิดาแล้วนั้น ความฝันยังสามารถบอกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ได้อีก
ด้วย

ในเรื่องพระรามชาดก พระยาอัครและพระบิดาของพระราม พระลักษมณ์ ให้
ทั้งสองพระองค์พร้อมด้วยมามณีคาบ ออกติดตามพานางจันทากลับเมืองจันทบุรีศรีสัตนาท
เมื่อพระราม พระลักษมณ์ และมามณีคาบเดินทางมาถึงเมืองอินทปัตต์ พระยาวิรุฬหะบิดา
ของพญาราชผาสรฝัน และได้เล่าความฝันให้นางมลิกามเหสีฟังว่า

ฝันว่าเห็นแก้วสามลูก อันมีรัศมีรุ่งเรืองมากนักเสด็จลงมาแต่กำหนด
เหนือแม่น้ำทอนที่อันนี้ มากอดแก้วเอานางจันทาอันเป็นลูกสะใภ้
แห่งเราหนีไปที่ใดก็รู้แล อนึ่งฝันว่าท้าวราชผาสรอันเป็นลูกแห่ง
เราหนีไปไต่ตามเอาเมียแห่งตนคืนมา ก็เลยไปเปล่าตาย กับเห็น
นางจันทา อันเป็นเมียแห่งตนในที่ใดที่หนึ่งแล⁴¹

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, บันปลาย, ผูกที่ 2, หน้า 17.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, บันตัน, ผูกที่ 8, หน้า 5.

พระยาวิรุหะ ผันว่า เห็นแก้วสามดวงมาจากทิศเหนือของแม่น้ำทนต์ที่ พาเอานางจันทาลูกสะใภ้ของพระองค์หนีไป ท้าวราพณาสวรรอกตคติตามเพื่อที่จะพานางจันทากลับคืนมา แต่ก็พากลับมาได้ เพราะไม่รู้ว่านางจันทาไปอยู่ที่ใด

ส่วนนางจันทา มเหสีของพญาราพณาสวรรก็ผันว่

อันจวนใกล้รุ่งนั้น ข้าก็ผันเห็นพระยาหัตถิรัฐอันเป็นพ่อแห่งข้า อันอยู่ในเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต หยุบพาเอาแก้วมณีโชติ 3 ลูก ชักลงมาตามแม่น้ำทนต์อันนี้ ส่วนดั่งแก้วมณีโชติลูกนั้นค้นว่ามาถึงข้าแล้ว ก็เลยกอดเกี่ยวเอาผู้ข้า แล้วเสด็จจากหัวข้าคืนเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตแล⁴²

นางจันทาผันเมื่อตอนใกล้รุ่งว่ พระยาธรรมาธิราชพระบิดาของนางซึ่งอยู่ที่เมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต ใ้พาแก้วสามดวง ลงในแม่น้ำทนต์ แก้วสามดวงนั้นก็ลอยตามน้ำมาถึงเมืองอินทปัตย์ และแก้วสามดวงนั้นก็ไ้พานางกลับเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต

ความผันของท้าววิรุหะและนางจันทา นี้ เป็นกลางบอกเหตุโดยตรงว่าจะมีผู้พานางจันทาหนีออกจากเมืองอินทปัตย์

เหตุการณ่ตอนพระราม พระลักษมณ์ส่งคนมาสู่ขอนางคำขาวและนางแอ่ไ้จากพระยาจันทเสน นางทั้งสองผันว่

ผันเห็นฝ่ายสองเสนอันมีรัศมีอันชาวศศิเหมือนดั่งแก้ว ส่วนเชือกฝ่ายสองเสนนั้นก็เสด็จมาแต่หนเหนือ แล้วก็มาแจล้อมปราสาทแห่งนางทั้งสอง แล้วก็เสด็จเข้ามาในปราสาทแห่งนางทั้งสอง ก็กอดเกี่ยวพันกันเข้ามาถึงนาง แล้วผูกเอานางทั้งสองเสด็จไปนางทั้งสองก็บ่อาจกลับคืนมาได้แล⁴³

⁴² เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 8, หน้า 5.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 18, หน้า 8.

นางคำขาวและนางแอโคผืนว่า มีฝ่าย 2 เส้น ซึ่งมีรัศมีรุ่งเรืองมาก เข้ามาถึงปราสาทของนางทั้งสอง และฝ่าย 2 เส้นนั้น ได้เข้ามาเกี่ยวพันรัดเอานางออกจากปราสาทไป และนางก็ไม่สามารถกลับคืนมาที่ปราสาทนั้นได้อีก

เมื่อพระราม พระลักษมณ์ ส่งคนมาสู่ขอนางอุสุริกา และนางจันทุมชี นางทั้งสองก็ผืนว่า

ผืนว่าเห็นใยบัวสองเส้นมากอดเกี่ยวเอาข้าหนูชี้โกะชี้จัวชี้ควาย เสด็จแต่ที่กำเหน็จนแล ครั้นว่าใยบัวทั้งสองเส้นมาชอกแล้ว ก็ลวดเอาข้าหนูชี้โกะชี้จัวชี้ควายมาถ่มวางไว้ในผาสาทพระยาสิมพลิกาแล้ว ใยบัวนั้นก็ลวดมากอดนางทั้งสองได้แล้ว ก็ลวดเสด็จไป ก็ลวดเสด็จไปในทิศกำเหน็จนแล นางก็ลวดสะทึงตัน⁴⁴

นางอุสุริกาและนางจันทุมชีผืนเห็นใยบัว 2 เส้นมาจากทิศเหนือ นำเอาข้าหนูชี้โกะ ชีจัว ชีควายมาวางไว้ในปราสาทของพระยาสิมพลิกา แล้วใยบัวสองเส้นนั้นก็รัดเอานางทั้งสองออกจากปราสาทไปทางทิศเหนือ

นางทั้งสองได้เล่าความผืนให้พระยาสิมพลิกาสู้เป็นบิดาฟัง พระยาสิมพลิกาไค้ทนายผืนว่า

ส่วนทั้งคำผืนแห่งนางทั้งสองนี้กับไค้เป็นอนตายแก่นางทั้งสองชะแล
ข่อยว่าท้าวพระลักษมณ์ พระรามแดงทูตาเข้าไ้มาแล้วค่านอมเอา
นางทั้งสองหนีไปเป็นขาทาปาริจาใน เมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต
สงสัยแล ในเมื่อนางทั้งสองผืนเห็นใยบัวสองเส้นกอดเกี่ยวเอาข้า
หนู ชีควาย ชีโกะมาวางไว้ในผาสาทแห่งกูพระองค์แล้ว และไปกอด
เอานางทั้งสองมาทิศกำเหน็จนนั้น ข่อยว่าคนไ้แห่งผัวเขาจักเอา

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 16, หน้า 2.

ของฝ่ากบรรณาการมาถวายแก่พระองค์แล้ว คนใช้จะนำเอานาง
ทั้งสองไปในทิศกำเหน็จ⁴⁵

พระยาสิมพลิกาท่านายผันว่า การที่นางทั้งสองฝันเช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่า
จะเกิดอันตรายแก่นางทั้งสองเลย ความฝันนี้แสดงว่าพระราม พระลักษมณ์จะแต่งทูตมารับ
นางทั้งสองไปเป็นบาทบริจาริกาที่เมืองจันทบุรีศรีสัตนาคน และการที่นางฝันเห็นโยบัวสอง
เส้นนำขี้หนูขี้วัวขี้ไก่อมาไว้ในปราสาท แล้วโยบัวสองเส้นได้รักษาเอานางไปทางทิศเหนือ
แสดงว่า พระราม พระลักษมณ์จะให้ทหารนำเครื่องบรรณาการมาถวายแก่พระยาสิมพลิกา
และทหารเหล่านั้นก็จะพานางไปยังเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคน

จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องความฝันที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่น
อีสานนี้ นับเป็นลางสังหรณ์ที่แม่นยำ เมื่อตัวละครฝันถึงเรื่องใด ก็มักจะมีเหตุการณ์ต่าง ๆ
เกิดขึ้นตรงกับความฝันนั้นทุกประการ

ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา

ชาวอีสานมีความเชื่อในเรื่องคาถาอาคมมาช้านาน เชื่อในเรื่องศาสตร์ลึกลับ
ที่ทำให้มนุษย์ใช้อำนาจพิเศษกับกาลให้เกิดสิ่งมหัศจรรย์ต่าง ๆ ขึ้น ลักษณะการใช้เวทมนตร์
คาถาที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสานมีดังนี้

การใช้เวทมนตร์ในการแปลงกาย

ในเรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อพญาชาบมะนาชวนให้ยักษ์ลักพาพระลาม พระลัก
พระลามจึงหนีไปนั้น หุลละมานได้ออกติดตามเพื่อที่จะช่วยทั้งสามพระองค์กลับมายังกองทัพบ
เมื่อหุลละมานไปถึงเมืองยักษ์ ก็ได้แปลงกายเป็นยักษ์ "บาก็เนรมิตให้เป็นยักษ์ใหญ่ ภูเฒ่า
ย้ายหัวหงอกหลังคค แท้แล้ว บาก็ถือไม้เท้าทั้งเล้าพายลงนำทางเข้าไปขอกยมเมือง"⁴⁶

หุลละมานได้เนรมิตตนเป็นยักษ์แก่ มีผมขาวโพลน และหลังโกง เคนถือไม้เท้า
เข้าไปถึงประตูเมืองยักษ์

⁴⁶ พระอริยานุวัตร เขมจารี, พระลัก-พระลาม (กรุงเทพ : ศึกษิตสยาม, 2518),

เมื่อถึงประตูเมืองแล้วหุลละมานเห็นยักษ์อีกคนหนึ่งกำลังจะหาบน้ำ⁴⁷ เข้าไปในประตูเมือง หุลละมานจึงต้องแปลงกายอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อนั้น บากีเนรมิตตนให้เป็นแมลงมี บินไปจับสายแซกของยายเฒ่าชาคอง เจ้าเอย แค้นนั้นย่ำกัควายควิไคเอาเคือมาต่อ ก็แล้วมัตติแล้ว จึงหาบไป เมื่อนั้นหุลละมานท้าวบินไปเหยียบบากีจุกแซกเฒ่าเลย ข้ำชาคองแท้แล้ว แค้นนั้น หุลละมานแย้มหัวพอส่นอย แท้แล้ว แค้นนั้น ย่ำเฒ่านำท้าวมาขอกินเมือง หุลละมานท้าวกลับเพศเป็นยักษ์⁴⁷

หุลละมานเนรมิตตนเป็นแมลงวันซ่อนตัวลงในสาแหรกที่ยักษ์ใช้หาบน้ำเพื่อที่จะเข้าไปในเมือง แต่สาแหรกชาคองถึงสองครั้ง ในที่สุดหุลละมานก็สามารถซ่อนตัวในสาแหรกลอยเข้าเมืองไปได้ เมื่อผ่านประตูเมืองเข้าไปแล้ว หุลละมานก็แปลงตัวเป็นยักษ์ตามเดิม

ในเรื่องควายหัวระพี ตอนหัวระมานเข้าเมืองลังกาเพื่อสืบหานางสีดา หัวระมานก็ใช้เวทมนตร์คาถาแปลงกายเป็นคนแก่ ปะปนไปกับชาวเมืองลังกา "มันก็เนรมิตเป็นคนเฒ่าแกทวยไปภายนอกเวียง จึงโคเห็นยังนางเขื่อนหลวงสองคนคอนชาเขาไปส่งให้นางสีดาในส่วนอุคทียาน"⁴⁸

หัวระมานแปลงกายเป็นคนแก่เดินไปรอบเมืองเพื่อสืบหานางสีดา และได้เห็นหญิงสองคนหัวตะกร้าใส่อาหาร เพื่อจะนำไปให้นางสีดาจึงเดินตามเข้าไป

การที่หุลละมานต้องแปลงกายเป็นยักษ์ในเรื่องพระอภัยมณี - พระราม และหัวระมานต้องแปลงกายเป็นมนุษย์ในเรื่องควายหัวระพีนั้น ก็เพราะต้องการลวงศัตรูไม่ให้สงสัยว่าเป็นข้าศึกลอบเข้าเมืองมา

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

⁴⁸ ภาคผนวก ก, หน้า 383.

การใช้คาถาเสกคนตายให้ฟื้น

ในเรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อพระลามยกทัพไปทำศึกกับพญาชาบมะนาส่วน ทหารฝ่ายพระลามสามารถสังหารทหารของพญาชาบมะนาส่วนล้มตายเป็นอันมาก แต่ พญาชาบมะนาส่วนก็สามารถใช้คาถาเสกทหารที่ตายแล้วให้กลับฟื้นขึ้นมาอีก

แต่นั้น หินมุ่นฟุ้งเป็นลูกสะบะหลวง คินไปคำพลึงกาลวคตายเสียง
 ลางคนไปไปได้ชาวาลมท่าวกมี ลางพ่องหินดึกตองหื้อวปากเก
 เขาก็เลี่ยนตายลัมปานคนพันโย พญาชาบมะนาส่วนเจ้าเห็นแล้ว
 จักระอว บากัชวามนคักวาคาาแข็งซ่ม สบเป่าคนลัมตายแล้ว
 เล่าคิน⁴⁹

หุลละมานเสกหินให้กลายเป็นลูกปืนใหญ่ยิงเข้าไปใส่ทหารฝ่ายพญาชาบมะนาส่วน ล้มตาย แรงของลูกปืนใหญ่ทำให้ทหารบางคนกระเด็นไปไกลถึง 20 วา ทหารบางคน ถูก ลูกปืนคามร่างกายถึงเสียชีวิต พญาชาบมะนาส่วนเห็นทหารของตนล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงรำยมนตร์เสกคาถาเป่าไปยังทหารที่ตาย กลับฟื้นขึ้นมาใหม่

นอกจากพญาชาบมะนาส่วนจะสามารถใช้คาถาเสกคนตายให้ฟื้นได้แล้ว หุลละมาน ก็สามารถใช้คาถาเสกคนตายให้กลับมีชีวิตขึ้นมาได้เช่นกัน

ในเรื่องพระลัก - พระลาม ตอนหุลละมานทำศึกกับพญาทาง พญาทางได้เสก เครื่องหยาเป็นงูเข้าไล่กัดทหารรวมทั้งช้างม้าที่ใช้เป็นพาหนะของพระลามล้มตาย หุลละมาน ก็สามารถใช้คาถาเสกให้คนและสัตว์เหล่านั้นฟื้นขึ้นมาได้

งูกัไหลหลังเข้าชบพลลัมท่าว ตอกพันที่ตายเสียงอเนกอนอง ลาง
 ตัวไปชบช้างม้าพาสารลัมท่าวกมี มันก็เหาะหอบเต็นรูรายแล่นนำ
 คันว่าไปเลิงแล้ว งูลหวางชบตอกพลท่าวลัมตายเมี้ยนอเนกอนอง

⁴⁹ พระอริยานุวัตรเขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 92.

แต่นั้นหูละมานท้าวชวายนมดส์บเป่า ฟุ้งหู่ช้างม้ายตายแล้วคืนเล่า
เขาก็ตายขามน้อยคืนมาสิ้นเก่า⁵⁰

งูเป็นจำนวนมากได้หลังไหลเข้าไปใกล้ภัททหาร และช้างม้าของพระลามเสียชีวิต
เป็นจำนวนมาก หูละมานเห็นดังนั้นจึงใช้คาถาเสกเป่าให้ทหารและสัตว์ที่ตายแล้ว กลับ
ฟื้นขึ้นมาทำการสู้รบต่อไป

นอกจากนี้ยังมีการใช้เวทมนตร์รักษาผู้ที่บาดเจ็บให้หายได้ เช่นคอนพระลาม
รักษาพญาครุฑ ซึ่งถูกพญาชวามะนาส่วนทำร้าย "ท้าวจึงเอายาแก้วมนต์ยาเสกเป่าสะพายน
นั้น ค้อมว่ามนต์ต้องถือบางเบาสว่างหาย ครุฑก็ยินดีแม้งพระลามบัวหายปวดแสบแล้ว"⁵¹
พระลามใช้คาถาเป่ามนต์ลงในตัวยาเพื่อใช้รักษาพญาครุฑ เมื่อมนต์ถูกตัวพญาครุฑ ความ
เจ็บปวดก็หายไปแล้ว

การใช้คาถาเสกคนตายให้ฟื้นในเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสานนี้ มักจะ
ไม่ใช้กับกรณีของคนตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บ แต่จะใช้กับทหารที่ตายในสงคราม

การใช้เวทมนตร์คาถาเสกสิ่งไม่มีชีวิตให้มีชีวิต ในเรื่องพระรามชาดก ฤๅษีได้
ใช้เหงอโคลผสมดินปั้นเป็นหญิงสาว และได้ใช้เวทมนตร์คาถาเสกคืนที่ผสมกับเหงอโคลนั้น
เป็นคนที่มีชีวิต "เจ้าจึงซุกเอาเหงอโคลแห่งตนได้มาแล้ว เจ้าจึงไปเอาดินมาปั้นประสม
เข้ากับเหงอโคลแห่งตนแล้ว เจ้าจึงรูปปั้นหญิงงามแล้ว เจ้าจึงสาธยายรายมนต์ ปลุกเป่า
เกิดเป็นหญิงมีรูปโฉมอันงามตึ๊ง"⁵²

ฤๅษีตั้งชื่อนางที่เสกขึ้นมาว่านางโค เพราะเกิดจากเหงอโคลของฤๅษี นางโคได้
อยู่กับฤๅษีจนนางตั้งครรภ์ และได้ให้กำเนิดนางแพงสี จะเห็นได้ว่านางที่ฤๅษีใช้เวทมนตร์
ชุบขึ้นมาจะมีลักษณะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทุกอย่าง

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23

⁵² พระรามชาดก, บัณฑิต, ผูกที่ 9, หน้า 10.

การใช้เวทมนตร์คาถาในการทำศึก ในเรื่องพระลัก - พระลาม การทำสงคราม และพญาชาบมะนาส่วนนั้น แม่ทัพทั้งสองฝ่ายมักใช้เวทมนตร์เสกอาวุธและของวิเศษต่าง ๆ ช่วยในการทำศึก

ตอนพระลามยกทัพข้ามหาสมุทรมาถึงเมืองลังแล้ว พระลามเสกอาวุธ และสัตว์พาหนะ ที่จะทำศึกเพื่อเตรียมไว้ต่อสู้กับพญาชาบมะนาส่วน

ท้าวเก้เนรมิตก้อนหินผาเคียดระคาย ให้เกิดเป็นรูปม้าทะยานเด่น

อเนกอนงหนึ่ๆ ม้าอาชาในยี่หื้อระแห่นไปแล้ว ความชั่วพร้อมดื้อ

ง้าว ท้าวเก้เนรมิตของใหญ่ล้นเคียดระคายคล้ายงให้กายเกิดเป็น

สะบู่หลวงแดงถึงไผ่อนพื้น⁵³

พระรามได้เนรมิตก้อนหินให้เป็นม้ามืดคนขี่พร้อมอาวุธ และเนรมิตคันยางเป็นปืนใหญ่ เพื่อใช้เป็นอาวุธต่อสู้กับพญาชาบมะนาส่วน

นอกจากจะใช้เวทมนตร์คาถาเสกอาวุธแล้ว ในการรบแต่ละครั้ง แม่ทัพของทั้งสองฝ่ายต่างก็ใช้เวทมนตร์คาถาช่วยในการทำศึก เช่น ในเรื่องพระลัก - พระลาม ขุนราชเสนาฝ่ายลังกาสามารถเนรมิตคนไม่หลายพันคนเพื่อสีกัดทัพของพระลาม

เมื่อนั้น ขุนอุปราชท้าวคนแข็งพญาชาบ มันก็จับเพทเพียงมนต์แก้ว

เป่าไป แค้นนั้นชวากไม้ก็เลยเกิดเป็นลำตาลสูงมีคมัว ตั้งหากหลาย

เหลือนรูกชาอ้อมอยู่ เป็นป้องไว้เวียงท้าวฝ่ายหลัง ลวงหน้าไว้

เป็นวาช้อยหนึ่ง คันค่อคันเลี่ยนไว้ตีบตัน⁵⁴

ขุนราชได้เนรมิตไม้เป็นต้นตาลสูงเรียงเป็นแถว ล้อมทัพพระลามไว้ทางค้ำหน้า และเนรมิตไม้ไผ่เป็นกำแพงล้อมไว้ค้ำหลัง

⁵³ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเกิม, หน้า 91.

⁵⁴ เรื่องเคียวกัน, หน้า 92.

พระลัก และพะลิจันท์สามารถโต้ตอบกลับไปได้

ราชาท้าวบาคนพระลักอ่อน บากีสบใส่ก้อนหินล้านแตกสะเด็น

แต่นั้น เสดลก้อนหินเกิดเป็นขวานตกแต่ในเวหาลงคำต้องแต่นั้น

รุกโซไม้เก้งกะจิกมุ่นไปแล้ว แม่นว่าคนใหญ่ห่อเล้าเสี่ยงมุ่นผง

แต่นั้น เตโซแก้วพะลิจันท์จบเพท บากีเนรมิตให้เป็นไฟจำเภาจุก

แท้แล้ว แต่มัน ไฟก็ทม ๆ ไหมล่ำไม่มุ่นผง⁵⁵

พระลักนั้นโต้ตอบโดยใช้เวทมนตร์เสกก้อนหินเป็นขวานฟันไม้ที่ขุนราชเนรมิตไว้
ล้มจนหมดสิ้น ส่วนพะลิจันท์ก็ช่วยเสริมโดยได้เนรมิตเป็นไฟเผาต้นไม้เหล่านั้นเป็นเถาถ่าน

เมื่อขุนราชแพ้แล้ว พญาจันทร์ก็ได้ใช้เวทมนตร์เสกก้อนหินเป็นภูเขาใหญ่เข้า
สกัดทัพของพระลามอีก "พญาจันทร์เจ้าขุนหลวงพญาฮาบ มันก็ชวยเพทเพียงมนตร์แก้ว
แห่งตน บายเอาหินหลวงสบเป่าไปบ่มียัง หินก็เกิดเป็นผาใหญ่กึ่งควมไว้แห่งพระลาม"⁵⁶

หุลละมานออกรับศึก

แต่นั้น เตโซแก้วหุลละมานเสด็จออก บากีก่ากำปั่นตีไว้เกอนทะเลาย

แท้แล้ว แต่มันหินมุ่นพุ่งเป็นลูกสะบะบลวง คินไปตำพลึงกาลวคตาย

เสียเสียง ลางคนปิวไปไคขาววาลมท่าวกมี ลางพองหินถือต้องหู

หัวปากเก เขาก็เลี่ยนตายล้มปานคนพันโย⁵⁷

หุลละมานโต้ตอบโดยใช้กำปั่นทุบภูเขาแตกทะเลายไป กลายเป็นลูกปืนใหญ่ยิงเข้า
ไปถูกพลพญาฮาบมะนาส่วนล้มตายเป็นอันมาก

เมื่อแม่ทัพทั้งสองคือขุนราชกับพญาจันทร์พ่ายแพ้ไปแล้ว พญาแกงก็ออกสู้รบกับ
ฝ่ายพระลาม

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน.

พญากางเจ้าขุนหลวงมูมเคียด ท้าวก็บายเชือกได้มาแล้วสวมนต์
แต่นั้นเชือกใหญ่ขึ้นบังเกิดเป็นงู แลเยอ มันก็เพินคอปไปเล่นหลุมกัน
เข้า เหลื่อมเหล้าย้ายแสนตัวใหญ่ ชวาค ๆ เข้ามีย่านหย่อนกลัว
เขาก็ชบคอกกล้วยพลใหญ่พญาลาม เขาก็ยอควาพันชาคคอ เป็นนั้น
เขาก็ตัดขาดแล้วบังเกิดสิบหัว ตัดสองสามที่เกิดมาพอย้อย แท้แล้ว
แต่นั้น สัพพคอกกล้วยก่อนเก่ามาตกลงก่อนแล้ว ภายในมีหม่นตัน
แสนชั้น งูก็ไหลลงมาชบพลล้มท้าวไปแล้ว คอกหุ่นพิศายเสี่ยง
อเนกอนอง บางตัวไปชบพายสารล้มท้าวก็มี มันก็เหาะหอบเต็นงู
ย้ายแล่นหิว คันท้าไปแดงแล้วงูหลวงชบคอก พลท้าวล้มตายเมียน
เอนกอนอง⁵⁸

พญากางมีความโกรธแค้นมากที่ขุนราช และพญาจันทร์ พ่ายแพ้ฝ่ายพระลาม
พญากางจึงออกรบด้วยตัวเอง ในการรบครั้งนี้ พญากางได้เนรมิตเชือกเป็นงูเหลื่อม
มากมายเข้าชบกัดทหารฝ่ายพระลาม ฝ่ายพระลามได้โคตอบโดยใช้ดาบฟันคองูขาด แต่
เหล่านันก็มีหัวใหม่งอกขึ้นมาเรื่อย ๆ เขาโลกัศทหารและช่างมาของฝ่ายพระลามโดยไม่
หยุดยั้ง ทำให้ไพร่พลของพระลามเสียชีวิตลงอย่างมากมาย

พญาครุฑสหายของพระลามต้องเข้าช่วยเหลือ
ครุฑราชอยู่เห็นหมู่เหลื่อม ย้อยที่เป็นอาหารแก่กูจริงแท้ ครุฑก็บาย
เอาไค้ใบทองมณฑมาเป่าไปนั้น เลยเล่ากันเป็นเซตเพียงเป็นยั้ง
หม่นแสน แต่มันยังก็หอบปีกขึ้นบินยียาน สับคอกบินกินแท้หมู่ แต่มัน
งูกลวงย้านเสนาอยู่ใหญ่ หนีบไค้กินชาคตาย แท้แล้ว⁵⁹

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.

พญาครุฑได้ใช้ใบทองเสกมนตร์เกิดเป็นเหยี่ยวจำนวนมากเข้าจับงูที่พญากางเสกขึ้นมา งูเหล่านั้นสู้ไม่ได้ พ่ายแพ้ไป

เกี่ยวกับเรื่องการใช้เวทมนตร์คาถาในเรื่องพระลัก - พระลาม จะเห็นว่าส่วนใหญ่แล้วมักจะใช้เวทมนตร์คาถาเพื่อประโยชน์ในการรบ เป็นการแสดงให้เห็นอำนาจและความสามารถของแม่ทัพและทหารของทั้งสองฝ่าย การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ นี้ เป็นลัทธิที่นิยมในหมู่พวกโยคี คาส และพวกที่นับถือศาสนาฮินดู มากกว่าที่จะเป็นของไทยโดยตรง แต่เนื่องจากไทยเรามีความเชื่อในเรื่องเวทมนตร์คาถายูบ้าง จึงนำความเชื่อนี้มาเพิ่มเติมในเนื้อเรื่องโดยเฉพาะในตอนทำสงคราม ก็เพื่อเพิ่มความสนุกสนานแก่เนื้อเรื่อง แต่โดยทั่วไปแล้วตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา จะไม่นิยมให้มีการแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ มากนัก เพราะถือว่าไม่ใช่ทางที่จะนำไปสู่นิพพาน

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องนรกสวรรค์ ชาวอีสานมีความเชื่อในเรื่องนรกสวรรค์มาช้านาน เชื่อว่าผู้ที่ประพฤติดี มีใจบริสุทธิ์ ทำแต่ความดี เมื่อตายไปแล้วจะได้เสวยสุขในสวรรค์ ส่วนผู้ที่ประพฤติชั่ว เมื่อตายไปแล้วต้องชดใช้กรรมในนรก จะต้องใช้กรรมมากหรือน้อยแล้วแต่ผลกรรมที่ตนได้ทำไว้ ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนทองถิ่นอีสาน มีเหตุการณ์บางตอนที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ดังนี้คือ

ในเรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อพระลามสามารถสังหารพญาชามมะนาส่วนได้แล้ว พญาชามมะนาส่วนต้องไปชดใช้กรรมในนรก

พญาชามมะนาส่วนหาหัวบ่ได้เลยฆ่าลวดตาย แท้แล้ว แต่นั้นจุตโลก
ท้าวกุมภังค์ทั้งสี่ หลิงโลกเหยี่ยมตาแก้วส่องเห็น หลิงเบ็งแล้วเลย
ท้าวลวดกุม ส่องผูกตองพญาชามพันฉมัง เอาไปแดงอเวจินรก แคว้ง
ลงในหม้อ พญาชามมะนาส่วนลงพื้นอเวจิม้อใหญ่ ลิ่นเปื่อยเป้กระ-
จวนเนื้อเวทนา⁶⁰

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

พระลามแผลงศรูกีรีระของพญาชาบมะนาสวนชาด พญาชาบมะนาสวนไม่สามารถหาสิริระมาต่อได้ จึงสิ้นชีวิต ท้าวจุฑาโลกบาลจึงลงมานำตัวพญาชาบมะนาสวนไปลงโทษในนรก เนื่องจากว่าเมื่อตอนที่พญาชาบมะนาสวนมีชีวิตอยู่นั้นได้ทำความชั่วไว้มาก เมื่อตายไปพญาชาบมะนาสวนจึงต้องชดใช้กรรมในมหาวะเงินรก

ผู้ที่ตกนรกขุมนี้ต้องทนทุกข์อยู่ ๑ กัลป์ จึงจะพ้นบาป ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวไว้ว่า "คนอันใดกระทำความป็นปจันนัตริยกรรมแล ได้ไปตกในนรกอันชื่อว่ามหาวะเงินรkn นั้นถึงฤา...และบาปแห่งพระเทวทัตอันได้ไปไหม้อยู่ในมหาวะเงินรkn นั้น" ⁶¹ ผู้ที่ตกอเวจีนรกต้องเป็นผู้ที่ททำ "ปัญจันนัตริยกรรม" ได้แก่การทำความป 5 ประการ คือ

1. มาตุฆาต ฆ่ามารดา
2. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา
3. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์
4. โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธรเจ้าจนถึงพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป
5. สังฆเภท ยังพระสงฆ์ให้แตกกัน

เรื่องพระลัก - พระลาม ถือว่าเป็นเรื่องราวในพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า

พญาชาบมะนาสวนได้ทำร้ายพระลามโดยแผลงศรโมกษศักดิ์ถูกเท้าของพระลามได้รับความเจ็บปวดทรมานมาก เท่ากับพญาชาบมะนาสวนได้ทำร้ายพระพุทธเจ้า ฉะนั้นเมื่อพญาชาบมะนาสวนสิ้นชีวิต จึงต้องไปชดใช้กรรมในอเวจีนรก พญาชาบมะนาสวนเปรียบได้กับพระเทวทัตที่ทำร้ายพระพุทธเจ้า ซึ่งมีข้อความปรากฏในประชุมชาดกท้ายเรื่อง พระลัก-พระลามว่า "พญาชาบมะนาสวนเจ้าลักเมียพระลาม ปางก่อน ปางนั้นบัดนี้หากแม่นเทวทัตโศกย้ายปองข้าหน่อพุทธโธจึงได้ลงไปไหม้ในอเวจีหม้อใหญ่ นั้นแล้ว" ⁶²

⁶¹ พระมหาธรรมราชาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์, 2526), หน้า 20 - 21.

⁶² พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 133.

ข้อความข้างต้นนี้ หมายความว่า พญาชาบมะนาส่วนผู้ซึ่งได้ลักขโมยเสื้อของพระลาม นั้น คือพระเทวทัต เป็นผู้มีใจโหดร้าย เคยปลงร้ายพระพุทธเจ้า จึงต้องไปชดใช้กรรมใน อเวจีนรก

ในเรื่องพระรามชาดก เมื่อพระยาราพณาสวรรสิ้นชีวิต ก็กล่าวไว้ว่า
เมื่อนั้น พระยายมบาลทั้ง 4 ก็เห็นพญาราพณาสวรรตายไปแล้ว
เจ้าก็จับลากลุดดึงไปถึงนรกไปถึงนรก แล้วก็จับแกว่งพระยาราพ-
ณาสวรรไปในนรก แล้วพระยาราพณาสวรรก็ทนทุกเวทนาในนรกอยู่
ในนั้นนานนักแล⁶³

เมื่อพญาราพณาสวรรสิ้นชีวิต พระยายมบาลทั้งสี่ ก็ได้นำตัวพญาราพณาสวรรไปลง
โทษในนรก พญาราพณาสวรรต้องชดใช้กรรมในนรกได้รับทุกขเวทนาเป็นเวลานานมาก

ส่วนเรื่องทำความดีแล้วจะได้เสวยสุขในสวรรค์นั้น ในเรื่องรวมเกียรติสำนวน
ทองถิ่นอีสานไม่ได้กล่าวถึงอย่างชัดเจน ในตอนท้ายของเรื่องพระลัก-พระลามบอกไว้เพียง
ว่าเมื่อนางสีดาตายแล้ว "นางก็มรณตายสู่สวรรค์เมืองฟ้า อันว่าพระบิดารัสสีตนพ่อ พระโค
มรมิ่งเมียนกายฟ้าชอกพรหม"⁶⁴ นางสีดาก็ได้ไปสู่สวรรค์ ส่วนพระฤๅษีเลี้ยงดูนางมากได้
ไปเกิดในเมืองพรหม

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในเรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาดก และควายหัวระพี
มักจะไม่ได้กล่าวถึงตัวละครสำคัญ ๆ เช่น พระราม พระลักษมณ์ นวลละมาน หรือตัวละคร
อื่น ๆ ว่าได้ขึ้นสวรรค์ได้อย่างไร การที่ผู้แต่งมักจะเน้นเรื่องการทำบาป และกล่าวว่า
ผู้ที่ทำบาป เมื่อตายไปแล้วนั้น ต้องชดใช้กรรมในนรก มากกว่าที่จะพูดถึงการที่จะได้ไป
เสวยสุขในสวรรค์ อาจเป็นเพราะผู้แต่งคงต้องการชี้แนะให้คนเกรงกลัวต่อการทำบาป
และเมื่อเลิกทำบาปแล้ว ก็จะหันไปทำความดีแทน

⁶³ พระรามชาดก, บัณฑิต, หน้า 20, หน้า 31.

⁶⁴ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 132.

ความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาส

ความเชื่อในเรื่องบุพเพสันนิวาสนี้ ไม่ใช่ความเชื่อทางคติพุทธศาสนาโดยตรง... ความเชื่อในเรื่องนี้ เป็นความเชื่อที่เกิดจากความคิดที่ว่า คนเราเมื่อตายไปแล้วจะต้องเกิดอีก ชาวอีสานมีความเชื่อว่า ชายหญิงคู่ใดจะเป็นคู่ครองกันนั้น เป็นเพราะบุพเพสันนิวาสที่ได้สร้างสมกันมาแต่ชาติปางก่อน ผลบุญจึงเกื้อหนุนให้ได้พบกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าไม่ได้เป็นเพราะบุพเพสันนิวาส หรือไม่ได้เป็นเนื้อคู่กันแล้ว ย่อมมีอันต้องคลาจากกัน

ในเรื่องพระลัก - พระลาม ตอนพระลาม - พระลัก รู้ชำนางสีดาจากพ่อค้าชาวลังกาที่เข้ามาค้าขายยังเมืองศรีสัตนาคนปุตม์ พ่อค้าได้กล่าวขวัญถึงความงามของนางสีดาว่า

ยังมีกุมารรูปงามปานแถม นางนั้นเป็นลูกเจ้าศรีสัตนาคนปุตม์ จึงแล้ว

เนาอยู่ในหิมพานอยู่หอปางแก้ว ตั้งหากงูงามกลั่นลมุนสุโลกเมือง

คน โสมเสลางามแปดสาวสวรรค์ชั้นฟ้า เมื่อนั้นกุมารสองน้องที่

ดีก็อยากได้กะสันดินตอม สันนิวาสท้าวปางก่อนแนบสนอง บุญปาง

หลังได้ร่วมปางทองแก้ว เมื่อนั้น กุมารน้อยทั้งสองน้องที่ ได้จัก

เดินคู่กันหาแก้วพระยอกนางก่อนแล้ว⁶⁵

นางสีดานี้มีความงามมากกว่ามนุษย์ทุกคนในโลก ความงามของนางเปรียบได้

กับนางฟ้าในสวรรค์ เมื่อพระลาม พระลัก ได้ยินคนกล่าวชมโฉมนางเช่นนี้ ทั้งสองพระองค์จึงเกิดความรักใคร่ และคิดว่าเป็นเพราะบุพเพสันนิวาส และผลบุญที่ได้ทำร่วมกันมา จึงทำให้พระองค์คิดจะได้นางมาเป็นชายา

นอกจากนี้ ชาวอีสานยังมีความเชื่อว่า ถ้าชายหญิงคู่ใดไม่เคยทำบุญร่วมกันมา ในชาติปางก่อน หรือไม่ได้เป็นเนื้อคู่กันแล้ว ก็มีอันต้องคลาจากกัน ดังเช่นพญาชาวมะนา-สวนและนางสีดา

เมื่อนั้น ราชชาติพญาหลวงอิศอรอน เสียนแล้ว มันหากเหลือดชงคน

เบิ่งคู่ตก พระจิ้งจอกธรรมาให้เทวดาอยู่ช้อย ขอแก้เทเวศเจ้าอินท

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

ข้า แต่ทอน แม่นว่า เทวคาห้องหิมพานต์คนปะเสฐ ก็ดีทอน ฝูงหมู่
เทเวศเจ้าทะเลถึงพื้นแผ่นดินไตร ขอให้มาชู้ท้อย ข้าจักทานหยาดน้ำ
ถึงเจ้าชู้ตน แท้แล้ว คั้นว่าอธิฐานแล้วพญาชาบมะนาสวน
เขี้ยวขีบ แปะใส่เกล้ายอขึ้นบ่ถึง ไต่แล้ว พักคำวตั้งถึงที่สามที ก็
หากยูนแสงเสียบถึงวางไว้ บัดนี้ บุญบ่เคยประกอบซ้อนข้ามเอียง
หมอน⁶⁶

เมื่อพญาชาบมะนาสวนทำพิธียกสรและโก่งคันศรนั้น พญาชาบมะนาสวนได้อธิฐาน
ขอให้เทวคาที่สถิตย์ในป่าหิมพานต์ รวมทั้งเทวคาที่รักษาพื้นพิภพ จงช่วยกลบั่นกาลให้
ตนสามารถยกสรไต่ถึงประสงค์ พญาชาบมะนาสวนจะตอบแทนโดยการรวบนำอุทิศส่วน
บุญไปยังเทวคาเหล่านั้น พญาชาบมะนาสวนได้ใช้ความพยายามยกสรถึง 3 ครั้ง แต่ก็ไม่
สามารถยกได้ จึงคิดว่าเป็นเพราะตนไม่ได้ทำบุญร่วมกับนางสีดามาก่อน จึงเป็นเหตุให้
ไม่ได้นางมาเป็นคู่ครอง

ความเชื่อในเรื่องกรรม

ศาสนาพุทธมีหลักเกี่ยวกับเรื่องกรรม ซึ่งแปลว่าการกระทำว่า กรรมเป็นเครื่อง
กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ ทุกคนเมื่อเกิดมามีกรรมเป็นของตน และมนุษย์จะเป็นผู้รับ
ผลกรรมเหล่านั้น ผู้ทำกรรมดีจะได้รับผลดีตอบแทน ส่วนที่ประกอบกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผล
ของการทำชื่อนั้นตอบสนองเช่นกัน

ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนทองถิ่นอีสาน มักจะมีเหตุการณ์หลายตอนกล่าวถึง
กรรมของตัวละครที่ทำในชาติปางก่อน และส่งผลให้ได้รับผลกรรมในชาตินี้

ในเรื่องพระรามชาตก พระรามต้องพลัดพรากจากนางสีดาก็เพราะกรรม
พ้อกหลังดูท้าวพระรามและนางสีดานี้ ฐเหมือนจะได้พลัดจากจากกัน
ทีหนึ่ง เป็นอันเหิงนาน จึงจะพบกัน ก็เพราะเหตุว่าบุพกรรมเวร

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

แห่งท้าวพระรามก็จักมีภายหลังในชาตินี้ ก็พอจึงได้บอกเตือนไว้
เพื่อเจ้าทั้งสองจักได้พิทักษ์รักษากันให้ดี⁶⁷

ฤๅษีได้เตือนพระรามว่า พระรามและนางสีดาจะต้องพลัดพรากจากกัน ทั้งนี้เพราะ
กรรมที่พระรามได้ทำไว้ในชาติปางก่อน ฉะนั้นทั้งสองพระองค์ก็ควรดูแลซึ่งกันและกันไว้
อย่าประมาท

ในเรื่องควายทัวระที การที่นางกาสิราชธิดาถูกควายชวิด ได้รับความทุกข์
ทรมานมาก ก็เพราะกรรมของนางกาสิที่ได้ทำมาในชาติก่อน

นางกาสิราชธิดาน้อยก็เจ็บปวดเวทนาอันด้วยควายชวิดนั้น พาริอัน :

อันเป็นพ่อกับคอยป็นปัว นางผู้นั้นก็กั๊กกับไปมา ไตยินเสียงแค้นทั้ง
หลายมีไต่ นางก็กั๊กกับไปในที่นั้น ลางห้องก็เอาเข้าไปใส่ปากให้

นางก็มีเวทนาด้วยปาปะกรรมวิบาก แต่อะเนกชาติก่อนพ่ายหลังมา

นำทับนาง ก็มาเดินแก่บุคคลผู้ใดก็เป็นทุกข์กับผู้นั้นแล⁶⁸

นางกาสิราชธิดาต้องได้รับความทุกข์เวทนาอันเนื่องมาจากควายชวิด จนตาบอด
ได้รับความเจ็บปวดมาก ไม่มีผู้ใดสนใจ เมื่อนางไต่ยินเสียงคนอยู่ไต่ นางก็กลิ้งเกลือกไป
ทางนั้น บางคนได้ให้ข้าวนางกินพอประทังชีวิต การที่นางต้องทนทุกข์ทรมานเช่นนี้ ก็เนื่อง
มาจากกรรมของนางที่ทำไว้ในชาติปางก่อน เมื่อกรรมได้ตอบสนองผู้ใด ผู้นั้นก็จะได้รับความ
ทุกข์เวทนาอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง

ในเรื่องพระลัก - พระลาม การที่พระลาม นางคหังสี และหุลละมานต้องกลายเป็น
ลิงก็เพราะกรรม "แต่ชั้น สามแฉ่มเจ้า แม่ลูกผัวเมีย ยังเป็นลิงเพื่อเวรหลังใช้ชาติ
ยังอยู่ไพกว้าง พำนาน"⁶⁹

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, บันปลาย, ผูกที่ 8, หน้า 6.

⁶⁸ ภาคผนวก ก, หน้า 375.

⁶⁹ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 26.

กล่าวถึงบุพกรรมของหุลละมานที่ต้องเกิดมาเป็นลิง

เมื่อปางก่อนหุ่นหุลละมานเจ้าอ่อน เสน่ห์ บาเกิดมาเป็นลูกพญางาม
น้อย มีทั้งผาสาทตั้งวิหารหลังใหญ่ มีทั้งต้นหมากไม้เวียนล้อมร่มงาม
มันก็เที่ยวไปเล่นในอาศรมวัดใหญ่ เห็นหมู่หมากไม้ป็นขึ้นฟาคติ พืช
หมากไม้ในเขตอาศรมหลวง ก็จึงอรทัยหล่นเหลืองเสียเสี้ยง มันก็
หลกดอนคอกไม้อันอยู่ในอาศรม ก็คื้ทอน มันก็ทางานหักถอนกิ่งเสีย
เสี้ยง อันนี้ กรรมเวรหุลละมานกะทำโทษ ปางนั้น บาจึงเกิดมา
เป็นอุปษยานามเพื่อชาติลิง เจ้าเอ๋ย⁷⁰

ในชาติก่อนหุลละมานเกิดเป็นโอรสของกษัตริย์เมืองหนึ่ง เมืองนั้นมีปราสาทและ
วิหารอันงดงามหลังใหญ่ มีต้นไม้ขึ้นเขียวชอุ่มรอบเมือง วันหนึ่งหุลละมานได้เข้าไปในวัด
เห็นต้นไม้มีผลดกงาม หุลละมานป็นขึ้นฟาคต้นไม้ เกิดผลไม้ทิ้งเสีย และยังโค่นต้นไม้เสีย
หายเป็นอันมาก ด้วยเหตุที่หุลละมานประพฤติเช่นนั้นในเขตอารามหลวง ส่งผลให้หุลละมาน
ต้องเกิดมาเป็นลิงในชาตินี้เพื่อชดใช้กรรม

นอกจากนี้ ชาวอีสานยังมีความเชื่อว่า กรรมดินนั้นจะไม่สามารถลบล้างกรรมชั่ว
ได้เลย คนเราเกิดมาต้องใช้กรรมก่อน เมื่อหมดกรรมแล้วจึงจะพ้นทุกข์ และเสวยกรรมดี
ต่อไป เช่น

ในเรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อหุลละมานชดใช้กรรมแล้ว เมื่อได้กินผลนิโคร
หุลละมานก็กลับเป็นคนตามเดิม

หมดเวรเจ้าภายหลังชาติก่อน จักกายเป็นคนเที่ยงแท้...หุลละมาน
ท้าวบายผลนิโครใส่ปาก ขบคาบเคี้ยวบาทาวลวดกินแต่นั้น พออดหลัก
เข้าไปในอุทรห้อง บาทาวละคำบลงเสีย จึงลวดกลายเป็นคนตั้งอิน
ทองแถม ทั้งหากกูเลิศล้ำงามยิ่งเหมือนคน⁷²

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

เมื่อหูละมานใช้กรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนหมดแล้ว เมื่อหูละมานได้กินผลนิโคธ ก็กลายเป็นคนที่มีรูปโฉมงดงามมาก

ในเรื่องพระรามชาดก พระรามต้องชดใช้กรรมโดยกลายเป็นลิงถึง 3 ปี ต่อเมื่อหมดกรรมแล้ว ก็กลับเป็นคนตามเดิม

ลิงทอห้าวพระรามอันอยู่ใช้เวรในต้นไม้โคธนั้น เจ้ากูอยู่ในนั้น นานได้ 3 ปี ก็จึงหมดบุญกรรมเวรแห่งตน เจ้าจึงขึ้นไปตามกิ่งไม้ กิ่งที่ขึ้นไปเบื้องบน แล้วลิงทอห้าวพระรามขึ้นไปปีนกินหมากไม้กิ่ง นั้นแล้ว ก็เลยกลายเป็นคนเหมือนเก่า⁷²

กล่าวถึงลิงพระราม ต้องชดใช้กรรมอยู่ถึง 3 ปี เมื่อหมดกรรมแล้ว ลิงพระราม ได้ขึ้นไปบนต้นไม้โคธ เก็บผลนิโคธจากกิ่งที่ขึ้นไปเบื้องบนมากิน ลิงพระรามจึงกลับเป็นคนอีกครั้งหนึ่ง

นอกจากจะกล่าวถึงกรรมชั่ว ซึ่งส่งผลให้ผู้กระทำความชั่วชดใช้กรรมเหล่านั้นแล้ว ชาวอีสานยังเชื่อว่า ผู้ที่ประกอบกรรมดีไว้ในชาติก่อน ผลของกรรมดีนั้นก็จะส่งผลให้ผู้ทำดี หนักเบาต่าง ๆ เช่น

ในเรื่องพระลัก - พระลาม เมื่อพระลามสั่งให้ทหารนำนางสีดาไปฆ่า เนื่องจากพระลามพบภาพวาดที่นางสีดาวาดรูปถวายบาทสมเด็จพระนารายณ์ จึงเกิดความระแวงว่านาง ยังอาจมีความผูกพันกับพระบาทสมเด็จพระนารายณ์อยู่ แต่ด้วยบุญของนางที่เคยทำทาน จึงกลบบันดาลให้พระลักขัดใจคำสั่งของพระลาม โดยสั่งให้ทหารปล่อยนางสีดาไป "แต่ว่า บุญมีได้แบ่ง ทานปัจเจก พระลักน้องปองห้ามปล่อยไป นั้นแล้ว"⁷³

นอกจากนี้ชาวอีสานยังมีความเชื่อว่า ชีวิตความเป็นอยู่ในชาติปัจจุบัน เป็นผลสืบเนื่องมาจากผลบุญและผลกรรมที่ทำมาในชาติก่อน

⁷²พระรามชาดก, บันปลาย, ผูกที่ 11, หน้า 39.

⁷³พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 123.

ในเรื่องพระรามชาคก เมื่อพระยาอหะสุธาธิบดีให้พระราม พระลักษมณ์ ออกติดตาม พานางจันทาซึ่งถูกพญาชบาเมนาส่วนลักพาไปไว้ที่เมืองอินทปัตต์ กลับมาเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตระหว่างทาง พระราม ได้พบกับฝูงวัวป่า พระรามกล่าวว่า "เหตุนั้น บุญผู้มีจึงได้เกิดมาเป็น คน สันนี้ แลนา ส่วนทั้งว่าจัวทั้งหลายฝูงนี้ เขาเป็นสัตว์เดียรฉานเป่าคาย ก็เพื่อบุญเขา บ่มีในชาติก่อน นั้นแล"⁷⁴ เป็นเพราะพระรามได้ทำบุญกุศลไว้ในชาติก่อน บุญนั้นจึงส่งผลให้ พระรามได้เกิดมาเป็นคน ส่วนวัวทั้งหลายฝูงนี้ ไม่เคยทำบุญ จึงต้องมาเกิดเป็นสัตว์เดียรฉานในชาตินี้

จะพบว่า การที่ผู้แต่งนำเรื่องกรรมมากล่าวแทรกในเนื้อเรื่องนั้น จะทำให้ตัวละครยอมรับสภาพและยอมรับเหตุการณ์ ที่จะเกิดขึ้นได้โดยไม่โทษาว่า เป็นความผิดของบุคคลอื่น นอกจากนี้ ความเชื่อในเรื่องกรรม เป็นสิ่งที่ทำให้ทุกคนเห็นว่า การทำความดีหรือทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดีตอบแทน แต่ถ้าทำความชั่วก็จะได้รับกรรมชั่วตอบแทน ซึ่งจะส่งผลให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว บ้านเมืองก็จะสงบสุข

ลักษณะของความเชื่อที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนของถีนออีสาน จะมีทั้งความเชื่อที่เกิดจากความไม่รู้ของมนุษย์ เช่นความเชื่อเรื่องคำสาป คำสาบาน ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยาม ความเชื่อในเรื่องบุพเพสันนิวาส นอกจากนี้ความเชื่อบางชนิดก็เป็นผลมาจากความฉลาดของมนุษย์ที่สร้างความเชื่อขึ้นมา เพื่อเป็นกลวิธีในการสั่งสอนให้คนทำความดี เช่น ความเชื่อในเรื่องนรก สวรรค์ และความเชื่อในเรื่องกรรม อย่างไรก็ตาม แม้ในปัจจุบันความเชื่อเรื่องต่าง ๆ อาจจะเสื่อมคลายลงไปบ้าง แต่ความเชื่อบางอย่างก็ยังเป็นเรื่องที่ยังยึดถือกันอยู่ ทั้งนี้เพราะความเชื่อเป็นเรื่องที่ได้รับการถ่ายทอดและสั่งสมอยู่ในจิตใจของคนในสังคมเหล่านั้นมานาน

⁷⁴ พระรามชาคก, บัณฑิต, ผูกที่ 6, หน้า 9.

ประเพณี

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายของคำว่า "ประเพณี" ไว้ว่า หมายถึง สิ่งที่ยึดถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน

พระยาอนุมานราชธน ได้ให้คำอธิบายว่า

ประเพณีและวัฒนธรรมเมื่อว่าโดยเนื้อความ ก็เป็นสิ่งเดียวกัน คือ เป็นสิ่งที่มิใช่มีอยู่ในธรรมชาติโดยตรง แต่เป็นสิ่งที่สังคมหรือคน ในส่วนรวมสร้างให้มีขึ้น แล้วถ่ายทอดให้แก่กัน ประเพณีถ้าว่าโดย ลักษณะแห่งวัฒนธรรม ก็เป็นวัฒนธรรมด้วยลักษณะหนึ่ง เพราะสิ่งใด ที่สังคมสร้างหรือวางเป็นระเบียบแบบแผนไว้ ก็ต้องสืบต่อเป็น ประเพณี และประเพณีนั้น ถ้าจะให้ความเจริญงอกงาม ก็ตกอยู่ ในเงื่อนไขแห่งวัฒนธรรม 3 ประการ คือ

1. สิ่งใดที่สังคมสร้างขึ้นให้เป็นมรดกของสังคม สิ่งนั้นผู้มาทีหลังมีหน้าที่ต้องรับและสืบต่อไว้เป็นรากฐานแห่งความเป็นอยู่แห่งสังคม
2. สิ่งใดรับไว้เป็นมรดกแห่งสังคม ทายาทผู้รับไว้จะต้องรู้จักปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมให้ประณีตงดงามยิ่งขึ้นตามมาตรฐานที่เห็นว่าควรจะเป็น
3. สังคมที่เป็นเจ้าของแห่งวัฒนธรรมนั้น ยังต้องรู้จักทำให้วัฒนธรรมของตนงอกงามแพร่หลาย ด้วยการอบรมสั่งสอนและเผยแพร่แก่คนในสังคมอื่นด้วย⁷⁵

ในส่วนที่เกี่ยวกับประเพณีไทยนั้น เสรีรโกเศศ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้

คือ

⁷⁵ พระยาอนุมานราชธน, ประเพณีเนื่องในเทศกาล (พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), หน้า 1 - 2.

ถ้ากล่าวถึงประเพณีไทย ก็หมายความว่าถึงนิสัยสังคมของชาวไทย เรียกว่าประเพณีเดิม หรือประเพณีปรัมปรา คือประเพณีที่สืบทอดกันมา ที่ประเพณีเดิมยังคงอยู่ได้ก็เพราะมีสิ่งใหม่เข้ามาช่วยเสริมสร้างสิ่งเก่าอยู่เสมอและกลมกลืนเข้ากันได้ดี จึงทำให้ประเพณีเดิมยังคงอยู่ต่อไปได้ ประเพณีเดิมรวมทั้งประเพณีที่เป็นสิ่งใหม่ ซึ่งทำให้ประเพณีเดิมเปลี่ยนแปลงไปเข้ากันหมด เรียกว่าประเพณีรวม เช่น เมื่อกล่าวว่าประเพณีไทยก็หมายถึงประเพณีรวมของชาวไทย ไม่ว่าจะเป็นไทยในภาคใด ถิ่นไหน เช่น ประเพณีแต่งงาน ประเพณีทำบุญ ย่อมมีลักษณะเหมือน ๆ กันหมด ที่ต่างไปคงเป็นส่วนย่อยของประเพณีเท่านั้น⁷⁶

อาจสรุปได้ว่า ประเพณีคือ ระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติที่เห็นว่าดี ว่าถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมส่วนใหญ่ และมีการอนุรักษ์ส่งเสริม เผยแพร่ และปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

เราอาจแบ่งประเพณีออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้คือ

1. ประเพณีส่วนบุคคล หมายถึงประเพณีที่คนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่งกำหนดขึ้นตามโอกาสอันควร ไม่มีระยะเวลาที่แน่นอนตายตัว ได้แก่ ประเพณีการเกิด ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการทำขวัญ ประเพณีงานศพ เป็นต้น
2. ประเพณีเกี่ยวกับส่วนรวม หมายถึงประเพณีที่ได้มีการกำหนดเวลา และพิธีการที่แน่นอน และคนกลุ่มใหญ่ในสังคมรับรู้เข้าใจ เพราะเป็นเรื่องของการปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างสม่ำเสมอ เช่น ประเพณีตรุษสารท ประเพณีสงกรานต์ และประเพณีทางศาสนา เป็นต้น

ประเพณีต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนทองถิ่นอีสานจะเป็นประเพณีส่วนบุคคล ที่คนอีสานประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน และจะพบว่าประเพณีต่าง ๆ นี้ มีการสืบทอดต่อมาถึงปัจจุบัน เช่น

⁷⁶ เสฐียรโกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทย (พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2505), หน้า 1 - 3.

ประเพณีการสู่ขวัญ

ชาวอีสานเชื่อกันว่า ขวัญคือสิ่งที่ไม่มีตัวตน แต่เป็นสิ่งที่มียู่ประจำในชีวิต... ของคน และสัตว์มาตั้งแต่เกิด และเชื่อกันว่าคนเรามีขวัญทั้งสิ้น 32 ขวัญ เท่ากับอวัยวะทั้ง 32 ของร่างกาย พิธีสู่ขวัญ เป็นพิธีที่ทำขึ้นเพื่อความเป็นสิริมงคลของชีวิต จะทำทั้งในยาม ประสบโชค และประสบเคราะห์ เช่น เมื่อเกิดเจ็บไข้ได้ป่วย ก็จะทำพิธีสู่ขวัญ หรือประกอบภาระงานสำเร็จไคลลาภ ไคลยศ ได้เกียรติก็ทำพิธีสู่ขวัญ

พิธีเรียกขวัญให้มาอยู่กับตัว เรียกว่า 'สู่ขวัญ' คำสู่ขวัญเรียกว่า สุตฺรขวัญ การสู่ขวัญของชาวอีสานคงมีวิวัฒนาการมาจากพิธีของพราหมณ์ การสู่ขวัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจอันก่อให้เกิดขวัญหรือกำลังใจขึ้น ชาวอีสานเห็นความสำคัญของจิตใจมาก ดังนั้น วัติกการดำเนินชีวิตทุกอย่างจึงมักมีการสู่ขวัญควบคู่กันไปเสมอ เพื่อเรียกร่องระคมพลังทางจิตใจ

การสู่ขวัญนั้นจะประกอบพิธีทั้งทางพุทธและพราหมณ์ เริ่มต้นด้วยการนิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย 5 รูป มาเจริญพระพุทธมนต์และเลี้ยงพระ เมื่อเสร็จพิธีทางศาสนาพุทธแล้ว จึงทำพิธีสู่ขวัญ การจัดเตรียมสิ่งของในการสู่ขวัญเรียกว่า พาชขวัญ

การพาชขวัญ จัดเป็นบายศรี หรือใบศรี 3 ชั้น 5 ชั้น หรือ 7 ชั้น ขึ้นอยู่กับโอกาส ฐานะและความเหมาะสม บายศรีชั้นล่างจะบรรจุดอกไม้ ข้าวต้ม ขนม ถ้วย ส่วน ชั้นที่ 2, 3, 4 จะบรรจุดอกไม้ ชั้นที่ 5 จะบรรจุฝ้ายผูกแขน เขียนเวียนรอบหัว เขียน เวียนรอบตัว นอกจากจัดพาชขวัญแล้ว ต้องนำผ้าแพร หวี กระจง น้ำอบ น้ำหอม สร้อย แหวนของผู้เป็นเจ้าของขวัญใส่พานอีกใบหนึ่งต่างหากวางไว้ข้าง ๆ พาชขวัญ

การสวด ผู้เป็นเจ้าของขวัญต้องจับพานด้วยมือขวา ตั้งจิตอธิษฐานให้เป็นไปตาม คำสุตรขวัญ ญาติพี่น้องจะนั่งกันอยู่ด้านหลัง ตั้งจิตอธิษฐานให้เจ้าของขวัญมีความสุข ความ เจริญ พราหมณ์หรือหมอขวัญจะเริ่มทำพิธีด้วยการจุกธูปและเขียนเวียนรอบตัว กราบ พระรัตนตรัย มือจับสายสิญจน์ขึ้นประนม แล้วกล่าวคำสุตรขวัญ เป็นการเชิญขวัญ

การเชิญขวัญนี้จะต้องสวดสุตรขวัญเป็นทำนองที่ไพเราะเราใจให้ขวัญมาสู่ตน เมื่อสุตรขวัญ เสร็จแล้ว พราหมณ์จะผูกข้อมือให้เจ้าของขวัญเป็นคนแรก ต่อจากนั้นญาติพี่น้องจึงช่วยกัน

ผูกข้อมือด้วยค้ายผูกแขน ถือว่าเป็นการผูกขวัญให้อยู่กับตัว ในขณะที่ผูกข้อมือ ก็จะทำให้พระแก้วเจ้าของขวัญค้าย

เมื่อรู้ขวัญเสร็จเรียบร้อยแล้ว ตามประเพณีโบราณ มักจะมีพิธีอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า กำมิตพาย ผู้สูตรขวัญหรือพราหมณ์เป็นผู้หยิบเอาใบตุงหรือใบยอในพานพาดขวัญจุ่มลงในน้ำเหล้า หรือน้ำหอม รกบรราคาผู้เข้าร่วมพิธีรู้ขวัญ และกล่าวคำอันเป็นสิริมงคลควบคู่กันไปค้าย

ในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนทองถิ่นอีสาน ได้กล่าวถึงพิธีรู้ขวัญไว้หลายตอนเช่น ในเรื่องพระลัก - พระลาม ตอนยักษ์ลักพาพระลาม พระลัก และพะลิจันทร์ไปขังไว้ในเมืองยักษ์ และเมื่อหุลละมานตามไปช่วยทั้งสาม กลับมาที่พิภพแล้ว เสนาทั้งหลายได้จัดพิธีรู้ขวัญพระลาม พระลัก และพะลิจันทร์ รวมทั้งหุลละมาน ดังนี้คือ

เขาก็ตกแต่งพร้อมหลายสิ่งบังนาคาร ทั้งแกงกับขุอันขนมต้ม แท้แล้ว

เมื่อนั้นพราหมณ์ก็หาวันไถ่ยามคือมุทโซค มือกบายใจวันนั้นแน่นยาม

แท้แล้ว เมื่อนั้นขุนก็ยอขึ้นขึ้นเมืองโสมพะราช ผูกหมูนักปราชญ์เจ้า

มาพร้อมกันขุคน เจ้าเอย ทั้งเสนาเจ้ามนต์ก็เลี้ยงอ้อยหอย มานั่ง

ล้อมบาทำวชู้วัน แท้แล้ว แต้นั้นพราหมณาเจ้าถวายพระพรราช นัก

ปราชญ์เจ้าคนเข้าลวดโถม เมื่อนั้น พราหมณาเจ้าเมื่อบายภาโตก

ปากกล่าวเ็นขวัญท้าวขุคน มาเขอขวัญเอย ขวัญพระลามเจ้าตกที่

อาคเนย์ก็ท่อน ขอให้มาอยู่กุมพลูเข้าเชื่อนแข็งกะบาทท่อนมา

เอย ขวัญพะลิจันทร์เจ้าตกที่อุคร ขวัญว่อน ๆ ในคกงกลางป่ากัถิ

ท่อนขอให้มาอยู่คำผู่งข้าเพ็งบุญ แต่เนอ มาเขอขวัญพระลักเจ้า

ตกที่หรีถิ ถันปัทมให้เชื่อนแข็งบ้านเมือง บัคนี เจ้าจักเชิดขวัญ

แก้ว หุลละมานผู้ประเสริฐ ขอให้มาอยู่กุมเกาพลลั่นแปดอีกโซ แดท่อน

พอเมื่อพราหมณาเจ้าถวายพระพรแล้ว อย่างน้ำตอกไม้ทะโลลาง

โสรงสร้ง แท้แล้ว บรรจบแล้วเสนาลาเล็ก⁷⁷

⁷⁷ พระอริยานุวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 80.

พิธีสู่ขวัญเพื่อเรียกขวัญพระลาม พระลัก พระลิจันท์ และหุลละมานในครั้งนี้ มีการจัดเตรียมอาหาร ของหวานเพื่อใช้ประกอบพิธี ต่อจากนั้นพราหมณ์จะเป็นผู้หาฤกษ์ ได้ฤกษ์อมฤตโชค เอกศก ปิชาค อันเป็นฤกษ์ซึ่งเป็นมงคลแล้ว จึงเริ่มทำพิธีโดยเสนาอำมาตย์ ชุนนาง นักปราชญ์ ไก่ขึ้นไปบนท้องพระโรง นั่งล้อมพระลาม พระลัก พระลิจันท์ และหุลละมานครบทุกคนแล้ว พราหมณ์ถวายพระพร จุกเทียนเวียนรอบตัว แล้วจึงกล่าวคำสู่ขวัญ ใจความสำคัญคือ เรียกขวัญของทั้งสามที่ตกหายไปในที่ต่าง ๆ ให้กลับมาสู่ตน พร้อมทั้ง เชิญขวัญของหุลละมานให้กลับมาเพื่อเป็นกำลังใจ และคอยปกป้องไพร่พลทั้งหมดของพระ ลาม เมื่อกล่าวคำสู่ขวัญจบแล้ว พราหมณ์ได้ใช้น้ำอันมีกลิ่นหอมรดสรง เป็นอันเสร็จพิธี

ในเรื่องพระรามชาดก เมื่อพญาราพณาสวรรคตลงนางสีดาไปแล้วนั้น แพของ นางไค้ลอยไปยังเมืองต่าง ๆ ครั้งหนึ่งแพลอยไปถึงบ้านชุนเคช ชุนเคชมีธิดาชื่อพิมพา นาง พิมพาได้พานางสีดามาอยู่ด้วยกัน คืนหนึ่งนางสีดาฝันร้ายตกใจตื่นขึ้นมา นางพิมพาจึงได้ พุกมือและเรียกขวัญนางสีดาดังนี้

นางจึงเอาค่ายมาผูกแขนและเอนรับขวัญว่า มาเชอขวัญเอชขวัญ

นางนอยสีดา อย่าใดเคิรไปมาในป่า อย่าใดไปเฝ้าชวคอมผี อย่าใด

เคิรวงหนีคอมเพิน อย่าใดถึงเกอนไห้เห่น ให้เจ้ากลับคืนมาหาพี่

บัดนี้พี่กับน้องชาวเ็นหา ขอให้้องกลับมากินเข้า พี่ยังรักเจ้าสีดา

น้องแก้ว พี่นา⁷⁸

นางพิมพานำค่ายมาผูกแขนและกล่าวสูตรขวัญว่า ขอให้ขวัญของนางสีดา เคนไปเฝ้าชวคอมในป่า อย่าไปเฝ้าชวคอมกับผีร้าย อย่าใดเอนหนีไปจากนาง ขอให้ขวัญ ของนางสีดากลับมา อย่าใดเรื่อนไปอยู่ทีอื่น นางพิมพาได้เตรียมข้าวปลาอาหารรองรับ ขวัญของนางสีดาอยู่แล้ว

นอกจากจะมีพิธีเรียกขวัญเนื่องจากเจ้าของขวัญต้องประสบเหตุต่าง ๆ แล้ว ในพิธีแต่งงาน ก็มีการสู่ขวัญคู่บ่าวสาวด้วยเช่นกัน

⁷⁸พระรามชาดก, บันปลาย, ผูกที่ 2, หน้า 53.

ในเรื่องพระรามชาคก ในพิธีอภิเษกพระรามกับนางพิมส่อนคอนราช และนาง
ทิพอาสน์ชามน พระลักษมณ์กับนางสกลจาวจ้อและนางพิมหล่อเหลางาม ถิศาของพระยา
พรหมจักรเจ้าเมืองทะวายนั้น ไคมีพิธิบายศรีสู่ขวัญด้วย

พระจึงให้พรหมณ์โรหิตทั้งหลายมาบายศรีเจ้าทั้งหก ด้วยคำว่า
ดังนี้ ศรี ๆ สิทธิไชยะมังคละ อุตตพิราช บัณฑิตข้าบาทผู้เป็นอาจารย์
ขอเชิญขวัญพระภูพานหน่อท้าว ขวัญเจ้าไปด้วยตัวริมของกัโหมวันนี
ขวัญเจ้าไปเที่ยวเล่นชมดอกไม้ในป่า กัโหมวันนี ขวัญเจ้าไปเที่ยว
เล่นชอกริมชล กัโหมวันนี ขวัญเจ้าไปเดินเล่นเล่นดินผา กัโหมวันนี
มาอยู่เนอ มาสอกเสือกาสา มาโหมผาชมเผ่า มากินเข้าตอกหัว มา
ป็นไ้วเมียแก้ว ซ้อว่าแล้วขวัญรับมาเยอ ขวัญเยอ⁷⁹

พรหมณ์ไคเชิญขวัญของทั้งหกพระองค์ไปเที่ยวเล่นริมน้ำ ไปชมดอกไม้ในป่า
หรือไปเที่ยวเดินอยู่ริมผา ก็ขอให้ขวัญกลับมาอยู่กับกันฉันสามีภรรยา ณ ที่นี้

และเมื่อพระราม พระลักษมณ์กลับเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนาน้อย พระยาอัครวิษ
โหประกอบพิธีอภิเษกพระรามกับนางศรีพิมพา พระลักษมณ์กับนางศรีกัญญา โดยให้พรหมณ์
ผู้จบไตรเภทกล่าวเรียกขวัญ พระราม พระลักษมณ์ ดังนี้คือ

ศรี ๆ สิทธิอุทม พรหมวิหาร สดากันล้ำเลิศประเสริฐกว่าโลกโลกา
บัดนี้ฝูงลุงตาแลพ่อ แม่ ทั้งเฒ่าแก่แลเสนา จักเอ็นขวัญเจ้ามาร่วม
ห้อง มาเยอ ขวัญท้าวพระลักษมณ์ให้มาเติมตาม ขวัญท้าวพระรามก็
ให้มาอย่าช้า มาชมเจ้าอุณหล้าพิมพา มาชมสีกัญญายามเย็น ต่าง
กายแก้วมธุรา มาชมส่องนงยามเมี่ยมแก้ว ขวัญรับมาเยอขวัญเยอ⁸⁰

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 14, หน้า 5.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต ผูกที่ 15, หน้า 2.

พราหมณ์ผู้ทำพิธีกล่าวสูตรขวัญว่า ขอเชิญขวัญของท่านพระราม พระลักษณ์ให้มาอยู่ ณ ที่นี้ ขอให้ขวัญของพระลักษณ์กลับมา และขอให้ขวัญของพระรามตามมาอย่าช้า เพื่อมารับขวัญนางศรีพิมพา และนางศรีกัญญา ซึ่งเป็นผู้มีรูปโฉมอันงดงาม และนางทั้งสอง ซึ่งรอพระราม พระลักษณ์อยู่นี้ก็เป็นมเหสีของพระองค์ จึงขอให้ขวัญของพระราม พระลักษณ์ กลับมาหานางโคธเร็ว

จากคำสูตรขวัญที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นว่า ความเป็นอยู่ของคนในสังคมอีสานโบราณยังไม่ซับซ้อนมากนัก ที่ซึ่งคนจะจากบ้านเรือนไปท่องเที่ยวทำมาหากินก็ได้แก่ แม่น้ำลำธาร ป่าเขา เมื่อเจ้าตัวกลับมาแล้ว ขวัญอาจจะไม่ได้กลับมาด้วย มัวหลงท่องเที่ยวอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ คำเรียกขวัญจึงเป็นการเรียกขวัญที่ตกไปในที่ต่าง ๆ ให้กลับคืนมา

ประเพณีการสู่ขวัญนี้ นอกจากจะมีการสู่ขวัญบ่าวสาว และสู่ขวัญผู้ประสบเหตุต่าง ๆ แล้ว ยังมีการสู่ขวัญเด็ก การสู่ขวัญนาคน สู่ขวัญพระเฒ่า สู่ขวัญบ้าน สู่ขวัญเมือง ฯลฯ แต่พิธีสู่ขวัญต่าง ๆ ดังที่เล่ามานี้ ไม่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน จึงไม่ได้นำกล่าวถึง

ประเพณีแต่งงาน

ธรรมเนียมการแต่งงานของไทยนั้น จะเป็นแบบอวาทะมงคล คือฝ่ายชายไปสู่ขอฝ่ายหญิง เมื่อตกลงแต่งงานกันแล้ว ฝ่ายหญิงจะมาตั้งถิ่นฐานอยู่กับฝ่ายชาย ก่อนที่จะทำพิธีแต่งงาน ต้องมีการสู่ขอ ทางอีสานเรียกว่า การสู่

ในเรื่องพระรามชาคค พระราม พระลักษณ์ ให้ขุนเสนาทั้งห้า เดินทางไปสู่ขอธิดาของพระยาพรหมจักร

เมื่อนั้น ขุนเสนาทั้งห้า จึงพร้อมกันตกแต่งเทียนเงิน เทียนทอง ใส่ขันทอง เสร็จแล้ว ขุนหมื่นหน้าจึงถือขันทอกออกไปก่อน แล้วขุนเมืองกลางจึงถือขันเงินตามหลัง ขุนเมืองขวา ขุนเมืองซ้าย กับขุนแก้วหมื่นเมือง จึงบอกให้บ่าวไพร่ชนเอาเข้าของสำหรับไปสู่ขอเอานาง เป็นต้นว่า แก้ว แหวน เงิน ทอง เสื้อผ้าทั้งมวญ

แต่สิ่งละโกฏี...ขุนหมื่นห้ากับขุนเมืองกลางจึงขึ้นสู่ปราสาทพระยา
พรหมจักร ขุนเสนาทั้งสามจึงห้ามเอาเข้าของทั้งมวญ ขึ้นไป
เติมปราสาท แล้วขุนหมื่นห้าผู้มีผญาจึงกราบลงสามที แล้วจึงพร้อม
กันยกเอาขันเงิน ขันทองถวายพระยาแล้ว จึงกล่าวว่า เทเวศ
ข้าไหว่มหาราชเจ้า บัดนี้ลูกเขยมหาราชเจ้าตนเป็นเจ้าแห่งปวง
ข้าทั้งหลาย จึงพากันมาชวนชวายนหาชอกไข้จึงไถ่นำมาถวายแก่
พระราชาคนพ่อ เพื่อให้เป็นหน่อเหง้าพระกษัตริย์ พระจึงให้ราช
อาชญา ทรงพระกรุณาถูกเต้า พระจงให้ตั้งงามแจ่มเจ้านางงาม
แก่ท้าวพระราม พระลักษณ์ อันเป็นลูกพระยา ขอแก้มะหาราชเจ้า
จงกรุณาข้าเทอญ⁸¹

ในขบวนของผู้ที่เข้าไปสู่ขอนางพิมสอนคอนราช นางทิพาสน์ชามน นางสาคลจาว-
จ้อ และนางพิมหล่อเหลางาม ธิดาของพระยาพรหมจักรนี้ ได้จัดเทียนเงิน เทียนทอง
ลงในขันเงิน ขันทอง โดยมีขุนเมืองกลาง และขุนเมืองชวาลิอนำไป นอกจากเทียนเงิน
เทียนทองแล้ว ยังมีแก้วแหวนเงินทองเป็นสินสอดอีกมากมายมีค่านับโกฏี เมื่อเดินทางไป
ถึงปราสาทของพระยาพรหมจักร ขุนหมื่นห้าผู้มีศักดิ์สูงกว่าขุนทั้งสี่ และเป็นผู้มีปัญญา ได้
กล่าวคำสู่ขอธิดาของพระยาพรหมจักรให้แก่พระราม พระลักษณ์

ตามปกติค่างหรือคำสินสอดตามจารีตประเพณีของชาวอีสาน กำหนดไว้ว่า
ถ้าเป็นลูกของตาแสงนายกรม, ตีราคาค่าตัว 3 คำถึง ถ้าเป็นคนธรรมดาสามัญตีราคาค่าตัว
6 บาท⁸² แต่คำสอดที่พระรามพระลักษณ์นำไปถวายพระยาพรหมจักรมีค่าสูงกว่าที่กำหนด
ไว้มาก อาจเป็นเพราะต้องการแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายชายซึ่งไปสู่ขอมิบาร์มีสูงพลจะได
นางที่มีค่าควรแก่สินสอดทองหมั้นมาเป็นชายา

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 15, หน้า 4.

⁸² ปริญญาภิกขุ, ประเพณีโบราณอีสาน (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, 2510),
หน้า 28.

สำหรับพิธีแต่งงาน ก็มีการจัดเตรียมการตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังปรากฏในพิธี
อภิเษกระหว่าง นางคำขาวกับพระราม และนางแอไคกับพระลักษมณ์ ธิดาพระยาจันทเสน
ดังนี้คือ

เสนอำมาตย์ทั้งหลายจึงพร้อมกันตกแต่งยังหอสร้างทั้งมวญ เสร็จแล้ว
จึงไปโอภาสอาราธนายังท้าวพระลักษมณ์ พระรามทั้งสองพี่น้องสู่อห
สร้างกับทวยนางทั้งสองแล้ว พระจันทเสนจึงยกคันที่ทองคำมารด
สร้างเจ้าทั้งสี่พระองค์ให้เห็นคู่หัวเมียกันแล้ว คั้นว่าพระยาจันทเสน
แลเสนอำมาตย์พร้อมกันรดสร้างเจ้าทั้งสี่พระองค์ด้วยน้ำอบน้ำหอม
แล้ว คนทั้งหลายหมายมี พระยาจันทเสนา เป็นต้น แหนแห่พระบาท
เจ้าทั้งสองพระองค์ เสด็จจากหอสร้างขึ้นเมื่อถึงปราสาท เขาจึงชวน
ชวายนหาพราหมณ์โรหิต อันตักด้วยผญาปัญญาจึง จึงให้ถวายประ
สิทธิ์พรแก่ท้าวพระรามและนางคำขาว ท้าวพระลักษมณ์และนาง
แอไค มีลาว่าดังนี้ บัณฑิตจักบาลีเจ้าทั้งสี่พระองค์ ขวัญท้าว
พระราม อย่าไปหลงในป่าไม้ ขอให้มาชมแก้วแก่นไทนางคำขาว
ขอให้มียายุยืนยาวแสนชวบเข้า ท้าวพระลักษมณ์เจ้าอย่าไปถึงคองไฟ
คอน ขอให้นางมาเรียงหมอนชมนางแอไค ขอให้ได้เป็นเจ้าเป็น
ใหญ่ในชมพูทวีป สูงหมื่นชาติศักรู้อย่ามาบังเบียด ขออย่าให้มีผู้เกียด
แก่เจ้าทั้งสี่พระองค์ ขอให้ได้ทรงวิมานทองปราสาทแก้ว ขอให้ได้
เป็นเจ้าคนผ่านเผ่าในทวีปโลกา ขอให้มิมีปุตตาถูกหญิงลูกชายแลคน
แลรอย ขอให้ได้นางหลายแค้นมาปรนบัติแลคนละหมื่น ขออย่าให้มี
พระยามารมาบังเบียดได้ แม่นว่าแสนทุกข์ไร้ให้เจ้าอย่ามี ขอให้
รุ่งเรืองช้อยโชติเหมือนดังพระจันทร์เพ็ญก็ข้าเทอญ⁸³

⁸³ พระรามชาดก, บัณฑิต, ผูกที่ 7, หน้า 12.

เมื่อจะเริ่มทำพิธีอภิเษกนั้น ต้องมีการเตรียมเรือนสรงน้ำอภิเษกเป็นประการแรก เมื่อมีการจัดตกแต่งเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงเชิญพระราม พระลักษมณ์ นางคำขาวและนางแอกไคมาที่เรือนสรงน้ำนี้ เพื่อให้พระยาจันทเสนาพระบิดาของนางแอกไค พระมารดา ตลอดจนเสนาอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ร่อนน้ำด้วยเครื่องหอมเพื่อความเป็นสิริมงคล ต่อจากนั้นพราหมณ์จะเป็นผู้กล่าวคำถวายพระพรให้ทั้งสี่พระองค์ ให้อยู่อย่างมีความสุข บริบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง ให้มีโอรสธิดานับร้อย และให้ปราศจากเรื่องเดือดร้อนใจทั้งมวล

ประเพณีงานศพ

ในเรื่องพระลัก - พระลาม ไก่กล่าวถึงพิธีศพของสังคิบ ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นประเพณีการทำศพของกษัตริย์ ไว้ดังนี้

แต่นั้น เสนาพญาหลวงสังคิบ เขาก็เอากันพร้อมหาฟืนโดยยืม เอาหมูในโคนนอยสัพพลิงจันทน์ เขาก็เอาคาบเท้ายอใส่ห่อประนมยม ๆ สาวบ่าวมาเต้า เขาก็จับคาบเท้าสามเคียนหักเหียง เขาก็ใช้ถีบม้าไปไหว้ทั่วเมือง ฟุ้งหมู่สังฆเจ้ามาพร้อมหมู่เมือง มาทำพร้อมจิวเณรเถรหนุ่ม มาส่งบุญคาบเท้าพญาหลวงสังคิบ เมื่อนั้น หิน ๆ พร้อมฟุ้งหมู่เสนา ฟุ้งหมู่สาวบาวน้อยมาพร้อมหมู่คน เขาก็มาหมดแล้วเสนาทั้งสี่ เขาก็แก้โกฏิก้าวหลวงพญาสังคิบ คืบ ๆ เสียงสนั่นธรณิพื้นเขอ เขาก็ไปชอกแล้ว เขาก็อยู่พระเมรุหลวง เขาก็เอาไฟมางมาพะลันเหี้ยยิบ เขาก็ผกผอกแล้วเอาไฟเปาะจุก ม้าก็ผันผากเข้าประนมแก้วปิ่นเจียน อัคคีกุมเมียบนบคมิท หด ๆ ไหม้ประนมแก้วมุ่นหง ไฟก็มุกมอกแล้วเก็บถูกบาदान ฟุ้งหมู่สังฆเจ้ามาพร้อมบอกบุญ อันว่า บางามท้าวพญาหลวงสังคิบ ซ้อยเอ่ย ให้เจ้าเมื่อเกิด

กำเมืองฟ้าสู่สวรรค์ เทียวเทอญ เขาก็ก่อธาตุตั้งความกุดพญาเมือง
กินนาโคกก่อมสองชั้น ให้เจ้านำทางขึ้นเมือหอผาสาท ให้เจ้าเมือ
เกิดกำเมืองฟ้าสู่สวรรค์ เจ้าเอย⁸⁴

เมื่อสังคิบสิ้นชีวิตแล้ว เสนาทั้งหลายก็ได้นำศพสังคิบใส่โกฏิตามประเพณี และ
ตั้งไว้ที่หอประนม เพื่อให้ราษฎรมาเคารพกราบไหว้ มีการตระเตรียมฟืนและดอกไม้จันทน์
เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงในการเผา เสนาทั้งสี่ได้แห่ศพมาตั้งไว้ที่พระเมรุหลวง แล้วจึงจุดไฟ
เผา ต่อจากนั้นก็มิพินิจเก็บกระดูก พระสงฆ์สวดเพื่อให้อิริยาของผู้นายไปเกิดในสวรรค์
พร้อมทั้งมีการสร้างเจดีย์บรรจุกระดูกของสังคิบด้วย

ในเรื่องพระรามชาดก ได้กล่าวถึงพิธีศพของสุคิบบ้างดังนี้

ในเมื่อท้าวสุคิตตายไปแล้ว ท้าวพระรามจึงยิงธนูศิลป์ บังเกิดเป็นหีบ
และทองอันงามมากนัก นั้นแล เจ้าจึงเอาน้ำศพสุคิตใส่หีบแลโลง
เสร็จแล้ว เจ้าจึงยิงธนูศิลป์ให้เป็นกองไฟและโลง มีทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว
จึงยกเอาหีบศพท้าวสุคิตขึ้นไปเหนือกองฟอนนั้น แล้วจึงยิงธนูศิลป์ให้
เกิดเป็นไฟแลน เขาจุดเผาศพท้าวสุคิตเสร็จแล้ว เจ้าจึงเก็บกระดูก
ท้าวสุคิตมาเก็บไว้ในที่อันควร⁸⁵

พระรามได้แผลงธนูศิลป์บังเกิดเป็นโลงอันงดงามสำหรับใส่ศพสุคิต และได้เนรมิต
ฟืนไว้เป็นเชื้อเพลิง เมื่อถึงวันเผา เสนาได้นำโลงศพของสุคิตมาตั้งไว้ที่เชิงตะกอน พระ-
รามแผลงศรเป็นไฟเผาศพ หลังจากนั้นจึงมิพินิจเก็บกระดูกของสุคิตนำไปบรรจุต่อไป

จะสังเกตได้ว่า ถึงแม้ว่าสุคิตในเรื่องพระรามชาดกจะเป็นกษัตริย์ก็ตาม แต่พิธี
ศพของสุคิตจะเป็นพิธีศพแบบสามัญชน คือมีการบรรจุศพใส่โลง และนำไปเผาที่เชิงตะกอน
ส่วนในเรื่องพระลัก - พระลาม พิธีเผาศพของสังคิบจะทำแบบกษัตริย์ คือจะบรรจุศพสังคิบ
ลงในโกฏี และก่อสร้างพระเมรุเพื่อใช้เป็นสถานที่เผา และเมื่อเผาเรียบร้อยแล้ว ก็มีการ
สร้างเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของสังคิบ ตามแบบพิธีของกษัตริย์ทุกประการ

⁸⁴ พระอริยาวัตร เขมจารี, เรื่องเดิม, หน้า 41 - 42.

⁸⁵ พระรามชาดก, บันปลาย, ผูกที่ 13, หน้า 38.

ประเพณีที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสาน มักจะเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เช่น ประเพณีการสู่ขวัญ ประเพณีแต่งงาน หรือประเพณีเผาศพก็ตาม ประเพณีเหล่านี้จัดขึ้นตามแบบฉบับของคนในท้องถิ่น และมีารปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

คติทางพุทธศาสนา

คติทางพุทธศาสนาที่ชาวบ้านนับถืออย่างแท้จริงนั้น ไม่ได้เป็นหลักคำสอนที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ชาวบ้านเข้าใจพุทธศาสนาในเรื่องง่าย ๆ ตามกำลังสติปัญญา ในเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสาน ใ้สะท้อนให้เห็นว่า ชาวอีสานได้ยึดหลักตามคติทางพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ดังนี้คือ

การรักษาศีลเพื่อบรรลุนิพพาน

ในเรื่องพระรามชาตก ได้ชี้แนะแนวทางในการรักษาศีล และปฏิบัติธรรมโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ถึงนิพพาน ซึ่งเป็นจุดสูงสุดในการปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนา พระรามได้สั่งสอนพญาชางไทรรักษาศีล 5 ดังนี้คือ

1. วันนี้ท่านอย่าได้กะทำช้ายแลช้าวีชาตีสัตว์ทั้งหลายมากินเป็นอาหารแก่ตน เหมือนดังแต่นี้คือเมื่อหลัง แม่นวามคคาก็ดีไม่ควรฆ่าให้เขาเสียชีวิตอินทรี อันนี้เป็นมงคลอันประถมแล
2. ท่านอย่าได้ลักกินเข้าใช้ เคื่องชั้วของส่วนแห่งคนทั้งหลาย
3. ท่านอย่าได้ไปเล่นขู้ขี้เมียท่าน เหมือนดังสัตว์ทั้งหลายฝูงอื่นแล
4. ท่านอย่าได้อำพางสัตว์ทั้งหลายด้วยคำว่า วันนี้เขาจักไปหากินที่นั่น วันพุงเขาจักไปหากินที่นั่นว่าดังนั้น ด้วยแท้กับเหมือนคำปฏิญาณอันใดกล่าวไว้แล้ว ก็ลวดไปหากินที่อื่นที่ใดในอันที่ตนบ่ว่าจักไปนั้นแล
5. อย่าได้ผูกกินอันบวคน้ำอันเจือจาร์ด้วยชาแลไผไม้ แล้วมีน้ำอันขมหวาน มีต้นว่าน้ำอันอยู่ใน

โหงวไม่ แลมีรสอันชมแลหวานดังนี้ ถ้าปฏิบัติดังนี้ตายไปได้ถึง

นิรหानแล⁸⁶

ศีล 5 ประการที่พระรามสอนให้พญาช้างปฏิบัติคือ

1. ไม่ฆ่าสัตว์มากินเป็นอาหาร และไม่ฆ่าสัตว์เล็ก ๆ เช่นมด
2. ไม่ชโมยกินข้าวในไร่ หรือผักในสวนของผู้อื่น
3. ไม่เป็นคู่กับลูกเมียของผู้อื่น
4. ไม่กล่าวเท็จแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นต้นว่า เมื่อท่านได้บอกแก่สัตว์ทั้งหลายว่า

วันนี้ท่านจักไปหากินที่นี้ พรุ่งนี้จะไปที่อื่น แต่ท่านก็ไม่ได้ไปตามที่ท่านบอก กลับไปอีกที่หนึ่ง

5. ไม่กินน้ำในหนองน้ำที่เจือด้วยรากไม้จนมีรสขม หรือหวาน

ถ้าปฏิบัติได้ตั้งน้อมอย่างสม่ำเสมอ เมื่อตายไปจะได้ไปสู่สุคติ จะไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารเพื่อชดใช้กรรมอีกต่อไป

จะเห็นว่า คำสอนของพระรามที่สั่งสอนพญาช้างนั้น ก็คือเบญจศีล หรือศีล 5 ประการ

ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติ คือ

1. ห้ามฆ่าสัตว์
2. ห้ามลักทรัพย์
3. ห้ามประพฤติกินในกาฬ
4. ห้ามพูดปด
5. ห้ามดื่มเครื่องทองของเมา

ในทางพุทธศาสนา การรักษาศีล 5 ประการนั้น เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น เมื่อปฏิบัติธรรมในขั้นนี้แล้ว จึงจะปฏิบัติขั้นสูงต่อไปได้ สำหรับข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน

ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า "อริยมรรค" แปลว่า ทางอันประเสริฐ หรือทางที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้ประเสริฐ ซึ่งมีองค์ประกอบ 8 ข้อ คือ

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 6, หน้า 3-4.

1. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ หมายถึงความรู้เห็นอริยสัจ 4 ชัดแจ้งทุกประการ เชื่อมโยงเข้าสู่การตรัสรู้อริยสัจ

2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือดำริปลดปล่อยจิตจากอารมณ์โลภี๋ย จาก ความพยายาม จากการเบียดเบียน

3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึงมีวาจาสุจริต 4 ประการ คือ เว้นพูดปก เว้นพูดส่อเสียด เว้นพูดเช้อเจ้อ เว้นจากการพูดเรื่องไร้สาระ

4. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ หมายถึง ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ และเป็น พรหมจารีบุคคล

5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ หมายถึงการเลี้ยงชีวิตไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม

6. สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือเพียรไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น แต่ให้ความดี เกิดขึ้นแทน

7. สัมมาสติ ระลึกชอบ หมายถึงระลึกแล้วให้เกิดสติสมบูรณ์ จนกลายเป็นปัญญา แยกแยะ ละกิเลสได้

8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ หมายถึงการบำเพ็ญสมาธิให้เกิดขึ้นเป็นพื้นฐานใน การบรรลุสัจจในสัมมาทิฐิ

ความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต

ชาวอีสานยึดหลักความเป็นอนิจจังของชีวิต คือทุกสิ่งทุกอย่างเมื่อมีการเกิดก็ย่อม มีอันสูญสลายไปเป็นธรรมดา ทุกชีวิตเกิดมาแล้วต้องตาย ไม่มีใครสามารถหนีความตายได้ พ้น ในเรื่องพระรามชดก พระรามได้กล่าวถึงความเป็อนิจจังของชีวิตไว้ว่า

คนทั้งหลายเมื่อเกิดมาในโลกนี้ ก็เท่ามีความตายมาถึงจริงแล้ว

ทุกคน เราทั้งหลายนี้แล ท่านอย่าได้กล่าวว่า เราผู้เป็นเด็กน้อย

จะตายหลังท่าน นั้นเทอญ บางทีท่านที่เ็นผู้เฒ่ามีอายุมากกว่าเรา

ท่านจะตายหลังเราผู้เป็นเด็กน้อยนี้ กับรู้ได้แล⁸⁷

พระรามกล่าวกับพญาเงือกที่เนรมิตตนเป็นชายแก่ว่า ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมต้องพบกับความตายทุกคน ท่านอย่ากล่าวว่า เราซึ่งเป็นเด็กจะตายหลังท่าน บางทีท่านซึ่งแก่กว่าเราก็คงอาจจะตายหลังเราก็คงเป็นไปได้ ไม่มีใครรู้และกำหนดได้

เกี่ยวกับเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต เป็นหลักทางพุทธศาสนา ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนมนุษย์ไม่ให้ความประมาท

คติทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสานนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นคติทางพุทธศาสนานิกายหินยาน คือเชื่อว่า ผลทุกอย่างจะมีมาแต่เหตุ พระรามคือพระโพธิสัตว์อุบัติมาเพื่อใช้กรรมเก่า และเน้นการปฏิบัติธรรมเพื่อให้ถึงนิพพาน

รามเกียรติ์ส่วนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาคก และควายทวิระพี สามารถสะท้อนให้เห็นสภาพสังคม ความเชื่อ ประเพณี ตลอดจนคติทางพุทธศาสนาของคนอีสาน ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 ได้เป็นอย่างดี เกี่ยวกับเรื่องสภาพสังคม ทำให้ทราบว่า การปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้น พระมหากษัตริย์ยังมียอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครอง และพระมหากษัตริย์เริ่มที่จะรับฟังความคิดเห็นของเสนาข้าราชการมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีการจัดเก็บภาษีจากราษฎร เป็นรายได้ของพระมหากษัตริย์อย่างหนึ่ง ในเรื่องการเลือกคู่ครองของพระมหากษัตริย์ มักจะเลือกสตรีที่มีศักดิ์สูงเสมอกัน และพระมหากษัตริย์สามารถมีมเหสีได้หลายองค์ นอกจากนี้ยังได้ทราบถึงสถานภาพของสตรีชาวอีสานว่ามักถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบที่ค่อนข้างจะเคร่งครัด เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อนั้นพบว่า ส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลมาจากพวกราหมณ์ และการทำพิธีอันเนื่องมาจากความเชื่อ นั้นมักจะทำให้พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีเสมอ เรื่องประเพณีพบว่า ประเพณีของชาวอีสานโบราณ มักจะเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ที่ได้มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน ส่วนคติทางพุทธศาสนาพบว่า ชาวอีสานมีความเชื่อในพุทธศาสนานิกายหินยาน เน้นการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุนิพพาน

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, บัณฑิต, ผูกที่ 13, หน้า 1.

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย

เรื่องพระราม หรือรามเกียรติ์เป็นเรื่องที่คนไทยคุ้นเคย และได้ยินได้ฟังช้านาน เรื่องพระรามที่ได้ตกทอดเข้ามาถึงประเทศไทยครั้งแรก ๆ นั้น ได้เข้ามาในรูปของเรื่องเล่า แล้วจึงมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยต่อมา เรื่องพระรามที่ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุดได้แก่เรื่องรามเกียรติ์คำฉันท์ กวีในสมัยอยุธยาเป็นผู้แต่ง เรื่องรามเกียรติ์เป็นพื้นนิยมกันอย่างแพร่หลายมาก กวีในสมัยต่อมา ก็ได้แต่งเรื่องรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ มากมาย เรื่องรามเกียรติ์ในประเทศไทยที่จัดว่ามีเรื่องราวที่สมบูรณ์ที่สุด ได้แก่บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

นอกจากเรื่องรามเกียรติ์จะเป็นพื้นนิยมกันอย่างแพร่หลายในภาคกลางแล้ว ยังได้มีผู้นำเรื่องพระรามมาแต่งเป็นนิทานพื้นเมืองด้วยคำภาษาถิ่นต่าง ๆ เกิดเป็นรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ของไทย ได้แก่รามเกียรติ์ฉบับภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ผู้วิจัยเลือกศึกษารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน ซึ่งมีอยู่ 3 ฉบับ ได้แก่ เรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาตก และควายหัวระพี โดยตั้งสมมติฐานในการวิจัยไว้ 3 ประการคือ

1. เรื่องพระรามที่แพร่เข้ามาสู่ภาคกลางทางหนึ่ง และทางภาคอีสานอีกทางหนึ่งนั้น ทำให้เรื่องรามเกียรติ์ทั้งสองภาคมีความแตกต่างกัน
2. แม้ว่าเรื่องรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานจะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น แต่ก็ยังมีคุณค่าทางวรรณศิลป์
3. รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานสามารถสะท้อนสภาพสังคมของชาวอีสานในอดีตได้เป็นอย่างดี

ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีความแตกต่างจากรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน เรื่องพระลัก - พระลาม พระรามชาตก และควายหัวระพี ในด้านลักษณะของเรื่อง ตัวละคร และเนื้อเรื่อง

ทางด้านลักษณะของเรื่องนั้น บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีลักษณะของเรื่องเป็นกลอนบทละคร เพราะนอกจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ให้มีเนื้อความครบบริบูรณ์แล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ใช้แสดงละครด้วย ลักษณะของเรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาตก มีลักษณะของเรื่องเป็นนิทานชาตก เพราะผู้แต่งมุ่งที่จะสั่งสอนศีลธรรม และจริยธรรมแก่ประชาชน ส่วนเรื่องควายหัวระพีนั้น มีลักษณะของเรื่องเป็นวรรณกรรมนิทาน เพราะผู้แต่งมุ่งที่ความสนุกสนานเป็นสำคัญ

ด้านตัวละคร ผลของการวิจัยแสดงว่า มีตัวละครบางตัวที่ปรากฏในรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน แต่ไม่ปรากฏในฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เช่นนางกาสิราชธิดา มีบทบาทในเรื่องควายหัวระพี เพราะผู้แต่งต้องการที่จะให้เหตุผลว่า เหตุใดหูละมานจึงเป็นคน ไม่ได้เป็นลิงเหมือนในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ หรือการที่มีบทบาทของโอรสธิดาและมเหสีของพระราม พระลักษมณ์ เป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีบทบาทของม้ามณีกาบ ปรากฏในเรื่องพระรามชาตก ก็เพราะอิทธิพลของนิทานพื้นบ้านประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่นิยมให้ตัวเอกมีมเหสีหลายองค์ และนิยมสร้างตัวละครที่เป็นสัตว์เพื่อให้เป็นของคู่บุญบารมีของกษัตริย์ บทบาทของขุนเสนาทั้ง 5 ที่ปรากฏในเรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาตก เนื่องจากผู้แต่งได้รับอิทธิพลมาจากตำแหน่งของฝ่ายปกครองในมณฑลอีสาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีตัวละครที่ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่ไม่ปรากฏในรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นอีสาน เช่น ตัวละครที่เป็นบรรพบุรุษ ของพระราม เช่นท้าวอินทรี ท้าวอชบาล ท้าวทศรถ และบรรพบุรุษของทศกัณฐ์ เช่น สหบดีพรหม จตุรภักดิ์ลัสเตียน ตัวละครที่เป็นอนุชาต่างมารดาของพระรามเช่น พระพรต พระสัตรุด และของทศกัณฐ์ ได้แก่ กุเปรี๊ญ เทพนาสุร อัครธาดา มารัน กุมภกรรณ พิเภก

ขุนขร ศรีเตียร และนางสามนักชา จะไม่ปรากฏในรามเกียรติ์ฉบับอีสาน เพราะตัวละครเหล่านี้ไม่จำเป็นในการดำเนินเรื่อง การที่ไม่กล่าวถึงตัวละครเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้เรื่องขาดความสมบูรณ์แต่อย่างใด จุดประสงค์ของผู้แต่งต้องการเน้นเฉพาะบทบาทของตัวเอกฝ่ายธรรมะและตัวเอกฝ่ายอธรรมมากกว่า นอกจากนี้ตัวละครที่เป็นเทพ ได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์ จะไม่ปรากฏในรามเกียรติ์ฉบับอีสาน ทั้งนี้เนื่องจากว่ารามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานทั้ง 3 ฉบับ ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา มากกว่าอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ จึงมักจะกล่าวถึงพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพสำคัญตามคติพุทธศาสนา นอกจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และรามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานจะมีตัวละครต่างกันไปแล้ว ความสัมพันธ์ของตัวละครและบุคลิกลักษณะของตัวละครยังต่างกันด้วย

ค่านเนื้อเรื่อง พบว่า มีเหตุการณ์บางตอนที่ปรากฏในฉบับท้องถิ่นอีสาน แต่ไม่ปรากฏในฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เพราะผู้แต่งต้องการอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยอาศัยแนวความคิด ความเชื่อของคนในท้องถิ่นนั้นมาให้เหตุผล เช่น เหตุใดกวางคาวจึงตกห้อยหัวลง หรือเพราะเหตุใดนกยูงจึงต้องร้องครางตอนกลางคืน หรืออาจเป็นเพราะผู้แต่งเคยได้ยินได้ฟังเรื่องราวมาจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่น ตอนพระกุมารตีกลีบกับเด็กเลี้ยงควายในเรื่องพระรามชาดก อาจได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องรถเสนชาดก หรือเป็นเพราะผู้แต่งได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องพระรามฉบับต่าง ๆ เช่น ตอนลิงพระลาม ในเรื่องพระลัก - พระลาม และพระรามชาดก อาจได้รับอิทธิพลมาจากพระรามมลายู เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้แต่งยังได้พยายามหาเหตุผลมาอธิบาย ประวัติของตัวละคร ทำนสนสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งอธิบายบุพกรรมของตัวละคร จึงทำให้รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานมีเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ แตกต่างไปจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 นอกจากจะมีเหตุการณ์บางตอนที่ปรากฏในฉบับท้องถิ่นแต่ไม่ปรากฏในฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แล้ว ยังมีเหตุการณ์บางตอนที่ปรากฏทั้งในฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และในฉบับท้องถิ่นแต่ในรามเกียรติ์ฉบับท้องถิ่นอีสานได้รวบเหตุการณ์ไปไว้เป็นตอนเดียวกัน เพื่อให้เรื่องดำเนิน

อย่างรวบรัด เช่น ตอนหนุมานเข้าลังกาและผูกผมทศกัณฐ์และนางมณโฑ ในบทละครเรื่อง รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีเหตุการณ์ตอนหนุมานเข้าลังกา 2 ครั้ง และหนุมานได้ผูกผมทศกัณฐ์และนางมณโฑในครั้งที่สอง ส่วนในเรื่องควายหัวระพี และเรื่อง พระรามชาคก จะรวบเหตุการณ์ตอนหนุมานเข้าลังกาไว้เป็นตอนเดียว หนุมาน ในเรื่อง พระรามชาคก และหัวระมาน ในเรื่องควายหัวระพี ได้ผูกผมท้าวราพธาสวรินตอนเข้า เมืองลังกาเพื่อสืบหานางสีดา

สำหรับคุณค่าทางวรรณศิลป์นั้น พบว่า รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสาน มีการ เลือกรสรคำมาใช้ได้อย่างหลากหลาย มีการใช้คำเรียกแทนชื่อตัวละคร มีการใช้คำเลียน เสียงธรรมชาติ และคำแสดงอาการเคลื่อนไหว มีการใช้คำเน้นความ คำขยายความ นอกจากนี้ยังมีการเล่นเสียงสัมผัสเพื่อให้เกิดความไพเราะ ในบทประพันธ์ มีการใช้โวหาร ที่ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและเกิดรสควบคู่กันไปด้วย และจากการศึกษาคู่มือค่าทางวรรณศิลป์ นี้ พบว่า เรื่องพระลัก - พระลาม มีความงามทางวรรณศิลป์มากกว่าเรื่องพระรามชาคก และเรื่องควายหัวระพี

ด้านสังคม พบว่า รามเกียรติ์สำนวนท้องถิ่นอีสานเรื่องพระลัก - พระลาม

พระรามชาคก และเรื่องควายหัวระพี สามารถสะท้อนให้เห็นสภาพสังคม ความเชื่อ ประเพณี ตลอดจนคติทางพุทธศาสนาของคนอีสานในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 ได้เป็นอย่างดี เกี่ยวกับเรื่องสภาพสังคม พบว่าการปกครองบ้านเมืองของอีสานสมัยนั้น แม้พระมหากษัตริย์มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองบ้านเมือง ก็เริ่มที่จะรับฟังความคิดเห็น ของเสนาข้าราชการมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีการจัดเก็บภาษีจากราษฎร เป็นรายได้ของ พระมหากษัตริย์อย่างหนึ่ง ในการเลือกคู่ครองของพระมหากษัตริย์ มักจะเลือกสตรีที่มี ยศศักดิ์สูงเสมอกัน และพระมหากษัตริย์สามารถมีมเหสีได้หลายองค์ นอกจากนี้ ยังได้ทราบ ถึงสถานภาพของสตรีชาวอีสานโบราณว่า มักจะถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบที่ค่อนข้างจะเคร่ง ครัด เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อนั้น พบว่า ส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากพราหมณ์ และการกระทำ พิธีอันเนื่องมาจากความเชื่อนั้น มักจะให้พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีเสมอ ส่วนเรื่องประเพณี พบว่า ประเพณีของชาวอีสานโบราณ จะเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ที่ได้มีการปฏิบัติสืบทอด กันมาช้านาน ส่วนคติทางพุทธศาสนาพบว่า ชาวอีสานมีความเชื่อในพุทธศาสนาเถรวาท เน้นการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุนิพพาน

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

กุหลาบ มลลิกะมาส. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521.

_____. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521.

_____. คติชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2509.

โกชัย สาริกบุตร. การวิเคราะห์กลบทในกวีนิพนธ์ไทย. พระนคร : กรมการฝึกหัดครู, 2518.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. ของคือสำน. กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2520.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. ภาพสันธุ์ : จินตทัศน์การพิมพ์, 2522.

_____. โลกทัศน์ทางการเมืองจากวรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : แสงรุ่งการพิมพ์, 2523.

เจตนา นาควัชระ. วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2514.

เจือ สตะเวทิน. วรรณคดีพุทธศาสนา. พระนคร : กรมการฝึกหัดครู, 2518.

ชลธิรา กลัค้อย. หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยคุณค่าวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : วังวรรณกรรม, 2518.

ชลธิรา กลัค้อย และคนอื่นๆ. การใช้ภาษาไทย. พระนคร : เคล็ดไทย, 2527.

ชำนาญ รอดเหตุภัย. รามเกียรติ์ปริทัศน์. นครปฐม : โครงการผลิตเอกสารและตำรา
เรียน วิทยาลัยครูนครปฐม, 2521.

ดวงมน จิตรจำนง. สุนทรียภาพในภาษาไทย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2527.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าพระยา. ตำนานละครอิเหนา. พระนคร : คลังวิทยา,
2508.

_____. ปัญญาสชาดก เล่ม 1. กรุงเทพฯ : โอเคียน, 2499.

เทิม วิชาคงนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนศาสตร์, 2513.

อวิช ปุณโณทก. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : โอเคียน, 2520.

นาคะประทีป [พระสารประเสริฐ] . สมญาภิธานรามเกียรติ์. พระนคร : คลังวิทยา,
2515.

บุญองค์ เกศเทศ. วรรณกรรมวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : โอเคียน, 2525.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. วิเคราะห์วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,
2519.

เบญจมาศ พลอินทร์. วรรณคดี ประเพณี ศาสนา. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2524.

ประชาภิจักรจักร, พระยา. พงศาวดารโยนก. กรุงเทพฯ : มิตราภาพการพิมพ์,
2516.

ประทีป ชุมพล. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษาภว การวิจักษ์และวิจารณ์.

กรุงเทพ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

ปรีชา ปณฺธิ. ประเพณีโบราณอีสาน. อุบลราชธานี : อุบลศิริธรรม, 2510.

ปรีชา นุ่นสุข. อิทธิพลมหากาพย์รามายณะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพ : การศาสนา, 2518.

ผะอบ โปษะกฤษณะ. วรรณศิลป์ปริทัศน์. กรุงเทพ : ขรรณกิจ, 2518.

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. คนกับพระเจ้า. กรุงเทพ : กรุงสยาม, 2523.

พิทยาลาภฤณิชากร, กรมหมื่น. เรื่องพระราม. พระนคร : ศิลปากร, 2514.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์. กรุงเทพ : แพรพิทยา, 2515.

ปิฎก จิตธรรม. แนวทางการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพ : มงคลการพิมพ์, 2510.

มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. อธิบายและอภิธานศัพท์ในหนังสือธารายณ์สิบปาง. กรุงเทพ : มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย, 2509.

_____ . บ่อเกิดรามเกียรติ์. กรุงเทพ : บรรณาการ, 2513.

มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพ : คลังวิทยา, 2516.

มหาวิทยาลัย, สมเด็จพระ. พจนานุกรมอีสาน - ภาคกลาง. กรุงเทพ : ไทยวัฒนาพานิช, 2515.

มหาสารคาม, วิทยาลัยครู. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2521.

_____. วัฒนธรรม ประเพณี ศิลปวรรณคดีอีสาน. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2521.

รัตนา รุจิรกุล. ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : อักษรการพิมพ์, 2525.

วิภา กงกะนันทน์. วรรณคดีศึกษา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2523.

ศิริธรรมโสภณ, พระ. ภาษิตโบราณอีสาน. อุบลราชธานี : ศิริธรรม, 2519.

ศิลปากร, กรม. ประชุมศิลาจารึก ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2515.

_____. สรุปผลการสัมมนาวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2521.

เสรษฐ พลอินทร์. ลักษณะคำประพันธ์ไทย. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู, 2524.

สมถวิล วิเศษสมบัติ. วรรณคดีการละคร. พระนคร : อักษรบัณฑิต, 2527.

สมพร สิงห์โต. ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู, 2520.

สิริวัฒน์ คำวันสา. อีสานคดี. กรุงเทพฯ : ไทศาลสิริ, 2521.

_____. อีสานปริทัศน์. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2523.

สุภัทรา สุภาพ. สังคม วัฒนธรรม ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

สุนันทา ไสร์จจ. วรรณคดีการละคร. พิมพ์ครั้งที่ 2; กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ประสานมิตร, 2526.

สุทธวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.

สุเทพ สุนทรเกสัช. สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ :
สมาคมสังคมศาสตร์, 2511.

เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุมานราชธน] . การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. พระนคร ;
ราชบัณฑิตยสถาน, 2506.

_____. ประชุมเรื่องพระราชมงคลและคติจากวรรณคดี. พระนคร ; บรรณการ, 2516.

_____. อุปกรณรามเกียรติ์. กรุงเทพฯ คลังวิทยา, 2517.

หน่วยส่งเสริมศิลปศึกษาและวัฒนธรรมล้านนา. ปรัมเพียร หอorman. เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526.

อริยานุวัตรเขมจารีเดระ, พระ. พระลัก - พระลาม. กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม,
2518.

อานนท์ อาภาภิรมณ์. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3; กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตร
ศาสตร์, 2515.

อุทัย เทพสิทธิธา. ความเป็นมาของไทย - ลาว. กรุงเทพฯ : เปรมชัย, 2516.

_____. ประเพณีไทย - ลาว. กรุงเทพฯ : เปรมชัย, 2516.

เอมอร ชิตะโสภณ. โลกแห่งวรรณคดี. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2521.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Haidu, SS. Raju. A Comparative Study of Kamban Ramayanam and Tulasi Ramayan, 1971 [n.p] : [n.n]

Szechchidanand, Sahai. Ramayana In Laos. (Gvay Dvorahbi). Delhi : BR. Publishing Cor, 1976.

บทความภาษาไทย

กุสุมา รัชมนิ. "รสารรณคตีสันสกฤต." วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (มกราคม 2525), หน้า 1 - 12.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. "รามเกียรติ์ ภาพสะท้อนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช." วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (มกราคม 2525), หน้า 13 - 21.

ธวัช ปุณโฑทก. "คตินิยมในการแต่งวรรณกรรมอีสาน." วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 15, เล่มที่ 1 (มกราคม 2526), หน้า 4

บทความภาษาอังกฤษ

Dhani, Nivat. "The Rama Jataka." The Journal Siam Society, Vol.36, (Bangkok:1946), p. 1.

รายงานการสัมมนา

จุฬาลงกรณ์, มหาวิทยาลัย. "ความเชื่อพื้นบ้านสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน." 2526, (เอกสารอัดสำเนา).

ธวัช ปุณโฑทก. "รายงานสัมมนาทางวิชาการเรื่องลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือและภาคอีสานในเชิงเปรียบเทียบ." 2527, (เอกสารอัดสำเนา).

วิทยานิพนธ์ภาษาไทย

จารุวรรณ จันทร์เกษ. "แนวความคิดค่านิยมในวรรณกรรมร้อยกรองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

ประคอง เจริญจิตรกรรม. "วรรณกรรมอีสาน สังข์ศิลป์ชัย." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

ศิราภร ฐิตะฐาน. "รามเกียรติ์ ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

สุพรรณ ทองคล้าย. "ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

วิทยานิพนธ์ภาษาอังกฤษ

Promsuttiruk, Maneepin.. "Hindu Myths in Thai Literature with Spicial Reference to the Nārāi Sip Pāng." Unpublished Ph.d.dissertation, London University, 1980.

ค้นฉบับตัวเขียน

"พระรามชาดก." หอสมุดแห่งชาติ. กระจายพิมพ์. เส้นกินสอคำ. แผ่นที่ 26. เลขที่ 97 - 100.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราจารย์

อันเป็นเหตุพิพิทหาย ไปวันนั้นแล เสนาอาวมาทังหลายก็อุสสาราชาติเสกเจ้าหัตตะรัตตะผู้ เป็นลูกให้ส่วยราชสมบัคขึ้นเป็นทละยาแทนห้อยู่ส่วยเมือง กาสี ที่นั้นแล ตะทาในกาละ เมื่อนั้นพระอาณลูกนั้นก็มีอิกหะเพระชานขึ้นไปหาชยอน ขอทจาคมะหาราชีกา และทาวะดิง สาสวันค์เทวะเลกพุนแล ท้วยเคสะเชื้อพรหมยังวิเอยหายเพื่อเทคนั้นเทวะคาคุมหันทะคันกับ หะอิกหังหลายมาส่งเสบชัยทอนบูชากจกวันจักวามเห็นแล ทังพระอาหัตตะรัตตะคนนั้น มีพระราชโอรสสามหะรอง คือชาย 2 หิง 1 ผู้หนึ่งชื่อว่า พาริ ผู้หนึ่ง ชื่อว่า สุกิม ลูกหญิงชื่อว่า นางกาสี ก็เอากันอยู่ส่วยราชสมบัคแทนพระบิคา ก็มีแล

จาเดิมลูกชายของหนึ่งชื่อว่า วิรุณะหะที่ไปกินเมืองลัภกาหวิบก่อนแล พระยาวิรุณะ หะคนนั้นมีลูก 3 ชาย คือผู้ 1 ชื่อว่า ราพะนาส่วนนั้นเกิดนามมีเพชอาณูพาทมถัก ให้อะพิชาน สองปะกาน คือว่า อะพิวิคหิยานและติบหะจักชุยาน น้อยถ้วนสองชื่อว่า พิกพิ้นผู้ส่าตลิลปะ หุสา สากถึงนัค ผู้หนึ่งชื่อชื่อว่า อินทะตีก ว่ากันั้นแล ในกาละนั้น พระยาวิรุณะหะเองพ่ ก็จุคคิ ทายไปแล้วกุมมาทัง 3 คนนั้นก็เอากันอยู่ส่วยเมือง ยังราชสมบัคในเมืองลัภกาหวิบนั้นหัน

แล
ที่นี้ จักจาล้วยหะสาวิรุณะหะ ผู้อันไปส่วยในเมืองลัภกาหวิบนั้นหันแล

พระยาคนนี้มีลูก 2 ชายผู้ 1 ชื่อว่า พรามมะราช ผู้หนึ่งชื่อว่า 1 รักชนะ 2 อยู่กับท้วยนาง สุกสาทาเห็นแล เทวะคาทังหลายแน่มเป็นลาติบ ทังนั้นกัค บัให้อะวิตั้งกู ย่ำเคิง ก็ลวกับอยู่แล แน่มว่า ถ่วงสุกไยอะห็นตาเจ้าทังหลาย คนน้อยะวิยังสุกกับอยู่แล เมื่อกาละวันยามมาเดิมแล้ว ส่วนว่าคนพระยาอินก็ไปหานางสุสาทาจิงฮักหิหุจิงฮู้ว่าม่น จาพะนาส่วนลูกแก่เมืองลัภกา มาพระยาอิน³ นางสุสาทาได้ฮู้แล้ว ก็เลยกล่าวทอแน่มแก่สำนักพระยาอินว่าราพะนาส่วนอัน เป็นคนสำมันบ่ทาย ทอยลูกแล้วนิงมะหาราชาเจ้าและตังคนตัวชานี้ ชาน้อยชอลงไปเข้ายัง ราพะนาส่วนเสีย ทอมะหาราชาเจ้าอย่าละข้าเสียเห็น นางกัเกิดท้วยโกหะลวทจกพิทหาย

¹ ล้วนเป็น "พระลักชนะ"

² ไยลานชอนตก ห็นตาจะแน่มเรื่องกล่าวราพะนาส่วนขึ้นไปอยู่กับพระยาอิน

³ ไยลานชอลชอนตก

จากชั้นฟ้าลงมากลางอากาศเกิดเอาโอปาปะอัคคิสนิ¹ เหนือคักแห่งราชนาส่วนวันนั้น แลทวยแต่เหว
 ทาทั้งหลายจักจุทิมิทวยเหก 4 ประกานอยู่บนานเท่าใดกระษากนพกิจจุทิตายไปหันแล ส่วนทั้ง
 พระรามะราชและพระลักษณะทั้ง 2 พี่น้องก็เอากันอยู่ส่วยยังราชสมบัติในเมืองกุรุทักณะ
 ลอนคั่นหันแล

คี่นี้จักจาทวยราชนาส่วนเล่าแล ในกาลนั้นยังมีพระยาอินท 1 ก็ใช้พระยาอิน
 ทนยัง บัดนี้พระยาอินทนั้นก็ขึ้นางฟ้า 4 ที่ 5 ล้านเป็นพาพาปะริจากแห่งอินทาทิราชทนต์
 หันแล นางฟ้าคนเป็นเจ้าชื่อว่า นางสุชาดา² หากเป็นเจ้าเป็นปะเวณีแห่งอินทาสืบ ๆ มาสู่
 คนหันแล พระยาอินทคนชวก็ไปหาขังนางสุชาดาคนชวหากชายไปยังนางทั้งหลายอันได้ 4 ที่
 5 ล้านสู่คนเป็นเจ้าพระยาอิน หากไปอยู่ไปนอนกับทวยคนนางสู่คนหันแล ปกกระณแห่งอินทาทิ
 ทาทั้ง 7 วันใด ไปหา (นาง) หังหลายและเพื่อนับเป็นปีในเมืองคนเขาน้อยยี่ใดจึงไป
 เพื่อหนึ่งเหกทั้งนั้นราชนาส่วนมีลาหิตลวงเอาเพกเป็นทั้งอินทาชั้นไปเสม บุนอะ ไชอะ อาญ
 ไชอะ อาหาระไชยะ เกอะไชยะ คัดและเหวคาหังหลายสาฟ่องไคทะหำบุนน้อยนี้ ใต้เกิด
 ในชั้นฟ้า คี่นี้ว่าบุนน้อยจักจุทิตาย สาฟ่องไคทะหำบุนมากนัยกฏาชาอายคี่นั้น คี่นี้ทวยว่าจุทิต
 จากชั้นฟ้าคี่นั้นแล้ว ก็ให้เอาทลงมากลางอากาศเกิดเมืองคนคี่นั้นแล สาฟ่องก็อยู่มาเวทวยสละบริวาน
 ลวคิมินอาหารวัน 1 เมืองฟ้าลวจุทิตายจากเมืองฟ้าคี่มี เป็นทั้งนางสุชาดาหันแล หังรา
 ชนาส่วนเห็นเกิดกิงน้อยอันเกิดเหนือคักแห่งคนคี่นี้ พราหมณะปะเรทิก หังหลายมาพิจารณา
 นาอุลิกษณะกุมมารีน้อย คี่นั้น ความนางอันเกิดมาพราหมณะปะโรทิตทั้งหลายก็ทวยว่านาง
 กุมมารินี มีบุนมากนัยเก่าจักให้เป็นเทสแก่มะหาราชเจ้าคนเป็นพจกให้สียงชีวิทชะแล ทวย
 สันนีก่อนแล ความมะหาราชเจ้าเอาใช้³ แพไหล่น้ำจึงคี่ชะแลราชนาส่วนจึงให้คนทั้งหลาย
 แ่งแพแล้วเอากะอุบคำมาใช้กุมมารีน้อยคี่นั้น หับไว้ให้คี่แล้ว ก็ยกขึ้นตั้งไว้เหนือแป้นแพเหลม
 นั้น แล้วยกเอาแพไหล่น้ำแม่สุมเสื่อวันนั้นหันแล แพเหลมนั้นลมก็พัดไปตาม⁴ ผ่องน้ำเป็นวัน

¹ควนเป็น "โอปะปาติกะปะคิสนิก"

²ควนเป็น "สุชาดา"

³ควนเป็น "ใส่"

⁴ควนเป็น "ฟ่อง"

ปี่ลวกันลวเอาคันเป็นสหายอีกคนหนึ่งอยู่ใกล้ ก็อยู่กับช่วยกัน จึงพากันไปรบนเอาสาละวิน
 ในเมืองดักกะเสลา จบเทศน์สามแล้ว ก็เอากันออกมาออกบ้านเมืองแล้ว ก็มาเห็นอะนัสะ
 กานวันเป็นมิกวเห็นหนา เป็นกานอัยอ้อมดำรงอยู่ในวัดสงสาน เหล่นนั้นจึงพากันออก
 ไปมองในป่าไผ่หิมะพาน บวกละระสีในอาสนะมัย อันชวักกับช่วยกัน จึงจักกล่าวว่าสิ่ง
 การวันเป็นนักบวช มีควมอยู่ท่งสาวกับช่วยกันเล เจ้าจึงไปอยู่ก้อยลูกนั้นสาวหน้าก็เห็นส่วน
 วนเข้าจักอยู่ส่นอะนั เลิงทาสะเทิงนัยเลิงเตมิให้เป๋ยอนวังกันห้อมลงกับช่วยกัน จึงจัก
 แ่นกเถยระสีหนึ่งเขานเล ว่าวันนัยระสีนเป็นสหาย ก็ไปอยู่กามสำเจ้าตน เป็นแก่นั้นเห็นแล
 ไปอยู่ส่นนั้น วนานเล้าใจเจ้าระสีนเป็นสหายนั้นก็จุลกลายไปเห็นแล สันว่าวามไปนแล้ว ก็ได้
 ขึ้นเมื่อเกิดเป็นพระยาอินทิน 2 สวันขึ้นฟ้าเห็นแล จึงว่าเลิงว่าเจ้าระสีนเป็นสหายนท่งก้อย
 เป็นสหายเลจา ว่าวันนัยก็เจ็นอัยระสีนนอ ยังคองอยู่้างสละนัยมัยอยู่กามปะกะติสำรานแล
 พระยาอินทินน ก็มีระสีนเป็นสหายนอ 1 ก็เข้ามาสู่¹ นำนัยเจ้าระสีนเป็นสหายแล้วก็
 นังอยู่ไหวเจ้าระสีนแล้ว ก็นัยที่ควมแก่คนเห็นแล เจ้าระสีนนั้นก็ตามว่า อุบาสกลูกแก่ที่โงมา
 หอย นอเลิงเขาคีเจ้าระสีนนอว่า ข้าจุคย นระสีนเมืองพารานะสีได้มมาแล เจ้าจุค
 ยจุคชาเลิงแล้ววอ เจ้าระสีนกล่าวว่าเขาคีอยู่จุคทาม ว่าวันนัยระสีนนอว่าระสีนสหายนท่งเจ้า
 กุณั้น ไปอยู่ส่นไค่นนจา ระสีนกล่าวว่าระสีนเป็นสหายนท่งเขานั้น ทาสะจักไปสัมพาทิกกับช่วยกัน
 ก้อยมาออกเพื่อ เหล่นน เขาคีอยู่วอ เจ้าระสีนนั้น เพื่ออันนอพระยาอินทินว่าวว่าวันนัยก็หาคนน
 ระสีนเป็นสหายนท่งเจ้ากุณแล้วแล ข้าจุคทายไค่จากอันเป็นระสีนนั้นแล้วก็ได้เกิดเป็นพระยา
 อินทินจึงว่าเลิงเลิงเจ้ากุณแล้ว จึงลมาสู่สำนักนท่งเจ้ากุณเพื่ออันนอ ว่าวันนัยก็เข่งออกยังรัสี
 รัสี ในสำนักเจ้าระสีนนั้นนเป็นคังเมืองทาวะติงสำวันเพะเลกนั้นก็มีเห็นแล พระยาอินท
 นนก็เอาตะนุอันนึ่งที่สละนัยสละนัย ทมคองคณิงจึงขึ้นไค่เอาไว้คอบคณกับช่วยระสีเจ้า
 ก็หัยเอาตะนุอันนึ่งไว้เห็นแล เจ้าระสีนนั้นจึงกล่าวเลิงท้าวพระยาดังนอว่ามะนาราชน
 โลกหากชันสามคชันตะนุไค่นนนี้ไค่นนนี้ไค่นนนี้เขาก็จักวางให้ยังนางสีลาอันเป็นลูกท่ง
 เขาน ให้แก่มะนาราสเจ้าคณนั้นนอะนั สันว่านระชาคนไค่นนตะนุเขานไค่ เสากับวอให้นาง

¹งานเป็นสำนัก

[illegible]

มณฑลแห่งเจ้าระสีแล้ว เจ้าระสีก็เห็นพราหมะราชแล้ว ก็หวังว่ามะหาราชตนเป็นลูกมา
และรี ว่าอันแล้วพลาหมะราช ก็ไหว้เจ้าระสีด้วยที่ตักที่เท้า ๕ แห่งแล้ว ก็นั่งอยู่ที่ควนแห่งตน
หันแล เจ้าระสีถามว่ามะหาราชมีปะโฮยก้วยกานเอืองไค และเข้ามาชอกมาเถิงเขาที่นี้
อันจา เข้ามาหาพนเสนาริพน ช้าง ม้า ยัวยาน สีวิกล้านนี้ว่าอันคายบับเกิดก้วยไกลาหน
ข้าเชือกมีกับค้วยมะหาราชเจ้าอันริ พราหมะราชไหว้เจ้าระสีว่า พันเตข้าแต่พระระสีเจ้า
อันตราอันใดแล จักมาเกิดกับค้วยคนผู้ข้าก็หาบให้จักอันแล ค้วยแท้เผือข้าพี่น้องก็เป็นลูกพระ
ยาตนชื่อว่าวิรูปักษะตนอยู่ส่วย เมืองกูร์ทณะคอนทังพะลยาตนเป็นพ ก็จุทิตายไปแล้ว เผือ
ข้าทั้ง ๒ พี่น้องพากันค้วยกันไปรอนเอาสาทตะสิน ในสำนักทิสายาโมกะอะจา^๑ ในเมือง
ตักกะเสลาได้แล้วก็ถึงมาชอกสำนักพระระสีเจ้าที่นี้ ไคอันสยงมีนอันอยู่นั้น ข้าจึงเข้ามาชอก
มาเถิงในสำนักพระระสีเจ้าเพื่ออันแล เจ้าก็บอกเล่ายังกิจจะกานทั้งมวน อันท้าวพระยาทั้ง
หลายมาชอนางสีท้าน กับค้วยพราหมะราชให้สู้สู่ปะกานหันแล ส่วนว่าพราหมะราชนั้นก็ถาม
ลวทขอเอานางสีทาก้วยเจ้าระสีว่า ทั้งตัวข้าผู้เป็นลูกนั้นก็หานางอันจักเป็นอัครมะเหสีให้
ผู้ข้าชอกเอานางสีทากเป็นลูกแห่งพระระสีเจ้า เมื่อไว้เป็นอัครมะเหสีเทวีแห่งข้าในเมืองกู
ร์ทณะคอนทั้นเห็น พราหมะราชไหว้เจ้าระสีสนั่นแล้ว เจ้าระสีจึงกล่าวว่ มะหาราชเจ้า
ยากไทนางสีทากเป็นอัครมะเหสีเทวีแท้ ทั้งอันให้มะหาราชไคขึ้นทะนุอันนี้เหมือนทั้งท้าวพระ
ยาทั้งหลายฝูงนั้นก่อนเห็น คั้นว่าขึ้นบ่ไคเสาก็บันให้แก้ท่านไคแล คั้นมะหาราชหากญักขึ้นไค
ทั้งอันเขาก็จักบันให้มะหาราชให้ไคเมื่อเป็นอัครมะเหสีเทวีชะแล ว่าอันแล้วก็เอาทะนุอันที่
ว่าสะหัสสัทตามะทะนุ คนพอพันจึงจักยกขึ้นไคโน้น มาตั้งไว้ข้างหน้าแห่งพราหมะราชหันแล
พราหมะราช ก็จักเอายังทะนุอันนั้นไคแล้วก็ขึ้นใส่สอกเป็นอันง่ายนัก เป็นทั้งผู้อิงขึ้นกงก็ค
ฝ้ายนั้น ก็เอาเป็นค้อยสายกงทะนุอันนั้น เป็นอันทั้งมากนัก เป็นทั้งสองฟ้าซ้องสนั่นกองในพะ
หาสมุทนั้นก็มีแล ทั้งท้าวพระยาทั้งหลายฝูงนั้น ลักแ่งอุปะนิชกคนในใจแห่งตนชู้ตนชู้คนไป
เป็นอุปะนิชก ซอมลยภู พลาหมะราชว่า ยังจะเหมือนเขา ชู้ว่าบ่เหมือนอันจาแล้ว ก็ไปผ่หลัง
ภู เขาก็เห็นยังริททิเคชะแห่งพลาหมะราชสนั่นชู้ตนชู้คน เขาก็เมื่อไหว้เจ้าแห่งเขา เป็น

^๑ควนเป็น ทิสายาโมกะอะจา

หังเขาหากไต้ยู ไต้เห็นกับคาหั้นแล ทั้งคนทั้งหลายฝูง อันบ่ไต้ยูเห็นพราหมะราชค้อยยังสาธ
 กงทะนุั้น เขาก็กล่าวว่ ในวันนี้ฟ้าช่องแล หังยูเห็นสุเจ้าทั้งยามคำนี้ฝนจักตกใหญ่ชะแล
 เหลวว่า วันนี้ ฟ้าช่องเป็นอันถึงหนักหนาเช่นเท ว่าอันคนทั้งหลายฝูงอันเขาไปยูเห็นยังพราห
 มะราชค้อยยังสาธทะนุ้วยเป็นทายว่าอันสงทั้งหลายเป็นข้าแห่งท้าวพระยาทั้งหลายมาก่อนนั้
 เขาก็มีลัอินทียะเหวว่าจักไต้ลันเมื่อบ้านเมืองของเขากั้สาทุกานให้ช้องเป็นไกลาหน มีก้องเป็น
 อุกะหลุกมีนั้ มากนักหั้นแล พระระสีเจ้า กั้สาทุกานว่าอันแล้วกั¹ ละพูคะญ้ายออกไปจาก
 อาสมมะบัคแห่งคนแล้ว ก็รยทหานางแก้วสีทาอันเป็นลูกแห่งคน นางผู้นั้นคั้นว่าไต้ยินเสียงแห่ง
 เจ้าระสีคันท นางสีทากั้มีใจคน ลงมาจากผาสาทุกูวี่ราทองอาทงามมากนักหนา หาทั้จะเปยบ
 หอมบ่ไต้ท้าวพระยาทั้งหลายฝูงนั้นหลังเห็น นางสีทาลงมาจากผาสาทุกูเป็นกั้ใจจักชากตาย
 ไปกั้มีทอนอันสะบั้นสั้นสาธไปมามากนักยูสั้ยงสู่คนสู่คนกั้มีแล ในกาละเมื่อนั้น คั้นว่านางลงจาก
 ผาสาทุกูถึงเจ้าระสีแล้ว เจ้าระสีกั้จักบอกเล่ายังกั้จะกานหังมวน ไ้นางไต้ยูยังปะวัคหัง
 มวนแล้ว เจ้าระสีกั้นำเอนางสีทาแก่นให้เข้ามาสูอาสามบัคพระบัันนะสาลาแห่งบละมวน
 สั้ยงสู่ปะกานแล้ว นางสีทากั้น้อมหัวลงซาบไหว้แทบมากให้ปาทาคันท นางสีทากั้มีตาหัง²
 เต็มไปทัวยน้ำคา นางก็ให้เสกทุกนักหนา เป็นกั้งอกจักแตกตายไปนั้แล ชนละเนคณั้นว่าคา
 หัง² กั้ยูแคงเป็นกั้งเลือนนั้แล เพาะให้บ่เหือกจักยามแล เจ้าระสีกั้มีความอินชุกัก ถ้อย
 กั้บนางนาคน้อยสีทากั้มีแลกั้จ้งเอาพะหัดพื้นมีอันอ่อนสุชุมมานลูบหลังนางมาเล้าโคม ถ้วยปะชะ
 วาหะสเนหาว่า ทูรานางสีทาอันเป็นลูกชักแก่พ เจ้าจ้งเมื่อปะคัมคั้พราหมะราชคในเมือกรุง
 รัคตะนุคองที่นั้นเห็น กั้งท้าวันนั้เเอนางเมือเป็นอักคะมะเหสีเทวีชะแล นางกั้จักไต้สเว
 สุขในเมือที่นั้นสั้ยงฮาวะชีวังชะแล ว่าอันแล้วนางลูกมานะมัทสะกาน น้อมไหว้เจ้าระสีที่ลิด
 ที่เท้าหาแห่งแล้ว นางก็ปะหัดชิน ไ้หว้ถ้วยคั้นทะของหอมขอให้พระระสีเจ้าทะมะเสี่ยยังโศ
 บระนวนแล้ว นางกั้ยังอยู่พาหหลังเจ้าระสีหั้นแล เจ้าระสีกล่าวว่ตูรามะหาราถคนเป็นลูกเจ้า
 จ้งเอนางสีทานั้เมือเป็นอักคะมะเหสีเทวีในเมือกรุงรัคตะนุคองที่นั้นคาบคั้เท้ายาวะชีวัง
 เห็น เขากั้ป้อยไ้ยังนางสีทาอันเป็นลูกแห่งเขานั้มอบเวนบั้นให้มะหาราถในวันนั้ชะแล ว่าอัน

¹ควนเป็น ละพูคะญ้าย

แล้วพระรามพระราชก็ขีบเอานางสีทาในสำนักเจ้าระสีแล้ว ส่วนคนก็ให้เจ้าระสีด้วยอันใครบ
 ทวยที่ภิกท้าว 5 แห่งแล้วก็ส่งอำลายังเจ้าระสี ส่วนนางสีทาก็ให้เจ้าระสีแล้วปะทักขึ้นซึ่ง
 อาสมมะบัคสาลาเจ้าระสี คนเป็นพ่อแล้ว นางก็ขำเพิงบุนและคุนแต่ปะถม อันพระสีเจ้าเอา
 ออกจากน้ำจากอุบลมาลยังไว้ ใหญ่มาทวยมุลละมันลูกไม้และน้ำอุ่นน้ำเย็นบ่อจักกะณะนา
 อำนับไคยังบุนคุนแห่งท่าน นางขำเพิงสันนั้นใจ ๆ นางก็ยังให้มีตาหังสองอันเติมไปทวย
 น้ำคาแล้วก็ออกไปกับทวยพราหมมะราชและพระลักษณะก็มีวันนั้นแล ส่วนท้าวพระยาทั้งหลาย
 ช้อยเอ็คคนนั้น เข้ามาปองเอานางสีทาแต่ก่อนนั้น เขาได้เห็นยังรักที่อาณูภามแห่งพระพรา
 มมะราชสันนั้น เขาก็มีคำขานและกัวแล้ว ก็พากันเข้ามาให้พระพราหมมะราชขอถวายอาไฟ
 ชีวิจิ¹ แห่งเขาสุทนต์ ส่งเมื่อให้ชอกบ้านถึงเมืองแห่งมะหาราชเจ้าเห็นว่ามันสันนั้นส่งผู้
 คนนั้นแล ส่วนพราหมมะราชก็มี² มะภากะรุณาอันอินคยังท้าวพระยาทั้งหลายผู้นั้นก็กล่าวว่ คุรา
 ท้าวพระยาส่วนผู้เจ้าทั้งหลายก็เข้ามาในอาณารักปะป่าใหญ่ที่นี้ ก็เป็นจิละกานมินนานแล้ว
 ก็ควนเจ้าทั้งหลายเมื่อหาบ้านหาเมืองไม่มันอยู่ส่วราชสมบัคย์สำราญเห็น พระรามมะราช
 ก้าวว่าอันแล้วท้าวพระยาทั้งหลายก็สาธุกานขึ้นคนนั้นแล ท้าวพระยาทั้งหลายก็ตั้งไว้ยังพระราม
 มะราชไว้ให้เป็นพระราชาปรัมชุมทวยทั้งมวนนั้นแล ในกาลละเมื่อนั้นพระรามราชและไค
 เป็นพระราชา³ แล้วก็กล่าวว่ตั้งแต่นี้ไปพายหน้า คันกิจจะปะโฮยคัวเฮามีเมื่อใดทั้งนั้นจึง
 ให้เจ้าทั้งหลายอันเป็นท้าวพระยาทั้งมวนอย่าไคละคัวเฮาเสียแต่ ก้าวสันนั้นแล้วก็ส่งให้ท้าว
 พระยาทั้งหลายเมื่อหาบ้านหาเมืองแห่งคนชู้กันนั้นแลทั้งท้าวพระยาทั้งหลายมีถึว่าพระราม
 มะราชพระลักษณะและนางสีทา ก็เอากันหวนทางไปพายหน้ากัว ล่ำกับปะเฮสหัว⁴
 หงทั้งหลายเป็นอันยิดขาวควาไคนัก บ่ออาจจะคະณะนาสังชยานับ⁵ มีไคก็มีแล ในขณะนั้น

¹ควนเป็น ชีวิจิ

²มะภากะรุณา ควนเป็น มะภากะรุณา

³ควนเป็น ราชา

⁴ควนเป็นหัว

⁵มี ควนคักออก

อินทาทิราช ก็มีคำขำเฟิงในที่พระหริโหใจว่าทั้งนี้ ถิ่นางสุชาดาที่ได้คำโลกเคื่องคยคก็ลวค จุคคิตายว่าจักไปทำเวณกับราพะนาส่วนให้ยังชีวิค ขอมะหาราชเจ้าอย่าให้โก้ทอหละคนตัว ข้ำเสื่อแถ่กว่าสันนี้ บัคนี้นางก็ลงไปเกิดในมะนุทสะโลกเมืองคนหุ่นแล้ว ยังสมริคคิ้วยล่ำปาก นานาแห่งนางบ่ข้ำ มีคำขำเฟิงสันนั้นแล้วเลอหถึงลงมาเห็นยังนางสีคาคิทหน้าพระรามมะราช และพระลักษณะยัง ไกแห่ง เวณอันจักมาพายหน้า ควนกูอินลงคำขุนางให้แล้วแห่งคำปากนา นางเห็นว่าอันแล้ว ก็สเท็จลงมานิระมิตเป็นกวางคำตัวนึ่งแล้วก็ให้มิชาอันหาน มีคออันกัมลง เป็นทั้งหากำลังบ่ได้มากายทักช่องหน้าแห่งท้าวหัง 3 ยามเมื่อทวยทางไปนั้น นางสีคาได้ เห็นกวางคำตัวนั้นก็มีพะพิหคักขากให้มากูบมาคำกอกหลัน เพาะว่าไบรานเวณแถ่พายหลังและ อะนาคกเวณอันจักให้เป็นพายหน้า นางก็ไค้เห็นแถ่คำสันนั้น ก็ลวคให้กล่าวว้าข้ำแถ่มะหาราช ข้ำแถ่มะหาราช¹ เจ้าขำน้อยขออังเงินมะหาราชเจ้าไปนำเอ กวางคำตัวนี้ให้ให้มาให้ทาน ข้ำแถ่ คั้นขำบ่ไค้กวางคำตัวนี้ชีวิคแห่งขำบ่หลางว่าจักเป็นไปไค้สะแล พระรามมะราชไค้ อินยังลำนางสีคาอันเป็นเมือยักแห่งคนก่าวสันนั้น ก็มีลาคะรุนาคก็เอายังหะนุและแหล้งป็นแล้ว ก็ล้งพระลักษณะว่าเจ้าจึงอยู่ดับที่ยังแห่งเจ้าที่นี้ถ้าวีก่อนเห็น ส่วนตัวขำผู้เป็นพี่ก็จักไปนำเอ กวางคำตัวนั้นก่อนชะแล ว่าอันแล้วก็น่ายังกวางคำตัวนั้น ไบไค้เฮ็คเป็นทั้งจะจับเอาไค้นั้น ก็พิ เล่นไปไกลน่อย แล้วก็เฮ็คขำหานไปเฮ็คก็เลื่อยลงเป็นทั้งจักสังชีวิคแห่งคนไป พระขาม² ก็ชันนำไบ่มะหั้นกวางคำตัวนั้น ก็บ่ปากกเป็นอันอิกเหนือยเหลือแสงแล้วก็นั่งอยู่อิงเค้าไม้ นิโคทันนึ่งอันแถ พระลักษณะและนางสีคาก็เอากันอกอยู่ทีนั้นถ้าก็บ่เห็นหน้ามาพระลักษณะ ก็จาคับทวยนางสีคา อันเป็นพี่ยังแห่งคนว่า พี่แห่งข้ำส่งมาเป็นอันนานมากนักษั้นเคยมาข้ำจะ ไปนำหาภูก่อนชะแล นางจึงอยู่ทีนี้ก่อนเห็น นางสีคาก็กล่าวว้า ขอเจ้าจึงไปนำหาพี่แห่งข้ำภูทวย อันฮิบเห็น จ้าก็จักอยู่ทีนี้ ถ้าเจ้าทั้งสองพี่น้องชะแลอสาเคื่องใจค้ายเห็น พระลักษณะก็ฝาก นางสีคาไว้กับแผ่นดินที่นางฮิบอยู่ันนั้นว่า กูราแม่ทละนี้ ท่านจึงฮักสาฮังนางสีคาน้อยให้แก่มุ้ไค ว่าอันแล้วก็นำรยตินพี่แห่งคนไปไนกาละนั้นแล

¹ ยอนขำ

² พระขาม ควรเป็นพระยาราม

ก้าวถึง 1 ลาพะนาสวนส่วยเมืองสิงคหวีบ ไท่หลังเห็นนางสีทาชินอยู่ในกลาง
ป่าไม้ผู้ควายหาหีบแห่งคนก็สองไปอ้อมเอานางสีทาทัวร์ทิตีแห่งคน แผ่นดินก็บ่ให้ ๆ ทิต
นาง ทิตเสียแผ่นดินที่นั่นหันแล เทกพระลักษณะให้ฝากไว้กับแผ่นดิน ลวทบ่ให้เพื่ออันแล
เมื่อนั้นราพะนาสวนก็เข้าเข้าอ้อมถวน 2 ที่เล่า แผ่นดินก็บ่ให้ว่างเป็นอันหมั่นถึงนักล แค้นว่า
พระลักษณะไปชอกพละยาราม อันเป็นที่แห่งคนแล้ว พระยารามก็ถามว่า เจ้าพอยละที่บูญ
แห่งเจ้าเสียที่ไทนันจา เมื่อนั้นพระลักษณะผู้เป็นน้องกล่าวว้าข้าก็ให้ฝากไว้กับนางทละนี
แผ่นดินที่นั่นแล จึงไท่นำมาหาที่แล้วอันแล้ว เมื่อนั้นพระรามมะราชก็กล่าวว้าจักเป็นที่เพ็งด้วย
แผ่นดินทั้งริ นั้นจาวว่า อันในกาลนั้น แผ่นดินก็ลวกลางนางเสียหันแลราพะนาสวนก็สองเข้า
อ้อมเอานางถวน 3 ที่ ก็ลวทไทนางสีทา เมื่อไว้ในเมืองสิงคหวีบ เอาเป็น 2 อักคะมะเหล
เทวีหันแล แค้นว่าราพะนาสวนไทนางสีทาไปแล้วทั้งนั้น ส่วนว่ากลวงคำตัวนั้น ก็ลวทอันทะ
หายกับหายไปแล ส่วนพระรามมะราช และพระลักษณะก็ลวทคินมาสู่ที่นั่น บ่เห็นยังนางสีทา
พระรามมะราชก็ตือกข้องให้ ชั่วไซ ไปมาอยู่ใจ ๆ หน้าอันทูกะรนาสลทใจจึงนักล ก็มีในกาล
เมื่อนั้นแล เจ้าทั้งสองพี่น้องเอากันไปชอกสแวงหาในป่าไม้ ทอยทง ชู่แห่งกับปากทในที่ไท
จักแห่งพระรามมะราชจึงชองโหวกาคาตากาเกลายี นจ สันติ มีกคาเนนุนพริฐา ทั้งนี้เอนอ
รอยว่าราชสี เสือเหลือง และนกหักสะหีลึง หันคาบไปกินเพ็งมีชะแล บ่อันก็ยวว่า ราชสี
และทิพระยาทอน สันจนองางป่าเอาพริฐาไปชะแล พระรามมะราชค้อยไปค้อยควนสลทใจ
อินทูนามานักหนาแล้ว ก็จาทับทวยพระลักษณะอันเป็นน้องว่า ทั้งนี้นางผู้จักเป็นทั้งนาง
ผู้ยึงทั้งหลายในโลกนี้ บ่มีพอยม 2 ไท่ยอมมีอาจารย์ะวัดปะสิบักแก้ผัวตนเป็นอันที่หาที่ปยบ
ยอมบ่ได้ นางยอมมีคองวัดปะสิบักแก้ผัวตน 7 ปะกานอัน 1 คีว่าบุณพะถาญี ลูกก่อนผัวตน
1 ปัทสาญี 1 นอนลุนผัว คันเห็นผัวก็ไท่ติ อักแพงไปที่ไท่เอ็ดหน้าคิตางามช่ แม่นว่ามีคำ
ตยทเท่าไท่ถ้อยอชใจอยู่ บ่ให้ปากท ยิงผู้ใดมีคองวัดปะสิบักแก้ผัวตนมีสันนี้ อิตถิปรนวา เป็น
นางแก้วผู้ปะเล็ดยิ่งนัก คันจิตติตายก็ทอยว้า จักได้ไปกินสวันหะวะโลกแล เทคครั้งนั้นไป-

¹ควนเป็น ราพะนาสวน

²ควนเป็น อักคะมะเหล

ราชกะถาจานเจ้าก่าว่าว่า ผู้ยิ่งให้มีวัชปะหิบัคแก้ผัวตน เป็นทั้งนางสีทาอุปะถากพระยารวม
 นั้นแล นางสีทาก็อุปะถากพระยาสันนั้น เหนพระระสีเจ้าคนพ่หากสั่งสอน นางยามเมื่ออยู่
 อาสมมะบัค กับกัวยเจ้าระสีวันนั้นแล พระรามมะราชก็จากกับท้วยพระลักชนะอันเป็นน้อง
 แห่งคนว่า กวางตัวนี้ให้มาให้สาทั้ง 2 พี่น้องเป็นเหตุให้สาพิทพากจากกันซะแล ท้าวค้อย
 บันเทาเอาเสื่อความเสกทุก ให้น้อยเบาบางแล้วจากกับท้วยน้อง คือว่าพระลักชนะคะ(ม)
 บนเขาซาพี่น้องก่อนเห็นผัวว่า บุณ 2 ซาพี่น้องโค่นฟ้าเพิงปาละมีมาก ก็หากจักได้เห็นหน้าเสก
 และนางสีทาซะแล ว่าเอ็นท้าวทั้งสองก็หากกันไปตามป่าเป็นอันยืทยาวคาวไก หาที่จักคะณะนา
 บ่ได้ เป็นอันหวนักก็พากันด้วยกันไปนั่งอยู่กองข่มไม้โคดคัน 1 จึงตัดบอกพระลักชนะ อัน
 เป็นน้องแห่งคนให้ไปหักน้ำมากินหั้นแล คั้นพระลักชนะไปหักน้ำมาแล้ว ก็ยกให้พระรามมะ
 ราชเป็นพี่หั้นแล ท้าวก็กินอันนั้นน้อย 1 แล้วก็่องหัวโบทมาพิจารณาอยู่ยังแนกใจแห่งคนด้วย
 เหตุ(นี้)จึงก่าว่า สันนี้น้ำอันบ่ใช้น้ำแท้ รอยว่าเป็นน้ำตาแห่งคน ท้วยเหกว่ามีกินอันส้ม
 คาวเหม็น รอยมีคนผู้ใดผู้หนึ่งมีเสกทุกในใจ หาปะมานบ่ได้ มานั่ง ให้อยู่ น้ำตามันผู้นั้นไหล
 มา เหมือนมีซะแล พระรามมะราชพิจารณาสันนั้นแล้ว ก็บอกกับท้วยน้องแก้วแห่งคน ว่าอัน
 แล้วก็พากันไปนำห้วยน้อยอันนั้นขึ้น ไป สัยวันทั้งหลายอันมาก ตามค้หาน้ำอันนั้นบกบางไป
 ก็เห็นยังสุลึบ นั่งให้อยู่ท้วยเสกทุก มีน้ำคาลไหลออกก็คาลไหลออกพอกพันตัวขึ้นไปพอพองคอ
 เป็นทั้งจอมปวก อันตั้งอยู่หัวน้ำเหนืองนาแห่งคนทั้งหลายนั้นแล เมื่อนั้นพระรามมะราช ก็จึง
 ถามว่าท่านเป็นผู้ชีริมเหตุทุกโสกเคื่องใจอย่างใด พอยมานั่งให้อยู่ที่นี่ เป็นหน้าอันคุณนามากนัก
 สันนี้ อันจา สุลึบยินคำพระรามมะราชถามว่าสันนั้น สุลึบตอบถามค้ไปว่าเจ้ากูเป็นเพะคา
 ริชู้ว่าเป็นกุมพันคันหัพพะยักและนาคคุหิพพะยาทอน อันจา พระรามมะราชจึงก่าตอบสุลึบว่า
 เขาบ่ใช้ว่าเป็นเพะคา และกุมพันคันหัพพะยอกนาคคุหิพพะยาทอนกับมีแล มะหากะ
 ลักคนใด มีชีปากทในเลกนั้นนามว่าวิรูปักษะมะหาราชคนนั้นเป็นกะลัดอยู่ส่วยราชสมบัคใน
 เมืองกูร์รทกะณะคอน ก็หากเป็นพี่แห่งเขาทั้ง 2 นี้แล ท่านจึงอยู่ยังเहांนี้ชื่อว่าพระรามมะราช
 น้องแห่งเขาชื่อว่า พระลักชนะระชาสันนั้นแล เมื่อนั้นสุลึบอยู่แล้ว จักขึ้นมาตนทวยกับได้ เจ้าทั้ง
 2 พี่น้องค้ว่า พระรามและพระลักชนะ ก็ไปเอาน้ำมาล้างมาช่วยยังชีคา ยังสุลึบถึงยามแล้ว
 ก็ลุกมาขาบไหวยังพระยาราม และพระลักชนะ ขอมะหาราชเจ้าทั้ง 2 มีบุณสมพานอันใหญ่

กว้างประกอบทวย กำลังกว่าท้าวพระยาทั้งหลายมวนจึงเป็นที่พึงแก่ข้าแต่เดิม เห็นว่าทวย
มีแต่ข้าจก(ไหว) สามะหาราชเจ้าทั้ง 2 คนให้แจ้งฮู้ยังโท¹ และก่อนแห่งผู้ชำนั้นแล ขอ
มะหาราชเจ้าทั้งสอง จึงฟังเห็นว่าอันแล้วสุตบก็เล่าแต่ประถม หัวที่แต่เจ้าถึงปายว่าข้าแต่
มะหาราชเจ้า ตัวข้าชื่อว่าสุตบ ที่ผู้ข้าชื่อว่าพาลี พะแห่งเมื่อข้าชื่อว่าพระยาหัตถะรัตตะ นื่องแต่
แห่งเมื่อข้าก็มียัง 1 ชื่อว่านางกาสิราชทิดา ที่แห่งข้าพารีนันก็เอานางกาสิราชทิดาเป็นอัคร
มะเหสีราชเทวีเห็นแล เมื่อข้าทั้ง 3 ฟัน้อง ก็เอากันส่วยยังราชสมบัติแก่พในเมื่องกาสิ
ที่นั้นแล ก้าวถึงหัวระพีก่อนแล ยังมีควายหัวละพินู 1 เข้ามายู่กางเมื่องกาสิที่นั้น ก็หาก
ชอกชวิตชอกชน² ถึงคนทั้งหลายบ่ให้ออกไปเหี้ยทวยกทานกะทำสั่งให้ ควายหัวละพินูนั้นมี
หัวอันใหญ่ มีเขาอันแหลมชวิตก็แม่นมากนัคคืบโล่น้ำผู้โตก็บ้นที่ตายสักคนเห็นแล ควายฝูงนั้น
เขาก็สั่งสอนกันชวิต แม่นมากนัค หัวเป็นแก่นนั้นเขาก็ชนเค้าไม้หมากขามบ้อม³ ลงคกลงมา
ก็เอาเขาชัยเอาบ่ให้กลงชอกดินสักหน้อยแล เขาทั้งหลายฝูงเขาสั่งสอนกันสนั่นชุ่มชุ่ม
เป็นอันหลายนัคบ่อาทจะคะน้ายังควายฝูงนั้นไคแล ชาวเมื่องกาสิลวหากันหาชยากรเข้าชยากร
น้ำ เหยียบไคกะทำการไช่นาเห็นแล เมื่อนั้นเสนาอาวมาคทั้งหลาย มาไหวพาลี และสุตบอัน
เป็นเจ้าจึงว่า ข้าแต่มะหาราชเจ้า ทั้งควายหัวละพินู เป็นอันหลายนัคหนาสมบัติบ้านเมื่อง
มะหาราชเจ้า จักวินาศจิบหายแห่ส่งสี่ยะแล พาริอันเป็นที่แห่งข้าก็เอาคำพัน 1 ใส่ปาก
ไม้ส้าวคัล้องยังบ่าวในวงไปว่า คนผู้โตออกไปขับไล่ควายหมู่นี้ให้ พ่ายหนีไปไคทั้งนั้น จึงมา
เอาคำพันนี้เห็น ว่าอันก็มีผู้จักอาสาสมาคไคสักคนเห็นแล ควายทั้งหลายก็เข้ากวณนาชวิต
ชาวบ้านชาวเมื่องหาชมากนัค ชาวเมื่องทั้งหลายก็เป็นอัยันฉัวมากนัค บ้านน้อยช่อนหาบ้าน
ใหญ่หาผู้จักไปกะหาทานบ่ไคสักคนเห็นแล ในกาละนั้นนางกาสิราชทิดา ก็จากับควายพทั้ง 2
ว่าเจ้าทั้ง 2 อันเป็นที่จึงออกไปชำระเสีย ถึงข้าเจิกทั้งหลายฝูงฮีบนี้เห็น สันบ่ไปไล่ข้าเล็ก

¹ควนเป็น แด่ก่อน

²ควนเป็น ฮู้ยังคนทั้งหลาย

³ควนเป็น หล่น

อันนี้เสีย คังนั้นบ้านเมืองแห่งเฮาก็ต้องว่าจักจับหายเสียสังแล ว่าอันทั้งพาริและสุตบอัน
 เป็นที่ กุญบ่ปากสีกคำหั้นแล นางกาสิราชทิดาก็มีคำโกตเคื่องคอยตมมากนั กจึงกล่าวว่คันบ่มี
 ไผจักอาทสามาจักชบไต่ ทั้งอันคว้ชอันเป็นฐินี้ก็หากจักไปรบสะแล ว่าอันแล้วนางก็ลุกลงไป
 หั้นแลในกาละเมื่อนั้น น้องก็คันแก่แล้ว มีท้องอันนั กนางฐินั้นก็มีคำดังเท่าช้างसान นางก็ทรง
 เคื่องอะลังคานควรอะสะจันนั กควายหวัระพืออยู่อันที่ไท นางก็เข้าไปในที่นั้นคันว่าควายเห็น
 นางแล้วก็ชนเข้ามาเพื่อจักชวิกจักชน หมู้อยอ หมู่พัน คันว่าเขามาชอนางแล้ว นางก็จับ
 เอาลอควายนั้นชตไป ลางก็จับแล่งควายชกไปคายมากนั กแต่ควายนั้นก็เป็นอันหลายมากนั ก
 บ่อาทจักคะณะนาไค้หั้นแล นางก็มีกำลังถอยเสียแล้วอีกหิวมากนั กควายก็เข้าชวิกนางมาชน
 คานางลวคบอกเสียหัง 2 ก้าแอกก็หักสิ้นผืนนุ่งอยู่ปุกชากเชือชวายไปสังแล เहांยังมีแต่ตัว
 เป้าตาช และนอนกึ่งอยู่ทีนั้นหั้นแล เลือกก็อาบย้อยหังตัว เป็นทั้งอาบน้่าฝางนั้นแล ควายหัง
 หลายก็ไ้ใจว่า นางตายแล้วก็เอากันพ่ายหนีไปหั้นแล คันว่าควายนั้นหนีไปแล้ว ทั้งอันคนหัง
 หลายก็ไปหามเอานางเข้ามาสู่ของหั้นแล ส่วนว่าคันแห่งนางก็ออกมาลาสุโชนี แห่งนางอยู่หั้น
 แล คนหังหลายก็จกควักออกมาเป็นชายผู้ 1 มีคนอันล่ชชหลายแห่ง ทคว่าแม่แอก 1 ยักเจ็บ
 เปวคหังตัวหาที่ปอกบ่ไต่ คนหังหลายก็ลวคชี้ว่า องค์กรเพื่ออันแลคนหังหลายพักเห็นท้องนางผู้
 นั้น ก็เข้าจกเข้าไปตามสุโชนีแห่งนาง ก็จกออกมาจวอยู่ในท้องแห่งนางก็จกออกมา ช้าไ้ยัง
 เท็ก้องแถมอีกผู้ 1 หั้นแล คนหังหลายพักเห็นท้องก็ไ้ชี้ว่าวระชค ว่าอันหั้นแล พาริอันเป็น
 พ่ ก็ไ้ให้แม่หมทั้งหลายเอาไปถ้งไว้ หั้นแล นางราชทิดากัน้อยก็เจ็บปวเวหนอันควายชวิก
 นั้น พาริอันเป็นพ่ก็บ่ลอยป็นบัว นางฐินั้นก็กั้กับไปมา ไค้อันสยงแห่งคนหังหลายมีที่ไค้นางก็
 กั้กับไปในที่นั้น ลางพ่องก็เออปั้นเข้าไ้มีให้ ลางพ่องก็เอาเข้าไ้ใส่ปากไ้หานางก็มีเวหนา
 ท้วยปาปะกัมวิบาก แต่อะเนกชาคก่อนพายหลังมาน้ำตบนาง ก็มีปาปะกัมมาเล็งแก่บุคคนผู้ไค้
 ก็เป็นทุกกับฐินั้นแล เป็นคังนางกาสิราชทิดากันั้นสังแลนางฐินั้นก็กั้กับไปมาค้วยหลัง อาไ้
 เช็งเค้าไ้มอันมีลูกอันมีหน่วยหล่นคกลงมา นางกั้ไปไ้เก็บกินแม่เค้าไ้มเคื่อ นางก็ลวคอยู่ทีนั้น
 ตามเท่าสังชีวิดแห่งคนหั้นแล ทั้งผินผ้านุ่งนางกาสิราชทิดากันั้นยามเมื่อนางจกออกไปรบ

ควายนั่น นางก็เอาบ้องผ้าผืนลวดคำเหมือนคำแสนคำก็มีแล ยามเมื่อรบควายคืนมาช้า สั้นทั้ง (ผืน)ก็ถูกข้าท หนทั้งหลายไปเก็บเอาอียบเอามาต่กับห้วยเพิ่มลงอันก็เอาที่อื่นมาใส่ บาง ตอนก็ละเสียให้แล่งเถิงแฉว เหน่นและสิ้นแห่งผู้ยิงทั้งหลายก็ลวชยณแต่นั้นว่าที่ว่างมคาบ ต่อให้กาละบัดนี้แล หังข้าทั้ง 2 ฟัน้องคิพาริและสุคิย คือว่าตัวก็ห้อมกับห้วยกันว่าบัดนี้ควาย ก็ชวิน้องเขาทั้งสอง ก็ดอนเสียตัวไปแล้วเป็นควายก็ยังบ่ตายสังขณางภาสีราชหิคาบคาย เสียทั้งอันควายหวัระหก็หว่า จักคายเสียสังขพะแล กันว่าสาทั้งสองฟัน้องและบ่ไปเข้า พ่ควายทั้งหลายผุ่กันให้คายสังขทั้งนั้น ชาวเมืองภาสีทั้งมวนก็จัดชุมลยทคชาทั้งสองฟัน้องชะ แล ว่าอันแล้วก็พากันเอาเคื่องอาวุธออกไปเข้ายังควายน้อยที่ใดก็ไปในที่นั้นนั้นแล เมื่อข้า ทั้ง 2 ฟัน้อง ก็เอากับไล่ควายนั้น ก็หับแท้ก็ให้เข้าควายก็คายบ่สังขก็แล่นเข้าถ้ำอันเป็นที่อยู่ แห่งเขาทั้งสองฟัน้องก็ไปชอคปากถ้ำที่นั้น พาริอันเป็นพี่แห่งข้ากว่าว่าเจ้าอันเป็นน้องจึงอยู่ ถ้ำภูนี้เห็น กันว่าเห็นเลือกแหลวไหลออกมาเป็นเลือกพีแล กันเห็นเลือกซุ่นไหลออกมาเป็น เลือกควาย เจ้าจึงอยู่ถ้ำที่ กันว่าเห็นเลือกแหลวใส ออกมาเป็นเลือกพีแล เจ้าจึงคืนเมื่อ สเวเมือง และราชสมบักแทนที่ ในเมืองภาสีที่นั้นเห็น สิ่งทั้งนั้นแล้ว พาริก็เข้าถ้ำให้ไก นึกแล้วก็ไปพบควย เชนนั้นก็เข้ายังควายอันนั้นคายแต่เลือกก็ไหลออกมา สุคิยก็เห็นอันนั้นแหลว ใสออกมาสนั่น สุคิยข้าเพิงว่าฟ่อนนี้ให้สังไว้ว่า กันว่าเห็นเลือกซุ่นออกมาเป็นเลือกพีแล เจ้าจึงคืนเมืองภาสีเห็นว่าอันแก่กุแล บัดนี้เลือกอันนั้นก็ใสไหลออกมาเป็นทั้งคำที่สังไว้แท้สนั น์รอบว่า เป็นเลือกแห่งฟูกุเสียแล กุจักคืนเมื่อเสียบัดนี้เห็น ว่าอันแล้วสุคิยก็คืนเมื่อกินเมือง แทนที่แห่งคนสเวยังกามมะคุนคามใจนักแห่งคนก็มีแล เมื่อณพาริอันเป็นพี่แห่งข้า ก็ได้เข้า ยังควายทั้งหลายคายสังขเสียแล้วก็ออกมาเห็นน้องแห่งตนสนั่น ก็มีคำโกทไนใจว่าบัดนี้กู บ่ทันคายเพื่อพอยหนีละกุเสีย เมื่อสเวเมืองแทนกุสนั่นมากุจักเมื่อข้ามักเสียบัดนี้เห็น ว่า อันแล้วก็คืนเมื่อหันแล กันว่าเมื่อชอคผาสาทแห่งตนแล้ว ก็เห็นยังสุคิยอันเป็นน้องแห่งตนนั้น นิ่งอยู่เหนือแท่นแก้วแห่งตน พาริก็กล่าวลยเข้าไป เพื่อว่าจักเข้าให้คายในที่นั้น ว่าอันสุคิยก็ เต้นโตนคกไปในผาสาทที่นั้น พาริก็ขับไล่่นำบ่ทันสุคิยได้ เหตุว่าผาสาทแห่งท้าวพาททั้งหลาย ช่อมมีผาปะศุหลายแห่งหลายที่มีที่ลับที่บัง สุคิยก็หากซุหากเห็นไว้สู่แห่งสู่ที่ เหตุว่าเป็นที่อยู่แห่ง ตนแต่ก่อน ก็คือพิจารณาหนีออกไปพ้นจากภวของภาสีที่นั้นด้วยล่ำกับมา ยิ่งเป็นทุกมามากนักก็

ก็ลวคนึงให้ยู่ที่นี้ น้ำคาแห่งซำกัพอเป็นน้ำห้วยซำกั ก้อลบกพันหัวอยู่เป็นทั้งตามะหาราชเจ้าเห็น
 นี้แล พระรามมะราชกล่าวว่บัดนี้สุลิมไค้จวบพบเขาพื้นองทั้งสองแล้วสินนี้ จักคิกตามกับกัวย
 เขาทั้ง 2 เมื่ออยู่เมืองกูร์รัตตะนะคอนอันชะรี ยู่ว่จักคินเมืองยู่ส่วราชสมบัติในเมืองกาสิ
 ทั้งเก่าอันชะรีกัวยมีแท้เฮานักพาเอาน้องเขาพระลักชะนะนีไปรอน¹... นันตียักมีมือนพิค
 คันมันพ้องยกมิไปชีผู้ใด ผู้นั้นก็คายหนีแล พระยาหัตตะรัตตะ จึงกล่าวว่บุคคนใดเป็นผู้สามาค
 ซ้ายยังักผู้นี้ ให้คายไค้ทั้งนั้นกูพระองจะให้รางวัลชะแล ว่าอันแล้วยังมีนางคันทับที่ผู้ 1 ซาบ
 ว่ซำแคะมะหาราชเจ้าผู้ซำอาทสามาคซำมะหายัก ²ให้ผู้นั้นให้คายไค้ชะแลนางก็เข้าไปสู่มะ
 หายักผู้นั้น แล้วกล่าวคำอิดถิมาชาลักชนะ 32 อิริยาบทยังักผู้นั้นก็ลงมาศุคาม แล้วนางคันทับที่
 ก็กล่าวว่ เจ้ากูบควนเป็นผัวแห่งซำ ทั้งตัวซำ ซำนีควนเป็นเมียแห่งเจ้ากูชะแล มะหายักกล่าว
 ว่จะให้ซำกับตามสันใด ซำก็จักกับตามทุกอันชะแล นางคันทับที่ก็กล่าวว่ คันเจ้ากูต้องกาน
 กับยากไค้ซำแท้ ซำก็จักพอนเอาเจ้ากูเป็นผัวซำแท้ชะแล้วอันแล้ว นางคันทับที่ก็พอน ยังัก
 นั้นก็ลุกพอนนางคันทับที่ก็ยกแซนขึ้นพายบน เอาปลายนิ้วชี้ลงหัตตะม่อมยังักผู้นั้นกับยู่ว่มีอแห่งคน
 มีพิค ก็เอามิแห่งคนชี้ลงรอนเอานางชื่อนั้น นันตียักผู้นั้นก็ท้าวคาย ไปในพื้นนั้นหันแล นางคันทับที่
 ก็เมื่อไหวพระยาหัตตะรัตตะนั้นแล พระยาหัตตะรัตตะนาง ไปพอนเช็ดทั้งรี พอดามเช็ดไค้ยังักผู้นั้น
 คายนั้นจา นางก็ไค้พอนให้พระยาเห็นเป็นหน้าองนร้อนใจ หาที่จะปอบหอมบ่ได้ คันพระยา
 ไค้เห็นสินนั้น ก็มีใจปะดิพิทสเนหากับกัวยนางราคะคันทาซาบอาบเต็มคนคัทลงไปเถิงสิงคะ
 ลวคยังเกิดกัวยน้ำกามะราคะคันทาซาบอาบเต็มคน ก็ไหลออกมาตามขูลิงคะทางลุ่ม นางคันทับ
 ที่พิคหลังเห็นห้วยคาติบก็บังลัับเอาน้ำกามอันนั้นหิ้วไปก็เห็นยังักนางผู้มีคาทั้ง 2 อันบอทเสีย
 ทั้ง 2 กัว่ คัว่แม่องคต วะชะคันทันนอนหงายอยู่ไค้ย่มไม้เทือกคัน 1 กัว่อาโสเชิงหมากเทือก
 คันทาลูกหมากเทือกหล่นตกลงมาตักปากก็จึงไค้กินหันแล นางคันทับที่ผู้นั้นก็เอาน้ำกามอันนั้น
 กอกใส่ปากนางผู้นั้น กินกินน้ำกามอันนั้น คันทาลงไปเถิงห้องแล้วคันทักยู่ไค้เถิง 10 เดือน
 บรรจบแล้วปะสูตออกมาไค้ 7 วันแล้ว แม่ก็ลวคจุคิกคายไปหันแล ยามเมื่อแม่จักไค้ลคาย
 นั้น ก็สั่งลูกผู้นั้นว่ากูราเจ้าลูกรักแม่ คันทาเจ้าเห็นหมากเทือกลูกไค้สุกงามทั้งอันเจ้าจึงกิน

¹ตอนนี้เห็นว่าเรื่องบพยพอ

²ไค้ ควนคัทออก

เป็นอาหารแห่งเจ้าเห็นเหกว่าซาหังสองแม่ลูก อาไสเชิงไม้เพื่อคั้นนี้จึงมี(ซี)วิก ไค้และว่า
อันแล้วก็คายไปหั้นแล คนทั้งหลายก็ไซ้ไซ้ก็ถึกันน้อยนั้นว่าอายหัวละมาน ว่าอันพาลุลุมลาวไส
แปไปว่า อายหัวละมานว่าอันก็มีแล หัวละมานผู้นั้นมันไค้ยีนคำแม่ สันยาขามเมื่อจกใกล้คาย
วันนั้นว่าคั้นเห็นลูกหมากเพื่อสุกงาม เจ้าจึงกินเป็นอาหารแก่เจ้าเห็นว่ายันมันก็เห็นยังพระ
อาทิกออกมาพอนทอย มีวันอันแห่งงาม มันไซ้ใจว่า เป็นหมากเพื่อสุกทั้งนั้น ก็สยงขึ้นเมื่อ
จับหัวรด พระอาทิกก็ลาวแห่งคิกหัวรดพระอาทิกนั้นแล เหกว่ารัชสมัยพระอาทิกไค้ยีนเสียงสัน
ชอกคั้นหนึ่งแห่งคนจึงลูกไปผุ ก็จึงเห็นค้อมเลือกคิกแปคหัวรดอยู่ที่นั้นผละอาทิกชำเหิงว่า รยสัค
หัวไทหัว 1 ก็มีบุณสมพานไค้กะหาทิกานมีมากหลวงหลาย แล้วชะแล ว่าอันแล้วบ่ควนญักกะ
ให้คายแล้วอันแล้วก็เอน้ำใจไค้มาชกยังค้อมเลือกอันนั้นแล้ว ก็ให้คั้นมาเป็นหัวละมานทั้ง
เก่า ก็ชำมีเคชะริทิกว่าเก่าแล แม่นว่าจะนิละมิกเป็นอันไค้ไค้ใจ¹ ทั้งใจมักทุกอันแท้แล
ในลางผ่องชาตคน เขาก็เวไนให้เป็นข้าบว่าเรอใช้สอยแก่มะหาราชเจ้าชะแล้ว อันพระราม-
มะราชและพระลักษณะก็เอาสุคิบเมื่อสู่เมืองกาสิคั้นว่า เขาไปชอกเมืองแล้ว ก็ปะจนเอบ้าน
น้อยเมืองใหญ่ทั้งหลาย ไค้ยังยลสะบรวานริพนช้างมาเป็นอันมาก บ่อาทิจักนับไค้ เหกว่าคน
ทั้งหลายมีคำปาดนา ยากเห็นหนาสุคิบทุกคน คั้นสุคิบมาชอกที่ไค้ ชาวเมืองกาสิคทั้งหลายทุก
คนก็เข้ามาอาไสเป็นบ่อาคณบไค้หั้นแล พระยารามจึงกล่าววว่า มัจจุราชแม่นว่าว่าแพ็กจักเป็น
โทษ แม่นว่าหั้น เฝิ่นก็จักถูกผางซ้าย เหกว่า เขาหัง 2 ฟัน้องหากผิกกับท้วยกันเท่าเอาเขา
เป็นที่เหิงแล ผู้ไค้ชัยไล่ท่านเข้ามาถึงที่แคนเขาผู้นั้นชื่อว่า เป็นข้าเล็กแก่เขาแลแม่นข้าเสีย
ให้คายก็มีโทษแล สันไค้พาริจักเข้ามาสู่ถึงที่เขาแคนเขา ทั้งอันท่านจึงไปบองเอาเห็น
เหกทั้งอันโบรานะจางกว่าไว้ว่า ท้าวพระยาหังหลายผิกชาวบ้านชาวเมืองหังหลายก็คิ ผิกที่
ผิกน่องลูกและเมียตณสนันนั้นฟั่นองลูกและเมียแห่งคนหลกหนีไปเหิงบ้านเมืองท้าวพระยาและ
เขื่อนผู้ไค้ก็คิ พอยนำไปคำไปคิข้าพันยังที่เชกแคนสนันนั้น ผู้นั้นชื่อว่า เป็นโทษแล พระรามมะราช
จึงเอาผักำพณผิน 1 ให้สุคิบคากหัวหมายให้ยู้จักหั้นแล สุคิบก็เข้าไปถึงกำแพงวงแล้ว
ก็สยงขึ้นอากาศพายบนแล้วก็ย้องคำพาริอันเป็นฟั่วว่าทราพาริท่านไล่ข้ากอนเป็นน่องสุคิบว่า

¹"ใจ" ควนตักออก

ภูมาชิงเอาราชสมบัติ มึงว่าอันสนั่น ท่านกล่าวว่า เลือทขุนเป็นเลือทควายคันเลือทใส่เป็น
 เลือทที่แล เจ้าจึงเมื่อกินเมืองแทนที่เห็น ว่าอันเลือทอันนั้น ก็หากใส่ออกมาแก้แทนนั้น ภูก็
 ไขมาแทนเมืองแทนแล คำที่มีสั่งมามากอยู่ถามกับท้าวกันก่อน พอมาไล่ฆ่าสุริยสันนั้น บัดนี้
 ภูหาที่เพิงไต้แล้ว ยังจะบันราชสมบัติแก่กู บ่จำว่า จะสู้รบ สุริยขู่อากาศข้องว่าสนั่น พาริ
 ไทอินคำสุริยอินคำสนั่น ก็มีคำเกอขึ้นตันใจ ก็กล่าวว่าซาหั่วเล็กรุกันสนั่นแล้ว บ่ใช้กูเป็น
 ผู้อยู่กายว่าอันแล้วพาริก็จับทะนุ แล้วแหล่งป็นส่อขึ้นรบกับท้าวกันในอากาศ สุริย ก็รบก็แพ้
 หนีไปสู่พระรามมะราชหันแล คั้นว่าพระรามมะราชแล้วทั้งนั้นพระรามมะราช ก็เอาทะนุขึ้น
 ดิกพาริหันแล พาริก็มีกำลังนักก็หุยป็นอันนั้นบ่ตันให้ถือตน ป็นอันมีกำลังมากนัก คั้นวางก็
 บักเข้าคิงพาริตายหันแล พาริจึงถามว่าท่านจะมายิงเขาเหตสันใจจา พระรามมะราชจึงกล่าว
 ว่า สุริยเอาเขาเป็นที่เพิง ก็กายเข้ามาสู่สำนักแห่งเขาแล้ว ท่านพอโยไลเลยเข้าสู่แดนเขา
 สัก ก็หากเป็นโศสแก่ท่านแล ทิวว่าท่านยังอีกชีวิตหนึ่งท่าน ก็จึงให้ป็นดิกเสียน้อย 1 ก็ให้
 เลือทออกพอมวันกินอ้อมตัว 1 ก่อนเห็น พาริก้าวว่า เขาก็เชื้อท้าวพระยามะหาคะสัท
 ใหญ่คนหนึ่ง คายจะให้เลือทกกมาทลาเมื่อกานึง ทั้งอัน เขาก็ยืนอ้ายแก่โลกนักรแล เห็นว่า
 คายก็แควนปะเล็กละ พาริมานสนั่นป็นแหลมนั้น ก็มีกำลังมากนักรกับอากาศก็ว่าโศสสองเขา
 คนพาริตายหันแล เมื่อนั้นพระรามมะราช และพระลักษณะ ก็ให้คนทั้งหลายเอาซากพาริ
 เมื่อสำแห่งแก่คนและชาวบ้านชาวเมืองกาสิทั้งหลายแล้ว ก็บูกแปงยังสุริยให้เป็นท้าวพระยา
 กินเมืองกาสิที่นั่นหันแล ข้าเล็ก ข้าบคายเมื่อพายลุนพอนเป็นโศกมีสนั่นแล สุริยไต่สเวราช
 สมบัคแล้ว ก็เอาหลาน 3 คนคือว่า องค์ศ วรรชยกและหั่วละมานมาเวนมอบให้แก่พระรามมะ
 ราชหันแล พระลักษณก็แต่งปัจจุตรงคะเสนาริพน ข้างม้า สุริยก็แต่งแปงบระบวนแล้ว
 ก็ส่งให้มะหาคะสัททั้ง 2 เมื่อสู่เมืองกูร์รัตตะนะคอนราชทานิวันนั้นแล ชาวเมืองกูร์รัตตะนะ
 คอนทั้งมวล ชูว่าเจ้าแห่งคนมาชอกเมืองแล้ว ก็ห้างจะตรงคะเสนา 4 จำพวกไปต้อนฮับนำ
 เมื่อสู่ป่าสาคราษมุทอน อันสุชะเสมทวยเข้าเหล่าขึ้นป่าอาหานทั้งหลายก็มีแล ท้าวพระยา
 ทั้งหลายในลักกะละชุมพูทวิบทั้งมวลชูว่าพระรามมะราชและพระลักษณมาชอกเมืองแล้ว ก็มี
 ราชบันนากานของฝาก และราชทิดา มาถวายชู้คนก็มีหันแล พระรามมะราชได้เป็นพระรา
 ชาแล้วก็กล่าวแก่ท้าวพระยาทั้งหลายไต่ว่าคั้งนี้ คั้งนางสีทาอันเป็นเมียชกแห่งคน เขาอันพระ

ระสีเจ้าคนเป็นพ่อ หากให้แก่เขาเป็นทั้งห้าพระยาหากอยู่คนนั้นแล จักควมเขาทั้งหลาย
 คิกทั้งรินนจา ห้าพระยาทั้งหลายไปไหว้วาความมะหาราชเจ้าไปทุกแห่ง ทุกหนในชุมพูทวีป
 หนึ่งที่เห็น เช่นทั้งลังกาทวีปนั้นได้รู้วาราพระนาสวนเป็นผู้มีริทและคาทิบหลอนมาลักเอาก็
 บัญได้แล เหตุว่ามะหาราชเจ้าทั้งหลายนี้ถ้อยคำบ่ แจ้งบ่ความก้าวจักเพื่อแลย่อมมีคำกิน
 แหนงใจเมื่อพาสุน เป็นทั้งนางพราหมณีได้เข้าฟังพอนเสียนั้นแล พังพอนบ่ใช่ชบลูก ภูเขา
 ชบลูกตัวตาย หอยมาเข้าฟังพอนเสียนั้นแล "ฟังพอนบ่ใช่ชบลูกภูเขาชบลูกตัวตายพบมาเข้าฟัง
 พอนเสียน"¹ พาสุนอยู่แจ้งแล้วก็ลวภินแหนงตาบ่ให้สียงชีวิตตาย คั้นรู้วาราพระนาสวน
 หากลักเอาไปแต่ทั้งอันควนไปรบเอาแต่แล ห้าพระยาทั้งหลายไหว้สนั้นแล พระรามมะราช
 จึงกล่าววาที ๆ แล ว่าอันแล้วก็พิจารณาหาผู้ใช้อันจักให้แล้ว แก่ราชกิจจะการอันควนชู่ปะกาน
 อัน 1 ไปสืบให้ หันอย่าให้กาย 7 วัน หามบ่ให้จักคน คงลพจึงไหว้วาน้องข้าอ้ายหิวละมาน
 อาจให้แล้วยัง "รานชะแลกาน"² และพระรามมะราชจึงกล่าวตอบองค์ว่า สู้สืบอันเป็น
 อาวแก่เจ้าทั้งหลายก็ยังบอกแก่เราแล เहांว่าหิวละมานอันน้อยนัก อันเขาก็บ่เคยเห็นยังริท
 หนึ่งหิวละมานจักกลับแล เขามได้มีใจเขาเพื่อ แล ว่าอันแล้ว ก็จึงให้หิวละมานมาแล้วจึง
 กล่าววาที เขาหากอยู่จักบ่กำลังงานก่อนแล เขาจะเข้าไปเมืองลังกา ทวีปชะแล หิวละมาน
 จึงกล่าวแจ้งสำแดงริทแล้วไหว้สาปาจำคำไท เป็นทั้งดาวนออก 7 ลูก ไหว้พระรามมะราช
 แล้วสยงขึ้นแล้วแหวของกูริทกะณะคอน 3 ชอย แล้วก็สยงขึ้นพองเขายุดันทอน แล้วก็
 แล่นกัชวจักกะวานทั้งเป็นทั้งหลายปุนอันสะจันมากนิกแล พระรามมะราชจึงยินดีแล้วกล่าวว่า
 แต่ก่อนเจ้าก็บ่ให้ให้ เขาเห็นสนั้นจำหิวละมานไหว้วาทุกคนผู้นี้มีบุญมีคุณนบ่ถาม บ่ช้อนสำแดง
 จักเพื่อแล เป็นทั้งถ่านไฟแดงอันถ่านปลวไวนั้น บ่มีผู้เป่าก็บ่ช้อนว่าจักเรื่องจักเพื่อแล หิวละ
 มานไหว้สนั้น พระรามมะราชจึงกล่าวว่าแต่ก่อนสู้สืบผู้เป็นาวแห่งเจ้าก็ยังกล่าว แก่เขาว่า
 เมื่อควายหิวระหิมารบเมืองกาสิ วันนั้นยังมีนางผู้ 1 ชื่อว่ากาสิราชทิดาก็คอยให้หิวคนและที่

¹ใบลานเขียนซ้ำ

²ควนเป็น "ราชกาน"

อ้ายศิหารีและสุตธิบ นางก็มานูกในท้องบ่งกันเกิดเหื่อ ก็พามาไปรบควายหันแล ควายก็ขวิด
 ผ่านงู ก็ลวควากจิกขึ้นถึงท้องน้อย นางก็สั่นขึ้นแล้วตกลงมา แล้วพักเอาเขาควายปักแป้
 เมื่อหลังเหตุนั้นเขาควายทั้งหลายลวปักแป้เมื่อหลังคาบเท้าถึงกาละบัคนี้แล นางก็ใส่ใจ
 รบความก็เบ่งลูกในท้องก็ออกมาลาสูหวานแม่ผู้หันแล คนทั้งหลายก็จกเอาออกมาให้สองชาย
 ก็ใช้ชื่อว่าองคคหุ 1 ชื่อว่าระยต แลอันผ่านงูแห่ง นางก็พอจิกจึงแพ้ข้าเล็กคาย เหตุทั้งนั้นผู้
 ญิงทั้งหลาย อันอยู่ในเมืองกาสิทั้งมวนลวกนุ่งสั้นบ่าสมาคาบถึงกาละบัคนี้แล หัวละมานนี้ซ้ำ
 มีริทที่ศีมอกพะอะพระอาทิตย์เอนน้ำใจไซ¹ สกที 1 อัน 1 เชื่อน้ำหมบ่เหี้ยเหื่อ เหตุว่าเป็น
 น้ำแห่งพระยาหัตตะรักทะ อันเป็นลูกคนชื่อว่าตัมปะระเมนสวน อันลงมาคังโลกอันนี้ลวกมีเคชะ
 ริทที่อาณูพาบเพื่ออันแล สุตธิบอันเป็นน้องพ่อแห่งเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าองคคหุ ระยต และหัวละ
 มานก็บ่บอกแก่เขาแต่ก่อนแล บัคนี้จักภิกกะนาสงก่าวว่าทั้งนี้ ท่านจึงไปพิจารณาตูลังอากาศ
 หังปวงในเมืองลังกาหวิบวูอันเห็น ว่า ² จัวนางสีทาแต่ทั้งอัน ลวรเอาไต่ก็เอาเห็น พระ
 รามมะราชก็ถอกยังแหวนห่ามะแรงลูกนั้นในนิ้วมืแห่งตน อันนางสีทาได้เห็นแต่ก่อนนั้น ให้แก่
 หัวละมานไปเป็นสักขีหันแล หัวละมานคนไต่ชัยอาคยาเจ้าแห่งตนแล้ว ก็ไหวยังพระรามมะ
 ราชลง ไปจากวนามแล้ว ก็เอาสันคินอันขึ้นสู่อากาศไปลังกาหวิบหันแล แผ่นคินที่หัวละมานอัน
 ไปนั้น เป็นตุ้มเล็กลงก็ (ช่อมมีชุมสระ) ถ้ามหลังข้าง เหลกทั้งอันสนามแห่ง หัวพระยาหัง
 หลายอยู่ใกล้ช่อมมีชุมสระคาบกาละบัคนี้แล กังหัวละมานนั้น ๆ ยันไปแข่งนัก (กาย) วยงลังกา
 ไปไกลไค 7 วัน ก็ไปสกช่วงอาสมบัคแห่งเจ้าระสีตน 1 ชื่อว่า พระรอกหาไฟ มีริทที่อาณูพาบ
 มากนักแล หัวละมานก็ค้อยแป้นกะตานปะตุสาลาหันแล เจ้าระสีท้วงว่า ไผ่นั่นว่าอันหัวละมาน
 ลวคเป็นกะจานไปเท่ายังแค่เลือกหัวใจค่อม 1 ติกแม่ทอดปะตุเจ้าระสีผู้หันแล เจ้าระสีไซ
 ประชุมคูลู จึงเห็นเลือกอันนั้นติกแม่ทอดปะตุค่อม 1 เจ้าระสีจึงซ้ำเพิงว่า เลือกค่อมนี้
 รอยว่าแม่นเลือกสัทควบุนมีชะแลถูกบ่ควนให้จับหายเหื่อ ซ้ำเพิงสันนี้แล้ว จึงเอาน้ำใจไซมา
 ชดลวคเป็นหัวละมานคินมาทั้งเก่าแล้ว ลูกมาไหวเจ้าระสีแล้ว ก็นั่งอยู่ที่ลวคแก่คนหันแล

¹แต่ก่อนเห็นชชนเป็น "น้ำใจไก่"

²ควนเป็น "จวบ"

เจ้าระสีจึงถามว่า ท่านลูกแต่ที่ใดมาขอเช่าที่นี่ อันจา หัวละมานจึงไหว้เจ้าระสีว่า พระ
 รามมะราชอยู่ชุมพูทวีปหันไปผู้เข้ามาสู่สังกาทวีปนี้แล จักไปยงสังกาทางไทให้ชอกจา เจ้า
 ระสีจึงถามว่า ท่านมาไทจักวันแล้วจา หัวละมานไหว้ว่าข้าพจากจากชุมพูทวีปมาวันนี้นแลเจ้า
 ระสีจึงกล่าวว่าท่านก็ภายหลังมาสังกามาไท้เจ็ดวันนี้นแลแล้ว ท่านเป็นแขกแก้วแห่งเฮาแล
 ท่านจึงนอนนี้กับข้าเฮาก่อนเห็น วันหน้าเฮาหากจักบอกแก่ท่านซะแล ทั้งรีเจ้าระสีพอว่า
 ให้หิวละมานมานอนนี้คืน ๑ ก่อนว่า สันนั้นจา ข้าเฮาเห็นท่อนลงเห็นหิวละมานมีจริตมากนัก
 คั้นจักให้มันไป ก็จักกาขวยงสังกาไปตกชุมพูทวีปเล่าแล เหตุนั้นจึงจักว่าให้หิวละมานอยู่เฝ้า
 ษากให้เสียจริตมัน จึงว่าให้อยู่เพื่ออันแล ทั้งหิวละมานนั้นจักเป็นทั้งจริตี แห่งโลกุตะระชาน
 บ่เหมือนกันได้แล หิวละมานนั้นเท่าแข่งข้าจริตีแห่งตน และโลกิยะชานผู้คชาก็สอองขึ้นไป
 ข้าเฮาเซมมันแน่นจักอยู่ด้วยง่ายก็ไม่ได้ เหตุว่าพระระสีเจ้าหลิงเห็นแล้วจึงจักให้ข้าเฮาเพื่ออันแล ตก
 วันรุ่งขึ้นเช้า พระระสีเจ้าไปคุมบาทในอุคคอนฤทวิหพันแล ก็สั่งหิวละมานไว้ว่า คั้นท่านลูก
 เมื่อเช้าจงไปหลก เอาไม้ไผ่มาสีกันแล้วไปช่วยหน้ายังสระอันนั้นเห็น ในสระนั้น ยังมีปิง
 กับเล็กตัวหนึ่ง หลอนว่าปิงตัวนั้นหากอยท่าน ๆ ท่านปิกบ่ตกทั้งนั้น น้ำยาอันจักให้ปิงตัวนั้นตก
 ก็หากมีในหัวท่านนั้น คั้นปิงตัวนั้นชอบเลือกหากออก หากจงเอาท่ายผ้าแห่งท่านเช็ดเสียเห็น
 แล้วท่านจงม้วนท่ายผ้า แห่งท่านเช็ดเสียเห็นแล้ว ท่านจงม้วนเอาชายผ้าแห่งท่านสองนั้งเห็น
 ว่าอันแล้วเจ้าระสีก็เว้าสั่งไว้ว่า เมื่อใดเอาไปบิณฑะบาทเอาเข้าบ่ทันมาเพื่อ ท่านจงอยู่ถ้า
 เขาก่อนเห็น ว่าอันแล้วเจ้าระสีก็ไปเห็นแล หิวละมานคั้นว่า ลูกมากไปเอารยวไม้ไผ่มา
 เป็นสีกัน แล้วก็ไปช่วยหน้ายังสระนั้นแล เมื่อนั้นปิงตัวนั้นเห็นมันก็มาขอบหน้าพากแห่งหิวละมาน
 แท้เห็นแล มันปิกปิงตัวนั้น มันก็บ่ออาจจักให้ตกได้มันก็เดินเช็ดกันตามกับตก มันพัดเดินขึ้นเพียง
 เขาอุคคันทอนกับตก กันปิงตัวนั้นก็ยังอยู่สระทั้งเก่าแม้นว่าสูงเท่าใดก็ตี ปิงตัวนั้นก็คั้นว่า ปิก
 เสียกับตก จึงจักคิดขู้ว่าเจ้าระสีสั่งว่า ผาอันจักให้ปิงตกก็หากมีในปากท่านว่าอันสิ่งอื่นบ่มีสั่ง
 เท่ามีแค่น้ำลายนี้แล ว่าอันนั้นก็เอาน้ำลายมันใช้ปิงตัวนั้น ก็จึงคายเสียเห็นแล เลือกกก็ไหลออก
 มานั้นก็เอาท่ายผ้ามันเช็ดเลือดแล้วมันก็รีบ¹ คนมัน เหตุนี้ลง ทั้งหลายมิชนอันแดงมาคาบ

¹ ควนเป็น "ลุม"

เข้าถึงกาละบัดนี้แล้ว หัวละมานลวกเสียริทที่ 3 ปะกาน อัน 1 เอารยวไม้ไผ่มาสีกัน
 2 ปิงชอบ 3 เอาท้ายผ้าเช็ดหน้าเลือกดีพิศเอาของนึ่ง ท้ายเหต 3 ปะกานนี้แล หัวละมาน
 จึงเสียกำลังริทที่ไปหันแลแล้วก็จ้งอยู่ ถ้าเจ้าระสีหันแลค้นเจ้าระสีไปคุมบาทมาแล้ว ก็ป็นเข้า
 ให้หัวละมานป็นน้อย 1 แล้วมันก็คิดว่าเข้าเท่านั้นแนวไตจะพอกินอ้อมจา หัวละมานคิดใจว่า
 คั่นนั้นเจ้าระสีก็รู้ใจมันแล้ว ท่านก็อักษณว่า หัวละมานกินเข้าป็นนั้น ย่าให้หมกเห็น เมื่อ
 มันกินอ้อมแล้วก็ส่งลวกเอาชกไว้ในกลางคั้งแต่บาทเข้าถึงบัดนี้แล เจ้าระสีจึงว่า ปางริท
 ที่เจ้าจักไปในอากาศบ่ไค้แล้วแล เจ้ตวันเมื่อน้ำริทที่แห่งท่านจ้งจักมีชะแล เจ้าระสีก็บอก
 ยังหนทางไปสู่ยงลังกาด้วยหัวละมานจักไปอากาศบ่ไค้เสียแล้ว มันจึงชักเอาลิงแห่งมัน
 นิระมิก ให้เป็นม้าขี่ไปไค้ 7 วัน ก็ไปชอกควงลังกาเห็นแล แล้วท่อยูในวงหังมวนก็บ่เห็น
 ยังนางสีทาในไค้จักแห่ง ก็นิระมิกเป็นคนเฝ้าผู้หนึ่งทวยไปพาชนอควง จึงไค้เป็นยังนาง
 เชือนหลวงสองคนคอยสำ เข้าไปส่งให้นางสีทาในสวนอุทธยาน นางหัง 2 ลมกันมาว่า
 พระยาเจ้าไปลักเมียท่านมาก็เอาไปละไว้เสียยังสวนอุทธยาน ให้เขาไปส่งเข้าให้กินชู้วัน
 สันนี้ก็พอแท้แล ว่าอันอยู่เฝ้าหัวละมานชู้ว่านางสีทาคู่ที่นั้นแล้วก็เข้าไปลือป้าอิม ทางที่นั้น
 อยู่เห็นแล นางหัง 2 นั้นคนไปส่งเขาในนางสีทาแล้วก็กลับมา ต่กันไค้ยินแล้วแล เมวเจ้าหลาน
 หัง 2 จักเอากันไปที่ไค้จางนางหัง 2 ก็กล่าวตาม ตามคำอันชาทั้งสองหากไค้ลมกันมานั้นกับ
 ปู่เฝ้าหัวละมานนั้นชู้ปะกานเห็นแล ปู่เฝ้าหัวละมานไค้ชู้ว่านางสีทาคู่ที่นั้นแล้ว ก็เอากันคืนมาชู้
 วงเห็นแล คั่นว่านางเชือนหลวงหัง 2 หนีเมื่อแลทั้งนั้น หัวละมานก็เข้าไปสู่สวนอุทธยาน
 ก็เห็นนางสีทาเมื่อหัวละมานไค้เห็นนางแล้ว ก็เข้ามาหานาง ๗ ไค้เห็นเลยถามว่า เจ้า
 ที่ไค้ลุมมาทางไค้นี้จา หัวละมานกล่าวตอบว่าข้าลูกชู้มธุวิษพันแล ทั้งตัวเจ้านั้นนางสีทาแล้ว
 นางกล่าวว่าตัวข้านี้ก็ขึ้น เรงสีทาแล้วแล หัวละมานก็เอาแหวนท่ามะโรงอันพระยารามหากให้
 ไปเป็นสักขีนั้น ออกมาให้นางเห็นเห็นแล นางชู้จักแล้วก็ช้องให้ หัวละมานก็บอกเอาก็จัน
 พระยาสั่งมาหานางสู่ปะกานเห็นแล นางสีทาก้าวว่าพระรามมหาราชเจ้ายังก้าวมาสันไค้จา
 หัวละมานว่าพระยาเจ้าสั่งข้ามาว่าจวบพบนางแท้ทั้งอันคั่น นางจักมาก็จ้งให้เอนางมาคั่น
 บ่มากก็ตามเห็น สั่งมาว่าสันนี้แลนางจ้งก่อว่า เมื่อข้าจักไปนำท่าน ๗ เป็นผู้ชายข้าเป็น

ผู้ยิงแต่ 2 ขาไปนํากันควา¹ สงกาก็จักมีอันนี้ โลกก็จะนิทาพะแล อันนี้ร่าพะนาสวน
 ลักมาที่นั่นแล้ว บัดนี้ท่านพอยจะลักเขาเมื่ออีก เกิดมาเป็นคนซาตทขวทำลักไปลักมาอยู่สั้นนี้กับ
 เฝิงใจแล แม้โตและพระรามมะราชยังราชทูตมาท้วง สะเพาข้ามน้ำมาขอกับท้วงร่าพะนา
 สวน คั้นร่าพะนาสวนหาขวางเมื่อ เขาก็จึงจักให้เมื่อแล ที่บ่ออันพระรามมะราชเจ้าห้างเอา
 หมูลีพนมารบเอาเมื่อก็จึงให้เมื่อชะแล นางสีตาก้าวว่าสั้นนี้ หัวระมานไหว่นางสีคาออก หนี
 ไปทันแลหัวระมานก็คะนิงใจว่ากูเป็นคนใช้มะหาคะลักมาแล้วชาตเป็นคนใช้นี้บ่ให้แล้วราชกิจ
 จะกานปะโฮชนะแก่เจ้าแห่งตนสักอัน บ่ควนแก่กูแลมาถูกจักเมื่อเพายังผาสาทพระชาลังกาเสีย
 ก่อน แล้วจึงค่อยเมื่อเห็นว่าอันแล้วก็เข้าไปในวงลังกาแล้วก็ขึ้นสู่ผาสาทแห่งพระยาร่าพะ
 นาสวนหันแล ขามนั้นร่าพะนาสวนนอนหลับกับท้วงเมียคนอยู่ หัวระมานก็ย่องลักเข้าไป จับ
 เอาผมพระชากับนางเหวมีทักทวให้กันให้หมั้นแล้วมันก็ทอนหนังสือไว้ยังหน้าบ่องว่าให้นางเหว
 เอากำปั่นสกหัวพระชา ก่อนจึงจักหลุทให้ชะแล ว่าอันแล้วมันก็ถึงเอาหมอนแบ่ถมหัวหลุทหมอน
 พระชาทั้ง 2 ตื่นแล้วก็หลังเห็นยังหนังสือนั้น จึงอ่าเพิงว่า รยว่าเหวคาแผงริทมาให้เป็น
 เทกอัน 1 เฝิงมีชะแล ว่าอันแล้ว ก็ให้นางเหวเอากำปั่นสกหัวพระชาแล้วผมก็จึงหลุทจาก
 กันແแล ร่าพะนาสวนกลัวตเสียเตชะควมตาทักทายเสียมีตาเป็นปกกะติ ทั้งคนเขาทำ
 มะคาแล เทกตั้งอันมะหาคะลัก บ่ควนนอนกับท้วงผู้ยิงในราชอาสนา อันทวกันแสะ มาคจว่า
 ไปทางให้ผู้ยิงไปก่อน ก็ยังเสียเตชะกายทักทวให้ผู้ยิงชกหัวเลากลวตเสียตาทักเพอันแลร่าพะ
 นาสวนก็คอยคนให้คนทั้งหลายชอกหาทุกแห่งทุกหนหัวระมานก็แผงสำแดงตนป็นขึ้นเมื่อลื้อชอก
 ผาสาทพายบนปากทให้คนทั้งหลายเห็น เขาลวทจับได้แล้วเสนฯอามาตทั้งหลายก็ท้อมกันว่า
 อันอื่นบ่มีสังจักอันแลเท่าเห็นนตลิ่งน้อยนี้สังทวแลรยว่า ผู้ผู้สาทชะสินปะขุนมาแต่งให้เป็น
 สั้นนี้ กับผู้ใดแลควนเขวเอาลิ่งตัวนี้ไปฆ่าเสียเห็น ว่าอันแล้ว เขาก็เอาไปใส่ลกตำ คั้นว่า
 สากลงเลิงตัวมัน ๆ ก็พิกขึ้นเมื่ออยู่เหนือสาท² บ่หาทจะให้ลิกตัวมันจักเพื่อกะทำสั้นนี้ กับตาย
 แล้วยก็ให้คนทั้งหลายฟันเล่า คั้นว่าทาลงเลิงตัวมัน ก็ขึ้นสู่สันทายตังเก่า เล่าทำสั้นโตกับตาย

¹ควนเป็น "ความสงกา"

²ควนเป็น "บ่ อาคจะ"

ยังมีอาทภู ๑ กล่าวว่า ทำสันโหม้นกับคาย ให้เชื่อสามข้าพิการะนาทูนีเห็น อันจักโหม้นตาย
 นั้น เहांมีแค่เอาผ้ามาจุกน้ำมัน แล้วกัวยตัวมันให้ตีแล้ว เอาไฟจุกมันจึงจักตายซะแล อา
 มาทภูนั้นกล่าวว่าอันแล้วหวัระมานชู้ก้องสงยใหญ่สงยทั้งชั้นว่า โยยนอ กุคายปางนี้แท้ แลนอ
 ว่าอันแล้วเขาก็เอาผ้าจุกน้ำมันมากัวยกัวยถึงนั้นโหม้นแล้ว ก็เอาไฟมาเผา กันว่าไฟโหม้นคิต
 แล้วก็ลวทแล่นขึ้นเมื่อผาสาคพระยาลังกา ไฟก็ลวทโหม้นผาสาคราชมุนทอน แห่งราพะนาสวน
 เสีย และเหททั้งนั้นถึงทั้งหลายนั้นคั้นไฟไฟแล้วอ้อมก้าแล่นขึ้นหลังหอ หลังเขื่อนเพื่ออันแล คั้น
 ว่าไฟคิตแล้ว มันก็โพนลงน้ำสมุทรแล้วก็สยงออกมาถึงพระรามมะราชหันแล เหททั้งนี้ปายมี
 ลิงทั้งหลาย คีหนองอยู่ตาดต่อเหहांถึงกาละบัดนี้ พระรามมะราชเชื่อคำหวัละมานว่า ข้าพะ
 เจ้าเผาผาสาคพะยาลังกาเสียแล้วว่าอันเป็นอันงานนักแท้ หวัละมานจึงไหวพระย่าวว่า
 ๑
 พิวว่า ข้าบให้เผาผาสาคพระยาลังกาแท้เสียแท้ทั้งนั้นขอมะหาราชเจ้าเอามีอักษุโหว้แล้ว
 พังตูเห็นพิวว่า ได้ยินสงยแตกหุบ ๆ หุบ ๆ นั้นว่า ไฟโหม้นผาสาคพระยาเมืองลังกาแล้ว
 อันมาควยเหहांถึงกาละบัดนี้แล ทว่านควายหวัระพิผูกคั่นก็สได้กับละบวนกละเท้านก่อน
 แล...

ผูกที่ 2

มะโมคคัสสะ¹ หีนชฺฐา แจ้งว่าราชะพะนาส่วนลักเอานางสีทาเมื่อแท้แล พระยารามก็อุ้มพองกับห้วยท้าวพระยาทั้งหลายก็จึงใช้ข้าองค์ไปเอาด้วย แต่งแบ่งเป็นราชะบันนากานควนเพิงพอให้ไปด้วยสะเพา คั้นว่าชอลักงาทวิบแล้วก็เอาหนึ่งสี่ และบันนากานของฝาก เข้าไปชอลราชะพะนาส่วนขอเอานางสีทาตามพระยารามสั่ง ไปนั้นสู่ปะกานหันแล ราชะพะนาส่วนกล่าวว่าเขาแบ่งด้วยง่าย ไคชะแลตาบโคไชใจว่าเต็มพั้นจึงลักเอาเมียท่านมาก่อนจะลงไปด้วยง่ายชะแล เมื่อใดพระยารามมีกำลังก็แพ่งพวงเหนือน้ำสมุทรเป็นมาชอคอยู่เมืองลังกาไคก็จึงจักไคยังนางชะแลว่าสันนั้นองค์ผู้เป็นคนใช้ก็สั่งอำลาด้วยราชะนาส่วนแล้วก็นิมาชอคเจ้าแห่งตนชะแล....² พระรามมะราชคามคำแห่งราชะนาส่วน หากสิ่งมาสู่ปะกานหันแล พระลามะราชไคยอยู่แล้วก็จึงชุมนุมมายังท้าวทั้งหลายในสักกะละสุขุมพูทวิบทั้งมวนมาแล้ว ให้สัพพสะกนสะเสนาทั้งมวน บ่อท้าวจะกะณะนันทน์บ่ออันไคแล บ่อท้าวแล้วคนสิ่งท้าวเท่านั้น แม่นว่าสัท 4 คิน สองคิน ท้าวเว็นไว้แหร้ง คาว และนกกางแก และจอกฟ้า ก็อาสาสูตัวสัดแล พระยารามก็ทางจักถูรงกะเสนา บระมวนแล้วก็ยกเอารีพนไปตั้งอยู่แควน้ำแม่สมุทรที่อ้อมจักห่างแคว่งแปงยังพวกแก่³ รวายนน้ำสมุทรหันแล เมื่อห้าวระมานจึงจาองอาค สีหะน เดทั้งจักเอะไมแลตอกคิหลักทั้งมวน นั้นข้าชอลอาสาอันแปงแต่⁴ อันถมขึ้นนั้นไว้ แก่สัทและคนทั้งหลายมวนเห็น ห้าวระมานบ่ใช้ตนหิบจักเนระมิกบ่ให้เป็นตน หากเนระมิกตนเท่าใดก็ได้แล ตั้งคิแต่งถมเหนื่อสมุทรไป ทั้งนั้นสัททั้งหลายและหมายมีพวกนกหนูทั้งหลาย และหมายมีพวก

¹ควนเป็น "มะโมคคัสสะ"

²เนื้อความบ่พองพอ

³ควนเป็น "แพหว้านน้ำ"

⁴ควนเป็น "แคว"

นทหนูเสื่อหมีราชสี และแรคซ้าง สักทัวโคม์ไปยมีสักทัวสักแล เว้นว่าเจียนั้น คั่นว่านภมา
 จักมันมันกัว่าซ่านแม้นหนู คั่นว่านภมาจักมัน มันกัว่าซ่านนี้เป็นนกว่าคั้งนั้นพระอารามไค้ชู้แล้ว
 จักร่าว่าอย่าให้มันจับเหมือนแผ่นดิน กัว่าคั้งนั้นมันสวกจับแขวนชู้คั่นไม้พายไม้ และแขวนอยู่
 ความเงื่อมผา และถ้าสุหาความเท่าเอ็งกาละบักนี้แล นภกวางแกนั้นคั่นว่านภมาจักมัน ๆ กัว่า
 ซ่านไค้ไปยไค้ว่าคั้งนั้นก็สวกกลางชู้คาบเท่าเอ็งกาละบักนี้แล พระรามมะราชคั้งคิดแต่งแปง
 พวงแพ ซ่านน้ำสุมุทไปไค้ 7 ปี 7 เดือน จึงชอกเมืองลังกาทิบแล ยามเมื่อพระรามมะ
 ราชคิสงแพพวงน้ำสุมุทไปชอกวันนั้นยังมีเมืองอับ 1 ชื่อว่านนะหลุม มีอับพันน้ำสุมุท
 คั้งนั้น ไค้กินสงมีมันนั๊ก เป็นคั้งจักหล่มลงชอกตนกระสาปัตตะหลุม บัชู้อาณูพอนั้น มีลูกสาว
 ผู้ 1 ก็ไค้ยังลูกสาวผู้นั้นขึ้นมาชู้ให้ชู้สูอัน นางผู้นั้นก็เษระมิตเป็นปาคั้วนี้ ออกมาชู้ก็เห็นหัว
 ละมาน คอกลัก¹ เล่นขึ้นเล่นลง ² ไส้ขึ้นไส้แปมีเชื้อโหลไค้ชู้ตกน้ำสุมุท ปาคนนั้นเห็นมัน
 ก็ไค้กินน้ำ ³ เชื้อโหล แห่งหัวละมานสวกสรลงคั้งนั้นแล คั่นคั้งผู้นั้นลงไปชอกเมืองปัตตะหลุมแล้ว
 ก็บอกล่าอาภาคังสงว อันคนหากไค้ไปเห็นนั้นแก่พระยาคนพชู้ปะกานนั้นแล อยู่ยอนานเท่าไค้
 นางก็เษสุกไค้ลูกสาวผู้ 1 พระยาที่ละนุณก็ไค้ชู้ลูกมานผู้นั้นว่ารักทะยี่ว่าคั้งนั้นคั้งนั้นแล คั้งรัก
 ทะยี่ผู้นั้นก็มีกำลัง แสงยังนั๊กเหมือนคั้งหัวละมานนั้น คั้งนั้นแล เห็นนั้น ควแห่งสิงคังหลาย
 สวกสีกตาบเท่าเอ็งบักนี้แล คั้งนั้นพระอารามคอกลัก⁴ คิสงซ่านน้ำสุมุท ก็ยังเป็นหลักกายเป็น
 หินจาบเท่าเอ็งกาละบักนี้แล คั้งนั้นคั้งสะพาแห่งพละคังหลายมา หากเข้าหลงเข้าไปในคั้งนั้น
 สวก ถ้าอยู่เสี่ยสังงมมน้ำสุมุทไปไค้ 7 ปี 7 เดือนก็ชอกลังกาคั้งนั้นคั้งนั้นแล คั่นว่าไปชอกแล้ว
 ก็คั้งคั้งอยู่คั้งแปงหมูริพนให้ฮักสาคิแล้ว ก็ไค้วระชทให้เอาจุหมายเหตุเข้าไป ว่าคั้งนี้ คูทั้งหลาย
 อันเป็นคั้วพระชาในสักกะ (ละ) ชุมพูทวีปคังวณเป็นพระอารามเป็นคั้งเป็นปะทาน ก็คั้งแต่เหนือ

¹ ลวนเป็น "หลัก"

² ลวนเป็น "ไส้"

³ ลวนเป็น "เชื้อ"

⁴ ลวนเป็น "หลัก"

น้ำสมุทรก็เข้ามาชอตลังกาธิบดีนั้นแล้วแลบันทึกพระสาลังกาจักสู้รบกับดูชา อันระบิยว่าจะส่งนาง
 สีทองออกมาให้ตัวคืนนั้นจา ว่าทั้งนั้นราชอันว่าราพะนาส่วนกว่าว่า จะตีหัวเลิกลวงจุกันแล้ว
 พอยว่าบรบไว้ทันก่อน ธิบวางบน ท่านก็ใช้ผู้สหาย แล้วตัวเขาราชานี้ ก็ใช้ว่าเป็นผู้ยังแล้ว
 ทั้งนั้นแล้ว ก็ให้หาพิทพิ ผู้เป็นน้องมาอุเคาะทูโฮกเมืองลังกา พิกพิทหายว่า เคาะเมืองลังกา
 และเคาะมะหาราชเจ้าชายนักหนาเสียทุกอันแล ว่าทั้งนั้นหันแลทั้งวระยทอนเป็นผู้ใช้ก็ออก
 มาชอตเจ้าแห่งตนแล้ว ก็เล่ายังกิจจะทั้งมวนอันราพะนาส่วน หากกล่าวแก่ตนสู่ปะกานหันแล
 ค้นว่าวระยทอนี้ไปแล้ว ราพะนาส่วนก็ลวคมีคำโกคมากนัค ก็พิจระนาว่า คำอันบ่ที่หลายยกไว้
 เสียก่อนพอยมาว่าค่อนหน้าชาเล็กนั้นจา จักฆ่าเสียก็ว่าเป็นน้องลวคชัยหนี ส่วนว่าพิทพิก็ลวค
 หนีออกจากวงลังกาไป ก็บ่ไปที่อื่นก็หนีออกมาหาพระรามมะราช ๆ ใต้พิทพิแล้ว ก็ลวคมีคำ
 อินตีเสมือนให้เมืองลังกาทั้งมวนแล ว่าทั้งนั้นหันแล พระรามมะราช ก็ให้ชุมนุมมายังท้าว
 พระยาทั้งหลาย มวนมาแล้วก็ให้พิทพิอุเคาะ และโฮกชู้อัน พิกพิทหายว่า 7 วันพายนันนี้
 เคาะมะหาราชเจ้า จะมีมากเกือบจะเสียตัวชะแล ให้ชาแต่งชักสาให้รอกทุกแก้วทุกฝ่ายเห็น
 ค้นว่าพันนั้นไปแล้ว มะหาราชเจ้าก็ท้าวว่า จะไคเมืองลังกาแท้บ่ส่งโฮชะแล หัวละมาน จัง
 กาวว่าหางบนอากาศทั้งมวนไว้โฮชาชักสาเห็น เหนือหนาแผนดินทั้งมวน ไว้แก่ท้าว พระยา
 เสนาอำมาตทั้งมวนเจ้าชู้ตน เห็นว่าทั้งนั้นแล้วหัวละมานก็เนระมิตฝ่ามือให้ใหญ่คอบทั้งมวนไว้
 หันแล เหนือหน้าแผนดินทั้งมวนไว้แก่สัค และคนอยู่ชักสาหันแลทั้งพระยาปัตตะหลุมนั้น มันพิค
 ใจว่าลูกสาวมันมานทาง ย้อนว่าอันไคกินน้ำเหือหัวละมาน ยามเมื่อมาเนระมิตเป็นปามา
 หู่¹ เมื่อพระยาราม คอกเหล็กข้ามน้ำไปชอตคางน้ำสมุทรวันนั้นมันอากาศหมายหมันว่า
 พายน้ากลางจักเห็นพระยาราม ยามหนึ่งบ่ย่ำชะแล ว่าทั้งนั้นแล ในวันถวน 7 นั้น พระยา
 ปัตตะหลุมก็เอาพระยาราม ไปค้ำยู่ก้านคอกบัวไปไซ² คอกเหล็กไว้ 7 ชั้นไว้ที่จิมไคผาสาค
 แห่งตน แต่งแปงคินัก ในเมืองปัตตะหลุมหุ่นชะแล ทั้งพระยาอันอยู่ชักสาพระยารามนั้นเขาคี

¹ ลวนเป็น "ผู่"

² ลวนเป็น "ไส"

ซุกให้เป็นตุ่มแล้ว เอาไม้แฉ่งใส่ทางซ้าย และทางหันและพายอนก็แล้วด้วยแต่ทั้งมวน และในวันถวน 7 นั้น พ่ัวทั้งหลายเอาเข้าไปส่งให้แก่พระยารามพูนว่าลึงพ่ัวทั้งหลายพ่ัวหาตุก็บ่เห็นเจ้าแห่งตนบอกแก่ท้าวพระยารามทั้งหลายแล้วก็เอากันขึ้นทวงหัวทั้งมวนแล ท้าวพระยารามทั้งหลายจึงถามพิทพิทุ พิตพิว่าคาบทั้งข้ากุชยาแห่งชานี้ พระยาปัตตะหลุมเอาเมื่อไว้เมืองปัตตะหลุมพูนซะแล เท้าว่าบ่ตายเพื่อสืบไปเอาเห็น หัวละมานกล่าวว่าข้าจักไปเอาซะแล เท้าว่า บ่บอกหนทางให้ข้าเห็น พิตพิว่าก็แล้วเจ้าจงลองช่งน้ำอันนี้ไปก็จักเห็นยังสาละอัน 1

ใหญ่่นัก ทอกรับทอกรไทแควนใหญ่ ทานจงบิทธอกนั้นเสียแล้ว เจ้าจงเข้าไปตามก้านทอกรับนั้น หากจักชอกซะแล หัวละมานก็ไปตามคำพิทพิหากบอกรู้ขึ้นก็ไปชอกเมืองปัตตะหลุมเห็นแล หัวละมานจึงคะนิงใจว่าบุรานท่านว่าไว้ว่าตมเมืองไทให้เป็นเมืองนั้นว่าทั้งนั้น มันก็เนระมิกคนเป็นชาวเมืองเก่าแก่ผู้ 1 สักเท้าไปเห็นแล ยังมีบ่าวพระยาปัตตะหลุม 2 คน พระยาที่ใช้ให้ไปเอาน้ำกินตายในเมืองคนพูนมาให้พระยาภินตาย ว่าทั้งนั้นผู้เก่าหัวละมานก็ถามว่าเจ้าหลานทั้งสองจักพอกันไปใส่เป็นอันชัยก่อนนักนั้นจา คนใช้ทั้ง 2 กล่าวว่า พระยาเจ้าไทคนกับ

ที่ไทมายชู้แลใช้ลอกเหล็กชั่งไว้ในคัมภีร์สาละพูนแล ใช้ผู้ช่าทั้ง 2 ให้ไปเอาน้ำยาในเมืองคนพูนมาให้ภินตายว่าอันนายผู้เก่าหัวละมานก็จ้ะเอาทำใช้ 2 คนนั้นให้ไปเป็นชะจวบ 1 ไปเห็น

แล ผู้เก่าหัวละมานก็เข้าไปในวงยังมี ผู้ยัง 2 คน อุ่มไหน้อออกมาเพื่อว่าจักไปตักน้ำเข้าเว้ากันมาว่า พระยาเจ้าแห่งเขาไทคนกับผู้นี้มีชูปฮ้างอันงาม บ่มีผู้ใดจักทอชอมไคแลเสียคายไคมาไว้เป็นผัวแก่นอ คั้นว่าท่านไคให้แก่ข้าก็จักเอาเหลว่ามีชูปฮ้างงามหาผู้ชายในเมืองปัตตะหลุมนี้จักชอมชอมบ่ไคจักคนแล นางทั้งสองจากันไปตามทางสันนี้เห็นแล บัดนี้ก็ยังใช้คนไปเอาน้ำกินตาย ในเมืองคนพูนมาให้ภินตายเป็นหน้าเสียคายนักแก่นอ หัวละมานจึงถามว่าเจ้าหลานทั้งสองเข้าเฝ้าอยู่เมืองปัตตะหลุมนี้ แช่วู้ก็พอว่าหัวบู้ก็พองอกพานนี้แล้วก็บ่เห็นคนคยใส่จักเพื่อแล บู้ช่อไปทวนว่าหลานยังแกล้งจะได้แคบไคจา ผู้ยังทั้ง 2 ขึ้นก็ว่าหากไว้ชองหน้าพระยาเจ้าเห็นเท ผู้ชายเข้าไปพูนบ่ไคแล บู้เก่าหัวละมานว่า ถ้าทั้งนั้นบู้ช่อเป็นแมงมีตัวนี้ จับบ่ไคขอเจ้าหลานเข้าไปจูมไคเห็น ว่าแล้วหัวละมานก็เนระมิกเป็นแมง

มีตัวหนึ่งจับไปให้¹ ขอเข้าไปเห็นแล เห็นว่าเข้าไปทอดคอกเหล็กอันซึ่งพระยารามแล้วหัวระมาน
ก็จับคอกเหล็กอันซึ่งพระยาราม แล้วหัวระมานก็จับคอกเหล็กอันนั้นให้เป็นกะจวนไปแล้วก็แบก
เอาเจ้าแห่งคนใส่บาตรแล้วก็พระยาอัครเดชหลุมเสียแล้วหมู่มอันมาในคืนนั้นให้ตกเสียเห็นแล
คืนนั้นลวดเล็กเป็นอุกษะลูกมีนั้นมากนัก หัวระมานก็แบกเจ้าแห่งคนออกจากวงบัตตะหลุม
ไปเห็นแล เมื่อนั้นรักหะซันเป็นลูกแห่งนางมาเนระมิกเป็นปานและไผ่มากินเชื้อ² ไผ่แห่งหัว
ระมานลวดพริกกันไผ่ลูกชายผู้ ๑ ชื่อว่ารักหะซันก็ไผ่ ลายดอย ๑ ก็ขับเหนื่อหัวระมานไปจับ
มีแรงเหมือนทั้งหัวระมาน นั้น รักหะซันก็ร้องว่ากูบักไผ่ผู้ไผ่ผู้ผู้ชื่อว่าหัวระมานมาลูกเมือง
กนพันมาคั้งนั้นก็จึงร้องบอกจาวาคั้งนั้นหัวระมานไผ่ยืนเต็กน้อยผู้นั้นชื่อว่าคั้งนั้น จึงถามกู
ให้รู้ผู้นั้นว่าเห็นลูกนกกันนั้นแล รักหะซันก็จึงขับไผ่ พ่แห่งคน ก็บอกยังภิกจะถามคั้งมวนอัน
แม่หาบอกรู้แล้วคั้งกับคัวหัวระมานเป็นพ่อ ผู้บะถามเห็นแล รักหะซันก็ไผ่พ่แห่งคนขอสมมา
กาลจะพ่แห่งคนแล้วพระยารามกับหัวระมานจึงพ้อกันให้รักหะซันมวนกินเมืองปัตตะหลุม
คืนนั้นเห็นแล หัวระมานเอาพระยารามขึ้นมาตามคอกแก้ว ก็มาสองคอกหลวงอันเป็นท้องของคอก
แล้ว ก็ชุมนุมมายังเสนาอำมาตย์ หัวพระยาทั้งหลายพ้อมกับต่างขออาสาให้เคียงใจสักอัน
แล พระยารามกล่าววากานอนนหากเป็นกานแสงเสนาแลจกกลับ³ กับทวยราพณะส่วนนี้เป็น
นักแก่เขาแล หัวพระยาเสนาอำมาตย์ทวยคั้งมวนหากแบ่งหนทาง ให้แก่เสนามาสอดลึงกา
ตียหัวระสาทักมวนก็ไผ่ชื่อว่าใส่ใจอาสาแก่เขาแล้วแล คืนนั้นพละลึงจิงไผ่ว่า ถ้อยคำคั้งมวน
หากเกิดเป็นเลิกล้านนี้เป็นเพาะข้าแล ในเมื่อมะหาราชเจ้าให้ชายผู้เฝ้านางสีดาวันนั้น คั้งข้า
บะเสียก็บะเสียนางสีดาบุนละจะเกิดเป็นเลิกล้านก็เกิดข้าค้องแล เหนื่อนักก็ขออาสาพ้องแล
ว่าคั้งนั้นแล้วพระยาจึงให้พระบุญมคนไผ่แต่กิสำปามาเมาะอะอาจนันนั้นแก่ระลึงแล้ว ก็ไผ่เข้า

¹ ควนเป็น "กั"

² ควนเป็น "เหือ"

³ ควนเป็น "รบ"

ไปสู่สำนักราชนาสวน ในวันหนึ่งเขาทั้งหลายจึงได้ทราบแล้ว ว่าทั้งนั้นราชนาสวนจึงให้ตน¹ ผู้หนึ่งชื่อว่าอินทาชึกถือหอกแหลมหนึ่ง ชื่อว่าเมกละสัถ ออกมารบกันด้วยพระลัก หันแลอินทาชึก ชักหอกใส่พระลัก พระลักก็ยิงธนูไปตามทวนกัน หนุมก็ไปถึกอินทาชึกก็ตาย บัดนั้นหอกแห่ง อินทาชึกก็จับเหนือบ่าแห่งหัวสะพาน สูงพองเขาอยู่กันตอนนั้นแล้ว เมฆาคะสัถทั้ง 2 ก็ยิงกัน ไปมาแล ปืนแห่งราชนาสวนก็ถึกพระลักแหลมแล ก็ตกเหนือแผ่นดินก็ลวตเกิดเป็นใบ กว้างทั้งหลายในเมืองคนเรานี้แล ปืนแห่งพระขารามยิงไปถึกราชนาสวนหัวทศไปแล้ว ก็ออก แหนขามทวนกันนั้นแน่นว่าถึกกางตนก็เห่าผลไปเป็นชู้ชู้ตายแล เมื่อนั้นเหาะกาแลกุมพันคัน หะยักและคุณากทั้งมวล ก็เอากันมาชู้หะเมฆาคะสัถมากนักแลเหาะกาทั้งหลาย(ทั้ง)มวล ก็ปาดนาให้พระขารามแพ้ชู้ตนนั้นแล เหตุว่าราชนาสวนได้กะท้าวบัพ 2 ปะกานหนัก คือว่า ไทกะท้าวมิทสาจานกับท้าวเมียพระยาอิน คือว่านางสีดาเมื่อเป็นเมียพระยาอินที 1 แล อัน 1 นั้น ท่านเมื่อลักเอานางสีดาที 1 แล แม่นทั้งนั้นก็ถึกราชนาสวนก็ยังบ่ออ่อนบ่อยอมแล เถึง กาสะเมื่อควนดอยเล็กต่างคนก็อยู่ก่อนนั้นแล พระรามมะราชจึงถามพิทพิว่า ปืนบอกนั้นหนุมเขา นั้นแม่นว่ายิงไปถึกผู้ใดก็ถึก แม่นว่ากุมพันคันหะยักคุณากทั้งนั้นก็ถึก ก็บ่อนไต่ยังชีวิตสักคนแล ทั้งราชนาสวนนั้นก็ใช้ว่าเป็นคนทบเห่าสะกอบท้าวเหาะรทสี่งกชวะแล เห่าทั้งรื้อบตาย นั้นจา² พิกพิเล่าให้ผู้ข้าทั้งว่าด้วยบระเมส่วนกล่าวไว้ว่า ราชนาสวนนี้จักตายด้วยหอกทวน และปืนไฟแห่งผู้ใดในโลกนี้มีแล้ว ท้าวเมียและผู้ใดมีวิทืออาญาพมามากหากไปเอามายิงปืนแหลม ชื่อว่าทศสะพนท้าว วะอิระท้าว หากเป็นไปในกับโลกยังจมอยู่พื้นน้ำมหาสมุทร จอมอยู่ขอบจักกะวาน ก้าวได้พูนแล้วยังมีอีกผู้หนึ่งมีอาญาพมามากนัก คั้นมันยากกินซึ่งสัตว์ทั้งหลายเป็นคั้นว่า ราชสี เสือโค้ง หมี่ และแรด ช้างทั้งหลายอยู่ใดได้ช้อยโยกกับอาทจะคะนะนาจะจับอยู่ใดสักตัวก็มิวเข้าปากกัน จักกินป่า มันก็อาปากนักไว้เหนือน้ำป่าตัวใดอยู่ใดได้ช้อยโยกชนะ ก็ไหลเข้าปากมันสยงแล

¹ควนเป็น "คน"

²ควนเป็น "พิทพิ"

ผู้ใดอาจจักไปเอาในที่นั้นได้แน่แล ว่าทั้งนั้นข้าจักเนรมิตตัวข้าให้เป็นแมงแมงตัว 1 แล้ว จักบิ่วเข้าปากมันและจักจับอยู่หว่างเขี้ยวมันก่อนนั้นแล ว่าทั้งนั้นนั้นแล หัวระมานก็ไปกะทำทั้งนี้แท้ คั้นว่าเข้าไปด้างอยู่หว่างเขี้ยว ลอยได้ไปออกหาง่อนดินแล้ว ก็เอามือคอยจับยึดไว้ที่ทั้งจักแตกนั้น อีกผู้นั้นหาหน้าอันจักเหิยะสั่งบ่ให้ ก็ต้องลางอยู่ว่านั้นแล ผิดว่าจะให้มันตายก็ตายแท้แล เห็นว่ามันเป็นอีกอยู่กับโลกอยู่สักสาป็นหลวงเสีย กับความจักให้มันตายแล หัวระมานก็ 1 เขมายักตัวนั้นให้ก่อนให้โยนแล้วจึงกล่าวพรหมะราชเจ้าให้ภูมาเอาเป็นแหล่ชื่อว่า หักสะพน อันมีอยู่สักสามี่แล มีงจักให้ภูมาจาคันว่ามียังบ่ให้แก่ภูทั้งนี้ ชีวิตท่านก็เที่ยงว่าจักสียงในวันนี้ชะแล อีกตัวนั้นก็ตายก็กล่าว ว่า ข้าจักให้แล ขอเจ้าภูไว้ชีวิตแก่ข้าเถิด ว่าทั้งนี้แล้ว หัวระมานก็ไปลอกเอาเป็นแหล่หนึ่ง น้ำสมุทก็แห้งบกลงถึงฝั่ง ก็ว่าไหลเข้าสูบป็นแหล่ นั้นแล พรหมะเจ้าจึงถามพิศพิว่าให้หัวระมานไปเอาเป็นกับอีกได้บ่ได้ พิศพิว่ามหาราชเจ้าใช้คนไปภูน้ำสมุทก็ลงไปถึงฝั่งแท้ คนใช้ก็ให้พระอารามว่า ตามอันคนหากได้เห็นน้ำบกลงถึงฝั่งนั้นนั้นแล พระอารามก็มีความยินดีนั้นแลอยู่ไม่นานเท่าไร หัวระมานก็แบกเป็นแหล่หนึ่ง มาตั้งไว้ที่หน้าพรหมะราชนั้นแล พระอารามก็ใช้หนึ่งสืบอกแก่ราพะนาส่วนว่า ในวัน ถ้วน 7 หน้า ข้าจักไปรบกับหัวขัณฑ์เลาะชะแล วันถ้วน 7 มาช้อยแล้วราพะนาส่วนก็เนรมิตคนให้สูงพองเพาอยู่คันทอนเหมือนทั้งรถทะกอนแล้ว พระอารามก็จับเหนือบ่าแห่งหัวระมานแล้ว ก็เอาเป็นแหล่ชื่อว่าหักสะพนนั้นก็กลับกันไปมาแล้วนั้นแล ส่วนพระอารามก็เอาแหล่ชื่อว่าหักสะพนนั้นชิงราพะนาส่วนก็ตายแท้เห็นแล คั้นว่าราพะนาส่วนตายไปแล้ว พลามมะราชก็ไล่ปะจนแพยังเมืองลังกาตบทั้งมวนอันกว้างได้ 500 โยชน์แล้วก็แต่งพิศพ็อนเป็นน้องแห่งพระราพะนาส่วนนั้น ให้กินเมืองลังกาแท้แล ส่วนคนก็เอาพระลักและนางสีดากับทั้งหมู่วิพนและท้าวพระยาทั้งหลายมวน ได้ตัวข้ามน้ำสมุทห้วยล่ำด้วยวันคืนไม่นานเท่าไรก็มาชอกบ้านเมืองแห่งตน ก็มีวันนั้นแล คั้นว่ามาชอกบ้านถึงเมืองแห่งตนแล้ว หล้นมะหอละสบ 7 วัน 7 คืน ก็ปงราชทานกลางวันให้แก่ท้าวพระยาทั้งหลายชู้ตนแล้ว ก็ส่งเมือทาบ่านหาเมืองแห่ง

¹ ลวนเป็น "ชานา"

เขาก็มีหน้แล เมื่อพาสุนพระยารามก็มีราชว่าเพิงกั้งนี้ เมืองกูรฤทณะคอนทั้นก็เป็นอัน
 เติมไปด้วยผู้คนมากหลายนักควนย้ายหาที่อันกว้างขวางเป็นมังละละเต็น ช่าเพิงลันนี้แล้ว
 เอาเป็นแหล่ชื่อว่าหัทสะพนพระยาก็จะคิดงานเสียแล้ว ก็ยังขึ้นไปหนเหนือแล้วส่งดาวนศกแล้ว
 ก็ให้หวัระมานเอาสับพยาไฟ¹ ผ่านมีส่งไปตามป็นแหล่มนั้น คั้นว่าป็นแหล่มนั้นตกที่ไต่ก็ป็น
 ไซยาพมแล้ว เขาจักสร้างบ้านแปงเมืองที่นั่นสะแล ท่านจึงเอาลอยสับพยาหนีไปไว้ที่นั่นเต็น
 ว่าสันนี้แล้วป็นแหล่มนั้นชื่อว่าหัทสะพนก็ไปตกเมืองละไว้แล หวัระมานก็ส่งไปด้วยป็น คั้นว่าคก
 หวัระมานก็ขอก มันก็เอาลอยสับพยาไปไว้เหนือที่นึ่งยังคาบเท่ามาถึงกาละบัคนี้แล พลามมะ
 ราชก็ยกกริพนหนีไปตามหานาง² ไก่เคือน 1 จึงซอกที่ป็นหัทสะพนตก หวัระมานก็เอาหาง
 มันกวากันไม้แลเคือเขาเสียให้หมกถึงงาม เป็นทั้งช่วงมะหาเจตีไว้ถ้าพระยารามนั้นอันป็น
 เจ้าแห่งคนหั้นแล พระยารามก็มาซอกแล้วจึงถามหวัระมานว่ากาละเมื่อท่านจะแห้วก งนนั้น
 ยังหาวันยามอันป็นมังละละนนั้นลา ว่าคั้งอันหวัระมานไหวว่า ช่าก็บได้หาวันแลยามอันป็น
 ไซยะมังละละล็กอันแล ช่าก็กวากแห้วกตามกำลังแห่งช่ายากให้สับปล้นไว้ ถ้ามะหาราชเจ้า
 แล้วคั้งนั้นพรมมะราชก็ว่าว่าบหานายามก็ก่อนพลกหีบกวากแห้วลันนี้ บป็นไซยะมังลล
 แล้วคั้งนั้น ก็ลวคตบตงยูทั้นนกวาเชิงเสนามาากหิงหลาย ไทสุราเพื่อนหวัระหลายทั้นเขาก็
 ควนละเสียแล้วคั้งนั้นเทคนั้นจึงไคชื่อว่าเมืองละไว้ ว่าคั้งนั้นมาคายเท่ามาถึงกาละบัคนี้แล
 พลามมะราชก็เอาริพนขึ้นมาตามแม่น้ำก็ถึงเห็นยังถานะเทที่ 1 งามก็ให้สร้างแปงป็น
 เมืองด้วยปล้นไว้ถ้ามะหาราชเจ้าป็นกั้งวิสุทิมมะเหวะบุท หากมาเนระมิกให้หั้นแลลวกใส่
 ชื่อว่าพิคสะหนูโลกว่าอันหั้นแล แล้วลวกขอกหมูริพนล่องไปตามแม่น้ำก็เห็นถึงแม่น้ำมาปะสบกัน
 ลวคยังอยู่ทั้นนเทกว่าหั้นมะหระสย 7 วัน 7 คิน ยิ่งสุกชะเสม้นัก เหมือนทั้งเมืองฟ้า
 คาวะคิงสาส์วันเหวะโลกนนั้นแล ถานะที่นนั้นลวคไคชื่อว่ามะคอนสวันคายนนั้นมามาถึงกาละบัคนี้แล
 พระยารามจึงหาผู้มีอายุมากามูยังถานะที่อันควนสร้างแปงเมือง ป็นมังละละนนั้นผู้มีอายุป็น

¹ควนป็น "ไฟ"

²ควนป็น "ไปตามทาง"

อันแรกคนทั้งหลายไหวว่า ข้าแต่พระราชาเจ้าแต่ก่อนม่อน¹ ข้าแต่สิ่งไว้ว่า ยังมีพินอัน
 1 ควนอักษะจันมากนิกบ่โกแฉ่นเท่าไคเท่าว่ายัง(มียัก) ผู้ 1 ชื่อนันนิตราช มีหม้อยักไต้พันหนึ่ง
 เป็นริวานอยู่ชักรสาพินที่นั่นแล ท้าวพระยาคนหนึ่งไคยังไปจนแต่ยักผู้นั้นแล และสร้างแปงเมือง
 อยู่ที่นี่ หากว่าถึงวันบ่ไคแล ตามปู่เฒ่าหม้อยักน้อยสิ่งไว้ว่าสันนั้นเห็นแล พหลามมะราชไคอยู่แล้ว
 ก็เอาหมूरิพนสะกุดเสนาอันเป็นปะทริวาน² หังมวนก่ายลงไปพินที่นั่นแล้วก็เอาหะนูอันชื่อว่า
 สะหักสะถะณะทะนุ อันคิสาภาแมกชะอาจนให้แกคนนั้นเข้าไปอยู่ที่หนึ่งแล้ว ก็ยังยักผู้ว่า
 นันนิตราชนั้นมันก็ท้ายแพ้นักบ่ด้วยบิรวานนั้น ก็หนีไปคิสะหนวันออกกับขึ้นหนเหนือเมืองละไว้
 ขึ้นเห็นแลมันออกหิวนักไคยังไปหาสัสมากินเห็นแล ด้วยตะชะป็นทักสะพนไปตกเมืองละไว้ที่นั่น
 หมดากสัสมันทั้งมวนลวกหวานเสียสัสมแลราชยักบ่ไคกินสัสมก็ลวกท้าวตายไปในที่นั่นเห็นแล
 ยักทั้งหลายอันบิรวานนั้นก็ไปลอกเอาไม้มาถมพ่องก็เอาหินเอาดินมาถมลวกเกิดเป็นทอยไค
 ชื่อว่า นันนิตราชตามเท้ากาสะบักที่นั่นแล พหลามมะราชก็ตั้งอยู่สร้างบ้านแปงวงที่นั่น ปากานกำแพง
 วงแล้วด้วยหินและหาท้าวปะกานหอยหลังหอยเลี้ยวเป็นอันหมั้น คงกิงมเป็นกั้งเนระมิกนั้น
 ก็ด้วยตะชะบุนแห่งพหลามมะราชที่จะบ่ยอมหมบ่ไค ก็อยู่ในราชสมบัติที่นั่นก็ลวกไคชื่อว่า อาชุกติ
 ย่าแล้วไว้มือหน้าสืบเช่นลูก เช่นหลานเหลนเข้าใจสัสมกัก็ ผอนไปก็ยังเมืองที่นั่น จักเป็น
 พาราทานจักเป็นองอินทายะชะแล เมื่อหาชลุมนาน รัชชี่แถมว่าสือะชุกติยา ว่าทังนั้นบาน
 เมืองที่นั่น มาชุกทะกัมมังบ่ไคปายสักกาสะชุมผู้ตบึงมวน มีสมุกเป็นแฉ่นกัมเห็นแล พหลามมะ
 ราช มีนางนากสนมทั้งหลายไค 16000 นาง มีนางสีดา เป็นแฉ่นกว่านางทั้งหลายเห็นแล
 เมื่อนั้นนางสีดาก็ทงสันแฉ่นแล้ว ยังมีในวัน 1 พระยารามก็ออกไปปัททักชินแฉ่นเมืองอาชุกติ
 ยาราชธานีกันั้น นางนากสนมทั้งหลายมวนอยู่พะเยหลังจกันั้นว่ากักราชราพะนาส่วน ส่องว่า
 มีริคตีเทชอาณพาบ แลมีชูปโสมอันงามยิ่งนัก หากคนในโลกนี้จักบ่ยอมหมบ่ไคว่านั้นนา เขาบ่
 ไคเห็นสักคนแล เขามีแฉ่นางสีดาเจ้าอันเป็นอักษะราชเพวี ไคเห็นผู้ชวยแล ทังนางสีดา
 กัว่าว่า ทังราพะนาส่วนนี้ ก็หากมีชูปโสมอันงามเป็นกันั้นางทั้งหลายไคชู้แล นางทั้งหลายจึง

¹ม่อน บ่เข้าใจ

²ควนเป็น "ปาตะปริจา"

กล่าวว่าขอพระเทวีเจ้าแค้นชูปราชนาสวน ให้ชูชาติทั้งหลายให้เห็นก่อนเห็น ว่าสันนั้นแล นาง
 สีทาก็แค้นใส่แผ่นดินอันมีพื้น คันทุอันหอมหวานละเมอเอาใจแล้ว ก็เอายืนให้นางทั้งหลาย ลาง
 ห้องกล่าวว่างามแท้แลหนอ ว่าทั้งนั้นนางทั้งหลายก็ว่าได้เห็นถ้วนหน้ากันมก¹ ทุกคนเทื่อ เมื่อ
 นั้นพระลามมะราชก็กับมาจากปะทักชิน อ้อมวงแล้วก็ขึ้นสู่ปราสาทมาจวบ ชูอันมุขบั้นเอาใส่
 เข้าไว้ไ้ราชอาทสนาหันแล คันพราหมมะราชมาชอกแล้ว ก็ขึ้นนั่งเหนืออาสนาอันนั้น ส่วน
 ราชนาสวน อันนางสีทาก็แค้นใส่แผ่นดินไว้นั้น ก็ปากขึ้นกล่าวว่า เชื่อมะหาคะสัททั้งกัน
 พอยมานั่งบนหัวกันดังนี้คำวานั้นแล้วพระยารามก็ให้ยกเอาอาสนาอันนั้นออกมาแล้ว เห็นยัง
 ชูปราชนาสวนอันนางสีทาก็แค้นใส่แผ่นดินไว้นั้นพระยารามจึงถามว่าไผมาแค้นชูปรา
 ชนาสวนทั้งหลายกล่าว(ว) ว่านางสีทาก็แค้น ว่าทั้งนั้นพระยารามก็ชอกแค้นให้แก่นาง
 สีทามากนักกว่ากูไปเฝ้าเอามิ่งนานไ้หลายปีหลายเดือนจิบหายไฟไฟ ช้าง ม้า ช้างคนคุมมาก
 มายแล้วจึงไ้มิ่งสินมาแล ยักนั้นนางพอยมายักชูเหนือผัว มาแค้นชูปราชนาสวนไว้นั้นว่าทั้งนั้น
 พระยารามก็ให้พวกข้าคนเอานางสีทาก็ออกไปเพื่อว่าจะเข้าเสื่อหันแล ในกาลนั้นพระลักไ้
 พระยารามว่าข้าแค้นมะหาราชเจ้าที่นางสีทาคือเป็นผู้ผูกแค้นมะหาราชเจ้าแล เหตุทั้งนั้นข้า
 จักขออาสาไปหานางสีทาคือมี แห้งข้าว่าทั้งนั้นแล้วพระลักก็เอานางสีทาก็ออกไปสู่ปราสาทสิ่ง
 เมื่อนั้นนางสีทาก็ทรงคันแล พระลักชวนว่าข้าขออาสา(ข้า)นางสีทาคือด้วยมีแห่งข้า ว่าสันนี้
 ก็เพาะเหตว่าพระลักมีความอินทกะรุนนางสีทาคือทั้งนั้นแล ปะกาน 1 ก็ด้วยอาณูพาทนุสสันนำ
 ลูกอันยังอยู่ในห้องนางสีทาคือไ้พาไ้ทั้งมาแต่อะเนกะฮากหนหลัง เหตุนั้นพระลักจึงกล่าวแก่
 นางสีทาคือว่า ข้าขอ กะรุนที่แล พี่ยังจักยักสาตนไ้บ่ให้ไ้ใ้เห็นตน ยังจักไ้บ่จางนางสีทา
 กล่าว ว่า คันว่าเจ้าน้องยังจักอุกะรุนข้าแต่ทั้งนี้ ข้าก็หากจักยักสาตนไ้ทั้งข้า บ่ให้ไ้เห็นนั
 กคนแล ด้วยเหตุะขุนแห่งมุกละละทั้งสองแม่ลูกนั้น อินทาทิราชก็มาเนรมิตเป็นหมาตายใหม่ ๆ
 พระลักก็เอาคาบทั้งหมาตัวนั้น ให้คาบเป็นเลือกแล้วก็เอาเบือสำแลงให้ปากแก่พระยาราม
 อันเป็นพี่แห่งตนสู่ปะกานหันแล พระยารามและพระลักทั้งสองพี่น้อง ก็ยู่ส่วยราชสมบัติ
 ในเมืองอะยุทเทีย แล ถึงแยกแต่นั้นมา ย่อมมีมะหาคะสัททั้งสองตนมาคาบเท้าถึงกาละ

¹ ความเป็น "หมก"

บัดนี้แล นางสีดาก็เข้าไปสู่ป่าเป็นอันหาสุกบ่ได้ บางคาบนางก็นั่งอยู่ร้องไห้อยู่ความสลดใจ
 อินทภูนามากนักบางคาบก็เที่ยวหาไปหาทุกคะละผู้ใดจะมาเป็นผู้พลองบ่ได้ เป็นอันทุกถนัด
 ใจหาผู้จักล่าคอยบ่ได้นางก็ล้ากับไปผู้ ๑ ผู้ยกวเป็นอันหลายวันหลายคืนจึงจะจวบพบเจ้ารักสี
 ตน ๑ ซ้ำว่าหิบทะจักชุน เรงก็เข้าไปไหว้เจ้ารักสี บอกเล่ายังกิจจะกานทั้งมวลซึ่งเจ้ารักสีทุก
 ประการเห็นแล เจ้ารักสีตนนั้นก็มีความกังวลอินทภูนายังนาง เจ้ารักสีก็ชักสเอ็นางนั้นเป็น
 กิ่งน้องสิงแห่งตนนั้นแลอยู่บ้านเท่าใด นางก็ปะสุกได้ลูกชายผู้ ๑ มีชูปเสมองามนักเจ้ารัก
 สีแลนางสีดาก็ใส่ชื่อกุมานผู้ชื่อว่าพะมุต เติงไว้ใหญ่ขึ้นมา มีบันยาอาตยั้งนัก ก็เป็นที่ชักจเริน
 ใจแก่เจ้ารักสีและนางสีดาผู้อันเป็นแม่มาคนั้นแล ที่นั้นหิบทะจักชุนรักสีเจ้าก็สั่งสอนยังสี บปะคุน
 อันยิ่งใหญ่ยิ่งทะนุสลาคนัก ยังหังมีไม้โคตตัน ๑ กับโกอาสมมะมัตเจ้ารักสีเท่าใด มีกิ่งไม้
 ใส่งามยิ่งนักแล พะมุตย้อมเติงไปยังไม้โคตตันนั้นด้วยปิ่นแล เติมแล้วไปเป็นร้อยใบพันใบ
 ชูวัน ใบไม้โคตและใบไม้เป็นชูแฉลบชู ชาวู สามสิบชู สี่สิบชู ห้าสิบชู ตามต่อเท่าเติง
 ร้อยชูมีสู่ใบ บางคาบก็แปรไปไม่นานน้อย ๑ แล้วจึงคืนมาก็มีแล ส่วนว่านางสีดาอยู่มอุปะ
 ฎากยังรักสีเจ้าไปชอกหมากไม้ชูวัน ถิ่นมาชอกทอสมมะมัตกับเห็นลูกชายแห่งตนอยู่ในสำนัก
 เจ้ารักสี ทั้งนั้นนางก็มาให้หาลูก ถิ่นมาชอกแล้วยังเห็นพะมุตอันเป็นลูกแห่งตน ก็จึงทัก
 เจ้ารักสีซ้ำเพิงสนั่นแล้วจึงจักเอาแป้นปะตุมา แด้มชูปพะมุตไว้ใส่ใจว่าคั่นว่านางสีดามาอยู่
 เห็นหน้าลูกจักจ่มท่าวไปชอกทะละ แควนก็จักชูปให้เป็นทัวพะมุตไว้อย่าให้นางมาให้นาเป็น
 หังพายหังเห็น ว่าทั้งนั้นแล้วเติงคาละเมื่อนางสีดามาในวันนั้น พะมุตไปทวยก็เข้ามาพ้อม
 แม่แห่งตนเจ้ารักสีก็จึงเอาผ้าเปือกไม้้นมาสูบเอาน้ำเพื่อว่าป็นชูปชุ่นอันแถมไว้วันเสีย ว่า
 ทั้งนั้นนางสีดาจึงไหว้เจ้ารักสี ขอเจ้าภูกะรุณาพอชูปเป็นคนพอเป็นเพื่อนหลั่นกับด้วยพะมุตเห็น
 ว่าทั้งนั้นเจ้ารักสีก็ชูปยังชูปอันแถมนั้นให้เป็นเพื่อนหลั่นกับพะมุตให้เป็นคนใช้ชื่อว่า พะชูป ว่า
 ทั้งนั้นนางสีดาก็มีแล พะมุตและพะชูปมืองจะเนื้อคนในชุ่น้อยเสมอกัน ส่วนนางสีดาอันเป็น
 แม่จักชู้ว่าชุ่นเป็นพะมุตชุ่นเป็นพะชูปและว่าทั้งนั้น กับอาศสาหมจักชู้ให้เท่า เว้นไว้แต่เจ้า
 นี้^๑ รอยว่าแม่เมืองพระยาอันเป็นพ่อแห่งภูแต่ปลงใส่ชะแล เหตุว่าแม่กาทนี้เว้าว่าหวัระมาน

^๑ ก่อนนี้เรื่องบ่สมบุญ

มีหน้าที่เป็นทั้งหน้าอกนั้นว่าทั้งนั้นอันเป็นแม่แห่งกู ก็บอกว่าหิวระมานนี้เป็นผู้มีริชที่อาญาพาทมากกว่าคนทั้งหลายในโลกนี้แลเป็นที่พึ่งแห่งพระยารามมากนัก นางสีดาอันเป็นแม่แห่งกู ก็บอกเล่าสั้นนั้นแลถูกจัดไปนำแม่คำมากแดงสองคนนี้ ให้รู้ให้เห็นยังอาภาณทั้งมวนก่อนเห็น ว่าทั้งนั้นราชบุททั้งสองก็เข้าไปในวง กับท้าวแม่คำมากแดงทั้งสองคน แล้วยกไปนั่งอยู่ พายหลังแม่คำมากแดงทั้งสองคนแล เมื่อนั้นพระยารามก็ไว้ให้หิวระมานเก็บส่วยไรภาค ในเมืองอะยุทธยาแล บ่าวแห่งหิวระมานเก็บส่วยไรภาคในวันนั้น ราชบุททั้งสองก็ยกให้ จัดเอาในวันถวนสองนั้นราชบุททั้งสองก็ยกให้บ่าว แห่งหิวระมาน หันก็คยคนใน วันถวน 3 นั้น หิวระมานก็ไปเห็นยัราชบุททั้งสองอันเป็นเท็กน้อยนั้น มักใส่ใจว่ามันมีกำลังแรง ก็เข้าไป จกเอาหมากแดงแห่งแม่คำทั้งสองนั้นพะบุทก็เอา(ระคุย) ชก(คอ) หิวระมานก็แตกมีเลือก อันอาบย้อยคกชุก ๆ มันก็แข่งไปฮ้องว่าเลิกตกเมืองแล้ว แลว่าทั้งนั้นแล้ว ก็ลวดยเมื่อเรือน แห่งตน ก็ออกหนีไปจากวงอะยุทธยาไปสู่ทิศสะทวันลกหนีไปสู่ไม้ชุมทุมมาทวิพพันแลกาละ ยามนั้นพาคอแตกนั้นหิวระเป็นโกลาหลเอือกนั้น ชำเชือกพอสะท้านหัวหัวเมืองนั้นแล ส่วน ว่าราชบุททั้งสองก็ออกหนีจากวงไปก็มีนั้นแล เมื่อนั้นพลามะราชก็ให้ไปล เมฆ คนทั้งหลาย กาวว่า เจ้ารักสีคนชวแลพะบุทถึงไวอันชั้นใหญ่แล้วก็จึงถามนางสีดาผู้เป็นแม่ก็บอกเล่า ยังอาภาณทั้งมวน ตั้งแต่เจ้ารักสีตนชื่อว่ากัสะปะรักสีก็เกลี้ยวไว้นั้นตาบต่อเท้าถึงพระลัก ป่อยนารสีดามาฮอดเจ้ารักสี ตนชื่อว่าพิพะจักซุรักสีก็เก็บเอานางสีดามาลังไว้นั้น นางก็บอก เล่าเสากับท้าวลูกทั้งสองตั้งแต่ถึงบ้ายคนอันมีอยู่ชู้อัน เชิงลูกคนทั้งสู่ปะกานนั้นแล พะบุทและ พะบุยังอาภาณทั้งมวนกับท้าวณางสีดาอันเป็นแม่แล้ว ก็ไหวเจ้ารักสีและนางสีดาอันเป็นแม่ แห่งตนแล้วก็เอาทะนุอันเจ้ารักสี หากให้มันคนละเหล่มนั้นแล้ว ก็ตะเคินแอ่วไปฮอดคคอยทั้ง หลายหาอันละณะนาบไ้ ก็เข้ามาฮอดมาถึงอันเป็นเชกแทนเมืองอะยุทธยานั้นแล ราชบุท ทั้งสองก็ออกพบแม่คำมากแดงสองคนจะเมื่อชายหมากแดงยังคลากอันมีในวงอะยุทธยา แม่คำมากแดงสองคนจากันว่าบุทที่ยังอยู่หิวระมานข้างมาเก็บ(ค่า)พื้นหมากแดง คนทั้งหลาย

ฝูงอื่นก็จะเป็นกังมันนั้นสักคนเมื่อชายหมากแดง ถ้าได้มันก็มาเก็บเอาค่าขึ้นทุกเมื่อแล ราชบุค
 หังสอง ไต่ขึ้นก็ถามว่าไฟข้างมาเก็บกินเครื่องตลาดกับถ้วยป้าหังสองคนนั้นจ่า แม้ค่าหมากแดง
 ก้าวว่าป้าเถาหังระมานนั้นมันมีหน้าเข็นทั้งหน้าถึงนั้น มันข้างมาเก็บกินหมากแดงทุกเมื่อแล้ว
 ทั้งนั้นเจ้าหลายหังสองก็บอกว่าเผื่อข้าหังสองจักเข้าไปตลาดกับถ้วยป้าหังสองชะแลอย่าได้
 ก้าวเดิน พระบุคก็ละนึกฮู้ว่าเมื่ออันเห็นหลากก็เท่ามีแต่ได้กินฮอสองคนนั้นแล ก็หนีออกไปพ้นแล
 ว่าคังนั้น เมื่อนั้นพรามมะราชก็เอาหะนูใส่ถ้วยไปเล่าเห็นหลังแห่งราชะหังสอง ส่วนว่าราช
 บุคหังสองก็คืนมาห่อพระยารามแล้วก็ล่อยไปนั้นแล พระยารามก็ยิงหะนูนั้นไปสับปล้นไว้นักเป็น
 ร้อยแหล่พันแหล่ยิง ไปกับถึกสักแหล่ เมื่อนั้นพระบุคก็สั่งจะอาทิตถานยกมิไหวว่าเป็นบุคคะ
 ละฮู้ยิงหะนูใช้คนช้านี้ คั้นว่าป้าไ้เป็นพ่อแห่งข้าไท้ในหะนูแห่งช้านี้ให้ไปพักถึกคายบัคทอวนนี้ เห็น
 คั้นว่าแม่พ่อข้าแท้ทั้งนั้น ขอให้ในหะนูข้าแหล่นี้จึงเป็นทั้งเหื่อหวายกัวยังคนแห่งบุคคะละ
 ผู้นั้นอยู่ให้ไ้ลำบาก เป็นแหล่มนั้นก็ให้คืนมาฮู้มีแห่งข้าคังเถาเดิน พระบุคก็อะทิตถานแล้วคังนี้
 ก็ยิงหะนูอันนั้นไปเป็นหะนูข้าแหล่มนั้น ก็ไปกัวยพันคนพระยารามแลเป็นแหล่มนั้นก็ให้คืนมาตั้งอยู่
 เหนือมิพระบุคทั้งเถาเห็นแล พระบุคก็ฮู้ว่าเป็นพ่อแห่งตนแล้วก็เข้าไปกับชายไหวท้แทบขึ้น พราม
 มะราชอันเป็นพ่อแห่งตนขอสมมาฮู้ฮายาที่เข็นพ่อแห่งตนแล้ว พระบุคก็อะทิตถานในนั้นมาฮ้อออกจาก
 คนพระยารามแล้วก็บอกเล่าอาถรรพ์หังมวนกับถ้วยพระยารามอันเป็นพ่อแห่งตนสู่ปะการแล
 พรามมะราชฮู้ว่าเป็นลูกแห่งตนแล้วก็ตามยังพระลักอันเป็นน้อง ฮามเมื่อเอานางสีดาฮ้อออกไป
 ข้าเสียนั้นพระลักก็บอกเจ้าเล่าตามอันป่อยฮังนางสีดาให้พ้นจากชีวิต นางกับถ้วยพระยาราม
 ผู้เป็นพ่อสู่ปะการนั้นแล พระยารามก็มีสงกาใจแล้วก็ฮ้อมเอาราชบุคหังสองฮอบไว้กับฮ้อแห่งตน
 แล้วก็ร้องไห้ฮ้อกลางควนฮือฮูฮู นานนักก็มีแล เมื่อนั้นเสนาฮามาตหังหลายก็มาปะฮ้อมฮ้อมกัน
 ในที่นั้นนานนักก็เอาฮ้อฮาน สีวีกายฮ้างม้าหังหลายมาแล้วก็ราทะนาท้าวหัง 4 พระองค์
 ชงยวคฮานสีวีกายฮ้างม้าหังหลายแล้วก็นำเอาเข้าไปสู่ฮ้องอันเป็นที่อยู่แห่งตน ก็มีแลแล้วฮั้น
 สู่พาสาทแห่งตนก็มีแล้วก็ฮ้อมฮ้อมฮ้อมเสนาฮามาตหังมวนมาแล้วก็ราทะนาพระบุคหังสองราชา
 พิเสก ยังพระบุคและพระฮูปให้อยู่ส่วรายฮ้อมฮ้อมกันเมืองเป็นมะหาคะสักแทนพ่คนกินเมือง
 เก่งนึ่งก็มีวันนั้นแล หลังจากนั้นพระบุคและพระฮูปหนีเสียเจ้ารักสีนนั้น นางสีดาผู้เป็นแม่นั้นนาง
 ก็มีคำเสกฮูกนฮ้อยใจ นางก็ร้องไห้หาลูกฮังสองเป็นอันหาว่างบไ้ มีชะรันเตนน้ำตาหังสอง

เต็มไปทั่วหน้าตาอันแดงเป็นทั้งเลือดนั้นแล้วด้วยคำสืเนหามีใจที่คิดซ่องท้ายถูกทั้งสองลวดกิน
ลูกไม้และหัวมันไต้แล มีคนอันซบผอมเหลืองมีเวหนารำไห้ว่าเจ้าสุกรักแก่แม่ทั้งสองบ่มาได้
ไห้แม่เห็นหน้า จักว่าราชสีเสื่อหมีสักปามาทำร้ายไห้เสียชีวิตตายไปแม่ก็บ่รู้ได้ เจ้าสุกรัก
แก่แม่ทั้งสองหากไปหลงเสียปางบ่แม่ก็บ่รู้ไถ่ นานางก็ไห้รำไรหลายปะกานต่าง ๆ ว่าเกิด
มาเป็นคนในชาคนนี้ไถ่ถึงทุกชะเวหนาลหลายเพื่อหลายที่มีคำทุกชะเวหนาเมื่อพระรัตนีตนพ
เวนไห้เป็นบริจาถบ่พาหะด้วยพระยารามารบต หนทางราชะพาดสวนก็มารัก¹ เอาไปบ่อย
ไว้ที่สวนอุทัยานถานที่นั่นก็เป้นทุกหาสังจักละนะนาไถ่ ยามกาละเกิดมาบ่รู้คำคนเื้อกันั้น
คำนาก็ไส่แพไหลน้ำแม่สมุทรเสียทั้งนั้นก็มี เวหนาค่อยไปปะกำแก่ซาหหลังมาหัน ชาคนก็เข้าไถ่
มาเป็นเมียพระยารามแล้วก็เข้าจ้ไห้พระลักเอาไปเข้าเส็กด้วยคำลึบม่ั่น เป้นแต่ปาปะกำ
พายหลังหากมาชัยโล่มาหันเหมือนรอยมีชะแล ถ้าที่นั่นก็มีคำเวหนาหาปะมานบ่ไถ่หันแ
ในถานะนี้ก็เข้าไถ่มาพักพวกจากกันกับลูกชัถทั้งสองเล่าแลเกิดมาในชาคนนี้หาคำอันจักสุกในใจ
บ่ไถ่สักถาม สันนี้หากด้วยปาปะกัแต่พาดหลังมา² เขิกมาหันกับด้วยผู้ใดก็เป้นทุกกับผู้นั้นเหมือน
มีกะแล นางก็รู้ว่ไถ่เรื่องกับด้วยลูกเส็กทุกมากันก็มีหันแล ในกาละเมื่อพระรัตนีช้ว่าหิพะ
จักสุกรักสื่อนนางสีดาไปเอาไส่ยูนัน ฮ่าเพิงเห็นยัวนักชัถกะกาละพายชางหนาไถ่เห็นนาง
สีดาไห้รำไรทั่วคำปิยะสเนหาลูกทั้งสอง หวนสลกอินชุกุนามากนัก เจ้ารัตนีจ้จึงถามกับด้วย
นางสีดาว่ เททไถ่จางนางมาช้องไห้ด้วยคำเส็กทุกหลายปะกานต่าง ๆ สันนี้จ้ นางสีดาจ้
ไห้เจ้ารัตนีสบอเล่ายังอาภาณตั้งมวนเป้นทั้งนางสีดาหากไห้รำไรตั้งมวนแต่พเอหลังกับด้วย
เจ้ารัตนีช้ปะกานแล เจ้ารัตนีได้รู้แล้วก็เล่าโลมยังนางไห้หายความเส็กทุกไถ่น้อยเบาบาง
แล้ว เจ้ารัตนีจ้จึงกาวว่ ชูรานางสีดา นางอย่าไห้เส็กทุกน้อยใจ สังบ่พันนานเท่าไถ่พะบุ
กับพะฮูบทั้งสองเจ้งเป้นลูกของนางก็จ้ไถ่ยอกสะบรวานมากนัก เข้ามาชอกอาไสม่ที่นั่นก็จักมี
ชะแลนาง ไถ่ยอคำเจ้ารัตนีสบอเล่าสันนั้นนางก็มีใจชตขึ้นอินทไถ่ในกาละนั้นพะบุกับพะฮูบ

¹ความเป้น "รัก"

²ความเป้น "เกิด"

เมื่อพระยารามอันเป็นพี่แห่งตนแล้วพระยารามก็อุสาพิเศกให้ส่วยราชสมบัติแล้ว พระยารามก็จักถามหานางสีดาอันเป็นเมียรักแห่งตนแต่ก่อนนั้นว่า กูราเจ้าลูกรักทั้งทั้งสองนางสีดาอันเป็นแม่แห่งเจ้าทั้งสอง ยังอยู่ที่ไหนจา อาใส่เชิงมุกสะสะผู้ใดอยู่บ้านใดเมืองไหนจา เมื่อئั้นเจ้าราชบุคทั้งสองก็ไหว้พระยาพ่อแล้วบอกเล่ายังอาภาคนทั้งมวน อันแม่แห่งตนหากได้เป็นทุกกับทวยพระยารามอันเป็นพี่สียงทุกปะกาหนั้นแล เมื่อئั้นพระยารามก็จាកกับทวยราชบุคทั้งสองอันเป็นลูกว่าทั้งนี้ ขอให้เจ้าลูกทั้งสองจงจักเอาริพนเสนาโยหาหัง(มวน) ไปขอเอาแม่แห่งเจ้าทั้งสองกับทวยคาโกสะรักสีเจ้าแล่นมาสู่เมืองเจ้าส่วยราชสมบัติสุกกับทวยเฮาทั้งหลายหลุกเห็น เมื่อئั้นพะบุคตนเป็นลูกจึงกล่าวว่ ข้าแต่มะหาราชเจ้าเผื่อข้าทั้งสองอันเป็นลูกจักไปนำเอานางสีดา อันเป็นแม่แห่งข้าทั้งสองให้ไ้มาอยู่ส่วยสุกกับทวยมะหาราชเจ้านั้นบ่ร้างจะม่าง่ายชะแล เหตุว่าแม่เผื่อข้ามีโศกอันนัก มะหาราชเจ้าจึงให้เพ็คคาคทั้งหลายชักออกไปเพื่อจักนำก่าจักเสียให้ยังชีวิตในกาละขามนั้น พระลักอันเป็นน้องนั้นก็จึงขอไ้อาสาเอาไปข้าเสียท้าวว่าทั้งนั้นแล้วก็เอาไปเสียเป็นทั้งจักข้าเสียแทนั้น เหตุว่าพะลักอันเป็นน้องนั้นมีความอินทภูนาจึงไ้บ่อยวาวนางไปให้พันไพทาย เหตุนั้นแม่เผื่อข้าบ่อาจจักนำไ้ทวยง่ายชะแล คินว่าแม่เผื่อข้าหากไ้พิศพากจากกับทวยมะหาราชเจ้าทวยไพหากก็เกิดมกกับทวยกันแล ไ้พิศพากไปทั้งนั้นจักให้เผื่อข้าทั้งสองไปราคะหนอันเงินมากก็จับบ่มาทวยง่ายแต่สะแลทั้งข้าผู้เป็นลูกจักอ่าเพิกนี้ ขอรากะหนามะหาราชเป็นเจ้าไปขอเอานางสีดาอันเป็นแม่แห่งเผื่อข้าทั้งสองกับทวยพระรักสีก็จึง ไ้มาแต่ชะแล พระรามมะราชไ้อินกับทวยพะบุคก่ากับทวยตนสนั้น ก็มีหัวใจเป็นทั้งจักข้อยไปนั้นพรมมะราชก็มีอาพหาคะรุนากับทวยมะหาเสนาผู้ใหญ่ไ้บ่เวทางคายังจุลงอะเสนา 4 จำพวก ทวนรีบปล้นไ้เห็นว่าทั้งนั้นแล้วมะหาเสนาผู้ใหญ่ก็รับเอาอาจยาเจ้าแห่งตนแล้ว ก็ป่าวทางคานูรีพนสะกนและเสนาโยหา 4 จำพวกเประปานแล้ว ทั้งนางนาคสมเศ็จสาวชาวแม่นางเถ้าแก่เชื่อนหลวง และลูกท้าวหลานพระยาทั้งมวนบ่อาจกะคะมนานบ่ไ้แล พระยารามก็ขึ้นขี่ช้างมั่งละละแล้ว พะลักก็สะเศ็จขึ้นที่คอช้างพ้อมกับทวยพะบุคพะชุมก็ขึ้นทรงยานช้างยานม้าตัวปะเล็ดแล้วก็คุเหลักกะกันนำทวงไปก่อนหน้า มีเประวานแวล้อมเจ้าแห่งตน แล้วก็ออกไปจ ภายงอะยุคติยาไปเป็นสุกชะเลิมล้องกองพิศสิเฝ้าทวยสยงอุริยะ คนตีเป็นสยงอัน 1 อันทวยกันมากนักวันนั้นแล ท้าวพระยา

หังหลายก็เอาสาคัญมาทางไปหัววันและคืนมากนัก ก็เข้าไปขออันเป็นเขตเป็นแดนแห่ง
 เจ้ารัชสีนชื่อว่าทิพย์จักขุผู้เก็บเอานางสีกามาเลี้ยงไว้ ก็ยังชั้นหะยังตั้งอยู่ใกล้แห่งอาสมมะ
 ยักแห่งเจ้ารัชสีหังหลายเท่าใดส่วนว่าพระพุทธรูปก็เข้าไปก่อน ค้นหานางสีให้เห็นลูกทั้งสอง
 แล้วนางก็ร้องไห้สลดท้อท้าวไปสิ้นนี้ราชบุคทั้งสอง ก็ร้องไห้ด้วยปิยะเสนหารักแม่แห่งตนมาก
 นักก็มีแล นางนาคสนมและชาวแม่นางเก่าแก่เชื่อนหลวงหังหลาย เห็นนางสีหาซื้อให้มาก
 นักก็มีแล เขาก็มีความเสกทุกกับท้าวนางสีหา ก็เอากันไปแวดล้อมเป็นประวิมานแล้ว ก็ร้อง
 ให้มากนักก็มีวันนั้นแล นางสีหาให้สะตือแล้วก็ลุกมานั่งอยู่กับท้าวลูกตนท้าวปิยะเสนหาเสกทุก
 แต่ปะละมะอันลูกทั้งสองพิศพาไปนั้นสู่ปะกานแล เมื่อนั้นพระยารามและพระลักก็มีสะรันเต¹
 น้ำตาข้อยหลังไหลอยู่แลนางก็เข้าไปอยู่แลนางก็เข้าไปไหว้ทางทั้งสอง ก็ร้องไห้ว่าไรแต่ปะละ
 มะ เมื่อเจ้ารัชสีนชื่อว่ากัสะปะรัชสี หากเวไนให้แก่พระยารามและพระลักแลราชบุคทั้งสอง
 ก็เข้าไปไหว้เจ้ารัชสี ท้วยที่คตที่ห้า 5 แห่งแล้ว ก็นั่งอยู่ก็ควรนั้นแล เจ้ารัชสีเห็นพระราม
 มาแล้วก็ท้าวว่ามะหาราชเจ้าเข้ามาขอท้าวเขาสันนี้ มีเทกานเอียงไถ่นั้นจา มะหาราชเจ้า
 เข้ามาท้วยเทคสันนี้ เออยกสะบรีวนข้างมาเป็นอันมากนักมะหาราชพ่ายหนีด้วยอันตรา
 ย บังเกิดกับท้วยมานเมืองมะหาราชเจ้าชะเร ทั้นพระยารามแลพระลักก็ไหว้เจ้ารัชสี ว่าชาแด
 พระรัชสีเจ้าอันตราอันใจจักเกิดมีแก่เขาตนข้าและบ้านเมืองนั้นจาไทถึกับมีแล ท้าวว่าท้วย
 มีให้ผู้ข้าทั้งหลายเข้ามาขอท้าวสำนักมะหารักสีเจ้า ก็เพื่อว่าจักมาขอเอานางสีกานเป็นแม่
 แห่งเจ้าราชบุคทั้งสอง เมื่ออยู่ส่วสุดกับท้วยผู้ข้าทั้งหลายในเมืองอะยุคคิยาพุนแล ขอพระ
 รัชสีเจ้าจึงบ่อยวางยังนางสีหาและพระพุทธรูปทั้งสองพี่น้องให้ตัวข้าให้มีความชมชื่นยินดีแก่
 กัน ปะกาน 1 อันทั้งนางสีหานี้ตัวข้าก็มีโคทะบังเกิดกับท้วยตัวนางกะทำตนด้วยชอบผิบุราน
 กานแห่งผู้ยังทั้งหลายในโลกนี้ เหตุทั้งนั้นตัวข้า ก็ได้กะทำตามเตสาอันนั้นแล บัดนี้ข้าก็บังเกิด
 ด้วยจิตใจอันก็ท้วยโบราณเวนแลหลังเทคนั้น ตัวข้าก็ให้อะเหลิกำสู่ปะกานแล้วแล เจ้ารัชสี
 ได้ยุคำพระยารามสู่ปะกานแลแล้ว ก็ท้าวว่ากูมะหาราชเจ้าอันทั้งนางสีหานี้เขาก็เก็บก้า
 ไว้เทว่านางเข้ามาหาที่เพิงบ่ไท่ ก็ข้ายังได้เกิดพะบุคอันเป็นลูกแห่งมะหาราช เขาก็ได้ล้ง
 ไว้ให้มาในอาสมมะยักแห่งเราในคั่นนั้นแล บัดนี้มะหาราชเจ้าเอาตนเข้ามาขอเอานางสีหา
 และพระพุทธรูปกับท้วยเรากันนี้ เขาก็จักบ่อยวางให้กับมะหาราชเจ้าชะแล ค้นว่าพระรัชสี
 เจ้าบ่อยวางขึ้นให้ยังนางสีหาแล้ว หังนั้นนางเชื่อนหลวงหังหลายก็เอากับเข้าไปแวดล้อม

เป็นบริเวณแก่นางสีทาแล้ว อาบองสงแสงท้วยน้ำมุกหาพิเศกของหอมแล้วก็ถวายบันนากาน
ของฝาก เลือผ้าเคื่องปะทับทวยของทั้งหลาย อันแห่งล่ำมากปักก็มีเห็นแล นางสีทาและพะ
บุษยบูชาก็มีเข้าคอกกอกไม้เข้าไปไหว้เจ้ารักสีขอให้ชะมะโทตังมวนแล้ว ก็สั่งอำลาเจ้า
รักสีแล้ว นางสีทาก็ฆ่าเพิงเถิงยังตนอันเป็นทุกแต่ก่อนนางก็ข้องไหม้ชะรันเตน้ำตา นางก็ข้อง
ให้รำไรทวยประิยาหลายปะกานค่าง ๆ แล้ว ก็สั่งอำลากันทวยเจ้ารักสีแล้วก็ออกมาอยู่กับ
ทวยพระยารามและพะลักที่ขึ้นเห็นแล พระลักก็เข้าไปไหว้เจ้ารักสีทวยที่ติดที่เท้า 5 แห่ง
แล้วก็สั่งอำลาเจ้ารักสีก็ลงไปชอดตับหลวงอันเป็นที่จอดอยู่แห่งตนและขึ้นสู่ชานข้างตัวปะเลิ
แล้ว ต่าหน้าสู่เมืองแห่งตนแล้ว ก็ล่ำกับหนทางมาบนานเท่าใด ก็เข้ามาชอดเมืองแห่งตน
อันชื่อว่าอะยุททียา อันเป็นที่อยู่แห่งตนก็มีวันนั้นแล ค้นว่าเข้ามาชอดเมืองแห่งตนแล้ว ก็ขึ้นสู่
ผาสภาทราชมุนทอนอันมีสี่สวัคติแล้ว ก็ให้ท้าวหลั่นมะหะระสยถวัน 7 วัน 7 คืน แล้วก็เข้าอุ
ตสาธาพิเศกยังพะบุษและพะชูปให้ส่วยราชสมบัคเป็นเจ้าแก่ชาวเมืองอะยุททียามีมะหะระสย
2 อง สิบ ๆ มาเถิงกาละบัดนี้ เมื่อไทปะเวณอันนั้นชาวเสียหะระสย 2 บัไททั้งนั้นก็จัก
เป็นเกลานักจักมีแหะแล เมื่อนั้นเสนาอำมาตทั้งหลายก็มาพร้อมกันอุทสาธาพิเศกยัง
นางสีทาให้เป็นเอกอักษะมะเหลเเหวอยู่ส่วยสุขกับทวยพระยารามเหมือนกัแต่ก่อนนั้นก็มี
แล นางสีทาก็อักษะมะเหลเเหวผู้นั้นก็อยู่ท้าวละติบักกับทวยพระยารามเป็นกัังพะมะหารักสีเจ้า
ตนชื่อว่ากัสะพะระริตสีสั่งสอนกับทวยนางนั้นทุกปะกานแล นางก็ตั้งอยู่จามเซทอายุแห่งตน
ค้นว่าจุคติตายจากมะนุสสะโลกแล้ว ก็เอาคนขึ้นเมื่อเถิกในสำนักแห่งพระยาอินทาทิปักติราช
ได้ชื่อว่านางสุชาดา ก็ยังให้เป็นเมียแห่งพระยาอินทาทิทั้งเก่าแล้ว ก็ส่วยติบพะสมบัคสุกตาบ
เท้าอายุแห่งตนก็มีวันนั้นแล ก็ยาสังวันนะนา จาก้าวยังค่านาน ควายทัวละพิผูกปายก็แล้ว
ก่อน

(ผู้ถ่ายทอดของพระมหาราชเจ้าวังหลวงพระบางได้ยอนตี้มตังต่อไปนี้ "สำเร็จ
วันที่ 30 ตุลาคม 1971 กงวันเส้าเดือน 12 ขึ้น 12 ค่ำ วันสยามกองงาย พ.ศ. 2514 กาย
คามมุนเฌมแต่เนื้อห่อหลายตั้งแต่น้ำ 70 ซาตเนื้อความหลาย บ่นาใช้ไทก็เลยชอนตาม
เฌมของเฌน ผู้อ่านผู้ลอบลองขอเฌนพิจารณาตี้มแถมก้วยเพราะชาตคณภพองหลาย
ขออะไพหลายก้วยเฌน" หนังสือนี้ได้พิมพ์ตามต้นสะบบัลาวที่ได้ชอนออกจากเฌนผู้ ของพระ
มหาราชวังนั้น ในเวลาพิมพ์ได้เปลี่ยนแปลงแต่ปะกานเฌ)

ภาคผนวก ข.

ศัพท์ในเรื่องควายหัวระพี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ก

กะอูบ (น)

กาย (ว)

ผอบ

ผ่าน, เปลี่ยนไป

ข

ขวาง (น)

ขอน (ว)

ขัว (น)

ขำเขือก (ก)

ขุม (น)

แขว (น)

ไขเบ็ง (ก)

ลาน, บริเวณ

ค่อนข้าง, มากกว่าครึ่ง

สะพาน

โกลาหล, รุนวาย, กำเริบ

หลุม

พัน

เปิดออกดู

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คนคิบ (น)

คาบ (น)

คาว (น)

คำลาย (น)

แควน (ว)

คนที่ยังไม่โตบวช

ครึ่ง

คางคาว

คำพูดปก, คำพูดหลอกลวง

ดี

ง

ง่อง (ว)

งอ

จ

จอกฟ้า (น)

จอบ (ก)

จีแซ (น)

นกกระจาบ

แอบ, ลอบ, คอยฟัง

ควรเป็น จีแซ แปลว่า จระเข้

ช

ช้วย (ก)
ช้องหน้า (บ)
ช้อย (ว)

ส่วย แปลว่า ล้าง
ตรงข้างหน้า
ล่าสุด, ที่หลัง

ค

ค้อ (น)
คั้ม (ก)
โคน (ก)

มาตราจำนวนนับ เท่ากับจำนวน 1000 ล้าน
เขียน, ระบาย
กระโจน, กระโดดจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ

ก

เก๋า (ว)

เฒ่า, แก่, อายุมาก

ท

ทัก (ก)
เทียรยอม (ว)

เหน็บ
กาลปัจจุบัน, ใกล้เคียง

น

นกกาแก (น)

นกพิราบ

บ

บิคแป้ (ก)
บา (น)

บิคไพล่ไหล
หนุ่ม (ใช้น้ำหน้าเรียกเจ้านาย
เช่น บาทาว)

ป

ปบ (ว)
ปัว (ก)

เร่ง, ค่วน, ทันทีทันใด
รักษาพยาบาล, ประณิบัติ

ปิด (ก)

ปลิด แปลว่า เอามือดึงหรือหมุนให้
ผลไม้หลุดจากขั้ว

แปด (ก)

เปื้อน, บน, ระคน

แป้นกระดาน (น)

ไม้กระดาน

ผ

ผากำหน (น)

ผ้าทอชนสัตรี

ผู่กาย (น)

ผู้คัดลอก

พ

พวง (น)

ข้อ, กลุ่ม

พอย (ว)

ร่วมด้วย, หลอย

พัก (ก)

หม่น, กระพือ, ไบค

พ่ายลุน (ว)

ภายหลัง

แพ (ก)

ชนะ

โพน (น)

เครื่องดนตรีชนิดหนึ่งซึ่งด้วยหนัง
คล้ายกลองยาว

ม

มิดสาจาน (น)

มิถาจารย์ แปลว่า

ประพาศิณิก

มีนั (ว)

อึ้งมี

แมงมี (น)

แมลงหัว

ย

ยัวยาน	(น)	พาหนะ, เครื่องพาตัวไป
ยัน	(ก)	ยัน แปลว่า ชลาค, กลัว
เยื้องไก	(ว)	อย่างไก

ร

รัสี	(น)	ฤษี
รุ่ง	(น)	เหี่ยว

ล

แล่น	(ก)	วิ่ง
------	-----	------

ว

วันเนจร	(น)	วเนจร แปลว่า ทรานบ่า
วันลุน	(น)	วันหลัง
เวน	(ก)	มอบ, มอบให้, ถวาย
เวียกกาน	(น)	กิจการงาน, ธุระ

ส

ส่วย	(น)	ของที่เรียกเก็บจากชาวพื้นเมืองส่ง เป็นภาคหลวง
	(ก)	ล้าง
สะเพา	(น)	เรือสำเภา
สีกา	(น)	วอ, เสลียง, คานหาม

ห

หัวที	(ว)
หางตา	(ก)
ห่าน	(ก)
หลัง	(ก)
หลั่น	(ก)

ครึ่งแรก
ตระเตรียม, เตรียมพร้อม
กระเพลา
แลดู
ทำเพื่อสนุกหรือหย่อนอารมณ์,
แข่งกันกัน, พนัน

อ

ออนซอน	(ว)
อะพียาน	(น)

เพราะหวัง, ชาบเชิง, ตรึงใจ
ความรู้ยิ่ง ในพุทธศาสนามี 6
ประการคือ 1.อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้
2.ทิพโสศ นูตทิพย์ 3.เจโตปริยญาณ
รู้จักกำหนดใจผู้อื่น 4.บุพเพนิวาสานุ
ระลึกชาติได้ 5.ทิพจักขุ ตาทิพย์
6.อาสวชยญาณ รู้จักกำจัดอาสวะให้สิ้น
เกื้อกร่อน, กระวนกระวาย
อุปนิษิต แปลว่า สอดแนม, จารบุรุษ

อุกขอุก	(ว)
อุปะนิษิต	(น)

ช

ชอด	(ก)
ชำเพิง	(ก)
ชุบ	(น)
เซ็ด	(ก)

ถึง, รอด
คิดถึง, รำเพิง, คะเนิงถึง
รูป
หว่า

ประวัติการศึกษา

นางสาว ชฎารัตน์ สุนทรธรรม เกิดที่กรุงเทพมหานคร เรียนจบการศึกษา
ระดับปริญญาตรีที่ มหาวิทยาลัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2525 และได้
เข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโท ที่คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อปี พ.ศ.
2526.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์